પ્રકાશક —
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[[illegible]]

મૂલ્ય ૧૦-૦-૦

પ્રાપ્તિસ્થાન —
સરસ્વતી પુસ્તકભંડાર,
ઠે. હાથીખાના, રતનપોળ,
અમદાવાદ

[illegible] જૈનપુસ્તકભંડાર,
ગોડીજીની ચાલ, પાયધુની,
મુંબઈ નં. ૨

મુદ્રક —
[illegible]
નિર્ણયસાગર પ્રેસ, ૨૬-૨૮
[illegible]
મુંબઈ નં. ૨

પ્રકાશકીય

અમારા આ સિરીઝના નૂતન પ્રકાશનથી અમને ખૂબ જ આનંદ થાય છે કે અમારી આ ગ્રંથમાળા દરેક વર્ષે કોઈને કોઈ નવીન પ્રકાશન કરી જનતાને લાભ આપી રહી છે અને જનતાને પોતાના સાહિત્યના વિકાસમાં ફાળો આપી રહી છે

પ્રસ્તુત પ્રકાશન બાળકથી માંડી સાક્ષરો સુધીના તમામે તમામ વર્ગને ઉપયોગી છે તે તેના પરિચયમાં આવનારા સૌ કોઈ જાણી શકશે. અને જાણી શકશે કે આ પ્રકાશનની સમાજને ઘણી જ જરૂર હતી. તે કાર્ય આજ વર્ષોની મહેનતબાદ પ. પૂ. સિદ્ધાંત મહોદધિ પ્રાકૃતવિદ્ વિશારદ, વિદ્વદ્વર્ય આ. મ. શ્રી વિજય કસ્તૂરસૂરીશ્વરજી મ. શ્રીએ તૈયાર કર્યું છે. તેઓશ્રીના અગાધ પરિશ્રમથી ભાષાંતર તૈયાર થયેલ કોષ ઘણો જ આવકારપાત્ર બને એમ આશા રાખવી ઉચિત છે. તેથી જ પૂ. આચાર્યશ્રીનો ઉપકાર અમે ભૂલી શકીએ તેમ નથી.

સાથે આ પ્રકાશનમાં પ્રેસ મેટર પ્રૂફ-સંશોધન આદિ કાર્યોમાં પૂ. મુનિશ્રી કીર્તિચન્દ્ર વિજયજી મ. પૂ. મુ. શ્રી સૂર્યોદય વિજયજી મ. પૂ. મુનિશ્રી મુનીન્દ્ર મુનિજી મ. પૂ. મુ. શ્રી અશોકચંદ્ર વિજયજી મ. પૂ. મુ. શ્રી જયચંદ્ર વિજયજી મ. તથા પૂ. મુ. શ્રી યતીન્દ્ર વિજયજી મહારાજ આદિએ પણ બીજક આદિમાં અનેકવિધ સહયોગ આપ્યો છે તે પણ અમે ભૂલી શકીએ તેમ નથી.

આ પ્રકાશન અંગે આર્થિક સહાય કરનાર અનેક ગામોના શ્રી સંઘની તેમજ ઉદાર-દીલ ગૃહસ્થોની પણ આ પ્રસંગે યાદ જરૂરી છે

અંતમાં પૂ. આ. મ. શ્રીએ અભિધાનચિંતામણિ ગ્રંથનું ભાષાંતર ઘણા મતોના તેમજ વ્યાકરણના અર્થોને ધ્યાનમાં રાખી કેટલાક પર્યાય-વાચક શબ્દોના ગૂજરાતી ભાષામાં સહેલાઈથી સમજી શકાય તેવી રીતે અર્થો આપ્યા છે તેઓશ્રી નિરંતર શિષ્ય-પ્રશિષ્યાદિને વાચના આદિ આપવાના અભ્યાસી હોઈ તેઓશ્રી સાધારણ બુદ્ધિવાળાને ઉપયોગી થાય તેમ

વ્યાકરણ રાખી હિંદ (આર્ય)ની ભાષાઓ પણ કરી છે. સંસ્કૃતના અભ્યા-સીઓને મોટા મિત્રના ભાવે સાથે રાખવામાં ગુરુશ્રી પડની હોવાથી આ ગ્રંથને તેની સાહિત્યમાં નિર્ણયસાગર જેવા પ્રેસમાં આપ્તજનના સંશોધનથી તૈયાર કરવામાં આવેલ છે

સાથે ગુજરાતી શબ્દો ઉપરથી પણ સંસ્કૃત શબ્દો જાણવા માટે ગુજ-રાતી અનુક્રમણિકા તથા વિસ્તાર પૂર્વક આપવામાં આવ્યું છે. એટલે આ ગ્રંથને તેનો અર્થ બધેથી વિશિષ્ટ બનાવવામાં આવ્યો છે

અંતમાં જૈન સાહિત્યના અભ્યાસીઓ આભાર આ પ્રકાશનને આશીર્વા-દથી વધાવી લીધા વગર રહી શકશે. મિ. [illegible] આચાર્યશ્રીની શ્રી પ્રાકૃત વિજ્ઞાન પાઠમાળા જૈન સમાજમાં ઘણાં વર્ષોની ખોટ પૂરતી અત્યંત ઉપયોગી કૃતિ થઈ પડી છે તે શ્રી સિદ્ધિને વિદિત છે

એટલે એમે ખાસ આભાર માનીશું કે આ પુસ્તકના અભ્યાસ કરનાર-ઓને કે જેમના ઉપયોગ વગર આવા સુંદર પુસ્તકોને પણ પ્રચાર રોકાઈ જાય અને જેમ તેઓ વિશેષ ઉપયોગ કરે તેમ અમારો ઉત્સાહ પણ વધતો રહે. એટલે વિદ્યાર્થીઓ આ પુસ્તકને આવકારે એટલી આશા સાથે વિરમીએ છીએ એ/

લિ.

પ્રકાશક.

जगद्गुरु शासन सम्राट सूरिचक्र चक्रवर्ति तपोगच्छाधिपति श्रीम
प्रभावप्रभावि भट्टारकाचार्यदेव

शासनसम्राट

श्रीमान् विजय नेमिसूरीश्वरजी महाराज

शान्तमूर्ति आचार्य महाराज श्रीमद् विजय विज्ञान
सूरीश्वरजी महाराज

समर्पणम् —

श्रीमत् तपा गच्छगगनाङ्गणगगनमणि शासन सम्राट् सूरि
चक्र चक्रवर्ति प्रतिबोधितानेकभूपति अखण्ड ब्रह्मतेजो
मूर्ति श्रीकदम्बगिरि प्रमुख प्रभूत तीर्थोद्धारक भट्टार
काचार्य महाराज श्री विजय नेमिसूरीश्वर पट्टा-
लङ्काराणां समता शान्तमूर्ति वात्सल्यवारि
परमोपकारि पूज्यपाद गुरुवर्याचार्य
महाराज श्री विजय विज्ञान सूरीश्वराणां
सच्चरण करण शील शालि-
गुणोपमसुन्दर पद्मवेश्म
सादर समर्पयति

हृदयनिवास चिन्तामणि कोमलतनम्

गुणगण सौरभ मधुलिह्

विजय कस्तूर सूरि

आचार्य श्रीविजय कस्तूरसूरिजी महाराज

અભિધાનચિંતામણિકોશના ગ્રાહકોની નામાવલી (ચાલુ)

નકલ.	નામ.
૧૧.	શા. કપુરચંદજી મોતીજી
૮	અમૃતમલજી ભગવાનજી
૫.	ગુલાબચંદજી ઉમાજી
૫	„ મોતીલાલ ભાણાજી
૫.	„ વનેચંદજી સુરતીંગજી
૩.	„ ગુલાબજી એરાવરમલજી ધરીવ
૩	સાંકળચંદજી રસાજી
૩	મગનલાલ હકમાજી
૨	„ મોતીજી પનાજી
૨.	હીરાચંદજી કીસનાજી
૨	„ જવાનમલ વીસાજી
૨.	„ હસરાજ સવાજી
૨.	„ ચુનીલાલ અમીચંદજી
૨	„ કપુરચંદજી ભેસાજી
૨.	„ ગુલાબચંદ ચુનીલાલ
૨.	„ ભાણાજી રીખવદાસ
૨.	„ અમીચંદજી હજારીમલ
૨.	„ ઉમાજી વનાજી
૨.	„ તારાજી વાલાજી
૨.	બાઈ એતુબેન મોતીજી

નકલ.	નામ.
૧.	શા અમાલાલ ઓટાજી
૧.	„ વીરચંદ કેશરાજી
૧.	નથમલ કેશરાજી
૧.	„ લાલચંદ મેનાજી (ચાણોદ)
૧.	„ હીરાચંદ રૂપચંદ (ભરુટ)
૧.	„ ભાણુલાલ નથમલજી ભરુટ
૧.	„ રેવરાજજી હીરુજી
૧.	„ શંકરલાલ રતનાજી
૧	„ તલોકચંદ ગુમાજી
૧.	„ વનેચંદ ઉમાજી
૧.	„ થાનમલ વાલચંદ
૧	„ કસ્તુરજી રામાજી
૧	„ સાંકળચંદજી દેવીચંદજી
૧	„ કેશરીમલજી પનાજી
૧.	„ મેનમલજી અમૃતમલજી
૧.	„ તારાચંદજી કપુરાજી
૧.	ભેરમલજી મેનાજી
૧.	„ અભાજી કસ્તુરજી
૧.	„ ભાણુલાલ હકમાજી
૧.	„ ભાણુલાલ હકમાજી સંઘવી

ઉપયોગિ વિશેષ સૂચનાઓ

૧ મૂલ શ્લોકોમાં એકાર્થવાચક શબ્દોની સંખ્યા જાણવા માટે શબ્દો ઉપર અંક મૂકવામાં આવ્યા છે

૨ જ્યાં એકાર્થવાચક શબ્દો પૂરા થાય છે ત્યાં આવું । દંડનું ચિહ્ન મૂક્યું છે

૩ શ્લોકો પ્રકરણની અંદર ક્રમાંક ચાલુ ૧ થી ૧૫૪૨ સુધી આપ્યા છે

૪ અર્થોમાં જાડુ નીચે ચાલુ અંક આપ્યા છે

૫ શબ્દોના અર્થો અભિધાનચિંતામણિની સ્વોપજ્ઞવૃત્તિને આધારે મુખ્યતાએ આપેલા છે કોઈ કોઈ સ્થળે અમરકોશ વગેરે કોશોને આધારે અધિક અર્થ આપવામાં આવ્યા છે

૬ (   ) આવા ચિહ્નમાં આપેલ શબ્દો ટીકાના જાણવા

૭ મૂલ એક શબ્દ આપ્યા પછી આવી — આકૃતિ કરીને જે શબ્દો આપ્યા છે તે અંશે સમાન શબ્દો ટીકાના જાણવા

૮   આવા ચિહ્નમાં આપેલ શબ્દો અમરકોશના જાણવા.

૯ [   ] આવા ચિહ્નમાં આપેલ શબ્દો શેષાખ્ય નામમાલા અને શિલોંછના જાણવા, તેની સાથે આપેલ અંક તે શેષ અને શિલોંછના ક્રમાંક જાણવા.

૧૦ ટિપ્પણમાં આપેલ શબ્દોની પછી માલુમ જે મહામહોપાધ્યાય ભાનુચન્દ્રગણિ-વિરચિત વિવિધરત્નાસંગ્રહના, અને વિ. સ. ની શ્રીનેમિ-વિજ્ઞાન કસ્તૂરસૂરિ-જ્ઞાનભંડારની મૂલ પ્રતિના પ્રતીક જાણવા

૧૧ પાછળ આપેલ શેષાખ્યનામમાલા અને હૈમશિલોંછ મૂલ ની નીચેની ટિપ્પણમાં આપેલ કુ આ મુનિરાજ શ્રીપુણ્યવિજયજી મહારાજની પ્રતિની સંજ્ઞા, સિ શે સંઘવી શિલોંછપ્રતિની સંજ્ઞા અને મૂ૦ સૂરતના શ્રીનેમિ-વિજ્ઞાન-કસ્તૂરસૂરિ જ્ઞા ભ પ્રતિની સંજ્ઞા જાણવી

અનુવાદમાં આપેલ શબ્દોની સંજ્ઞા

પું	પુંલિંગ	અ	અવ્યય
સ્ત્રી	સ્ત્રીલિંગ	એ વ	એકવચન
ન	નપુંસકલિંગ	દ્વિ વ	દ્વિવચન
ત્રિ	ત્રિલિંગ	બ વ	બહુવચન
વિ	વિશેષણ		

પાછળ આપેલી અનુક્રમણિકામાં આપેલ શબ્દોની સંજ્ઞા

૧. શબ્દોની પાછળ આપેલ આંકની પછી મૂકેલ શેo શેષાખ્યનામમાલા માટેની અને શિo શિલોંછની સંજ્ઞા છે

૨. ( ) આવા ચિહ્નમાં આપેલ શબ્દો અભિધાનચિંતામણિ સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિના જાણવા

૩   આ ચિહ્નમાં આપેલ શબ્દો અમરટીકાના જાણવા.

૪ આંકની સાથે આપેલ પ સંજ્ઞા પરિશિષ્ટમાં આપેલ પ્રસ્તાવ કે શબ્દો માટે છે

अनुक्रमणिका

પ્રસ્તાવના

પૂજ્ય શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યનો પ્રસાદ

"શબ્દ-પ્રમાણ સાહિત્ય-છન્દો-લક્ષ્મ-વિધાયિનામ્ ।
શ્રીહેમચન્દ્રપાદાનાં પ્રસાદાય નમો નમઃ ॥"

—નાટ્યદર્પણ-વિવરણમાં મહાકવિ રામચન્દ્ર અને ગુણચન્દ્ર

ગુજરાતના મહાન્ સુપુત્ર, સુપ્રસિદ્ધ સિદ્ધસારસ્વત સૂરિ-શિરોમણિ વિદ્વદ્રત્ન કલિકાલ સર્વજ્ઞ વિશ્વથી પ્રખ્યાત આચાર્ય શ્રીહેમચન્દ્રે ગુજરાત પર જ નહિ, સમસ્ત જગત્ પર વિવિધ પ્રકારે અનેક ઉપકારો કર્યાં છે ખાસ કરીને ગુજરાતની કૃતજ્ઞ જનતા તો એમના વિશાલ ઉપકારોનું વિસ્મરણ કરી શકે નહિ. વિવિધ વાઙ્મયનું વિશિષ્ટ વિજ્ઞાન આપનારી એમની અનુપમ સુસંસ્કારી સાહિત્ય સમૃદ્ધિએ વિદ્યાભ્યાસી સાહિત્ય સેવી સમાજ પર ચિરસ્મરણીય અસાધારણ ઉપકાર કર્યો છે તેનું મૂલ્ય આંકી શકાય નહિ વિશિષ્ટતા સાહિત્ય સમુપાસકો સદા તેમના ઋણી રહેશે. વિવિધ વિદ્યા વિશારદ વિદ્યા વ્યાસંગી, નિઃસ્વાર્થ પરોપકાર પરાયણ સત્કર્તવ્યનિષ્ઠ એ મહાન્ આચાર્યે લોકોપકાર માટે ઉપયોગી વિવિધ સાહિત્યની સુયશસ્વી રચના કરી છે ગુજરાતના વિશાલ સામ્રાજ્યમાં અને ઇતર દેશોમાં વિદ્વત્તાનો વિકાસ કેવી રીતે થાય ? પ્રજામાં વક્તૃત્વશક્તિ અને કવિત્વશક્તિ સુગમતાથી કઈ રીતે આવે ? સમાજમાં વ્યુત્પત્તિ વિજ્ઞાન સાથે શુભ સંસ્કારો કેવી રીતે સ્થાપી શકાય ? ગુજરાતનું વાસ્તવિક ગૌરવ કઈ રીતે થઈ શકે ? એ સર્વનો દીર્ઘદૃષ્ટિથી વિચાર કરી ઉદાર ચરિત એ આચાર્યવર્યે વાઙ્મયના વિવિધ વિષયોનું અવગાહન કરી દોહન કરી રચેલી અમૃતમય વિશાલ સાહિત્ય સૃષ્ટિ સમાજને સમર્પણ કરી છે

મહાન્ પ્રતાપી ગૂર્જરેશ્વર મહારાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહે અને કુમારપાલભૂપાલે આવા વિદ્વદ્રત્નની અદ્ભુત યોગ્યતા પીછાણી હતી. તે બંને

મહારાજાઓની ભક્તિ ભરપૂર સાહિત્ય રચના પ્રાર્થનાને સૂરીશ્વરે સફળ બનાવી હતી. પરિણામે સિદ્ધહેમચંદ્ર જેવા અષ્ટાધ્યાયમય નવીન શબ્દાનુશાસન (લિંગાનુશાસન, ધાતુપારાયણ, ઉણાદિગણ આદિ સાથે)ની તથા કાવ્યાનુશાસન, છંદોનુશાસન આદિની વિશિષ્ટ સ્વોપજ્ઞ રચના કરી એ સર્વને આવશ્યક વૃત્તિ વિવરણોથી વિભૂષિત કરી હતી. શબ્દાનુશાસન દ્વારા આલેખેલ સંસ્કૃત, પ્રાકૃત આદિ પ્રાચીન ભાષાઓના વ્યુત્પત્તિ વિજ્ઞાનને પ્રયોગો દ્વારા પરિપક્વ કરાવવા સંસ્કૃત પ્રાકૃત દ્વયાશ્રય જેવા વિશિષ્ટ મહાકાવ્યની રચના કરી સ્વોપજ્ઞ સમગ્ર શબ્દાનુશાસનનાં આદિથી અંત સુધીનાં ઉદાહરણોને એ મહાકાવ્યમાં ક્રમશઃ ઉતારી યુક્તિ-સંકલિત કર્યાં-ગૂંથ્યાં અને એ પ્રયત્ન દ્વારા બીજા કાર્ય તરીકે ચૌલુક્ય-વંશને ઇતિહાસમાં અમર કર્યો છે. સોલંકી પૂર્વજોના ગુર્જરેશ્વર મહારાજ મૂલરાજથી લઈને પોતાના સમકાલીન પૂર્વોક્ત બન્ને મહારાજ પર્યન્તના વિશિષ્ટ. ગુર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજ જયસિંહ અને પરમાર્હત કુમારપાલ ભૂપાલના પ્રામાણિક જીવન ચરિતો પણ આલેખીને પરિચિત કર્યાં છે તથા ગુજરાતની પ્રાચીન રાજધાની પાટણની સાચી પ્રભુતાથી પણ માહિતગાર બનાવ્યા છે.

પરમાર્હત મહારાજ કુમારપાલની અભ્યર્થનાને અનુસરીને શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યે ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષ-ચરિત જેવા વિશાલ સંસ્કૃત મહાકાવ્યની રચના કરી હતી. દશપર્વમય જે મહાકાવ્યમાં ૨૪ તીર્થંકરો, ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, ૯ બલદેવો, ૯ વાસુદેવો અને ૯ પ્રતિવાસુદેવો જેવા રેખાંકિત નામાંકિત ૬૩ મહાપુરુષોનાં જીવન-ચરિતો સરસ શૈલીથી ગુંથ્યાં છે, તથા તેના પરિશિષ્ટપર્વમાં ભગવાન્ મહાવીરની પટ્ટ-પરંપરામાં વજ્રસ્વામી-પર્યન્ત થઈ ગયેલા આચાર્યોનાં ચરિતો રચ્યાં છે. સ્વોપજ્ઞ વિવરણવાળા બારપ્રકાશમય યોગશાસ્ત્રની તથા વીશપ્રકાશમય વીતરાગ-સ્તોત્રની રચના પણ એ જ પરમાર્હત મહારાજ કુમારપાલની પ્રાર્થનાને આભારી છે. ગંભીર તત્ત્વ-જ્ઞાનવાળી અયોગ-વ્યવચ્છેદ અને અન્યયોગ-વ્યવચ્છેદ નામની શ્રીવર્ધમાનસ્તુતિરૂપ દ્વાત્રિંશિકાઓ, તથા પ્રમાણ-મીમાંસા જેવી બીજી ઉપયોગી તેમની અનેક રચનાઓ પણ વિદ્વજ્જનોમાં માન્ય થએલી છે.

શબ્દ-કોશોની રચના

શબ્દ-કોશોના જ્ઞાન વિના વિદ્યાભ્યાસીઓ કે વિદ્વાનો, લેખકો કે વાચકો કવિઓ કે વ્યાખ્યાતાઓ પ્રગતિ કેવી રીતે કરી શકે ? પ્રાચીન વિવિધ વિષયક વાઙ્મય સમજવામાં અને નવીન સાહિત્યની રચના કરવામાં પણ શબ્દ-વૈભવની ખાસ અપેક્ષા-આવશ્યકતા જણાઈ આવે છે મહારાજાઓને-રાજ્ય-સંચાલકોને અખૂટ અર્થ-કોશની-ધન-ભંડારની અત્યંત જરૂર જણાય છે તેમ વ્યુત્પન્ન વિદ્વાનોને, વ્યાખ્યાકારોને સાહિત્યકારોને, કવિઓને, લેખક-વાચકોને અને વાઙ્મયના કોઈ પણ પ્રદેશમાં વિચરનારાને શબ્દાર્થ-ભંડારરૂપ વિપુલ શબ્દ-કોશની આવશ્યકતા જણાયા વિના રહેતી નથી. એથી સંસ્કૃત સાહિત્યના સમુપાસક ભારતવર્ષના પ્રાચીન અનેક વિદ્વાનોએ એકાર્થ, અનેકાર્થ અનેક સંસ્કૃત શબ્દ-કોશોની રચના કરેલી છે પૂર્વે થઈ ગયેલા તે કોશકારોના પોતાના સમયમાં-આઠસો વર્ષો પહેલાં પ્રાપ્ય થયેલા કોશોનું સૂક્ષ્મ અવગાહન કરીને આચાર્યશ્રી હેમચન્દ્રે પોતાની સુગમ વિશિષ્ટ શૈલીથી વિશાલ જ્ઞાન આપનારા ચાર કોશોની રચના કરી હતી[1] (૧) એકાર્થ-અભિધાનચિંતામણિ નામ-માલા, (૨) અનેકાર્થ-સંગ્રહ, (૩) નિઘણ્ટુ-શેષ (વનસ્પતિ-વિષયક) અને (૪) દેશીનામમાલા (દેશી-શબ્દ-સંગ્રહ) એ નામના ચાર કોશોની સરસ સંકલના કરી છે સ્વોપજ્ઞ વિવરણ સાથેનો એવો કોશ, દેશ્યપ્રાકૃત ૨૬ શબ્દોનું વિશિષ્ટ જ્ઞાન આપે તેવો છે અને પૂર્વે જણાવેલા ત્રણે કોશો સંસ્કૃત ભાષા-સાહિત્યમાં પ્રાચીન કોશકારો, મહાકવિઓ અને વિદ્વાનોદ્વારા વપરાયેલા વિશાલ શબ્દ-સંગ્રહથી ભરપૂર છે શ્રીહેમ-ચન્દ્રાચાર્યે શબ્દોના વ્યાપક લિંગ-જ્ઞાન માટે સ્વોપજ્ઞ સ્વતંત્ર નામ-લિંગાનુશાસન વિવરણ સાથે રચ્યું હોવાથી કોશોની રચનામાં તે સંબન્ધમાં તેમણે અન્ય કોશકારની જેમ અન્તર્ગત પ્રયત્ન કર્યો નથી, ખાસ વિશેષ સૂચન કરવા જેવું જણાયું ત્યાં ત્યાં પોતાની સ્વોપજ્ઞવૃત્તિમાં તેઓશ્રીએ સ્પષ્ટ સૂચિત કર્યું છે સ્વોપજ્ઞવૃત્તિમાં પૂર્વના કોશકારોનું સંસ્મરણ કર્યું છે

---

૧ પ્રભાવકચરિત વિ. સં. ૧૩૩૪માં રચેલ ૨૨મા પ્રબન્ધ-પરિચય (શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિ-પ્રબન્ધ) માં એનું સૂચન કર્યું છે —

'एकार्थानेकार्था देश्या निर्घण्ट इति च चत्वारः ।
विहिताश्च नामकोशा भुवि (कवि)कण्ठा-भरणाय ॥'

આદિ પ્રકારમાં આવતો એમનો સંસ્કૃત કોશ એ (૧) એકાર્થ અભિધાન-ચિન્તામણિ નામમાલા નામથી સુપ્રસિદ્ધ છે આચાર્યશ્રીએ ૧૫૪૨ જેટલાં પદ્યોમાં તેને (૧) દેવાધિદેવ-કાંડ (૨) દેવ કાંડ, (૩) મર્ત્ય કાંડ, (૪) તિર્યક્-કાંડ (૫) નારક કાંડ અને (૬) સામાન્ય-કાંડ એવા છ વિવિધ વિભાગોમાં વિભક્ત કરેલ છે જે તે તે નામ પ્રમાણે સંબંધ ધરાવતા શબ્દ વૈભવથી સુસમૃદ્ધ છે આ કોશ, ચિન્તામણિ રત્નની જેમ મનો વાંછિત શબ્દાર્થ પૂર્ણ કરે તેવો પ્રભાવક હોઈ તેનું તેવું નામ સાર્થક છે વિશેષમાં સ્વયં શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યે આ નામમાલાને દશહજાર શ્લોક-પ્રમાણ સ્વોપજ્ઞવૃત્તિથી વિભૂષિત કરી વ્યુત્પત્તિ-જિજ્ઞાસુ અભ્યાસી વિદ્યાર્થિ-ગણ પર અસાધારણ ઉપકાર કર્યો છે આ પ્રસ્તાવના-લેખકે આજથી બાવીસ વર્ષો પહેલાં વિ સં ૧૯૬૪ થી ૧૯૭૨ માં વારાણસીમાં શ્રીયશોવિજય જૈન સં. પ્રા. પાઠશાળામાં વિદ્યાભ્યાસ કરતાં-શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યના રચેલું અધ્યયન કરતાં આ કોશનો પણ યથામતિ અભ્યાસ કર્યો હતો. ખાસ કરીને કાશીની શ્રીયશોવિજય-જૈન ગ્રન્થમાલા તરફથી તે સમયે પ્રકાશિત થતા એ વૃત્તિ-વિવરણવાળા કોશની પ્રાચીન પ્રતિને આધારે પ્રેસ કોપી કરવાની તક તેને સાંપડી હતી (સં ૧૯૬૮ થી ૧૯૭૦) તથા તેની [illegible] સૂચી, એ વિશેષનામ-સૂચી શુદ્ધિપત્રક આદિ બનાવવાની તક પણ સંવત્ ૧૯૭૩ માં તેને પ્રાપ્ત થઈ હતી. એ સાથમાં પ્રકાશિત એ સ્વોપજ્ઞ વિવરણવાળો કોશ હાલમાં મળી શકતો નથી

આચાર્ય શ્રીહેમચન્દ્ર' નો ઐતિહાસિક પ્રામાણિક પરિચય કરાવવા આ લેખકે આજથી ૧૭ વર્ષો પહેલાં પ્રયત્ન કર્યો હતો, તે લેખ વડોદરાથી પ્રકાશિત થએલા સુવાસ માસિકના સં ૧૯૯૫ ના શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય-વિશેષાંકમાં, તથા હેમસારસ્વત સત્રના નિબન્ધ-સંગ્રહમાં ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદ્ તરફથી પણ પ્રકાશિત થઈ ગએલ છે એથી અહિં તેની પુનરુક્તિ કરીશું નહિ. જિજ્ઞાસુ સજ્જનો ત્યાં જોઈ શકશે. વિ સં ૧૧૪૫ થી વિ સં ૧૨૨૯ સુધીના જીવન-કાલમાં વિ સં ૧૧૬૬ માં સૂરિપદે પ્રતિષ્ઠિત થએલા આચાર્ય શ્રીહેમચન્દ્ર સાહિત્ય-સેવા, ધર્મ-સેવા, સમાજ-સેવા અને દેશ-સેવાનાં જે ઉત્તમોત્તમ કાર્યો

બનાવ્યો છે તેનું વર્ણન અહિં અશક્ય છે તે માટેનાં પ્રામાણિક સાધનોનું દિગ્દર્શન ઉપર્યુક્ત લેખમાંથી મળી રહેશે.

કોશ-રચના-સમય

અભિધાન-ચિંતામણિ નામમાલા નામના પ્રસ્તુત કોશની રચના શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યે મહારાજા કુમારપાલના રાજ્ય-સમયમાં કરેલી જણાઈ આવે છે ખાસ કરીને તે ધર્માત્મા રાજર્ષિ પરમાર્હત-પરમજૈન તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા તે સમયમાં થઈ હોય તેમ આ કોશમાં (કાંડ ૩ શ્લો ૩૭૬-૩૭૭) સૂચન મળે છે ત્યાં કુમારપાલનાં વિશેષણો-નામોદ્વારા તેનો જે પરિચય કરાવ્યો છે તે પરથી જણાય છે—

"कुमारपालश्चौलुक्यो राजर्षिः परमार्हतः ।
मृतस्वमोक्ता धर्मात्मा मारि-व्यसन-वारकः ॥

—આ આવૃત્તિમાં પૃ ૧૬૨, શ્લો. ૭૧૨-૭૧૩

વિ સં ૧૧૫૦ થી ૧૧૯૯ સુધી સિદ્ધરાજ જયસિંહે ગૂજરાત પર રાજ્ય કર્યા પછી વિ સં ૧૧૯૯ થી વિ સં ૧૨૩૦ સુધી મહારાજા કુમારપાલે ગૂજરાત આદિ અનેક દેશો પર શાસન-સામ્રાજ્ય કર્યું હતું તેમ તેમના સંબંધમાં રચાયેલા અનેક ગ્રંથોદ્વારા જાણી શકાય છે વિક્રમસંવત્ ૧૨૧૬માં તે મહારાજાએ પરમાર્હત પરમજૈન સુશ્રાવક તરીકેનાં વ્રતો સ્વીકાર્યાં હતા, એટલું જ નહિ, 'यथा राजा तथा प्रजा' એ નિયમ પ્રમાણે પ્રજાને પણ અહિંસા લક્ષણ ધર્મની અનુરાગી બનાવી અસાધારણ ઉચ્ચ કર્તવ્ય બજાવ્યું હતું-એવા ઉલ્લેખો મળે છે આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રે ત્રિ૦ શ પુ ચરિત્રના બારમા સર્ગમાં ભગવાન્ મહાવીરની ભવિષ્યવાણીના રૂપમાં તેનો તેવો પરિચય કરાવ્યો છે તથા તેની અન્તિમ પ્રશસ્તિમાં સૂચન કર્યુ છે તેમજ તેની તેવી જીવન-ચર્યાનું વર્ણન પ્રાકૃતદ્વ્યાશ્રય મહાકાવ્ય-કુમારપાલ-ચરિતમાં પણ તેઓએ કર્યું છે એ જ સમયમાં મારિ-વારક ધર્માત્મા આ મહારાજાએ પોતાના આદર્શ વિશાલ સામ્રાજ્યમાં પ્રાણિવધ ન થાય તે માટે અમારિ-અહિંસાની પ્રશંસનીય અનુકરણીય ઉદ્ઘોષણા કરાવી હતી તથા વ્યસન-વારક એ રાજર્ષિએ શિકાર, જુગાર, મદિરા જેવાં દુર્વ્યસનોને અટકાવ્યાં હતાં અને પુત્ર

બિના મુમુક્ષુ આત્માનું જે મન પ્રાચીન સમયથી રાજ આદિ પર હતું, તે પણ તેવું તત્ત્વનું હતું તેથી તેને '[illegible]' નામથી ઓળખાવેલ છે ઉપર્યુક્ત શ્લોકમાં આચાર્યશ્રીએ તેના યથાર્થ નામો-વિશેષણો દ્વારા તેનું સંક્ષેપમાં સૂચન કર્યું છે તે સર્વ સ્તુત્ય ઘટના પાછળ આ સિવાય સમર્થ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યના પવિત્ર અમોઘ ધર્મોપદેશનો પ્રબલ પ્રભાવ હતો-તેમ તેમના અન્તર્ગત સૂચનોથી-ઉલ્લેખોથી તથા બીજા સમકાલીન અને પશ્ચાત્કાલીન અનેક આધારભૂત ગ્રંથ-સાધનોથી જણાય છે તે સંબંધમાં આચાર્યશ્રી સ્વયં સ્વ-ગ્રંથાધાર વિશેષ કથન ન કરે એ સ્વાભાવિક છે આ અભિધાન-ચિન્તામણિ કોશની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિના પ્રારંભમાં તેઓએ તેવા આશયનું સહજ સૂચન કર્યું છે કે—

"प्रेक्षोऽर्थसपमारम्भः, किं तथात्म-विकत्थने ? ।
परात्म-निन्दा-स्तोत्रे हि, नाद्रियन्ते मनीषिणः ॥"

ભાવાર્થ-આ આરંભ, જેમને માટે કરવામાં આવે છે તેમાં આત્મ-પ્રશંસા કરવાથી શું ? મનીષી-સુજ્ઞ સજ્જનો પર-નિંદા અને આત્મ-સ્તોત્ર(પ્રશંસા)માં આદર કરતા નથી.

તેમના સમકાલીન મહારાજા અજયપાલના મંત્રીશ્વર મહાકવિ યશઃપાલે વિ સં ૧૨૩૧-૩૨ આસપાસમાં રચેલા મોહરાજ-પરાજય નાટક (ગા ઓ સિ નં ૯) માં તથા સોમપ્રભાચાર્યે વિ. સં ૧૨૪૧ માં પાટણમાં રચેલા આ કુમારપાલ-પ્રતિબોધ (ગા ઓ. સિ નં ૧૪) ગ્રંથમાં અને અન્ય ગ્રંથોએ પ્રભાવકચરિત, પ્રબંધચિન્તામણિ અને અન્ય કુમારપાલ-ચરિત-પ્રબંધ આદિમાં એ ઘટનાઓનું સમર્થન કર્યું છે. પરમાર્હત મહારાજા કુમારપાલે પાટણમાં રચાવેલ કુમાર-વિહાર નામના અપૂર્વ જિનમંદિરનું અને આ બધા ભક્તિ-ભરપૂર પૂજન-મહોત્સવોનું સરસ વર્ણન શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યના પટ્ટધર પ્રબન્ધશતકાર મહાકવિ રામચન્દ્રસૂરિએ કુમારવિહાર-શતકમાં કર્યું છે તે પરથી પણ તે મહારાજાની જૈનધર્મ પ્રત્યેની પ્રબલ શ્રદ્ધા-ભક્તિનો ખ્યાલ કરી શકાય છે એ સર્વ પ્રસંગોનો વિચાર કરતાં પ્રસ્તુત અભિધાન-ચિન્તામણિ કોશની રચના વિક્રમની તેરમી સદીના પ્રથમ ચરણમાં-વિ સં ૧૨૧૬ આસપાસમાં થયેલી માનવી ઉચિત જણાય.

અભિધાન-ચિંતામણિની પ્રાચીન પ્રતિઓ

શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યે રચેલા વિશાલ ગ્રંથોને ગૂર્જરેશ્વર મહારાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહે અને પરમાર્હત કુમારપાલ ભૂપાલે બહુમાન-સન્માનથી સુજ્ઞ લેખકો દ્વારા સેંકડોની સંખ્યામાં લખાવ્યા હતા. પઠન-પાઠન માટે વિદ્યાભ્યાસીઓને તથા વિદ્વાનોને સમર્પણ કર્યા હતા અને જ્ઞાન-ભંડારોમાં પણ સ્થાપન કરાવ્યા હતા પરંતુ અનેક પ્રતિકારી રાજ-પરિવર્તનો પછી-આઠસો વર્ષો પછી તે સમયની હસ્તલિખિત પ્રતિઓ હાલમાં મળવી દુર્લભ છે. પાછળની વિપરીત રાજ્યપ્રકૃતિથી અને કાલ-બળે પણ ઘણું વિનષ્ટ થયું છે. તેમ છતાં જૈનશાસન-સંરક્ષક સાહિત્ય-સંરક્ષક સમયજ્ઞ જ્ઞાનપ્રેમી ધર્મપ્રેમી સજ્જનોએ સુરક્ષિત રાખેલી સમયાન્તરે તેની કરાવેલી નકલો હાલમાં પણ મળી આવે છે.

વિક્રમની ચૌદમી સદીમાં આ કોશના પઠન-પાઠનો

પાટણમાં સંઘવીપાડાના જૈનજ્ઞાનભંડારમાં (પોથી નં. ૨૨૭ (૫) માં) અભિધાન-ચિંતામણિ કોશની એક તાડપત્રીય પ્રતિ (પત્ર ૧૬૩ થી ૧૬૮) વિ. સં. ૧૩ ક માં લખાયેલી જણાય છે. તે પાઠ્ય પુસ્તિકામાં માત્ર પ્રથમ કાંડ દેવાધિદેવ કાંડના પ્રથમના ૨૩ શ્લોક મૂકીને આગળના શ્લોકો જ અભ્યાસ માટે લખ્યા જણાય છે. (જુઓ ગા. ઓ. સિ. નં. ૭૬ પાટણ-જૈનભંડાર-સૂચી પૃ. ૧૪૯)

એ જ પ્રાચીન ભંડારમાં (પોથી નં. ૯૯) આ અભિ૰ ચિં૰ નામમાલાની સં. ૧૩૫૪માં લિ. પત્ર ૧૧૧ વાળી એક તાડપત્રીય પ્રતિ સંયમસિરિ યોગ્ય લખાયેલી છે. તે સુમેરુસુંદરી મહત્તરાના ઉપદેશથી ચિત્રકૂટ મહાદુર્ગ-નિવાસી મહં તીહણી પત્ની અંબાદેવી શ્રાવિકાએ પાર્શ્વસ્થ યતિઓની પાસેથી લઈને તિલકપ્રભા ગણિનીને પઠન માટે સમર્પણ કરી હતી—એ ઉલ્લેખ અમે પાટણ જૈનભંડાર-ગ્રંથસૂચીમાં (ગા. ઓ. સિ. નં. ૭૬ પૃ. ૬૬) દર્શાવ્યો છે.

—આ ઉપરથી જણાશે કે પ્રાચીન સમયમાં જૈન શ્રમણી સાધ્વી વર્ગમાં આ અભિ૰ ચિં૰ નામમાલાકોશનું પઠન-પાઠન ચાલુ હતું અને તે માટે શ્રાવિકાઓ અનુકૂલતા કરી આપતી હતી.

એજ વિક્રમની ચૌદમી-સદીમાં વિ. સં. ૧૩૪૭માં વૈ. શુ. ૫ ગુરુ-વારે અણહિલપાટક (પાટણ)માં, અર્જુનદેવના રાજ્ય-સમયમાં મહા-માત્ય મહાદેવ હતા, ત્યારે મહારાજ કુમાર સારંગદેવ સુરત્રાણી (મગોદી?)નો ભોગવટો કરતા હતા તે સમયમાં મહીપાલ વગેરે પંચ-કુલિક-સમયમાં, નરચંદ્રસૂરિ-પ્રતિષ્ઠિત મદનચંદ્રસૂરિ-પદ-પ્રતિષ્ઠિત મુનિચંદ્ર-શિષ્ય પં. સહજકીર્તિએ પોતાના પઠન માટે લખાવેલી આ અભિ૦ ચિં નામની સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથેની એક તાડપત્રીય પ્રતિ, પાટણના એ જ સંઘવીપાડાના ભંડારમાં (પોથી નં ૧૧૧) વિદ્યમાન છે એનો ઉલ્લેખ અમે પાટણ-જૈનભંડાર-ગ્રન્થ-સૂચી (ગા. ઓ. સિ નં ૭૬ પૃ ૭૪)માં કર્યો છે

—એ ઉપરથી જણાય છે કે વિક્રમની ચૌદમી સદીમાં જૈન-શ્રમણ-વર્ગમાં પણ આ અભિ૦ ચિં નામનું પઠન-પાઠન ચાલુ હતું

—ત્યાર પછીના શતકોમાં લખાયેલી બીજી પણ અનેક પ્રતિઓ જુદા જુદા સ્થળોના અનેક જૈન જ્ઞાન-ભંડાર સંગ્રહોમાં મળી આવે છે પ્રો વેલણકરે સંપાદિત કરેલ 'જિનરત્નકોશ' જોવાથી વિશેષ જણાશે

અભિધાનચિંતામણિ કોશના પઠન પાઠન અને ટીકા-ટિપ્પનો

પ્રસિદ્ધ અમરકોશની જેમ આ અ ચિં કોશને હૈમીનામમાલા અને હૈમકોશ નામથી જણી, જૈનેતર અનેક પ્રાચીન વ્યાખ્યાકારોએ વ્યાખ્યામાં પ્રમાણ તરીકે નિર્દિષ્ટ કરેલ જણાય છે

શેષ-નામમાલા—

આચાર્ય શ્રીહેમચન્દ્રે આ અભિધાનચિંતામણિ-કોશની ઉપર્યુક્ત સ્વોપજ્ઞ-વૃત્તિમાં આવશ્યક સ્થળે શેષશ્ચાત્ર શબ્દદ્વારા જે પદ્યો સૂચિત કરેલા છે તે પાછળથી શેષ-નામમાલા નામથી, આ અભિધાન-ચિંતામણિ કોશના પરિશિષ્ટ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલ છે પ્રસ્તુત, અભિધેય વાળા શ્લોક સાથે તેની સંખ્યા અનુક્રમ ૨ ૪ અને ગણિ ૨ ૮ છે તે અહિં પ્રથમ પરિશિષ્ટ તરીકે (પૃ ૩૫૩ થી ૩૭૧ માં) પ્રકાશિત છે કોઈ સ્થળે આદિ શબ્દદ્વારા સૂચિત, તો ક્વચિત અચિય પણ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યનું સંકલિત નથી

આ શેષ-નામમાલા, મંગલ-અભિધેયવાળો શ્લોક, શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યની પદ્ધતિને અનુસરી પાછળથી કોઈએ જોડીને, શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યની અભિધાનચિંતામણિની સ્વોપજ્ઞવૃત્તિમાં શેષકાર દ્વારા સૂચવેલ પર્યાયોનો ક્રમશ: સંગ્રહ કરેલ જણાય છે. વિશેષ અન્વેષણા કરતાં જણાય છે કે તેમના સમકાલીન શેષ નામના એક વિદ્વાન્ વિદ્યમાન હતા, જેનું સંસ્મરણ આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રના શિષ્ય દેવચંદ્ર મુનિએ મહારાજા કુમારપાલની પરિષદ્‌ના ચિત્ત-પરિતોષ માટે કુમાર-વિહારના વર્ષોત્સવ-પ્રસંગે રચેલા ચન્દ્રલેખા-વિજય નામના પ્રકરણ-રૂપકમાં પોતાના સહાયક તરીકે કર્યું છે. જેસલમેરનાં ગ્રન્થ-સૂચીમાં (ગા. ઓ. સિ. નં. ૨૧ પ્ર. સં. ૧૯૭૯ અપ્રસિદ્ધગ્રન્થ-ગ્રન્થકૃત્પરિચયમાં પૃ. ૬૪ માં) એવા ઉલ્લેખવાળું તેનું પદ્ય અમે દર્શાવ્યું છે—

> 'विद्याम्भोनिधि-मन्थ-मन्दरगिरिः श्रीहेमचन्द्रो गुरुः
> साहित्यैकरसिकनिर्मितविधये श्रीशेषमहासख्यः ।
> यस्य स्युः कविपुङ्गवा बलिनः श्रीदेवचन्द्रस्य सः,
> कीर्तिस्तस्य जगत्त्रये विजयतात् साहङ्कृतिकाश्चित ॥

—એ શેષવિદ્વાને સૂચવેલ પૂરક નામાવલી એ જ શેષ-નામમાલા હોવાની સંભાવના છે.

વિક્રમની ચૌદમી સદીના શિલોઞ્છ

વિક્રમની ચૌદમી સદીના મધ્યભાગમાં ખરતરગચ્છીય પ્રભાવક જિન-પ્રભસૂરિ (વિવિધ તીર્થકલ્પકાર) અને તેમના પટ્ટધર જિનદેવસૂરિ થઈ ગયા. એ બંને ગુરુ-શિષ્યનું સન્માન દિલ્હીશ્વર સમ્રાટ્ મહમ્મદ તુઘલખે વિ. સં. ૧૩૮૫-૮૯માં કર્યું હતું. તેમાંના જિનદેવસૂરિએ ૧૩૯ શ્લોકમાં હૈમનામમાલાનો શિલોઞ્છ રચી કેટલાંક વીસરેલાં અવશિષ્ટ નામો સૂચવ્યાં છે. તેની રચના અહિં જણાવેલા પાઠ-પ્રમાણે અને તેના ટીકાકારે કરેલા સમર્થન પ્રમાણે વિ. સં. ૧૪૩૩માં જણાય છે. 'મિશ્રણ' પાઠાંતર-પ્રમાણે વિ. સં. ૧૩૮૩ વિશેષ સંભવિત છે. આ શિલોઞ્છ અહિં પરિશિષ્ટ [૨] તરીકે પૃ. ૩૩૭ થી પૃ. ૩૯૨માં પ્રકાશિત છે. શેઠ દે. લા. પુ. ૬૬ તરફથી ગ્ર. ૯૨ તરીકે વિ. સં. ૨ ૨માં પ્રકાશિત

અભિધાનચિંતામણિ ગ્રંથ સાથે પ્રકાશિત આ શિલોંછની રચનાનો પણ 'જિનરત્નકોશ' [illegible] (૧૮૩૨) જણાવેલ છે. તે એમ જણાતો નથી. શ્રીજિનપ્રભસૂરિ અને સુલતાન મહમ્મદ એ નામના (પ્ર. સં. ૧૯૯૫ શ્રીજિનહરિસાગરસૂરિ-જ્ઞાનભંડાર લોહાવટ મારવાડ) ગ્રંથમાં મેં જિનદેવસૂરિનો પણ પ્રાસંગિક પરિચય કરાવ્યો છે—તે એમનો વિશેષ જણાશે.

શિલોંછમાં આ શિલોંછની એક ટીકા, વા. ૨ જ્ઞાનવિમલગણિના શિષ્ય ૫ વલ્લભગણિએ રચેલી છે જેની સં. ૧૬૫૪માં વિક્રમપુરમાં લખેલી પ્રતિ પણ મળી છે. એમણે સં. ૧૬૬૭માં અભિધાનચિંતામણિ નામમાળાને દુર્ગમ-પ્રબોધ-સારોદ્ધાર પણ રચ્યો હતો. 'વિજયદેવસૂરિ-માહાત્મ્ય' જેવા કાવ્યની રચના (સં. ૧૬૯૯) દ્વારા જે એ ની ગુણાનુરાગી પ્રતિભાશક્તિ પ્રસિદ્ધ છે.

---

૧ શિલોંછ-ટીકાના આદ્ય-અન્તભાગ ઉપર્યુક્ત-પાર્શ્વનાથ સં મળે છે—

श्रीमत्खरतरगच्छ [illegible]-
राजगणिम प्रभुणा [illegible] श्रीपार्श्वनाथं जिनम् ।
य [illegible] पण्डित [illegible] सूर्य
[illegible] वल्लभ च [illegible] ॥

તેમ ટીકાના અંતમાં આવો ઉલ્લેખ છે—

"[illegible]-श्रीजिनचन्द्र[illegible]-[illegible]-वाचनाचार्य-श्री-ज्ञानविमलगणि-शिष्यमुख्य वाचनाचार्य [illegible]-श्रीज्ञानविमलगणिशिष्य-पण्डित वाचनाचार्य श्रीवल्लभगणि विरचितायां श्रीहैमनाममाला-शिलोञ्छ-टीकायां

તથા સમાપ્તિ-સંવત્-સૂચક પદ્ય આ પ્રમાણે છે—

वेदनिधि-रस-क्ष्मा-वर्षे [१६५४] वर्षे [illegible] ।
[illegible] सुमते समर्थितेयम् ॥ ११ ॥"

એમ અંતમાં [illegible] એવો ઉલ્લેખ આ પ્રમાણે છે—

"संवत् १६६७ वर्षे श्रीमद्बृहत्खरतरगच्छे श्रीजिनचन्द्रसूरि-[illegible]-श्रीज्ञानविमलगणि-शिष्यमुख्य-[illegible]-शिष्यमुख्य [illegible]
[illegible] श्रीविक्रमपुरे ॥"

વિક્રમની સત્તરમી સદીમાં

ખ ત વાચક ચારિત્રસિંહે આ કોશની દીપિકા વૃત્તિ તથા પં. હેમવિજય ગણિએ અવચૂર્ણિ રચી જણાય છે તથા આ જ સદીમાં વિદ્યમાન સમ્રાટ્ અકબર દ્વારા શત્રુંજયકર-મોચન આદિ અનેક શુભ કાર્યો કરાવનાર પ્રકબરી, વસંતરાજ-શકુનશાસ્ત્ર, વિવેકવિલાસ વગેરેના ટીકાકાર મહોપાધ્યાય ભાનુચન્દ્રગણિએ આ હૈમકોશને આધારે રચેલ વિવિધનામસંગ્રહ મળે છે ભાનુચન્દ્રગણિનું ચરિત્ર, તેમના શિષ્ય શ્રી સિદ્ધિચન્દ્રે સં. મહાકાવ્યના રૂપમાં રચ્યું છે જે સિંઘી-જૈન ગ્રંથમાળા (ગ્ર ૧૫) માં પ્રકાશિત છે વિશેષ જિજ્ઞાસુએ ત્યાં જોવું

પ્રસ્તુત અભિ૦ ચિ હૈમી નામમાલા પર વિક્રમના વાચક દેવસાગરગણિએ વિ સં. ૧૬૮૬ માં હાલાર દેશમાં નવાનગરમાં ભાવાહ્વના ધાન્ય-સમયમાં વ્યુત્પત્તિ-રત્નાકર નામની વિસ્તૃત વૃત્તિ રચી હતી જેની પ્રતિ જેસલમેરમાં શ્રીરત્નાકરના ભંડારમાં વિદ્યમાન છે તેની ૧૨ પદ્યોવાળી અંતિમ પ્રશસ્તિ અમે જેસલમેર ભાં. ગ્રન્થસૂચી (ગા. ઓ. સી. નં ૨૧ પૃ. ૬૧)માં સંવત્ ૧૬૭૮ માં દર્શાવેલ છે તથા ત્યાં અપ્રસિદ્ધ ગ્રન્થ-ગ્રન્થકૃત્પરિચય(પૃ. ૬૪)માં પરિચય કરાવ્યો છે

આ કોશ પર કુશલસાગરની ટીકા તથા સાધુરત્નની અવચૂરિ હોવાનું અન્યત્ર નોંધાયેલ છે તથા આ. વિ. ના. ની પ્રતીકાવલી પણ જણાય છે

તથા અભિધાનચિંતામણિનામમાલાના ૩ બીજક અવલોકનમાં આવ્યાં છે (૧) સં. ૧૬૬૧ માં શુભવિજયગણિનું, (૨) દેવવિમલગણિનું અને (૩) અજ્ઞાતનામવાળુ પ્રો વેલનકર-સંકલિત જિનરત્નકોશ પૃ ૧૩-૧૪ માં એની નોંધ છે

અભિધાન-ચિંતામણિના પ્રકાશનો
વિક્રમની ઓગણીસમી સદીમાં

(૧) શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યના શબ્દ-કોશોએ છેલ્લા બે સૈકામાં પણ આ દેશના અને પરદેશના અનેક વિદ્વાનોનું લક્ષ ખેંચ્યું જણાય છે તેના પરિણામે મુદ્રણકળાના આ યુગમાં લગભગ એકસો વર્ષો પહેલાં-વિ. સં.

૧૮૬૪ માં (વૈરાગ્યશતક-શિક્ષાશતક) = ઈસ્વીસન્ ૧૮ ૮ માં શિલાછાપરાએ મુદ્રિત આ અભિધાનચિંતામણિ ટીકા, અનેકાર્થસંગ્રહ આદિ સાથે ઘટીકાવાળી ચેકશૂક સાહેબની ભાષાથી વિચાર-વિમની સૂચિ સાથે પ્રકટ થયો હતો

વિક્રમની વીસમી સદીમાં

(૨) આ ગ્રંથ ઈ સન્ ૧૮૪૭માં (વિ. સં ૧૯૦૪માં) નોટ્સ સાથે સિન્ટપિટર્સમાં મુદ્રિત થઈ સેન્ટપિટર્સબર્ગથી પ્રકાશિત થયો હતો. બોટલિંક અને રયુ નામના જર્મન વિદ્વાનોએ ૨ ૪ શ્લોકવાળી શેષનામમાલા સાથે તેને સંપાદિત કર્યો હતો.

(૩) ભાવનગર-નગરમાં શાહ ભુવનચંદ્ર વસાએ સ્થાપિત સંસ્કૃત-જ્ઞાનરત્નાકર નામના તેમના દ્વારા સંવત્ ૧૯૩૨માં આ અભિધાન-ચિંતામણિ, સટીક ટીકા સાથે પ્રકાશિત થયો હતો. એનું સંપાદન વે ન્યાયવિદ ઉપાધ્યાય શ્રીવલ્લભગણિ સમીપે અને જામપુર-નિવાસી શ્રીસત્યવ્રતશર્માએ કર્યું હતું. આ પણ પરિશિષ્ટમાં (પૃ. ૨૧૯ થી) વિશેષ પ્રકટ થયેલ છે. આનું સંસ્કૃત વિભાજન શબ્દ-સૂચિ આપ્યું છે. ત્યાં શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય અને કુમારપાળના સમય માટે સમયાનુસારે રચેલ ઐતિહાસિક રહસ્ય નામનું ગમતાપ-પુસ્તક જેવા ઉપયોગી કરેલી છે.

(૪) મુંબઈ-નિર્ણયસાગર પ્રેસ પ્રકાશનમાં અભિધાનસંગ્રહ (ભાગ બીજા)માં આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રના આ ગ્રંથ મૂળ સાથે બીજા સંસ્કૃત કોશો સન ૧૮૯૭મા (વિ સં ૧૯૫૩મા) પ્રકાશિત થયા હતા. ત્યાં પ્રકાશિત જિનદેવસૂરિના હૈ. ના. શિલોંછરૂપે રચનાસંગ્રહવાળો શ્લોક-પાઠ 'જિયેતએ ત્રિ-વલિ' (?) શિલો' સહિત જણાવેલ છે.

(૫) શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યની રચેલ શ્લોક-પ્રમાણ સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ સાથે અભિધાન-ચિંતામણિ ટીકા, ભાવનગરની શ્રીયશોવિજય જૈન ગ્રન્થમાળામાં સંવત્ ૧૯૭૦માં પ્રકાશિત થયો હતો, જેનો શબ્દાનુક્રમ વિભાગ, શ્રી નામસૂચી, હરિભદ્રવાળો બીજો ભાગ સંવત્ ૧૯૭૬માં ય. વિ. ગ્રન્થમાળા તરફથી પ્રકાશિત થયો હતો.

(૬) ઉપરની વૃત્તિને અનુસરી 'પ્રોફેસર ઉપાધ્યે વાસુદેવ શર્માએ રચેલી 'મણિપ્રભા' નામની સંક્ષિપ્ત વ્યાખ્યા સાથે આ ગ્રં૦ વિ. સિ. સં. ૧૯૮૧માં વડોદરાની મુક્તિકમલ-જૈન-મોહનમાળામાં [પુ ૨૧માં] પ્રકાશિત થયેલ છે તેના પરિશિષ્ટમાં [૧] શેષનામમાળા, [૨] શિલોંછ તથા સુધાકલશની [૩] એકાક્ષર-નામમાળા પણ છે ત્યાં શિલોંછને સંવત્-સૂચક શ્લોક નિ. સા. પ્રેસદ્વારા પ્રકાશિત અભિધાનસંગ્રહ પ્રમાણે સ્થિત છે

એકવીસમી સદીમા

(૭) વિ. સં. ૨ ૨ માં ચૌ૦ દે૦ ના પુ ૬૬ દ્વારા (ક્ર ૬૨ તરીકે) આ ગ્રં૦ વિ. સિ. પ્રકાશિત થયેલ છે તે સાથે તેમના અન્ય મિત્રો શેષ-નામમાળા, નિઘંટુ-શેષ, લિંગાનુશાસન આદિ પ્રકાશિત છે તથા પૂર્વોક્ત શિલોંછ અને સુધાકલશની એકાક્ષરનામમાળા તથા જૈનેતર કવિ પુરુષોત્તમદેવ વગેરેના મિત્રને પણ તેમાં જોડેલ છે ત્યાં ટાઈટલ પેજ પર સુધાકલશને બદલે ભૂલથી સુધાકુશલ નામ છપાયેલું જણાય છે

(૮) ઉપર જણાવેલાં પ્રકાશનો હાલમાં મળવા દુર્લભ છે તેથી અભિધાન ચિંતામણિ મિત્ર(મૂળ)નું આ નવીન શુદ્ધ સંસ્કરણ અહિ સં ૨ ૧૨ માં પ્રકાશિત થાય છે વિશેષમા તે સાથે મૂળ નીચે ગુજરાતીમાં અર્થ સૂચવતી 'ચન્દ્રોદયા' નામની સાધારણ ટીકા જોડવામાં આવી છે તે શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિનો આશય લક્ષમાં લઈ આચાર્ય શ્રીવિજયકસ્તૂરસૂરિજીએ રચેલી છે તેઓએ પોતાના વિનયવાન્ શિષ્ય ચન્દ્રોદયવિજયજીની પ્રાર્થનાથી ખાસ કરીને તેમના અધ્યયન પ્રસંગે રચી હોવાથી આ ટીકાનું નામ 'ચન્દ્રોદયા' પ્રતિષ્ઠિત કર્યું છે તે અન્ય અભ્યાસીઓને પણ ઉપયોગી થઈ અભ્યુદય કરાવનારી બનો એવા અભિપ્રાયથી પ્રકાશિત કરવામાં આવી છે ભાષા-ટીકા રચનાર, આવા કાર્યની સિદ્ધિમાં પોતાના વિજયવંત સમર્થ સદ્ગુરુ ભદ્ર પ્રકૃતિ શાંતમૂર્તિ શ્રીવિજયવિજ્ઞાનસૂરિજી મ. (સુપ્રસિદ્ધ આચાર્ય શ્રીવિજયનેમિસૂરીશ્વરજીના પટ્ટધર)ના પ્રસાદને નિમિત્તભૂત માને છે

આ ટીકાની રચનામાં અને આના વિશદ સંપાદનમાં તેઓએ નીચે જણાવેલી ૬ હિ. પ્રતિઓનો યથાશક્ય ઉપયોગ કર્યો જણાવ્યો છે—

(૧) અભિધાન-ચિંતામણિ (મૂલ)ની પ્રાચીન-અક્ષરમાં સૌની શુદ્ધ-પ્રાય પ્રતિ મળી હતી, તે સૂરતમાંના શ્રીનેમિ-વિજ્ઞાન કસ્તૂરસૂરિ-જ્ઞાનમંદિરની છે

(૨) હૈમશેષ-તાત્પર્યપ્રકાશિકા વૃત્તિની મુદ્રિત પ્રતિ, ભાવનગરના જૈન જ્ઞાનભંડારની (નં ૬૨૭) મળી હતી.

(૩) હૈમનામમાલા-દીપિકા પત્ર ૫૨ (મુદ્રિત).

(૪) ખરતરગચ્છીય વાચક શ્રીવલ્લભગણિ-વિરચિત વૃત્તિ (ભાવનગર જ્ઞા ભં નં ૬૨૬૮)

(૫) હૈમશેષ, હેમવિજયકૃત અવચૂર્ણિ સાથે

(૬) અનેકાર્થ-સંગ્રહ, મહેન્દ્રસૂરિ-કૃત વૃત્તિ સાથે લ. સં. ૧૬૬૬ છે (ભાવનગર-જ્ઞાન-ભં નં ૩,૨૫)

(૭) હૈમશેષ (અભિધાન-ચિંતામણિ)-અવચૂરિ-વાચક વલ્લભકૃત સારોદ્ધાર (ભા જ્ઞા ભં નં ૪ ૨૫૮)

(૮-૯) શેષનામમાલાની ૧ પ્રતિ, સૂરતની શ્રીનેમિવિજ્ઞાનકસ્તૂર-સૂરિજ્ઞાનમંદિરની અને ૧ બીજી પ્રતિ સિદ્ધક્ષેત્ર મુનિરાજ શ્રીપુણ્ય-વિજયજી પાસેથી મળી હતી

(૧૦-૧૧) હૈમનામમાલા-શિલોંછ-ટીકા (જ મ વાચનાચાર્ય વલ્લભગણિ-વિરચિત)ની ૨ પ્રતિ, મુનિરાજ શ્રીપુણ્યવિજયજી પાસેથી મળી હતી પણ પ્રતિઓ શુદ્ધપ્રાય છે તેમાંની ૧ પ્રતિમાં પત્ર ૧ થી ૨૬ છે તેમાં કિંતુ પ્રશસ્તિપત્ર પણ નથી તથા સહજ ઉધઈથી ખવાઈ છે બીજી પ્રતિ પત્ર ૧ થી ૨૩ માં પૂર્ણ છે પરંતુ તે ઉધઈથી વધારે ખવાઈ ગયેલ છે

(૧૨) મહોપાધ્યાય શ્રીભાનુચન્દ્રગણિ-વિરચિત વિવેક-નામસંગ્રહની સત્તરમા સૈકા લગભગની ૧ પ્રતિ સૂરત ને વિ. ક જ્ઞાનમંદિરની છે

(૧૩) [1]જિનભદ્રસૂરિ-પ્રશિષ્ય-વિરચિત ધુપનમણ્પરિહાર—નામમાળાની ૮ પત્રાની પ્રતિ, ઉપર્યુક્ત શેષનામમાળા સાથે લખાયેલી છે તે ને વિ. ક જ્ઞાનમંદિર-સૂરતની છે પ્રાયઃ સત્તરમા સૈકાની છે

ઉપસંહાર

એ રીતે પ્રાપ્ત સાધન-સામગ્રીદ્વારા આ સંસ્કરણને વિશુદ્ધ પ્રકાશિત કરવા તેમણે કરેલો શ્રમ પ્રગટ જણાઈ આવે છે

અહિં પ્રારંભમાં આપેલ અભિધાન-કોશ એ પ્રાચીન કોશમિને અનુસરી શરૂ ભાષામાં રચેલ વિસ્તૃત વિષયાનુક્રમ દર્શાવે છે તથા પરિશિષ્ટોમાં પ્રકાશિત કરેલ મૂળ સાથે સંબંધ ધરાવતી શેષનામમાળા તથા શિલોઞ્છ પણ અભિધાન ચિંતામણિ શિક્ષના અભ્યાસીઓને પરિપૂર્ણ જ્ઞાન આપશે, તથા તે ગ્રંથ શિલોમાં આવેલા સંસ્કૃત શબ્દોની દર્શાવેલી અકારાદિ અનુક્રમણિકા, તથા ગુર્જરભાષા-ટીકા 'વ્યુત્પત્તિ' મા અર્થરૂપે દર્શાવેલા ગુજરાતી શબ્દોની તેવી અનુક્રમણિકા વિદ્યાર્થીઓને, તથા જિજ્ઞાસુ શબ્દ-શોધકોને-સાક્ષરોને પણ ઉપયોગી થશે-તેવી સંભાવના છે

આચાર્ય શ્રીહેમચન્દ્રનો અભિધાનચિંતામણિ ગ્રંથ, ભાષાટીકા સાથે જોડીને તથા પરિશિષ્ટમાં બીજા કોશો જોડીને આવી રીતે પ્રાથમિક અભ્યાસીઓને તથા જિજ્ઞાસુ સુજનોને સુગમ-સુલભ કરી આપવા માટે આચાર્ય શ્રીવિજયકસ્તૂરસૂરિજીને ધન્યવાદ ઘટે છે તેમણે રચેલી

---

[1] તેના ૧૩૩ મા અંતિમ શ્લોકમાં આ પ્રમાણે ગ્રંથ-નિર્માતાએ પોતાનો પરિચય આપ્યો છે—

> સૂરિશ્રીજિનરાજમાન્યચરણ-શ્રીમદ્—રાગાદ્રિભિદ્—ભેદિના
> શ્રીમજ્જીજિનભદ્રસૂરિ-ચરણામ્ભોરુહસેવાભૃતા ।
> શિષ્યા: પૂજ્ય-જિનપ્રિયસ્ય સુગુરોર્નામાવલીયं કૃતા-
> મેતાં શ્રીજિનભદ્રસૂરિ-યતિપદ્ જ્ઞેયોડસ્તિમનામાવલિમ્ ॥

પ્રસિદ્ધ પ્રાકૃતવિજ્ઞાનપાઠમાળા જેમ અભ્યાસીઓમાં આદર પામી લોકપ્રિય થઈ તેમ 'પ્રબોધા' ટીકા સાથેનું આ સિદ્ધહૈમનું નવું શુદ્ધ સંસ્કરણ પણ પઠન-પાઠન દ્વારા સર્વત્ર પ્રચાર પામી લોકપ્રિય થાય અને અભ્યાસીઓને તથા અધ્યાપકોને પણ ચિંતામણિરત્નની જેમ અભીષ્ટ અર્થ-અનુકૂળ આપનાર થાય—તેવી શાસનમાતાને પ્રાર્થના કરતો વિરમું છું

સંવત્ ૨૦૧૨ શરત્પૂર્ણિમા
ઘીકાંટા—નવીવાડી,
વડોદરા

લાલચંદ ભગવાન્ ગાંધી
(નિવૃત્ત જૈનપંડિત—વડોદરારાજ્ય)

ॐ नमो जिणाणं ॥

सूरिं नत्वा नेमिं विज्ञानं लावण्यसूरिमपि भक्त्या ।
हैमाभिधानबीजक-माविरकृत सूरि कस्तूरः ॥ १ ॥

卐 અભિધાન બીજક 卐

પ્રસિદ્ધ પ્રાકૃતવિજ્ઞાનપાઠમાળા જેમ અભ્યાસીઓમાં આદર પામી લોકપ્રિય થઈ તેમ 'પાઇઅકહા' નામ સાથેનું આ સિરીઝનું નવું દ્વિતીય સંસ્કરણ પણ પઠન-પાઠન દ્વારા સર્વત્ર પ્રચાર પામી લોક-પ્રિય થાય અને અભ્યાસીઓને તથા અધ્યાપકોને પણ ચિત્તપ્રસન્નતાની જેમ અધિક લાભ-અનુકૂળ આપનાર થાય-તેવી પરમાત્માને પ્રાર્થના કરતાં વિરમું છું

સંવત્ ૨ ૧૨ કાર્તિકપૂર્ણિમા
[illegible]
વડોદરા

લાલચંદ્ર ભગવાન્ ગાંધી
(નિવૃત્ત જૈનપંડિત-વડોદરારાજ્ય)

શ્લોક

[illegible], [illegible] પુષ્પ [illegible] નામ ૨૨૪–૨૨૫

[illegible], [illegible], [illegible] પુષ્પ [illegible] [illegible] [illegible] ઉત્પત્તિ [illegible] અને પુષ્પના નામ ૨૨૬–૨૩

[illegible], [illegible], [illegible], [illegible] ([illegible]) [illegible] નામ ૨૩૦–૨૩૧

[illegible], ૧૧ [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] નામ ૨૩૦–૨૩૨

૧૧ અંગ, ૧૨ ઉપાંગ, ૧૪ [illegible] [illegible], [illegible] ભેદ, ૧૪ પૂર્વના નામ ૨૪૨–૨૪૪

[illegible], ૪ વેદ, ઉપનિષદ્, [illegible], વેદના ૬ અંગ, સ્મૃતિ, [illegible], મીમાંસા, પુરાણ, ૧૪ વિદ્યા, [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] નામ ૨૪૦–૨૪૫

[illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], વૃત્તિ, [illegible], [illegible] વગેરે [illegible] નામ ૨૪૫–૨૪૭

[illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] નામ ૨૪૮–૨૪૯

[illegible], નામ, [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નામ ૨૫૦–૨૫૮

શ્લોક

[illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] નામ ૨૫૮–૨૬૨

[illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] નામ ૨૬૫–૨૬૮

[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. ૨૬૭–૨૮૦

[illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], ૪ [illegible] ([illegible]), [illegible] [illegible] નામ ૨૮૨–૨૮૪

[illegible], [illegible] વગેરે [illegible], [illegible], [illegible] વગેરે [illegible] ભેદ, [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] નામ ૨૮૫–૨૯૦

[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] નામ ૨૯૦–૨૯૪

[illegible], [illegible] [illegible] વગેરે [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible]

શ્લોક

[illegible]

ઇતિ દ્વિતીયદેવકાંડઃ ॥ ૨ ॥

અથ તૃતીયમર્ત્યકાંડઃ—

[illegible]

શ્લોક

[illegible]

૮ [illegible] ([illegible])

[illegible]

શ્લોક

[illegible]

ઇતિ દ્વિતીય[illegible]કાણ્ડ ॥ ૨ ॥

અથ તૃતીય[illegible]—

[illegible]

શ્લોકાંક

પીતાંબર, વાયડિયો, લોક પ્રત, પ્રભાત સ્ત્રીનો પુત્ર, પુત્રવાન, પુત્ર, સ્ત્રી, વિદેશ જાતની સ્ત્રીઓ, સ્ત્રીનું અલંકાર વગેરે, સ્ત્રીઓના સ્વભાવિક ૨૮ અલંકારો, વિના મહેનતે ઝટ થતા સાત અલંકારો, અંગથી ઉત્પન્ન થતા ત્રણ અલંકારો, શેષવાળા, લોભિયાળ અને ઉત્તમ સ્ત્રી, કુમારી, ભણતર બહુવાળી કન્યાનાં નામ ૫૦૫–૫૧૨

યુવાન સ્ત્રી, વર્ણવતી, પાકેલી યુવાન સ્ત્રી, પતિવ્રતા, પતિવ્રતાવાળી, વાંઝણી, યુવતી સ્ત્રી, ઇચ્છુ-બેચાણું, વીરપત્ની, પ્રવીણ સ્ત્રી, ન્યાતી સ્ત્રી, ન્યાતો પતિ, પત્ની ભિનો, નિષ્ઠા, બનાર્ય વર, ગવિદ્ગાપતિ, પતિ પત્ની, મહિલાવાચુંજ સ્ત્રીનું સ્ત્ન, પરણાવું, બીજ ગ્રાહન્ય રાજીપણોના નામ ૫૧૨ ૫૨

ભેદ બાપના વગેરે ઉપર બાપુજાર સ્ત્રી, અન્ય પુ પણ નિર્લજ્જ સ્ત્રી, દુતી, લીલા કુલિબાણી, કુલિનતાની સ્ત્રી, બરબાદ, અભ્યંતિની સ્ત્રી, ખાલી, ઉપાધ્યાયની સ્ત્રી, ક્ષત્રિયની સ્ત્રી, વૈશ્યની સ્ત્રી, શૂદ્રની સ્ત્રી, સ્ત્રી આચાર્ય, શૂદ્રજાતિની સ્ત્રી ક્ષત્રિય જાતિની સ્ત્રી, વિધિજ્ઞ, વૈશ્યજાતિની સ્ત્રી, કુલીનવાળી સ્ત્રી, કુલીન હોય સ્ત્રીનો પતિ, કુલીન ટોળ સ્ત્રીનો સામાન્ય પતિ, અપતિ-વ્રત બીજા પરણ હોય ત્યારે પતિવ્રત બને તલાં, બન્ને વર્ણ પ્રવેશ બધા ઉંચલો મોટો વાત, બીજાવાર પતિ પ્રવેશ બધા પ્રવેશ બાળકાળની સ્ત્રી, વૈશ્યની ઉત્તમ વાળી, રાજા-પરજાતિની ઉત્તમતાવાળી સ્ત્રી, પ્રાપ્ત પતિવ્રતા સ્ત્રી, પતિવ્રતા, કુલટા સ્ત્રી, બાળની ઉંમરની વિધવાની બન્નેવાળી,

સામી, પુત્રવિનાની સ્ત્રી, સધવા, વિધવા, પુત્ર પ્રસવ વિનાના સ્ત્રી, અધિક સર્વતી વાણી સ્ત્રીના નામ ૫૨૨–૫૨૩

મૃતવત્સા વાળી સ્ત્રી, પતિ પૂજાવાળી સ્ત્રી, આઠેકની તરવારવાળી સ્ત્રી, વિદુષી, પુરૂષ શાસ્ત્રવાળી સ્ત્રી, વેશ્યા, વિશ્વાસી વિશ્વાસેલી વેશ્યા, કુટ્ટણી, દાસી, વર સ્ત્રી, દાસી, સ્વયંવર, આસ્વયંવર, સ્વયંવર કન્યા, તેના સ્વયંવરો સ્ત્રી, પ્રિયા, સ્ત્રી–પુરુષનું યુગલ, સહેલી, એકપત્ની સ્ત્રી, મસ્તુરાણી, સખી, અસોસન, દાઝ અને અવિત વિષયનાં નામ ૫૩૨–૫૩૮

લોક, અંગનો ઉછો ભાગ, પ્રસવ, પુત્ર, પુત્રી, સંતતિ, ભાણિયો, ભાણેજ પૌત્ર, દીકરાનો દીકરો, વેરાનો પુત્ર, બહેનનો પુત્ર, દીકરીનો દીકરો, ભાઈનો દીકરો, ઓરમાન ભાઈ, બેનનાને પુત્ર, ભાઈપુત્ર, સોભાગ્યવતીનો પુત્ર, કન્યાનો પુત્ર, કુલીનવાળી સ્ત્રીનો પુત્ર, પરણીનો પુત્ર, દાસી પુત્ર, નટીનો પુત્ર, વ્યભિચારિણીનો પુત્ર, વિધુર સતી સ્ત્રીનો પુત્ર, અસતી કે વિધુરી સતી સ્ત્રીનો પુત્ર, ઉપર વગેરેથી પરણેલ પુત્ર, બ્રાહ્મણથી થયેલ પુત્ર, પતિ મરી ગયા પછી અન્યથી થયેલ પુત્ર, પતિ જીવતા છતાં અન્યથી થયેલ પુત્રના નામ ૫૩૯–૫૪૦

ભાઈઓમાં બીજાપણું, બહુપતા, મોટો, વચલો, નાનો, ઉપર, જાડેલ, ભત્રીજ, ભત્રીજી, ભાઈ, બહેની ચોથી બહેન, બહેનની નાની બહેન, ભાઈ–બહેન, પિતા, માતા, ભાઈનાં, બાપના પિતા, બાપના પિતા, પ્રમ, બાપુજીના પ્રધાન કુટ-બીની સ્ત્રી, બાળકના, બીજ પુત્રની બહેન,

શ્લોક

[illegible]

[illegible]

[illegible]

શ્લોક

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

શ્લોક

પીતાંબર, ગાયકીઓ, લોક ગ્રહ, પ્રખ્યાત પિતાનો પુત્ર, કુમાર, પુત્ર, સ્ત્રી, વિશેષ પ્રકારની સ્ત્રીઓ, સ્ત્રીનું ધનમાન વગેરે, સ્ત્રીઓના સ્વાભાવિક ૧૦ અલંકારો ચિત્ત ચાંચલ્યને પ્રગટ કરવા માટે અલંકારો, ભાવની ઉત્પત્તિ થવા માટે અલંકારો, ગોરવર્ણી, ગોરીમાન અને ઉત્તમ સ્ત્રી, કુમારી, ભાગ્યે અનુરાગી કન્યાનાં નામ [illegible]

યુવાન સ્ત્રી, સ્વયંવર, પરણેલી યુવાન સ્ત્રી, પતિવ્રતા, પતિવ્રતાવાળી, વાણી, યુવતી સ્ત્રી, [illegible] પીરસની, કુલીન સ્ત્રી, વાણી સ્ત્રી, વાણો પતિ, સ્વામિનો, [illegible], [illegible] નર, [illegible], પતિવ્રતી, [illegible] અનેનુ [illegible], પટરાણી, બીજી સામાન્ય રાણીઓનાં નામ [illegible]

[illegible] સામાન્ય વગેરે [illegible] સ્ત્રી, અન્ય પુરુષ [illegible] સ્ત્રી, દૂતી, [illegible] [illegible], [illegible] સ્ત્રી, [illegible], [illegible] સ્ત્રી, [illegible], [illegible] સ્ત્રી, [illegible] સ્ત્રી, [illegible] સ્ત્રી, [illegible] સ્ત્રી, સ્ત્રી [illegible], [illegible] સ્ત્રી, [illegible] [illegible] સ્ત્રી, [illegible], [illegible] સ્ત્રી, [illegible] સ્ત્રી, [illegible] સ્ત્રીનો પતિ, [illegible] સ્ત્રીનો [illegible] પતિ, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વાર, [illegible] વાર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વાર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સ્ત્રી, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સ્ત્રી, [illegible], [illegible] સ્ત્રી, [illegible] [illegible] [illegible]

શ્લોક

[illegible], [illegible] સ્ત્રી, [illegible], [illegible], પુત્ર [illegible] [illegible] સ્ત્રી, [illegible] [illegible] [illegible] સ્ત્રીના નામ [illegible]

[illegible] [illegible] સ્ત્રી, [illegible] [illegible] સ્ત્રી, [illegible] [illegible] સ્ત્રી, [illegible], [illegible] [illegible] સ્ત્રી, [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] સ્ત્રી, [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], સ્ત્રી–[illegible] [illegible], [illegible], [illegible] સ્ત્રી, [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] અને [illegible] [illegible] નામ [illegible]

[illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], પુત્ર, પુત્રી, [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] પુત્ર, [illegible] પુત્ર, [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] પુત્ર, [illegible], [illegible] પુત્ર, [illegible] પુત્ર, [illegible] સ્ત્રીનો પુત્ર, [illegible] પુત્ર, [illegible] પુત્ર, [illegible] પુત્ર, [illegible] પુત્ર, [illegible] [illegible] સ્ત્રીનો પુત્ર, [illegible] [illegible] [illegible] સ્ત્રીનો પુત્ર, [illegible] [illegible] પુત્ર, [illegible] [illegible] પુત્ર, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પુત્ર, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પુત્રના નામ [illegible]

[illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]–[illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] સ્ત્રી, [illegible], [illegible] [illegible] [illegible],

શ્લોક

[illegible]

[illegible]

[illegible]

શ્લોક

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

શ્લોક

[illegible], [illegible], [illegible], [illegible] પુત્ર, [illegible], સ્ત્રી, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] સ્ત્રી, [illegible], [illegible] સ્ત્રી, [illegible], [illegible], [illegible] સ્ત્રી, [illegible], [illegible] નામ [illegible]

[illegible] [illegible] સ્ત્રી, [illegible] સ્ત્રી, [illegible] સ્ત્રી, [illegible] સ્ત્રી, [illegible] સ્ત્રી, [illegible] સ્ત્રી, [illegible] સ્ત્રી [illegible] પતિ [illegible]

શ્લોક

[illegible], [illegible] સ્ત્રી, [illegible] પુત્ર [illegible] સ્ત્રી, [illegible] નામ [illegible]

[illegible] સ્ત્રી, [illegible] સ્ત્રી, [illegible] સ્ત્રી, [illegible] નામ [illegible]

[illegible] પુત્ર, [illegible] પુત્ર, [illegible] પુત્ર, [illegible] પુત્ર, [illegible] પુત્ર, [illegible] પુત્ર, [illegible] પુત્ર, [illegible] પુત્ર, [illegible] પુત્ર, [illegible] પુત્રના નામ [illegible]

[illegible]

શ્લોક

ચોટી, જાળ, [illegible], પુષ્પદામ, [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], ચીનુ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] નામ

[illegible]

[illegible], [illegible], [illegible], [illegible] મેલ, [illegible] મેલ, [illegible] મેલ, [illegible] મેલ, [illegible], [illegible], [illegible] મેલ, [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] નામ

[illegible]

[illegible], [illegible] પુષ્પમાળા, [illegible] [illegible] [illegible] પુષ્પમાળા, [illegible] [illegible] [illegible] પુષ્પમાળા, [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

શ્લોક

[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નામ

[illegible]

[illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] વસ્ત્ર, [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] વસ્ત્ર, [illegible] [illegible] વસ્ત્ર, [illegible] [illegible] વસ્ત્ર, [illegible] વસ્ત્ર, [illegible] [illegible] [illegible] વસ્ત્ર, [illegible] વસ્ત્ર.

[illegible]

[illegible] વસ્ત્ર, [illegible] વસ્ત્ર, [illegible], [illegible] વસ્ત્ર, [illegible] [illegible] વસ્ત્ર, [illegible] [illegible] વસ્ત્ર, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વસ્ત્ર, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વસ્ત્ર, [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] વસ્ત્ર, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વસ્ત્ર, [illegible] વસ્ત્ર, [illegible] વસ્ત્ર, [illegible] વસ્ત્ર, [illegible] વસ્ત્ર, [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] નામ

[illegible]

[illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]

શ્લોક

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

શ્લોક

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

શ્લોક

[illegible]

શ્લોક

[illegible]

શ્લોક

[illegible]

શ્લોક

[illegible]

શ્લોક

[illegible] અને [illegible]

[illegible]

[illegible]

શ્લોક

[illegible] અને [illegible]

[illegible]

[illegible]

શ્લોકાંક

શ્લોકાંક

શ્લોક

ચોટી, ચૂલ, [illegible] ચોટી [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] નામ ૬૮૭–૬૨

[illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]—[illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]—[illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] નામ ૬૬૬–૬૨

[illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible]—[illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]—[illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] નામ ૬૬૬–૬૭૪

ઇતિ તૃતીયમર્ત્યકાણ્ડ ॥ ૩ ॥

શ્લોક

અથ ચતુર્થતિર્યક્કાણ્ડ—

પૃથ્વી, [illegible] અને પૃથિવી, ([illegible] [illegible] [illegible] [illegible]) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પૃથ્વી [illegible], [illegible]—[illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible]([illegible]) [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] નામ ૬૭૫–૬૭૬

[illegible] [illegible], [illegible] [illegible]—[illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]—[illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]-[illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નામ ૬૭૭–૬૭૯

[illegible]—[illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible]—

શ્લોકાંક

દેશ, હૈમવત દેશ, [illegible] દેશ, [illegible] દેશ, [illegible] દેશના નામ [illegible]

ગામ, [illegible] ગામની [illegible] ભૂમિ, ગામનો [illegible] પૂર્વ [illegible] તેવુ સ્થાન, [illegible] તેવુ સ્થાન, ખેતર, [illegible] ખેતર, [illegible] તેવુ ખેતર, [illegible] ખેતર, [illegible] તેવુ ખેતર, [illegible] મોઢુ, [illegible] તેવુ [illegible] [illegible]

નગર, [illegible] નગરી, [illegible] નગરી, [illegible] નગરી, [illegible] [illegible]

શ્લોકાંક

[illegible] અને બે રસ્તા મળતા હોય તેવું સ્થાન, [illegible] સ્થાન, [illegible] સ્થાન, [illegible] રસ્તા મળતા હોય તેવું સ્થાન, [illegible] ભૂમિ, [illegible] નામ [illegible]

[illegible] ભૂમિ, [illegible] [illegible] [illegible] સુધી, [illegible] [illegible] [illegible] સુધી, [illegible] ઘર, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નામ [illegible] [illegible] [illegible] ઘર, [illegible] સ્થાન, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ૧ [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] ૧ ૧૧–૧૦૮

[illegible] ૧ ૧૦૮–૧ ૩

[illegible] ૧ ૪૦–૧૦૧

[illegible]

[illegible] ૧ ૧૦ ૧ ૧૦

[illegible] ૧ ૧૧ ૧ ૧

[illegible] ૧ ૧૧ ૧ ૧૬

ઇતિ [illegible] ॥

[illegible]—

[illegible] ૧ ૧૬–૧૦૮

શ્લોક

ફીણ, પરપોટા, ખાંચ, મોટાભાગી, હાથી, [illegible] ઘરેડી, કસ્તોપ, [illegible], મોટાની ધારાવડી, [illegible]—[illegible], [illegible], નૈતરાફી નદી, સ્વાભાવિક [illegible] પ્રવાહ પ્રવાહ, [illegible]—[illegible]ને કાઢે, [illegible] વૃદ્ધિ, [illegible]—નદીનો [illegible] ચારપાસ [illegible] નીચે [illegible], પા [illegible] પાણીને નીકળવાનો રસ્તો, [illegible] નદીના પાણી માટે [illegible] ધારા [illegible], પાણી [illegible] પરનાળ, નીક રેલી [illegible], [illegible], [illegible] નદી, મોટી નદી અને [illegible] ૧૦૮૧-૯ ૬૨

[illegible], કૂવો, ૧ નદી, કૂવાનું [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] અને કૂવો, [illegible], [illegible] સ્વાભાવિક [illegible], મોટેથી [illegible] નદી, [illegible], [illegible] સરોવર, [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible]

ઇતિ અપ્કાય ॥

અથ તૈજસકાય:—

અગ્નિ, અગ્નિની શિખા, [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] અગ્નિ, [illegible] અગ્નિ, [illegible] અગ્નિ, [illegible] [illegible], [illegible]—[illegible], અગ્નિની [illegible], અગ્નિની [illegible], મોટી [illegible], [illegible], [illegible] અગ્નિ, [illegible], [illegible], [illegible] ૧૦૯૯-૧૧ ૫

ઇતિ તૈજસકાય ॥

અથ વાયુકાય:—

પવન, [illegible] સહિત [illegible]—[illegible], [illegible] પવન [illegible] વાયુ હોય છે,— તે આ પ્રમાણે— ૧ [illegible], ૨ [illegible], ૩ [illegible] ૪ [illegible], ૫ [illegible] ૧૧ ૬-૧૧ ૬

ઇતિ વાયુકાય ॥

શ્લોક

અથ વનસ્પતિકાય:—

[illegible], [illegible] [illegible] વન, [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ફૂલ [illegible] [illegible] આવે તેવું [illegible] ફૂલ ન [illegible] [illegible] જ [illegible] આવે તેવું [illegible], [illegible] તેવું [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તે [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] હોય તેવું [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

૧૧૧૦—૧૧૧

[illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] પુષ્પ [illegible], [illegible], [illegible] પુષ્પ, [illegible] પુષ્પ, [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] ૧૧૧૧ ૧૧૩૧

[illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible]

[illegible]

[illegible]

શ્લોકાંક

સ્વરવલિ, ભાંગોળ વગેરે વનસ્પતિ
જાતની જ ભૂલ જાતિઓનાં નામ
૧૧૪૧-૧૧ ૧

॥ इति वनस्पतिराजः ॥

अथ द्वीन्द्रियनामानि—

કરમિયાની બાઇ મન્ના કરમિયા, જહાર
અનાજે ખાતો કીડો, અન્ન કીડા, અન્ન
કરમિયા, મારનો કીડો, અળસિયા,
ગરોળ, જળો, પોરાની જાત, શંખ,
શંખલા, છીપ, કોડી, જળોના અળસિયા
વગેરે જાતનાં નામ ૧૨ ૨-૧૨ ૧

अथ त्रीन्द्रियनामानि—

જૂમેલું, લીખ, મોટા માંકડની જાત
કીડી પગિન, ઘીંમેલ, ચોર, જૂ, ગીંગોડી,
બકાના કીડા ખાંડ, ઇયળ, ઉધઈ
અન્ય નામ ૧૨ ૬-૧૨૨

अथ चतुरिन्द्रियनामानि—

કરોળિયો, વીંછી, ભમરાઓ ખાય છે, બગડે
ભમરીઓ, તીડ, માખણની, મચ્છ, મધમાખ,
ટીટી માખી, મચ્છર, ડાંસ, વન ડાંસ,
વગેરે એનું નામું, વગેરેના નામ
૧૨૧૦-૧૨૧૧

अथ पञ्चेन्द्रियनामानि—

પશુ, વિશાળ પશુ, હાથી, હાથણી, વાર
પ્રકારની હાથીની જાતિઓ, પ્રથમ વગે
ભદ્ર હાથીઓનો અને હંસ જાતનાંને
હાથી પાંચ વર્ષ પછી અને વીસ વર્ષે
હાથી, ઉંબરનો બચ્ચો વરેલ્ય હાથીના
નામ ૧૨૧૬-૧૨૨૧
મદ્ર જાતનો હાથી, મંદજાતનો હાથી,
યુદ્ધમાં સમર્થ હોવો હાથી, ૧૬ મા
પ્રકાર હાથી, ૩૪ હાથી, અંકુશને નહિ

માનનારો હાથી, સામને યોગ્ય હાથી,
યુદ્ધને યોગ્ય હાથી, ટીંડ ગયેલો હાથી,
હાથીઓનો સમૂહ, મદ, મદધારી
હાથી ગળતા, મદ, મદને આશ્રય,
હાથીની આગળી, હાથીના બને લાલબ,
હાથીનો ઘંટ, હાથીનું કોંચળ, આગળનો
ગોળો, આગળનો ભાગ, કુંભસ્થળ, હાથીનું
વદન, કુંભસ્થળનો મધ્યભાગ, કુંભસ્થળ,
બે કુંભસ્થળનો મધ્યભાગ, કુંભસ્થળ
પાછળથી નીચેનો ભાગ, કુંભસ્થળ
અને લલાટથી નીચેનો ભાગ, કપાળની
તરફનો ભાગ, પૂંછડાનું મૂળ, હાથીનો
આગળનો ભાગ, પાછળનો ભાગ, પગ
ના વગેરે આગળનો પ્રદેશ, પાછળ
ના વગેરેનો ભાગ, હાથીને યોગ્ય અન્ન
સામા ઉપર જતા હાથ બિંદુઓ, પગે
બાંધવાની શૃંખલા, હાથીને બાંધવાની
સાંકળ, હાથીનો વંશ, અંકુશ અગ્રભાગ,
હાથીને બાંધવાનો થાંભલો-ખીલો, અંકુશના
નામ ૧૨૨૨ ૧૨૩

અંકુશનો આકાર, અંકુશની ધાર,
હાથીને વશમાં બાંધવાની પાટી
પટ્ટ, ગળ અને પગ બે બાજુ, હાથીની
ઉપર બાંધવાનો ચાંદીનો દોર, હાથીને
બાંધે બાંધવાનું વસ્ત્ર, ઘોડો, ઘોડી, નાની
વાળો ઘોડો-બચ્ચો, અતિ વેગવાળો
ઘોડો, ક્યારે પણ થાકનાર ઘોડો, કંબોજ
ઘોડો, સિંધુ આરબસ્તાન દેશ કંબોજ
અને વાહિક દેશના ઘોડા, સુશિક્ષિત
ઘોડા, દુર્વિનીત ઘોડો, પશુને યોગ્ય ઘોડો,
કુલીન ઉત્તમ પ્રકારનો જાતવાળો ઘોડો,
અશ્વ જાતનો ઘોડો, જાતિવંત ઘોડો,
શ્વેત ઘોડો, શ્વેત અને પીળો ઘોડો,

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

શ્લોક

[illegible] નામ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] નામ [illegible]

અથ [illegible]પંચેન્દ્રિયનામાનિ—

[illegible]

[illegible] નામ [illegible]

[illegible]

શ્લોક

[illegible] નામ [illegible]

[illegible]

[illegible] નામ [illegible]

[illegible]

અથ [illegible]પંચેન્દ્રિયનામાનિ—

[illegible]

[illegible]

શ્લોક

અને ૮ [illegible] [illegible] [illegible] ૧૩૬૧ ૧૩૬૭

इति [illegible] ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमो नारककाण्डः—

[illegible]

[illegible] ૧૩૬૮ ૧૩૬૯

इति पञ्चमो नारककाण्डः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठः सामान्यकाण्डः—

[illegible] ૧૩૭૫–૧૩૭૭

[illegible] ૧ ના ૧૩૮૦

[illegible]

શ્લોક

[illegible]

૧૩૮૦–૧૩૮૪

[illegible]

૧૩૮૬–૧૩૮૮

[illegible] ૧૩ ૧ ૧૩૯

[illegible]

શ્લોક

અને પ્રાણીઓનો સમુદાય, મનુષ્ય અને ઘોડાઓનો સમુદાય, નિયમ સમ ખૂલ અને કુળનો સમુદાય, પશુઓનો સમૂહ, પશુઓનો સમૂહ, ઘેટાં ઘોર અને તેર બંને નો સમૂહ, ભિક્ષુનો સમૂહ, મનુષ્યોનો સમૂહ, મધિષિઓનો સમૂહ, યુવતીઓનો સમૂહ, ઉંટના ટોળા સમૂહ, ન.ન. પશુઓ પ્રકીર્ણ સમૂહ, પશુઓ મનુષ્ય પ્રાણી ઢોર, મોટા જૂથો, હાથીઓ કે હાથણીઓ, જંતુઓ અને ગામોના સમૂહ, અને ગામોનો સમૂહ, ક્યાંક ભાષાઓ ભાષાઓ પ્રસિદ્ધ છે અને પ્રાણીઓના સમૂહના નામ

૧૪૧૧ ૧૪૧૨

ચાર ગામો વચ્ચે આવતુ જન જંતુઓ ખાણ હાથીઓ ભિન્ને અને સ્થાને સમૂહ, ઢેકી, બે, ફુવ, પશુઓનું ગમન, પશુઓનું ૧ બીજી અધિક સંખ્યા, બહુ અનુ એક, મૂલ, ઢેર ઢેકુ આવુ વધુ, ઘોડુ, ઢીકુ નીચુ વિશાળના નામ ૧૪૧૩–૧૪૧૪

સ્વભાવ ઉત્કર્ષ વગેરે વિસ્તાર, સાસને વિસ્તાર, શક્તિ, સમસ્ત, ફેલો, આમ, ચોથે આમ, સમીપ, અધિક, ઉત્તમ, રોગ વિસ્તૃત, માત્ર કરીવું, સમુદાય, વિપુલ, મુખ્ય, મોટુ નામ, અપાર–પુષ્કળ–પ્રમાણ પ્રચુર–વિશાળ–ઘણ ન અને નામ તેમજ વધુ અધિક, પ્રચ- ર્ષિક, પ્રાપ્ત અને ઉપર વાળો ઉત્તમ પ્રાપ્ત ઉંચાણથી અલ્પ અલ્પતાના નામ, થોડુ અલ્પના નામ ૧૪૧૫–૧૪૧૭

અભાવ, આપત વૃદ્ધિ ન થયો તેવું, સુપર, રેખ, નાનું, સૂક્ષ્મ, વિસ્તાર, ઝીણું અણુ–વિસ્તાર, તનુ, પુત્તલ, રૂપી, અલ્પ વિશ, અધિક સમીપના નામ—

૧૪૧૮ ૧૪૧૯

સમીપ, આસન્ન નજીક દૂર, આસન્ન દૂર, શાશ્વત, અત્યંત સ્થિર, અત્યંત કાળ સુધી સ્થાયી રહે તે, સ્થાવર, અચળ, અચલ, સ ન, નમિત, વક્ર પ્રાણ, વિકારી, વિષમ, પ્રગમ, સરળ, અપ્રગમ, સ્થાયી, ઊંચાઈના નામ ૧૪૨૦–૧૪૨૧

ઉન્નત, ઊંચાઈ આકૃતિવાળા ઉત્તરવાળો અત્યંત ઊંચો, ઉત્તમ, પ્રતિમા, ઘોડાની પ્રતિમા, મુખ્યની પ્રતિમા, વિપરીત ઘણુ અને સમગ્ર આગ, સંપૂર્ણ સહિત, સર્વ ક્ષેત્ર, ઉત્પત્તિવાળી ઉદય વગેરે, વિરમ અને ઉત્પન્ન, શુદ્ધ, નિર્મિત, વિવિધ પ્રાચીન, નવી, દૃઢ ૧૪૨૨–૧૪૨૪

વિસ્તાર–વિશ, સંચિત, સ્થાવરાન, જંગમ, ચરાચરાત્મક, ચૂર્ણ, પ્રારંભ–વિશેષ, દૃઢ, તન્તુ વિશાળ, વિભક્ત, વળેલું અન્તર્ગત, પ્રગટ કરેલું, આચ્છાદિત, આગમ દાબેલું, વિસ્તાર, પૂર્ણતા ઉપર વાંકેલ, ઉન્નતના નામ ૧૪૨૫–૧૪૨૮

ઉંચાણો, સ્થાન, નીચે ઉંચુ, ઊંચુ કરવું, વિસ્તારેલું, ઢંકાયેલું, વાળેલું, ખૂલ્લું, બતાવેલું, ચોરેલું, હણાયેલું, ઉછળ ઠરેલું, ઠરેલું, અલ્પ પડેલું, સ્થાનમાં રહેલું, ગ્રહેલું, ભરેલું, પાક થયેલું, ઉગેલું, નાખેલું, આવર રહેલું, ખીલેલું, ભિન્ન થયેલું, ખીલેલા થયેલું, ખસેલું, ઉગેલું, રોકેલું, રોધ, સ્થાપ્ય

શ્લોક

અને ૮ ઈન્દ્રિયો એ [illegible] ચોવિ- [illegible] ૧૩૫૧ ૧૩૫૦

ઈતિ ચતુર્થસ્તિર્યક્કાણ્ડઃ ॥ ૪ ॥

અથ પઞ્ચમનારકકાણ્ડઃ—

[illegible]

ઈતિ પઞ્ચમનારકકાણ્ડઃ ॥ ૫ ॥

અથ ષષ્ઠ સામાન્યકાણ્ડઃ—

[illegible]

શ્લોક

[illegible]

પુરુષ, [illegible] નામ

[illegible]

[illegible]

॥ अर्हम् ॥

श्रीस्तम्भतीर्थमण्डनश्रीस्तम्भनपार्श्वजिनेश्वरेभ्यो नमः ।
शासनसम्राट् श्रीविजयनेमिसूरीश्वरपरमगुरुभ्यो नमः ।

सकलसिद्धान्तपारावारपारीण-शब्दावतार-परमार्हत
कुमारपालभूपालप्रतिबोधक-कलिकालसर्वज्ञ-
श्रीमद्-हेमचन्द्रसूरीश्वरविरचितः

अभिधानचिन्तामणिकोशः

आचार्यश्रीविजयकस्तूरसूरिकृत-चन्द्रोदयाभिध-
गूर्जरभाषाटीकासमलङ्कृतः ।

देवाधिदेवकाण्डः प्रथमः १ ।

मङ्गलाचरणम् ।

ध्यात्वा श्रीमन्महावीरं सर्वभावप्रकाशकम् ।
राजतीर्थेशमीशं तारकं भविनां भवात् ॥ १ ॥
गौतमादिगणीन्द्रांश्च श्रुताब्धिपारगामिनः ।
श्रीहेमचन्द्रसूरीशं कलिकालाभिधज्ञकम् ॥ २ ॥
प्रगुरुं नेमिसूरीशं सूरिसम्राट्पदाङ्कितम् ।
विज्ञानसूरिं नत्वा सन्मार्गं गुरुं स्वकम् ॥ ३ ॥
भाषानभिज्ञजीवानां हिताय स्वल्पमेधसाम् ।
गौर्जर्या भाषया कुर्वे टीकां चन्द्रोदयाभिधाम् ॥ ४ ॥
अत्राऽभिधानटीकायां दोषे सिद्धोपलक्षके च ये ।
गृहीताः सम्प्रदायात्ते मान्याः कस्तूरसूरिणा ॥ ५ ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ઇતિ [illegible] ॥ ૧ ॥

[illegible]

जनकाद् योनि-जे-जन्म-भू-सूत्यणादयः ।
धार्यात् ध्वजा-ऽस्त्र-पाण्यङ्क-मौलि-भूषण-भृन्मुखाः ॥ ६ ॥
शालि-शेखर-मत्वर्थ-मालि-भर्तृ-धरा अपि ।
भोज्याद् भुग-न्धो-भक्त-लिट्-पायि-पी-आशी-अशनादयः ॥७॥

જન્યજનકભાવ સંબંધમાં—

જનક=ઉત્પાદકવાચક શબ્દને रुह, जन्म, भव, जनु, निषाद, जात, भू અને તેના સરખા બીજા શબ્દો લગાડતાં જન્યવાચક શબ્દો બને છે ઉદાહરણ—विधिरुह, विधिजन्मा, विधिभव, विधिजनु, विधिनिषाद, विधिजात, विधिभूः (બ્રહ્મા) વગેરે શબ્દો જાણવા. विधिजनक विधिजनकः ઇત્યાદિ પણ થાય છે ॥ ५ ॥ જનક=કારણ વાચક શબ્દો થકી योनि, ज, जन्म, भू, सुति વગેરે શબ્દો અને 'अण्' વગેરે પ્રત્યયો લગાડવાથી જન્યવાચક શબ્દો બને છે ઉદા૦—आत्मयोनिः आत्मजः, आत्मजन्मा, आत्मभूः, आत्मसूतिः आत्मसम्भवः (બ્રહ્મા) भार्गवः=ભૃગુનો પુત્ર (શુક્ર) दैत्यः=દિતિનો પુત્ર.

ધાર્યધારકભાવ સંબંધમાં—

ધાર્યવાચક શબ્દ થકી ध्वज अस्त्र पाणि अङ्क मौलि भूषण, भृत् અને તેના સરખા શબ્દો. ॥ ६ ॥ તેમજ शालिन् शेखर શબ્દો, મત્વર્થક પ્રત્યયો અને मालिन् भर्तृ, धर વગેરે શબ્દો લગાડવાથી ધારક શબ્દો બને છે ઉદા૦—वृषध्वजः, शूलास्त्रः, पिनाकपाणिः, वृषाङ्कः, चन्द्रमौलिः, शशिभूषणः धनुर्भृत् (वृषकेतनः, शूलभृत्, वृषलक्ष्मा चन्द्रशिराः चन्द्रशेखरः વગેરે.) તેમજ पिनाकशाली, शशिशेखरः, शूली पिनाकमाली पिनाकभर्ता, गङ्गाधरः (શંકર) વગેરે.

ભોજ્યભોજકભાવ સંબંધમાં—

ભોજ્ય—ખાદ્ય (ખાવા) શબ્દ થકી—भुज् अन्धस् भक्त लिह् पायिन् पा अशा અને अशन વગેરે શબ્દો લગાડવાથી ભોજક—ખાનાર વાચક શબ્દો બને છે ઉદા૦—अमृतभुजः, अमृतान्धसः अमृतभक्ताः अमृतलिहः, अमृतपायिनः, अमृतपाः अमृताशाः, अमृताशनाः (દેવો) વગેરે. ॥ ७ ॥

प्रणिपत्यार्हतः सिद्धसाङ्गशब्दानुशासनः ।
रूढयौगिकमिश्राणां, नाम्नां मालां तनोम्यहम् ॥ १ ॥
व्युत्पत्तिरहिताः शब्दा, रूढा आखण्डलादयः ।
योगोऽन्वयः स तु गुणक्रियासम्बन्धसम्भवः ॥ २ ॥
गुणतो नीलकण्ठाद्याः, क्रियातः स्रष्टृसन्निभाः ।
स्वस्वामित्वादिसम्बन्धस्तत्राहुर्नाम तद्वताम् ॥ ३ ॥
स्वात् पाल-धन-भुग्-नेतृ-पति-मत्वर्थकादयः ।
भूपालो भूधनो भूभुग्, भूनेता भूपतिस्तथा ॥ ४ ॥
भूमांश्चेति कविरूढ्या, ज्ञेयोदाहरणावली ।
जन्यादेः कृत् केतु-सूद-सृट्-विधातृ-कर-सू-समाः ॥ ५ ॥

મંગલ અને અભિધેય–

અરિહંત ભગવંતોને નમસ્કાર કરીને પ્રતિષ્ઠાને પામેલું છે સાંગોપાંગ શબ્દાનુશાસન જેનું એવો હું રૂઢ યૌગિક અને મિશ્ર (યોગરૂઢ) નામોની માલા બનાવું છું ॥ ૧ ॥

પરિભાષા

જે શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ ન થઈ શકે એવા આખણ્ડલ વગેરે શબ્દો રૂઢ કહેવાય અને ગુણ, ક્રિયા કે સંબંધથી જેનો અર્થ નીકળી શકે તેને યૌગિક કહેવાય ॥ ૨ ॥ ગુણોના હેતુથી અર્થ નીકળી શકે એવા નીલકણ્ઠ વગેરે શબ્દો અને ક્રિયાના હેતુથી અર્થ નીકળી શકે એવા સ્રષ્ટા વગેરે શબ્દો તેમજ સ્વસ્વામિભાવ સંબંધમાં ભૂપાલ વગેરે શબ્દો યૌગિક છે ॥ ૩ ॥

જુદા જુદા સંબંધમાં બનતા શબ્દો—

સ્વસ્વામિભાવ સંબંધમાં–સ્વ શબ્દથી પાલ, ધન, ભુજ, નેતૃ, પતિ અને મત્વર્થક મત્ વગેરે જોડવાથી સ્વામિવાચક શબ્દો બને છે તેનાં અનુક્રમે ઉદાહરણો ભૂપાલ, ભૂધન, ભૂભુગ્, ભૂનેતા, ભૂપતિ ॥ ૪ ॥ ભૂમાન્–
શ્લોકમાં મૂકેલ ઈતિ શબ્દ ભિન્ન પ્રકારોને પણ જણાવનાર હોવાથી ભૂપ વગેરે શબ્દો પણ સમજી લેવા. આમ ઉદાહરણો કવિસમ્પ્રદાયથી –શિષ્ટ પુરુષોની પરંપરાથી સમજી લેવા.

जनकाद् योनि-जे-रुड् जन्म-भू-सूत्पत्त्यादयः ।
धार्याद् ध्वजा-ऽस्त्र-पाण्यङ्क-मौलि-भृत्-पाणि-भृन्निभाः ॥ ६ ॥
शालि-शेखर-मत्वर्थ-मौलि-भर्तृ-धरा अपि ।
भोज्याद् भुग्-लेहो-ऽद-लिट्-पायि-पो-ऽशी-ऽशनाऽऽदयः ॥७॥

જન્યજનકભાવ સંબંધમાં—

જન્ય-જનકવાચક શબ્દને ભૂ, જન્મ, ઘર, જનુ, નિવાસ, ભવ, સૂ અને તેના સરખા બીજા શબ્દો લગાડતાં જન્યવાચક શબ્દો બને છે ઉદાહરણ—विधाभू, विधजन्मा विधगृह, विधजात विधनिवास विधभव, विधसू (ब्रह्मा) વગેરે શબ્દો બનવા. विधजातक, विधजन्मा ઇત્યાદિ પણ થાય છે ॥ ૫ ॥ જનકવાચક શબ્દો થી યોનિ જ રુ જન્મ, ભૂ, સૂતિ વગેરે શબ્દો અને 'જ' વગેરે પ્રત્યયો લગાડવાથી જન્યવાચક શબ્દો બને છે ઉદા૦—आत्मयोनि आत्मजः आत्मरुह आत्मजन्मा आत्मभू, आत्मसूति, आत्मसम्भव (ब्रह्मा) મહાદેવના પુત્ર (ગુહ) ઇત્યાદિને પુત્ર.

ધાર્યધારકભાવ સંબંધમાં—

ધાર્યવાચક શબ્દ થી ધ્વજ અસ્ત્ર પાણિ અઙ્ક મૌલિ ભૃત્ ભૃત અને તેના સરખા શબ્દો ॥ ૬ ॥ તેમજ શાલિન્ શેખર શબ્દો, મત્વર્થક પ્રત્યયો અને માલિન્ ભર્તૃ, ધર વગેરે શબ્દો લગાડવાથી ધારક શબ્દો બને છે ઉદા૦—वृषध्वज वृषाङ्क, पिनाकपाणि वृषाङ्क, चन्द्रमौलि, शशिभृत् शशधर (वृषभध्वज, वृषभाङ्क वृषभस्य चन्द्रशिरा चन्द्रशेखर વગેરે.) તેમજ પિનાકશાલી, શશિશેખર શૂલી પિનાકમાલી પિનાકભર્તા, ગઙ્ગાધર (શંકર) વગેરે

ભોજ્યભોજકભાવ સંબંધમાં—

ભોજ્ય-ખાદ્ય (ભાવ) શબ્દ થી—ભુજ્ અન્ધસ્ અદ લિહ્ પાયિન્ પ અશ અને અશન વગેરે શબ્દો લગાડવાથી ભોજક—ખાનાર વાચક શબ્દો બને છે ઉદા૦ —अमृतभुजः अमृतान्धसः, अमृताशाः, अमृतलिहः, अमृतपायिनः, अमृतपाः अमृताशाः, अमृताशनाः (देवो) વગેરે. ॥ ૭ ॥

पत्युः कान्ता-प्रियतमा-वधू-प्रणयिनी-निभाः ।
कलत्राद् वर-रमण-प्रणयीश-प्रियादयः ॥ ८ ॥
सख्युः सखिसमौ वाच्यात्, यायि-याना-ऽऽसनादयः ।
ज्ञातेः स्वसृ-दुहिता-ऽऽत्मजा ऽऽत्मजा-ऽवरजाऽऽदयः ॥९॥
आश्रयात् सद्मपर्याय-क्षेप-वासि-सदाऽऽदयः ।
वध्याद् भिद्-द्वेषि-जिद्-घाति ध्रुग-अरि-ध्वंसि-शासनाः ॥१०॥

પતિ-પત્નીના સંબંધમાં—પતિવાચક શબ્દો થી કાન્તા, પ્રિયતમા, વધૂ, પ્રણયિની વગેરે તેમજ તેના સમાન વલ્લભા વગેરે શબ્દો લગાડવાથી પત્નીવાચક શબ્દો બને છે. ઉદા. —શિવકાન્તા, શિવપ્રિયતમા, શિવવધૂ, શિવપ્રણયિની શિવવલ્લભા (ગૌરી, પાર્વતી) વગેરે અને પત્નીવાચક શબ્દો થી વર, રમણ, પ્રણયિન્, ઈશ અને પ્રિય વગેરે શબ્દો લગાડવાથી પતિવાચક શબ્દો બને છે. ઉદા. —ગૌરીવર, ગૌરીરમણ, ગૌરીપ્રણયી, ગૌરીશ, ગૌરીપ્રિય (શિવ) ॥ ૮ ॥

સખિના સંબંધમાં—મિત્રવાચક શબ્દો થી સખિ અને તેના જેવા બીજા શબ્દો લગાડવાથી મિત્રવાચક શબ્દો બને છે. ઉદા૦—શ્રીકણ્ઠસખ (કુબેર), મધુસખ (કામદેવ) વાયુસખ (અગ્નિ) વગેરે.

યાન-વાહનના સંબંધમાં—યાન (ઉપાડનાર) વાચક શબ્દ થી યાયિન્, યાન, આસન વગેરે શબ્દો લગાડવાથી વાહક (ઉપાડનાર) વાચક શબ્દો બને છે. ઉદા૦—વૃષયાયી વૃષયાન વૃષાસન, વૃષવાહન (શંભુ-શંકર) વગેરે

જ્ઞાતિના સંબંધમાં—જ્ઞાતિવાચક શબ્દ થી સ્વસૃ, દુહિતૃ, આત્મજ અવરજ વગેરે શબ્દો લગાડવાથી જ્ઞાતિવાચક શબ્દો બને છે. ઉદા૦—યમસ્વસા (યમુના) હિમવદ્દુહિતા (ગૌરી) ચન્દ્રાત્મજ (બુધ) ઇન્દ્રાવરજ (વિષ્ણુ), (ભગિનીસોદર-ભ્રમા) વગેરે. ॥ ૯ ॥

આશ્રય-આશ્રિતના સંબંધમાં—આશ્રય (નિવાસ) વાચક શબ્દ થી સદ્મ અને તે અર્થવાળા બીજા શબ્દો, તેમજ વાસ વાસિન્ અને સદ્ વગેરે

वध्य-ऽन्तकारि-दमन-दर्पच्छिन्-मथनाऽऽदयः[1] ।
विवक्षितो हि सम्बन्ध,[1] एकतोऽपि पदात् ततः ॥ ११ ॥

प्राक्प्रदर्शितसंबन्धिसम्बन्धा योज्या यथोचितम् ।
दृश्यते खलु वाह्यत्वे, वृषस वृषवाहनः ॥ १२ ॥

स्वत्वे पुनर्वृषपतिर्धार्य्यत्वे वृषलाञ्छनः ।
अंशोर्धार्यत्वेंऽशुमाली स्वत्वेंऽशुपतिरंशुमान् ॥ १३ ॥

शब्दो जोडवाथी आश्रित (रहेनार) वाचक शब्दो बने छे उदा०—भुवनवासा भुसदना दिवौकस भुवसत्मा, दिवासवास, भुवनवा भुवासिका, भुसदः (देवो)

वध्य-वधकभाव संबंधमा—वध्य (हणवा योग्य) वाचक शब्द थकी त्रिपुर् देवित् भिद् वासिद् द्रुह, भवि भौसित् शासन अन्तकारित् दमन दर्पच्छिद् मथन वगेरे शब्दो जोडवाथी वधक (हणनार) वाचक शब्दो बने छे उदा०—पुरभिद् पुरद्वेषी पुरभित पुरघाती पुरद्रुह पुरारि पुरध्वंसी, पुरशासन ॥ १ ॥ पुरान्तकारी पुरदमन, पुरदर्पच्छिद् पुरमथन (शिव) आदि शब्दथी (पुरवासी पुरभिन्ना पुरभेदा पुरहा पुरसूदन पुरान्तक पुरघ्नी वगेरे शिवनां नामो थाय छे वधने योग्य ते उपरथी कालियदमन कालियारि कालियशासन वगेरे विष्णुनां नाम थाय छे)

परस्परनो संबंध विवक्षाधीन छे एक संबंधवाळा पदथी पण—॥ ११ ॥

उपर कहेला संबंधमा योग्यता प्रमाणे पदो जोडवाथी बीजा संबंधने बतावनारा शब्दो बने छे जेम के—

जेमनो एक 'वृष' शब्द वाह्य-वाहकभाव संबंधमा वृषवाहन—शुक्र ॥ १२ ॥ ते स्वस्वामिभाव संबंधमा वृषपति धार्यधारकभाव संबंधमा वृषलाञ्छन पण थाय छे तेवीज रीते 'अंशु' शब्द ते त्रण विवक्षामां अनुक्रमे धार्यधारकभावमां अंशुमाली स्वस्वामिभावमां अंशुपति अंशुमान् (रवि—सूर्य) पण थाय छे ॥ १३ ॥

बध्यसोऽग्रेरहिरिपुर्मोऽन्यत्वे वाहिद्रुक् शिखी ।
विशेष्यैकर्मैव स्यात्केवलोऽतिशब्दोऽपि वाचकः ॥ १४ ॥
यथा धमसिपूता दिग्, दक्षिणाशा निगद्यते ।
अयुग् विषमशब्दौ त्रि-पञ्च-सप्तादिवाचकौ ॥ १५ ॥
त्रिनेत्र-पञ्चेषु-सप्तपलाशादिषु योजयेत् ।
गुणशब्दो विरोध्यर्थं, नञादिरित्तरोत्तरः ॥ १६ ॥
अभिधत्ते यथा कृष्णः, स्यादसितः सितेतरः ।
वाक्शब्दादिषु पदे पूर्वे, वाचंयमादिषूत्तरे ॥ १७ ॥

જેમ જ નહિ શબ્દ નભનપાલાનની વિગતમાં અહિરિપુ (મોર) અને લોન્તયોજનાગ સંબંધમાં અહિદ્રુક (મોર) બને છે.

સંદિગ્ધરહિત વિશેષણો વડે અતિવ્યાપક શબ્દ પણ અતિ-સંતાપના બની જાય છે ॥ ૧૪ ॥ જેમ-ધમસિપૂતા દિક=દક્ષિણ દિશા (ધર્મસિદ્ધ મિત્ર-ઉત્તર દિશા. અતિપપમસુખસોતિ-બ્રન્દ વગેરે.)

અયુગ અને વિષમ શબ્દ ત્રણ પાંચ કે સાત વગેરેના વાચક છે ॥ ૧૫ ॥

તે શબ્દો ત્રિનેત્ર, પંચેષુ કે સપ્તપલાશ (ત્રણ પલાશ સપ્તપત્ર) વગેરે સ્થાનોમાં જોડવા જેમ ત્રિનેત્ર, અયુગ્નેત્ર, વિષમનેત્ર (શંભુ)-પંચેષુ અયુગિષુ વિષમેષુ (કામદેવ), સપ્તપલાશ, અયુગપલાશ વિષમપલાશ (સાતપર્ણ). આદિ શબ્દથી ત્ર્યંબક, અયુગ્મલોચન, વિષમાક્ષ (શંભુ) વગેરે શબ્દો બને છે

ગુણવાચક શબ્દની પૂર્વમાં 'નઞ્' કે પાછળ 'ઇતર' શબ્દ આવે તો તે જ શબ્દ વિરોધવાચક બની જાય છે ॥ ૧૬ ॥ જેમ અસિત, સિતેતર કૃષ્ણ—(કાળુ) અકૃષ્ણ કૃષ્ણેતર—શ્વેત, (ધોળું) વગેરે.

વાક્ વગેરે શબ્દોમાં પૂર્વપદમાં, વાચંયમ વગેરે શબ્દોમાં ઉત્તરપદમાં— ॥ ૧૭ ॥

द्वयेऽपि भूभृदाद्येषु, पर्य्यायपरिवर्त्तनम् ।
एव पराशृविसहा, योगात् स्युरिति यौगिकाः ॥ १८ ॥

मिश्राः पुनः पराशृत्यसहा गीर्वाणसन्निभाः ।
प्रवक्ष्यन्तेऽत्र लिङ्गं तु, ज्ञेयं लिङ्गानुशासनात् ॥ १९ ॥

देवाधिदेवाः प्रथमे, काण्डे देवा द्वितीयके ।
नरास्तृतीये तिर्यञ्चस्तुर्य एकेन्द्रियादयः ॥ २० ॥

एकेन्द्रियाः पृथिव्यम्बुतेजोवायुमहीरुहः ।
कृमिपीलकलूताद्याः, स्युर्द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः ॥ २१ ॥

અને ભૂધર વગેરે શબ્દોમાં પૂર્વ કે ઉત્તર બંને પદોમાં પર્યાયવાચક શબ્દો મૂકી શકાય છે. પૂર્વપદમાં જેમ-મહીધર અચલધર ક્ષોણીધર (ધરણીધર ભૂધર) વગેરે. ઉત્તરપદમાં જેમ-ભૂભૃત્, ભૂધારક ભૂપાલક (ક્ષ્માભૃત્ ક્ષમાધર) વગેરે. પૂર્વ કે ઉત્તર પદમાં જેમ-ભૂભૃત્ ઉર્વીભૃત્ ભૂધર ઉર્વીધર (ભૂપતિ પૃથ્વીપાલ) વગેરે. આ રીતે પદોના ફેરફારવાળા શબ્દો વ્યુત્પત્તિથી બનતા હોવાથી યૌગિક કહેવાય છે. ॥ ૧૮ ॥

પર્યાયના ફેરફાર વિનાના ગીર્વાણ (દેવતા ઇત્યાદિ) વગેરે શબ્દો મિશ્ર (યોગરૂઢ) કહેવાય છે. આ બધા શબ્દો આ ગ્રંથમાં જણાવવામાં આવશે. દરેક શબ્દોનું લિંગ પોતેજ (આચાર્ય શ્રી હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજીએ) બનાવેલ લિંગાનુશાસનથી જાણવું. ॥ ૧૯ ॥

મોક્ષગતિ, દેવગતિ, મનુષ્યગતિ, તિર્યંચગતિ અને નારકગતિ-એમ પાંચ પ્રકારની ગતિ હોવાથી જીવોના પણ પાંચ ભેદો છે. જેમ ૧ મુક્તાત્મા, ૨ દેવા ૩ મનુષ્યા ૪ તિર્યંચઃ ૫ નારકાઃ ।

આ અભિધાન ચિંતામણિ કોશમાં ૭ કાંડ છે.

પહેલા કાંડમાં-દેવાધિદેવ વાચક શબ્દો, બીજા કાંડમાં દેવો, ત્રીજા કાંડમાં મનુષ્યો, ચોથા કાંડમાં એકેન્દ્રિય વગેરે તિર્યંચો. ॥ ૨૦ ॥

તેમાં એકેન્દ્રિય (એક સ્પર્શન ઇન્દ્રિયવાળા) જીવો પાંચ પ્રકારે છે. ૧ પૃથ્વીકાય (માટી વગેરે) આ પૃથ્વીકાય અનેક છે જેમ શુદ્ધ પૃથ્વી,

पञ्चेन्द्रियाश्चेभकेकिमत्स्याद्याः स्थलखाम्बुगाः ।
पञ्चेन्द्रिया एव देवा, नरा नैरयिका अपि ॥ २२ ॥
नारकाः पञ्चमे साङ्गाः, षष्ठे साधारणाः स्मृतम् ।
प्रस्तोऽप्यन्तेऽव्ययाद्यत्र, त्वन्ताथादी न पूर्वगौ ॥ २३ ॥

શર્કરા, વાલુકા વગેરે ૨ અપ્કાય (જલ, હિમ વગેરે) ૩ તેજ -તેઉકાય (અગ્નિ વગેરે) ૪ વાયુકાય (વાત વગેરે) ૫ વનસ્પતિકાય (કાઈ, સેવાલ વગેરે) એમ એકેન્દ્રિય જીવો પાંચ ભેદે છે. બે ઇન્દ્રિય (સ્પર્શન, રસના એ બે ઇન્દ્રિયવાળા) જીવો કૃમિ વગેરે. તેઇન્દ્રિય (સ્પર્શન, રસના અને નાસિકા એ ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા) જીવો કીડી વગેરે. ચઉરિન્દ્રિય (સ્પર્શન, રસના, નાસિકા અને આંખ એ ચાર ઇન્દ્રિયવાળા) જીવો કરોળીયા વગેરે જાણવા. ॥ ૨૧ ॥

પંચેન્દ્રિય (સ્પર્શન, રસના નાસિકા ચક્ષુ અને શ્રવણ એ પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા) જીવોના ત્રણ ભેદ છે ૧ સ્થલચર, ૨ ખેચર ૩ જલચર. સ્થલચર-હાથી વગેરે ખેચર-મોર વગેરે જલચર-માછલાં વગેરે. દેવો, મનુષ્યો અને નારકી પણ પંચેન્દ્રિય જ છે ॥ ૨૨ ॥

દેવો અને મનુષ્યો અનુક્રમે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે બીજા અને ત્રીજા કાંડમાં આવે છે. પાંચમા કાંડમાં-નારકી, છઠ્ઠા કાંડમાં બાકી રહેતા સાધારણ શબ્દો અને અવ્યયો કહેવાશે.

'તુ' અન્તવાળો શબ્દ અને 'અથ' આદિવાળો શબ્દ આ બન્ને શબ્દો પૂર્વના શબ્દની સાથે સંબંધ રાખતા નથી પણ પછીના શબ્દની સાથે સંબંધ રાખે છે (જેમ-'[illegible] સુવિધિસ્તુ પુષ્પદન્તઃ'—અહીંયાં સુવિધિ શબ્દને અંતે તુ શબ્દ હોવાથી પુષ્પદંત એ સુવિધિજિનનું નામ જાણવું. '[illegible] મુમુક્ષુ' શ્રમણો યતિઃ અહીંયાં મુમુક્ષુ શબ્દની આદિમાં અથ શબ્દ છે તેથી મુમુક્ષુ શ્રમણ યતિ વગેરે એકાર્થક જાણવા. આ ક્રમે સંક્ષિપ્ત નિયમમાં જાણવું). ॥ ૨૩ ॥

॥ ઇતિ પરિભાષા ॥

अर्हन् जिनः पारगतस्त्रिकालवित्
क्षीणाष्टकर्मा परमेष्ठ्यधीश्वरः ।
शम्भुः स्वयम्भूर्भगवान् जगत्प्रभु-
स्तीर्थङ्करस्तीर्थकरो जिनेश्वरः ॥ २४ ॥

स्याद्वाद्यभयदसार्वाः सर्वज्ञः सर्वदर्शिकेवलिनौ ।
देवाधिदेवबोधिदपुरुषोत्तमवीतरागाप्ताः ॥ २५ ॥
एतस्यामवसर्पिण्यामृषभोऽजितसम्भवौ ।
अभिनन्दनः सुमतिस्ततः पद्मप्रभाभिधः ॥ २६ ॥
सुपार्श्वश्चन्द्रप्रभश्च, सुविधिश्चाथ शीतलः ।
श्रेयांसो वासुपूज्यश्च, विमलोऽनन्ततीर्थकृत् ॥ २७ ॥
धर्मः शान्तिः कुन्थुररो, मल्लिश्च मुनिसुव्रतः ।
नमिर्नेमिः पार्श्वो वीरश्चतुर्विंशतिरर्हताम् ॥ २८ ॥

अथ प्रथमो देवाधिदेवकाण्डः-

તીર્થંકરના નામને જણાવનારા શબ્દો-

अर्हत् 'त्' (पुं) जिन, पारगत, त्रिकालविद् (पुं) क्षीणाष्टकर्मा 'मन्' (पुं), परमेष्ठी 'ष्ठिन्' (पुं) अधीश्वर, शम्भु, स्वयम्भू, भगवान् 'वत्' (पुं) जगत्प्रभु, तीर्थंकर, तीर्थकर, जिनेश्वर ॥२४॥ स्याद्वादी 'दिन्' (पुं)-अनेकान्तवादी 'दिन्' (पुं) अभयद, सार्व, सर्वज्ञ, सर्वदर्शी 'र्शिन्' (पुं) केवली 'लिन्' (पुं) देवाधिदेव, बोधिद, पुरुषोत्तम, वीतराग, आप्त, [सिद्धहेम-लिङ्गानु. श्लो. २] એ ૨૫-અરિહંત, જિનેશ્વર તીર્થંકર ॥૨૫॥

આ અવસર્પિણીમાં થયેલા ચોવીશ તીર્થંકરોનાં નામો—

१ ऋषभ २ अजित ३ सम्भव ४ अभिनन्दन ५ सुमति, ६ पद्मप्रभ, ॥ २६ ॥ ७ सुपार्श्व, ८ चन्द्रप्रभ ९ सुविधि, १० शीतल, ११ श्रेयांस १२ वासुपूज्य १३ विमल, १४ अनन्त, ॥ २७ ॥ १५ धर्म १६ शान्ति

ऋषभो वृषभः श्रेयान् श्रेयांसः स्यादनन्तजिदनन्तः ।
सुविधिस्तु पुष्पदन्तो मुनिसुव्रतसुव्रतौ तुल्यौ ॥ २९ ॥
अरिष्टनेमिस्तु नेमिर्वीरश्चरमतीर्थकृत् ।
महावीरो वर्द्धमानो, देवार्यो ज्ञातनन्दनः ॥ ३० ॥
गणा नवाऽस्यर्षिसङ्घा, एकादश गणाधिपाः ।
इन्द्रभूतिरग्निभूतिर्वायुभूतिश्च गोतमाः ॥ ३१ ॥
व्यक्तः सुधर्मा मण्डितमौर्यपुत्रावकम्पितः ।
अचलभ्राता मेतार्यः, प्रभासश्च पृथक्क्रमात् ॥ ३२ ॥

---

१ कुन्थु १८ अर १९ मल्लि २० मुनिसुव्रत, २१ नमि २२ नेमि २३ पार्श्व २४ वीर ये २४ अवसर्पिणीना क्रमेवार तीर्थंकरोनां नामो छे. [[illegible] । मुनिसुव्रत [illegible] । नेमि [illegible]] [illegible]

તીર્થંકરોના અન્ય નામો—

[illegible] । [illegible] । [illegible] ॥ २९ ॥

[illegible] (४) [illegible] ॥ ३० ॥

[illegible] (ગણધરોના [illegible]) [illegible]

અગિયાર ગણધર (ગણપતિ)ના નામ—

[illegible] (४) [illegible]

केवली चरमो जम्बूस्वाम्यथ प्रभवप्रभुः ।
शय्यम्भवो यशोभद्रः, सम्भूतविजयस्ततः ॥ ३३ ॥
भद्रबाहुः स्थूलभद्रः, श्रुतकेवलिनो हि षट् ।
महागिरिसुहस्त्याद्या, वज्रान्ता दशपूर्विणः ॥ ३४ ॥
इक्ष्वाकुकुलसम्भूता, स्याद् द्वाविंशतिरर्हताम् ।
मुनिसुव्रतनेमी तु, हरिवंशसमुद्भवौ ॥ ३५ ॥
नाभिश्च जितशत्रुश्च, जितारिरथ संवरः ।
मेघो धरः प्रतिष्ठश्च, महासेननरेश्वरः ॥ ३६ ॥
सुग्रीवश्च दृढरथो, विष्णुश्च वसुपूज्यराट् ।
कृतवर्मा सिंहसेनो, भानुश्च विश्वसेनराट् ॥ ३७ ॥

---

८ અકમ્પિત ૯ અચલભ્રાતા 'च' (५), ૧૦ મેતાર્ય, ૧૧ પ્રભાસ આ આઠ ગણધરો જુદા જુદા ગણાયા છે એ અગિયાર ગણધરનાં ક્રમથી નામો જાણવાં [[illegible]] ॥ ૩૨ ॥

જમ્બૂસ્વામી 'ચરમ'—એ છેલ્લા કેવલી છે ૧ પ્રભવપ્રભુ—પ્રભવ, (પ્રભવસ્વામી 'પ્રભુ') ૨ શય્યંભવ ૩ યશોભદ્ર, ૪ સંભૂતિવિજય ॥ ૩૩ ॥ ૫ ભદ્રબાહુ, ૬ સ્થૂલભદ્ર—એ ૭ શ્રુતકેવલી થયા છે

૧ મહાગિરિ ૨ સુહસ્તી 'આદ્ય' (૩ શ્રીગુણસુન્દર, ૪ શ્યામાર્ય ૫ સ્કન્દિલાર્ય ૬ રેવતીમિત્ર, ૭ શ્રીધર્મ 'આદ્ય' ૮ ભદ્રગુપ્ત ૯ શ્રીગુપ્ત) ૧૦ વજ્ર—આર્યમહાગિરિ—આર્યસુહસ્તીથી માંડીને વજ્રસ્વામી સુધી એ દશ દશપૂર્વી થયા છે ॥ ૩૪ ॥

૨૪ તીર્થંકરોમાં ૨૨ ઇક્ષ્વાકુકુળમાં ઉત્પન્ન થયા છે તથા મુનિસુવ્રતસ્વામી અને નેમિનાથ હરિવંશકુળમાં ઉત્પન્ન થયા છે ॥ ૩૫ ॥

૨૪ તીર્થંકરોના અનુક્રમે પિતાના નામ—

૧ નાભિ ૨ જિતશત્રુ, ૩ જિતારિ, ૪ સંવર ૫ મેઘ, ૬ ધર, ૭ પ્રતિષ્ઠ ૮ મહાસેન ॥ ૩૬ ॥ ૯ સુગ્રીવ ૧૦ દૃઢરથ ૧૧ વિષ્ણુ, ૧૨

सूरः सुदर्शनः कुम्भः, सुमित्रो विजयस्तथा ।
समुद्रविजयश्चाश्वसेनः सिद्धार्थ एव च ॥ ३८ ॥
मरुदेवा विजया सेना सिद्धार्था च मङ्गला ।
ततः सुसीमा पृथ्वी, लक्ष्मणा रामा ततः परम् ॥ ३९ ॥
नन्दा विष्णुर्जया श्यामा, सुयशाः सुव्रताऽचिरा ।
श्रीर्देवी प्रभावती च, पद्मा वप्रा शिवा तथा ॥ ४० ॥
वामा त्रिशला क्रमतः, पितरो मातरोऽर्हताम् ।
स्याद् गोमुखो महायक्षस्त्रिमुखो यक्षनायकः ॥ ४१ ॥
तुम्बुरुः कुसुमश्चापि, मातङ्गो विजयोऽजितः ।
ब्रह्मा यक्षेट् कुमारः षण्मुखपातालकिन्नराः ॥ ४२ ॥

वसुपूज्य–वसुपूज्यराट् 'अ' १३ कृतवर्मा 'अर्ह' १४ सिंहसेन १५ भानु १६ विश्वसेन –विश्वसेनराट् 'अ' ॥ ३७ ॥ १७ सूर, १८ सुदर्शन, १९ कुम्भ २० सुमित्र २१ विजय २२ समुद्रविजय २३ अश्वसेन २४ सिद्धार्थ ए चोवीस तीर्थंकरोना पिताओना नाम. ॥ ३८ ॥

२४ તીર્થંકરોની અનુક્રમે માતાના નામ—

१ मरुदेवा २ विजया, ३ सेना ४ सिद्धार्था, ५ मंगला ६ सुसीमा, ७ पृथ्वी ८ लक्ष्मणा ९ रामा ॥ ३९ ॥ १० नन्दा, ११ विष्णु १२ जया, १३ श्यामा १४ सुयशा. 'अर्ह' १५ सुव्रता १६ अचिरा १७ श्री १८ देवी, १९ प्रभावती २० पद्मा २१ वप्रा, २२ शिवा ॥ ४० ॥ २३ वामा, २४ त्रिशला–એ ચોવીસ તીર્થંકરોની માતાઓનાં નામ. [मरुदेवा–मरुदेवी शि० ३]

२४ તીર્થંકરોના અનુક્રમે યક્ષો (શાસનદેવો)ના નામ—

१ गोमुख २ महायक्ष, ३ त्रिमुख ४ यक्षनायक –यक्षेश, ॥ ४१ ॥ ५ तुम्बुरु ६ कुसुम ७ मातङ्ग ८ विजय ९ अजित १० ब्रह्मा 'अर्ह' ११ यक्षेट् 'अ' १२ कुमार, १३ षण्मुख १४ पाताल १५ किन्नर ॥ ४२ ॥

सुमतिः शिवगतिश्चैवास्तागोऽथ निमीश्वरः ।
अनिलो यशोधराख्यः, कृतार्थोऽथ जिनेश्वरः ॥ ५२ ॥

शुद्धमतिः शिवकरः, स्यन्दनश्चाथ संप्रतिः ।
भाविन्यां तु पद्मनाभः, शूरदेवः सुपार्श्वकः ॥ ५३ ॥

स्वयंप्रभश्च सर्वानुभूतिर्देवश्रुतोदयौ ।
पेढालः पोट्टिलश्चापि, शतकीर्तिश्च सुव्रतः ॥ ५४ ॥

अममो निष्कषायश्च, निष्पुलाकोऽथ निर्ममः ।
चित्रगुप्तः समाधिश्च, संवरश्च यशोधरः ॥ ५५ ॥

विजयो मल्लदेवौ चानन्तवीर्यश्च भद्रकृत् ।
एवं सर्वावसर्पिण्युत्सर्पिणीषु जिनोत्तमाः ॥ ५६ ॥

---

१२ मुनिसुव्रतः, ॥ ५१ ॥ १३ सुमतिः, १४ शिवगतिः, १५ अस्तागः १६ नेमीश्वरः १७ अनिलः, १८ यशोधरः १९ कृतार्थः २० जिनेश्वरः ॥ ५२ ॥ २१ शुद्धमतिः, २२ शिवकरः २३ स्यन्दनः, २४ संप्रतिः એ ચઈ ઉત્સર્પિણીના ૨૪ તીર્થંકરોનાં નામ.

આવતી ચોવીશીના ૨૪ તીર्थંકરોનાં નામ-

१ पद्मनाभः २ शूरदेवः ३ सुपार्श्वः-सुपार्श्वकः ॥ ५३ ॥ ४ स्वयंप्रभः ५ सर्वानुभूतिः ६ देवश्रुतः ७ उदयः, ८ पेढालः ९ पोट्टिलः, १० शतकीर्तिः, ११ सुव्रतः ॥ ५४ ॥ १२ अ[illegible] १३ निष्कषायः, १४ निष्पुलाकः, १५ निर्ममः १६ चित्रगुप्तः, १[illegible] १८ संवरः १९ यशोधरः ॥ ५५ ॥ विजयः [illegible] मल्ल[illegible] २[illegible] अनन्तवीर्यः, २४ भद्रकृत्-भद्रः [illegible]] આ ૨ [illegible] થનારા તીર્થંકરોનાં [illegible] ચ. આવતી [illegible] [illegible] તથા ઉત્સ-

श्येनो वज्रं मृगश्छागो, नन्द्यावर्तो घटोऽपि च ।
कूर्मो नीलोत्पलं शङ्खः, फणी सिंहोऽर्हतां ध्वजाः ॥ ४८ ॥

रक्तौ च पद्मप्रभवासुपूज्यौ,
शुक्लौ च चन्द्रप्रभपुष्पदन्तौ ।

कृष्णौ पुनर्नेमिमुनी विनीलौ,
श्रीमल्लिपार्श्वौ कनकत्विषोऽन्ये ॥ ४९ ॥

उत्सर्पिण्यामतीतायां, चतुर्विंशतिरर्हताम् ।
केवलज्ञानी निर्वाणी सागरोऽथ महायशाः ॥ ५० ॥
विमलः सर्वानुभूतिः, श्रीधरो दत्ततीर्थकृत् ।
दामोदरः सुतेजाश्च, स्वाम्यथो मुनिसुव्रतः ॥ ५१ ॥

१२ [illegible] १३ [illegible] १४ [illegible] १५ [illegible] १६ [illegible] १७ [illegible] १८ [illegible] १९ [illegible] २० [illegible] २१ नीलोत्पल २२ [illegible] २३ फणी (पुं) २४ [illegible] — [illegible] ॥ ४८ ॥

[illegible] ॥ ४९ ॥

— અતીત ચોવીસીના ૨૪ તીર્થંકરોના નામ —

१ केवलज्ञानी (पुं) २ निर्वाणी (पुं) ३ सागर ४ महायशस् (पुं) [illegible] ६ विमल ७ सर्वानुभूति [illegible] ८ श्रीधर (पुं) ९ दत्त [illegible] १० दामोदर [illegible] (पुं) ११ [illegible] (पुं),

सुमतिः शिवगतिश्चैवास्तागोऽथ निमीश्वरः ।
अनिलो यशोधराख्यः, कृतार्थोऽथ जिनेश्वरः ॥ ५२ ॥

शुद्धमतिः शिवकरः, स्यन्दनश्चाथ संप्रति ।
भाविन्यां तु पद्मनाभः, शूरदेवः सुपार्श्वकः ॥ ५३ ॥

स्वयम्प्रभश्च सर्वानुभूतिर्देवश्रुतोदयौ ।
पेढालः पोट्टिलश्चापि, शतकीर्तिश्च सुव्रतः ॥ ५४ ॥

अममो निष्कषायश्च, निष्पुलाकोऽथ निर्ममः ।
चित्रगुप्तः समाधिश्च, संवरश्च यशोधरः ॥ ५५ ॥

विजयो मल्लदेवौ चानन्तवीर्यश्च भद्रकृत् ।
एवं सर्वावसर्पिण्युत्सर्पिणीषु जिनोत्तमाः ॥ ५६ ॥

---

१२ मुनिसुव्रता ॥ ५१ ॥ १३ सुमति, १४ शिवगति, १५ अस्ताग, १६ निमीश्वरः १७ अनिल १८ यशोधर, १९ कृतार्थ २० जिनेश्वर ॥ ५२ ॥ २१ शुद्धमति २२ शिवकर २३ स्यन्दन २४ सम्प्रति એ ગઈ ઉત્સર્પિણીના ૨૪ તીર્થંકરોના નામ.

આવતી ચોવીશીના ૨૪ તીર્થંકરોના નામ-

१ पद्मनाभ २ शूरदेव ३ सुपार्श्व-सुपार्श्वक ॥ ५३ ॥ ४ स्वयंप्रभ, ५ सर्वानुभूति ६ देवश्रुत ७ उदय ८ पेढाल, ९ पोट्टिल, १० शतकीर्ति, ११ सुव्रत, ॥ ५४ ॥ १२ अमम, १३ निष्कषाय, १४ निष्पुलाक १५ निर्मम १६ चित्रगुप्त, १७ समाधि १८ संवर १९ यशोधर ॥ ५५ ॥ २० विजय २१ मल्ल २२ देव २३ अनन्तवीर्य २४ भद्रकृत्-भद्र [भद्रकरः त्रि ५] આ ૨૪ આવતી ઉત્સર્પિણીમાં થનારા તીર્થંકરોના નામ આવી રીતે વર્તમાન, અતીત અને અનાગત અવસર્પિણી તથા ઉત્સર્પિણીમાં ચોવીશ ચોવીશ તીર્થંકરો થાય છે ॥ ५६ ॥

तेषां च देहोऽद्भुतरूपगन्धो,
निरामयः स्वेदमलोज्झितश्च ।
श्वासोऽब्जगन्धो रुधिरामिषं तु,
गोक्षीरधाराधवलं ह्यविस्रम् ॥ ५७ ॥

आहारनीहारविधिस्त्वदृश्य-
श्चत्वार एतेऽतिशयाः सहोत्थाः ।
क्षेत्रे स्थितिर्योजनमात्रकेऽपि,
नृदेवतिर्यग्जनकोटिकोटेः ॥ ५८ ॥

वाणी नृतिर्यक्सुरलोकभाषा-
संवादिनी योजनगामिनी च ।
भामण्डलं चारु च मौलिपृष्ठे,
विडम्बिताहर्पतिमण्डलश्रि ॥ ५९ ॥

તે તીર્થંકરોના જન્મથી થતા ચાર અતિશયો—

૧ દેહ-શરીર અદ્ભુતરૂપ અને અદ્ભુત ગંધવાળું, નીરોગી અને પરસેવો, મલ વિનાનું હોય છે. ૨ શ્વાસ-શ્વાસ કમળ જેવો સુગંધી. ૩ રુધિર-લોહી, આમિષ-માંસ એ ગાયના દૂધ જેવા સફેદ અને અવિસ્ર-દુર્ગંધ વિનાના હોય છે. ॥ ૫૭ ॥ ૧ આહારનીહારવિધિ-આહાર, નીહાર (મલ ત્યાગ) અદૃશ્ય હોય છે. કર્મક્ષયથી થતા અગિયાર અતિશયો-૧ એક યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં પણ ક્રોડા ક્રોડી દેવ મનુષ્યો અને તિર્યંચો રહી શકે. ॥ ૫૮ ॥ ૨ વાણી-વાણી અર્ધમાગધી દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચની ભાષામાં પરિણમતી અને યોજન સુધી જતી વાણી. ૩ ભામણ્ડલ, મસ્તકની પાછળ સૂર્ય મંડળની શોભા કરતાં પણ અધિકતર સુંદર ભામંડલ. ॥ ૫૯ ॥

साग्रे च गव्यूतिशतद्वये रुजा
वैरेतयो मार्यतिवृष्ट्यवृष्टयः ।
'दुर्भिक्षमन्यस्वकचक्रतो भयं
स्यान्नैत एकादश कर्मघातजाः' ॥ ६० ॥
खे धर्मचक्रं' चमराः' सपाद-
पीठं मृगेन्द्रासनमुज्ज्वलं च ।
छत्रत्रयं' रत्नमयो ध्वजोऽङ्घ्रि-
न्यासे च चामीकरपङ्कजानि' ॥ ६१ ॥
वप्रत्रयं चारु चतुर्मुखाङ्गता,'
चैत्यद्रुमोऽधोवदनाश्च कण्टकाः' ।
द्रुमानतिर्दुन्दुभिनाद उच्चकै-
र्वातोऽनुकूलः' शकुनाः प्रदक्षिणाः' ॥ ६२ ॥

---

૪ એકસો પચીસ યોજન સુધી રુજા–રોગ ન થાય. ૫ એકસો પચીસ યોજન સુધી પરસ્પર વૈરમ્–વેરભાવ ન થાય. ૬ એકસો પચીસ યોજન સુધી ઈતિ–ધાન્યાદિને ઉપદ્રવ કરનાર ઉંદર વગેરે જન્તુઓની ઉત્પત્તિ ન થાય. ૭ એકસો પચીસ યોજન સુધી મારિ–મારી–અકાળે મૃત્યાદિ મરણ ન થાય. ૮ એકસો પચીસ યોજન સુધી અતિવૃષ્ટિ–અતિવૃષ્ટિ ન થાય. ૯ એકસો પચીસ યોજન સુધી અવૃષ્ટિ–વરસાદ ન વરસે એમ પણ ન બને. ૧૦ એકસો પચીસ યોજન સુધી દુર્ભિક્ષમ્–દુકાળ ન પડે. ૧૧ એકસો પચીસ યોજન સુધી પોતાના કે બીજાના દેશ કે રાજ્યથી ભયમ્–ભય ન આવે ॥ ૬૦ ॥

દેવતાઓએ કરેલા ૧૯ અતિશયો—

૧ ધર્મચક્રમ્–આકાશમાં ધર્મચક્ર ચાલે. ૨ ચમરા–આકાશમાં ચામર વીંઝાતા રહે. ૩ મૃગેન્દ્રાસનમ્–આકાશમાં પાદપીઠિકાસહિત ઉજ્જ્વલ સ્ફટિકમય સિંહાસન હોય. ૪ છત્રત્રયમ્–આકાશમાં ત્રણ છત્ર હોય. ૫ રત્નમયધ્વજ–આકાશમાં રત્નમય ધ્વજ હોય. ૬ ચામીકરપઙ્કજાનિ–સુવર્ણકમલાનિ–સુવર્ણ કમળો ઉપર પગ મૂકવાના હોય. ॥ ૬૧ ॥ ૭ વપ્રત્રયમ્–

गन्धाम्बुवर्षं बहुवर्णपुष्प
वृष्टिः कचश्मश्रुनखाप्रवृद्धिः ।
चतुर्विधामर्त्यनिकायकोटि
र्जघन्यभावादपि पार्श्वदेशे ॥ ६३ ॥

ऋतूनामिन्द्रियार्थानामनुकूलत्वमित्यमी ।
एकोनविंशतिर्दैव्याश्चतुस्त्रिंशच्च मीलिताः ॥ ६४ ॥

संस्कारवत्त्वमौदात्त्यमुपचारपरीतता ।
मेघगम्भीरघोषत्वं, प्रतिनादविधायिता ॥ ६५ ॥

दक्षिणत्वमुपनीतरागत्वं च महार्थता ।
अव्याहतत्वं शिष्टत्वं, संशयानामसम्भवः ॥ ६६ ॥

સમવસરણમાં સોનુ, રૂપુ અને રત્નમય એમ ત્રણ પ્રકારના ગઢ (કિલ્લા) હોય. ૮ ચાર્તુર્મુખ્ય-સમવસરણમાં ચાર મુખ. ૯ ચૈત્યદ્રુમ-ચૈત્યવૃક્ષ (અશોકવૃક્ષ) ૧૦ અધઃકણ્ટક-કાંટા ઊંધા થઈ જાય ૧૧ દ્રુમાનતિ-વૃક્ષો નમતા નમી જાય. ૧૨ દુન્દુભિનાદ-દુન્દુભિનો અવાજ થયા કરે ૧૩ વાત-વાયુ સુખ આપે તેવો અનુકૂલ વાય. ૧૪ શકુન-પક્ષિઓ પણ પ્રદક્ષિણા કરે ॥૬૨॥ ૧૫ ગન્ધામ્બુવર્ષ-સુગંધી પાણીનો વરસાદ થાય. ૧૬ બહુવર્ણપુષ્પવૃષ્ટિ-જુદી જુદી જાતના રંગવાળાં (પંચવર્ણવાળાં) ફૂલોની વૃષ્ટિ થાય. ૧૭ કચશ્મશ્રુનખાપ્રવૃદ્ધિ-વાળ, દાઢી, મૂછ અને નખ ન વધે. ૧૮ ચતુર્વિધામર્ત્યનિકાયકોટિ-ચારે નિકાયના દેવો ઓછામાં ઓછા ક્રોડ દેવતા પાસે રહે ॥ ૬૩ ॥ ૧૯ ઋતુ વગેરે છએ ઋતુઓ ઇંદ્રિયોના વિષયોને અનુકૂલ રહે. આ પ્રમાણે સહજ (જન્મથી) ૪ અતિશય, કર્મક્ષયજન્ય ૧૧ અને દેવોએ કરેલ ૧૯ અતિશય એમ ૩૪ અતિશયો તીર્થંકરોના હોય છે ॥૬૪॥

(વચનાતિશય) વાણીના પાંત્રીસ વિશિષ્ટ ગુણ—

૧ સંસ્કારવત્ત્વ-સંસ્કૃતાદિ લક્ષણયુક્ત વાણી. ૨ ઔદાત્ત્ય-ઉચ્ચ વૃત્તિવાળી. ૩ ઉપચારપરીતતા-ગ્રામીણપણાનો અભાવ ૪ મેઘગમ્ભીરઘોષત્વ-મેઘની જેમ ગંભીર અવાજ. ૫ પ્રતિનાદવિધાયિતા-પડઘા પડે તેવી. ॥૬૫॥ ૬ દક્ષિણ-

निराकृतान्योत्तरत्वं, हृदयंगमतापि च ।
मिथःसाकाङ्क्षता प्रस्तावौचित्यं तत्त्वनिष्ठता ॥ ६७ ॥
अप्रकीर्णप्रसृतत्वमस्वश्लाघान्यनिन्दिता ।
आभिजात्यमतिस्निग्धमधुरत्वं प्रशस्यता ॥ ६८ ॥
अमर्मवेधितौदार्यं, धर्मार्थप्रतिबद्धता ।
कारकाद्यविपर्यासो, विभ्रमादिवियुक्तता ॥ ६९ ॥
चित्रकृत्त्वमद्भुतत्वं, तथाऽनतिविलम्बिता ।
अनेकजातिवैचित्र्यमारोपितविशेषता ॥ ७० ॥

…त्वम्-સરળપણું. ૭ उपनीतरागत्वम्-ઉપનીતરાગત્વ-માલકોશ વગેરે રાગ યુક્ત, આ સાત ગુણો શબ્દને અપેક્ષીને છે. બીજા અર્થને આશ્રયીને થાય છે તે આ પ્રમાણે-૮ महार्थता-વિશાળ અર્થવાળી, બહુ સમજવટ. ૯ अव्याहतत्वम्-પૂર્વાપર વાક્યોના વિરોધ વિનાના અર્થો. ૧૦ शिष्टत्वम्-શિષ્ટપણું-સભ્યતા. ૧૧ संशयानामसंभवः-સંદેહ વિનાની. ॥ ૬૬ ॥ ૧૨ निराकृतान्योत्तरत्वम् બીજાના દૂષણ વિનાની. ૧૩ हृदयंगमता-મનોહર. ૧૪ मिथःसाकाङ्क्षता-પરસ્પર પદ-વાક્યની અપેક્ષા રાખનારી. ૧૫ प्रस्तावौचित्यम्-દેશ-કાળને અવિરોધી. ૧૬ तत्त्वनिष्ठता-પ્રતિપાદિત વસ્તુ સ્વરૂપને અનુસરતી. ॥ ૬૭ ॥ ૧૭ अप्रकीर्णप्रसृतत्वम्-સંબંધ અને અતિવિસ્તાર વિનાની. ૧૮ अस्वश्लाघान्यनिन्दिता-પોતાની બડાઈ અને પરનિંદા વિનાની. ૧૯ आभिजात्यम्-વક્તા અને પ્રતિપાદ્યવસ્તુને ઉચિત. ૨૦ अतिस्निग्धमधुरत्वम्-અત્યંત મીઠાશ અને સ્નેહવાળી. ૨૧ प्रशस्यता-પ્રશંસાને પાત્ર. ॥ ૬૮ ॥ ૨૨ अमर्मवेधिता-બીજાના મર્મને પ્રગટ નહિ કરનારી. ૨૩ औदार्यम्-તુચ્છતા વિનાની. ૨૪ धर्मार्थप्रतिबद्धता-ધર્મ અને અર્થના સંબંધવાળી. ૨૫ कारकाद्यविपर्यास-કારક, કાળ, વચન, લિંગ વગેરેના વિરોધ વિનાની. ૨૬ विभ्रमादिवियुक्तता-ભ્રાન્તિ વગેરે દોષરહિત. ॥ ૬૯ ॥ ૨૭ चित्रकृत्त्वम्-નિરંતર આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનારી ૨૮ अद्भुतत्वम्-આશ્ચર્યકારી. ૨૯ अनतिविलम्बिता-વિલંબ વિનાની. ૩૦ अनेकजातिवैचित्र्यम्-વર્ણનીય વસ્તુ આશ્રયી અનેક પ્રકારની વિચિત્રતાઓ

सत्त्वप्रधानता वर्णपदवाक्यविविक्तता ।
अव्युच्छित्तिरखेदित्वं, पञ्चत्रिंशच्च वाग्गुणाः[1] ॥ ७१ ॥

अन्तरायो दानलाभवीर्यभोगोपभोगगाः ।
हासो रत्यरती भीतिर्जुगुप्सा शोक एव च ॥ ७२ ॥
कामो मिथ्यात्वमज्ञानं, निद्रा चाविरतिस्तथा ।
रागो द्वेषश्च नो दोषास्तेषामष्टादशाप्यमी[1] ॥ ७३ ॥
महानन्दोऽमृतं सिद्धिः, कैवल्यमपुनर्भवः ।
शिवं निःश्रेयसं श्रेयो, निर्वाणं ब्रह्म निर्वृतिः[1] ॥ ७४ ॥
महोदयः सर्वदुःखक्षयो निर्याणमक्षरम् ।
मुक्तिर्मोक्षोऽपवर्गोऽथ, मुमुक्षुः श्रमणो यतिः ॥ ७५ ॥

વાણી ૩૧ [illegible]—[illegible] ॥ ૭૦ ॥ ૩૨ સત્ત્વપ્રધાનતા—સાહસવાળી ૩૩ વર્ણપદવાક્યવિવિક્તતા—અક્ષર પદ, વાક્ય જુદાં જુદાં ૩૪ અવ્યુચ્છિત્તિ—અર્થસિદ્ધિ સુધી રહેનારી ૩૫ અખેદિત્વમ્—થાક વિનાની આ પ્રમાણે તીર્થંકરોની વાણીના અતિશયો ૩૫ પાંત્રીસ ગુણો હોય છે ॥૭૧॥

તીર્થંકરોને જે દોષ જ નહિ તે અઢાર દોષોના નામ—

પાંચ અંતરાય—૧ દાનાન્તરાય ૨ લાભાન્તરાય, ૩ વીર્યાન્તરાય, ૪ ભોગાન્તરાય, ૫ ઉપભોગાન્તરાય ૬ હાસ, ૭ રતિ ૮ અરતિ ૯ ભીતિ ૧૦ જુગુપ્સા, ૧૧ શોક ॥ ૭૨ ॥ ૧૨ કામ, ૧૩ મિથ્યાત્વમ્ ૧૪ અજ્ઞાનમ્ ૧૫ નિદ્રા ૧૬ અવિરતિ, ૧૭ રાગ ૧૮ દ્વેષ આ ૧૮—દોષો તેઓ તીર્થંકરોને હોય જ નહિ ॥ ૭૩ ॥ મહાનન્દ, અમૃતમ્ સિદ્ધિ, કૈવલ્ય, અપુનર્ભવ, શિવમ્, નિઃશ્રેયસમ્ શ્રેયઃ 'સ્' (ન.) નિર્વાણમ્ બ્રહ્મ 'ન્' (પુ. ન.), નિર્વૃતિ (સ્ત્રી) ॥ ૭૪ ॥ મહોદય, સર્વદુઃખક્ષય, નિર્યાણમ્ અક્ષરમ્, મુક્તિ (સ્ત્રી) મોક્ષ, અપવર્ગ, [[illegible], [illegible], [illegible], [illegible] એ ૪—શે. ૨] એ ૧૮—મોક્ષનાં નામ. મુમુક્ષુ, શ્રમણ,

वाचंयमो व्रती साधुरनगार ऋषिर्मुनिः' ।
निर्ग्रन्थो' भिक्षुरस्य स्वं, तपोयोगशमादयः' ॥ ७६ ॥
मोक्षोपायो 'योगो ज्ञानश्रद्धानचरणात्मकः' ।
ममार्पणं पुनर्मौनं',' गुरुर्धर्मोपदेशकः' ॥ ७७ ॥
अनुयोगकृदाचार्य,' उपाध्यायस्तु पाठकः' ।
अनूचानः प्रवचने, साङ्गेऽधीती गणिश्च सः' ॥ ७८ ॥
शिष्यो विनेयोऽन्तेवासी,' शैक्षः प्राथमकल्पिकः' ।
सतीर्थ्यास्त्वेकगुरवो,' विवेकः पृथगात्मता' ॥ ७९ ॥
एकब्रह्मव्रताचारा, मिथः सब्रह्मचारिणः' ।
स्यात् पारम्पर्यमाम्नायः, संप्रदायो गुरुक्रमः' ॥ ८० ॥

यतिः ॥ ७५ ॥ वाचंयमः व्रती 'वृन्द' (पु) साधुः, अनगारः, ऋषिः मुनिः निर्ग्रन्थः, भिक्षुः [श्रमणः शि ५] એ ११-साधु, मुनि, यति. એ मुनिनुं धन-तप, योग अने शम वगेरे छे (तेथी तपोधन, योगी 'वृन्द' शमभृत् शान्तिमान् 'मत्' वगेरे मुनिनां नामो बने छे ॥ ७६ ॥ ज्ञान-यथावस्थित-तत्त्वनो बोध श्रद्धा-सत्तत्त्व उपर रुचि. चरण-चारित्र-सावद्ययोगविरति-ना त्रण स्वरूपवाळो योग એ मोक्षनो उपाय छे ममार्पणम् मौनम् (पु. न.) पु એ २-मौन. गुरुः, धर्मोपदेशकः એ २-गुरु ॥ ७७ ॥ अनुयोगकृत् (पु) आचार्यः એ २ व्याख्याकार, आचार्य, उपाध्यायः पाठकः એ २-उपाध्याय, अध्यापक. अनूचानः, गणि એ २-आचार्य वगेरे प्रवचन अनुसार. ॥ ७८ ॥ शिष्यः विनेयः, अन्तेवासी 'वृन्द' (पु) [शैक्ष शि १] એ ३-शिष्य. शैक्षः, प्राथमकल्पिकः એ २-नवीन शिष्य, प्रथम शिक्षा लेनार सतीर्थ्याः, एकगुरवः એ २-(ब. व) गुरुभाई विवेकः, पृथगात्मता એ २-विवेक भेदज्ञान, जड अने चेतन, शुद्ध अने अशुद्ध वगेरेनुं पृथक्करण ज्ञान ॥ ७९ ॥ सब्रह्मचारिणः 'वृन्द' (पु ब.) समान आगम, मत अने आचारवाळा. पारम्पर्यम् आम्नायः, संप्रदायः,

व्रतादानं' परिव्रज्या, तपस्या नियमस्थितिः' ।
अहिंसा सूनृतास्तेयब्रह्माकिञ्चनता यमाः' ॥ ८१ ॥
नियमाः शौचसन्तोषौ, स्वाध्यायतपसी अपि ।
देवताप्रणिधानं च,' करणं पुनरासनं' ॥ ८२ ॥
प्राणायामः प्राणयमः, श्वासप्रश्वासरोधनम्' ।
प्रत्याहारस्त्विन्द्रियाणां, विषयेभ्यः समाहृतिः' ॥ ८३ ॥
धारणा तु क्वचिद्ध्येये, चित्तस्य स्थिरबन्धनम् ।
ध्यानं' तु विषये तस्मिन्नेकप्रत्ययसन्ततिः' ॥ ८४ ॥
समाधिस्तु तदेवार्थमात्राभासनरूपकम् ।
एवं योगो यमाद्यङ्गैरष्टभिः सम्मतोऽष्टधा ॥ ८५ ॥

ગુરુક્રમ- એ ૪ ધર્મકાર્ય, ગુરુપરંપરાગત ઉપદેશ. ॥ ૮ ॥ વ્રતાદાન, પરિવ્રજ્યા, તપસ્યા નિયમસ્થિતિઃ [સ્ત્રીલિં ૬] એ ૪ પ્રવ્રજ્યા, દીક્ષા.

યોગના આઠ અંગોના નામ—

૧ યમાઃ (પુ બ) શરીર માત્ર સાધનથી થતું નિત્ય કર્મ તે યમ. તે યમ ૧ અહિંસા, ૨ સૂનૃત—સત્યવચન, ૩ અસ્તેય, ૪ બ્રહ્મ ન્—બ્રહ્મચર્ય અને ૫ અકિંચનતા—અપરિગ્રહ એમ પાંચ છે ॥ ૮૧ ॥ ૨ નિયમાઃ (પુ બ) જેમાં બાહ્ય સાધનની જરૂર હોય તેવું નિત્ય કર્મ. તે—નિયમ ૧ શૌચમ્—શરીર—મનની શુદ્ધિ, ૨ સંતોષ, ૩ સ્વાધ્યાય, ૪ તપ અને ૫ દેવતાપ્રણિધાનમ્ એમ પાંચ છે ૩ કરણમ્ આસનમ્—એ ૨—આસન, પદ્માસન વગેરે ॥ ૮૨ ॥ ૪ પ્રાણાયામઃ પ્રાણયમઃ શ્વાસપ્રશ્વાસરોધનમ્ એ ૩—શ્વાસ અને પ્રશ્વાસનો નિરોધ કરવો, પ્રાણોને રોકવાની યોગની ક્રિયા ૫ પ્રત્યાહાર—વિષયોમાંથી ઇન્દ્રિયોને રોકવી ॥ ૮૩ ॥ ૬ ધારણા—કોઈ ધ્યેયમાં (ધ્યાન કરવા યોગ્યમાં) ચિત્તને સ્થિર કરવું ૭ ધ્યાનમ્—ધ્યેયમાં એકતાનતા ॥ ૮૪ ॥ ૮ સમાધિ (પુ)—ધ્યાર્થમાત્રના

श्वःश्रेयसं शुभशिवे कल्याणं श्वोवसीयसं श्रेयः ।
क्षेमं भावुकभविककुशलमङ्गलभद्रमद्रशस्तानि ॥ ८६ ॥

इति श्रीस्वपरसमयपारावारपारीण-शब्दावतार-
कलिकालसर्वज्ञाचार्यपुङ्गवश्रीहेमचन्द्र
सूरीश्वरविरचिताभिधानचिन्तामणि
नाममालायां देवाधिदेवकाण्डः
प्रथमः समाप्तः ॥ १ ॥

આસન, રૂપ એ ધ્યાન, ચિત્ત અને ઇન્દ્રિયોની ધ્યેય સાથે જોડતા આ પ્રમાણે યમ વગેરે આઠ અંગવાળો યોગ—ચિત્તવૃત્તિના નિરોધસ્વરૂપવાળો યોગ છે ॥ ૮૫ ॥ શ્વઃશ્રેયસમ્ શુભમ્ શિવમ્ કલ્યાણમ્ શ્વોવસીયસમ્ શ્રેયઃ સ્ (ન) ક્ષેમમ્ (પુ. ન) ભાવુકમ્, ભવિકમ્ કુશલમ્ મઙ્ગલમ્ ભદ્રમ્ મદ્રમ્ શસ્તમ્ [ભવ્યમ્ કામ્યમ્ સુકૃતમ્ સૂનૃતમ્ એ ૪ શે. ૨ મઙ્ગલ્યમ્ મઙ્ગલમ્ શિ. ૫] એ ૧૪—કલ્યાણ, શુભ. ॥ ૮૬ ॥

इति श्रीतपोगच्छाधिपति-श्रीकदम्बगिरिप्रमुखानेकतीर्थोद्धारक-
शासनसम्राट्-सर्वतन्त्रस्वतन्त्राचार्यवर्यश्रीविजयनेमिसूरीश्वर
पट्टालङ्कारसमयज्ञ-शान्तमूर्तिश्रीमदाचार्यश्रीविजय-
विज्ञानसूरीश्वरपट्टधर-सिद्धान्तमहोदधि-प्राकृतविद्
विशारदाचार्यश्रीविजयकस्तूरसूरिणा श्रीजैर्वा
विरचितायां चन्द्रोदयाभिधटीकायां प्रथमो
देवाधिदेवकाण्डः समाप्तः ॥ १ ॥

॥ देवकाण्डः द्वितीयः ॥

स्वर्गस्त्रिविष्टपं द्योदिवौ भुविस्तविषताविषौ नाकः ।
गौस्त्रिदिवमूर्ध्वलोकः सुरालयस्तत्सदस्त्वमराः ॥ ८७ ॥

देवाः सुपर्वसुरनिर्जरदेवतर्भु-
बर्हिर्मुखानिमिषदैवतनाकिलेखाः ।
वृन्दारकाः सुमनसस्त्रिदशा अमर्त्याः,
स्वाहा-स्वधा-क्रतु-सुधा-भुज आदितेयाः ॥ ८८ ॥

गीर्वाणा मरुतोऽस्वप्ना, विबुधा दानवारयः ।
तेषां यानं विमानोऽन्धः पीयूषममृतं सुधा ॥ ८९ ॥

अथ द्वितीयदेवकाण्डः-

स्वर्ग त्रिविष्टपम् त्रिविष्टप, द्यौ 'द्या' (स्त्री) द्यौ 'दिव' (स्त्री) भुवि 'भुव्' (स्त्री), तविष ताविष (पु न), [illegible] (स्त्री) त्रिदिव (पु न) ऊर्ध्वलोक सुरालय ([illegible]) [illegible] १२-स्वर्ग [illegible] (पु), (सुरसद्म 'सद्') [illegible] (पु) [illegible] (स्त्री) [illegible] (पु), बर्हिर्मुख [illegible] (पु न) [illegible] (पु) ([illegible]) [illegible] 'सद्' (पु) त्रिदश [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ([illegible]) [illegible] ८८ [illegible] [illegible] (ऋभुक्षिन् 'न्') [[illegible]] [illegible] ८-ठी४] [illegible] (पु न) [illegible] [१२ [illegible] ८ [illegible] ११ [illegible]

असुरा नागास्तडितः सुपर्णका वह्नयोऽनिलाः स्तनिताः ।
उदधिद्वीपदिशो दश भवनाधीशाः कुमारान्ताः ॥ ९० ॥
स्युः पिशाचा भूता यक्षा राक्षसाः किन्नरा अपि ।
किंपुरुषा महोरगा, गन्धर्वा व्यन्तरा अमी ॥ ९१ ॥
ज्योतिष्काः पञ्च चन्द्रार्कग्रहनक्षत्रतारकाः ।
वैमानिकाः पुनः कल्पभवा द्वादश ते त्वमी ॥ ९२ ॥
सौधर्मे-शाने-सनत्कुमारमाहेन्द्र-ब्रह्म-लान्तक-जाः ।
शुक्र-सहस्रारा-नत-प्राणत-जा आरणा-च्युत-जाः ॥ ९३ ॥

वामामृता ॥ ५ ॥ २३६ महाशान्तिकरः, ११ सुधा ४८ नामानि ॥ ६ ॥ १४ वैकुण्ठः १ सुधर्मा १२ साध्या इत्यादि पर्यायवाचा नामदेवताभेदो. शे० ७] विमानः (पु. न.) (वैमानिम् सुरवाहम्) [व्योमयानम् शि० ७] ने १-देवोनुं विमान, (विमान के वाहनना संबंधथी विमानवासाः वैमानिकाः, विमानिकाः इत्यादि देवोनां वाचिक नाम) देवान्नं 'सु' (देवाश्नम् इव भोजनम् इत्यादि) पीयूषम् अमृतम् सुधा [पेयूषम् समुद्रनवनीतम् शि० ७] ने ३-अमृत, सुधा, देवोनो आहार. ॥ ८९ ॥ आ देवोना चार प्रकार छे—१ भवनपति, २ व्यन्तर ३ ज्योतिष्क अने ४ वैमानिक तेमां भवनपति देवोना १० भेद छे—१ असुरकुमाराः, २ नागकुमाराः, ३ तडित्कुमाराः ४ सुपर्णकुमाराः ५ वह्निकुमाराः ६ अनिलकुमाराः, ७ स्तनितकुमाराः ८ उदधिकुमाराः ९ द्वीपकुमाराः १० दिक्कुमाराः ए १०—(पु न.) भवनाधीशाः—भवनपति देवोनां नाम ॥ ९० ॥ व्यन्तरदेवोना ८ भेद छे—१ पिशाचाः, २ भूताः, ३ यक्षाः ४ राक्षसाः ५ किन्नराः ६ किंपुरुषाः ७ महोरगाः ८ गन्धर्वाः, ए ८—(पु न.) व्यन्तराः—व्यन्तरदेवो छे [वानमन्तराः ए पण व्यन्तर जातिना देवो छे शि० ८] ॥ ९१ ॥ ज्योतिष्क देवोना ५ भेद छे—१ चन्द्राः २ सूर्याः ३ ग्रहाः ४ नक्षत्राणि ५ तारकाः ए ५—(पु न.) ज्योतिष्काः—ज्योतिष्क देवोनां नाम वैमानिक देवोमां जे कल्प (आचार) वाळा छे तेना १२ भेदो छे ॥ ९२ ॥ १ सौधर्मजाः २ ऐशानजाः, ३ सनत्कुमारजाः ४ माहेन्द्रजाः ५ ब्रह्मजाः ६ लान्तकजाः ॥ ९२ ॥ ७ शुक्रजाः—महाशुक्रजाः, ८ सहस्रारजाः ९ आनतजाः ।

कल्पातीता नव ग्रैवेयकाः पञ्च त्वनुत्तराः ।
निकायभेदादेवं स्युर्देवाः किल चतुर्विधाः ॥ ९४ ॥
आदित्यः सविताऽर्यमा खरसहस्रोष्णांशुरंशू रवि-
र्मार्तण्डस्तरणिर्गभस्तिररुणो भानुर्नभो-ऽहर्मणिः ।
सूर्योऽर्कः किरणो भगो ग्रहपुषः पूषा पतङ्गः खगो,
मार्ताण्डो यमुना-कृतान्तजनकः प्रद्योतनस्तापनः ॥ ९५ ॥
ब्रध्नो हंसश्चित्रभानुर्विवस्वान्,
सूरस्त्वष्टा द्वादशात्मा च हेलिः ।
मित्रो ध्वान्ताराातिरब्जा-ब्ज-बन्धु-
र्भास्वान्-न-भोऽन्यकः सप्तसप्तिः ॥ ९६ ॥

[illegible]

दिवा-दिना-ऽह-र्दिवस-प्रभा-विभा-
भासः करः स्यान्मिहिरो विरोचनः ।
ग्रहा-ब्जिनी-गो-द्यु-पतिर्विकर्तनो,
हरिः शुची-नौ गगना-ध्वजा-ध्वगौ ॥ ९७ ॥

हरिदश्वो जगत्कर्म-साक्षी भास्वान् विभावसुः ।
त्रयीतनुर्जगच्चक्षुस्तपनोऽरुणसारथिः ॥ ९८ ॥

रोचिरुस्र-रुचिशोचिरंशुगो, ज्योतिरर्चिरुपधृत्यभीशवः ।
प्रग्रहः घुणि मरीचि-दीधिती, धाम केतु-घृणि-रश्मिपृश्नयः ९९

दिवाकर., प्रभाकर., अहस्कर: (दिवसकर, प्रभाकर, विभाकर), भास्कर., (विभाकर:) ॥ ९६ ॥ दिवाकर., दिनकर, अहस्कर: दिवसकर, प्रभाकर, विभाकर: भास्कर (भासाम् पति, विभावसुः दिनकृत्) मिहिर विरोचन, ग्रहपति, अब्जिनीपति गोपति, द्युपति. (मरीच पतिनीपति, विष्णुमीपा, दिनेश) विकर्तन हरि, शुचि, इन, गगनध्वज, गगनाध्वग (नभकेतन, नभमाली) ॥ ९७ ॥ हरिदश्व जगत्साक्षी 'कर्म' (पु) कर्मसाक्षी 'इन' (पु) भास्वान् 'वत्' (पु) (अंशुमान्, अंशुमाली) विभावसु, त्रयीतनु, जगच्चक्षु 'ष' (पु) तपन, अरुणसारथि ॥ [सवी, लोकबन्धु, मार्तण्ड, भानुकेसर., सहस्रांशु, दिनकृत्, कालकृत्, रविविभाकर ॥ ८ ॥ पतीप, ग्रहपति., पैगु, लोकसाक्षी, कवि, ध्वान्त कुमार, मघा, बहुरूप कर्मयु ॥ ९ ॥ वेदोदय, त्विषिक प्रत्यूषमान सूराहुर, लोक-प्रकाशक पीतक, नाडीप, अम्बुतस्कर: शे २१—श्री १] शे ७२ सूर्यनु नाम ॥ ९८ ॥ रोचि 'स्' (न.), उस्र: रुचि (स्त्री) शोचि: 'स्' (न.) अंशु (पु.) गौ 'गो' (पु स्त्री), ज्योति: 'स्' (न.) अर्चि 'स्' (स्त्री न.) उपधृति (पु.) अभीषु—अभीशु: (पु.) प्रग्रह घृणि: (पु.) मरीचि: (पु स्त्री) दीधिति (स्त्री) धाम 'न्' (न.), केतु (पु.),

पाद-दीधिति-कर-द्युति-द्युतो, रश्मि-रोचि-किरण-त्विषि-त्विषः ।
भाः प्रभा-वसु-गभस्ति-भानवो भा मयूख महसी छविर्विभा ॥
प्रकाशस्तेज उद्द्योत, आलोको वर्च आतप ।
मरीचिका मृगतृष्णा, मण्डलं तूपसूर्यकम् ॥ १०१ ॥
परिधिः परिवेषश्च, [illegible] ।
अनूरुर्विनतासूनुररुणो गरुडाग्रजः ॥ १०२ ॥
रेवन्तस्त्वर्करेतोजः, प्लवगो हयवाहनः ।
मटरश्च माठराद्याः, सवितुः पारिपार्श्विकाः ॥ १०३ ॥
चन्द्रमाः कुमुदबान्धवो दशश्वेतवाज्यमृतसूः सितदीधितिः ।
कौमुदी-कुमुदिनी-भ-दक्षजा-रोहिणी-द्विज-निशौषधी-पतिः ॥

घृणि (पु) रश्मि (पु) पृश्नि 'पृश्नि' (पु स्त्री) ॥ ९९ ॥ पाद' दीधिति (स्त्री) कर' द्युतिः (स्त्री) द्युत् (स्त्री) त्विष 'ष' (स्त्री) [illegible] किरण, त्विषि (स्त्री) त्विट 'ष' (स्त्री) भा 'स' (पु स्त्री), प्रभा, वसु (पु), गभस्ति (पु) भानु (पु) भा मयूख मह 'स' (न) छवि (स्त्री), विभा [[illegible] [illegible]] मे [illegible] ॥ १ ॥ प्रकाश तेज 'स' (न) उद्द्योत आलोक वर्च 'स' (न) आतप (पोत) मे ६-प्रकाश सूर्यनो प्रकाश मरीचिका-[illegible] मृगतृष्णा मे २-मृगतृष्णा, [illegible] मण्डल (नि), उपसूर्यकम् ॥ १ ॥ परिधि परिवेष मे ४-माळ, सूर्यनी चारे बाजु [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ([illegible]) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [[illegible] [illegible] [illegible] मे ३-[illegible] ११] मे ६-सूर्यनो सारथि, अरुण. ॥ १ २ ॥ रेवन्त अर्करेतोज, प्लवग हयवाहन मे ४-सूर्यनो पुत्र. माठर (पिङ्गल, दण्ड [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]) [illegible] वगेरे १८-सूर्यना पारिपार्श्विक (पासे रहेनार-सेवक) देवो ॥ १ ३॥ चन्द्रमस् 'स' कुमुदबान्धव (कैरवबन्धु [illegible]) दशश्वेतवाजि 'इ'

जैवातृकोऽब्जश्च ग्लौ-र्मृगाङ्क-
श्चन्द्रमा-मृदिन्दुर्विधुरत्रिदृग्जः ।
राजा निशो रत्नकरौ च चन्द्रः,
सोमोऽमृत-श्वेत-हिम-द्युतिर्ग्लौः ॥ १०५ ॥

षोडशोंऽशः कला चिह्नं, लक्षणं लक्ष्म लाञ्छनम् ।
अङ्कः कलङ्कोऽभिज्ञानं, चन्द्रिका चन्द्रगोलिका ॥१०६॥
चन्द्रातपः कौमुदी च, ज्योत्स्ना बिम्बं तु मण्डलम् ।
नक्षत्रं तारका ताराज्योतिषी भमुडु ग्रहः ॥ १०७ ॥

(इत्यादयः) बेनारसी 'चन्द्' (बेताला सिताय) अमृतसूः (सुधासूः) निशिपति, कौमुदीपति, कुमुदिनीपति मयति रजनापति, रोहिणीपति, द्विजपति निशापति औषधीपति (ज्योत्स्नेश, कुमुदवीश, यक्षेश राजनयीश रोहणीश द्विजेश निशेश, औषधीश) ॥ १ ४ ॥, जैवातृक अब्ज, अमावृत सदावृत पश्चावृत कालावृत, (कलानिधि सप्तपर, मृगकालञ्जन, अमान्न) इन्दुः विधुः अत्रिजः (अत्रिनेत्रसुत) राजा 'चन्द्' निशारत्नम् निशाकर (निशामणि, रजनीकर) चन्द्रः सोमः, अमृतद्युति, श्वेतद्युति, हिमद्युति, (सुधांशु सितांशु शीतांशु) ग्लौः 'ग्लौ' [मा-'सू' तथा-'ग' राव सुधांशुः, बेनारस ॥ ११ ॥, कर्मी सदा राजराज चन्द्रः, इन्दिरामय चन्द्रराज 'चन्द्' औषधीगर्भ तपस्य कलावा, सुधा ॥१२॥ कलन्द, वसिन्दु, मिन्दन, अमिरसमय ताराधमनदा, पीयुष, हिमु, शिशिर ॥ १३ ॥ परिजा चन्द् पुराण, चैत्रि चन्द्र चैत्रुः [illegible] मे ३०—३१ १४ । सधुमचक्रतीम [सि –४] मे ३२–३४, २८(भा) ॥ १ ५ ॥ कला मे—२८नी सोळमी भाग, चिह्नम् लक्षणम् लक्ष्म 'लच्' (न.) लाञ्छनम् अङ्क कलङ्क, अभिज्ञानम् मे ७—डाघ—, चिह्न, चन्द्रिका चन्द्रगोलिका ॥ १ ६ ॥ चन्द्रातप कौमुदी ज्योत्स्ना [चन्द्रिका सि ६] मे

धिष्ण्यमृक्षम् भाश्विन्यश्वकिनी दस्रदेवता ।
अश्वयुग् वालिनी याम्या भरणी यमदेवता ॥ १०८ ॥
कृत्तिका बहुलाश्चाग्निदेवा ब्राह्मी तु रोहिणी ।
मृगशीर्षं मृगशिरो, मार्गश्चान्द्रमसं मृगः ॥ १०९ ॥
इल्वलास्तु मृगशिरःशिरःस्थाः पञ्च तारकाः ।
आर्द्रा तु कालिनी रौद्री, पुनर्वसू तु यामकौ ॥ ११० ॥
आदित्यौ च पुष्यस्तिष्यः, सिध्यश्च गुरुदैवतः ।
सार्पस्त्वाश्लेषा मघाः पित्र्याः, फल्गुनी योनिदैवता ॥१११॥
सा पूर्वार्यमदेवा, हस्तः सवितृदैवतः ।
त्वाष्ट्री चित्राऽनिलस्वाती विशाखेन्द्राग्निदेवता ॥११२॥

૧-નક્ષત્રના નામ ધિષ્ણ્ય (પુ. ન.) ઋક્ષ, ભ એ ૨-નક્ષત્રનું નામ. તારકા (સ્ત્રી.) તારા જ્યોતિ ગ્રહ (પુ. ન.), ભમ્, ઋક્ષ (સ્ત્રી. ન.) ભગ ॥ ૧૦૭ ॥, ધિષ્ણ્યમ્, ઋક્ષમ્ એ ૯-નક્ષત્ર, તારા અશ્વિની, અશ્વકિની દસ્રદેવતા અશ્વયુગ 'જ' (સ્ત્રી) વાલિની એ ૫-અશ્વિની નક્ષત્ર. યામ્યા, યમદેવતા એ ૨-ભરણી નક્ષત્ર ॥ ૧૦૮ ॥ કૃત્તિકા બહુલા અગ્નિદેવા (સ્ત્રી. બ. વ.) એ ૩-કૃત્તિકા નક્ષત્ર બ્રાહ્મી રોહિણી એ ૨-રોહિણી નક્ષત્ર. મૃગશીર્ષ, મૃગશિર 'સ' (પુ. ન.) માર્ગ ચાન્દ્રમસમ્ મૃગ એ ૫-મૃગશિર નક્ષત્ર ॥ ૧૦૯ ॥ ઇલ્વલા (સ્ત્રી. બ.) [ઇન્વકા-શિ. ૯] એ ૧ મૃગશિર નક્ષત્રના મસ્તક ઉપર રહેલા પાંચ તારાઓ. આર્દ્રા કાલિની, રૌદ્રી એ ૩-આર્દ્રા નક્ષત્ર. પુનર્વસૂ યામકૌ ॥ ૧૧૦ ॥, આદિત્યૌ એ ૩-(પુ. દ્વિ. વ.) પુનર્વસુ નક્ષત્ર. પુષ્ય તિષ્ય સિધ્ય ગુરુદૈવત, એ ૪-પુષ્ય નક્ષત્ર. સાર્પી, આશ્લેષા (પુ. સ્ત્રી.) એ ૨-આશ્લેષા નક્ષત્ર. મઘા પિત્ર્યા એ-૨ (સ્ત્રી. બ.) મઘા નક્ષત્ર. પૂર્વફલ્ગુની (પૂર્વફલ્ગુની પૂર્વફલ્ગુન્યૌ) યોનિદૈવતા એ ૨-પૂર્વા ફાલ્ગુની નક્ષત્ર ॥ ૧૧૧ ॥ ઉત્તરફલ્ગુની[1] (ઉત્તરફલ્ગુની ઉત્તર-

---

1 પૂર્વફલ્ગુની ઉત્તરફલ્ગુની-ભાનુ ।

राधा ऽनुराधा तु मैत्री, ज्येष्ठैन्द्री मूल मासपं ।
पूर्वाषाढाऽऽप्यो ऽषोत्तरा, स्याद् वैश्वी श्रवणः पुन ॥११३॥
हरिदेवः श्रविष्ठा तु, धनिष्ठा वसुदेवता ।
वारुणी तु शतभिषग् वा-हिर्बुध्न-देवता ॥ ११४ ॥
पूर्वोत्तरो भद्रपदा, द्वय्यः प्रोष्ठपदाश्च ताः ।
रेवती तु पौष्णं दाक्षायण्य सर्वाः शशिप्रियाः ॥११५॥
राशीनामुदयो लग्न, मेषप्रभृतयस्तु ते ।
आरो वक्रो लोहिताङ्गो, मङ्गलोऽङ्गारकः कुजः ॥११६॥
आषाढाभूर्नवार्चिश्च, बुधः सौम्यः प्रहर्पुलः ।
ज्ञः पञ्चार्चिः श्रविष्ठाभूः, श्यामाङ्गो रोहिणीसुतः ॥११७॥

स्गुन्य) अर्यमदेवता એ ૨ ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર हस्तः (પુ. સ્ત્રી.), सवितृदैवत એ ૨-હસ્ત નક્ષત્ર त्वाष्ट्री चित्रा એ ૨-ચિત્રા નક્ષત્ર. वायवी स्वाति (પુ. સ્ત્રી.) એ ૨-સ્વાતિ નક્ષત્ર. विशाखा इन्द्राग्निदैवत ॥११२॥, राधा એ ૩-વિશાખા નક્ષત્ર अनुराधा मैत्री [अनूराधा-शि १] એ ૨-અનુરાધા નક્ષત્ર ज्येष्ठा ऐन्द्री એ ૨-જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર. मूल (પુ ન.) आसप-आमप એ ૨-મૂળનક્ષત્ર. पूर्वाषाढा आप्या એ ૨-પૂર્વાષાઢા નક્ષત્ર उत्तराषाढा वैश्वी એ ૨-ઉત્તરાષાઢા. श्रवण (પુ. સ્ત્રી.) ॥११३॥, हरिदैवः એ ૨-શ્રવણ નક્ષત્ર श्रविष्ठा धनिष्ठा वसुदैवत એ ૩ ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર. वारुणी शतभिषज् 'ज' (સ્ત્રી) એ ૨-શતભિષા નક્ષત્ર. अजदैवता पूर्वभाद्रपदा, प्रोष्ठपदा (સર્વ સ્ત્રી ન. વ.) એ ૩-પૂર્વાભાદ્રપદ. अहिर्बुध्नदेवता उत्तरभद्रपदा, प्रोष्ठपदा (સર્વ સ્ત્રી ન. વ.) એ ૩-ઉત્તરભાદ્રપદ નક્ષત્ર. ॥११४-५॥ रेवती पौष्णम् એ ૨-રેવતી નક્ષત્ર दाक्षायण्य, शशिप्रिया (સર્વ સ્ત્રી ન. વ.) એ ૨-સત્તાવીસ નક્ષત્રો ॥११५॥ लग्न (પુ ન.) એ ૧-રાશિઓનો ઉદય. मेषा (वृषः, मिथुन कर्कट, सिंह, कन्या तुला वृश्चिक धनुः 'नु' मकर कुम्भ मीना) મેષ વગેરે ૧૨-રાશિઓ છે आरः वक्र, लोहिताङ्ग, मङ्गल अङ्गारक, कुजः ॥११६॥ आषा-

बृहस्पतिः सुराचार्यो, जीवश्चित्रशिखण्डिजः ।
वाचस्पतिर्द्वादशार्चिर्धिषणः फल्गुनीभवः ॥ ११८ ॥
गीर्बृहत्योः पतिरुतथ्यानुजाङ्गिरसौ गुरुः ।
शुक्रो मघाभवः काव्य, उशना भार्गवः कविः ॥ ११९ ॥
षोडशार्चिर्दैत्यगुरुर्धिष्ण्यः शनैश्चरः शनिः ।
छायासुतोऽसितः सौरिः, सप्तार्ची रेवतीभवः ॥ १२ ॥
मन्दः क्रोडो नीलवासाः, स्वर्भाणुस्तु विधुन्तुदः ।
तमो राहुः सैंहिकेयो,भरणीभूरथाहिकः ॥ १२१ ॥

धाभू, भरणि 'प' (भौम माहेय भरणीसुत) [भौम, अंगारक, लोहितांग, कुज ... शे १४] એ ૮ (પુ)-મંગળનાં । बुध सौम्य (...) ... [illegible] ... रोहिणीसुत (रौहिणेय) એ ૮-બુધનાં. ॥ ११७ ॥ बृहस्पति सुराचार्य (देवगुरु) जीव चित्रशिखण्डिज, वाचस्पति द्वादशार्चि 'प' (पु) धिषण फल्गुनीभव ॥ ११८ ॥, गीष्पति बृहतीपति उतथ्यानुज आङ्गिरस गुरु [... ॥ १४ ॥ ... 'स' ... 'स' ... 'प' ... ... शे १५. ... —शि १] એ १३—ગુરુનાં નામ शुक्र मघाभव काव्य उशना 'षत्' भार्गव कवि ॥११९॥ षोडशार्चि 'प' दैत्यगुरु (असुराचार्य) धिष्ण्य, [... शे १५] એ ૯ શુક્રનાં નામ शनैश्चर शनि, छायासुत असित सौरि सप्तार्चि 'प' (पु), रेवतीभव ॥ १२ ॥ मन्द, क्रोड, नीलवासा 'षत्' (पु), [... 'षत्' ... ॥ १५ ॥ ... ... 'षत्' (पु) એ ૯ શે ११. ... शि १] એ १०—શનિનાં નામ स्वर्भाणु विधुन्तुद, तमस 'प' (पु न) राहु सैंहिकेय भरणीभू [... शे १६ ... ॥ १ ॥ ... शि ११] એ ९—રાહુનાં નામ. आहिक ॥ १२१ ॥

१ ... —... ।

अश्लेषाभूः शिखी केतुर्ध्रुवस्तूत्तानपादजः' ।
अगस्त्योऽगस्तिः पीताब्धिर्वातापिद्विड् घटोद्भवः ॥१२२॥
मैत्रावरुणिराग्नेय, और्वशेयाग्निमारुतौ' ।
लोपामुद्रा तु तद्भार्या, कौषीतकी वरप्रदा ॥ १२३ ॥
मरीचिप्रमुखाः सप्तर्षयश्चित्रशिखण्डिनः ।
पुष्पवन्तौ पुष्पदन्तावेकोक्त्या शशिभास्करौ ॥ १२४ ॥
राहुग्रासोऽर्केन्द्वोर्ग्रह, उपराग उपप्लवः ।
उपलिङ्गं त्वरिष्टं स्यादुपसर्ग उपद्रवः ॥ १२५ ॥
अजन्यमीतिरुत्पातो, वह्न्युत्पात उपाहितः' ।
स्यात् कालः समयो दिष्टानेहसौ सर्वमूषकः ॥ १२६ ॥

अश्लेषाभूः शिखी 'ग्रह' केतुः [अश्लेषाभव —शे० १७] એ ૪–કેતુગ્રહ. ध्रुवः उत्तानपादजः (ઔત્તાનપાદિ: ઔત્તાનપાદ) [ધ્રુવ ... —શે० ૧૭] એ ૨–ધ્રુવના નામ. अगस्त्यः अगस्तिः पीताब्धिः, वातापिद्विट् 'ष्' घटोद्भवः ॥ १२२ ॥, मैत्रावरुणिः आग्नेयः, और्वशेयः आग्निमारुतः [... , ... , मुनिः ॥ १७ ॥ ... , ... तपनः, ... —શે० ૧૮] એ ૯–અગસ્ત્યઋષિ. लोपामुद्रा कौषीतकी वरप्रदा એ ૩–અગસ્ત્યઋષિની સ્ત્રી ॥ १२३ ॥ चित्रशिखण्डिनः 'ग्रह' (પુ० બ૦) सप्तर्षयः, (मरीचिः, अत्रिः, अङ्गिराः ... पुलस्त्य पुलहः, क्रतुः वसिष्ठ ... 'ग्रह') એ ૨–મરીચિ વગેરે સાત ઋષિ (સપ્તર્ષિ)નાં નામ. पुष्पवन्तौ पुष्पदन्तौ (દ્વિ० વ०) એ ૨–ચંદ્ર અને સૂર્યનું ભેગું નામ ॥ १२४ ॥ राहुग्रासः ग्रहः उपरागः उपप्लवः એ ૪–ચંદ્રગ્રહણ કે સૂર્યગ્રહણ. उपलिङ्गम् अरिष्टम् उपसर्गः उपद्रवः ॥ १२५ ॥ अजन्यम् (પુ० ન०), ईतिः (સ્ત્રી०), उत्पातः એ ૭–... ઉપદ્રવ. वह्न्युत्पातः, उपाहितः એ ૨–અગ્નિનો ઉપદ્રવ. कालः समयः (પુ० ન०) दिष्टः अनेहस् 'ग्रह' (પુ०), सर्वमूषकः એ ૫–કાળ, સમય
१

कालो द्विविधोऽवसर्पिण्युत्सर्पिणीविभेदतः ।
सागरकोटिकोटीनां, विंशत्या स समाप्यते ॥ १२७ ॥
अवसर्पिण्यां षडरा उत्सर्पिण्यां त एव विपरीताः ।
एवं द्वादशभिररैर्विवर्तते कालचक्रमिदम् ॥ १२८ ॥
तत्रैकान्तसुषमाऽरश्चतस्रः कोटिकोटयः ।
सागराणां सुषमा तु, तिस्रस्तत्कोटिकोटयः ॥ १२९ ॥
सुषमदुःषमा ते द्वे, दुःषमसुषमा पुनः ।
सैका सहस्रैर्वर्षाणां, द्विचत्वारिंशतोनिता ॥ १३० ॥
अथ दुःषमैकविंशतिरब्दसहस्राणि तावती तु स्यात् ।
एकान्तदुःषमापि ह्येतत्संख्याः परेऽपि विपरीताः ॥१३१॥
प्रथमेऽरत्रये मर्त्यास्त्रिद्व्येकपल्यजीविताः ।
त्रिद्व्येकगव्यूतोच्छ्रायास्त्रिद्व्येकदिनभोजनाः ॥ १३२ ॥

વખત ॥ ૧૨૬ ॥ તે કાળ અવસર્પિણી-હાનિ કાળ અને ઉત્સર્પિણી-વૃદ્ધિ કાળ એમ બે પ્રકારનો છે અને તે બંને ૨૦ ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમે પૂર્ણ થાય છે ॥૧૨૭॥ અવસર્પિણીમાં ૬ આરા હોય છે અને તે જ ઉત્સર્પિણીમાં વિપરીત રીતે હોય છે આ બાર આરાનું એક કાલચક્ર કહેવાય છે ॥૧૨૮॥ તેમાં ૧-પહેલો એકાન્તસુષમા-સુખમસુખમા એકાન્ત સુખવાળો આરો ચાર ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમનો છે ૨-બીજો સુષમા (સુખ) નામનો ત્રણ ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમનો છે ॥૧૨૯॥, ૩-ત્રીજો સુષમદુઃષમા (સુખદુઃખ) આરો બે ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમનો છે ૪-ચોથો દુઃષમસુષમા આરો તે ૪૨ હજાર વર્ષ ન્યૂન એક ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમનો છે ॥ ૧૩૦ ॥ ૫-પાંચમો દુઃષમા (દુઃખ) આરો એકવીસ હજાર વર્ષનો છે ૬ ઠ્ઠો એકાન્તદુઃષમા દુઃષમદુઃષમા નામનો એકાન્ત દુઃખવાળો આરો એકવીસ હજાર વર્ષનો છે આ અવસર્પિણીના ૬ આરા જાણવા અને ઉત્સર્પિણીમાં તેથી વિપરીત સમજવું ॥ ૧૩૧ ॥ પહેલા આરામાં મનુષ્યો ત્રણ પલ્યોપમ, બીજામાં

कल्पद्रुफलसन्तुष्टाश्चतुर्थे त्वरके नराः ।
पूर्वकोट्यायुषः पञ्चधनुःशतसमुच्छ्रयाः ॥ १३३ ॥

पञ्चमे तु वर्षशतायुषः सप्तकरोच्छ्रयाः ।
षष्ठे पुनः षोडशाब्दायुषो हस्तसमुच्छ्रयाः ॥ १३४ ॥

एकान्तदुःखप्रचिताः, उत्सर्पिण्यामपीदृशाः ।
पश्चानुपूर्व्या विज्ञेया, अरेषु किल षट्स्वपि ॥ १३५ ॥

अष्टादश निमेषाः स्युः, काष्ठा काष्ठाद्वयं लवः ।
कला तैः पञ्चदशभिर्लेशस्तद्द्वितयेन च ॥ १३६ ॥

क्षणस्तैः पञ्चदशभिः, क्षणैः षड्भिस्तु नाडिका ।
सा धारिका च घटिका, मुहूर्तस्तद्द्वयेन च ॥ १३७ ॥

બે પલ્યોપમ, ત્રીજામાં એક પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા હોય છે અને ઊંચાઈમાં અનુક્રમે ત્રણ ગાઉ બે ગાઉ અને એક ગાઉ વાળા હોય છે ભોજન અનુક્રમે ત્રણ, બે અને એક દિવસે કરનારા હોય છે ॥ ૧૩૨ ॥ કલ્પવૃક્ષે આપેલાં ફળોથી સંતોષ માનનારા હોય છે ચોથા આરામાં પૂર્વ કોટ (૭૦ લાખ ૫૬ હજાર વર્ષોનું એક પૂર્વ થાય, તેવા) વર્ષના આયુષ્યવાળા અને ૫૦૦ ધનુષ્યની ઊંચાઈવાળા હોય છે ॥ ૧૩૩ ॥ પાંચમા આરામાં ૧૦૦ વર્ષના આયુષ્યવાળા અને સાત હાથની ઊંચાઈવાળા હોય છે અને છઠ્ઠા આરામાં ૧૬ વર્ષના આયુષ્યવાળા અને ૧ હાથની ઊંચાઈવાળા હોય છે ॥ ૧૩૪ ॥ ઉત્સર્પિણીમાં પણ આ જ ક્રમે ૧–એકાન્ત દુઃખવાળા, ૨ દુઃખવાળા ૩ દુઃખસુખવાળા, ૪ સુખદુઃખવાળા, ૫ સુખવાળા અને ૬ એકાન્ત સુખવાળા એમ ઉલટા ક્રમથી છએ આરાના મનુષ્યો સમજવા. ॥ ૧૩૫ ॥ નિમેષ–આંખનો પલકારો. કાષ્ઠા–અઢાર નિમેષ પ્રમાણ. કાષ્ઠાદ્વય લવ–એ ૨ બે કાષ્ઠા પ્રમાણ. કલા–ચાર લવ પ્રમાણ (ત્રીશ કાષ્ઠા પ્રમાણ) લેશ–બે કલા પ્રમાણ ॥ ૧૩૬ ॥ ક્ષણ–પંદર લેશ પ્રમાણ. નાડિકા, ધારિકા ઘટિકા [ધારિકા શિ. ૧૧] એ ૩–ઘડી, ૬ ક્ષણ પ્રમાણ.

त्रिसमा वासरोऽहस्त्वहर्दिवसो दिनम् ।
दिवं द्युर्भासरो घस्रः, प्रभातं स्यादहर्मुखम् ॥ १३८ ॥
व्युष्टं विभातं प्रत्यूषं, कल्यप्रत्युषसी उषः ।
कल्यं मध्याह्नस्तु दिवामध्यं मध्यन्दिनं च सः ॥१३९॥
दिनान्तसमानसुग्धरो, विकालस्सर्वमी अपि ।
सायं सन्ध्या तु पितृप्रसूस्त्रिसन्ध्यं तूपवैणवम् ॥ १४० ॥
प्राह्णस्त्वह्नस्तु इतरः प्रथमो भागो दिनस्य च ।
निशा निशीथिनी रात्रिः, शर्वरी क्षणदा क्षपा ॥१४१॥
त्रियामा यामिनी भौती तमी तमी विभावरी ।
रजनी वसतिः श्यामा, वासतेयी तमस्विनी ॥ १४२ ॥
उषा दोषेन्दुकान्ताथ तमिस्रा दर्शयामिनी ।
ज्योत्स्नी तु पौर्णमासरात्रि गणरात्रो निशागणः ॥१४३॥

[illegible]

पक्षिणी पक्षतुल्याभ्यामहोभ्यां वेष्टिता निशा ।
गर्भक रजनीद्वन्द्वं, प्रदोषो यामिनीमुखम् ॥ १४४ ॥

यामः प्रहरो निशीथस्त्वर्धरात्रो महानिशा ।
उषान्तस्त्वपररात्रे तमिस्रं तिमिरं तमः ॥ १४५ ॥

ध्वान्तं मूर्च्छायोऽन्धकारं, तमसं समवान्धतं ।
तुल्यनक्तदिने काले, विषुवद् विषुवं च तत् ॥ १४६ ॥

ज्योत्स्ना (चन्द्रनी वगेरे नीचेि नक्षत्र-न.) ['चक्रमेति-नी ॥ १८ ॥, मिचहरी नितीप्या मित 'घ' चोरा वासरकन्यका क्षपावी रात्रची याम्या, प्रारार्थि 'च' तामसी ॥ १६ ॥ तमि, शार्वरी तमिनी समा पैशाची, वासुरा उषाः 'वस' मे १८-री २ वाचस्पती शुरी शि ११] मे २०-रात्रिनां नाम तमिस्रा दर्शयामिनी मे २-अमासनी रात्र ज्यौत्स्नी पूर्णिमारात्रि मे २-पूनमनी रात्र. गणरात्र (पु न.) निशागणा मे २-रात्रिनो समूह. ॥ १४३ ॥ जेम मे पांख वच्चे पक्षिणी होय छे तेम वर्तमान अने आगामी मे दिवसनी वच्चेनी रात्र-एवो अर्थ करवो होय तो पक्षिणी शब्द वपराय छे (तेवी ज रीते मे रात वच्चेनो दिवस एवो अर्थ करवो होय तो पक्ष पक्षी 'पक्ष' (पु) शब्द वापरी शकाय) गर्भकम् रजनीद्वन्द्वम् मे २-मे रात्र प्रदोष यामिनीमुखम्, [निशामुखं शे २] मे २-रात्रिनो प्रथम भाग ॥ १४४ ॥ यामः प्रहरः मे २-पहर, पुंलिंग. निशीथः, अर्धरात्र महानिशा [नि संपात शि ११] मे ३-अर्धरात्र. उषान्तः, अपररात्र मे २-रात्रिनो छेल्लो भाग. तमिस्रम् तिमिरम् (पु न) तमः 'घ' (न) ॥ १४५ ॥, ध्वान्तम् (पु न) मूर्च्छाया-मूर्च्छायम् अन्धकारम् (पु न.), तमसम्, चकासमम् अन्धतमसम्, [तुषा, तमोऽस्त्रम् शे २ ॥, रात्रिरता, लोकहनः, तिमिरदः, तिमिरोसरः, अपरात्रा निशारामौ तिमिरमृतिः,

---

१ चक्रमेति-नी-माद्र ।

पञ्चदशाहोरात्राः स्यात् पक्षः स बहुलोऽसितः ।
तिथिः पुनः कर्मवाटी, प्रतिपत् पक्षतिः समे ॥ १४७ ॥

पञ्चदश्यौ यज्ञकालौ, पक्षान्तौ पर्वणी अपि ।
तत् पर्वमूलं भूतेष्टापञ्चदश्योर्यदन्तरम् ॥ १४८ ॥

स पर्वसन्धिः प्रतिपत्पञ्चदश्योर्यदन्तरम् ।
पूर्णिमा पौर्णमासी सा, राका पूर्णे निशाकरे ॥ १४९ ॥

कलाहीने त्वनुमतिर्मार्गशीर्ष्याऽऽग्रहायणी ।
अमाऽमावस्यमावस्या, दर्शः सूर्येन्दुसङ्गमः ॥ १५० ॥

अमावास्याऽमावासी च, सा नष्टेन्दुः कुहूः कुहूः ।
दृष्टेन्दुस्तु सिनीवाली, भूतेष्टा तु चतुर्दशी ॥ १५१ ॥

દિવસાઃ એ ૧૦–દિ ૨૧. અન્યાન્યમયમ્ [શિ ૧૨] એ ૪–અધમાસ. વિષુવત્ (પુ ન.), વિષુવમ્ એ ૨–સમાન રાત્રિ અને દિવસ હોય તેવો દિવસ (તુલા સંક્રાન્તિનો દિવસ) ॥ ૧૪૬ ॥ પક્ષ એ પંદર દિવસ, પખવાડિયું. બહુલ (અસિતપક્ષ) એ–કૃષ્ણપક્ષ [પક્ષ–કૃષ્ણ અને શુક્લ એમ પ્રકારે છે તેમાં કૃષ્ણ. [illegible] એ ૨–કૃષ્ણપક્ષ, શુક્લ, વિમલ્ય એ ૨–શુક્લપક્ષ, આ પ્રથમ પક્ષ અજવાળું. શ્લો ૨૨] તિથિ (પુ સ્ત્રી) કર્મવાટી એ ૨ તિથિ, પડવો બીજ વગેરે. પ્રતિપદ્ (સ્ત્રી), પક્ષતિ (સ્ત્રી) એ ૨–પડવો ॥ ૧૪૭ ॥ પંચદશી યજ્ઞકાલ પક્ષાન્ત, પર્વણી પર્વ (ન.) એ ૪–(દ્વિ.) પૂનમ–અમાસ યુગપદ્ વાચક. પર્વમૂલમ્–એ ચૌદશ-પૂનમ કે ચૌદશ–અમાસનો વચલો ભાગ ॥ ૧૪૮ ॥ પર્વ સન્ધિ (પુ.)–પર્વસન્ધિ, એ પૂનમ કે અમાસ અને પડવાની વચ્ચેનો સંધિકાળ. પૂર્ણિમા, પૌર્ણમાસી એ ૨–પૂનમ. રાકા એ–પૂર્ણચન્દ્ર હોય તે પૂનમ ॥ ૧૪૯ ॥ અનુમતિ એ પૂર્ણચન્દ્ર ન હોય તે પૂનમ. માર્ગશીર્ષી આગ્રહાયણી એ ૨ માગશર પૂનમ. અમા, અમાવાસી અમાવસ્યા દર્શ સૂર્યેન્દુસંગમ ॥ ૧૫૦ ॥ અમાવાસ્યા, અમાવાસી એ ૭–અમાસ. કુહૂ (સ્ત્રી), કુહુ (સ્ત્રી) એ ૨–

पक्षौ मासो वत्सरादिर्मार्गशीर्षः सहः सहाः ।
आग्रहायणिकश्चाथ, पौषस्तैषः सहस्यवत् ॥ १५२ ॥
माघस्तपाः फाल्गुनस्तु, फाल्गुनिकस्तपस्यवत् ।
चैत्रो मधुश्चैत्रिकश्च, वैशाखे राधमाधवौ ॥ १५३ ॥
ज्येष्ठस्तु शुक्रोऽथाषाढः, शुचिः स्याच्छ्रावणो नभाः ।
श्रावणिकोऽथ नभस्यः, प्रौष्ठभाद्रपदाः पदः ॥ १५४ ॥
भाद्रश्चाप्याश्विने त्वाश्वयुजोऽप्याश्वश्च कार्तिकः ।
कार्त्तिकिको बाहुलोर्जौ, द्वौ द्वौ मार्गादिकावृतुः ॥ १५५ ॥

चन्द्र न जणातो तेवी अमास सिनीवाली अने–चंद्र जणातो होय तेवी अमास कुहूः, कुहूर्वती ए २–चौदश ॥ १५१ ॥ मासः [वर्षांशकः ॥ २२ ॥, वर्षांशकः दिनमान: ए ३–शे २३] ए पखवाडियानो मास, महिनो. वत्सरादिः मार्गशीर्ष–सर्वः सहः सहा 'सहस्' (पु) आग्रहायणिक ए ५–मागशर महिनो. पौष, तैष सहस्य–सहस्यवत् ए ३–पोष महिनो ॥ १५२ ॥ माघः तपाः 'तपस्' (पु न) ए २–माह महिनो. फाल्गुन, फाल्गुनिक, तपस्य –तपस्यवत् [फाल्गुनाक शे २३] ए ३–फागण महिनो. चैत्र मधुः (पु) चैत्रिक, [मोहनिक, कामसखः फाल्गुनानुज ए ३ शे २३] ए ३–चैत्र महिनो. वैशाख राध माधवः [उज्जस शे २४] ए ३–वैशाख महिनो ॥१५३॥ ज्येष्ठ शुक्र (पु न) [ज्येष्ठ, ज्येष्ठामूलीयः शे २४] ए २–जेठ महिनो. आषाढ शुचि (पु) ए २–अषाढ महिनो. श्रावण नभाः 'नभस्' (पु) श्रावणिक ए ३–श्रावण माह. नभस्य प्रौष्ठपद भाद्रपदः ॥ १५४ ॥, भाद्र ए ४–भादरवो. आश्विन, आश्वयुज, आश्व ए ३–आसो महिनो. कार्तिक कार्त्तिकिक, बाहुल ऊर्ज ['ईषी ऊर्ज्' कौमुद शे २४] ए ४–कार्तिक मास. ऋतु–ए मागशर वगेरे बे बे मासनी ऋतु थाय छे ॥ १५५ ॥

---

१ वारह मास । २ हैo पौषुत–माघ ।

हेमन्तः प्रसलो रौद्रोऽथ शैशिरः शिशिरः समौ ।
वसन्त इष्यः सुरभिः, पुष्पकालो बलाङ्गकः ॥ १५६ ॥

उष्ण उष्णागमो ग्रीष्मो, निदाघस्तप ऊष्मकः ।
वर्षास्तपात्ययः प्रावृड् मेघात् कालो-गमौ घनी ॥ १५७ ॥
शरद् घनात्ययोऽयनं, शिशिराद्यैस्त्रिभिस्त्रिभिः ।
अयनं द्वे गतिरुदग् दक्षिणार्कस्य वत्सरः ॥ १५८ ॥

स सं-पर्य-नुदुत्पूर्वो वर्षं, हायनोऽस्त्री समाः शरत् ।
भवेत् पैत्र्यं त्वहोरात्रं, मासेनाब्देन दैवतम् ॥ १५९ ॥

હૈમન્ત, પ્રસલ રૌદ્ર [હિમાગમ શે ૨૫] એ ૩—હેમન્ત ઋતુ—માગશર અને પોષ માસમાં. શૈશિર શિશિર (પુ ન.) એ ૨—શિશિર ઋતુ—માઘ અને ફાગણમાં. વસન્ત (પુ ન), ઇષ્ય (પુ ન.) સુરભિ (પુ), પુષ્પકાલ બલાઙ્ગક [પિકાનન્દ પુષ્પસમાગમ —શે ૨૫] એ ૫—વસંતઋતુ—ચૈત્ર અને વૈશાખમાં ॥ ૧૫૬ ॥ ઉષ્ણ ઉષ્ણાગમ ગ્રીષ્મ નિદાઘ, તપ ઊષ્મ-ઊષ્મક [ઊષ્માગમ ॥ ૨૫ ॥ શુચિરોદ, પચા એ ૭—શે ૨૬] એ ૬—ગ્રીષ્મઋતુ—જેઠ અને અષાઢમાં. વર્ષા (સ્ત્રી બ), તપાત્યય, પ્રાવૃષ્ 'ષ્' (સ્ત્રી), મેઘકાલ, મેઘાગમ અને 'ઘન' (પુ) [વર્ષાઃ શિ ૧૨] એ ૬—વર્ષાઋતુ—શ્રાવણ ભાદરવામાં ॥ ૧૫૭ ॥ શરદ્ (સ્ત્રી), ઘનાત્યય એ ૨—શરદઋતુ—આસો-કાર્તિક માસમાં. અયનમ્ એ શિશિર વગેરે ત્રણ ત્રણ ઋતુનું અયન થાય છે. આ અયનમાં સૂર્ય ઉત્તર દિશામાં જતો હોવાથી તે ઉદગયનમ્ ઉત્તરાયણમ્ અને બીજા અયનમાં દક્ષિણ દિશામાં જતો હોવાથી તે દક્ષિણાયનમ્ કહેવાય છે આ બે અયન ભેગાંને એક વર્ષ થાય છે. વત્સર ॥ ૧૫૮ ॥, સંવત્સર પરિવત્સર અનુવત્સર, ઇદ્વત્સર વર્ષ (પુ ન.) હાયન (પુ ન.), અબ્દ (પુ ન.) સમા (સ્ત્રી બ), શરદ (સ્ત્રી), [ઋતુવૃત્તિ, પુદ્ગલક [illegible] માસમાન, સંવત સર્વે વત્સર ॥ ૨૬ ॥, વર્ષ [illegible]

दैवे युगसहस्रे द्वे, ब्राह्मः कल्पौ तु तौ नृणाम् ।
मन्वन्तरं तु दिव्यानां, युगानामेकसप्ततिः ॥ १६० ॥
कल्पो युगान्तः कल्पान्तः, संहारः प्रलयः क्षयः ।
संवर्तः परिवर्तश्च, समसुप्तिर्जिहानकं ॥ १६१ ॥
तत्कालस्तु तदात्वं स्यात् तत्र सांदृष्टिकं फलम् ।
आयतिस्तूत्तरः काल, उदर्कस्तद्भवं फलम् ॥ १६२ ॥

व्योमान्तरिक्षं गगनं घनाश्रयो,
विहायो आकाशमनन्तपुष्करे ।
अभ्रं सु-रा-भ्रो-नु-मरुत्पथोऽम्बरं,
खं द्यो-दिवौ विष्णुपदं वियन्नभः ॥ १६३ ॥

દ્યવચ્છર: વરાણિ એ ૧૧-થી ૨૭] એ ૧૦-વરસ. મનુષ્યના એક મહિનાની પૈત્ર્ય-પિતૃની એક અહોરાત્ર થાય. મનુષ્યના એક વરસની દૈવમ્-દેવોની એક અહોરાત્ર થાય ॥ ૧૫૯ ॥ દેવોના બે હજાર યુગનો (મનુષ્યના ૪ યુગનો દેવનો ૧ યુગ) બ્રાહ્મ-બ્રહ્માનો એક અહોરાત્ર થાય. (દેવોના ૧૨ હજાર વરસનો એક ચોકડિ ચતુર્યુગ થાય. તેવા ચોકડી-ચતુર્યુગ દેવોના ૧ યુગ તરીકે ગણાય છે એવા બે હજાર યુગથી બ્રાહ્મ-બ્રહ્માની અહોરાત્ર થાય બ્રહ્માનો એક અહોરાત્ર તે મનુષ્યની સ્થિતિ અને પ્રલય એ બે કલ્પ કહેવાય) દેવોના બે હજાર યુગરૂપ બ્રાહ્મ અહોરાત્ર તે મનુષ્યના બે કલ્પરૂપ છે તે-સ્થિતિકલ્પ અને પ્રલયકલ્પ કહેવાય ૭૧ દિવ્ય (દેવોના) યુગનું મન્વન્તરમ્ થાય છે ॥ ૧૬૦ ॥ કલ્પ: યુગાન્ત: કલ્પાન્ત:, સંહાર: પ્રલય:, ક્ષય:, સંવર્ત:, પરિવર્ત:, સમસુપ્તિ: (પુ) જિહાનક એ ૧૦-પ્રલયકાળ, ક્ષય ॥ ૧૬૧ ॥ તત્કાલ:, તદાત્વમ્ એ ૨-તે વખત, વર્તમાનકાળ સાંદૃષ્ટિકમ્ [સાંપ્રતિકમ્-શિ ૧૨] એ તાત્કાલિક ફળ-જલદી ફળ મળે તેવું આયતિ: (પુ) એ આવતો કાળ, ઉદર્ક: એ ભવિષ્ય ફળ-પાછળથી મળે તેવું ફળ ॥ ૧૬૨ ॥ વ્યોમ

हेमन्तः सहसौ रौद्रोऽथ तैषशिशिरौ समौ ।
वसन्त इष्यः सुरभिः, पुष्पकालो बलाङ्गकः ॥ १५६ ॥

उष्ण उष्णागमो ग्रीष्मो, निदाघस्तप उष्मकौ ।
वर्षास्तपात्ययः प्रावृड् मेघात् कालागमौ हरी ॥ १५७ ॥
शरद् घनात्ययोऽयनं, शिशिराद्यैस्त्रिभिस्त्रिभिः ।
अयने द्वे गतिरुदग् दक्षिणार्कस्य वत्सरः ॥ १५८ ॥

स सं-पर्य-न्वुद्भ्यो वर्षे, हायनोऽस्त्री समाः शरत् ।
भवेत् पैत्रं त्वहोरात्रं, मासेनाब्देन दैवतम् ॥ १५९ ॥

हेमन्तः सहसः, रौद्रः [हिमागम शे. २५] ओ ३-हेमन्त ऋतु-मागशर अने पोष मासमां. तैषः शिशिरः (पु न.), ओ २-शिशिर ऋतु-माघ अने फागणमां. वसन्तः (पु न.), इष्यः (पु न.) सुरभिः (पु), पुष्पकालः बलाङ्गकः [ऋतुराज पुष्पसमयः-शे २५] ओ ५-वसंतऋतु-चैत्र अने वैशाखमां ॥ १५६ ॥ उष्णः उष्णागमः ग्रीष्मः निदाघः [illegible] उष्मा-उष्मकः [उष्मागम ॥ २५ ॥ [illegible], पचा ओ ७-शे २६] ओ ६-ग्रीष्मऋतु-जेठ अने अषाढमां. वर्षाः (स्त्री ब.) तपात्ययः प्रावृट् (स्त्री) मेघकालः, मेघागमः, हरी [illegible] (पु) [illegible] शि. १२] ओ ६-वर्षाऋतु-श्रावण भादरवामां ॥ १५७ ॥ शरद् (स्त्री), घनात्ययः ओ २-शरदऋतु-आसो-कार्तिक मासमां. अयनम् ओ शिशिर वगेरे त्रण त्रण ऋतुनुं अयन थाय छे. ओक अयनमां सूर्य उत्तर दिशामां जतो होवाथी ते उत्तरायण, उदगयन अने बीजा अयनमां दक्षिण दिशामां जतो होवाथी ते दक्षिणायन कहेवाय छे. आ बे अयन मळीने ओक वर्ष थाय छे. वत्सर ॥ १५८ ॥ संवत्सर परिवत्सर अनुवत्सर उद्वत्सरः वर्ष (पु न.) हायन (पु न.), अब्द (पु न.) समा (स्त्री ब.) शरद् (स्त्री) [ऋतुवृत्ति [illegible] [illegible], [illegible], संवत् [illegible] [illegible] ॥ २६ ॥, [illegible] [illegible]

पूर्वा प्राचीदक्षिणाऽपाच्यवाचीप्रतीची[1] तु पश्चिमा ।
अपराऽथोत्तरोदीची,[2] विदिक् त्वपदिशं प्रदिक्[3] ॥ १६७ ॥
दिश्यं दिश्यवस्तुन्य-पागपाचीनमुदगुदीचीनम् ।
प्राक् प्राचीनं च समे प्रत्यक् तु स्यात् प्रतीचीनम्[4] ॥१६८॥
तिर्यग्दिशां तु पतय, इन्द्राग्नियमनैर्ऋताः ।
वरुणो वायुकुबेरावीशानश्च यथाक्रमम् ॥ १६९ ॥

कषाय (त्रि.) शमोपयम, [सम्पुरुषा संकषाय 'सेवाश्रिमिश्रिका ॥२६०॥, वैशेषकम् लोकमित्रम् वर्णनीयम्, 'हरान्तरम् ओ ७-शे ३] ओ २ धातुना अर्थ काष्ठ आशा दिग् 'श्' (स्त्री) हरित् (स्त्री) ककुभ् 'म्' (स्त्री) ओ ५-दिशा ॥ १६६ ॥ पूर्वा प्राची [अपरोक्ता-शे ३] ओ २-पूर्व दिशा दक्षिणा अपाची-अवाची [अपरोक्ता-शे ३१] ओ २-दक्षिण दिशा प्रतीची पश्चिमा अपरा [पूर्वोक्ता-शे ३] ओ ३-पश्चिम दिशा उत्तरा उदीची [अपाचीका-शे ३१] ओ २-उत्तर दिशा विदिश् 'श्' (स्त्री) प्रदिश् 'श्' (स्त्री) अपदिशम् (न अ.) ओ ३-विदिशा, दिशाना खूणा ॥१६७॥ दिश्यम् ओ-दिशामां उत्पन्न थयेलु अपाक् 'च्' अपाचीनम् ओ २-दक्षिण दिशामां उत्पन्न थयेलु उदक् 'च्' उदीचीनम् ओ २-उत्तर दिशामां उत्पन्न थयेलु प्राक्, प्राचीनम् ओ २-पूर्व दिशामां उत्पन्न थयेलु प्रत्यक् 'च्' प्रतीचीनम् ओ २-पश्चिम दिशामां उत्पन्न थयेलु (सर्व त्रिलिंगे छे) ॥१६८॥ पूर्व आदि दिशाओ अने विदिशाओना अधिपतिनां नाम-१ इन्द्र-पूर्व दिशानो स्वामी, २ अग्नि-आग्नेयीनो ३ यम दक्षिणनो, ४ नैर्ऋत-नैर्ऋत्यनो, ५ वरुण-पश्चिमनो ६ वायु -वायव्यनो, ७ कुबेर-उत्तरनो, ८ ईशान-ईशान दिशानो स्वामी छे (स्वामीना संबंधथी दिशानां नामो-ऐन्द्री-पूर्व दिशा, आग्नेयी-अग्नि खूणो, याम्या-दक्षिण दिशा, नैर्ऋती नैऋत दिशा, वारुणी-पश्चिम दिशा, वायव्या वायव्य दिशा, कौबेरी-

१ सेवाश्रिपुत्रिका । २ हरान्तरम्-माला ।

नभ्राट् तडित्वान्मुदिरो घनाघनो-
ऽभ्रं धूमयोनिस्तनयित्नुमेघाः ।
जीमूतपर्जन्यबलाहकौ घनो',
धाराधरो वाहि-द मुग्-धरौ जलात् ॥ १६४ ॥
कादम्बिनी मेघमाला, दुर्दिनं' मेघजं तमः ।
आसारो वेगवान् वर्षो, वातास्तं वारि शीकरः ॥ १६५ ॥
वृष्ट्यां वर्षवर्षे' तद्विघ्ने ग्राहे-ग्रहाववाव ।
घनोपलस्तु करकः, काष्ठाऽऽशा दिश् हरित् ककुप् ॥१६६॥

'अभ्र' (न) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 'अभ्र' (न), [illegible] (पु न) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] (देवकमां मेघकमां [illegible] धातुकमां-'अभ्र') [illegible] [illegible] [illegible] 'घो' (स्त्री) [illegible] 'मिह' (स्त्री [illegible], मिह (न), [illegible] 'ह' (न) ([illegible] महामिहम्-देश्य) [[illegible] 'अभ्र' [illegible] [illegible] [illegible] 'वृष' ॥ २७ ॥ [illegible] अे ४ थी २८। [illegible] [illegible] १२] मे २०—[illegible] ॥ १६३ ॥ नभ्राट् 'अ' (पु), तडित्वान् 'अत्' (पु) मुदिरः [illegible] [illegible] धूमयोनि. (पु) स्तनयित्नु (पु), मेघ, जीमूत, पर्जन्य, बलाहक घन धाराधर, [illegible], [illegible], [illegible] 'र' (पु) [illegible] (वारिवाह [illegible] वारिमुच वारिधर वगेरे) [[illegible], [illegible] मेघमित्रु [illegible] [illegible], [illegible] ॥२८॥ [illegible] अे ७—थी २५] मे १७—मेघ, वादळ ॥ १६४ ॥ कादम्बिनी मेघमाला [[illegible]—थि १३] अे २—मेघनी श्रेणी. दुर्दिन [[illegible] [illegible] १३] अे दुर्दिन, वादळवाळो दिवस [illegible] (महामूढि), [[illegible]—थी २५] अे वेगवाळो वरसाद. शीकर [illegible] [illegible] [illegible] ॥ १६५ ॥ वृष्टि (स्त्री) वर्षम् वर्ष (पु न) मे ३—वरसाद [illegible]—[illegible] [illegible]—[illegible] अे २—वरसादने अटकाव

१ वर्षमित्रु —[illegible] ।

पूर्वा प्राचीदक्षिणाऽपाचीप्रतीची[1] तु पश्चिमा ।
अपराऽथोत्तरोदीची, विदिक् स्यादपदिशं प्रदिक् ॥ १६७ ॥
दिश्यं दिग्भववस्तुन्य-वागपाचीनमु-दगुदीचीनम्[1] ।
प्राक् प्राचीनं च समे प्रत्यक् तु स्यात् प्रतीचीनम्[1] ॥१६८॥
तिर्यग्दिशां तु पतय, इन्द्राग्नियमनैर्ऋताः ।
वरुणो वायुकुबेरावीशानश्च यथाक्रमम्[1] ॥ १६९ ॥

अधस्य (त्रि.) अधोपका [अनुवाक, मेघकच्छ 'मेघाक्षिमिश्रिम ॥२६५॥, पीथोदक्स तोयसिम्म, वर्णाशीम्, 'इरासम् ए ७–शे ३] ए २–पाणीना ४२। काष्ठा आशा दिग् 'शा' (स्त्री.), हरित् (स्त्री.) ककुप् 'म' (स्त्री.) ए ५–दिशा ॥१६६॥ पूर्वा प्राची [अपरेशा–शे ३] ए २–पूर्व दिशा। दक्षिणा अपाची–अवाची [अवाक्सा–शे ३१] ए २–दक्षिण दिशा। प्रतीची पश्चिमा अपरा [पौरंदरा–शे ३] ए ३–पश्चिम दिशा। उत्तरा उदीची [अपाचीतरा–शे ३१] ए २–उत्तर दिशा। विदिश् 'श' (स्त्री.) प्रदिश् 'श' (स्त्री.) अपदिशम् (न. अ.) ए ३–विदिशा, दिशाना खूणा ॥१६७॥ दिश्यम् ओ–दिशामां ६ थन थयेलुं। अवाक् 'च्' अपाचीनम् ए २–दक्षिण दिशामां उत्पन्न थयेलुं। उदक् 'च्' उदीचीनम् ए २–उत्तर दिशामां उत्पन्न थयेलुं। प्राक्, प्राचीनम् ए २–पूर्व दिशामां उत्पन्न थयेलुं। प्रत्यक् 'च्' प्रतीचीनम् ए २–पश्चिम दिशामां उत्पन्न थयेलुं (सर्व त्रिलिंगे छे) ॥१६८॥ पूर्व आदि दिशाओ अने विदिशाओना अधिपतिनां नाम–१ इन्द्र–पूर्व दिशानो स्वामी, २ अग्नि–आग्नेयीनो, ३ यम–दक्षिणनो, ४ नैर्ऋत–नैर्ऋतनो, ५ वरुण–पश्चिमनो, ६ वायु–वायव्यनो, ७ कुबेर–उत्तरनो, ८ ईशान ऐशान दिशानो स्वामी छे (स्वामीना संबंधथी दिशानां नामो–ऐन्द्री–पूर्व दिशा, आग्नेयी–अग्नि खूणो, याम्या–दक्षिण दिशा, नैर्ऋती नैर्ऋत दिशा, वारुणी–पश्चिम दिशा, वायव्या वायव्य दिशा, कौबेरी–

---

१ मेघाक्षिमिश्रिम । १ इरम्मदम्–माल ।

ऐरावतः पुण्डरीको, वामनः कुमुदोऽञ्जनः ।
पुष्पदन्तः सार्वभौमः, सुप्रतीकश्च दिग्गजाः ॥ १७० ॥

इन्द्रो हरिर्दुश्च्यवनोऽच्युताग्रजो,
वज्री बिडौजा मघवान् पुरन्दरः ।
प्राचीनबर्हिः पुरुहूत-वासवौ,
सङ्क्रन्दनो-ऽऽखण्डल-मेघवाहनौ ॥ १७१ ॥

सुत्राम-वास्तोष्पति-जिष्णु-ऋभुक्षो वृषा शुनासीर-सहस्रनेत्रौ।
पर्जन्य-हर्यश्व-मरुत्वद्-उग्रधन्व-वलदमन-सुरेश-तुरासाट् ॥१७२॥

सुरर्षभ-स्वर्पतयो जिष्णुर्लेखर्षभः शतक्रतुः ।
कौशिकः पूर्वदिग्-द्याम्बर-स्वर्ग-शची-पतिः ॥ १७३ ॥

पृतनाषाड्-यज्वनी, मरुत्वान् मघवोऽस्य तु ।
द्विषः पाकमिश्रयो वृत्रः, पुलोमा नमुचिस्तथा ॥ १७४ ॥

[illegible]

जम्भः' प्रिया शचीन्द्राणी, पौलोमी जयवाहिनी' ।
तनयस्तु जयन्तः स्याज्जयदत्तो जयश्च सः ॥ १७५ ॥
सुता जयन्ती तविषी, ताविष्यु 'च्चैःश्रवा हयः' ।
मातलिः सारथिर्देवनन्दी द्वाःस्थो गजः पुनः ॥ १७६ ॥
ऐरावणोऽभ्रमातङ्गश्चतुर्दन्तोऽर्कसोदरः ।
ऐरावतो हस्तिमल्लः, श्वेतगजोऽभ्रमुप्रियः' ॥ १७७ ॥
वैजयन्तौ तु प्रासादध्वजौ पुरमरावती ।
सरो नन्दीसरः पर्षत् सुधर्मा नन्दनं वनम् ॥ १७८ ॥

'जम्भ' मघवान् 'जम्भ' ['बलिर' मेरी 'वृत्र' आवर्जितस्पर्धिः बल ॥३१॥ पौराणिकमतेनी 'वृत्र' दानवीकः, 'वैरान' वैदपुत्रनुषि निर्माणकानाः इमिमान् 'नमु' नामनेमि नमुनमहा 'म' ॥ ३२ ॥, 'शचीभिः, गिरिरः' ... वेनुना ने ११–थी ३३ पूर्वाम्भा 'जम्भ' [शि १३] ने ४२–४७ पाकम ... 'पि' (पु न) वृषा, पुलोमा 'जम्' (पु), नमुचि ॥ १७४ ॥ जम्भ ने ७–ઇन्द्रना शत्रु (આ ઇन्द्रने बीजा होवाथी, पाकशिर 'न' जम्भिरिद वृषभिद, पुलोमसिद, नमुचिसिद, बलभिद जम्भभिद पाकशासन वगेरे ઇन्द्रनां नामो बने छे) शची इन्द्राणी पौलोमी जयवाहिनी [सतरूपी ... जयाजरी ॥ ३३ ॥ महेन्द्राणी ... ने ५ शे ३४] ने ४–ઇन्द्रनी पत्नी, जयन्तः, जयदत्त जय, [जयसाधक शे ३४] ने ३–ઇन्द्रनो पुत्र ॥ १७५ ॥ जयन्ती तविषी ताविषी ने ३–ઇन्द्रनी पुत्री. उच्चैःश्रवा 'अश्व' (पु) ['उच्चैःश्रव शे ३४] ने ઇन्द्रनो घोडो. मातलि (पु) [... शे ३५] ने ઇन्द्रनो सारथी. देवनन्दी 'द्वार' (पु) ने ઇन्द्रनो द्वारपाल. ઇन्द्रनां हाथीनां नाम ॥ १७६ ॥ ऐरावण, अभ्रमातङ्ग–अभ्रमातङ्ग चतुर्दन्त, अर्कसोदर, ऐरावत (पु न.), हस्तिमल्ल, श्वेतगज, अभ्रमुप्रिय [महास्वाद, सदादान, ... ने ३–शे ३५] ने ८–ઇन्द्रनो हाथी, ऐरावत हाथी ॥ १७७ ॥ वैजयन्त ने ઇन्द्रनो

१ जिष्णुः । २ शची । ३ वरुणः । ४ पाकारि । ५ जिष्णुः । ६ वासवनामा । ७ ..., इत्यादय–साधु ।

द्रुमाः कल्पः पारिजातो, मन्दारो हरिचन्दनः ।
सन्तानश्च धनुर्देवायुधं तदृजु रोहितम् ॥ १७९ ॥
दीर्घवैरावतं वज्रं, त्वशनिर्ह्रादिनी स्वरुः ।
शतकोटिः पविः शम्बो, दम्भोलिर्भिदुरं भिदुः ॥ १८० ॥
व्याधामः कुलिशो ऽस्त्राग्निरतिमीः स्फूर्जथुर्ध्वनिः ।
स्वर्वैद्यावश्विनीपुत्रावश्विनौ वडवासुतौ ॥ १८१ ॥
नासिक्यावार्क्षेयौ दस्रौ, नासत्यावब्धिजौ यमौ ।
विश्वकर्मा पुनस्त्वष्टा, विश्वकृद् देववर्धकिः ॥ १८२ ॥
स्वः-स्त्रियोऽप्सरसः, स्वर्वेश्या उर्वशीमुखाः ।
हाहाद्यास्तु गन्धर्वा, गान्धर्वा देवगायनाः ॥ १८३ ॥

પ્રાસાદ વૈજયન્ત એ—ઇન્દ્રનો મહેલ. અમરાવતી [સુરપુરમ્ શે. ૩૫] એ ઇન્દ્રની નગરી. નન્દીસર 'ર' એ—ઇન્દ્રનું સરોવર. સુધર્મા 'સભ' એ ઇન્દ્રની સભા. નન્દનમ્ એ ઇન્દ્રનું વન ॥ ૧૭૮ ॥ કલ્પ પારિજાત મન્દાર હરિચન્દન (પુ ન) સન્તાન એ ૫—ઇન્દ્રનાં વૃક્ષો. દેવાયુધ એ ઇન્દ્રનું ધનુષ્ય. રોહિત્ (ઋજુરોહિતમ્) ઇન્દ્રનું સરળધનુષ્ય. ॥૧૭૯॥ ઐરાવત (પુ ન) ઇન્દ્રનું ઋજુ અને સરળધનુષ્ય. વજ્ર (પુ ન), અશનિ (પુ સ્ત્રી) હ્રાદિની સ્વરુ (પુ), શતકોટિ (પુ), પવિ (પુ), શંબ, દમ્ભોલિ (પુ) ભિદુરમ્ ભિદુ (પુ) ॥ ૧૮૦ ॥ વ્યાધામ, કુલિશ (પુ ન), [પંચમ ... શિ ૧૩] એ ૧૨—ઇન્દ્રનું વજ્ર અતિમી (સ્ત્રી) એ વજ્રની જ્વાલા. સ્ફૂર્જથુ (પુ) એ વજ્રનો અવાજ. અશ્વિનૌ અશ્વિનીપુત્રૌ, અશ્વિની 'સુત' વડવાસુતૌ ॥૧૮૧॥, નાસિક્યૌ આર્ક્ષેયૌ, દસ્રૌ નાસત્યૌ અબ્ધિજૌ યમૌ, [illegible] એ ૪—શે ૩૬, [illegible] શિ ૧૪] એ ૧૦—(પુ દ્વિવ) સ્વર્ગના વૈદ્ય. વિશ્વકર્મા 'ન' ત્વષ્ટા 'ર' વિશ્વકૃત્ દેવવર્ધકિ (પુ) એ ૪—દેવનો શિલ્પી, મિસ્ત્રી ॥ ૧૮૨ ॥ સ્વઃસ્ત્રી 'સ્' સ્વર્વેશ્યા 'સ્' (સ્વર્ગસ્ત્રિયઃ,

यमः कृतान्तः पितृ-दक्षिणाशा
प्रेतात् पतिर्दण्डधरोऽर्कसूनुः ।
कीनाश-मृत्यू समवर्ति-कालौ
शीर्णाङ्घ्रि-हर्य-न्तक-धर्मराजाः ॥ १८४ ॥
यमराड् श्राद्धदेवः, शमनो महिषध्वजः ।
कालिन्दीसोदरश्चापि, धूमोर्णा तस्य वल्लभा ॥ १८५ ॥
पुरी पुनः संयमनी, प्रतीहारस्तु वैध्यतः ।
दासौ चण्डमहाचण्डौ, चित्रगुप्तस्तु लेखकः ॥ १८६ ॥
स्याद् राक्षसः पुण्यजनो नृचक्षा,
यात्वाऽऽशरः कौणप-यातुधानौ ।
रात्रिञ्चरो रात्रिचरः पलादः,
कीनाश-रक्षो-निकसात्मजाश्च ॥ १८७ ॥

पुरविका) अप्सरसः (अप्सराः) सर्वेऽपि (देवगणिका) એ ४-(સ્ત્રી બ. વ.) ઉર્વશી-ઉર્વશી વગેરે અપ્સરાઓ. गन्धर्वाः गान्धर्वाः देवगायनाः (पु ब.) એ ૩ હાહા (हाहाहूहू, तुम्बुरु विश्वावसु, चित्ररथ अमुखाः) હાહા વગેરે જ ખ્યાં, દેવોના ગવૈયા. ॥१८३॥ यमः, कृतान्तः पितृपतिः दक्षिणाशापतिः प्रेतपतिः दण्डधरः अर्कसूनुः कीनाशः मृत्युः (पु) समवर्ती 'वृत्' धातुः शीर्णाङ्घ्रिः शीर्णाङ्घ्रिः हरिः अन्तकः, धर्मराजः ॥१८४॥, यमराजः यमराट् 'ट्' श्राद्धदेवः, शमनः, महिषध्वजः, कालिन्दीसोदरः, [मधुमाधव ॥३६॥ महाश्रमः, कुतान्तः, कालकूटः એ ४-શે ७] એ २ યમ, યમરાજ । धूमोर्णा એ-યમની સ્ત્રી ॥१८५॥ संयमनी એ યમની પુરી. वैध्यतः એ-યમનો પ્રતીહારી. चण्डः महाचण्डः એ २-યમનો દાસ. चित्रगुप्तः એ યમનો લેખક. ॥१८६॥ राक्षसः, पुण्यजनः नृचक्षाः 'अस्' धातु (न) यात्वाशरः कौणपः, यातुधानः, रात्रिञ्चरः रात्रिचरः, पलादः कीनाशः रक्षः 'अस्' (न) निकसात्मजः-कैकसेयः ॥१८७॥,

क्रव्याद् कर्बुर-नैर्ऋत-यातु-रक्षो
रक्षस्त्वर्णवमन्दिरः प्रचेताः ।
जल-यादःपति-पाशि-मेघनादौ,
जलकान्तारः स्यात् पराञ्जनम् ॥ १८८ ॥
श्रीदः सितोदर-कुह-धनदाः पिशाचे-
कीत्र्यम्बकसखियक्षराडैलविलैकपिङ्गाः ।
पौलस्त्यवैश्रवणरत्नकरौ कुबेरः
यक्षौ नृधर्मधनदौ नरवाहनः ॥ १८९ ॥
कैलासौकाः यक्ष-धन-निधि-किंपुरुषेश्वरः ।
विमानं पुष्पकं चैत्ररथं वनं पुरी प्रभा ॥ १९० ॥

[illegible] ([illegible]), [[illegible]] [illegible] ॥ १८८ ॥ [illegible] (५), [illegible] (५) [illegible] (५) ([illegible]) [illegible] (५), ([illegible]) [illegible] [[illegible]] [illegible] ॥ १८८ ॥ [illegible] (५), [illegible] (५) [illegible] ([illegible]) [illegible] ॥ १८९ ॥ [illegible] (५) [illegible] ([illegible]) [[illegible]

---

१ [illegible] । २ [illegible] । ३ [illegible] । ४ [illegible] । ५ [illegible] ।
६ [illegible] ।

अलका वस्वोकसारा, सुतोऽस्य नलकूबरः ।
वित्तं रिक्थं स्वापतेयं, राः सारं विभवो वसु ॥ १९१ ॥
द्युम्नं द्रव्यं पृक्थ-मृक्थं, स्वं रेक्णो द्रविणं धनम् ।
हिरण्यार्थौ निधानं तु, कुनाभिः शेवधिर्निधिः ॥ १९२ ॥
महापद्मश्च पद्मश्च, शङ्खो मकरकच्छपौ ।
मुकुन्दकुन्दनीलाश्च, चर्चाश्च निधयो नव ॥ १९३ ॥
यक्षः पुण्यजनो राजा, गुह्यको वटवास्यपि ।
किन्नरस्तु किम्पुरुषस्तुरङ्गवदनो मयुः ॥ १९४ ॥
शम्भुः शर्वः स्थाणुरीशान ईशो,
रुद्रोऽड्डीशो वामदेवो वृषाङ्कः ।

रक्षाकर्मा उत्तराशाधिपतिः समसदरा ॥ ४ ॥, धनकेलि, गुप्तसखा परिचित।
એ ૯-ગી ૪૧ ઇર્ષ્યા [શિ ૧૪] એ ૨૨-કુબેરદેવ ગુપ્તધન-કુબેરનું
निधान वैश्रवणम्-કુબેરનુ વન. प्रभा ॥ १९० ॥, अलका वस्वोकसारा
[वसुप्रभा वसुधारा शे. ४१] એ ૩-કુબેરની નગરી. नलकूबरः-કુબેરનો
પુત્ર वित्तम् रिक्थम् स्वापतेयम् राः रै (પુ સ્ત્રી) सारम् (પુ ન)
विभवः वसु (न) ॥ १९१ ॥, द्युम्नम् द्रव्यम् पृक्थम् ऋक्थम् स्वम्
(પુ ન) रेक्णस् द्रविणम् धनम् (પુ. ન) हिरण्यम् अर्थः એ
૧૭-ધન निधानम् कुनाभिः (પુ) शेवधिः (પુ ન), निधिः (પુ. ન)
એ ૪-ભંડાર, નિધાન ॥ १९२ ॥ महापद्मः पद्मः (પુ ન) शङ्खः मकरः,
कच्छपः, मुकुन्दः, कुन्दः नीलः, चर्चः 'खर्व' (પુ.) (જૈન શાસ્ત્રમાં
નવ નિધિનાં નામો-૧ નૈસર્પ, ૨ પાણ્ડુક, ૩ પિઙ્ગલ, ૪ સર્વરત્ન ૫ મહા-
પદ્મ, ૬ કાલ ૭ મહાકાલ ૮ માણવ, ૯ શઙ્ખક) એ નવ નિધિનાં નામ
॥ १९३ ॥ यक्षः पुण्यजनः, राजा 'राज्' (પુ.) गुह्यकः, वटवासी 'वृक्ष'
(પુ.) એ ૫-યક્ષ किन्नरः किंपुरुषः, तुरङ्गवदनः, मयुः (પુ) એ ૪-
કિન્નરદેવ દેવની જાતિ ॥ १९४ ॥ शम्भुः शर्वः स्थाणुः ईशानः, ईशः

कण्ठेकालः शङ्करो" नीलकण्ठो,
श्रीकण्ठोग्रौ धूर्जटिर्भीम भर्गौ ॥ १९५ ॥
मृत्युञ्जयः पञ्चमुखोऽष्टमूर्ति,
श्मशानवेश्मा गिरिशो गिरीशः ।
चण्डः कपर्दीश्वर ऊर्ध्वलिङ्ग,
एक-त्रि-पैङ्-मौलिभगक्षपादैः ॥ १९६ ॥
मृडोऽट्टहासी घनवाहनोऽहि
र्बुध्नो विरूपाक्षविषान्तकौ च ।
महाव्रती वह्नि-हिरण्यरेता,
शिवोऽसिधन्वा पुष्पासिमाली ॥ १९७ ॥
स्थाणु व्योमकेशः शिपिविष्टभैरवौ,
दिक्-कृत्तिवासा भव-नीललोहितौ ।
सर्वज्ञ-नाट्यप्रिय-खण्डपर्शवो,
मेहरा-परा देव-नटे-श्वरा हरैः ॥ १९८ ॥

[illegible] मृडीश, कालेन [illegible]—[illegible] [illegible] शङ्कर नीलकण्ठ श्रीकण्ठ उग्र धूर्जटि भीम भर्ग ॥ १९५ ॥ मृत्युञ्जय पञ्चमुख अष्टमूर्ति, श्मशानवेश्मा 'अप्' गिरिश गिरीश चण्ड कपर्दी 'इन्' (५) ईश्वर ऊर्ध्वलिङ्ग एकस्य 'अ' (५) [illegible] 'अ' (५) ([illegible] [illegible]), [illegible] 'अ' (५) [illegible] ॥ १९६ ॥ मृड, अट्टहासी 'इन्' (५) [illegible]—[illegible] अहिर्बुध्न विरूपाक्ष विषान्तक महाव्रती 'इन्' (५), वह्निरेताः 'अप्' (५) हिरण्यरेता 'अप्' (५), शिव असिधन्वा 'अप्' (५) [illegible]माली 'इन्' (५) ॥ १९७ ॥ व्योमकेश शिपिविष्ट भैरव दिक्कृत्तिवासा 'अप्' [illegible] 'अप्' ([illegible]

पशु-प्रमथ-भूतो-मापति पिङ्गजटे-क्षणः ।
पिनाक-शूल-खट्वाङ्ग-गङ्गा-ऽही-न्दु-कपालभृत् ॥ ११९ ॥
गजि-पूष-पुरा-ऽनङ्ग-काल ऽन्धक-मखाऽसुहृत्[1] ।
कपर्दोऽस्य जटाजूटे , खट्वाङ्गस्तु सुखंसुणः ॥ २०० ॥

[illegible]) भवः, [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] महादेव महानट महेश्वर हर ॥१५८॥, पशुपतिः, प्रमथपतिः, भूतपतिः उमापतिः (पशुनाथः, प्रमथनाथः, भूतनाथः, गौरीनाथः) [illegible] [illegible] पिनाकभृत्, शूलभृत्, खट्वाङ्गभृत् गङ्गाभृत् अहिभृत् इन्दुभृत्, कपालभृत् (पिनाकपाणिः इत्यादी 'भृत्' [illegible], गङ्गाधरः, [illegible], [illegible], कपाली 'भृत्') ॥१५९॥, गजासुहृत् पूषासुहृत् पुरासुहृत् अनङ्गासुहृत् कालासुहृत् अन्धकासुहृत् मखासुहृत् (गजासुहृदोऽपि [illegible] [illegible] [illegible] 'इव' [illegible] [illegible], [illegible])
[illegible] ॥ ५१ ॥, [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] ॥ ५२ ॥, [illegible], [illegible], [illegible], [illegible]- [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] ॥ ५३ ॥, [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] 'इव' [illegible] 'इव' [illegible] [illegible] ॥ ५४ ॥, [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], ॥ ५५ ॥, [illegible] [illegible], [illegible], [illegible]- [illegible], [illegible] 'इव' [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] 'इव' ॥ ५६ ॥, [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] 'इव' [illegible] [illegible], [illegible] ॥ ५७ ॥, [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] इत्यादि श्लो ११–हे ५२-५८]
[illegible] महादेव [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

---

१ [illegible] । २ पशुपतिः । ३ महासुहृत् । ४ [illegible] । ५ [illegible] । ६ [illegible] । ७ [illegible] । ८ [illegible] । ९ [illegible] । १० [illegible] । ११ [illegible] ।

पिनाकं स्यादाजगवमजकावं च तद्धनुः ।
ब्राह्म्याद्या मातरः सप्त, प्रमथाः पार्षदा गणाः ॥ २०१ ॥
लघिमा वशितेशित्वं, प्राकाम्यं महिमाऽणिमा ।
यत्रकामावसायित्वं, प्राप्तिरैश्वर्यमष्टधा ॥ २०२ ॥
गौरी काली पार्वती मातृमाता-
ऽपर्णा रुद्राण्यम्बिका त्र्यम्बकोमा ।
दुर्गा चण्डी सिंहयानी मृडानी
कात्यायन्यौ दक्षजाऽऽर्या कुमारी ॥ २०३ ॥
सती शिवा महादेवी, शर्वाणी सर्वमङ्गला ।
भवानी कृष्ण-मैनाकस्वसा मेना-ऽद्रिजेश्वरा ॥ २०४ ॥

(पु न.) शूलेमुख ए २-शङ्करनुं मुखास्त्र ॥ २ ॥ पिनाक (पु न.), आजगवम्, अजकावम् [अजगवम्, अजकावम् शि १४] ए ३-शङ्करनुं धनुष्य. ब्राह्मी-(माहेश्वरी, शिवी, माहेश्वरी कौमारी, वैष्णवी, वाराही चामुण्डा) ब्राह्मी वगेरे (सात) शङ्करनी माताओ (शक्तिरूप) छे प्रमथा पार्षदा-गणेश्वरा. गणा (पु न) ए ३-शङ्करना गणो छे ॥ २ १ ॥
१ अणिमा 'अणु'-अत्यन्त हलका थवानी शक्ति २ वशिता-सर्वने वश करवानी शक्ति. ३ ईशित्वम्-इच्छा के तरत सर्व आज्ञा माने तेवी शक्ति. ४ प्राकाम्यम्-इच्छित प्राप्त थाय तेवी शक्ति. ५ महिमा 'महत्'-अत्यंत मोटा थवानी शक्ति ६ अणिमा 'अणु'-अत्यंत नाना थवानी शक्ति. ७ यत्रकामावसायित्वम्-शिव वगेरेने अभूतरूपे परिणमाववानी शक्ति. प्राप्ति-पृथ्वी उपर रहेलो माणस आंगळीना अग्र भागथी चंद्र अने सूर्यने पण स्पर्श करी शके तेवी शक्ति. आ अणिमा वगेरे आठ सिद्धिओ छे ॥ २०२ ॥
गौरी, काली पार्वती, मातृमाता 'मृ अपर्णा रुद्राणी, अम्बिका त्र्यम्बका, उमा दुर्गा, चण्डी, सिंहयाना-सिंहयानना मृडानी, कात्यायनी दक्षजा,

निशुम्भ-शुम्भ-महिषमथनी भूतनायिका ।
तस्याः सिंहो मनस्तालः, सख्यौ तु विजया जया ॥२०५॥

कात्यायनी कुमारी ॥ २ ३ ॥, सती शिवा-शिवी महादेवी शर्वाणी सर्वमङ्गला भवानी कृष्णवत्सा 'ऽऽ मेनकात्मजा 'ऽऽ मेनाजा चण्डिका, ईश्वरा ॥२ ४॥ निशुम्भमथनी शुम्भमथनी महिषमथनी भूतनायिका [गौतमी कौशिकी कृष्णा, तामसी बाभ्रवी जया, कालरात्रि, महामाया भ्रामरी, यामुनी वरा ॥४८॥ बर्हिध्वजा शूलधरा परमब्रह्मचारिणी अमोघा, विन्ध्यनिलया षष्ठी कान्तारवासिनी ॥ ५ ॥, जाङ्गुली बदरीवासा वरदा कृष्णपिङ्गला, दृषद्वती सिंहरथी नगात्मजा रेवती ॥ ५१ ॥, महाविद्या शाकम्भरी रक्तदन्ती एकपाटला पैङ्गपर्णी बहुभुजा नन्दपुत्री महाजया ॥ ५२ ॥ महाकाली महाकाली योगिनी गणनायिका दक्षा भीमा मधुघ्नवती, गौरिवी वारुणी हिमा ॥ ५३ ॥, अनन्ता विजया हैमा मानस्तोका हूतवती वारुणा पितृ-वना, रक्तकमाला अनाकुली ॥ ५४ ॥, गान्धारी कैटुरा, गार्गी सावित्री ब्रह्मचारिणी कौशिकी मन्दरवासा चैत्री सकलवासिनी ॥ ५५ ॥, कमला भद्रा निशामत्ती विरागी गोकुलोत्पत्ता, एकानंशी वाराणसी, वीरा काम-चारी ईश्वरी ॥ ५६ ॥, मनीषिणी वैष्णवी कुम्भा भीमबला ब्रह्मचारिणी अपराजिता, पीवरी सिन्दूरी, यमस्वसा ॥ ५७ ॥, सुनन्दा विकला, कन्या अनन्ती भद्रा, इरा 'विकला बर्हिणी नन्दा अन्नपन्ती निरञ्जना ॥ ५८ ॥, कालकरी कम्बुमुखी, विकराला कराक्षिता विरजा 'सु' पुरका गौरी महाक्षी हूलेश्वरी ॥ ५९ ॥, वैदर्भी, कनकप्रभा कैटुरा कुलदेवता रौद्री इन्द्रा, महारौद्री कैलासप्रभा महानिशा ॥ ६ ॥ कुलदेवतस्या 'स' सुधी गौरी क्षेमङ्करी प्रभा सती हैमवती गोत्रा विन्ध्यवासिनी थे-११७ थी ४९-६१ श्लोकमपणे ईश्वरी [सि १५] ओ ३२-शंकरनी स्त्री, पार्वती महादेवी ओ पार्वतीनुं वाहन सिंह, तथा ओ २-पार्वतीनी सखीओ.

१ एकपर्णा । २ यमिनी यमिनी । ३ वर्णी । ४ विकला । ५ पुरका ।
६ गौरी । ७ दुर्गी । कल्याणी ।-मातृ ।

चामुण्डा चर्चिका चर्ममुण्डा मार्जारकर्णिका ।
कर्णमोटी महागन्धा, भैरवी च कपालिनी ॥ २०६ ॥
हेरम्बो गण-विघ्नेशः, पर्शुपाणिर्विनायकः ।
द्वैमातुरो गजास्यैकदन्तौ लम्बोदराखुगौ ॥ २०७ ॥
स्कन्दः स्वामी महासेनः, सेनानीः शिखिवाहनः ।
षाण्मातुरो ब्रह्मचारी, गङ्गोमा-कृत्तिकासुतः ॥ २०८ ॥
द्वादशाक्षो महातेजाः, कुमारः षण्मुखो गुहः ।
विशाखः शक्तिभृत् क्रौञ्च-तारकारिः शराग्निभूः ॥२०९॥
भृङ्गी भृङ्गिरिटिर्भृङ्गिरीटिर्नाडिम-स्थिविग्रहः ।
कुष्माण्डके केलिकिलो, नन्दिश्च तण्डु-नन्दिनौ ॥२१०॥

॥२०६॥ चामुण्डा, चर्चिका, चर्ममुण्डा, मार्जारकर्णिका, कर्णमोटी, महागन्धा, भैरवी कपालिनी, [महागन्धी, चामुण्डा शे० १२] ए ८-चामुण्डानां नाम. ॥२०७॥ हेरम्ब गणेश, विघ्नेश (गणाधिप, विघ्नराज), पर्शुपाणि (परशुधर) विनायक, द्वैमातुर, गजास्य, एकदन्त लम्बोदर आखुग, (मूषिकरथ) [पशिपाणी हस्तिमुख हिरम्ब, विघ्नराज ॥२२॥ हस्तिमुख विघ्नहन्ता ए १-शे० १२ १३] ए १०-गणेश, विनायक ॥२०८॥ स्कन्द स्वामी 'वाच' महासेन सेनानी शिखिवाहन षण्मातुर ब्रह्मचारी 'ब्रह्म' गङ्गासुत उमासुत कृत्तिकासुत (गाङ्गेय, पार्वतीनन्दन, बाहुलेय) ॥२०९॥ द्वादशाक्ष महातेजा 'जस्' कुमार षण्मुख गुह विशाख शक्तिभृत्-शक्तिपाणि क्रौञ्चारि तारकारि (क्रौञ्चदारण तारकजित्) शरभू-शरजन्मा 'मन्' अग्निभू अग्निजन्मा 'मन्' [कैरवीक सिद्धसेन देवसेना देवसेनापति, [illegible] शे० ५-शे० १३] ए २१-(५) कार्तिकेय, शंकरना पुत्र. ॥२१०॥ भृङ्गी

१ परशुपाण । २ शिखाभृ । ३ नाडीजङ्घ—पाठ ।

द्रुहिणो विरिञ्चिर्द्रुघणो विरिञ्चः,
परमेष्ठ्यजोऽष्टश्रवणः स्वयम्भूः ।
कमनः कविः सात्त्विकवेदगर्भौ,
स्थविरः शतानन्दपितामहौ कः ॥ २११ ॥
धाता विधाता विधिवेधसौ ध्रुवः,
पुराणगो हंसगविश्वरेतसौ ।
प्रजापतिर्ब्रह्मचतुर्मुखौ भवा
न्तकृज्जगत्कर्तृसरोरुहासनौ ॥ २१२ ॥
शम्भुः शतधृतिः स्रष्टा, सुरज्येष्ठो विरिञ्चनः ।
हिरण्यगर्भो लोकेशो, नाभि-पद्मात्मभूरपि ॥ २१३ ॥

'हन्' [illegible] (५) '[illegible] [illegible], [illegible] [[illegible] '[illegible]' से ६४] मे ५-शहरनो भूमी मणु, [illegible] [illegible] मे २- [illegible] नामनो शहरनो मणु [illegible] [illegible] [illegible] 'हन्' मे ३-शहरनो [illegible] मणु ॥ २१ ॥ द्रुहिण 'विरिञ्चि [illegible]. विरिञ्च, परमेष्ठी 'हन्' [illegible] [illegible], स्वयंभू कमन कवि सात्त्विक वेदगर्भ स्थविर शतानन्द, पितामह क ॥ २११ ॥, धाता 'तृ' विधाता 'तृ' विधि वेधस् 'अस्' ध्रुव पुराणग हंसग ([illegible]) विश्वरेतस् 'अस्' प्रजापति ब्रह्मन् 'अन्' (पु न.) चतुर्मुख भवान्तकृत् जगत्कर्तृ 'तृ' ([illegible] 'तृ') सरोरुहासन ॥ २१२ ॥, शम्भु, शतधृति, स्रष्टृ 'तृ' सुरज्येष्ठ विरिञ्चन हिरण्यगर्भ लोकेश, नाभिपद्म, पद्मभू आत्मभू (नाभिजन्मा 'अन्' [illegible] 'अन्' [illegible]) [[illegible] [illegible] [illegible] मे ३-

---

१ [illegible] । २ विरिञ्चि । ३ विरञ्च । ४ पुराणग [illegible] ।

विष्णुर्जिष्णुर्जनार्दनो हरिहृषीकेशाच्युतौ केशवो,
दाशार्हः पुरुषोत्तमोऽब्धिशयनोपेन्द्रावजेन्द्रानुजौ ।
विष्वक्सेननरायणौ जलशयो नारायणः श्रीपति
र्दैत्यारिश्च पुराणे-यज्ञपुरुषस्तार्क्ष्यध्वजोऽधोक्षजः ॥ २१४ ॥
गोविन्दषड्बिन्दुमुकुन्दकृष्णा, वैकुण्ठपद्मेशयपद्मनाभाः ।
वृषाकपिर्माधववासुदेवौ, विश्वम्भरः श्रीधरविश्वरूपौ ॥२१५

दामोदरः शौरिसनातनौ विधुः,
पीताम्बरो मार्जजिनौ कुमोदकः ।
त्रिविक्रमो यज्ञचतुर्भुजौ पुन
र्वसुः शतावर्तगदाग्रजौ स्वभूः ॥ २१६ ॥

मुञ्जकेशिवनमालिपुण्डरी-काक्षबभ्रुशशबिन्दुवेधसः ।
पृश्निगर्भधरणीधरात्मभू-पाण्डवायनसुवर्णबिन्दवः ॥२१७॥

शै ६४] मे ४ -अंश ॥२१४॥ विष्णु जिष्णु जनार्दन हरि हृषीकेश अच्युत केशव दाशार्ह पुरुषोत्तम अब्धिशयन उपेन्द्र अजेन्द्रानुज (वामनावतार) विष्वक्सेन नरायण जलशय–जलेशय नारायण श्रीपति (लक्ष्मीपति) दैत्यारि पुराणपुरुष यज्ञपुरुष तार्क्ष्यध्वज (गरुडध्वज), अधोक्षज ॥२१४॥, गोविन्द षड्बिन्दु मुकुन्द कृष्ण वैकुण्ठ पद्मेशय पद्मनाभ वृषाकपि माधव वासुदेव विश्वम्भर श्रीधर विश्वरूप ॥२१५॥, दामोदर शौरि–शौरि, सनातन विधु पीताम्बर मार्ज जिन कुमोदक त्रिविक्रम यज्ञ चतुर्भुज पुनर्वसु शतावर्त गदाग्रज स्वभू ॥२१६॥, मुञ्जकेशी 'इन्' वनमाली 'इन्' पुण्डरीकाक्ष बभ्रु शशबिन्दु, वेधा 'अस्' पृश्निगर्भ धरणीधर (महीधर)

श्रीवत्सो देवकीसूनुर्गोपेन्द्रो विष्टरश्रवाः ।
सोमसिन्धुर्जगद्भर्ता, गोवर्धनधरोऽपि च ॥ २१८ ॥
यदुनाथो गदा-शार्ङ्ग-चक्र-श्रीवत्स-शङ्खभृत् ।
मधु-धेनुक-चाणूर-पूतना-यमला-र्जुनो ॥ २१९ ॥

वासुदेवः पाण्डवायन सुवर्णबिन्दुः ॥ २१७ ॥, श्रीवत्सः, देवकीसूनु गोपेन्द्रः विष्टरश्रवाः 'अस्' सोमसिन्धुः, जगद्भर्ता गोवर्धनधर ॥ २१८ ॥, यदुनाथ गदाभृत् शार्ङ्गभृत् चक्रभृत् श्रीवत्सभृत् शङ्खभृत् (गदाधर शार्ङ्गी 'इन्' चक्रपाणि श्रीवत्साङ्क शङ्खपाणि.) [तीर्थपाद., पुण्यश्लोक वनिम्नम ॥ ६४ ॥, उरुक्रम उरगाम, तमोघ्न अधज दशारसिंह, वैकुण्ठ सुभद्र., पौण्ड्रकाक्षिक ॥ ६५ ॥, चतुर्भुज, नवव्यूह नवशक्ति, दशावतार दृष्टकृत् सात्वत दशावतार एकदंष्ट्र- 'ष' ॥ ६६ ॥ हिरण्य क्षेम बहि त्रिधामा अम्' त्रिककुद् त्रिपाद् 'द्' मायाकार., रात्रिञ्चर., पृश्निगर्भ अपराजित ॥ ६७ ॥ हिरण्यनाभ श्रीगर्भ धर्मेश्वर., सत्यजित् कर्मकर्मा 'अन्' धन्वन्तर धर्मनेमि धर्मसेतु ॥ ६८ ॥ पुरुष, शोमयित्र कालात्मन् सर्वेश कपिल कालपुरुष कालातीत श्रीधर, वासुदेव ॥ ६९ ॥, वर्धमान चतुर्वेद दुर्गसिंहपतु 'प्' अव्यय कल्कि धैनुकरिपु., सुषेण सैमितिञ्जय ॥ ७ ॥, मधुधाम्ना 'अन्' वासुभ्यां मधुक्रम महाक्रम., विधाता 'तृ' वीर एकशृङ्ग वृषाक्ष सुरूप, महाक्षः ॥ ७१ ॥, रन्तिदेव सिन्धुराज 'विश्वमन्यु' वृषोदरः बहुमाय., रामबाहु पुण्डरीकाक्ष महातपा अस्' ॥ ७२ ॥, कोशनाभः सूक्ष्मनाभ धर्मनाभ पद्मनाभ, पद्महास महाहंस पद्मगर्भ पुरोत्तम ॥ ७३ ॥ सत्यधर्म महामाय महानामा., सरीसृप वृषाकपि अधोक्षज., धन्वी 'इन्' सुधन्वा 'अन्' त्रिककुत् 'अद्' विधिरः ॥ ७४ ॥, शाताक्ष वीर वनमाली., प्रसर्पण, धर्मनेमि कोदण्डक वृषपाद् त्रिपदः कपिः ॥ ७५ ॥, पद्मपाद., धर्मद्विज श्रीपद्म., विष्वक्सेन बहु., "वंश श्रीवराह., सदायोगी 'इन्'

---

१ ब्याशाली. । २ त्रिविक्रमजित । ३ सत्यपित । ४ सुमतिक्रम- । ५ धीर । ६ निःसङ्गु । ७ सर । धर्मनेमि । ९ मासार । १ ... ।—मालु ।

कालनेमि-हयग्रीव-शकटा-ऽरिष्ट-कैटभाः ।
कंस-केशि-मुराः साल्व-मैन्द-द्विविद-राहवः ॥ २२० ॥
हिरण्यकशिपुर्बाणः, कालियो नरको बलिः ।
शिशुपालश्चास्य वध्या, वैनतेयस्तु वाहनम् ॥ २२१ ॥
शङ्खोऽस्य पाञ्चजन्योऽङ्कः, श्रीवत्सोऽसिस्तु नन्दकः ।
गदा कौमोदकी चापं, शार्ङ्गं चक्रं सुदर्शनः ॥ २२२ ॥
मणिः स्यमन्तको हस्ते, भुजमध्ये तु कौस्तुभः ।
वसुदेवो भूकश्यपो, दिन्दुरानकदुन्दुभिः ॥ २२३ ॥

મુરમથન એ ૧૮–શ્રી ૬૪-૭૬। [illegible] [શિ ૧૫] એ ૭૧-વિષ્ણુ, નારાયણ, કૃષ્ણ, મધુ [illegible] વૈકુંઠ, [illegible] [illegible], યમલાર્જુનની (દ્વિવ) ॥ ૨૧૯ ॥ કાલનેમિ હયગ્રીવ શકટ અરિષ્ટ, કૈટભ કંસ, કેશી ‘મુર’ મુર [illegible] સાલ્વ મૈન્દ દ્વિવિદ રાહુ ॥ ૨૨૦ ॥ હિરણ્યકશિપુ બાણ કાલિય નરક, બલિ શિશુપાલ એ ૨૩–વિષ્ણુના વધ્ય, વિષ્ણુના શત્રુ (વિષ્ણુને વધ્ય ઉપરથી વિષ્ણુનાં નીચેનાં નામો—મધુમથન, વૈકુંઠ [illegible] ‘મુર’ [illegible] [illegible], યમલાર્જુનભંજન કાલનેમિહર હયગ્રીવરિપુ, શકટારિ અરિષ્ટહ ‘વર’ કૈટભારિ કંસજિત્, કેશિહા ‘વર’ મુરારિ સાલ્વારિ, મૈન્દમર્દન દ્વિવિદારિ, રાહુમૂર્ધહર હિરણ્યકશિપુદારણ બાણજિત્ કાલિયદમન નરકારિ, બલિધ્વંસન શિશુપાલનિષૂદન એ ૨૩–વિષ્ણુનાં નામ) વૈનતેય એ–વિષ્ણુનું વાહન (વિષ્ણુના વાહન ઉપરથી વૈનતેયવાહન ગરુડગામી ‘વર’ એ ૨–વિષ્ણુ) ॥ ૨૨૧ ॥ પાંચજન્ય એ–વિષ્ણુનો શંખ શ્રીવત્સ એ–વિષ્ણુનું ચિહ્ન, લાંછન–રુવાંટાનું બનેલ શ્રીવત્સ વક્ષસ્થલમાં હોય છે. નન્દક એ–વિષ્ણુની તલવાર કૌમોદકી [કૌમોદકી શિ ૧૫] એ–વિષ્ણુની ગદા. શાર્ઙ્ગ એ–વિષ્ણુનું ધનુષ્ય. સુદર્શન (પુ ન.) એ વિષ્ણુનું ચક્ર ॥ ૨૨૨ ॥ સ્યમન્તક એ–વિષ્ણુના હાથનો મણિ કૌસ્તુભ એ–વક્ષસ્થલનો મણિ વસુદેવ ભૂકશ્યપ દિન્દુ (પુ), આનકદુન્દુભિ (પુ) એ ૪–વિષ્ણુના પિતા, વસુદેવ ॥ ૨૨૩ ॥

रामो हली मुसलिसात्वतकामपालाः,
सङ्कर्षणः प्रियमधुर्बलरौहिणेयौ ।
रुक्मिप्रलम्बयमुनाभिदनन्ततालै-
लक्ष्मैककुण्डलसितासित-रेवतीशाः ॥ २२४ ॥
बलदेवो बलभद्रो, नीलवस्त्रोऽच्युताग्रजः ।
मुसलं त्वस्य सौनन्द, हलं संवर्तकाह्वयम् ॥ २२५ ॥
लक्ष्मीः पद्मा रमा या मा, ता सा श्रीः कमलेन्दिरा ।
हरिप्रिया पद्मवासी, क्षीरोदतनयाऽपि च ॥ २२६ ॥
मदनो जराभीरुरनङ्गमन्मथौ,
कमनो कलाकेलिरनन्यजोऽङ्गजः ।
मधुदीपमारौ मधुसारथिः स्मरो,
विषमायुधो दर्पककामहृच्छयौ ॥ २२७ ॥

રામ, હલી 'ઇન્', મુસલી 'ઇન્', સાત્વત, કામપાલ, સઙ્કર્ષણ, પ્રિયમધુ, બલ, રૌહિણેય, રુક્મિભિદ્, પ્રલમ્બભિદ્, યમુનાભિદ્ (રુક્મિપ્રલમ્બ [illegible], કાલિન્દીભેદન) અનન્ત, તાલાઙ્ક, 'લક્ષ્મન્' એકકુણ્ડલ, સિતાસિત, રેવતીશ ॥ ૨૨૪ ॥ બલદેવ, બલભદ્ર, નીલવસ્ત્ર, અચ્યુતાગ્રજ [[illegible], [illegible], ગુપ્તચર, [illegible] 'ઇન્' [illegible] 'ઇન્' [illegible], [illegible] [illegible] એ ૮—શે. ૭૭] એ ૨૧-બલદેવ. સૌનન્દ એ-બલદેવનું મુસલ. સંવર્તકમ્ એ-બલદેવનું હળ ॥ ૨૨૫ ॥ લક્ષ્મી, પદ્મા, રમા, ઈ, યા (વા), મા, તા, સા, શ્રી, કમલા, ઇન્દિરા, હરિપ્રિયા, પદ્મવાસા, ક્ષીરોદતનયા [ભાર્ગવી, વિષ્ણુપત્નિ, [illegible] એ ૩—શે. ૭૮ [illegible] [illegible] ૧૫] એ ૧૪-લક્ષ્મી, વિષ્ણુની પત્ની. ॥ ૨૨૬ ॥ મદન, જરાભીરુ, અનઙ્ગ, મન્મથ, કમન, કલાકેલિ, અનન્યજ, અઙ્ગજ, મધુદીપ, માર, મધુસારથિ, સ્મર, વિષમાયુધ, દર્પક, કામ, હૃચ્છય (મનસિશય) ॥ ૨૨૭ ॥

प्रद्युम्नो मीननन्दनश्च, कन्दर्पो पुष्पकेतनः ।
पुष्पास्त्रेषुचापाबाणाम्भ-री शंबरसूदनौ[1] ॥ २२८ ॥
केतनं मीनमकरौ, बाणाः पञ्च रतिः प्रिया ।
मनोभूश्चारेसङ्कल्पात्मानो योनिः सुहृन्मधुः ॥ २२९ ॥
सुतोऽनिरुद्ध ऋष्याङ्क, उषेशो ब्रह्मसूः सः ।
गरुडः स्वात्मेत्यपन्नगाशनरथो विष्णुवाहनम् ॥ २३० ॥

प्रद्युम्न मीनकेतन कन्दर्प पुष्पकेतन (पुष्पध्वज), [पौनकेतुमेव [illegible] महोत्सवा ॥ ७८ ॥, समानार्थक सर्वेना 'इन्' [illegible] [illegible] सर्वेतरी 'इन्' [illegible] ने [illegible] ७८–७९ [illegible] १६] ने २ कामदेव इत्यु वाचम् [illegible] [illegible] कामदेवना पुष्पो छे तेथी पुष्पेषु इक्षुधन्वा पुष्पधनु कुसुमबाणा 'बाण' पुष्पास्त्र कुसुमेषु वगेरे कामदेवना यौगिक नाम थाय छे शंबरारि (शम्बर) सूदन ए २ कामदेवना शत्रु (तेथी शंबरारि–शम्बरारि सूर्पकारि कामदेवनां नामो बने छे) ॥ २२८ ॥ केतनम् मीन मकर ए [illegible] कामदेवनुं चिह्न (तेथी मीनकेतन झषध्वज मकरकेतन मकरध्वज वगेरे कामना यौगिक नामो बने छे) कामना बाणु पांच छे–(अरविन्दम् अशोकम्, चूतम् नवमल्लिका नीलोत्पलम् तेथी पञ्चबाण विषमेषु ए कामनां यौगिक नामो थाय छे) रति–ए कामनी प्रिया (तेथी रतिवर रतिपति ए कामना यौगिक नामो थाय छे) मन 'भू' (न), [illegible] [illegible] [illegible] 'भू' ए ४ कामनी योनि–उत्पत्ति (तेथी मनोयोनि [illegible] [illegible] [illegible] 'भू' [illegible] [illegible] [illegible] ए कामनां यौगिक नामो बने छे) मधु (चैत्र) ए कामनो मित्र (तेथी मधुसुहृद्, [illegible] ए कामनां यौगिक नामो थाय छे) ॥ २२९ ॥ अनिरुद्ध, ऋष्याङ्क (ऋष्यकेतु) उषेश (उषारमण) ब्रह्मसू ए ४–कामनो पुत्र गरुड (गरुत्मान्), [illegible] 'इन्' [illegible] विष्णुवाहन

---

१ सर्वेन्ना १–पाठ ।

सौपर्णेयो वैनतेयः सुपर्णः,
सर्पारातिर्वज्रजिद् वज्रतुण्डः ।
पक्षिस्वामी काश्यपिः स्वर्णकाय-
स्तार्क्ष्यः कामायुर्गरुत्मान् सुधाहृत्[1] ॥२२१॥

बुद्धस्तु सुगतो धर्मधातुस्त्रिकालविज्जिनः ।
बोधिसत्त्वो महाबोधिरार्यः शास्ता तथागतः ॥ २२२ ॥
पञ्चज्ञानः षडभिज्ञो, दशार्हो दशभूमिगः ।
चतुस्त्रिंशज्जातकज्ञो, दशपारमिताधरः ॥ २२३ ॥
द्वादशाक्षो दशबलस्त्रिकायः श्रीघनाऽद्वयौ ।
समन्तभद्रः सङ्गुप्तो, दयाकूर्चो विनायकः ॥ २२४ ॥
मार-लोक-स्व-जिद् धर्मराजो विज्ञानमातृकः ।
महामैत्रो मुनीन्द्रश्च, बुद्धाः स्युः सप्त ते त्वमी ॥ २२५ ॥

॥२३ ॥, सौपर्णेय वैनतेय सुपर्ण सर्पाराति (पु), वज्रजित् (पु) वज्रतुण्ड पक्षिस्वामी 'क्ष' (पु) काश्यपि, स्वर्णकाय तार्क्ष्य कामायु 'ष' पक्ष्मात् 'अद्' सुधाहृत् [विनायक ॥ ७४ ॥ पक्षिसिंह महापक्ष महावेग विष्णुरथ [illegible] सप्तसुपर्ण [illegible] 'स' ॥ [illegible] ७४–८] ॥ १७–२५ ॥ पक्षी ॥ २३१ ॥ बुद्ध, सुगत धर्मधातु (पु), त्रिकालविद् (पु), जिन बोधिसत्त्व, महाबोधि (पु), आर्य शास्ता 'द' तथागत ॥ २३२ ॥ पञ्चज्ञान षडभिज्ञ दशार्ह, दशभूमिग चतुस्त्रिंशज्जातकज्ञ, दशपारमिताधर ॥२३३॥, द्वादशाक्ष दशबल त्रिकाय श्रीघन अद्वय समन्तभद्र संगुप्त दयाकूर्च, विनायक ॥ २३४ ॥ मारजित् (पु) लोकजित् (पु), स्वजित् (पु) धर्मराज विज्ञानमातृक महामैत्र मुनीन्द्र [भगवान् 'वद्' बोधि 'इन्' [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 'द' [illegible] ॥ ८१ ॥ [illegible]

---

१ भोज० ।—माद्य ।

विपश्यी शिखी विश्वभूः, क्रकुच्छन्दश्च काञ्चनः ।
काश्यपश्च सप्तमस्तु, शाक्यसिंहोऽर्कबान्धवः ॥ २३६ ॥
तथा राहुलसूः सर्वार्थसिद्धो गौतमान्वयः ।
माया-शुद्धोदनसुतो, देवदत्ताग्रजश्च सः ॥ २३७ ॥
असुरा दितिदनुजाः, पातालौकःसुरारयः ।
पूर्वदेवाः शुक्रशिष्या, विद्यादेव्यस्तु षोडश ॥ २३८ ॥
रोहिणी प्रज्ञप्तिर्वज्रशृङ्खला कुलिशाङ्कुशा ।
चक्रेश्वरी नरदत्ता, काल्यथासौ महापरा ॥ २३९ ॥
गौरी गान्धारी सर्वास्त्रमहाज्वाला च मानवी ।
वैरोट्याऽच्छुप्ता मानसी, महामानसिकेति ताः ॥ २४० ॥
वाग् ब्राह्मी भारती गौर्गीर्वाणी भाषा सरस्वती ।
श्रुतदेवी वचनं तु व्याहारो भाषितं वचः ॥ २४१ ॥

विपश्यी ... ॥ २३५ ॥ विपश्यी 'पुं' शिखी 'पुं' (पुं) विश्वभू (पुं) ककुच्छन्द काञ्चन काश्यप એમ ७ અને સાતમો શાક્યસિંહ તેના નામ–શાક્યસિંહ –અર્ક બાન્ધવ ॥ २३६ ॥ राहुलसू सर्वार्थसिद्ध गौतमान्वय मायासुत शुद्धोदनसुत देवदत्ताग्रज (બૌદ્ધોપદેશક) એ ८–શાક્યસિંહના નામો છે ॥ २३७ ॥ असुरा दितिजाः, दनुजा (દૈત્યો દાનવો) पातालौकस् 'न' (पुं), सुरारय 'रि' पूर्वदेवा शुक्रशिष्या એ ७–(पुं व) અસુરો સોળ વિદ્યાદેવીઓ છે–॥ २३८ ॥ १ रोहिणी २ प्रज्ञप्ति (स्त्री) ३ वज्रशृङ्खला ४ कुलिशाङ्कुशा, ५ चक्रेश्वरी, ६ नरदत्ता, ७ काली महाकाली ॥ २३९ ॥ ९ गौरी, १० गान्धारी, ११ सर्वास्त्रमहाज्वाला, १२ मानवी, १३ वैरोट्या, १४ अच्छुप्ता १५ मानसी, १६ महामानसिका એ–સોળ વિદ્યાદેવીઓનાં નામો. ॥२४॥ वाच 'च्' ब्राह्मी,

सविशेषणमाख्यातं, वाक्यं स्याद्यन्तकं पदम्। ।
राद्धसिद्धकृतेभ्योऽन्त, आप्तोक्तिः समयागमौ ॥ २४२ ॥

आचाराङ्गं सूत्रकृतं, स्थानाङ्गं समवाययुक् ।
पञ्चमं भगवत्यङ्गं, ज्ञाताधर्मकथापि च ॥ २४३ ॥

उपासकान्तकृदनुत्तरोपपातिकाद् दशाः ।
प्रश्नव्याकरणं चव, विपाकश्रुतमेव च ॥ २४४ ॥

इत्येकादश सोपाङ्गान्यङ्गानि द्वादशं पुनः ।
दृष्टिवादो द्वादशाङ्गी, स्याद् गणिपिटकाह्वया ॥ २४५ ॥

भारती, गीः 'गो' (पु સ્ત્રી.), वी 'गिर्' (સ્ત્રી) वाणी भाषा सरस्वती श्रुतदेवी એ ६—સરસ્વતી દેવી, વાણી. वचनम् व्याहार., भाषितम्, वचः 'स्' (न) [वचितम् कथितम् उदितम् भणितम् अभिधानम् गदितम् એ ९—શે० (२] એ ४—વાણી, વચન. ॥ २४१ ॥ વિશેષણ સહિત કે રહિત, પ્રયોગમાં વપરાયેલુ કે ન પણ વપરાયેલુ ક્રિયાપદ वाक्य કહે-વાય છે તેમજ નામિ કે નામિ વિભક્તિઓ લાગેલુ पद કહેવાય છે राद्धान्त सिद्धान्त, कृतान्त, आप्तोक्ति (સ્ત્રી) समय, आगम એ-६ આગમ, સિદ્ધાન્ત ॥ २४२ ॥ १ आचाराङ्गम्, २ सूत्रकृतम् ३ स्थानाङ्गम् ४ समवायः, ५ भगवत्यङ्गम् [व्याख्याप्रज्ञप्ति (સ્ત્રી), विवाहप्रज्ञप्ति શિ ११] ६ ज्ञाताधर्मकथा ॥ २४३ ॥, ७ उपासकदशाः (न. ब) ८ अन्तकृद्दशाः (न. ब) ९ अनुत्तरोपपातिकदशाः (न ब.), १० प्रश्नव्याकरणम् ११ विपाकश्रुतम् ॥ २४४ ॥ આ અગિયાર અંગો તે ઉવવાઈ (१ औपपातिकम्, २ राजप्रश्नीयम्, ३ जीवाभिगमम् ४ प्रज्ञापना, ५ जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति ६ चन्द्रप्रज्ञप्ति ७ सूर्यप्रज्ञप्ति ८ निरयावलिका, ९ कल्पावतंसिका, १० पुष्पिका, ११ पुष्पचूलिका, १२ वृष्णिदशा) વગેરે બાર ઉપાંગ સહિત છે १२ दृष्टिवादः [दृष्टिपातः શિ १७] આ–દૃષ્ટિવાદ તે બારમુ અંગ છે द्वादशाङ्गी, गणिपिटकम् એ २—દ્વાદશાંગીનાં નામ. ॥ २४५ ॥

परिकर्म-सूत्र-पूर्वानुयोग-पूर्वगत-चूलिकाः पञ्च ।
स्युर्दृष्टिवादभेदाः पूर्वाणि चतुर्दशापि पूर्वगते ॥ २४६ ॥

उत्पादपूर्वमग्रायणीयमथ वीर्यतः प्रवादं स्यात् ।
अस्तेर्ज्ञानात् सत्यात् तदात्मनः कर्मणश्च परम् ॥ २४७ ॥

प्रत्याख्यानं विद्याप्रवाद-कल्याणनामधेये च ।
प्राणावायं च क्रियाविशालमथ लोकबिन्दुसारमिति ॥२४८॥

स्वाध्यायः श्रुतिराम्नायश्छन्दो वेदस्त्रयी पुनः ।
ऋग्यजुःसामवेदाः स्युरथर्वा तु तदुद्धृतिः ॥ २४९ ॥

वेदान्तः स्यादुपनिषदोङ्कारप्रणवौ समौ ।
शिक्षा कल्पो व्याकरणं, छन्दो ज्योतिर्निरुक्तयः ॥ २५ ॥

परिकर्म 'न्' (न), सूत्रम्, पूर्वानुयोग पूर्वगतम् चूलिका આ પાંચ બારમા દૃષ્ટિવાદ અંગના ભેદો છે. એમાં ચોથા 'પૂર્વગત' માં ૧૪ પૂર્વો છે તેમનાં નામ—॥ २४६ ॥ १ उत्पादम् २ अग्रायणीयम् ३ वीर्यप्रवादम् ४ अस्तिनास्तिप्रवादम् ५ ज्ञानप्रवादम् ६ सत्यप्रवादम् ७ आत्मप्रवादम् ८ कर्मप्रवादम् ॥ २४७ ॥ ९ प्रत्याख्यानप्रवादम् १० विद्याप्रवादम् ११ कल्याणम् (अवन्ध्यप्रवादम्), [कल्याणम् त्रि १०], १२ प्राणावायम् (प्राणावायप्रवादम्), १३ क्रियाविशालम् १४ लोकबिन्दुसारम् એ ૧૪-પૂર્વનાં નામ ॥ २४८ ॥ स्वाध्याय श्रुति आम्नाय छन्दस् 'स्' (न), वेद એ ૫—વેદ. त्रयी—વેદ ત્રણ છે તે આ પ્રમાણે ૧ ऋच् 'च्' (સ્ત્રી)—ઋગ્વેદ ૨ यजुस् 'स्' (न)—યજુર્વેદ ૩ साम 'न्' (न)—સામવેદ તેમજ अथर्वा 'न्'—अथर्वन् (पु) આ અથર્વવેદને ત્રણ વેદમાંથી ઉદ્ધાર કરેલો છે ॥ २४९ ॥ वेदान्त उपनिषद् (સ્ત્રી) એ ૨—વેદાન્ત. વેદરહસ્ય. ओंकार प्रणव એ ૨—ઓંકાર. शिक्षा, कल्प व्याकरण, छन्दस् 'स्' (न) ज्योतिष् 'ष्'—ज्योतिष (न) निरुक्ति (સ્ત્રી)—निरुक्तम् આ ૬—વેદનાં અંગો છે. ॥ २५ ॥

षडङ्गानि' धर्मशास्त्रं, स्यात् स्मृतिर्धर्मसंहिता ।
आन्वीक्षिकी तर्कविद्या,' मीमांसा तु विचारणा' ॥ २५१ ॥
सर्गश्च प्रतिसर्गश्च, वंशो मन्वन्तराणि च ।
वंशानुवंशचरितं, पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥ २५२ ॥
षडङ्गी वेदाश्चत्वारो, मीमांसाऽऽन्वीक्षिकी' तथा ।
धर्मशास्त्रं पुराणं च, विद्या एताश्चतुर्दश ॥ २५३ ॥
सूत्रं सूचनकृद् भाष्यं, सूत्रोक्तार्थप्रपञ्चकम् ।
प्रस्तावस्तु प्रकरणं, निरुक्तं पदभञ्जनम् ॥ २५४ ॥
अवान्तरप्रकरणविश्रामे शीघ्रपाठतः ।
आह्निकमधिकरणं त्वेकन्यायोपपादनम् ॥ २५५ ॥
उक्तानुक्तदुरुक्तार्थचिन्ताकारि तु वार्त्तिकम् ।
टीका निरन्तरव्याख्या, पञ्जिका पदभञ्जिका' ॥ २५६ ॥

धर्मशास्त्रम् स्मृति. (स्त्री.) धर्मसंहिता એ ૩–સ્મૃતિ, ધર્મશાસ્ત્ર. આન્વીક્ષિકી, તર્કવિદ્યા એ ૨–ન્યાયશાસ્ત્ર, તર્કવિદ્યા. મીમાંસા, વિચારણા એ ૨–વિચારણા. ॥ ૨૫૧ ॥ सर्गः प्रतिसर्गः वंशः मन्वन्तराणि (न. ब.), वंशानुवंशचरितम्–આ પાંચ લક્ષણવાળું पुराणम् પુરાણ કહેવાય છે ॥ ૨૫૨ ॥ ષડઙ્ગી–છ અંગ, વેદાઃ–ચાર વેદ, મીમાંસા, આન્વીક્ષિકી, ધર્મશાસ્ત્ર અને પુરાણ મળી ચૌદ વિદ્યા છે ॥ ૨૫૩ ॥ સૂત્રમ્ (પું. ન.)–સિદ્ધાંતોને સૂચવનાર, સૂચના કરનાર. ભાષ્યમ્–સૂત્રમાં બતાવેલ અર્થનો વિસ્તાર કરનાર. પ્રસ્તાવ પ્રકરણમ્ એ ૨–પ્રસ્તાવ. નિરુક્તમ્ પદભઞ્જનમ્ એ ૨–પદોનો વિભાગ કરવો. ॥ ૨૫૪ ॥ આહ્નિકમ્–૧ શીઘ્રપાઠથી અવાન્તર પ્રકરણોનો વિભાગ, અન્યનો વિશ્રામ. ૨ પ્રતિદિન કર્મ, હમેશનું. અધિકરણમ્–અધિકાર, ન્યાયથી સમાપ્ત તે. ॥ ૨૫૫ ॥ વાર્ત્તિકમ્–કહેલા નહિ કહેલા અને ખરાબ કહેલા અર્થોની વિચારણા. ટીકા–નિરંતર વ્યાખ્યાન, ટીકા અને વિવરણ સર્વ શબ્દોનું વિવરણ. પઞ્જિકા–પદભઞ્જિકા (વ્યાખ્યા)–ટીકા પદોને

निबन्धो वृत्तिरन्वर्थे, संग्रहस्तु समाहृतिः ।
परिशिष्टपद्धत्यादीन्, यथास्थानं समुन्नयेत् ॥ २५७ ॥
कारिका तु स्वल्पवृत्तौ, बहोरर्थस्य सूचनी ।
कलिन्दिका सर्वविद्या, निघण्टुर्नामसंग्रहः ॥ २५८ ॥
इतिहासः पुरावृत्तं, प्रवह्लिका प्रहेलिका ।
जनश्रुतिः किंवदन्ती, वार्त्तैतिह्यं पुरातनी ॥ २५९ ॥

સ્પષ્ટ કરી અર્થ કરવો ॥ ૨૫૬ ॥ નિબન્ધ-નિબંધ અર્થને અનુસરનાર વૃત્તિ (સ્ત્રી)-વિવેચ અર્થને અનુસારનાર સંગ્રહ સમાહૃતિ (સ્ત્રી) એ ૨-અર્થ વિવેકનો સંગ્રહ, સંક્ષિપ્ત સારરૂપ વચન ૧ પરિશિષ્ટમ્ ૨ પદ્ધતિ (આદિ પદથી ૩ [illegible] ૪ [illegible] ૫ [illegible] ૬ સર્ગ) વગેરે ગ્રન્થ [illegible] છે ॥ ૨૫૭ ॥ કારિકા એ થોડી વૃત્તિથી ઘણા અર્થનું સૂચન કરનાર. કલિન્દિકા-કલિન્દિકા સર્વવિદ્યા એ ૨-ન્યાયવિદ્યા વગેરે સર્વવિદ્યા. નિઘણ્ટુ (પુ), નામસંગ્રહ એ ૨-શબ્દકોષ, નામોનો સંગ્રહ ॥ ૨૫૮ ॥ ઇતિહાસ પુરાવૃત્તમ્ એ ૨-પૂર્વનું ચરિત્ર પ્રવહ્લિકા પ્રહેલિકા એ ૨-ગુપ્ત વાતને સૂચન કરનાર, ઉપર દેખાતો અર્થ જુદો અને અંદરનો અર્થ જુદો (આ શાબ્દી અને આર્થી એમ બે ભેદે છે તેમાં શાબ્દી પ્રહેલિકા જેમ-[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥ [illegible]-એક [illegible] [illegible] ઉપરથી પીસ ગયો ભેગવી તેમાંથી અક્ષર ગયો તેથીને એક પેર લઈ ગયો. આમાં [illegible] [illegible]'-એક ગાય એટલે એવી 'પયસ્વિની' [illegible] એકત્રિત અક્ષરો મેળવીને એવો અર્થ કરવો આર્થી પ્રહેલિકા જેમ-[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥ ([illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] ! [illegible] [illegible] [illegible] ॥) અર્થ-હે સખીએ (તને) પ્રભુ છે કે તું-પ્રિયના આવાસમાં દીવો કર તો પછી કે સુંદર ગુણવાળી સખી ! તું કરમાં દહિ (નગર) શા માટે કરે છે અહીં સામુએ પ્રિયના ઘરમાં દીવો કરવાનું કહ્યું પણ ગુણવંતી પ્રિયતમનું ઘર પોતાનું જ માની તેમાં દહિ કરે છે

वार्त्ता प्रवृत्तिर्वृत्तान्त उदन्तोऽथाऽऽह्वयोऽभिधा ।
गोत्रसंज्ञानामधेयाऽऽख्याऽऽह्वाऽभिख्याश्च नाम च ॥२६०॥
सम्बोधनमामन्त्रणमाह्वानं त्वभिमन्त्रणम् ।
आकारणं हवो हूतिः, संहूतिर्बहुभिः कृता ॥ २६१ ॥
उदाहार उपोद्घात, उपन्यासश्च वाङ्मुखम् ।
व्यवहारो विवादः स्यात्, शपथः शपनं शपः ॥ २६२ ॥
उत्तरं तु प्रतिवचः, प्रश्नः पृच्छाऽनुयोजनम् ।
कथङ्कथिकता चाथ, देवप्रश्न उपश्रुतिः ॥ २६३ ॥
चटु चाटु प्रियप्रायं, प्रियसत्यं तु सूनृतम् ॥
सत्यं सम्यक् समीचीनमृतं तथ्यं यथातथम् ॥ २६४ ॥

ना અર્થથી સમજાય છે જનશ્રુતિ (સ્ત્રી.) કિંવદન્તી એ ૨–લોકમાં ચાલતું લોકવાયકા. ઐતિહ્યમ્–એ ઇતિહાસ, પૂર્વચરિત્ર, જૂના જમાનાની વાત. ॥ ૨૫૯ ॥ વાર્તા, પ્રવૃત્તિ (સ્ત્રી) વૃત્તાન્તઃ ઉદન્તઃ એ ૪–વાર્તા, સમાચાર, ખબર. આહ્વય અભિધા ગોત્રમ્ સંજ્ઞા નામધેયમ્ આખ્યા આહ્વા, અભિખ્યા નામ 'ચ' (પુ ન) એ ૯–નામ ॥ ૨૬૦ ॥ સમ્બોધનમ્ આમન્ત્રણમ્ એ ૨–સંબોધન આહ્વાનમ્ અભિમન્ત્રણમ્, આકારણમ્–આકારણ હવ હૂતિ [હેમચન્દ્ર આક્રમણ ? (૩)] એ ૪–બોલાવવું તે. સંહૂતિ (સ્ત્રી) ઘણા માણસોએ બોલાવવું તે. ॥ ૨૬૧ ॥ ઉદાહાર, ઉપોદ્ઘાત ઉપન્યાસ વાઙ્મુખમ્ એ ૪–ઉપોદ્ઘાત, પ્રસ્તાવના, શાસ્ત્રપ્રવેશ–વચન. વ્યવહાર વિવાદ એ ૨–અનેક સંદેહ દૂર કરવારૂપ વ્યવહાર, કેસ, કેસુલતવાળી વ્યવહાર શપથ, શપનમ્ શપ એ ૩–સોગંદ, કસમ. ॥ ૨૬૨ ॥ ઉત્તરમ્ પ્રતિવચ 'સ' (ન.) એ ૨–ઉત્તર, જવાબ. પ્રશ્ન પૃચ્છા અનુયોજનમ્ (અનુયોગ પર્યનુયોગ) કથંકથિકતા (સ્ત્રી.) એ ૪ પ્રશ્ન દેવપ્રશ્ન ઉપશ્રુતિ (સ્ત્રી.) એ ૨–દેવપ્રશ્ન, ઉપશ્રુતિ–૧ પ્રશ્નાદિ જાણવાને માટે જ્યોતિષીને કહેવું પ્રથમ વચન ૨ કાર્યને માટે બહાર જતાં માણસના મુખમાંથી નીકળેલ સ્વાભાવિક વચન. ॥ ૨૬૩ ॥ ચટુ (પુ. ન) ચાટુ (પુ ન.) પ્રિયપ્રાયમ્ એ ૩–પ્રેમનાં મિથ્યા વચન

---

१ हकारः वाकारः ।—प्रमु ।

यथास्थितं च सद्भूते ऽलीके तु वितथानृते ।
अथ क्लिष्टं संकुलं च, परस्परपराहतम् ॥ २६५ ॥

सान्त्वं सुमधुरं ग्राम्यमश्लीलं म्लिष्टमस्फुटम् ।
लुप्तवर्णपदं ग्रस्तमवाच्यं स्यादनक्षरम् ॥ २६६ ॥

अम्बूकृतं सपूत्कारे, निरस्तं त्वरयोदितम् ।
आम्रेडितं द्विस्त्रिरुक्तमबद्धं तु निरर्थकम् ॥ २६७ ॥

पृष्ठमांसादनं तद् यत्, परोक्षे दोषकीर्तनम् ।
मिथ्याभियोगोऽभ्याख्यानं, संगतं हृदयंगमम् ॥ २६८ ॥

કરવા તે. સુલાયત. પ્રિયસત્યમ્, સૂનૃતમ્ એ ૨-સત્ય અને પ્રિયવચન. સત્યમ્, સમ્યક્, 'ચ' સમીચીનમ્, ઋતમ્, તથ્યમ્, યથાતથમ્ ॥ ૨૬૪ ॥ યથાસ્થિતમ્, સદ્ભૂતમ્ એ ૮-સત્ય સાચું. અલીકમ્, વિતથમ્, અનૃતમ્, (અસત્યમ્, અસત્યમ્ તથા ન. મિથ્યા ન.) એ ૩-અસત્ય વચન. ક્લિષ્ટમ્, સંકુલમ્ એ ૨ પૂર્વાપર વિરુદ્ધ વચન-આપણો દેખે અને નહેરી સાંભળે તેવાં વચન ॥ ૨૬૫ ॥ સાન્ત્વમ્, સુમધુરમ્ એ ૨-અત્યંત મધુર વચન. ગ્રામ્યમ્, અશ્લીલમ્ એ ૨-ગ્રામ્ય વચન, બીભત્સ વચન. મ્લિષ્ટમ્, અસ્ફુટમ્-અસ્પષ્ટમ્ એ ૨-અસ્પષ્ટ વચન. લુપ્તવર્ણપદમ્, ગ્રસ્તમ્, (ગ્રસ્તમ્) એ ૨-અક્ષર અથવા પદ રહી જાય તેવાં વચન, અપૂર્ણ વચન. અવાચ્યમ્, અનક્ષરમ્ એ ૨-ન બોલવા લાયક વચન ॥ ૨૬૬ ॥ અમ્બૂકૃતમ્, સપૂત્કારમ્ (સનિષ્ઠેવમ્) એ ૨-થૂંક ઊડે તેવું વચન. નિરસ્તમ્-ઉતાવળે બોલેલું. આમ્રેડિતમ્ એ, ૪ શબ્દ બે ત્રણવાર બોલાય તે, જેમ-આ સાપ સાપ. અબદ્ધમ્-અનર્થકમ્, નિરર્થકમ્ એ ૨-અર્થ વગરનું બોલવું તે ॥ ૨૬૭ ॥ પૃષ્ઠમાંસાદનમ્ પરોક્ષમાં નિંદા કેરવી કરવા તે, બે પીઠનું માંસ ખાવા જેવું કહેવાય. મિથ્યાભિયોગ અભ્યાખ્યાનમ્ એ ૨-અસત્ય આરોપ, ખોટું આળ ચઢાવવું તે. સંગતમ્, હૃદયંગમમ્ એ ૨-યુક્તિયુક્ત વચન. ॥ ૨૬૮ ॥

परुषं निष्ठुरं रूक्षं, विक्रुष्टमथ घोषणा ।
उच्चैर्घुष्टं वर्णनेडा, स्तवः स्तोत्रं स्तुतिर्नुतिः ॥ २६९ ॥
श्लाघा प्रशंसाऽर्थवादः, सा तु मिथ्या विकत्थनम् ।
जनप्रवादः कौलीनं, विगानं वचनीयता ॥ २७० ॥
स्यादवर्ण उपक्रोशो, वादो निष्पर्यपात् परः ।
गर्हणा धिक्क्रिया निन्दा, कुत्सा क्षेपो जुगुप्सनम् ॥ २७१ ॥
आक्रोशोऽभीषङ्ग आक्षेपः, शापः स शारणा रते[1] ।
विरुद्धशंसनं गालिरश्लीलं ग्राम्यदुःशंसनम् ॥ २७२ ॥
श्लोकः कीर्तिर्यशोऽभिख्या, समाज्ञा[1] रुशती पुनः ।
अशुभा वाक् शुभा कल्या, चर्चरी[1] चर्भटी समे ॥ २७३ ॥

रूक्षम् निष्ठुरम् परुषम् विक्रुष्टम् ए ४-कठोर वचन. घोषणा, उच्चैर्घुष्टम् ए २-ऊंचे स्वरे पोकारीने बोलवुं ते. वर्णना, ईडा स्तवः, स्तोत्रम्, स्तुति (स्त्री) नुति (स्त्री) ॥ २६९ ॥ श्लाघा, प्रशंसा, अर्थवादः ए ३-वखाण, स्तुति, प्रशंसा. विकत्थनम् ए खोटां वखाण. जनप्रवादः, कौलीनम् विगानम्, वचनीयता ए ४-लोकापवाद. ॥ २७० ॥ अवर्णः उपक्रोशः, निर्वादः, परिवादः अपवादः गर्हणा-गर्हा धिक्क्रिया, निन्दा कुत्सा, क्षेप, जुगुप्सनम्-जुगुप्सा [गर्हा, जुगुप्सा शि १७] ए ११-निंदा ॥२७१॥ आक्रोशः, अभीषङ्गः, आक्षेपः, शापः ए ४-शाप, निंदा. शारणा (सूपन्म्) [आशारणा शि १७] ए मैथुन (परस्त्री अने पुरुषना संयोग संबंधी) विषयक अपशब्द कहेवो ते. विरुद्धशंसनम् गालि (स्त्री) ए २-न बोलवालायक बोलवुं गाळ. अश्लील 'ग्राम्य' (स्त्री) दुःशंसनम् ए २-अश्लील. ॥ २७२ ॥ श्लोकः, कीर्ति (स्त्री) यशः 'स्' (न) अभिख्या, समाज्ञा, [समाख्या शि १८] ए पांच यश, कीर्ति, वखाण. रुशती [उशती शै १८] ए-अमांगलिक शब्द, मांगलिक वचन कल्या [केल्या शै १८] ए-मांगलिक शब्द शुभ वचन.

1 शारणा ।—मागु ।

यः सनिन्द उपालम्भस्तत्र स्यात् परिभाषणम् ।
आपृच्छाऽऽलापः सम्भाषोऽनुलापः स्यान्मुहुर्वचः ॥२७४॥
अनर्थकं तु प्रलापो, विलापः परिदेवनम् ।
उल्लापः काकुवागन्योऽन्योक्तिः संलापसंकथे ॥ २७५ ॥
विप्रलापो विरोधोक्तिरपलापस्तु निह्नवः ।
सुप्रलापः सुवचनं, संदिष्टवाक् तु वाचिकम् ॥ २७६ ॥
आज्ञा शिष्टिर्निर्देशनिदेशौ वचो नियोगशासने ।
अववादोऽप्यथाहूय प्रेषणं प्रतिशासनम् ॥ २७७ ॥
संवित् सन्धाऽऽश्रवोऽभ्युपायः, संश्रवः प्रतिश्रवः ।
अङ्गीकारोऽभ्युपगमः, प्रतिज्ञाऽऽगूः समाधिः ॥ २७८ ॥

वर्णवी, वर्णी ए २-वर्णनी रमत, ... ताली आपवापूर्वक गान करवुं ॥२७३॥ परिभाषणम्-निन्दापूर्वक ठपको आपवो. आपृच्छा, आलाप, सम्भाष ए ३-एक बीजाने संबोधीने वातचीत करवी. अनुलाप वारंवार बोलवुं ॥२७४॥ प्रलाप -अर्थ विनानुं बोलवुं. विलाप, परिदेवनम्-ए २-शोक करवो, रुदनपूर्वक बोलवु ते. उल्लाप काकुवाक् (स्त्री), ए २-शोक भय वगेरेथी स्वरनुं बदलावुं ते. अन्योऽन्योक्ति (स्त्री) संलाप संकथा ए ३-परस्पर मधुर ... वात करवी ते ॥२७५॥ विप्रलाप विरोधोक्ति (स्त्री) ए २-परस्पर विरुद्ध बोलवुं ते. अपलाप निह्नव ए २ छुपाववानुं वचन. सुप्रलाप, सुवचन ए २-सारु वचन. संदिष्टवाक् (स्त्री) वाचिकम्, ए २-संदेशो, संदेशावाळु वचन ॥२७६॥ आज्ञा शिष्टि (स्त्री) निर्देश निदेश, नियोग शासनम्, वचन ए ८-आज्ञा, हुकम. प्रतिशासनम् ए बोलावीने मोकलवा करवी ते ॥२७७॥ संवित् (स्त्री), सन्धा, आश्रव, अभ्युपाय, संश्रव प्रतिश्रव आश्रव, अंगीकार, अभ्युपगम प्रतिज्ञा, आगूः समाधि [समाधि पुं १८] ए १२-अंगीकार, स्वीकार.

गीतनृत्यवाद्यत्रयं, नाट्यं तौर्यत्रिकं च तत् ।
सङ्गीतं प्रेक्षणार्थेऽस्मिन्, शास्त्रोक्ते नाट्यधर्मिका ॥२७९॥

गीतं गानं गेयं गीतिर्गान्धर्वमथ नर्तनम् ।
नटनं नृत्यं नृत्तं च, लास्यं नाट्यं च ताण्डवम् ॥ २८० ॥

मण्डलेन तु यन्नृत्तं, स्त्रीणां हल्लीसकं हि तत् ।
पानगोष्ठ्यामुचवाल्ं', रणे वीरजयन्तिका ॥ २८१ ॥

स्थानं नाट्यस्य रङ्गः स्यात्, पूर्वरङ्गं उपक्रमः ।
अङ्गहारोऽङ्गविक्षेपो, व्यञ्जकोऽभिनयः समौ ॥ २८२ ॥

स चतुर्विध आहार्यो रचितो भूषणादिना ।
वचसा वाचिकोऽङ्गेनाऽऽङ्गिकः सत्त्वेन सात्त्विकः ॥२८३॥

॥२७८॥ नाट्यम्, तौर्यत्रिकम् એ २-नृत्य गीत અને वाजित्र सहित नृत्य. संगीतम् એ-गीत नृत्य અને वाजित्र એ જોવાને માટે તૈયાર કરેલ. સાથે મળી ગવાતું ગીત. नाट्यधर्मिका—એ ભરતાદિશાસ્ત્રને આધારે ગીત, નૃત્ય અને વાદ્ય. ॥२७९॥ गीतम्, गानम्, गेयम्, गीति (स्त्री.) गान्धर्वम् એ ૫-ગીત, ગાયન. नर्तनम् नटनम् नृत्यम् नृत्तम् लास्यम्, नाट्यम्, ताण्डवम् (पु न.) એ ७-નૃત્ય, નાચ. ॥२८०॥ हल्लीसकम्—સ્ત્રીઓનું મંડળ બેસું થઈ કરાયેલું નૃત્ય. छलिकम् મદ્યપાનમાં થતું નૃત્ય. वीर जयन्तिका—સમરાંગણમાં કરાતું નૃત્ય. ॥२८१॥ रङ्ग એ નાટકનું સ્થાન. पूर्वरङ्ग એ નાટકનો પ્રારંભ. अङ्गहार, अङ्गविक्षेप એ २-નાટકમાં અંગ મરડવું હાવભાવપૂર્વકનું નૃત્ય. व्यञ्जक, अभिनयः એ २-હાવ વગેરેથી હૃદયને ભાવ જણાવવો. ॥२८२॥ તે અભિનય ચાર પ્રકારે છે—૧ आहार्य—એ ભૂષણ વગેરેથી કરાયેલ અભિનય. ૨ वाचिक—વચનથી કરાયેલ અભિ-નય. ૩ आङ्गिक—અંગથી કરાયેલ. ૪ सात्त्विक—એ પરાક્રમથી કરાયેલ

नाटकं प्रकरणं, भाणः प्रहसनं डिमः ।
व्यायोगसमवकारौ, वीथ्यङ्केहामृगा इति ॥ २८४ ॥

अभिनेयप्रकाराः स्युर्भाषाः षट् संस्कृतादिकाः ।
भारती सात्वती कैशिक्यारभट्यौ च वृत्तयः ॥ २८५ ॥

वाद्यं वादित्रमातोद्यं, तूर्यं तूरं स्मरध्वजः ।
ततं वीणाप्रभृतिकं, तालप्रभृतिकं घनम् ॥ २८६ ॥

वंशादिकं तु सुषिरमानद्धं मुरजादिकम् ।
वीणा पुनर्घोषवती, विपञ्ची कण्ठकूणिका ॥ २८७ ॥

वल्लकी साऽथ तन्त्रीभिः, सप्तभिः परिवादिनी ।
शिवस्य वीणा नालम्बी, सरस्वत्यास्तु कच्छपी ॥ २८८ ॥

અભિનય. ॥ ૨૮૩ ॥ નાટકમ્, પ્રકરણમ્, ભાણ (પુ ન.) પ્રહસનમ્, ડિમ, વ્યાયોગ, સમવકાર, વીથી અંક, ઈહામૃગ એ ૧૦—નાટ્યના પ્રકાર. ॥ ૨૮૪ ॥ સંસ્કૃતમ્ (પ્રાકૃતમ્, માગધી, પૈશાચી, શૌરસેની અપભ્રંશ) વગેરે ૬ ભાષા છે. ભારતી, સાત્વતી, કૈશિકી, આરભટી એ ૪—વાચિક સાત્વિક આંગિક વગેરે વૃત્તિઓ—અભિનયના પ્રકારો. ॥ ૨૮૫ ॥ વાદ્યમ્, વાદિત્રમ્, આતોદ્યમ્, તૂર્યમ્ (પુ ન.), તૂરમ્, સ્મરધ્વજ એ ૬—વાજિંત્ર, વાજું. તતમ્-વીણા વગેરે તારવાળું વાજિંત્ર. ઘનમ્ કરતાલ, ઘંટ, ઝાલરી વગેરે કાંસાનું વાજિંત્ર. ॥ ૨૮૬ ॥ સુષિરમ્-શુષિરમ્ એ—વાંસળી, શંખ વગેરે છિદ્રથી શબ્દ ઉત્પન્ન થાય તેવું વાજિંત્ર. આનદ્ધમ્ (અવનદ્ધમ્, ચર્મનદ્ધમ્, વગેરે.) એ મૃદંગ ઢોલ વગેરે જેમાં મુખે ચામડું બાંધેલ છે તે વાજિંત્ર. વીણા, ઘોષવતી, વિપંચી, કણ્ઠકૂણિકા ॥ ૨૮૭ ॥, વલ્લકી એ ૫—વીણા, સારંગી. પરિવાદિની—સાત તારવાળી વીણા, સતાર. નાલા-

नारदस्य तु महती, गणानां तु प्रभावती ।
विश्वावसोस्तु बृहती, तुम्बुरोस्तु कलावती ॥ २८९ ॥
चण्डालानां तु कण्डोलवीणा चाण्डालिका च सा ।
कायः कोलम्बकस्तस्या, उपनाहो निबन्धनम् ॥ २९० ॥
दण्डः पुनः प्रवालः स्यात्, ककुभस्तु प्रसेवकः ।
मूले वंशशलाका स्यात्, कलिका कूणिकापि च ॥ २९१ ॥
कालस्य क्रियया मानं, तालः साम्यं पुनर्लयः ।
द्रुतं विलम्बितं मध्यमोघस्तत्त्वं घनं क्रमात् ॥ २९२ ॥
मृदङ्गो मुरजः सोऽङ्क्यालिङ्ग्यूर्ध्वक इति त्रिधा ।
स्याद् यशःपटहो ढक्का, भेरी दुन्दुभिरानकः ॥ २९३ ॥

कच्छपी शिवनी वीणा. कच्छपी-सरस्वतीनी वीणा. ॥ २८८ ॥ महती-नारदनी वीणा. प्रभावती એ गणोनी वीणा. बृहती-विश्वावसुनी वीणा. कलावती એ तुम्बरुनी वीणा. ॥ २८९ ॥ कण्डोलवीणा चाण्डालिका [चण्डालिका वल्लकी, दुर्वीणा, ढक्कारी, किंनरी ॥ ८३ ॥ सारिका, लघुवीणा એ ७-शे. ८३-८४] એ २-चांडालनी वीणा. कोलम्बक-तार रहित वीणा. उपनाह, निबन्धन એ २-वीणाना तारनुं बंधन. ॥ २९० ॥ प्रवालः-वीणानो दण्डो ईं. ककुभ प्रसेवक એ-२ वीणानो नीचेनो भाग, જે चामडाथी મઢેલ હોય છે તે. वीणानी नीचेनुं भाजन. वंशशलाका कलिका, कूणिका એ ३-वीणानी वच्चे रहेली वांसनी सळी. ॥ २९१ ॥ ताल એ ताल. काल अने क्रियानुं परिमाण, अलाप निःशब्दादि क्रियाथी कालनुं मान. लय-गीत, नृत्य, वाद्य काल अने क्रियानुं साम्यपणुं, तालनी विश्रान्ति. ओघ-द्रुतम् એ शीघ्र गतिवाळु नृत्यादि. तत्त्वम्-विलम्बितम् એ मन्दगतिवाळु नृत्य. घनम्-मध्यम् (मध्यमलय) એ-मध्यम गतिवाळु नृत्यादि. ॥ २९२ ॥ मृदङ्ग मुरज એ २-मृदंग, ढोलक. ते मृदंगना त्रण प्रकार छे-खोळामां राखी वगाडी शकाय तेवुं 'अङ्क्य'-वगाड એ भेटीने राखी वगाडी शकाय तेवुं भेटीने वगाडवानुं 'आलिङ्ग्य'-

पटहो ऽथ सारिका स्यात्, कोणो[1] वीणादिवादनम् ।
शृङ्गारहास्यकरुणा, रौद्रवीरभयानकाः ॥ २९४ ॥
बीभत्साद्भुतशान्ताश्च, रसा भावाः[2] पुनस्त्रिधा ।
स्थायिसात्त्विकसञ्चारिप्रभेदैः[3] स्याद् रतिः[4] पुनः ॥ २९५ ॥

[illegible] એ—આલિંગન કરીને વગાડી શકાય, ગાયના પુચ્છ જેવું મૃદંગ. ઊર્ધ્વક—આલોમિક એ ઊંચુ કરી એક મુખથી વગાડી શકાય, ઊભા ભોંયનું મૃદંગ (નરઘા, પખવાજ વગેરે જવના મધ્યભાગ જેવી આકૃતિવાળું મૃદંગ), યશઃપટહ ઢક્કા એ ૨—ઢોલ, વડનગારું ભેરી, દુન્દુભિ (પુ), આનક ॥ ૨૯૩ ॥, પટહ એ ૪ ડુગડુગિ નગારું—ઢોલ [ઝર્ઝર, ઝલ્લરીમુખ એ ૨ વાદ્યવિશેષ મુખ્યલેખ(?) [illegible] એ ૨—ડમરુ [illegible] 'ડિંડિમ' એ ૨—વાદ્યવિશેષ નામે પટહ, ઢોલ ॥ ૮૪ ॥ મુખવાદ્યમ્, મુખઝુંબક એ ૨ શિંગડાના આકારનું વાજિંત્ર તુરુક [illegible] એ ૨—વાદ્યવિશેષ [illegible] [illegible], [illegible] એ ૩—શિંગડાના જેવું વાજિંત્ર ॥ ૮૫ ॥ [illegible] [illegible] એ ૨—રમત માટે અને જગાડવાને માટે વગાડાતું વાદ્ય—નોબત [illegible], [illegible] એ ૨ દેવતાર્ચન સમયે વગાડાતું વાદ્ય—ઝાલર, ઘડી ॥ ૮૬ ॥ [illegible] એ—મરતાની સામામાં વગાડાતું વાદ્ય—મૃત્યુ વખતે તેની હલથી વગાડાતું ઢોલ. [illegible] એ માંગલિક પ્રસંગનું વાદ્ય, મગલ વાજિંત્ર. [illegible] એ—યુદ્ધસમયનું વાદ્ય તેમજ બીજા વાદ્યો ॥ ૮૭ ॥ ડિંડિમ [illegible] [illegible] ડિંડિમ, ડિમડિમિકા, ઘંટિકા, ઘટી, વેણા, [illegible] વગેરે વાજિંત્ર ભેદો છે ॥ ૮૮ ॥ શે ૮૪–૮૮] સારિકા, કોણ એ ૨—સારંગીને ગજ—વીણા વગાડવાનું ધનુષ્યાકારનું સાધન છે તે. શૃંગાર (પુ ન), હાસ્ય કરુણ રૌદ્ર વીર, ભયાનક ॥ ૨૯૪ ॥, બીભત્સ અદ્ભુત શાન્ત એ નવ રસના નામ. (બીભત્સમાં શાન્તરસ સહિત ૯ રસ કહ્યા છે). ૧ સ્થાયિ, 'ભાવ' (પુ ન), ૨ સાત્ત્વિક (પુ. ન.) ૩ સંચારિ 'ભાવ'—વ્યભિચારિ 'ભાવ' (પુ ન) એ ત્રણે રસોના ભાવ કહેવાય છે નવરસોના રતિ વગેરે સ્થાયી ભાવો ૧ રતિ (સ્ત્રી.) ॥ ૨૯૫ ॥

1 પરીમુખ । 2 ડિંડિમ । 3 લાયમરણ । 4 ઢક્કા । 5 પ્રકીર્ણ ।
6 [illegible]म् । 7 [illegible] । [illegible] । 9 [illegible] –भाव ।

रागोऽनुरागोऽनुरतिर्हासस्तु हसनं हसः ।
घर्घरो हासिका हास्यं, तत्रादृष्टरदे स्मितम् ॥ २९६ ॥
वक्रोष्ठिकाऽथ हसितं, किञ्चिद्दृष्टरदाङ्कुरे ।
किञ्चिच्छ्रुते विहसितमट्टहासो महीयसि ॥ २९७ ॥
अतिहासस्त्वनुस्यूतेऽपहासोऽकारणात्कृते ।
सोत्प्रासे त्वाच्छुरितकं, हसनं स्फुरदोष्ठके ॥ २९८ ॥
शोकः शुक् शोचनं खेदः, क्रोधो मन्युः क्रुधा रुषा ।
क्रुत् कोपः प्रतिघो रोषो, रुट् चोत्साहः प्रगल्भता ॥ २९९ ॥
अभियोगोद्यमौ प्रौढिरुद्योगः किंयदेतिका ।
अध्यवसाय ऊर्जोऽथ, वीर्यं सोऽतिशयान्वितः ॥ ३०० ॥

राग, अनुराग, अनुरति (સ્ત્રી.) એ ૪–રાગ, શૃંગારરસનો રતિ સ્થાયી ભાવ. ૧ હાસ, હસનમ્, હસ, ઘર્ઘર, હાસિકા, હાસ્યમ્ એ ૬–હાસ્ય, હાસ્ય રસનો સ્થાયી ભાવ. स्मितम् ॥ ૨૯૬ ॥ वक्रोष्ठिका (સ્ત્રી. ન.) એ ૨–દાંત ન દેખાય તેવું હાસ્ય, મોં મચકોડવું તે, મંદ હાસ્ય. हसितम् જેથી દાંતના અંકુરા દેખાય તેવું હાસ્ય. विहसितम्–થોડો અવાજ થાય તેવું હાસ્ય. अट्टहास–મોટા અવાજવાળું હાસ્ય. ॥ ૨૯૭ ॥ अतिहास–અતિશય અને નિરન્તર હસવું તે. अपहास–કારણ વિના હસવું તે. आच्छुरितकम्–બીજાને ખેદ થાય તેવું હાસ્ય, ૨ અભિપ્રાય સહિત હસવું તે. हसनम्–હોઠ ફરકવા રૂપ હાસ્ય. ॥ ૨૯૮ ॥ ૧ शोक, शुच् 'च्' (સ્ત્રી.), शोचनम्, खेद એ ૪–શોક, કરુણરસનો સ્થાયીભાવ. ૨ क्रोध, मन्यु (પું.) क्रुध्, रुषा, क्रुध् 'ध्' (સ્ત્રી.) कोप, प्रतिघ, रोष, रुष् 'ष्' (સ્ત્રી.) એ ૯–ક્રોધ, રૌદ્ર રસના સ્થાયી ભાવ. ૩ उत्साह, प्रगल्भता, अभियोग, उद्यम (પું. ન.) प्रौढि (સ્ત્રી.) उद्योग, किंयदेतिका, अध्यवसाय, ऊर्ज 'र्ज्' (ન.) એ ૯–ઉત્સાહ. વીરરસનો સ્થાયી ભાવ. वीर्यम् એ અત્યંત

भयं भीर्भीतिरातङ्क, आशङ्का साध्वसं दरः ।
भिया च तथाऽद्भुतमय', भूपतीनां सपक्षमम् ॥ २०१ ॥
जाद्यं' चकितोपाटोर्वरं' सपरचाक्रमम् ।
भयङ्करं प्रतिभयं, भीमं भीष्मं भयानकम् ॥ २०२ ॥
भीषणं भैरवं घोरं, दारुणं च भयावहम् ।
जुगुप्सा तु घृणाऽथ स्यात्, विस्मयश्चित्रमद्भुतम् ॥ २०३ ॥
चोपाश्चर्यं शमः शान्तिः, शमथोपशमावपि ।
तृष्णाक्षयः स्थायिनोऽमी, रसानां कारणं क्रमात् ॥२०४॥
स्तम्भो चाप्यं स्वेदो धर्मनिदाघौ पुलकः पुनः ।
रोमाञ्चः कण्टको रोमविकारो रोमहर्षणम् ॥ २०५ ॥

[illegible] ॥ ३ ॥ १ भयम्, भीः (स्त्री.) भीति (स्त्री.), आतङ्क आशङ्का, साध्वसम् दर (पु न) भिया ए ८ भय, भयानक रसनो स्थायीभाव. [illegible]–राजाओने स्वपक्षथी थतो भय. ॥ ३ १ ॥ [illegible] [illegible], पाणी वगेरेथी थतो भय [illegible]–स्वदेश अने परदेशथी थतो भय [illegible] प्रतिभयम्, भीमम् भीष्मम् भयानकम् ॥ ३ २ ॥, भीषणम् भैरवम्, घोरम् दारुणम् भयावहम् [[illegible] [illegible], [illegible] ए ३ शे ८६] ए १०–भयानक भयंकर. जुगुप्सा, घृणा ए २ दुगंछा, बीभत्स रसनो स्थायीभाव. विस्मय चित्रम् अद्भुतम् ॥ ३ ३ ॥ चोद्यम् आश्चर्यम्, [[illegible] [illegible] [illegible] ए ३–शे ८६] ए ५–आश्चर्य, अद्भुत अद्भुतरसनो स्थायी भाव. १ शम शान्ति शमथ उपशम तृष्णाक्षय ए ५–शान्ति, उपशम, शम–शान्तरसनो स्थायी भाव. ऊपर कहेला रति वगैरे नव स्थायी भावो छे अने ते स्थायी भावो अनुक्रमे शृंगार वगेरे नव रसोनुं कारण बने छे ॥ ३ ४ ॥ १ स्तम्भ [illegible] ए २–जडता. १ स्वेद घर्म निदाघ ए–श्रम परसेवो. १ पुलक (पु. न.) रोमाञ्च कण्टक (पु. न.) रोमविकार रोमहर्षण ॥ ३ ५ ॥

रोमोद्गम उद्धुषणं पुलकोद्धर्षणमित्यपि ।
स्वरभेदस्तु कैस्वर्यं, सरे कम्पस्तु वेपथुः ॥ ३०६ ॥

वैवर्ण्यं कालिकाऽश्राम्बु, बाष्पो नेत्राम्बु रोदनम् ।
अस्रमश्रु प्रलयस्त्वचेष्टतेत्यष्ट सात्त्विकाः ॥ ३०७ ॥

धृतिः सन्तोषः स्वास्थ्यं स्यादाध्यानं स्मरणं स्मृतिः ।
मतिर्मनीषा बुद्धिर्धीर्धिषणाज्ञप्तिचेतनाः ॥ ३०८ ॥

प्रतिभा प्रतिपत् प्रज्ञाप्रेक्षाचिदुपलब्धयः ।
संवित्तिः शेमुषी दृष्टिः, सा मेधा धारणक्षमा ॥ ३०९ ॥

धर्म्मा तत्त्वानुगा मोक्षे, ज्ञानं विज्ञानमन्यतः ।
शुश्रूषा श्रवणं चैव, ग्रहणं धारणं तथा ॥ ३१० ॥

रोमोद्गम उद्धुषणम् [illegible] એ ૮–રોમાંચ સ્વરભેદ: [illegible] એ ૨–[illegible] સ્વર કમ્પ: વેપથુ: (પુ.) એ ૨–કંપ. ॥ ૩૦૬ ॥ વૈવર્ણ્યમ્, કાલિકા એ ૨–મલીનતા, [illegible] (ન.) બાષ્પ: (પુ ન.) નેત્રામ્બુ (ન.) રોદનમ્ [illegible], અશ્રુ (ન.) [illegible] કોશ: શે ૮૯] એ ૬–આંસુ, આંસુ. પ્રલય (મૂર્ચ્છા), અચેષ્ટતા એ ૨–મૂર્છા. ઉપરના આઠ સાત્વિક ભાવો છે ॥ ૩૦૭ ॥ ૨૩ વ્યભિચારી ભાવોનાં નામ–૧ ધૃતિ (સ્ત્રી.) સન્તોષ: સ્વાસ્થ્યમ્ એ ૩–સંતોષ. ધૃતિ ૨ આધ્યાનમ્ સ્મરણમ્ સ્મૃતિ એ ૩–સ્મૃતિ, સ્મરણ. ૩ મતિ (સ્ત્રી.), મનીષા બુદ્ધિ (સ્ત્રી.) ધી (સ્ત્રી.) ધિષણા જ્ઞપ્તિ (સ્ત્રી.) ચેતના ॥ ૩૦૮ ॥ પ્રતિભા પ્રતિપદ્, (સ્ત્રી.), પ્રજ્ઞા, પ્રેક્ષા ચિત્ (સ્ત્રી.), ઉપલબ્ધિ (સ્ત્રી.) સંવિત્તિ (સ્ત્રી.) શેમુષી, દૃષ્ટિ (સ્ત્રી.) એ ૧૬–મતિ, બુદ્ધિ. મેધા–ધારણ કરનારી બુદ્ધિ. ॥ ૩૦૯ ॥ [illegible] તત્ત્વને અનુસરનારી બુદ્ધિ જ્ઞાનમ્–મોક્ષ વિષય કે [illegible] બુદ્ધિ વિજ્ઞાનમ્–મોક્ષ સિવાય અન્ય શાસ્ત્ર–શિલ્પાદિ વિષય–

ऊहोऽपोहोऽर्थविज्ञानं, तत्त्वज्ञानं च धीगुणाः ।
व्रीडा लज्जा मन्दाक्षं, ह्रीस्त्रपा साऽपत्रपाऽन्यतः ॥२२१॥

जाड्यं मौर्ख्यं विषादोऽवसादः सादो विषण्णता ।
मदो मुन्मोहसम्भेदो व्याधिस्त्वाधी रुजाकरः ॥ २२२ ॥

निद्रा प्रमीला शयनं, संवेश-स्वाप-संलयाः ।
नन्दीमुखी श्वासहेतिस्तन्द्रा सुप्तं तु साधिका ॥ २२३ ॥

औत्सुक्यं रणरणकोत्कण्ठे आयल्लकारती ।
हल्लेखोत्कलिके चावहित्थाऽऽकारगोपनम् ॥ २२४ ॥

[illegible]

शङ्काऽनिष्टोत्प्रेक्षणं स्याद्, चापलं त्वनवस्थितिः ।
आलस्यं तन्द्रा कौसीद्यं, हर्षश्चित्तप्रसन्नता ॥ ३१५ ॥
ह्लादः प्रमोदः प्रमदो, मुत्प्रीत्यामोदसम्मदाः ।
आनन्दथानन्दथुः गर्वस्त्वहङ्कारोऽवलिप्तता ॥ ३१६ ॥
दर्पोऽभिमानो ममता, मानश्चित्तोन्नतिः स्मयः ।
स मिथोऽहमहमिका, या तु सम्भावनाऽऽत्मनि ॥ ३१७ ॥
दर्पात् साऽहोपुरुषिका, स्यादहम्पूर्विका पुनः ।
अहं पूर्वमहं पूर्वमित्युग्रत्वं तु चण्डता ॥ ३१८ ॥
प्रबोधस्तु विनिद्रत्वं, ग्लानिस्तु बलहीनता ।
दैन्यं कार्पण्यं श्रमस्तु, क्लमः खेदः परिश्रमः ॥ ३१९ ॥

चम्, अवतरितम्, अनवस्थितिः ॥ ९० ॥ गृह्यमाणम् अ ४—बी ९०—९१] बे २—आकार छुपाववो ॥ ३१४ ॥ १३ शङ्का—अनिष्ट संभावना. १४ चापल्यम् अनवस्थिति बे २—चपळ, अस्थिर १५ आलस्यम् तन्द्रा, कौसीद्यम् बे ३—तन्द्रा, आळस १६ हर्ष चित्तप्रसन्नता ॥ ३१५ ॥ ह्लादः, प्रमोदः, प्रमदः, मुद् 'द्' (स्त्री) प्रीतिः (स्त्री) आमोदः, सम्मदः, आनन्दः, आनन्दथुः (पु) बे ११—मननी प्रसन्नता, आनन्द, हर्ष १७ गर्व अहङ्कारः, अवलिप्तता ॥ ३१६ ॥ दर्पः अभिमानः ममता, मानः (पु न) चित्तोन्नति (स्त्री) स्मयः बे ९—अभिमान, गर्व. अहमहमिका—बे वृद्धिमां परस्पर हुं शक्तिमान छु, हुं शक्तिमान छु तेवो गर्व. ॥ ३१७ ॥ आहोपुरुषिका—हुं ज शक्तिमान छु एवी पोतानामां संभावना करवी, अरे हुं ज पुरुष छु तेवो गर्व. अहम्पूर्विका—अहमहमिका [अहंप्रथमिका शि २] हुं पहेलो हुं पहेलो तेवा गर्वमां. १८ उग्रत्वम् चण्डता बे २—तीखापणुं, इरपणुं ॥ ३१८ ॥ १९ प्रबोध विनिद्रत्वम् बे २—जागवुं २ ग्लानि

---

१ अनवस्थिता—स्याद् ।

प्रयासोऽऽयासव्यायामा, उन्मादश्चित्तविप्लवः ।
मोहो मौढ्यं चिन्ता ध्यानममर्षः क्रोधसम्भवः ॥ २२० ॥
गुणो जिगीषोत्साहो वाऽमर्षोऽस्याक्षमिक मपम् ।
अपस्मारः स्यादावेशो, निर्वेदः स्वावमाननम् ॥ २२१ ॥
आवेगस्तु त्वरिस्तूर्णिः, संवेगः सम्भ्रमस्त्वरा ।
वितर्कः स्यादूहपने, परामर्शो विमर्शनम् ॥ २२२ ॥
सोऽध्याहारस्तर्क ऊहोऽसूयाऽन्यगुणदूषणम् ।
मृतिः संस्था मृत्युकालौ, परलोकगमोऽत्ययः ॥ २२३ ॥
पञ्चत्वं निधनं नाशो, दीर्घनिद्रा निमीलनम् ।
दिष्टान्तोऽस्तं कालधर्मोऽवसानं सा तु सर्वगा ॥ २२४ ॥

(स्त्री.) [illegible] એ ૨—ગ્લાનિ, [illegible] ૧૧ [illegible], [illegible] એ ૨—[illegible] [illegible] ૧૧ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥૨૧૯॥ [illegible] [illegible] [illegible] એ ૭—[illegible] પરિશ્રમ, કસરત ૧૧ ઉન્માદ, ચિત્તવિપ્લવ એ ૨—ગાંડપણ, ચિત્તભ્રમ ૧૧ મોહ, મૌઢ્યમ્—એ ૨—મોહ, મૂઢતા ૧૧ ચિન્તા, ધ્યાનમ્ એ ૨—વિચારવું, ધ્યાન. ૧૧ અમર્ષ—પ્રતિકાર કરવાની ઈચ્છાવાળો ક્રોધ, ક્રોધથી ઉત્પન્ન થયેલ અને સહવાની ઈચ્છાવાળો આવેશ ॥ ૨૨० ॥ ૧ [illegible]—[illegible] [illegible] પડતો [illegible]. ૧૧ [illegible], આવેશ એ ૨—ધાતુઓના વૈષમ્યથી થતો આવેશ. ૧૧ નિર્વેદ—પોતાના આત્મા ઉપરનો તિરસ્કાર, પશ્ચાત્તાપ, વૈરાગ્ય ॥ ૨૨૧ ॥ ૧ આવેગ, ત્વરિ (સ્ત્રી.) તૂર્ણિ (સ્ત્રી.), સંવેગ સંભ્રમ, ત્વરા એ ૬—ઉતાવળ, શીઘ્રતા, વેગ. ૧૧ વિતર્ક, [illegible] પરામર્શ, વિમર્શન ॥ ૨૨૨ ॥ અધ્યાહાર, તર્ક, ઊહ—એ ૭—વિચારવું. ૧૧ અસૂયા—બીજાના ગુણોમાં દોષારોપણ. ૧૧ મૃતિ (સ્ત્રી.) સંસ્થા, મૃત્યુ (પુ. સ્ત્રી.) કાલ, પરલોકગમ, અત્યય ॥ ૨૨૩ ॥ પંચત્વ, નિધન (પુ. ન.)

मरको मारिरित्यस्त्वदमी व्यभिचारिणः ।
स्युः कारणानि कार्याणि, सहचारीणि यानि च ॥ ३२५ ॥
रत्यादेः स्थायिनो लोके, तानि चेत् काव्यनाट्ययोः ।
विभावा अनुभावाश्च, व्यभिचारिणि एव च ॥ ३२६ ॥
व्यक्तः स तैर्विभावाद्यैः, स्थायिभावो भवेद् रसः ।
पात्राणि नाट्येऽधिकृतास्तत्तद्वपस्तु भूमिका ॥ ३२७ ॥
शैलूषो भरतः सर्वकेशी भरतपुत्रकः ।
धर्मीपुत्रो रङ्गजीवो रङ्गावतारकः ॥ ३२८ ॥
नटः कृशाश्वी शैलाली, चारणस्तु कुशीलवः ।
भ्रू-कु-भ्रू-भ्रू-पर' कुंसो, नन्नः स्त्रीवेषधारकः ॥ ३२९ ॥

मरक, मीर्णमिधा, मिसीकिमन् विदान्ध बदम्, कालधर्म, व्यवस्थानम् એ १५-मृत्यु, मरण ॥ ३२४ ॥ मरक (पु न) मारि (स्त्री) એ २-સંક્રામકાથી મરણ, મરકી, મારી આ ઉપર બતાવેલ 'રતિ' વગેરે ૩૩ વ્યભિચારી ભાવો છે લોકમાં રત્યાદિ સ્થાયી ભાવનાં આલંબન સ્વભાવ-સ્વરૂપ કારણો જે સ્ત્રી આદિ, અને ઉદ્દીપન સ્વભાવરૂપ કારણ જે ઉદ્યાનાદિ તે કાવ્ય, નાટકાદિમાં વિભાવ કહેવાય અને તેના કાર્યો કટાક્ષાદિ તે અનુભાવ કહેવાય છે તેમજ તેના ધૈર્યાદિ સહચારી ભાવો તે વ્યભિચારી ભાવ કહેવાય છે ॥ ૩૨૫-૩૨૬ ॥ આ વિભાવ અનુભાવ અને વ્યભિચારી ભાવોથી વ્યક્ત થયેલ રત્યાદિ સ્થાયી ભાવ તે શૃંગારાદિ રસ કહેવાય છે અહીંથી આ કાંડની સમાપ્તિ સુધીના શબ્દો નાટકને લગતા છે-પાત્રાણિ (ન બ.) નાટકમાં જે અધિકારી તે પાત્રો. ભૂમિકા-નાટકમાં તે તે વ્યક્તિની સ્ત્રી વગેરેનો વેષ. ॥ ૩૨૭ ॥ શૈલૂષ, ભરત, સર્વકેશી પુત્ર, ભરતપુત્રક, ધર્મીપુત્ર રઙ્ગજીવ જાયાજીવ રઙ્ગાવતારક ॥ ૩૨૮ ॥ નટ (પુ ન.) કૃશાશ્વી 'નટ' શૈલાલી 'નટ' એ ૧૧-નટ. ચારણ કુશીલવ એ ૨-ચારણ. ભ્રૂકુંસ ભ્રુકુંસ, ભ્રૂકુંસ ભ્રૂકુંસ એ ૪-સ્ત્રીવેષને ધારણ કરનાર નટ.

प्रयासोयासव्यायामा, उन्मादश्चित्तविप्लवः ।
मोहो मौढ्यं चिन्ता ध्यानममर्षः क्रोधसम्भवः ॥ २२० ॥
गुणो क्षिमीसोत्साहर्षामर्षस्वात्मनिक भयम् ।
अपस्मारः स्यादावेशो, निर्वेदः स्वावमाननम् ॥ २२१ ॥
आवेगस्तु त्वरिस्तूर्णिः, संवेगः सम्भ्रमस्त्वरा ।
वितर्कः स्यादुभयने, परामर्शो विमर्शनम् ॥ २२२ ॥
अभ्याहारस्तर्क ऊहोऽसूयाऽन्यगुणदूषणम् ।
मृतिः संस्था मृत्युकालौ, परलोकगमोऽत्ययः ॥ २२३ ॥
पञ्चत्वं निधनं नाशो, दीर्घनिद्रा निमीलनम् ।
दिष्टान्तोऽस्तं कालधर्मोऽवसानं सा तु सर्वगा ॥ २२४ ॥

(स्त्री) [illegible] मे २–ग्लानि, [illegible] ११ दैन्यम्, [illegible] मे २–गरीबाई [illegible] ११ श्रम [illegible] परिश्रम ॥२१९॥ प्रयास व्यायाम मे ७–थाक परिश्रम, कसरत ११ उन्माद चित्त-विप्लव मे २–[illegible], चित्तभ्रम ११ मोह मौढ्यम्–मे २–मोह, मूढता ११ चिन्ता, ध्यानम् मे २–विचारवुं, ध्यान. ११ अमर्ष–प्रतिकार करवानी इच्छावाळो क्रोध [illegible] [illegible] अने [illegible] इच्छावाळो आवेश ॥ २२ ॥ १ [illegible]–आरम्भमां आवी पडतो [illegible] ११ [illegible] आवेग मे २–धातुओना वैषम्यथी थतो आवेश ११ निर्वेद–पोताना आत्मा उपरनो तिरस्कार, पश्चात्ताप वैराग्य ॥ २२१ ॥ [illegible] त्वरि (स्त्री) तूर्णि (स्त्री) संवेग, सम्भ्रम, त्वरा मे [illegible] उतावळ, शीघ्रता, संवेग ११ वितर्क [illegible], परामर्श, विमर्शन ॥ २२२ ॥ अभ्याहार तर्क ऊह–ऊहा मे ७–विचारवुं ११ असूया–बीजाना गुणोमां दोषारोपण ११ मृति (स्त्री), संस्था, मृत्यु (पु स्त्री), [illegible] परलोकगमन [illegible] ॥ २२३ ॥ पञ्चत्वम् निधनम् (पु. न.)

अब्रह्मण्यमवध्योक्तौ, ज्यायसी तु स्वसाऽत्तिका ।
भर्ताऽऽर्यपुत्रो माताऽम्बा भदन्ताः सौगतादयः ॥ २३५ ॥

पूज्ये तत्रभवानत्रभवांश्च भगवानपि ।
पादा भट्टारको देवः, प्रयोज्यः पूज्यनामतः ॥ २३६ ॥

इति श्रीस्वपरसमयपारावारपारीण-शास्त्रावतार
कलिकालसर्वज्ञाचार्यपुङ्गवश्रीहेमचन्द्र
सूरीश्वरविरचितायामभिधानचिन्तामणि
नाममालायां देवकाण्डो
द्वितीयः समाप्तः ॥ २ ॥

વેશ્યા. હણ્ડે–નીચ સખીને બોલાવવાનો શબ્દ. હઞ્જે–દાસીને બોલાવવાનો શબ્દ. હલા–સખીને બોલાવવાનો શબ્દ. ॥ ૨૩૪ ॥ અબ્રહ્મણ્યમ્ (નાટ્યમાં)–અવધ્ય બ્રાહ્મણના ઉચ્ચારમાં આ શબ્દ બોલાય છે–કોઈ નિંદ્ય કે પાપકર્મ થતું હોય ત્યારે આ શબ્દ બોલાય છે. અત્તિકા–મોટી બેન. આર્યપુત્ર–સ્વામી, પતિ. અમ્બા–માતા. ભદન્ત (પુ. બ.)–સૌગત, નિર્ગ્રન્થ વગેરે મુનિઓ ॥ ૨૩૫ ॥ પૂજ્ય, તત્રભવાન્, અત્રભવાન્, ભગવાન્, 'પાદ' (પુ.) એ ૪–પૂજ્ય. પૂજ્ય વાચક નામ પછી પાદ, ભટ્ટારક, દેવ [ભટ્ટારક, મહ. શે. ૬૧] એ શબ્દોનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ (જેમ–ગુરુપાદા–પૂજ્ય ગુરુ. અર્હદ્ભટ્ટારક–પૂજ્ય અર્હન્. કુમારપાલદેવ–પૂજ્ય કુમારપાલ) ॥ ૨૩૬ ॥

इति श्रीतपोगच्छाधिपति-श्रीकदम्बगिरिप्रमुखानेकतीर्थोद्धारक शासन-
सम्राट्-सर्वतन्त्रस्वतन्त्राचार्यवर्य श्रीविजयनेमिसूरीश्वरपट्टालङ्कार-
समयज्ञ-शान्तमूर्तिश्रीमदाचार्यश्रीविजयविज्ञानसूरीश्वर-
पट्टधर-सिद्धान्तमहोदधि-प्राकृतविद्विशारदा-
चार्यश्रीविजयकस्तूरसूरिणा गौर्जर्यां विरचि-
तायां चन्द्रोदयाभिधवृत्तौ एष
काण्डो द्वितीयः समाप्तः ॥

वेश्याचार्यः पीठमर्दः, सूत्रधारस्तु सूचकः ।
नान्दी तु पाठको नान्द्याः, पार्श्वस्थः पारिपार्श्विकः ॥३३०॥
वासन्तिकः केलिकिलो, वैहासिको विदूषकः ।
प्रहासी प्रीतिदश्चाथ, पिङ्गः पल्लवको विटः ॥ ३३१ ॥
पिता त्वावुको भावुक-भावुकौ भगिनीपती
मान्यो विद्वान् युवराजः, कुमारो भर्तृदारकः ॥ ३३२ ॥
बाला वासूर्मार्षं आर्यो, देवो भट्टारको नृपः ।
राष्ट्रियो नृपतेः स्यालो, दुहिता भर्तृदारिका ॥ ३३३ ॥
देवी कृताभिषेकाऽन्या, भट्टिनी गणिकाऽज्जुका ।
नीचाचेटीसखीहूती, हण्डे-हञ्जे-हलाः क्रमात् ॥ ३३४ ॥

॥ ३२९ ॥ वेश्याचार्य पीठमर्द બે ૨-નૃત્યનો ઉપાધ્યાય, વેશ્યાને નાચ શિખવનાર. સૂત્રધાર (સ્થાપક), સૂચક [સૌવર્ણિક શે ૬૧] એ ૨ સૂચન કરનાર નાન્દી (નાન્દીપાઠક) બે નાન્દીપાઠક પૂર્વરંગના આરંભે કહેનાર પાર્શ્વસ્થ પારિપાર્શ્વિક બે ૨-પાસે રહેનાર ॥ ३३० ॥ वासन्तिक केलिकिल वैहासिक विदूषक प्रहासी प्रीतिद (પુ), प्रीतिद [वैकृतिक શિ ૨] બે ૬-વિદૂષક पिङ्ग पल्लवक विट (પુ. ન) એ ૩-વિટ ધૂતારો, વ્યભિચારી ॥ ३३१ ॥ आवुक-પિતા, બાપ (નાટકની ભાષામાં) भावुक भावुक બે ૨-બનેવી. मान्य વિદ્વાન, આયુષ્માન. युवराज कुमार, भर्तृदारक એ ૩-યુવરાજ સ્વામીનો પુત્ર, કુમાર ॥ ३३२ ॥ बाला, वासू બે ૨-કન્યા કુમારી मार्ष आर्य [मारिष શિ ૨] એ ૨-આર્ય देव भट्टारक બે ૨-રાજા. राष्ट्रिय-રાજાનો સાળો भर्तृदारिका-રાજકન્યા ॥ ३३३ ॥ દેવી અભિષેક કરાયેલી દેવી, પટરાણી भट्टिनी એ પટરાણી સિવાયની રાણી गणिका,-अज्जुका એ ૨-ગણિકા

---

1 भट्टारा-भावु ।

भगवत्यम्बमण्योक्तौ, न्यायसी तु स्वसाऽत्तिका ।
भर्ताऽऽर्यपुत्रो माताऽम्बा भदन्ताः सौगतादयः ॥ २३५ ॥

पूज्ये तत्रभवानत्रभवांश्च भगवानपि ।
पादा भट्टारको देवः, प्रयोज्याः पूज्यनामतः ॥ २३६ ॥

इति श्रीस्वपरसमयपारावारपारीण-शब्दाम्भसार
कलिकालसर्वज्ञाचार्यपुङ्गवश्रीहेमचन्द्र-
सूरीश्वरविरचिताभिधानचिन्तामणि
नाममालायां देवकाण्डो
द्वितीयः समाप्तः ॥ २ ॥

વેશ્યા. હણ્ડે–નીચ સખીને બોલાવવાનો શબ્દ. હઞ્જે–દાસીને બોલાવવાનો શબ્દ. હલા–સખીને બોલાવવાનો શબ્દ ॥ ૨૩૪ ॥ ભાવકલ્મ્ (અવચવાચ્ય)–નાટકમાં આ શબ્દ બોલાય છે–વિદ્વાન્ ઋષિ કે પાપમાં રત હોય ત્યારે આ શબ્દ બોલાય છે. અત્તિકા–મોટી બેન. આર્યપુત્ર–પતિ, સ્વામી, ધણી. અમ્બા–માતા. ભદન્તા (પુ બ)–સૌગત, નિર્ગ્રન્થ વગેરે મુનિઓ ॥ ૨૩૫ ॥ તત્રભવાન્, અત્રભવાન્, ભગવાન્ 'પાદ' (પુ) એ ૪–પૂજ્ય પૂજ્ય વાચક નામ પછી પાદ, ભટ્ટારક દેવ [ભટ્ટારક, પદ એ ૬૧] એ શબ્દોનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ (જેમ–ગુરુપાદા–પૂજ્ય ગુરુ ભટ્ટારકદેવ–પૂજ્ય અર્જુન, કુમારપાલદેવ–પૂજ્ય કુમારપાલ) ॥ ૨૩૬ ॥

इति श्रीतपोगच्छाधिपति–शासनसम्राट्–सूरिचक्रचक्रवर्ति–तीर्थोद्धारक–
सर्वतन्त्रस्वतन्त्राचार्यवर्य श्रीविजयनेमिसूरीश्वरपट्टालङ्कार
समयज्ञ–शान्तमूर्तिश्रीमदाचार्यश्रीविजयविज्ञानसूरीश्वर
पट्टधर–सिद्धान्तमहोदधि–प्राकृतविद्विशारदा–
चार्यश्रीविजयकस्तूरसूरिणा गुर्जरभाषायां विरचि–
तायां चन्द्रोदयाभिधवृत्तिकायां देव
काण्डो द्वितीयः समाप्तः ॥

॥ मध्यकाण्डः तृतीयः ॥

मर्त्याः पञ्चजना भूस्पृक्, पुरुषाः पूरुषा नराः ।
मनुष्यो मानुषो ना विट्, मनुजो मानवः पुमान् ॥ २१७ ॥
बालः पाकः शिशुर्डिम्भः, पोतः शावः स्तनन्धयः ।
पृथुकश्चोत्तानशयः, क्षीरकण्ठः कुमारकः ॥ २१८ ॥
शिशुत्वं शैशवं बाल्यं, वयस्स्थस्तरुणो युवा ।
तारुण्यं यौवनं वृद्धः, प्रवयाः स्थविरो जरन् ॥ २१९ ॥
जरी जीर्णो यातयामो, जीनोऽथ विस्रसा जरा ।
वार्द्धकं स्थाविरं ज्यायान्, वर्षीयान् दशमीत्यपि ॥ २२० ॥

अथ तृतीयमर्त्यकाण्डः—

मर्त्य पञ्चजन भूस्पृश् 'श्' (पु) पुरुष पूरुष नर मनुष्य मानुष ना 'नृ' विट् 'श्' (पु) मनुज मानव पुमान् 'पुंस्' ये १३ मनुष्य ॥ २१७ ॥ बाल पाक, शिशु (पु) डिम्भ पोत, शाव स्तनन्धय पृथुक अर्भ उत्तानशय क्षीरकण्ठ कुमारक—कुमार [अर्भ क्षीरप लि २१] ये १२—बालक, धावणुं बालक बाल. ॥ २१८ ॥ शिशुत्वम्, शैशवम्, बाल्यम् ये ३—बालपणुं, बाल्यावस्था वयस्थ तरुण युवन् 'अन्' (पु) ये ३ जुवान, तारुण्यम्, यौवनम् [यौवनिका लि २१] ये २—जुवानी वृद्ध प्रवयस् 'अस्' (पु) स्थविर जरत् 'त्' (पु) ॥ २१९ ॥ जरी 'इन्' (पु) जीर्ण यातयाम जीन ये ८—स्थविर, वृद्ध विस्रसा, जरा ये २—जरा, वृद्धावस्थाने वेद. वार्द्धकम् स्थाविरम् ये २ घडपणुं, वृद्धावस्था ज्यायान् 'अस्' (त्रि), वर्षीयान् 'अस्' दशमी 'इन्' (त्रि) [वार्धक्य दशमीस्थ लि २१]

विद्वान् सुधीः कवि-विचक्षण-लब्धवर्णा,
ज्ञः प्राप्तरूप-कृति-कृष्टयभिरूप-धीराः ।
मेधावि-कोविद-विशारद-सूरि-दोष
ज्ञाः प्राज्ञ-पण्डित-मनीषि-बुध-प्रबुद्धाः ॥ ३४१ ॥
व्यक्तो विपश्चित् सङ्ख्यावान्, सन् प्रवीणे तु शिक्षितः ।
निष्णातो निपुणो दक्षः, कर्म-हस्त-मुखाः कृतात् ॥ ३४२ ॥
कुशलश्चतुरोऽभिज्ञविज्ञवैज्ञानिकाः पटुः ।
छेको विदग्धे प्रौढस्तु, प्रगल्भः प्रतिभान्वितः ॥ ३४३ ॥
कुशाग्रीयमतिः सूक्ष्मदर्शी तत्कालधीः पुनः ।
प्रत्युत्पन्नमतिर्दूराद्, यः पश्येद् दीर्घदर्श्यसौ ॥ ३४४ ॥

---

१ ३–आतिवरवे ॥ ३४० ॥ विद्वान् 'वस्' (त्रि.) सुधि (त्रि.) कवि (पु.) विचक्षण लब्धवर्ण, ज्ञ प्राप्तरूप कृती 'इन्' (त्रि.) कृष्टि (पु.) अभिरूप धीर मेधावी 'इन्' (त्रि.) कोविद, विशारद, सूरि (पु) दोषज्ञ, प्राज्ञ, पण्डित, मनीषी 'इन्' (त्रि.) (धीमान् मतिमान्–मत्) बुध प्रबुद्ध ॥ ३४१ ॥ व्यक्त विपश्चित् (पु) संख्यावान् 'वत्' (पु), सत् 'त्' (पु), [कविता 'तृ' त्रि २२] ए २५–विद्वान्, पंडित. प्रवीण, शिक्षित निष्णात, निपुण, दक्ष कर्महस्त 'वत्' (पु.) कृतात्र, कृतमुख ॥ ३४२ ॥ कुशल चतुर, अभिज्ञ, विज्ञ, वैज्ञानिक, पटु (पु.), [क्षेत्रज्ञ शिक्षित, शिक्षा ए ३–ते ६२ कृतहस्त कृतार्थ कृती 'इन्' ए ३–शि २२] ए १४–प्रवीण, निपुण, होंशियार. छेक विदग्ध [छैकल, छेकिल (व्याडि ?) शे ६२] ए २–अत्यंत होंशियार प्रौढ, प्रगल्भ प्रतिभान्वित ए ३–प्रौढ, प्रतिभाशाली ॥ ३४३ ॥ कुशाग्रीयमति, सूक्ष्मदर्शी 'इन्' ए २–तीक्ष्णबुद्धिवाळो, तीक्ष्णबुद्धिवाळो.

हृदयालुः सहृदयोऽभिरूपोऽप्यथ संस्कृते ।
व्युत्पन्नप्रहतक्षुण्णा, अन्तर्वाणिस्तु शास्त्रवित् ॥ ३४५ ॥

वागीशो वाक्पतिर्वाग्मी, वाचोयुक्तिपटुः प्रवाक् ।
समुखो वावदूकेऽथ वदो वक्ता वदावदः ॥ ३४६ ॥

स्याद् जल्पाकस्तु वाचालो, वाचाटो बहुगर्ह्यवाक् ।
यद्वदोऽनुत्तरे दुर्वाक् कद्वदे सार्वपापरे ॥ ३४७ ॥

हीनवादिन्येडमूकानेडमूकौ त्ववाक्श्रुतौ ।
रवणः शब्दनस्तुल्या, कुवादकुचरौ समौ ॥ ३४८ ॥

दूरदर्शी (पु.) दीर्घदर्शी (पु) એ ૨–દૂરનું જોનારો, દીર્ઘદર્શી 'दूरदर्शी'-दूरदर्शी (पु) એ–દીર્ઘ વિચાર કરનાર લાંબી નજરવાળો. ॥ ૩૪૪ ॥ हृदयालु (पु) सहृदय विदग्ध એ ૩–પરિપક્વ જ્ઞાનવાળો, માયાળુ, પ્રશસ્ત ચિત્તવાળો. संस्कृत व्युत्पन्न प्रहत क्षुण्ण એ ૪ શાસ્ત્રાદિ તત્ત્વોનો સંસ્કારી. अन्तर्वाणि शास्त्रविद् (त्रि.) એ ૨–શાસ્ત્ર જાણનાર, વિદ્યાને જાણકાર એવો શાસ્ત્ર જાણનાર. ॥ ૩૪૫ ॥ वागीश वाक्पति (पु) એ ૨–બૃહસ્પતિ, શ્રેષ્ઠ વક્તા, બૃહસ્પતિ वाग्मी 'दूर' (पु) वाचोयुक्तिपटु (पु), प्रवाक् 'वद' (पु), समुख-वावदूक वावदूक એ ૫–વિદ્વાનમાં કુશળ, ન્યાય વગેરે શાસ્ત્રો જાણનાર. वद वक्ता 'वद' वदावद એ ૩–વક્તા. ॥ ૩૪૬ ॥ जल्पाक वाचाल वाचाट, बहुगर्ह्यवाक् 'वद' (पु) એ ૪–વાચાળ, બહુ નિંદ્ય વાક્ય કરનાર. यद्वद अनुत्तर એ ૨ કાંઈ તેમ બોલનાર. दुर्वाक् 'वद' कद्वद એ ૨–દુષ્ટવાદી, ખરાબ બોલનાર વચન ॥ ૩૪૭ ॥ हीनवादी 'दूर' (पु) એ ૨–સ્વર્ગ-વાદી, ઓછું બોલનાર एडमूक अनेडमूक अवाक् श्रुति (पु), (अवाक्श्रुत)–એ ૩–બહેરી અને મૂંગો, [अनेडमूक लि. २२ ला, ७८, ज्ञानेन्द्रे] रवण शब्दन એ ૨–શબ્દ કરનાર कुवाद कुचर [कुत्सितचर लि. २२]

लोहलोऽस्फुटवाग् मूकोऽवागसौम्यस्वरोऽस्वरः ।
वेदिता विदुरो विन्दुर्वन्दारुस्त्वभिवादकः ॥ ३४९ ॥
आशंसुराशंसितरि, कटरस्त्वतिकुत्सिते ।
निराकरिष्णुः क्षिप्नुः स्यात्, विकासी तु विकस्वरः ॥३५०॥
दुर्मुखे मुखराबद्धमुखौ शक्लः प्रियंवदे ।
दानशीलः स वदान्यो, वदन्योऽप्यथ वालिशः ॥ ३५१ ॥
मूढो मन्दो यथाजातो, बालो मातृमुखो जडः ।
मूर्खोऽमेधोविवर्णाज्ञा, वैधेयो मातृशासितः ॥ ३५२ ॥
देवानांप्रियजाल्मौ च, दीर्घसूत्रश्चिरक्रियः ।
मन्दः क्रियासु कुण्ठः स्यात्, क्रियावान् कर्मसूद्यतः ॥३५३॥

એ ૨–ખરાબ બોલનાર ખરાબ આશયવાળો ॥ ૩૪૮ ॥ લોહલ અસ્ફુટ વાચ્ 'ન' (પુ) [[illegible] શે ૯૨] એ ૨–અસ્પષ્ટ બોલનાર. મૂક અવાચ્ 'ન' (પુ) [[illegible] શે ૯૩] એ ૨–મૂંગો. અસૌમ્યસ્વર, અસ્વર એ ૨–ખરાબ સ્વરવાળો. વેદિતૃ 'ન' (પુ) વિદુર વિન્દુ એ ૩–જાણનાર. વન્દારુ (પુ), અભિવાદક એ ૨–વંદન કરનાર ॥ ૩૪૯ ॥ આશંસુ (પુ.) આશંસિતૃ 'ન' (ત્રિ) એ ૨–વાંછા કરનાર. કટર– અતિકુત્સિત એ ૨–અત્યંત ખરાબ. નિરાકરિષ્ણુ (પુ) ક્ષિપ્નુ (પુ) એ ૨–નિરાકરણ કરનાર, ફેંકનાર. વિકાસી 'ન્' વિકસ્વર એ ૨–વિકસ્વર ॥ ૩૫૦ ॥ દુર્મુખ–મુખર [illegible] એ ૩–અપ્રિય બોલનાર, [illegible] બોલનાર. શક્લ પ્રિયંવદ એ ૨–પ્રિય બોલનાર. [illegible] વદન્ય એ ૨–પ્રિય વાણીથી દાન આપનાર [[illegible] 'ન' [illegible], [illegible] શિ ૨૩] વાલિશ ॥ ૩૫૧ ॥ મૂઢ મન્દ યથાજાત બાલ માતૃમુખ જડ, મૂર્ખ અમેધસ્ (પુ) વિવર્ણ અજ્ઞ, વૈધેય, માતૃશાસિત ॥ ૩૫૨ ॥, દેવાનાંપ્રિય, [illegible]

---

१ वद–मानु ।

हृदयालुः सहृदयो विदग्धोऽप्यथ संस्कृते ।
व्युत्पन्नप्रहतक्षुण्णा, अन्तर्वाणिस्तु शास्त्रवित् ॥ ३४५ ॥

वाग्मीशो वाक्पतिर्वाग्मी, वाचोयुक्तिपटुः प्रवाक् ।
समुखो वावदूकोऽथ वदो वक्ता वदावदः ॥ ३४६ ॥

स्याद् जल्पाकस्तु वाचालो, वाचाटो बहुगर्ह्यवाक् ।
मंद्वदोऽनुधेर दुर्वाके कद्वदे स्यादपावरः ॥ ३४७ ॥

हीनवादिन्येडमूकानेडमूकौ त्ववाक्श्रुतौ ।
रवणः शब्दनेस्तुल्या, कुवादकुचरौ समौ ॥ ३४८ ॥

[illegible] (पु.) [illegible] (पु) એ २–[illegible] [illegible] (पु) એ–[illegible] વિચાર કરનાર [illegible] ॥ ३४४ ॥ हृदयालु (पु.), सहृदय [illegible] એ ३–[illegible] [illegible], प्रशस्त [illegible] (पु.) [illegible] એ ४ [illegible] तत्त्वोनी [illegible] अन्तर्वाणि [illegible] (त्रि.) એ २–शास्त्र [illegible] ॥ ३४५ ॥ वाग्मीश, [illegible] (पु), એ २–[illegible] वाग्मी [illegible] (पु) वाचोयुक्तिपटु (पु.), प्रवाक् (पु), [illegible] [illegible] એ ५–[illegible] [illegible] [illegible] ॥ ३४६ ॥ [illegible] (पु.) એ ४–[illegible] [illegible] (पु) એ २–[illegible] ॥ ३४७ ॥ [illegible] (पु) એ २–[illegible] [illegible] (पु), ([illegible])–એ ३–[illegible] [[illegible] सि २२ [illegible]] [illegible] એ २–[illegible] [[illegible] सि २२]

लोहलोऽस्फुटवाग् मूकोऽवागसौम्यस्वरोऽस्वरः ।
वेदिता विदुरो विन्दुर्वन्दारुस्त्वभिवादकः ॥ ३४९ ॥
आशंसुराशंसितरि, कद्वरस्त्वतिकुत्सित ।
निराकरिष्णुः क्षिप्नुः स्याद् विकासी तु विकस्वरः ॥३५०॥
दुर्मुखे मुखराबद्धमुखौ शक्लः प्रियंवदे ।
दानशीलः स वदान्यो, वदन्योऽप्यथ वालिशः ॥ ३५१ ॥
मूर्खो मन्दो यथाजातो, बालो मातृमुखो जडः ।
मूर्खोऽमेधोविमर्शाङ्गा, वैधेयो मातृशासितः ॥ ३५२ ॥
देवानांप्रियजाल्मौ च, दीर्घसूत्रश्चिरक्रियः ।
मन्दः क्रियासु कुण्ठः स्यात्, क्रियावान् कर्मसूद्यतः ॥३५३॥

ने २–ખરાબ બોલનાર, ખરાબ અવાજવાળો. ॥ ३४८ ॥ लोहल, अस्फुट वाच् 'च्' (पु) [वाक्. शे ९२] ने २–અસ્પષ્ટ બોલનાર. मूक, अवाच् 'च्' (पु) [वाच्, वेद शे ९३] ने २–મૂંગો. असौम्यस्वर, अस्वर ने –ખરાબ સ્વરવાળો. वेदितृ 'ऋ' (पु) विदुर, विन्दु ने ३–જાણનાર. वन्दारु (पु), अभिवादक ने २–વંદન કરનાર. ॥ ३४९ ॥ आशंसु (पु) आशंसितृ 'ऋ' (त्रि.) ने २–વાંછા કરનાર. कद्वर–अतिकुत्सित ने २–અત્યંત ખરાબ. निराकरिष्णु (पु) क्षिप्नु (पु) ने २–નિરાકરણ કરનાર, ફેંકનાર. विकासी 'इन्' विकस्वर ने २–વિકસ્વર ॥ ३५० ॥ दुर्मुख–मुखर, अबद्धमुख ने ३–અપ્રિય બોલનાર, અર્થરહિત બોલનાર. शक्ल, प्रियंवद ने २–પ્રિય બોલનાર. वदान्य, वदन्य ने २–પ્રિય વાણીથી દાન આપનાર. [वदान्य–[illegible] प्रियवाच्–प्रियवाच् 'च्' [illegible], प्रियवादी. शि २३] वालिश ॥ ३५१ ॥ मूर्ख, मन्द, यथाजात, बाल, मातृमुख, जड, मूर्ख अमेधस् 'अस्' (पु) विमर्शाङ्ग, अज्ञ, वैधेय मातृशासित ॥ ३५२ ॥ देवानांप्रिय, जाल्म

---

१ पाठ–मासु ।

हृदयालुः सहृदयो मेधिरूपोऽप्यथ संस्कृते ।
व्युत्पन्नप्रहतक्षुण्णा, अन्तर्वाणिस्तु शास्त्रवित् ॥ २४५ ॥

वागीशो वाक्पतिर्वाग्मी, वाचोयुक्तिपटुः प्रवाक् ।
समुखो वावदूकोऽथ वदो वक्ता वदावदः ॥ २४६ ॥

स्याद् जल्पाकस्तु वाचालो, वाचाटो बहुगर्ह्यवाक् ।
गद्गदोऽनुचेर दुर्वाक् कद्वदे सार्थयाचरः ॥ २४७ ॥

हीनवादिन्येडमूकानेडमूकौ त्ववाक्श्रुतौ ।
रवणः शब्दनस्तुल्यौ, कुवादकुचरौ समौ ॥ २४८ ॥

हृदयालुः (પુ.) सहृदयः (પુ) એ ૨-હૃદયવાળો, મેધિરૂપ (પુ) એ-વાંધી વિચાર કરનાર, વાંધી નાખનારો ॥ ૨૪૪ ॥ हृदयालु (પુ) सहृदय मेधिरः એ ૩-પરિપાક જાણનારો, ભાષાનું, પ્રશસ્ત ચિત્તવાળો. संस्कृत व्युत्पन्न प्रहत क्षुण्ण એ ૪ શાસ્ત્રાદિ તત્ત્વોને જાણનારો. अन्तर्वाणि शास्त्रवित् (ત્રિ.) એ ૨-શાસ્ત્ર અનુસાર, બીજાને જ્ઞાન આપે શાસ્ત્ર અનુસાર. ॥ ૨૪૫ ॥ वागीश वाक्पति (પુ), એ ૨-બૃહસ્પતિ, એક નક્ષત્ર, બૃહસ્પતિ. वाग्मी 'ग्मिन्' (પુ), वाचोयुक्तिपटु (પુ) प्रवाक् 'च्' (પુ) समुख-सवक्ता वावदूक એ ૫-બોલવામાં કુશળ, ન્યાય વગેરે શાસ્ત્રો અનુસાર. वद वक्ता 'तृ' वदावद એ ૩-વક્તા ॥ ૨૪૬ ॥ जल्पाक वाचाल वाचाट बहुगर्ह्यवाक् 'च्' (પુ) એ ૪-વાચાળ, બહુ નિંદ્ય વાક્ય કરનાર. गद्गद अनुचेर એ ૨ કુત્સિત વેણ બોલનાર. दुर्वाक् 'च्' कद्वद એ ૨-દુર્વચની, ખરાબ બોલનાર વક્તા ॥ ૨૪૭ ॥ हीनवादी 'दिन्' (પુ) એ ૨-સ્વર્દીન-વાદી, ખોટું બોલનાર. एडमूक अनेडमूक अवाक्श्रुति (પુ), ([illegible])-એ ૩-બહેરી અને મૂંગો, [अनेडमूक ત્રિ. ૨૨ ઘા, ૪૮, આપેલો] रवण, शब्दन એ ૨-શબ્દ કરનાર कुवाद कुचर [कुत्सितवाद ત્રિ. ૨૨]

दरिद्रो दुर्विधो दुःस्थो, दुर्गतो निःस्वकीकटौ ।
अकिञ्चनोऽधिपस्त्वीशो, नेता परिवृढोऽधिभूः ॥ ३५८ ॥
पतीन्द्रस्वामिनाथार्याः, प्रभुर्भर्तेश्वरो विभुः ।
ईशितेनो नायकश्च, नियोज्यः परिचारकः ॥ ३५९ ॥
डिङ्गरः किङ्करो भृत्यश्चेटो गोप्यः पराचितः ।
दासः प्रैष्यः परिस्कन्दो, भुजिष्यपरिकर्मिणौ ॥ ३६० ॥
परान्नः परपिण्डादः, परजातः परैधितः ।
भृतको भृतिभुग् वैतनिकः कर्मकरोऽपि च ॥ ३६१ ॥
स निर्भृतिः कर्मकारो, भृतिः स्यान्निष्क्रयः पणः ।
कर्मण्या वेतनं मूल्यं, निर्वेशो भरणं विधा ॥ ३६२ ॥
भर्मण्या भर्म मूल्यं च, भोगस्तु गणिकाभृतिः ।
खलपूः स्याद् बहुकरो, भारवाहस्तु भारिकः ॥ ३६३ ॥

दरिद्र दुर्विध दुःस्थ दुर्गत निःस्व कीकट, अकिञ्चन [कुगत, दीन, नीच, ए ३–शे ६४] એ ७–નિર્ધન, ગરીબ. अधिप, ईश, नेतृ 'ऋ' परिवृढ अधिभू (पु.) ॥ ३५८ ॥ पति (पु) इन्द्र, स्वामी 'इन्' नाथ आर्य, प्रभु भर्तृ 'ऋ' (पु) ईश्वर विभु (पु) ईशितृ 'ऋ' (पु) इन, नायक એ १७–સ્વામી, નાથ. नियोज्य, परिचारक ॥ ३५९ ॥ डिङ्गर, किङ्कर भृत्य, चेट गोप्य पराचित दास प्रेष्य परिस्कन्द भुजिष्य परिकर्मी 'इन्' (पु.) ॥ ३६० ॥ परान्न परपिण्डाद, परजात परैधित [परिचारक शि. २४] એ १७–ચાકર. भृतक भृतिभुज् 'ज्' (पु) वैतनिक कर्मकर એ ४–પગારદાર ॥ ३६१ ॥ कर्मकार –પગાર વિના કામ કરનાર. भृति (સ્ત્રી) निष्क्रय, पण, कर्मण्या, वेतन, मूल्य, निर्वेश भरण, विधा ॥ ३६२ ॥ भर्मण्या भर्म 'मन्' (न.)

कर्मक्षमोऽलंकर्मीणः कर्मशूरस्तु कर्मठः ।
कर्मशीलः कार्मः आयःशूलिकस्तीक्ष्णकर्मकृत् ॥ ३५४ ॥
सिंहसंहननः स्वङ्गः, स्वतन्त्रो निरवग्रहः ।
यथाकामी स्वैरुचिम, सच्छन्दः स्वैर्यपावृतः ॥ ३५५ ॥
परच्छन्दे स्वैरिता स्वेच्छा, नाथवान् निघ्नगृह्यकौ ।
तन्त्रायत्तोऽस्वाधीनोऽपच्छन्दवन्तो पराद् परे ॥ ३५६ ॥
लक्ष्मीवान् लक्ष्मणः श्रीलः, इभ्यो आढ्यो धनीश्वरौ ।
ऋद्धे विभूतिः संपत्तिर्लक्ष्मी श्रीऋद्धिसम्पदः ॥ ३५७ ॥

[कर्मठ नामवर्जित ३ हे ४३ कर्मोद्युक्त त्रि २३] એ १५-भूर्णं ... विरचित એ २-मोटुं काम करनार, भाग्यनुं कुक्ष एवी-क्रियामां ભાગ્યનું क्रियावान् 'नव' (त्रि) क्रियामां तत्पर. ॥ ३५३ ॥ कर्मक्षम अलंकर्मीण એ २-कार्य करवामां समर्थ कर्मशूर कर्मठ એ २-आरंभेल कार्यने बलपूर्वक पूर्ण करनार कर्मशील कार्म એ २-सतत कार्य करनार, कार्यमां सदा प्रवर्तेल आय:शूलिक तीक्ष्णकर्मकृत् (तामसिक) એ २-तीक्ष्ण उपाय वडे कार्य करनार ॥ ३५४ ॥ सिंहसंहनन स्वङ्ग એ २-सिंह जेवा संघयणवाळो, सारा रूपवाळो स्वतन्त्र निरवग्रह यथाकामी 'पुं' (त्रि), स्वरुचि (पु.), स्वच्छन्द स्वैरी 'पुं' (त्रि), अपावृत એ ७-स्वतन्त्र, स्वच्छंदी ॥ ३५५ ॥ स्वच्छन्द, स्वैरिता, स्वेच्छा એ ३-स्वेच्छा, स्वतंत्रता नाथवान् 'नव' (पु), निघ्न गृह्यक अधीन परतन्त्र परवश पराधीन परच्छन्द परवान् 'नव' [-नव नाथवान्, वंशीन એ ३-हे ४३] એ ९-परवश, पराधीन ॥ ३५६ ॥ लक्ष्मीवान् 'नव' (पु), लक्ष्मण श्रील-श्रीक [श्रीमान् 'नव' त्रि २३] એ ३-लक्ष्मीवाळो. इभ्य आढ्य धनी 'पुं' (पु) ईश्वर 'नव' (समृद्ध) એ ५ धनाढ्य, धनवान. विभूति (स्त्री) सम्पत्ति (स्त्री), लक्ष्मी (स्त्री), श्री (स्त्री), ऋद्धि (स्त्री), सम्पद् (स्त्री) એ ६-संपत्ति, समृद्धि ॥ ३५७ ॥

१ अधीन-भातु ।

दरिद्रो दुर्विधो दुःस्थो, दुर्गतो निःस्वकीकटौ ।
अकिञ्चनोऽधिपस्त्वीशो, नेता परिवृढोऽधिभूः ॥ ३५८ ॥
पतीन्द्रस्वामिनाथार्याः, प्रभुर्भर्तेश्वरो विभुः ।
ईशितेनो नायकश्च, नियोज्यः परिचारकः ॥ ३५९ ॥
डिङ्गरः किङ्करो भृत्यश्चेटो गोप्यः पराचितः ।
दासः प्रैष्यः परिस्कन्दो, भुजिष्यपरिकर्मिणौ ॥ ३६० ॥
पराभ्रैः परपिण्डादः, परजातः परैधितः ।
भृतको भृतिभुग् वैतनिकः कर्मकरोऽपि च ॥ ३६१ ॥
स निर्भृतिः कर्मकारो, भृतिः साभिष्क्रयः पणः ।
कर्मण्या वेतनं मूल्यं, निर्वेशो भरणं विधा ॥ ३६२ ॥
भर्मण्या भर्म भृत्या च, भोगस्तु गणिकाभृतिः ।
खलपूः स्याद् बहुकरो, भारवाहस्तु भारिकः ॥ ३६३ ॥

दरिद्र दुर्विध दुःस्थ दुर्गत निःस्व कीकट अकिञ्चन [क्षुद्र, दीन ... ६४] अने ७—निर्धन, दीन भिखारी, ईश नेता 'ऋ' परिवृढ अधिभू (पु.) ॥ ३५८ ॥ पति (पु) इन्द्र, स्वामी 'इन्' नाथ आर्य, प्रभु, भर्तृ 'ऋ' (पु) ईश्वर, विभु (पु) ईशितृ 'ऋ' (पु), इन नायक अने १७—स्वामी, नायक. नियोज्य परिचारक ॥ ३५९ ॥ डिङ्गर किङ्कर भृत्य, चेट गोप्य पराचित दास, प्रैष्य परिस्कन्द, भुजिष्य परिकर्मी 'इन्' (पु) ॥ ३६० ॥ पराच्य परपिण्डाद परजात परैधित [मजिष्ठ शि. २४] अने १७—चाकर. भृतक भृतिभुज् 'ज्' (पु.) वैतनिक कर्मकर अने ४—पगारदार ॥ ३६१ ॥ कर्मकार —पगार विना काम करनार. भृति (स्त्री.) अभिष्क्रय, पण, कर्मण्या वेतनम् मूल्यम् निर्वेश भरणम् विधा ॥ ३६२ ॥, भर्मण्या भर्म भृत्या (न.)

कर्मक्षमोऽलङ्कर्मीण' कर्मशूरस्तु कर्मठः ।
कर्मशीलः कार्मः आयःशूलिकस्तीक्ष्णकर्मकृत् ॥ २५४ ॥
सिंहसंहननः स्वङ्गः, स्वतन्त्रो' निरवग्रहः ।
यथाकामी' स्वैरपिम, स्वछन्दः स्वैरपावृतः ॥ ३५५ ॥
परच्छन्दो परिवो सेच्छा, नाथवान् निघ्नगृह्यकौ' ।
तथायत्तोऽवशाधीनोऽस्वच्छन्दपरन्तः पराद् पर ॥ ३५६ ॥
लक्ष्मीवान् लक्ष्मणः श्रीलः, इभ्य आढ्यो' धनीश्वरः ।
ऋद्धं विभूतिः संपत्तिर्लक्ष्मी' श्रीऋद्धिसम्पदः ॥ ३५७ ॥

[कर्मेद कामकर्मिन् दे ६३ कर्मोद्युक्त शि २८] એ १५-मूर्ख કર્મ શૂર नितमिक એ २-ધીમુ કામ કરનાર, આળસુ सुस्त. એ-ક્રિયાર્થ આળસુ क्रियावाद् 'वत्' (त्रि.) ક્રિયામા તત્પર. ॥ ३५३ ॥ कर्मक्षम अलङ्कर्मीण એ २-કાર્ય કરવામા સમર્થ कर्मशूर कर्मठ એ २-આરંભેલા કાર્યને યત્નપૂર્વક પૂર્ણ કરનાર कर्मशील कार्मी એ २-સતત કાર્ય કરનાર, કાર્યમા સદા પ્રવર્તેલ आयःशूलिक तीक्ष्णकर्मकृत् (साहसिक) એ २ તીક્ષ્ણ ઉપાય વડે કાર્ય કરનાર ॥ ३५४ ॥ सिंहसंहनन स्वङ्ग એ २-સિંહ જેવા સંઘયણવાળો, સારા રૂપવાળો स्वतन्त्र निरवग्रह यथाकामी 'इन्' (त्रि.), स्वैरिन् (पु.), स्वच्छन्द स्वैरी 'इन्' (त्रि.), स्वैरावृत એ ७-સ્વતંત્ર, સ્વચ્છંદી ॥ ३५५ ॥ परच्छन्द, परिवृत, सेव्य એ ३-સેવક, સ્વતંત્રતા नाथवान् 'वत्' (पु.), निघ्न गृह्यक आयत्त परवश परतन्त्र पराधीन परवश्य परवान् 'वत्' [-वश वालच केवित એ ३-री ६३] એ ६-પરવશ, પરાધીન. ॥ ३५६ ॥ लक्ष्मीवान् 'वत्' (पु.), लक्ष्मण श्रील-श्रीक [श्रीमद् 'वत्' शि २८] એ ३-લક્ષ્મીવાળો इभ्य आढ्य धनी 'इन्' (पु.) ईश्वर ऋद्ध (प्रत्यय) એ ५ ધનાઢ્ય, ધનવાન विभूति (स्री.) सम्पत्ति (स्री.) लक्ष्मी (स्री.), श्री (स्री.), ऋद्धि (स्री.), सम्पद् (स्री.) એ ६-સંપત્તિ, સમૃદ્ધિ. ॥ ३५७ ॥

---

१ नाथीन -वश्य ।

दरिद्रो दुर्विधो दुःस्थो, दुर्गतो निःस्वकीकटौ ।
अकिञ्चनोऽधिपस्त्वीशो, नेता परिवृढोऽधिभूः ॥ ३५८ ॥
पतीन्द्रस्वामिनाथार्याः, प्रभुर्भर्त्तेश्वरो विभुः ।
ईशितेनो नायकश्च, नियोज्यः परिचारकः ॥ ३५९ ॥
डिङ्गरः किङ्करो भृत्यश्चेटो गोप्यः पराचितः ।
दासः प्रेष्यः परिस्कन्दो, भुजिष्यपरिकर्मिणौ ॥ ३६० ॥
परार्भः परपिण्डादः, परजातः परैधितः ।
भृतको भृतिभुग् वैतनिकः कर्मकरोऽपि च ॥ ३६१ ॥
स निर्भृतिः कर्मकारो, भृतिः स्याभिरणं पणः ।
कर्मण्या वेतनं मूल्यं, निर्वेशो भरणं विधा ॥ ३६२ ॥
भर्मण्या भर्म भृत्या च, भोगस्तु गणिकाभृतिः ।
खलपूः स्याद् बहुकरो, भारवाहस्तु भारिकः ॥ ३६३ ॥

दरिद्र दुर्विध दुःस्थ दुर्गत निःस्व कीकट, अकिञ्चन [मुग्ध, दीन, दीनं अे ३-श्री ६४] अे ७-निर्धन, दीन. अधिप ईश, नेतृ पुं परिवृढ अधिभू (पु) ॥ ३५८ ॥ पति (पु) इन्द्र, स्वामी पुं नाथ आर्य, प्रभु भर्तृ पुं (पु) ईश्वर, विभु (पु) ईशितृ पुं (पु) इन नायक अे १७-स्वामी, नायक नियोज्य, परिचारक ॥ ३५९ ॥ डिङ्गर, किङ्कर भृत्य, चेट, गोप्य पराचित दास, प्रेष्य, परिस्कन्द भुजिष्य परिकर्मी पुं (पु) ॥ ३६० ॥ परार्भ, परपिण्डाद, परजात परैधित [परिचारक शि. २४] अे १७-नोकर. भृतक भृतिभुज पुं (पु) वैतनिक कर्मकर अे ४-पगारदार ॥ ३६१ ॥ कर्मकार -पगार विना काम करनार. भृति (स्त्री) अभिरण, पण, कर्मण्या, वेतनम् मूल्यम् निर्वेश भरणम् विधा ॥ ३६२ ॥ भर्मण्या भर्म पुं (न)

वार्धुषिके वैवधिको, भारे विवधवीवधौ ।
काचः शिक्यं तदालम्बो, भारयष्टिर्विहङ्गिका ॥ ३६४ ॥

शूरो भारभटो वीरो, विक्रान्तश्चाथ कातरः ।
दरितश्चकितो भीतो, भीरु-भीरुक-भीलुकाः ॥ ३६५ ॥

विहस्तव्याकुलौ व्यग्रे, कान्दिशीको भयद्रुते ।
उत्पिञ्जलसमुत्पिञ्जपिञ्जला भृशमाकुले ॥ ३६६ ॥

महेच्छे तूद्भटोदारो-दात्तोदीर्णमहाशयाः ।
महामना महात्मा च, कृपणस्तु मितम्पचे ॥ ३६७ ॥

ચૂના એ ૧૨-પગાર, મૂલ્ય, મજૂરી, ભોગ [illegible] [[illegible] (સ્ત્રી) [illegible] ૬૪] એ ૨-[illegible] પગાર [illegible] [illegible] [[illegible] -([illegible] [illegible] -[illegible] [illegible] [illegible]) [illegible] ૨૪] એ ૨-[illegible] [illegible] કરનાર, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એ ૨-ભાર ઉપાડનાર, મજૂર ॥ ૩૬૩ ॥ વાર્ધુષિક વૈવધિક [[illegible], [illegible] [illegible] ૨૪] એ ૨-[illegible] ભાર ઉપાડનાર [illegible] [illegible], [illegible] એ ૩-ભાર [illegible] [illegible] [illegible] એ ૨-[illegible] [illegible] [illegible] [[illegible] [illegible] ૨૫] એ ૨-ભાર ઉપાડવાની [illegible], [illegible] ॥ ૩૬૪ ॥ શૂર, [illegible] વીર [illegible] એ ૪-શૂર [illegible] પરાક્રમી. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] (પુ) [illegible] [illegible] [[illegible] [illegible] [illegible] ૬૪] એ ૭-બીકણ. ॥ ૩૬૫ ॥ [illegible] [illegible] [illegible] એ ૩-વ્યાકુળ, [illegible] [illegible] [illegible] એ ૨-[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એ ૩-અતિવ્યાકુળ ॥ ૩૬૬ ॥ મહેચ્છ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] '[illegible]' (પુ), મહાત્મન્ '[illegible]' (પુ.) એ ૮-

कीनाशस्तद्धने मुष्टेर्न्धयदृढमुष्टयः ।
किम्पचानो दयालुस्तु, कृपालुः करुणापरः ॥ ३६८ ॥
सूरतोऽपि दया सूक्ता, कारुण्यं करुणा घृणा ।
कृपाऽनुकम्पाऽनुक्रोशो, हिंस्रे शरारुघातुकौ ॥ ३६९ ॥
व्यापादनं विशरणं प्रमयः प्रमापणं,
निर्ग्रन्थनं प्रमथनं कदनं निबर्हणम् ।
निस्तर्हणं विशसनं क्षणनं परासनं,
प्रोज्जासनं प्रशमनं प्रतिघातनं वधः ॥ ३७० ॥
प्रवासनोद्वासनघातनिर्वासनानि संज्ञप्तिनिशुम्भहिंसाः ।
निर्वापणालम्भननिषूदनानि, निर्यातनोन्मन्थसमापनानि ॥ ३७१ ॥
अपासनं वर्जनमारपिञ्जा, निष्कासनक्राथविशारणानि ।
स्युः कर्तनं कल्पनवर्धने च, स्यान्मर्षितो घातोद्यत आततायी ॥ ३७२ ॥

[illegible] ભગ્ન. [illegible] મિતમ્પચ ॥ ૩૬૭ ॥, કીનાશ: [illegible] મુષ્ટ, [illegible] દઢમુષ્ટિ, કિમ્પચાન એ ૮–કૃપણ. દયાલુ (પુ) કૃપાલુ (પુ.) [illegible] ॥ ૩૬૮ ॥ સૂરત એ ૪–દયાળુ દયા ઘૃણા (પુ. ન) [illegible] કરુણા ઘૃણા કૃપા અનુકમ્પા અનુક્રોશ એ ૮–અનુકમ્પા, દયા. હિંસ્ર શરારુ (પુ) ઘાતુક એ ૩–હિંસક ॥ ૩૬૯ ॥ વ્યાપાદનમ્ વિશરણમ્ પ્રમય: (પુ. ન) પ્રમાપણમ્ નિર્ગ્રન્થનમ્ પ્રમથનમ્ કદનમ્ નિબર્હણમ્ નિસ્તર્હણમ્ વિશસનમ્ ક્ષણનમ્ પરાસનમ્ પ્રોજ્જાસનમ્ પ્રશમનમ્ પ્રતિઘાતનમ્, વધ ॥ ૩૭૦ ॥ પ્રવાસનમ્ ઉદ્વાસનમ્ ઘાત: નિર્વાસનમ્ સંજ્ઞપ્તિ (સ્ત્રી.) નિશુમ્ભ: હિંસા નિર્વાપણમ્, આલમ્ભ:, નિષૂદનમ્, નિર્યાતનમ્ ઉન્મન્થ:, સમાપનમ્ ॥ ૩૭૧ ॥ અપાસનમ્, વર્જનમ્ મારઃ,

वार्तावहो वैवधिको, भारे विवधवीवधौ ।
काचः शिक्यं तदालम्बो, भारयष्टिर्विहङ्गिका ॥ ३६४ ॥

शूरश्चारभटो वीरो, विक्रान्तश्चाथ कातरः ।
दरिद्रश्चकितो भीतो, भीरु-भीरुक-भीलुकाः ॥ ३६५ ॥

विहस्तव्याकुलौ व्यग्रे, कान्दिशीको भयद्रुते ।
उत्पिञ्जलसमुत्पिञ्जपिञ्जला भृशमाकुले ॥ ३६६ ॥

महेच्छस्तूद्भटोदारोदात्तोदीर्णमहाशयाः ।
महामना महात्मा च, कृपणस्तु मितम्पचः ॥ ३६७ ॥

ચૂણા ને ૧ ભાર, બૂસ, મજૂરી જેમાં ગણિકાકૃતિ [માદિ (સ્ત્રી) હૈ ૬૪] ને ૨—ગણિકાનો ભાર વતર પાકુક. [સંવાર્તક—(વૃ વાર્તાક—વાતુ ધન પેદા કરનાર) લિ ૨૪] ને ૨—જાતુ સાધુ કરનાર, જાદુ કરનાર, મરવાળા, વાર્તિક ને —ભાર ઉપાડનાર, મજૂર. ॥ ૩૬૩ ॥ વાર્તાવહ વૈવધિક [વિવધિક વીવધિક લિ ૨૪] ને ૨ અનાદિકાનો ભાર ઉપાડનાર ભાર *વિવધ વીવધ: ને ૩ ભાર એમે કાચ શિક્યમ્ ને ૨—સીકું ભારયષ્ટિ વિહંગિકા [વિહંગમા લિ ૨૫] ને ૨—ભાર ઉપાડવાની કાવડી, કાવડ ॥ ૩૬૪ ॥ શૂર ચારભટ વીર વિક્રાન્ત ને ૪—સુભટ, શૂરવીર, પરાક્રમી કાતર, દરિદ્ર ચકિત ભીત ભીરુ (પુ) ભીરુક ભીલુક [ભયુ ભય હૈ ૬૪] ને ૭—બીકણ. ॥ ૩૬૫ ॥ વિહસ્ત, વ્યાકુલ વ્યગ્ર ને ૩—આકુળ, ગભરાયેલો કાન્દિશીક ભયદ્રુત ને ૨—ભયથી પીડિત, ભયથી નાસી ગયેલો ઉત્પિઞ્જલ સમુત્પિઞ્જ પિઞ્જલ ને ૩—અતિઆકુળ ॥ ૩૬૬ ॥ મહેચ્છ ઉદ્ભટ ઉદાર, ઉદાત્ત ઉદીર્ણ મહાશય મહામનસ્ ‘નસ્’ (પુ) મહાત્મા ‘ત્મન્’ (પુ.) ને ૮-

---

* विवध—वीवधौ धान्ये पर्याहारे (धान्यादौ) चेत्यमरशेषे ।

कीनाशस्तद्धनः क्षुद्रकदर्यदृढमुष्टयः ।
किम्पचानो दयालुस्तु, कृपालुः करुणापरः ॥ ३६८ ॥
सूरतोऽथ दया शूकः, कारुण्यं करुणा घृणा ।
कृपाऽनुकम्पाऽनुक्रोशो, हिंस्रे शरारुघातुकौ ॥ ३६९ ॥

व्यापादनं विशरणं प्रमयः प्रमापणं,
निर्ग्रन्थनं प्रमथनं कदनं निबर्हणम् ।
निस्तर्हणं विशसनं क्षणनं परासनं,
प्रोज्जासनं प्रशमनं प्रतिघातनं वधः ॥ ३७० ॥

प्रवासनोद्वासनघातनिर्वासनानि संज्ञप्तिनिशुम्भमारहिंसाः ।
निर्वापणालम्भननिषूदनानि, निर्यातनोन्मन्थसमापनानि ॥ ३७१ ॥
अपासनं वर्जनमारपिञ्जाः, निष्कारणक्राथविशारणानि ।
स्युः कर्तने कल्पनवर्धने च, छेदेऽथ घातोद्यते आततायी ॥३७२॥

[illegible]

स शैर्षच्छेदिकः शीर्षच्छेद्यो यो वधमर्हति ।
प्रमीत उपसम्पन्नः, परेतप्रेतसंस्थिताः ॥ ३७३ ॥
नामशेषः परासुश्च, व्यापन्नोपरतौ मृतः ।
परेतसुखदे दाने, ऊर्ध्वमौर्ध्वदेहिकम् ॥ ३७४ ॥
मृतस्नानमपस्नानं, निवापः पितृतर्पणम् ।
चितिश्चिता चित्यास्तुल्या, ऋजुस्तु प्राञ्जलोऽञ्जसः ॥ ३७५ ॥
दक्षिणे सरलोदारौ, शठस्तु निकृतोऽनृजुः ।
क्रूरे नृशंसनिस्त्रिंशपापा धूर्तस्तु वञ्चकः ॥ ३७६ ॥
व्यंसकः कुहको दाम्भाजिनिको मायिजालिकौ ।
माया तु शठता शाठ्यं, कुसृतिर्निकृतिश्च सा ॥ ३७७ ॥

शिर निकृन्तनम्, कल्प निकृन्तनम् ए ३१-शिरच्छेद, कर्तनम्, कल्पनम्, ... ए ४ कापवुं ... (पु) (...) ए वध करवाने लायक थयेलो ॥ ३७२ ॥ शैर्षच्छेदिक शीर्षच्छेद्य ए २-वध करवा योग्य. प्रमीत उपसम्पन्न परेत प्रेत संस्थित ॥ ३७३ ॥ नामशेष नाशेनापन्न ... व्यापन्न उपरत, मृत (पु) ए १२ (त्रि)-मरेलो, मृत्यु पामेल. और्ध्वदैहिकम्-ऊर्ध्वदैहिकम् [और्ध्वदेहिकम् शि २५] मरेलानी पाछळ अपातुं दान अर्थात्, मरनारने उद्देशी अपातुं दान ॥ ३७४ ॥ मृतस्नान अपस्नान ए २-मरेलानुं स्नान. निवाप पितृतर्पण ए २-पितृओने माटे आपेलुं जलादि दान, श्राद्धादि-पितृतर्पण. चिति (स्त्री) चिता चित्या ए ३-चिता. ऋजु (पु) प्राञ्जल अञ्जस ए ३-सरळ ॥ ३७५ ॥ दक्षिण सरल उदार ए ३-उदार, सरळ चित्तवाळो. शठ निकृत, अनृजु [अनृजु शि २५] ए ३-शठ, मायावी. क्रूर नृशंस निस्त्रिंश, पाप ए ४-क्रूर, पापी. धूर्त, वञ्चक ॥ ३७६ ॥ व्यंसक कुहक दाम्भाजिनिक मायी

कपटं कैतवं दम्भः, कूटं छद्मोपधिश्छलम् ।
व्यपदेशो मिषं लक्षं, निभं व्याजोऽथ कुसृतिः ॥ ३७८ ॥
शठता दम्भचर्या च, वञ्चनं तु प्रतारणम् ।
व्यलीकमतिसन्धानं, साधुः सभ्यार्यसज्जनाः ॥ ३७९ ॥
दोषैकदृक् पुरोभागी, कर्णेजपस्तु दुर्जनः ।
पिशुनः सूचको नीचो, द्विजिह्वो मत्सरी खलः ॥ ३८० ॥
व्यसनार्तस्तूपरक्तश्चौरस्तु प्रतिरोधकः ।
दस्युः पाटच्चरः स्तेनस्तस्करः पारिपन्थिकः ॥ ३८१ ॥
परिमोषिपरास्कन्द्यैकागारिकमलिम्लुचाः ।
यः पश्यतो हरेदर्थं, स चौरः पश्यतोहरः ॥ ३८२ ॥

'धूर्त' वाचिक [मायावी 'धूर्त' मायिकः शि २६] એ ૭–શઠ, ધૂર્ત. माया सम्बर शाम्बरम् कुसृतिः (स्त्री.) निकृतिः (स्त्री.) એ ૫–માયા, [illegible] ॥ ૩૭૭ ॥ कपटम् (पु न) कैतवम् दम्भः कूटम् (पु. न.) छद्म 'न' (न) उपधिः (पु) छलम् व्यपदेशः मिषम् लक्षम् (पु न.) निभम् व्याजः [कैतवा शि २६] એ १२–કપટ છળ (માયા વગેરે અને કપટ વગેરે શબ્દો એકાર્થવાળા પણ કેટલાક માને છે) कुसृतिः ॥ ૩૭૮ ॥ शठता दम्भचर्या એ ૩–દંભપૂર્વક ચાલવું. वञ्चनम् प्रतारणम् व्यलीकम्, अतिसन्धानम् એ ૪–ઠગવું. साधुः, सभ्यः, आर्यः, सज्जन એ ૪–સજ્જન. ॥ ૩૭૯ ॥ दोषैकदृश् 'श (पु.), पुरोभागी 'इन्' (पु) એ ૨–દોષગ્રાહી. कर्णेजप दुर्जनः, पिशुन सूचक नीच द्विजिह्व, मत्सरी 'इन्' (पु) खलः (पु. न) [क्षुद्रः, मत्सरः शे ६४] એ ८– દુર્જન, ચાડીયો ॥ ૩૮૦ ॥ व्यसनार्तः उपरक्तः એ ૨–આસક્તિથી પીડાયેલ. चौरः प्रतिरोधकः दस्युः (पु.) पाटच्चर –स्तचोर स्तेनः (पु न.) तस्करः, पारिपन्थिकः ॥ ૩૮૧ ॥ परिमोषी 'इन्' (पु) परास्कन्दी 'इन्' (पु.),

१ कुसृतिः । २ पाटच्चर माह ।

चौर्यं तु चौरिका स्तैन्यं,' लोप्त्रं त्वपहृतं धनम्' ।
पङ्गुविष्यो' दैवपरोऽप्यालस्यः शीतकोऽलसः ॥ ३८३ ॥
मन्दस्तुन्दपरिमृजोऽनुष्णो' दक्षस्तु पेशलः ।
पटूष्णोष्णकोत्थानचतुराविमाम तत्परः ॥ ३८४ ॥
आसक्तः प्रवणः प्रह्वः, प्रसितश्च परायणः ।
दातोदारः स्थूललक्षदानशौण्डौ' बहुप्रदे' ॥ ३८५ ॥
दानमुत्सर्जनं' त्यागः, प्रदेशनविसर्जने' ।
विहापितं' वितरणं', स्पर्शनं प्रतिपादनम् ॥ ३८६ ॥
विश्राणनं निर्वपणमपवर्जनमंहतिः ।
अर्थ्यर्थकः सुप्लो', याचकस्तु वनीपकः ॥ ३८७ ॥
मार्गणोऽर्थी याचनकस्तर्कुकोऽथार्थनैषणा ।
अर्दना प्रणयो' याच्ञा, याचनाऽध्येषणा सनिः ॥ ३८८ ॥

[illegible] [चोरट [illegible] ४५, चौर शि २१] એ ११–ચોર. [illegible] ચોરી કરનાર સોની. ॥ ३८२ ॥ ચૌર્ય, ચૌરિકા (સ્ત્રી ન) સ્તેયમ્ [સ્તૈન્યમ્ શિ २१] એ ३–ચોરી. લોપ્ત્રમ્ એ ચોરીનું ધન. [illegible] (દૈવાધીન 'પુર્' [illegible]) એ ૨–ભાગ્ય ઉપર આધાર રાખનાર, દૈવાધીન. [illegible] ॥ ३८३ ॥ મન્દ, તુન્દપરિમૃજ, અનુષ્ણ એ ६–આળસુ. દક્ષ, પેશલ, પટુ [illegible] [illegible], ચતુર એ ७–[illegible], હોશિયાર. તત્પર ॥ ३८४ ॥, આસક્ત, પ્રવણ, પ્રહ્વ, પ્રસિત, પરાયણ એ ६–તત્પર, [illegible] 'પું' (પુ), [illegible] એ ૨–ઉદાર, દાતાર. સ્થૂલલક્ષ, દાનશૌણ્ડ, બહુપ્રદ એ ३–[illegible] આપનાર ॥ ३८५ ॥ દાનમ્, ઉત્સર્જનમ્, ત્યાગ, પ્રદેશનમ્, વિસર્જનમ્, વિહાપિતમ્, વિતરણમ્, સ્પર્શનમ્, પ્રતિપાદનમ્ ॥ ३८६ ॥ વિશ્રાણનમ્, નિર્વપણમ્, અપવર્જનમ્, અંહતિ (સ્ત્રી) [પ્રાદેશનમ્ શિ २७] એ १३–દાન. [illegible] એ ૨–દાની અને લોભી [illegible], વનીપક ॥ ३८७ ॥ માર્ગણ, અર્થી 'પુર્' (પુ) [illegible], [illegible] એ ९–

उत्पतिष्णुस्तूत्पतिताऽलङ्करिष्णुस्तु मण्डनः ।
भविष्णुर्भविता भूष्णुः, समौ वर्तिष्णुवर्तनौ ॥ ३८९ ॥

विसृत्वरो विसृमरः, प्रसारी च विसारिणि ।
लज्जाशीलोऽपत्रपिष्णुः, सहिष्णुः क्षमिता क्षमी ॥ ३९० ॥
तितिक्षुः सहनः क्षन्ता, तितिक्षा सहनं क्षमा ।
ईर्ष्यालुः कुहनोऽक्षान्तिरीर्ष्या क्रोधी तु रोषणः ॥ ३९१ ॥
अमर्षणः क्रोधनश्च, चण्डस्त्वत्यन्तकोपनः ।
कुसुमितः स्यात् क्षुभितो, निषद्वरधनापितैः ॥ ३९२ ॥

વાચાળુ, વાચાટ, અર્ધના, પૃચ્છક અર્ધના, મન્મન, વામ્ના, વાચના, અભ્રેષણા, વર્ણ (સ્ત્રી. પુ) [ત્રિકાણ્ડ, હેમિવલિ માર્ગણા એ ૩–શે ૬૫] એ ૮–માગણી, યાચના કરવી ॥ ૩૮૮ ॥ ઉત્પતિષ્ણુ (ત્રિ.) ઉત્પતિતા 'તૃ' (ત્રિ.) એ ૨ ઉડનાર કૂદનાર. અલઙ્કરિષ્ણુ (ત્રિ) મણ્ડન એ ૨–શોભાવનાર ભવિષ્ણુ ભવિતા 'તૃ' ભૂષ્ણુ એ ૩–(ત્રિ.) ઉત્પન્ન થનાર, હોનાર. વર્તિષ્ણુ, (ત્રિ) વર્તન એ ૨–વર્તનાર ॥ ૩૮૯ ॥ વિસૃત્વર વિસૃમર, પ્રસારી 'इन्' (પુ) વિસારી 'इन्' એ ૪–વિસ્તાર પામનાર, પ્રસરનાર. લજ્જાશીલ–અપત્રપિષ્ણુ અપત્રપિષ્ણુ એ ૨–શરમાળુ સહિષ્ણુ, (ત્રિ) ક્ષમિતા 'તૃ' (ત્રિ.) ક્ષમી 'इन्' (ત્રિ.) ॥ ૩૯૦ ॥ તિતિક્ષુ (ત્રિ.) સહન ક્ષન્તા 'તૃ' (ત્રિ.) એ ૬–ક્ષમાવાન, સહનશીલ. તિતિક્ષા સહનમ્ ક્ષમા, [ક્ષાન્તિ શિ ૨૭] એ ૩–ક્ષમા, સહનશીલપણું ઈર્ષ્યાલુ કુહન એ ૨–ઈર્ષ્યાળુ. અક્ષાન્તિ (સ્ત્રી.) ઈર્ષ્યા (સ્ત્રી.) એ ૨–ઈર્ષ્યા ક્રોધી 'इन्' (પુ) રોષણ ॥ ૩૯૧ ॥ અમર્ષણ ક્રોધન [કોપન શિ ૨૭] એ ૪–ક્રોધી. ચણ્ડ, અત્યન્તકોપન એ ૨–અતિક્રોધી. કુસુમિત, ક્ષુભિત, નિષદ્વર (પુ.), ઘનાપિત એ ૪–

---

१ अभिकाय –मधु ।

बुभुक्षायामशनायो, जिघत्सा रोचके रुचिः[४] ।
पिपासुस्तृषितस्तृष्णक्, तृष्णा तर्षोऽप्लासिका ॥ ३९३ ॥

पिपासा तृट् धृषोदन्या, पीतिः पानेऽम्ब शोषणम् ।
रसास्वादं मर्यकस्तु पशेरोऽपर आशिरः ॥ ३९४ ॥

भक्तमन्नं कूरमन्धो, भिस्सा दीदिविरोदनः ।
अदनं जीवनकं च, यौवनो बाँहः प्रसादनम्' ॥ ३९५ ॥
भिस्सटा दग्धिका सर्वरसाग्रे मण्डमत्र तु ।
दधिमे मेस्तु मस्तोस्त्वे, निःस्रावाचाममासराः ॥ ३९६ ॥
मासरो विलेपी' तरला, यवागूरुष्णिकापि च ।
श्राणा स्यात् प्रहितं' सूपो, व्यञ्जनं तु घृतादिकम् ॥ ३९७ ॥

ભૂખ્યો ॥ ૩૯૨ ॥ બુભુક્ષા, અશનાયા, જિઘત્સા, રોચક (પુ ન.) રુચિ (સ્ત્રી) [ક્ષુધા ક્ષુત્ 'ત્' શે ૬૫] એ ૫-ભૂખ, ક્ષુધા. પિપાસુ (પુ) તૃષિત -તર્ષિત તૃષ્ણજ્ 'જ્' (ત્રિ) [પિપાસિત શિ ૨૭] એ ૩-તરસ્યો. તૃષ્ણા તર્ષ અપ્લાસિકા ॥ ૩૯૩ ॥ પિપાસા તૃટ્ 'ટ્' (સ્ત્રી) તૃષા, ઉદન્યા, પીતિ (સ્ત્રી), પાનમ્ એ ૬-પિપાસા, તરસ. શોષણમ્, રસાસ્વાદ એ ૨-[illegible] મર્યક [illegible] આશિર [illegible] [illegible] એ ૪-[illegible] ॥ ૩૯૪ ॥ ભક્તમ્, અન્નમ્, કૂરમ્ (પુ ન.) અન્ધસ્ 'સ્' (ન) ભિસ્સા, દીદિવિ (પુ સ્ત્રી) ઓદન (પુ ન.) અદનમ્ (પુ ન) જીવનકમ્ [illegible] [illegible] પ્રસાદનમ્ એ ૧૨ ભોજન, ભાત. ॥ ૩૯૫ ॥ ભિસ્સટા, દગ્ધિકા એ ૨-બળેલો ભાત સર્વરસાગ્ર મણ્ડમ્ (પુ ન.)-૧ [illegible] સર્વ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ઓસામણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તે ૨ [illegible], દધિમણ્ડ, મસ્તુ (ન)-એ ૨-દહીંની તર [illegible] [illegible], આચામ, માસર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એ ૫-[illegible] ૬૬ એ ૩-[illegible] [illegible] [illegible], ઓસામણ [illegible] ॥ ૩૯૬ ॥ માસર, વિલેપી-વિલેપ્યા, તરલા (સ્ત્રી ન),

तुल्यौ तिलाम्बे कृसरत्रिसरौ, वर्ष पिष्टकः ।
पूपोऽपूपः पूलिका तु, पोलिका-पोलि-पूपिकाः ॥ ३९८ ॥
पूपस्येयेपत्रके स्युरस्युपांस्योपंपोलयः ।
निष्ठानं तु तेमनं स्यात् करम्भो दधिसक्तवः ॥ ३९९ ॥
घृतपूरो घृतवरः, पिष्टपूरश्च घार्तिकः ।
चमसी पिष्टवर्तिः स्यात् वर्धकस्त्ववसेकिमः ॥ ४०० ॥
भृष्टा यवाः पुनर्धाना, धानाचूर्णं तु सक्तवः ।
पृथुकश्चिपिटस्तुल्यौ, लाजाः स्युः पुनरक्षताः ॥ ४०१ ॥

[illegible] (स्त्री) शष्कुली से ५-राबडी, ઘેંસ वगेरे, [illegible] अनाजने [illegible] पाणीमां पकवतां जरा नरम रहे ते. सूपः (पु न.) मसिलम् [illegible] से ३-दाळ, व्यञ्जनम् घी वगेरे, शाक दाळ, कढी वगेरे. ॥ ३९७ ॥ कृसरः, त्रिसरः (त्रि) से २-तल मिश्रित अन्न पिष्टकः (पु न.), पूपः, अपूपः [परिशिष्ट श्लो ९६] से ३-पूडलो, मालपूआ पूलिका, पोलिका, पोली (स्त्री), पूपिका ॥ ३९८ ॥, पूपली से ५-पूरी [illegible] [illegible], [illegible] से ३ घी वगेरेमां तळेली पूरी वगेरे निष्ठानम् (पु न) तेमनम् (उपसेचनम्, लोपनम्) से २-कढी, व्यञ्जन. करम्भ दधिसक्तवः 'पु' (पु न) [करम्भ श्लो ९६] दही अथवा सातवो, घेंसी ॥ ३९९ ॥ घृतपूरः घृतवरः पिष्टपूरः, घार्तिकः से ४-घेबर चमसी-चमसा (स्त्री पु) पिष्टवर्तिः से २-पापड, मग वगेरेनी वस्तु, पापड, सेव वगेरे. [illegible] (पु न) अवसेकिमः से २-भाखरवस्तु, वडा [कुण्डेरिका, वटिका-वडी [illegible], वर्धकेकिम-नामनी रोटली वर्धका, सर्वरसाका-पापड, भभरा. [illegible], पूरीलकी-घीमां तळेली रोटली ॥ ४० ॥ मोदकः लड्डुक-लाडु [illegible] अने बीजी वनेलो लाडवो. सिंहकेसरा-एलची अने मरी नाखेलो लाडवो. श्लो ४०-४८] ॥ ४ ॥ धानाः (स्त्री ब) से शेकेला जव, धाणी धानाचूर्णम् सक्तुः (पु न) से २-धाणीनुं चूर्ण सत्तु चिपिट-

गोधूमचूर्णे समिता, यवक्षोदे तु चिक्कसः ।
गुडे इक्षुरसक्वाथः शर्करा तु सितोपला ॥ ४०२ ॥
सिता च मधुधूलिस्तु, खण्डस्तद्विकृतिः पुनः ।
मत्स्यण्डी फाणितं चापि, रसालायां तु मार्जिता ॥ ४०३ ॥
शिखरिण्यथ यूषो, रसो दुग्धं तु सोमजम् ।
गोरसः क्षीरमूधस्यं, स्तन्यं पुंसवनं पयः ॥ ४०४ ॥
पयस्यं घृतदध्यादि, पेयूषोऽभिनवं पयः ।
उभे क्षीरस्य विकृती, किलाटी कूर्चिकापि च ॥ ४०५ ॥

पिष्टक એ ૨–પૌંઆ. पृथुका (પુ સ્ત્રી ન.), चिपिटा (પુ ન ન.) [मरम नज्ञ चपिटक, चपिटक એ ૪–શે ૬૬] એ ૨–પૌંઆની ધાણી ॥ ૪ ૧ ॥ गोधूमचूर्णे समिता એ ૨–ઘઉંનો લોટ. चिक्कस (પુ ન.), यवक्षोदः એ ૨–જવનો લોટ. गुड इक्षुरसक्वाथ એ ૨–શેરડીના રસને ઉકાળે, ગોળ. शर्करा सितोपला ॥ ૪ ૨ ॥ सिता એ ૩–સાકર. मधुधूलि (સ્ત્રી) खण्ड (પુ ન.) એ ખાંડ. मत्स्यण्डी, (मत्स्याण्डी, मत्स्यण्डिका, मत्स्यण्डिका) फाणित (પુ ન.) એ ૨–સામાન્ય સાકર, શેરડીના રસની ખાંડ કરતાં પાતળી બનાવટ. रसाला, मार्जिता ॥ ૪ ૩ ॥ शिखरिणी [मार्जिता शि ૨૮] એ ૩ શીખંડ. यूषः (પુ), यूष (પુ ન.) रस એ ૩–મગ વગેરેને ઉકાળે, મગ વગેરેનું ઓસામણ. दुग्धम् सोमजम् गोरस क्षीरम् (પુ ન.) ऊधस्यम् स्तन्यम् पुंसवनम् पयः पय: (ન.) [कीलम् बालसात्म्यम् जीवनीयम् स्तोम्यम् ..., मेरम् ..., अर्कस्नेहम् એ ૭–અને પયસ્ય–વસ્ત્ર શેષ દૂધ શે ૬૬–૧] એ ૮–દૂધ ॥ ૪ ૪ ॥ पयस्य घी, દહીં આખડું વગેરે. पेयूष (પુ ન.) [पीयूष शि ૨૮] નવી પ્રસૂતેલી ગાયનું ઉકાળેલું દૂધ, નવું દૂધ. किलाटी (પુ સ્ત્રી) कूर्चिका [कूर्चिका शि ૨૮] એ ૨– દૂધનો વિકાર, માવો વગેરે ૨. દહીંમાંથી પાણી કાઢી નાખી સાકરની સાથે મિશ્રણ કરવું ૩ દહીં

१ रसम् ।–पाठ ।

पायसं परमान्नं च, क्षैरेयी' क्षीरजं दधि ।
गोरसम्' तद्घनं, द्रप्स्यं पयस्यमित्यपि' ॥ ४०६ ॥
घृतं हविष्यमाज्यं च, हविराघारसर्पिषी ।
ह्योगोदोहोद्भवं हैयङ्गवीनं' घरत्वं पुनः ॥ ४०७ ॥
दधिसारं तक्रसारं, नवनीतं' नवोद्धृतम् ।
दण्डाहतं कालशेयघोलारिष्टानि गोरसः ॥ ४०८ ॥
रसायनमथार्धाम्बूदश्वित्' श्वेतं समोदकम्' ।
तक्रं पुनः पादजलं, मथितं' वारिवर्जितम् ॥ ४०९ ॥
सार्पिष्कं दाधिकं सर्पिर्दधिभ्यां संस्कृतं क्रमात् ।
समोदकाभ्यां तु तक्रसमपिण्डमुदश्विदिति ॥ ४१० ॥

अथवा ચાખાની સાથે દૂધને રાંધવાથી બને તે. ॥૪ ૫॥ पायसम् (પુ. ન.) परमान्नम् क्षैरेयी એ ૩-દૂધપાક ક્ષીર. क्षीरजम् दधि (ન.) गोरसः [औषधम् महाकाव्य शे १] એ ૩-દહીં ગોરસ. द्रप्स्यम् (પુ. ન.) पयस्यम् [द्रप्सम् शि २८] એ ૨-પાતળું દહીં, છાસ. ॥ ૪ ૬ ॥ घृतम् (પુ. ન.) हविष्यम् आज्यम् हविः 'ष्' (ન.) आघारः, सर्पिः 'ष्' (ન.) એ ૬-ઘી हैयङ्गवीनम्-ગઈકાલે દોહેલી ગાયના દૂધનું ઘી, માખણ. सरत्वम् ॥ ૪૦૭ ॥ दधिसारम्, तक्रसारम्, नवनीतम् नवोद्धृतम् એ ૫-માખણ दण्डाहतम् कालशेयम् घोलम् अरिष्टम्, गोरसः ॥ ૪ ૮ ॥ रसायनम् એ ૬- છાસ, અર્ધોઅર્ધ દહીં. उदश्वित् (ન.)-અર્ધું પાણીવાળું દહીં. श्वेतम्-श्वेतम्-સરખા ભાગના પાણીવાળું દહીં. तक्रम् (પુ ન) [कालसरम्, सारम्म् શે १ ॥, कालीयम् परमरसः એ ૪-શે ૧ ૦-૧ ૧] ચોથાભાગના પાણીવાળું દહીં. मथितम्-પાણી વિના મથેલું દહીં. ॥ ૪૦૯ ॥ सार्पिष्कम्-ઘીથી સંસ્કારિત દ્રવ્ય. दाधिकम्-દહીંથી સંસ્કારિત દ્રવ્ય. तक्रसमपिण्डम् થીજું

---

१ कहरः ।—मातु ।

गोधूमचूर्णे समिता, यवक्षोदे तु चिक्कसः ।
गुडे इक्षुरसक्वाथः शर्करा तु सितोपला ॥ ४०२ ॥
सिता च मधुधूलिस्तु, खण्डस्तद्विकृतिः पुनः ।
मत्स्यण्डी फाणितं चापि, रसालायां तु मार्जिता ॥ ४०३ ॥
शिखरिण्यथ यूषो, रसो दुग्धं तु सोमजम् ।
गोरसः क्षीरमूधस्यं, स्तन्यं पुंसवनं पयः ॥ ४०४ ॥
पयस्यं घृतदध्यादि, पेयूषोऽभिनवं पयः ।
उभे क्षीरस विकृती, किलाटी[1] कूर्चिकापि च ॥ ४०५ ॥

चिपिटक એ ૨ પૌંઆ કાબાઃ (પુ સ્ત્રી ન.), [illegible] (પુ ન. ન.) [[illegible] [illegible] परिणासक એ ૪-શે [illegible]] એ ૨-ધોળાની ધાણી ॥ ૪૦૧ ॥ गोधूमचूर्णे समिता એ ૨-ઘઉંનો લોટ. चिक्कस (પુ ન), यवक्षोद એ ૨-જવનો લોટ. गुड इक्षुरसक्वाथ એ ૨-શેરડીના રસનો ગોળ, જેમ शर्करा सितोपला ॥ ૪૦૨ ॥ सिता એ ૩-સાકર. मधुधूलि (સ્ત્રી), खण्ड (પુ. ન.) એ ખાંડ मत्स्यण्डी, (मत्स्याण्डी, मत्स्याण्डिका, मत्स्यण्डिका) फाणितम् (પુ ન.) એ ૨-સામાન્ય સાકર, શેરડીના રસની મોળ કરવા પાતળી બનાવટ. रसाला मार्जिता ॥ ૪૦૩ ॥ शिखरिणी [मार्जिता शि २८] એ ૩ શીખંડ यूष (પુ) यूष (પુ ન.), रस એ ૩-મગ વગેરેનો ઓસામણ, મગ વગેરેનું ઓસામણ. दुग्धम् सोमजम् गोरस क्षीरम् (પુ ન.) ऊधस्यम् स्तन्यम् पुंसवनम् पयः 'पय' (ન.) [[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એ ૭-અને पयस्यम्-तरत દોહેલું દૂધ શે ૯૯-૧] એ ૮-દૂધ ॥ ૪૦૪ ॥ पयस्यम् ઘી, દહીં માખણ વગેરે. पेयूष (પુ ન.) [पीयूष शि २८] નવી પ્રસવેલી માનું દોહેલું દૂધ, નવું દૂધ. किलाटी (પુ સ્ત્રી), कूर्चिका [कूचिका शि २८] એ ૨ દૂધનો વિકાર માવો વગેરે ૨. દહીંમાંથી પાણી કાઢી નાખી સાકરની સાથે મિશ્રણ કરવું ૩ દહીં

---

[1] रसम् ।-मातु ।

चुक्रं धातुमयुषाई, रसोनं कुम्भगोलकम् ।
महारसं सुवीराम्लं, सौवीरं प्रवणं पुनः ॥ ४१६ ॥
तैलं स्नेहोऽभ्यञ्जनं च, वेषवार उपस्करः ।
स्यात् तिन्तिडीकं तु चुक्रं, वृक्षाम्लं चाम्लवेतसं ॥ ४१७ ॥
हरिद्रां काञ्चनी पीता, निशाख्या वरवर्णिनी ।
सर्षपः कुटाभिजननो, राजिका राजसर्षपः ॥ ४१८ ॥
असुरी कृष्णिका चासौ, कुस्तुम्बुरु तु धान्यकम् ।
धन्या धन्याक धान्याके, मरिचं कृष्णमूषणम् ॥ ४१९ ॥
कोलकं वेल्लजं धार्मपत्तन यवनप्रियम् ।
शुण्ठी महौषधं विश्वा, नागरं विश्वभेषजं ॥ ४२० ॥

आभिषम् धान्याम्लम्, आरनालम् तुषोदकम् कुल्माषाभिषुत-कुल्माषम् अभिषुतम् अवन्तिसोमम् धोतम्, कुञ्जलम् ॥ ४१५ ॥ चुक्रम् (पु. न.) धातुम् ... , रसोनम्, कुम्भगोलकम् महारसम् सुवीराम्लम्, सौवीरम् [पुराम्लु, मधुरा शे. १ १] मे १७-औषध २ाम. प्रवणम् ॥ ४१६ ॥ तैलम् (पु. न.) स्नेह (पु. न.) अभ्यञ्जनम् मे ४-तेल. वेषवारः चेतवारः वेसवारः, उपस्करः मे २-मसालो, मीठु, मरी वगेरे. तिन्तिडीकम् चुक्रम् (पु. न.), वृक्षाम्लम्, अम्लवेतसः मे ४-आम्बली, चिंचा. ॥ ४१७ ॥ हरिद्रा काञ्चनी पीता, निशा अने निशाख्या रात्रि वगेरे शब्दो, वरवर्णिनी मे ५-हळदर. सर्षपः, कुटाभिजनना, राजिका, राजसर्षपा ॥ ४१८ ॥ असुरी, कृष्णिका मे २-राई कुस्तुम्बुरु (पु. न.) धान्यकम्, धन्या, धन्याकम्, धान्याकम् [धानेयम् शे. १ १] मे ५-धाणा, कोथमीर. मरिचम् कृष्णम् ऊषणम् ॥ ४१९ ॥ कोलकम्, वेल्लजम्, धार्मपत्तनम्, यवनप्रियम् [शाकाङ्गम्, मरीचम्, वल्लिजम् मे ७-शे. १ २] मे ७-काळा मरी. शुण्ठी-शुण्ठि महौषधम्

---

१ ह्यम् ।—माणु ।

औदश्वितमौदश्वित्के, लवणे स्यात् तु लावणम् ।
पैठरोख्ये उखासिद्धे, प्रयस्तं तु सुसंस्कृतम् ॥ ४११ ॥
पक्वे राद्धं च सिद्धं च, भृष्टं पक्वं विनाम्बुना ।
भृष्टामिषं भटित्रं स्यात्, भूतिर्भल्लूरकं च तत् ॥ ४१२ ॥
शूल्यं शूलाकृतं मांसं, निष्क्वाथो रसकः समौ ।
प्रणीतमुपसम्पन्नं, स्निग्धे मसृणचिक्कणे ॥ ४१३ ॥
पिच्छिलं तु विजिविलं, विजिलं विज्जिलं च तत् ।
मार्जितं तु वासितं स्यात्, तुल्ये संमृष्टशोधिते ॥ ४१४ ॥
काञ्जिक काञ्जिकं धान्याम्लारनाले तुषोदकम् ।
कुल्माषाभिषुतावन्तिसोमशुक्तानि कुञ्जलम् ॥ ४१५ ॥

અને પાણીથી સંસ્કારિત દ્રવ્ય. ॥ ૪૧૦ ॥ औदश्वितम्, औदश्वित्कम् એ ૨-અર્ધા પાણીવાળા દહીંથી સંસ્કારિત દ્રવ્ય. लावणम्, મીઠાથી સંસ્કારિત. पैठरम्, उख्यम् એ ૨-થાળી કે તપેલીમાં સંસ્કારિત કે રાંધેલ અન્ન. प्रयस्तम्, सुसंस्कृतम् એ ૨-સારી રીતે સંસ્કારિત અન્ન, પ્રયત્ન વડે પકાવેલ પકવાન વગેરે ॥ ૪૧૧ ॥ पक्वम्, राद्धम्, सिद्धम् એ ૩-પાકી ગયેલ કે પાણીથી રાંધેલું અન્ન. भृष्टम्, પાણી વિના જ પકવેલું, શેકેલું અન્ન. भटित्रम्, शूल्यम् (ભરી) वल्लूरम् એ ૩-અગ્નિમાં પકવેલું માંસ. ॥ ૪૧૨ ॥ शूल्यम्, शूलाकृतम् એ ૨-લોઢાના સળીયા ઉપર પકાવેલું માંસ. (અગ્નિ વગેરે અને શૂળ વગેરે એનાં સાધનો પણ છે) निष्क्वाथ, रसकः એ ૨-ઓસામણ રસ. प्रणीतम्, उपसम्पन्नम् એ ૨-સિદ્ધ અન્ન, કુશ રસાદિવાળું અન્ન, મસાલો નાખી સ્વાદિષ્ટ કરેલું કઢી વગેરે. स्निग्ध, मसृणम्, चिक्कणम् એ ૩-ચીકણું. ॥ ૪૧૩ ॥ पिच्छिलम्, विजिविलम्, विजिलम्, विज्जिलम् [विजिविलम् (શિ. ૪૯)] એ ૪-૧ અન્ન ચીકણું, ૨ તાસીર દહીંનું અન્નકે ચીકણ. ખી. मार्जितम्, वासितम् એ ૨ ધૂપ કે ખુશબો વડે વાસિત કરેલું. संमृष्टम्, शोधितम् એ ૨-સાફ કરેલું, સ્વચ્છ કરેલું. ॥ ૪૧૪ ॥ कारुकम्

गण्डोलैः कवलस्तुल्ये', स्यादाप्रीतसुहितोऽशितः' ।
तृप्तिः सौहित्यमाभ्रामर्मथ मुक्तसमुज्झिते' ॥ ४२६ ॥
फक्का पिण्डोलिरुल्लेखी च,' स्वोदरपूरके पुनः ।
कुक्षिम्भरिरात्मम्भरिरुदरम्भरिरप्यथ ॥ ४२७ ॥
आद्यूनः स्यादौदरिको', विजिगीषाविवर्जिते ।
उदरपिशाचः सर्वान्नीनः सर्वान्नभक्षकः' ॥ ४२८ ॥
आस्कूलं पिशिताश्युन्मदिष्णुस्तून्मादसंयुतः' ।
गृध्नुस्तु गर्धनस्तृष्णक्, लिप्सुर्लुब्धोऽभिलाषुकः ॥४२९॥
लोलुपो लोलुभो लोभस्तृष्णा लिप्सा वशः स्पृहा ।
काङ्क्षाऽऽशंसा गर्धो वाञ्छाऽऽशेच्छेहा तृड्-मनोरथः ॥४३०॥

[illegible] (स्री.), सहयोजनम् એ ૨-સાથે જમવું. [illegible] गुडेरक, [illegible] (पु. स्री.) गण्डोल, कवल, ग्रास ॥ ४२५ ॥, पर्गोला [illegible] (पु. न.) એ ૮-કોળીઓ. तृप्त, आप्रीत, सुहित, आशित [आप्यानः [illegible]] એ ૪ તૃપ્ત, ધરાયેલ. तृप्ति (स्री.) सौहित्य, आप्राण, એ ૩-તૃપ્તિ, [illegible] मुक्तसमुज्झितम्-मुक्तोज्झितम् ॥४२६॥ फक्का, पिण्डोलि (स्री.), [illegible] (स्री.) એ ૪-જમતા વધેલ તે-એંઠું. स्वोदरपूरक कुक्षिम्भरि, आत्मम्भरि, उदरम्भरि એ ૪-પેટભરો. ॥ ४२७ ॥ आद्यून, औदरिक એ ૨-વિજયની ઇચ્છારહિત ભૂખથી અત્યંત પીડાયેલા, કેવળ પેટનું જ [illegible] ભરનાર. उदरपिशाच सर्वान्नीन, सर्वान्नभक्षक એ ૩-બધું ખાઈ [illegible] નાર, સર્વેનું અન્ન ખાનાર. ॥ ४२८ ॥ आस्कूल, पिशिताशी [illegible] (पु.) [illegible]] એ ૨-માંસ ખાનાર. उन्मदिष्णु (पु.) उन्मादसंयुत [illegible] गृध्नु (पु.), गर्धन, तृष्णज् 'ज' लिप्सु (पु.) लुब्ध, ॥ ४२९ ॥ लोलुप, लोलुभ [illegible] एकप्रिय, लोभ એ ૩- [illegible]] એ ૮-૨ [illegible] અભિલાષી. लोभ, तृष्णा, लिप्सा, वश, स्पृहा, [illegible] आशा, इच्छा ईहा-ईहा, तृड् 'ष' (स्री.)

वैदेही पिप्पली कृष्णोपकुल्या मागधी कणा ।
तन्मूलं ग्रन्थिकं सर्वग्रन्थिकं चटकाशिरः ॥ ४२१ ॥
त्रिकटु त्र्यूषणं व्योषमजाजी जीरकः कणा ।
सहस्रवेधि बाह्लीकं, जतुकं हिङ्गु रामठम् ॥ ४२२ ॥
न्यादः स्वदनं खादनमशनं, निघसो भक्षणमभ्यवहारः ।
जग्धिर्जेमनमाहारो लेहः, प्रत्यवसानं घसिराहारः ॥ ४२३ ॥
प्सानीयाभ्यवहार्ये, भोजनं समनोऽदने ।
चर्वणं चूर्णनं दन्तैर्जिह्वास्वादस्तु लेहनम् ॥ ४२४ ॥
कल्यवर्तः प्रातराशः, सग्धिस्तु सहभोजनम् ।
ग्रासो गुडेरकः पिण्डो, गडोलः कबलो गुडः ॥ ४२५ ॥

भिन्न (स्त्री. न), वासम् भिन्नसेन्नक बे ४-सूं ॥ ४२ ॥ वैदेही पिप्पली पिप्पलि, कृष्ण, उपकुल्या, मागधी, कणा, [कणा, शौण्डी, चपल, तीक्ष्णतण्डुला ॥ १२ ॥ उषण, ऊषणकणा, कोल, कृष्णतण्डुला बे ८ शै १२-१३] बे १-पीपर ग्रन्थिकम् सर्वग्रन्थिकम् चटकाशिर (न), बे ३-पीपरीमूळ ॥ ४२१ ॥ त्रिकटु (न) त्र्यूषणम् व्योषम् [त्रिकटुकम् शि २६] बे ३-सूं, मरी अने पीपर, ए त्रणे भेगां. अजाजी (स्त्री) जीरक (पु. न) कणा, [जीर जीरण जरण बे ३-शै १३] बे ३-जीरुं सहस्रवेधि पुं (न), बाह्लीकम्, जतुकम्, हिङ्गु (पु. न), रामठम् [भूतनाशनम् ... ३० अगूढगन्धम् जतुकम् बे ३-शै १३-१४] बे १-हींग ॥ ४२२ ॥ न्याद, स्वदनम् खादनम्, अशनम्, निघस भक्षणम् अभ्यवहार, जग्धि (स्त्री) जेमनम् आहारम्, लेह प्रत्यवसानम्, घसि (पु) आहार ॥ ४२३ ॥ प्सानम्, अभ्यवहार्य बे ... भोजनम् जेमनम् अदनम् [अशनम् स्वदनम् शि २६] बे २ खावुं भोजन चर्वणम् दांतथी खावुं लेहनम् जिह्वास्वाद बे २ चाटवुं ॥ ४२४ ॥ कल्यवर्त, प्रातराश बे २-सवारनुं भोजन, सग्धि

1 घसमानम् ।—अनु ।

गण्डोलः कवलस्तु ग्रासे, घ्राणाघ्रातसुहितास्तृप्ताः ।
तृप्तिः सौहित्यमाघ्राणमथ मुक्तसमुज्झिते ॥ ४२६ ॥
फेला पिण्डोलिफेली च, स्वोदरपूरके पुनः ।
कुक्षिम्भरिरात्मम्भरिरुदरम्भरिरप्यथ ॥ ४२७ ॥
आद्यूनः स्यादौदरिको, विजिगीषाविवर्जिते ।
उदरपिशाचः सर्वान्नीनः सर्वान्नभक्षकः ॥ ४२८ ॥
शाष्कुलः पिशिताश्युन्मदिष्णुस्तून्मादसंयुतः ।
गृध्नुस्तु गर्धनस्तृष्णक्, लिप्सुर्लुब्धोऽभिलाषुकः ॥४२९॥
लोलुपो लोलुभो लोभस्तृष्णा लिप्सा वशः स्पृहा ।
काङ्क्षाऽऽशंसा गर्धवाञ्छाऽऽशेच्छेहातृड्-मनोरथाः ॥४३०॥

પમિકા (સ્ત્રી.), ભક્ષ્યમોજનમ્ એ ૨-ખાવે જેવું માલા ગુજેરાત. ગ્રાસ: (પુ સ્ત્રી.) મરોઝ, કબલ, ગુડ. ॥ ૪૨૫ ॥, ગણ્ડોલ: કવલ (પુ ન.) એ ૮-કોળિયો. તૃપ્ત, આઘ્રાત, સુહિત, આશિત [આશાન્ય શિ ૩] એ-૪ તૃપ્ત, ધરાયેલ. તૃપ્તિ (સ્ત્રી.) સૌહિત્યમ્, આઘ્રાણમ્, એ ૩-તૃપ્તિ, ધરાવું. મુક્તસમુજ્ઝિતમ્-મુક્તોજ્ઝિતમ્ ॥૪૨૬॥, ફેલા, પિણ્ડોલિ (સ્ત્રી.), ફેલિ (સ્ત્રી.) એ ૪-જમતાં વધેલ તે-એંઠું. સ્વોદરપૂરક: કુક્ષિમ્ભરિ, આત્મમ્ભરિ, ઉદરમ્ભરિ એ ૪-પેટભરો. ॥ ૪૨૭ ॥ આદ્યૂન, ઔદરિક એ ૨-વિજયની ઇચ્છારહિત ભૂખથી અત્યંત પીડાયેલ, કેવલ પોતાનું જ પેટ ભરનાર. ઉદરપિશાચ: સર્વાન્નીન, સર્વાન્નભક્ષક એ ૩-બધું ખાઈ જનાર સર્વેનું અન્ન ખાનાર. ॥ ૪૨૮ ॥ શાષ્કુલ: પિશિતાશી 'શબ્દ (પુ) [શૌષ્કલ શિ ૩] એ ૨-માંસ ખાનાર. ઉન્મદિષ્ણુ (પુ) ઉન્માદસંયુક્ત એ ૨-ઉન્મત્ત. ગૃધ્નુ (પુ) ગર્ધન, તૃષ્ણજ્ 'જ', લિપ્સુ (પુ.) લુબ્ધ, અભિલાષુક ॥ ૪૨૯ ॥, લોલુપ લોલુભ [લાલસ, લમ્પટ, લોલ એ ૩-શે ૧૪] એ ૮-લોભી, અતિલોભી. લોભ, તૃષ્ણા, લિપ્સા, વશ સ્પૃહા, કાઙ્ક્ષા, આશંસા, ગર્ધ, વાઞ્છા, આશા, ઇચ્છા, ઈહા-ઈર 'તૃર્' 'ષ' (સ્ત્રી.)

कामोऽभिलाषोऽभिध्या तु, परस्वेहोद्धतः पुनः ।
अविनीतो विनीतस्तु, निभृतः प्रश्रितोऽपि च ॥ ४३१ ॥
विधेयो विनयस्थः स्यादाश्रवो वचने स्थितः ।
वश्यः प्रणेयो धृष्टस्तु वियातो धृष्णुधृष्णजौ ॥ ४३२ ॥
विस्मयो विलक्षोऽप्यधृष्टे शालीनोऽशारदौ ।
शुभंयुः शुभसंयुक्ते, स्यादहंयुरहङ्कृतः ॥ ४३३ ॥
कामुकः कमिता कम्रोऽनुकः कामयिताऽभिकः ।
कमनः कामनोऽभीकः, पथभ्रष्टस्तु विप्लुतः ॥ ४३४ ॥
व्यसनी हर्षमाणस्तु, प्रमनो हृष्टमानसः ।
विह्वलो विचेतास्तु, दुरन्तर्विपरो मनाः ॥ ४३५ ॥

मनोरथ ॥ ४३ ० ॥, काम (पु. न.) अभिलाष [[illegible], रुचि इच्छा, कामना ने ४—सी १४ मनोरथ, मनोकामना [illegible]] ने १६—इच्छा, अभिलाषा, मनोरथ अभिध्या, परस्वेहा (विषमस्पृहा, विषयाभिलाषा) ने २—पारकुं धन हरवुं करवानी इच्छा, दुष्ट बुद्धिथी पारकानी इच्छा. उद्धत अविनीत ने २—उद्धत अविनीत. विनीत, निभृत प्रश्रित ने ३—विनयी, नम्र ॥ ४३१ ॥ विधेय विनयस्थ ने २—शास्त्रना उपदेशानुसार चालनारो, शीखवाडवामां आवे—आज्ञामां रहेनार. वश्य प्रणेय ने २—वश थयेलो, आधीन थयेलो (विधेय वगेरे पांच शब्दो मेदिनीकारना पक्षे) धृष्ट वियात धृष्णु धृष्णज ने ४—धीठो, निर्लज्ज अविनीत ॥ ४३२ ॥ वीतराग विस्मय ने २—विस्मय पामेल शिक्षणे, [illegible] शालीन अशारद ने ३—शरम, [illegible] शुभंयु (पु) शुभसंयुक्त ने २—भाग्यशाळी, शुभवाळो. अहंयु (पु) अहंकृत (अहंकारी पुरुष) ने २—अहंकारी. ॥ ४३३ ॥ कामुक कमिता पुं कम्र, अनुक कामयिता पुं (पु), अभिक अभीक कमन, कामन [कमनः शि ३१] ने ६—कामी, अवश्यभुक्त, पथभ्रष्ट, विप्लुत ॥ ४३४ ॥ व्यसनी पुं (पु) ने ३—

मत्ते शौण्डोत्कटक्षीबाः, उत्कस्तूत्सुक उन्मनाः ।
उत्कण्ठितोऽभिशस्ते तु, वाच्यक्षारितदूषिताः ॥ ४३६ ॥
गुणैः प्रतीते त्वाहतलक्षणे कृतलक्षणे ।
निर्लक्षणस्तु पाण्डुरपृष्ठः सङ्कसुकोऽस्थिरे ॥ ४३७ ॥
तूष्णींशीलस्तु तूष्णीको, विवशोऽनिष्टदुष्टधीः ।
बद्धो निगडितो नद्धः, कीलितो यमितः सितः ॥ ४३८ ॥
सन्दानितः संयतश्च, स्यादुद्दानं तु बन्धनम् ।
मनोहतः प्रतिहतः, प्रतिबद्धो हतश्च सः ॥ ४३९ ॥
प्रतिक्षिप्तोऽधिक्षिप्तोऽप्यवकृष्टनिष्कासितौ समौ ।
आत्तगर्वेऽभिभूतोऽपध्वस्तो न्यक्कृतधिक्कृतौ ॥ ४४० ॥

ખેદાદિકનો ભાગની. દુર્મનાઃ મનસ્' (પુ) ઉદ્વિગ્નમાનસ, વિમનાંસ એ ૪-ઉદાસી, પ્રસન્ન મનવાળો. સુમનાઃ 'મનસ્' (પુ) દુર્મનાઃ 'મનસ્' (પુ) અન્તર્મનાઃ 'મનસ્' (પુ), વિમનાઃ 'મનસ્' (પુ) એ ૪-દુઃખી મનવાળો. ॥ ૪૩૫ ॥ મત્ત, શૌણ્ડ, ઉત્કટ, ક્ષીબ એ ૪-મત્ત, મદવાળો. ઉત્ક, ઉત્સુક, ઉન્મનાઃ 'મનસ્' (પુ) ઉત્કણ્ઠિત એ ૪-ઉત્કંઠાવાળો, આતુર, ઇષ્ટ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવામાં તત્પર. અભિશસ્ત, વાચ્ય, ક્ષારિત, દૂષિત [આક્ષારિત-શિ. ૩૧] એ ૪-કપટ વાક્ય બોલવાથી નિન્દિત. ॥ ૪૩૬ ॥ આહતલક્ષણ, કૃતલક્ષણ એ ૨-ગુણોથી પ્રસિદ્ધિ પામેલો. નિર્લક્ષણ, પાણ્ડુરપૃષ્ઠ એ ૨-નિર્ગુણી. સંકસુક, અસ્થિર એ ૨-અસ્થિર, ચપળ. ॥ ૪૩૭ ॥ તૂષ્ણીંશીલ, તૂષ્ણીક એ ૨-મૂંગો. વિવશ, અનિષ્ટદુષ્ટધી (પુ) એ ૨-ખરાબ બુદ્ધિવાળો. બદ્ધ, નિગડિત, નદ્ધ, કીલિત, યમિત, સિત ॥ ૪૩૮ ॥ સન્દાનિત, સંયત એ ૮-બંધાયેલો, કેદી. ઉદ્દાનમ્, બન્ધનમ્ એ ૨-બંધન. મનોહત, પ્રતિહત, પ્રતિબદ્ધ, હત એ ૪-નિરાશ, ના ઉમેદ થયેલો. ॥ ૪૩૯ ॥ પ્રતિક્ષિપ્ત, અધિક્ષિપ્ત એ ૨-તિરસ્કાર પામેલો. અવકૃષ્ટ, નિષ્કાસિત (નિસ્સારિત) એ ૨-બહાર કાઢેલ. આત્તગર્વ, અભિભૂત એ ૨-પરાભવ પામેલ. અપધ્વસ્ત, ન્યક્કૃત, ધિક્કૃત એ ૩-ધિક્કારાયેલો (આત્તગર્વ વગેરે

निकृतस्तु विप्रकृतो, न्यक्कारस्तु तिरस्क्रिया ।
परिभावो विप्रकारः, परा पराभिभवो भवः ॥ ४४१ ॥
अत्याकारो निकारश्च, विप्रलम्भस्तु वञ्चितः ।
स्यमक् क्षपास्तुर्निद्रालुर्घूर्णिते प्रचलायितः ॥ ४४२ ॥
निद्राणः शयितः सुप्तो, जागरूकस्तु जागरी ।
जागर्या स्याज्जागरणं, जागर्ति जागरोऽपि च ॥ ४४३ ॥
विष्वगञ्चति विष्वद्र्यङ्, देवद्र्यङ् देवमञ्चति ।
सहाञ्चति तु सध्र्यङ् स्यात्, तिर्यङ् पुनस्तिरोऽञ्चति ॥४४४॥
संशयालुः संशयितो, गृहयालुर्ग्रहीतरि ।
पतयालुः पातुकः स्यात्, समौ रोचिष्णुरोचनौ ॥ ४४५ ॥
वेविषाणस्तु धृषिष्णो, धृषिणीयोऽथ धर्षितः ।
दापितः साधितोऽर्थ्यस्तु, प्रतीक्ष्यः पूजितोऽर्हितः ॥४४६॥

પાન બંધ્વના મતથી એકાર્થવાળા છે). ॥ ૪૪ ॥ નિકૃત, વિપ્રકૃત એ ૨ અપમાન પામેલો. ન્યક્કાર, તિરસ્ક્રિયા, પરિભાવ, વિપ્રકાર, પરાભવ, પરાભવ, અભિભવ ॥ ૪૪૧ ॥ અત્યાકાર, નિકાર એ ૯–પરાભવ તિરસ્કાર. વિપ્રલબ્ધ, વંચિત એ ૨–છેતરાયેલો. સ્યમક્ 'પું' ક્ષપાલુ, નિદ્રાલુ એ ૩–ઊંઘનાર, શયન કરનાર. ઘૂર્ણિત, પ્રચલાયિત એ ૨–બેઠાં બેઠાં ઊંઘનાર ॥ ૪૪૨ ॥ નિદ્રાણ, શયિત, સુપ્ત એ ૩–સૂતેલો. જાગરૂક, જાગરી 'પું' (પું) [જાગરિત 'પું' શિ ૭૧] એ ૨–જાગનાર. જાગર્યા, જાગરણ, જાગર, જાગરા એ ૪–જાગરણ ॥ ૪૪૩ ॥ વિષ્વદ્ર્યઞ્ચ્ 'પું' (ત્રિ),–વિશ્વમાં–સર્વ ઠેકાણે જનાર, સર્વવ્યાપક, સર્વને પૂજનાર. દેવદ્ર્યઞ્ચ્ 'પું' (ત્રિ) –દેવપૂજક. સધ્ર્યઞ્ચ્ 'પું' (ત્રિ)–સાથે જનાર. તિર્યઞ્ચ્ 'પું' (ત્રિ)–તીરછો જનાર ॥ ૪૪૪ ॥ સંશયાલુ, સંશયિતા 'પું' (ત્રિ), [સંશયિત શિ ૭૧] એ ૨–સંશયવાળો. ગૃહયાલુ (ત્રિ) ગ્રહીતૃ 'પું' (પું) એ ૨–ગ્રહણ કરનાર. પતયાલુ (ત્રિ), પાતુક એ ૨ પડનાર. રોચિષ્ણુ (ત્રિ), રોચન એ ૨–રુચિવાળો, કાન્તિવાળો. ॥ ૪૪૫ ॥ ધર્ષિષ્ણુ, ધૃષ્ણજ, ધર્ષણીય એ ૩–

नमसितो नमस्यितोऽपचितोऽर्चितोऽर्चितः ।
पूजाऽर्हणा सपर्याऽर्चा, उपहारबली समौ ॥ ४४७ ॥
विह्वलो विह्वलः स्थूलः, पीवो पीनश्च पीवरः ।
चक्षुष्यः सुभगो द्वेष्योऽक्षिगतोऽप्यांसलो बली ॥ ४४८ ॥
निर्दिग्धो मांसलश्चोपचितोऽथ दुर्बलः कृशः ।
क्षामः क्षीणस्तनुश्छातस्तलिनोऽमांसपेलवाः ॥ ४४९ ॥
पिचिण्डिलो बृहत्कुक्षिस्तुन्दितुन्दिकतुन्दिलाः ।
उदर्युदरिले विखविखुविग्रौ अनासिके ॥ ४५० ॥
नतनासिकेऽवनाटोऽवटीटोऽवभ्रटोऽपि च ।
खरणास्तु खरणसो, नःक्षुद्रः क्षुद्रनासिकः ॥ ४५१ ॥

ધિક્કારને યોગ્ય. ધિક્કૃત, ધિક્કાર્ય, ... એ ૩-૧ ધિક્કારેલો, ૨ ધનાદિ આપી વશ કરાયેલો ... ॥ ૪૪૬ ॥ નમસિત, નમસ્યિત, અપચિત, અર્ચિત, અર્ચિત, [અપચાયિત શિ ૩૨] એ ૭-પૂજાયેલો. પૂજા, અર્હણા, સપર્યા, અર્ચા, [અપચિતિ (સ્ત્રી) શે૦ ૧ ૫] એ ૪-પૂજા. ઉપહાર, બલિ (પુ સ્ત્રી) એ ૨-બલિદાન, પૂજાની સામગ્રી ॥ ૪૪૭ ॥ વિહ્વલ, વિહ્વલ એ ૨-વ્યાકુલ મુંઝાયેલો. સ્થૂલ, પીવન્ (પુ) પીન, પીવર એ ૪-સ્થૂલ, જાડું. ચક્ષુષ્ય, સુભગ એ ૨-આંખને ગમે તેવો, રૂપાળો. દ્વેષ્ય, અક્ષિગત એ ૨-દ્વેષયોગ્ય. અંસલ, બલિન્ (પુ) ॥ ૪૪૮ ॥ નિર્દિગ્ધ, માંસલ, ઉપચિત (ત્રણે 'બલિન્') એ ૫-બલવાન, પુષ્ટ. દુર્બલ, કૃશ, ક્ષામ, ક્ષીણ, તનુ, છાત, તલિન, અમાંસ, પેલવ એ ૯-દુબળો, કૃશ ॥ ૪૪૯ ॥ પિચિણ્ડિલ, બૃહત્કુક્ષિ, તુન્દિન્ (પુ), તુન્દિક, તુન્દિલ, ઉદરી 'ઇન્' ઉદરિલ [તુન્દિભ ... શિ ૩૨] એ ૭-મોટા પેટવાળો. વિખ, વિખ્નુ (પુ) વિગ્ર, અનાસિક એ ૪-નાક વિનાનો ॥ ૪૫ ॥ નતનાસિક, અવનાટ, અવટીટ, અવભ્રટ (નતનાસિક ...) [ચિપિટ, નતનાસિક શે ૧ ૫] એ ૩-

खुरणाः स्यात् खुरणसः, उन्नसस्तून्नतनासिकः[1] ।
पङ्गुः श्रोणः खलतिस्तु, खल्वाटे चेन्द्रलुप्तिकः ॥ ४५२ ॥
चिपिपिटो वङ्गुरश्च, काणः कनने एकदृक्[2] ।
पृश्निरल्पतनौ[3] कुब्जे, गडुलः कुकरे कुणिः[4] ॥ ४५३ ॥
निखर्वः खड्गो खर्वो, खर्वशाखश्च वामनः ।
मकर्ण एडो बधिरो[5], दुश्चर्मा तु द्विनग्नकः ॥ ४५४ ॥
वैम्यश्च चिपिविरश्च, कोरैकोरौ[1] तु सेडके ।
विकलाङ्गस्तु पोगण्डः, ऊर्ध्वज्ञुरूर्ध्वजानुकः ॥ ४५५ ॥
ऊर्ध्वज्ञोऽप्यथ प्रज्ञुप्रज्ञौ[1] विरलजानुके[2] ।
संहतज्ञो युक्तजानो, वलिनो वलिभः समौ ॥ ४५६ ॥

४५१। नाकवाळो, चीबी. नासिक 'नस्' (पु) नासिका बे २-तीक्ष्ण नाकवाळो, मधियाना जेवा नाकवाळो. नक्तुराम, खुरणासिक बे २-नाना नाकवाळो क्षुद्र नाकवाळो. ॥ ४५१ ॥ खुरणाः 'नस्' (पु.) खुरणस (विकटनोष्ठ) बे २-तीक्ष्ण दांतवाळो, खरीनी खरी जेवा नाकवाळो. उन्नस उन्नतनासिक बे २-ऊंची नासिकावाळो. पङ्गु (पु) श्रोण [पङ्गुल चीस्मर्त्ये 'दद' शे १ ५] बे २-पांगळो. खलति (पु) खल्वाट, इन्द्रलुप्तिक ॥ ४५२ ॥ चिपिपिट, वङ्गुर (पु), [खञ्जक शि ३२] बे ५-टाळीओ काण कनन एकाक्ष एकदृक् (एकाक्षा) बे ३ काणो, बेघाड. पृश्नि (पु) अल्पतनु [विरल शे १ ५] बे २-नाना शरीरवाळो. कुब्ज, गडुल [गुब्ज शि ३२] बे २ कुबडो, कुञ्ज कुकर, कुणि बे २-हूंठा हाथनी आंगळीवाळो. ॥४५३॥ निखर्व खर्व खर्वी, खर्वशाख वामन [ह्रस्व शे १ १] बे ५-ठींगणो, वामन बटको (खर्वशिरिका), एड बधिर बे ३-बहेरो. दुश्चर्मा 'मन्' (पु.) द्विनग्नक ॥ ४५४ ॥ वैम्य चिपिविर बे ४-चरम चामडी वाळो, चरम चामडीवाळा पुरुषचिह्न वाळो कोर, कोर सेडक-सेड बे ३-सळेडी. विकलाङ्ग, पोगण्ड बे २-खंडणो, खोडखापण अंगवाळो. ऊर्ध्वज्ञु (पु.), ऊर्ध्वजानुक ॥ ४५५ ॥, ऊर्ध्वज्ञ बे ३-ऊंचा ढींचणवाळो, ऊंचा रहेतां जेना ढींचण

उदग्रदन् दन्तुरः स्यात्, प्रलम्बाण्डस्तु मुष्करः ।
अन्धो गताक्ष उत्पश्य, उन्मुखोऽधोमुखस्त्ववाङ् ॥४५७॥
मुण्डस्तु मुण्डितः केशी, केशवः केशिकोऽपि च ।
वलिरः केकरो वृद्धनाभी तुन्दिकतुन्दिभौ ॥ ४५८ ॥
आमयाव्यपटुर्ग्लानो, ग्लास्नुर्विकृत आतुरः ।
व्याधितोऽभ्यमितोऽभ्यान्तो, दर्द्रुरोगी तु दर्द्रुणः ॥४५९॥
पामनः कच्छुरस्तुल्यौ, सातिसारोऽतिसारकी ।
वातकी वातरोगी स्यात्, श्लेष्मलः श्लेष्मणः कफी ॥४६०॥

ઊંચા રહે તે. પ્રજ્ઞુઃ (પુ.) પ્રજ્ઞ, વિરલજાનુક એ ૩-વચ્ચે આંતરાવાળા ઢીંચણવાળો, ચાલતાં ઢીંચણ વચ્ચે વધુ આંતરું રહે તે. સંજ્ઞુઃ (પુ.), સંજ્ઞ, યુગ્મજાનુ એ ૩-ભેગા થયેલા ઢીંચણવાળો, ચાલતાં ઢીંચણ ભેગા રહે તે. વલિનઃ વલિભઃ એ ૨-જેની ચામડી ઢીલી થતાં કરચલી વળી ગઈ હોય તે. ॥૪૫૬॥ ઉદગ્રદત્ 'ત્' (પુ.) દન્તુરઃ એ ૨-બહાર નીકળેલા દાંતવાળો, મોટા દાંતવાળો. પ્રલમ્બાણ્ડ, મુષ્કર એ ૨-લાંબા અંડવાળો. અન્ધ, ગતાક્ષ (ચક્ષુર્વિકલ) [અનેકાર્થ શે. ૧ ૬] એ ૨-આંધળો. ઉત્પશ્ય, ઉન્મુખ એ ૨-ઊંચા મુખવાળો. અધોમુખ, અવાચ્ 'ચ્' [ન્યુબ્જ શે. ૧ ૬] એ ૨-નીચા મુખવાળો. ॥૪૫૭॥ મુણ્ડ, મુણ્ડિત એ ૨-મૂંડાયેલો. કેશિન્ 'ન્' (પુ.) કેશવ, કેશિક એ ૩-વાળવાળો, કેશવાળો. વલિર, કેકર એ ૨-ત્રાંસી આંખવાળો. વૃદ્ધનાભિ, તુન્દિક, તુન્દિભ એ ૩-મોટા પેટવાળો. ॥૪૫૮॥ આમયાવિન્ 'ન્' (પુ.), અપટુ, ગ્લાન, ગ્લાસ્નુ, વિકૃત, આતુર, વ્યાધિત, અભ્યમિત, અભ્યાન્ત, (રોગિત) એ ૯-રોગી. દર્દ્રુરોગિન્ 'ન્' -દદ્રુરોગી' (પુ.), દર્દ્રુણ 'દદ્રુણ' એ ૨-દાદરવાળો. ॥૪૫૯॥ પામન, કચ્છુર [પામર શિ. ૩૩] એ ૨-ખસ અને ખરજવાના રોગવાળો. સાતિસાર, અતિસારકિન્ 'ન્' (પુ.) [અતીસારકિન્ 'ન્' શિ. ૩૩] એ ૨-અતિસારનો રોગી, ઝાડાનો રોગી. વાતકિન્ 'ન્' (પુ.) વાતરોગિન્ 'ન્' (પુ.), એ ૨-વાતરોગી, વાયુરોગી. શ્લેષ્મલ, શ્લેષ્મણ, કફિન્ 'ન્' (પુ.) એ ૩-

क्लिन्ननेत्रे पिल्लचुल्लौ, पिल्लोऽप्याद्रोऽक्षिगर्दवत् ।
मूर्च्छिते मूर्तमूर्च्छालौ, सिध्मलस्तु किलासिनि ॥ ४६१ ॥
पित्तं मायुः कफः श्लेष्मा, बलासः स्नेहभूः खटः ।
रोगो रुजा रुगातङ्को, मान्द्यं व्याधिरपाटवम् ॥ ४६२ ॥
आमं आमयं आकल्पमुपतापो गदः समाः ।
क्षयः शोषो राजयक्ष्मा, यक्ष्मोऽथ क्षुत् क्षुतं क्षवः ॥४६३॥
कासस्तु क्षवथुः पामा, खसः कच्छूर्विचर्चिका ।
कण्डूः कण्डूयनं खर्जूः, कण्डूयाऽपि क्षतं व्रणः ॥ ४६४ ॥
अरुरीर्मं व्रणस्तुष्म, स्फुटनपद् किपाः ।
श्लीपदं पादवल्मीकः, पादस्फोटो विपादिका ॥ ४६५ ॥

[illegible] ॥ ४६१ ॥ क्लिन्नेक्ष, पिल्ल, चुल्ल, चिल्ल ए ४–ચીપડાવાળી આંખવાળો ભીની આંખવાળો, [illegible] (પુ.), [illegible] એ ૨–[illegible] મૂર્ચ્છિત, મૂર્ત, મૂર્ચ્છાલ એ ૩–મૂર્ચ્છા પામેલ, [illegible] સિધ્મલ, કિલાસી [illegible] (પુ.), એ ૨–[illegible] ॥ ૪૬૧ ॥ પિત્ત, માયુ (પુ.), [illegible] એ ૩–૧ [illegible] એ ૨–પિત્ત, કફ, શ્લેષ્મા [illegible] (પુ.), બલાસ, [illegible] (સ્ત્રી) [illegible] [[illegible] ૧૦૭] એ ૫–[illegible] રોગ, રુજા, રુક્ [illegible] (સ્ત્રી), આતંક, માન્દ્ય, વ્યાધિ (પુ.) અપાટવ ॥ ૪૬૨ ॥ આમ–આમય [illegible] આકલ્પ, ઉપતાપ, ગદ એ ૧૨–રોગ, ક્ષય, શોષ, રાજયક્ષ્મા [illegible] (પુ.) યક્ષ્મા [illegible] (પુ.), એ ૪–ક્ષયરોગ, ક્ષુત્ (સ્ત્રી), ક્ષુત, ક્ષવ, ([illegible]) એ ૩–છીંક ॥ ૪૬૩ ॥ કાસ, ક્ષવથુ (પુ.), એ ૨–ખાંસી, પામા [illegible] (સ્ત્રી)–પામા, ખસ, કચ્છૂ (સ્ત્રી) વિચર્ચિકા એ ૪–ખસ, કણ્ડૂ (સ્ત્રી) કણ્ડૂયન, ખર્જૂ (સ્ત્રી) કણ્ડૂયા [[illegible] (સ્ત્રી), [illegible] (સ્ત્રી) [illegible]] એ ૪–ખરજ ખણવું, ક્ષત, વ્રણ (પુ.) ॥ ૪૬૪ ॥, [illegible] (ન.) ઈર્મ (પુ. ન.) [illegible] (પુ.),

१ [illegible] ।

स्फोटकः पिटको गण्डः, पृष्ठग्रन्थिः पुनर्गडुः ।
श्वित्रं स्यात् पाण्डुरं कुष्ठं, केशघ्नं त्विन्द्रलुप्तकम् ॥ ४६६ ॥
सिध्म किलासं त्वक्पुष्पं, सिध्मं कोठस्तु मण्डलम् ।
गलगण्डो गण्डमालो, रोहिणी तु गलाङ्कुरः ॥ ४६७ ॥
हिक्का हेक्का च हृल्लासः, प्रतिश्यायस्तु पीनसः ।
शोथस्तु श्वयथुः शोफे, दुर्नामार्शो गुदाङ्कुरः ॥ ४६८ ॥
छर्दी प्रच्छर्दिका छर्दिर्वमथुर्वमनं वमिः ।
गुल्मः स्यादुदरग्रन्थिरुदावर्तो गुदग्रहः ॥ ४६९ ॥

.५-ચાં, શક્ય, નહિ રૂઝતાં ઘારાં. ક્ષિપ્ત (પુ ન.)-ડામ, ઘાનું ચિહ્ન પિટ્ટમ્, પાદવલ્મીકમ્ (પુ ન.) શ્લીપદરોગ, પગનો રોગ-એ નાં રોગમાં હાથીના પગ જેવા પગ થાય. હાથીપગો. પાદસ્ફોટ પાદિકા એ ર-પગમાં થયેલ ફાટ કે ચીરો. ॥ ૪૬૫ ॥ સ્ફોટક ક (પિ.) ગણ્ડ [પિટકોઽપિ લિ. ૩૩] એ ૩-ફોલ્લો. ફોડલી. પૃષ્ઠગ્રન્થિ પુ.) ગડુ (પુ.), એ ર-પીઠમાં થયેલી ગાંઠ. ખુંધ. શ્વિત્રમ્, પાણ્ડુરમ્ ષ્ઠમ્, કુષ્ઠમ્ એ ૩-ધોળો કોઢરોગ. કેશઘ્નમ્, ઇન્દ્રલુપ્તકમ્ એ ર-કેશ રી પડે તેવો રોગ, વાતરોગવિશેષ. ॥ ૪૬૬ ॥ સિધ્મ 'અદ્' (ન), કિલાસમ્ ત્વક્પુષ્પમ્, સિધ્મમ્ એ ૪-ચામડીના રોગ. કોઢરોગ. કોઠ મણ્ડલમ્ પિ.) [મણ્ડલકમ્ લિ. ૩૪] એ ર-એક જાતનો કોઢ. ગલગણ્ડઃ ગણ્ડમાલા ૨ કંઠમાળ. રોહિણી ગલાઙ્કુરઃ એ ર-ગળામાંનો રોગ, એક જાતનો ગાનો રોગ. ॥ ૪૬૭ ॥ હિક્કા હેક્કા હૃલ્લાસઃ એ ૩-હેડકી. પ્રતિશ્યાય નસ એ ર-પીનસરોગ નાકનો રોગ, સળેખમ. શોથ (પુ. ન.) વયથુ (પુ.) શોફ એ ૩-સોજો. દુર્નામા 'અન્' (પુ) અર્શઃ 'અસ્' ન.) ગુદાઙ્કુરઃ [ગુદકીલક લિ. ૩૪] એ ૩-હરસ, મસા. ॥ ૪૬૮ ॥ છર્દિઃ સ્ત્રી ન.) પ્રચ્છર્દિકા છર્દિ 'ઇ' (સ્ત્રી.) વમથુ (પુ.) વમનમ્ મિ (સ્ત્રી) એ ૬-ઊલટી, વમન. ગુલ્મ (પુ. ન.), ઉદરગ્રન્થિ (પુ)

क्लिन्ननेत्रे चिल्लचुल्लौ, पिल्लोऽप्यत्रोपमर्दिते ।
मूर्च्छिते मूर्तमूर्च्छालौ, सिध्मलस्तु किलासिनि ॥ ४६१ ॥
पिप्लुर्माषः कालकः स्यात्, तिलकालो जडुलः पटेः ।
रोगो रुजा रुगातङ्को, मान्द्यं व्याधिरपाटवम् ॥ ४६२ ॥
आमं आमय आकल्यमुपतापो गदः समाः ।
क्षयः शोषो राजयक्ष्मा, यक्ष्माऽथ क्षुतं क्षुत् क्षवः ॥ ४६३ ॥
कासस्तु क्षवथुः पामा, खसः कच्छूर्विचर्चिका ।
कण्डूः कण्डूयनं खर्जूः, कण्डूयाऽथ ईर्म व्रणः ॥ ४६४ ॥
अरुरीर्मे व्रणकुसुम, स्वकणपदं किणः ।
श्लीपदं पादवल्मीकं, पादस्फोटो विपादिका ॥ ४६५ ॥

सफेदाग के कोढ़ना रोगवाळो ॥ ४६१ ॥ क्लिन्नाक्ष चिल्ल चुल्ल पिल्ल ए ४–चीपडावाळी आंखवाळो. [illegible] ... (पु.) ... ए २–[illegible] रोगवाळो. मूर्च्छित मूर्त मूर्च्छाल ए ३–मूर्च्छा पामेल. [illegible] ... ए २–[illegible] रोगवाळो ॥ ४६१ ॥ [illegible] (पु.) [illegible] ए ३–[illegible] ए २–[illegible] (पु.), [illegible] (स्त्री.) [illegible] [illegible] १०७] ए ५–[illegible] रोग [illegible] (स्त्री.), [illegible] व्याधि (पु.) अपाटव ॥ ४६२ ॥ आम–आमय [illegible] ए १२–रोग. क्षय शोष राजयक्ष्मा [illegible] (पु.) यक्ष्मा [illegible] (पु.), ए ४–क्षयरोग. क्षुत (स्त्री.), क्षुत, क्षव (छिंक–[illegible]) ए ३–छींक ॥ ४६३ ॥ कास क्षवथु (पु.), ए २–खांसी. पामा [illegible] (स्त्री.)–पामा, खस कच्छू (स्त्री.) विचर्चिका ए ४–खस. कण्डू (स्त्री.), कण्डूयन, खर्जू (स्त्री.) कण्डूया [कण्डूति (स्त्री.) खर्जूति (स्त्री.) [illegible]] ए ४–खरज आववुं [illegible] व्रण (पु.) ॥ ४६४ ॥ [illegible] (न.) ईर्म (पु. न.) [illegible] (पु.),

1 [illegible]

कुसृत्या विस्मयान्वेषी, पार्श्वकः सन्धिजीवकः ।
सत्कृत्याऽलङ्कृतां कन्यां, यो ददाति स कूकुदः ॥ ४७५ ॥
चपलश्चिकुरो नीलीरागस्तु स्थिरसौहृदः ।
ततो हरिद्रारागोऽन्यः, सान्द्रस्निग्धस्तु मेदुरः ॥ ४७६ ॥
मोहेनर्दी गेहेशूरः, पिण्डीशूरोऽस्तिमान् धनी ।
स्वस्थानस्थः परद्वेषी, गोष्ठश्वोऽथापदि स्थितः ॥ ४७७ ॥
आपन्नोऽथापद् विपद्विपत्तिः स्निग्धस्तु वत्सलः ।
उपाध्यप्यागारिकौ तु, कुटुम्बव्यापृते नरि ॥ ४७८ ॥
जैवातृकस्तु दीर्घायुस्त्रासदायी तु शङ्कुरः ।
अभिपन्नः शरणार्थी, कारणिकः परीक्षकः ॥ ४७९ ॥

એ ૫—આશ્ચર્ય, રોજગાર[illegible] [illegible] (वि) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 'च' એ ૫—[illegible] ॥ ૪૭૪ ॥ पार्श्वकः सन्धिजीवकः એ ૨—[illegible] [illegible], સંધિ[illegible] આજીવિકા ચલાવનાર, [illegible] કરનાર. कूकुदः [illegible] [illegible] શ્લો. ૧૦૭]—સત્કારપૂર્વક અલંકાર પહેરાવી કન્યાનું દાન કરનાર. ॥ ૪૭૫ ॥ चपलः चिकुरः એ ૨—ચપલ [illegible]. नीलीरागः, स्थिरसौहृदः (स्थिरप्रेमा 'च') એ ૨—[illegible], સ્થિર રાગવાળો. हरिद्रारागः—અસ્થિર રાગવાળો. सान्द्रस्निग्धः, मेदुरः એ ૨—અતિશય સ્નિગ્ધ, અતિશય [illegible] ॥ ૪૭૬ ॥ मोहेनर्दी 'च' (पु) गेहेशूरः पिण्डीशूरः એ ૩—ઘરમાં શૂરો. अस्तिमान् धन (वि) धनी 'च' (वि) એ ૨—[illegible] [illegible]—પોતાના સ્થાનમાં રહી બીજાનો દ્વેષ કરનાર, પડોશી વગેરેનું સારુ ન દેખી શકે તેવો [illegible] ॥ ૪૭૭ ॥ आपन्नः—એ આપત્તિમાં પડેલો, આફતથી ઘેરાયેલો. आपद् विपत्तिः विपद् એ ૩ (स्त्री) આપત્તિ, વિપત્તિ. स्निग्धः वत्सलः એ ૨—સ્નેહવાળો. उपाधि (पु), अभ्यागारिकः कुटुम्बव्यापृतः એ ૩—કુટુંબ પોષણ કરવામાં [illegible] ॥ ૪૭૮ ॥ जैवातृकः दीर्घायुः 'च' [आयुष्मान् [illegible] ૩૫] એ ૨—લાંબી આવરદાવાળો. त्रासदायी 'च' शङ्कुरः એ ૨—ત્રાસ

मेहिनाडीव्रणे वृद्धिः, कुरण्डमाण्डवर्धने ।
अश्मरी स्यान्मूत्रकृच्छ्रे, प्रमेहो बहुमूत्रता ॥ ४७० ॥
आनाहस्तु विबन्धः स्याद्, ग्रहणीरुक् प्रवाहिका ।
व्याधिप्रभेदा विद्रधिभगन्दरज्वरादयः ॥ ४७१ ॥
दोषज्ञस्तु भिषग् वैद्य, आयुर्वेदी चिकित्सकः ।
रोगहार्यगदङ्कारो, भेषजं तु भेषजमौषधम् ॥ ४७२ ॥
भैषज्यमगदो जायुर्चिकित्सा रुक्प्रतिक्रिया ।
उपचर्योपचारौ च, लङ्घनं त्वपतर्पणम् ॥ ४७३ ॥
जाङ्गुलिको विषभिषग्, स्वास्थ्ये वार्तमनामयम् ।
सहारोग्ये पटूल्लाघवार्तकल्यास्तु नीरुजि ॥ ४७४ ॥

બે ૨–પેટની ગાંઠ, બરોળ, પેટની ડાબી બાજુનો ભાગ વિ., ગોળો ગુલ્મઃ ગુલ્મઃ બે ૨–ભગંદરાદિ રોગવાળી નાડી રોગ, નાસૂરી ૪૬૯. વૃદ્ધિ (સ્ત્રી) વર્ધિકા બે ૨–વધેલી અંડવૃદ્ધિ, નાસૂર વૃધ્ધિ (સ્ત્રી), કુરણ્ડ આણ્ડવર્ધનમ્ બે ૩–અંડકોશની વૃદ્ધિ. અશ્મરી, મૂત્રકૃચ્છ્ર બે ૨–મૂત્રાશયમાં પથરીનો રોગ પ્રમેહ બહુમૂત્રતા [મેહ: શિ૦ ૩૪] બે ૨–પ્રમેહ, પરમીયો. ॥ ૪૭૦ ॥ આનાહ: વિબન્ધ બે ૨–ઝાડો અને પેશાબનું રોકાવું બંધકોશ, ગ્રહણીરુજ્ 'જ્' (સ્ત્રી) પ્રવાહિકા બે ૨–ઝાડાનો રોગ, સંગ્રહણી વિદ્રધિ (પુ સ્ત્રી)–કાખમાં રહેલી ઉગ્ર ગૂમડું ભગંદર બે–ભગંદર જ્વર–તાવ. તેમજ બીજા વગેરે વ્યાધિના પ્રકારો છે ॥ ૪૭૧ ॥ દોષજ્ઞ ભિષજ્ 'જ્' (પુ), વૈદ્ય આયુર્વેદી 'દિન્' (પુ)–આયુર્વેદિક, ચિકિત્સક. રોગહારી 'રિન્' (પુ) અગદંકાર [આયુર્વેદિક શિ ૩૪] બે ૭–વૈદ્ય. ભેષજમ્ ઔષધ ઔષધમ્ (પુ ન) ॥ ૪૭૨ ॥. ભૈષજ્યમ્ અગદ જાયુ (પુ) બે ૬–ઔષધ ચિકિત્સા રુક્પ્રતિક્રિયા, ઉપચર્યા, ઉપચાર બે ૪–રોગ દૂર કરવાની ક્રિયા. લઙ્ઘનમ્, અપતર્પણમ્ બે ૨–લાંઘણ ॥ ૪૭૩ ॥ જાઙ્ગુલિક વિષભિષજ્ 'જ્' (પુ), (વિષવૈદ્ય) બે ૨–વિષવૈદ્ય, વિષવિદ્યાનો જાણકાર. સ્વાસ્થ્યમ્, વાર્તમ્, અનામયમ્ સહમ્, આરોગ્યમ્

कुसृत्या विभवान्वेषी, पार्श्विकः सन्धिजीवकः ।
सत्कृत्याऽलङ्कृतां कन्यां, यो ददाति स कूकुदः ॥ ४७५ ॥
चपलश्चिकुरो नीलीरागस्तु स्थिरसौहृदः ।
ततो हरिद्रारागोऽन्यः, सान्द्रस्निग्धस्तु मेदुरः ॥ ४७६ ॥
गेहेनर्दी गेहेशूरः, पिण्डीशूरोऽस्तिमान् धनी ।
स्वस्थानस्थः परद्वेषी, गोष्ठश्वोऽथापदि स्थितः ॥ ४७७ ॥
आपन्नोऽथापद् विपत्तिर्विपत् स्निग्धस्तु वत्सलः ।
उपाध्यभ्यागारिकौ तु, कुटुम्बव्यापृते नरि ॥ ४७८ ॥
जैवातृकस्तु दीर्घायुस्त्रासदायी तु शङ्कुरः ।
अभिपन्नः शरणार्थी, कारणिकः परीक्षकः ॥ ४७९ ॥

એ ૫—આરોગ્ય, રોગરહિતપણું. पटुः (वि), वार्तः कल्यः ... 'पुं' એ ૫—નીરોગી ॥ ૪૭૪ ॥ पार्श्विकः सन्धिजीवकः એ ૨—લાંચ લેનાર, સંધિની આજીવિકા ચલાવનાર, દલાલી કરનાર. कूकुदः [कूकुदः परिशिष्ट श्लो. १००]—સત્કારપૂર્વક અલંકાર પહેરાવી કન્યાનું દાન કરનાર. ॥ ૪૭૫ ॥ चपलः चिकुरः એ ૨—ચપલ. नीलीरागः स्थिरसौहृदः (स्थिरप्रेमा 'पुं') એ ૨—ગાઢ પ્રીતિ, સ્થિર રાગવાળો. हरिद्रारागः—અસ્થિર રાગવાળો. सान्द्रस्निग्धः मेदुरः એ ૨—અતિશય સ્નિગ્ધ, અતિશય સ્નેહવાળો ॥ ૪૭૬ ॥ गेहेनर्दी 'पुं' (पु) गेहेशूरः पिण्डीशूरः એ ૩—ઘરમાં શૂરો. अस्तिमान् 'मत्' (वि), धनी 'पुं' (वि) એ ૨—ધનવાન. गोष्ठश्वः—પોતાના સ્થાનમાં રહી બીજાનો દ્વેષ કરનાર, પડોશી વગેરેનું સારુ ન દેખી શકે તેવો, અદેખો ॥ ૪૭૭ ॥ आपन्नः—એ આપત્તિમાં પડેલો, આફતથી ઘેરાયેલો. आपद्, विपत्तिः, विपद् એ ૩—(સ્ત્રી.) આપત્તિ વિપત્તિ. स्निग्धः वत्सलः એ ૨—સ્નેહવાળો. उपाधि (पु), अभ्यागारिकः कुटुम्बव्यापृतः એ ૩—કુટુંબ પોષણ કરવામાં રક્ત ॥ ૪૭૮ ॥ जैवातृकः दीर्घायुः 'पुं' [आयुष्मान् शि. ३५] એ ૨—લાંબી આવરદાવાળો. त्रासदायी 'पुं' शङ्कुरः એ ૨—ત્રાસ

सभार्हस्तु वरदो, मार्तीनाः सहपीविनः ।
सभ्याः सदस्याः पार्षद्याः सभास्ताराः सभासदः ॥ ४८० ॥
सामाजिकाः सभा संसत् समाजः परिषत् सदः ।
पर्षत् समज्या गोष्ठ्यास्थानं समितिर्घटा ॥ ४८१ ॥
सांवत्सरो ज्यौतिषिको, मौहूर्तिको निमित्तवित् ।
दैवज्ञ-गणकाऽऽदेष्टि-ज्ञानि-कार्तान्तिका अपि ॥ ४८२ ॥
विप्रश्निकेक्षणिकौ च, सिद्धान्तिकस्तु तान्त्रिकः ।
लेखकस्त्वक्षरचणाः स्युर्वर्णीवक्षरचुञ्चवः ॥ ४८३ ॥
वार्णिको लिपिकरोऽक्षरन्यास लिपिर्लिपिः ।
मषिधानं मषिकूपी, मलिनाम्बु मेषी मसी ॥ ४८४ ॥

આપનાર અભિલાષ વરનારી 'વૃષ' (વિ) એ ૨—સત્પુરુષ, સત્પુરુષી સભામાં યોગ્ય [સાધુપરીક્ષક ત્રિ ૩૫] એ ૨-પરીક્ષા કરનાર ॥૪૭૯॥ સભામાં બેસે એ ૨—શોભિત આપનાર, વરદાન આપનાર. સાર્વિક (પુ ન) મંત્રીપતિ 'વૃષ' (પુ ન) એ ૨—દેવ-મનુષ્યની સાથે રહી અનેક વાનની આરાધનાઓ કરનારા સભ્યા સદસ્યા પાર્ષદ્યા, સભાસ્તારા સભાસદ 'ઇ' ॥૪૮૦॥ સામાજિક [પરિષત્ ત્રિ ૩૫] એ ૬—(પુ ન) સભાજનો સભા સંસદ (સ્ત્રી) સમાજ પરિષદ (સ્ત્રી), સદ 'ધ' (સ્ત્રી ન) પર્ષદ (સ્ત્રી), સમજ્યા, ગોષ્ઠી આસ્થાન, આસ્થાન સમિતિ (સ્ત્રી) ઘટા એ ૧૨-સભા ॥૪૮૧॥ સાંવત્સર જ્યૌતિષિક મૌહૂર્તિક નિમિત્તવિદ્ દૈવજ્ઞ ગણક આદેષ્ટી 'વૃષ' (વિ), જ્ઞાની 'વૃષ' કાર્તાન્તિક ॥૪૮૨॥ વિપ્રશ્નિક, ઈક્ષણિક [વૈપ્રશ્નિક વૈક્ષિક મૌહૂર્ત એ ૩-ત્રિ ૩૬] એ ૧૧ જ્યોતિષી, દૈવજ્ઞ સૈદ્ધાન્તિક તાન્ત્રિક એ-૨ શાસ્ત્ર અનુસાર પારખેનાર, વેદ અને જ્યોતિષાદિ શાસ્ત્ર અનુસાર લખનાર અક્ષરચણ અક્ષરચુંચુ (પુ) ॥૪૮૩॥, વાર્ણિક લિપિકર—

---

१ अक्षरचुञ्चु ।—चञ्चु ।

कुलिकस्तु कुलश्रेष्ठी, सभिको द्यूतकारके ।
कितवो द्यूतकृद् धूर्तोऽक्षधूर्तोऽक्षदेविनि ॥ ४८५ ॥
दुरोदरं कैतवं च, द्यूतमक्षवती पण ।
पाशकः प्रासकोऽक्षश्च, देवनस्तत्पणो ग्लहः ॥ ४८६ ॥
अष्टापदः शारिफलं, शारः शारिश्च खेलनी ।
परिणायस्तु शारीणां, नयनं स्यात् समन्ततः ॥ ४८७ ॥
समाह्वयः प्राणिद्यूतं, व्यालग्राह्याहितुण्डिकः ।
स्यान्मनोजवसस्तातसतुल्यः शास्ता तु देशकः ॥ ४८८ ॥

लिपिकर [कायस्थ करणा शे १०७] એ ६–લેખક લહીઓ, લખનારના. लिपि (સ્ત્રી.) लिबि (સ્ત્રી.) [लिखित शि ३६] એ ३–લિપિ, લખાણ, અક્ષર–ન્યાસ मषिधानम्–मषीधानम् (मषीभाजनम्) मषिकूपी–मषीकूपी એ ૨–શાહીનો ખડીઓ મલિનામ્બુ (ન) મષી મષિઃ (પુ સ્ત્રી.) મસી–મસિઃ (પુ સ્ત્રી) [મેલા શિ ३६] એ ३–મસી, શાહી. ॥૪૮૪॥ कुलिकः कुलश्रेष्ठी, [कुलकः शि ३६] એ ૨–કુલવાન, નગરશેઠ. सभिकः द्यूतकारकः એ ૨–જુગારી, જુગાર રમાડનાર. कितवः द्यूतकृत् (પુ) धूर्तः अक्षधूर्तः, अक्षदेवी 'द्यूत' (વિ) એ ૫–જુગારી, પાસાનો જુગાર રમનાર. ॥૪૮૫॥ दुरोदरम् (પુ ન) कैतवम् द्यूतम् (પુ. ન) अक्षवती पण એ ૫–જુગાર. पाशकः प्रासकः अक्षः देवनः એ ૪–જુગાર રમવાના પાસા. ग्लहः (ग्लहपण) એ પાસા ઉપર હોડમાં મૂકેલી રકમ. ॥૪૮૬॥ अष्टापदः (પુ ન) शारिफलम् (પુ ન), [शारिफलकः शि ३७] એ ૨–ચોપાટ–સોગઠાં વગેરે રમવાનું પાટીયાનું કપડું, સોગઠાં ગોઠવવાના ખાનાવાળી પાટ. शारः (પુ સ્ત્રી.) शारिः (પુ સ્ત્રી.) खेलनी એ ३–સોગઠાં વગેરેની સોગઠી. परिणाय –પાસા પ્રમાણે સોગઠાં ફેરવવાં તે. ॥૪૮૭॥ समाह्वयः प्राणिद्यूतम् એ –પ્રાણિદ્યૂત, કૂકડા વગેરે પ્રાણિઓને લડાવી શરત કરી લડાવવા તે. व्यालग्राही 'ग्रह' (વિ.) आहितुण्डिकः–अहितुण्डिकः એ ૨ ગા.ડી, વાદી, સર્પ પકડનાર. मनोजवसः तातसतुल्यः [मनोजवः शि ३७] એ ૨–પિતાતુલ્ય. (મામા વગેરે) शास्ता 'तृ (વિ.) देशकः એ ૨–શાસન કરનાર. ॥૪૮૮॥

समधुकस्तु वरदो, ज्ञातीनाः सहचीविनें ।
सभ्यो सदस्याः पार्षद्याः, सभास्तारा सभासदः ॥ ४८ ॥
सामाजिकाः सभा संसद्, समाजः परिषत् सदः ।
पर्षद् समज्यो गोष्ठ्यास्थो, आस्थान समितिर्घटा ॥ ४८१ ॥
सांवत्सरो ज्यौतिषिको, मौहूर्तिको निमित्तवित् ।
दैवज्ञ-गणकाऽऽदेष्टि ज्ञानि-कार्तान्तिका अपि ॥ ४८२ ॥
विप्रश्निकेक्षणिकौ च, मन्त्रान्तिकस्तु ताम्रिकः ।
लेखकेऽक्षरचणा स्युरक्षरजीवकचञ्चवः ॥ ४८३ ॥
वार्णिको लिपिकरमाक्षरन्यास लिपिर्लिबिः ।
मषिधानं मषिकूपी, मलिनाम्बु मेघी मसी ॥ ४८४ ॥

આપનાર અભિષદ્ વારનાર્મી 'વર' (પિ) એ —વરસૂચક, વરપુષ્ટ સામીત પરીક્ષક [સામાજિક શિ ૩૫] એ ૨-પરીક્ષા કરનાર ... સમ્ભ્રુક વરદ એ ૨-વાહિન આપનાર વરદાન આપનાર સામીપ (પુ ન) સંગમીત 'વર' (પુ ન) એ ૨-ભેગ-સમુદાયની સાથે રહી ... પાર્ષદ્ય, સભાસ્તાર સભાસદ્ 'વ' ॥૪૮॥, સામાજિક [પારિષદ્ય શિ ૩૫] એ ૬-(પુ ન) સભાજનો સભા સંસદ્ (સ્ત્રી) સમાજ, પરિષદ્ (સ્ત્રી), સદ 'વ' (સ્ત્રી ન) પર્ષદ્ (સ્ત્રી) સમજ્યા ગોષ્ઠી આસ્થા, આસ્થાન-આસ્થાની સમિતિ (સ્ત્રી) ઘટા એ ૧૨-સભા ॥૪૮૧॥ સાંવત્સર જ્યૌતિષિક મૌહૂર્તિક નિમિત્તવિદ્ દૈવજ્ઞ ગણક આદેષ્ટી 'વર' (પિ.), જ્ઞાની 'વર' કાર્તાન્તિક ॥૪૮૨॥, વિપ્રશ્નિક ઈક્ષણિક [નૈમિત્તિક નૈમિત મૌહૂર્ત એ ૩-શિ ૩૬] એ ૧૧ જ્યોતિષી, દૈવજ્ઞ સૈદ્ધાન્તિક તાત્રિક એ ૨ શાસ્ત્ર જાણનાર પારમેશ્વર, વૈદ્ય અને જ્યોતિષાદિ શાસ્ત્ર જાણનાર. લેખક અક્ષરચણ અક્ષરજીવક અક્ષરચઞ્ચુ (પુ) ॥૪૮૩॥ વાર્ણિક લિપિકર —

---

१ समधुकस्तु ।—मधु ।

जङ्घालोऽतिजवो जङ्घाकरिको जाङ्घिको जवी ।
जवनस्त्वरिते वेगे, रयो रंहस्तरः स्यदः ॥ ४९४ ॥
जवो वाजः प्रसरश्च, मन्दगामी तु मन्थरे ।
कामंगाम्यनुकामीनोऽत्यन्तीनोऽत्यन्तगामिनि ॥ ४९५ ॥
सहायोऽभिचरोऽनोश्च जीवी-गामि-चर-प्लवाः ।
सेवकोऽर्थी सेवा भक्तिः, परिचर्या प्रसादना ॥ ४९६ ॥
शुश्रूषाऽऽराधनोपास्तिवरिवस्यापरीष्टयः ।
उपचारः पदातिस्तु, पत्तिः पद्गः पदाजिकः ॥ ४९७ ॥
पादातिकः पादचारी, पदाजिपदिकावपि ।
सरः पुरोऽग्रतोऽग्रेभ्यः, पुरसो गम-गामि-गाः ॥ ४९८ ॥

ने यातु ॥ ४९३ ॥ जङ्घाल अतिजव ने २—वेगवाळो. जङ्घाकरिक जाङ्घिक [जङ्घाजव शि. ३८] ने २—बेपीओ. जवी 'त्रय' (त्रि.) जवन, त्वरित ने ३—घणा वेगवाळो (जङ्घाल थी त्वरित सुधीना शब्दो एकार्थक पण छे) वेग, रय रंहः 'स' (न) तर 'स' (न) स्यद ॥४९४॥, जव, वाज प्रसर ने ८—वेग. मन्दगामी 'त्रय' (त्रि) मन्थर ने २—धीमे चालनार. कामंगामी 'त्रय' (त्रि) अनुकामीन ने २—स्वेच्छाचारी. अत्यन्तीन अत्यन्तगामी 'त्रय' (त्रि) ने २—घणुं चालनार. ॥४९५॥ सहाय अभिचर अनुजीवी 'त्रय' (त्रि) अनुगामी त्रय (त्रि.) अनुचर अनुप्लव, सेवक [अनुग शि. ३८] ने ७—सेवक पाछळ चालनार. सेवा भक्ति (स्त्री.) परिचर्या प्रसादना ॥ ४९६ ॥, शुश्रूषा आराधना, उपास्ति (स्त्री.), वरिवस्या, परीष्टि (स्त्री.), उपचार, [पर्युपास्ति उपासना शि. ३८] ने १०—सेवा, भक्ति. पदाति (पु) पत्ति (पु) पद्ग, पदाजिक ॥ ४९७ ॥ पादातिक पादचारी 'त्रय' (त्रि.) [illegible] पदिक, [पादात पदग शि. ३८]

१ पदाति ।—मातृ ।

सुकृती पुण्यवान् धन्यो, मित्रयुर्मित्रवत्सलः ।
क्षेमङ्करो रिष्टतातिः, शिवतातिः शिवङ्करः ॥ ४८९ ॥
श्रद्धालुरास्तिकः श्राद्धो, नास्तिकस्तद्विपर्यये ।
वैरङ्गिको विरागार्हो, वीतदम्भस्त्वकल्कनः ॥ ४९० ॥
प्रणाय्योऽसम्मतोऽन्वेष्टाऽनुपदम्य सहः क्षमः ।
शक्तः प्रभूष्णुर्भूतार्तस्त्वाविष्टः शिथिलः श्लथे ॥४९१॥
संवाहकोऽङ्गमर्दः स्यान्निर्बीजस्तु निष्कलः ।
आसीन उपविष्टः स्यादूर्ध्व ऊर्ध्वन्दमः स्थिते ॥ ४९२ ॥
अध्वनीनोऽध्वगोऽध्वन्यः, पान्थः पथिकदेशिकौ ।
प्रवासी तद्गणो हारिः, पाथेयं शम्बलं समे ॥ ४९३ ॥

सुकृती 'इन्' (त्रि.) पुण्यवान् 'वत्' (त्रि.), धन्यः એ ૩-પુણ્યશાળી. मित्रयुः (पु.), मित्रवत्सलः એ ૨-મિત્ર ઉપર પ્રેમ રાખનાર. क्षेमङ्करः रिष्टतातिः (त्रि.) शिवतातिः (त्रि.), शिवङ्करः એ ૪-કલ્યાણ કરનાર ॥ ४८९ ॥ श्रद्धालुः (त्रि.), आस्तिकः श्राद्धः એ ૩-શ્રદ્ધાળુ, આસ્તિક. नास्तिकः એ શ્રદ્ધારહિત-નાસ્તિક. वैरङ्गिकः विरागार्हः એ ૨-વૈરાગ્યને યોગ્ય. वीतदम्भः अकल्कनः એ ૨-દંભવિનાનો, અમાયાવી, સરળ ॥ ४९० ॥ प्रणाय्यः, असम्मतः એ ૨ વિરક્ત. अन्वेष्टा 'तृ' (त्रि.), अनुपदी 'इन्' (त्रि.) એ ૨-પાછળ જનાર, શોધનાર. सहः क्षमः, शक्तः प्रभूष्णुः (त्रि.) [शक्तौ बहुलम् ... १ ८ ...] એ ૪-સમર્થ, સહનશીલ. भूतार्तः आविष्टः એ ૨-ભૂતગ્રસ્ત. शिथिलः श्लथः એ ૨-ઢીલો ॥ ४९१ ॥ संवाहकः अङ्गमर्दः એ ૨-અંગ મર્દન કરનાર. निर्बीजः निष्कलः એ ૨-બીજરહિત, વીર્યરહિત. आसीनः, उपविष्टः એ ૨-બેઠેલો. ऊर्ध्वः ऊर्ध्वन्दमः स्थितः એ ૩-ઊભેલો ॥ ४९२ ॥ अध्वनीनः अध्वगः, अध्वन्यः पान्थः पथिकः, देशिकः प्रवासी 'इन्' (त्रि.) એ ૭-મુસાફર. हारिः (स्त्री.) पथिकसमूहः એ ૨-મુસાફરનો સમુદાય. पाथेयम् शम्बलम् (पु. न.)

जङ्घालोऽतिजवो जङ्घाकरिको जाङ्घिको जवी ।
जवनस्त्वरिते वेगे, रयो रंहस्तरः स्यदः ॥ ४९४ ॥
जवो वाजः प्रसरश्च, मन्दगामी तु मन्थरः ।
क्रमगाम्यनुकामीनोऽत्यन्तीनोऽत्यन्तगामिनि ॥ ४९५ ॥
सहायोऽभिचरोऽनोश्च सेवी-गामि-चर-प्लवाः ।
सेवकोऽथ सेवा भक्तिः, परिचर्या प्रसादना ॥ ४९६ ॥
शुश्रूषाऽऽराधनोपास्तिर्वरिवस्यापरीष्टयः ।
उपचारः पदातिस्तु, पत्तिः पद्गः पदातिकः ॥ ४९७ ॥
पादातिकः पादचारी, पदाजिपदिकावपि ।
सरः पुरोऽग्रतोऽग्रेभ्यः, पुरस्तो गम-गामि-गाः ॥ ४९८ ॥

ને સાધુ ॥ ૪૯૩ ॥ જઙ્ઘાલ, અતિજવ એ ૨—વેગવાળો. જઙ્ઘાકરિક, જાઙ્ઘિક [જઙ્ઘાકર શિ ૩૮] એ ૨—બેપીઓ. જવી 'ઇન્' (ત્રિ) જવન, ત્વરિત એ ૩—બહુ વેગવાળો (જઙ્ઘાલ થી ત્વરિત સુધીના શબ્દો એકાર્થ વાચી પણ છે) વેગ, રય, રંહસ્ 'સ્' (ન) તરસ્ 'સ્' (ન.) સ્યદ ॥૪૯૪॥ જવ, વાજ પ્રસર એ ૮—વેગ. મન્દગામી 'ઇન્' (ત્રિ) મન્થર એ ૨—ધીમે ચાલનાર. ક્રમગામી 'ઇન્' (ત્રિ) અનુકામીન એ ૨—સ્વેચ્છાચારી. અત્યન્તીન અત્યન્તગામી 'ઇન્' (ત્રિ) એ ૨—બહુ ચાલનાર ॥૪૯૫॥ સહાય, અભિચર, અનુસેવી 'ઇન્' (ત્રિ) અનુગામી ઇન્ (ત્રિ) અનુચર, અનુપ્લવ, સેવક [અનુગ શિ ૩૮] એ ૭—સેવક, પાછળ ચાલનાર. સેવા ભક્તિ (સ્ત્રી) પરિચર્યા પ્રસાદના ॥ ૪૯૬ ॥ શુશ્રૂષા આરાધના, ઉપાસ્તિ (સ્ત્રી.) વરિવસ્યા પરીષ્ટિ (સ્ત્રી.) ઉપચાર [પર્યેષણા ઉપાસના શિ ૩૮] એ ૧૦—સેવા, ભક્તિ. પદાતિ (પુ) પત્તિ (પુ) પદ્ગ પદાતિક ॥ ૪૯૭ ॥, પાદાતિક પાદચારી 'ઇન્' (ત્રિ.) પદાજિ પદિક, [પાદાત પદગ શિ ૧ ૬]

१ पदाजि ।—भानु ।

प्राघोऽ्णावेशिकागन्तु, प्राघूणोऽभ्यागतोऽतिथिः ।
प्राघूर्णकश्चावेशिकमातिथ्यं चातिथेय्यपि ॥ ४९९ ॥
सूर्योढस्तु स सम्प्राप्तो, यः सूर्येऽस्तं गतेऽतिथिः ।
पाद्यार्थं पाद्यमर्घार्थमर्घ्यं वार्यथ गौरवम् ॥ ५०० ॥
अभ्युत्थानं व्यथकस्तु, स्याद् मर्मस्पृगरुन्तुदः ।
ग्रामेयके तु ग्रामीणग्राम्यौ लोको जनः प्रजा ॥ ५०१ ॥
स्यादामुष्यायणोऽमुष्यपुत्रः प्रख्यातवप्तृकः ।
कुल्यः कुलीनोऽभिजातः, कौलेयकमहाकुलौ ॥ ५०२ ॥
वंश्यो गोत्रं तु सन्तानोऽन्ववायोऽभिजनः कुलम् ।
अन्वयो जननं वंशः, स्त्री नारी वनिता वधूः ॥ ५०३ ॥
वशा सीमन्तिनी वामा, वर्णिनी महिलाऽबला ।
योषा योषिद् विशेषास्तु, कान्ता भीरुर्नितम्बिनी ॥ ५०४ ॥

બે ૮ પગે ચાલનાર, પગથી જનાર. ચરણ પદ પદગ અંધિગ પુરોગમ પુરાગામી 'ગ' (ત્રિ), પુરોગ ॥ ૪૯૮ ॥ આગ (અગ્રેગ) બે ૭—મહેમાન, નાથ આવેશિક આગન્તુ (પુ) પ્રાઘૂણ અભ્યાગત અતિથિ (પુ), પ્રાઘૂર્ણક [આતિથ્ય ત્રિ ૩૪] બે ૯—મહેમાન, પરોણો, અતિથિ આવેશિકમ્ આતિથ્યમ્ આતિથેયી (સ્ત્રી ન) બે ૩—મહેમાનગીરી ॥ ૪૯૯ ॥ સૂર્યોઢ —સૂર્યાસ્ત થયે આવેલ મહેમાન પાદ્યમ્ પગ ધોવાનું પાણી અર્ધ્યમ્ પૂજાને માટેનું પાણી ગૌરવમ્ ॥ ૫૦૦ ॥ અભ્યુત્થાનમ્ બે ૨—ઊભા થઈને સત્કાર કરવો તે. વ્યથક મર્મસ્પૃશ 'શ' (ત્રિ) અરુન્તુદ બે ૩—પીડાકાર ગ્રામેયક, ગ્રામીણ ગ્રામ્ય બે ૩—ગામડીઓ લોક જન પ્રજા બે ૩—લોક પ્રજા ॥ ૫૦૧ ॥ આમુષ્યાયણ અમુષ્યપુત્ર પ્રખ્યાતવપ્તૃક બે ૩—પ્રખ્યાત પિતાનો પુત્ર કુલ્ય કુલીન અભિજાત કૌલેયક મહાકુલ ॥ ૫૦૨ ॥ વંશ્ય [અભિજ ત્રિ ૩૪] બે ૬ કુલવાન ગોત્રમ્ સન્તાન અન્વવાય અભિજન કુલમ્ અન્વય જનનમ્ વંશ [સ્ત્રી (સ્ત્રી) ત્રિ ૩૪] બે ૮ કુલ, વંશ સ્ત્રી નારી વનિતા વધૂ ॥ ૫૦૩ ॥ વશા, સીમન્તિની વામા વર્ણિની મહિલા, અબલા યોષા યોષિત્, [યોષિતા

प्रमदा सुन्दरी रामा, रमणी ललनाऽङ्गना ।
स्वगुणेनोपमानेन, मनोज्ञादिपदेन च ॥ ५०५ ॥
विशेषिताङ्गकर्मा स्त्री, यथा तरललोचना ।
अलसेक्षणा मृगाक्षी, मत्तेभगमनापि च ॥ ५०६ ॥
वामाक्षी सुस्मिताऽस्या स्त्री, मानलीलास्मरादयः ।
लीला विलासो विच्छित्तिर्विब्बोकः किलिकिञ्चितम् ॥५०७॥
मोट्टायितं कुट्टमितं ललितं विहृतं तथा ।
विभ्रमश्चेत्यलङ्काराः, स्त्रीणां स्वाभाविका दश ॥ ५०८ ॥
प्रागल्भ्यौदार्यमाधुर्यशोभाधीरत्वकान्तयः ।
दीप्तिश्चायत्नजाः भावो हावश्च हेलास्त्रयोऽङ्गजाः ॥ ५०९ ॥

योषिता [शि ३५] એ ૧૨–સ્ત્રી, નારી કાન્તા, भीरु नितम्बिनी ॥५ ४॥, प्रमदा, सुन्दरी, रामा रमणी ललना अङ्गना એ ૯–વિશેષ પ્રકારની સ્ત્રીઓ. (कान्ता–મનોહર સ્ત્રી, भीरु–બીકણ, नितम्बिनी–સુંદર નિતંબવાળી, प्रमदा–મધુર મદવાળી, सुन्दरी–સુંદર અંગવાળી, रामा–ક્રીડા કરતી, रमणी–ક્રીડા કરનારી, ललना–ક્રીડાવાળી, अङ्गना–સુંદર અવયવવાળી) પોતાના ગુણથી, ઉપમાનથી, मनोज्ञ વગેરે પદોથી અવયવોના વિશેષ પ્રકારવાળી ॥५ ५॥ અને વિવિધ અંગ અને ક્રિયાવાળી સ્ત્રીઓ–तरललोचना अलसेक्षणा मृगाक्षी मत्तेभगमना ॥५ ६॥ वामाक्षी सुस्मिता (वरारोहा वरवर्णिनी प्रतीपदर्शिनी) વગેરે શબ્દો થાય છે मान–અભિમાન, लीला–શૃંગારચેષ્ટા, स्मर–કામ (मनो-विकार–મનનો વિકાર) વગેરે સ્ત્રીઓનું મન છે તેથી આ સ્ત્રીના નામો–मानिनी लीलावती स्मरवती (मनोविकारवती) ઇત્યાદિ लीला १ विलासः २ विच्छित्तिः (સ્ત્રી) ३ विब्बोक–बिब्बोक ४ किलिकिञ्चितम् ५ ॥५ ७॥, मोट्टायितम्–मोट्टायितम् ६ कुट्टमितम् ७ ललितम् ८ विहृतम् ९ विभ्रमः १०–એ દશ સ્ત્રીઓના સ્વાભાવિક અલંકારો છે ॥५ ८॥ प्रागल्भ्यम् १ औदार्यम् २ माधुर्यम् ३ शोभा ४ धीरत्वम् ५ कान्तिः (સ્ત્રી) ६ दीप्तिः

सा कोपना भामिनी स्याद्, छेका मत्ता च वाणिनी ।
कन्या कनी कुमारी च, गौरी तु नग्निकाऽरजाः ॥५१०॥
मध्यमा तु दृष्टरजास्तरुणी युवतिश्चरी ।
तलुनी दिक्करी वर्या, पतिंवरा स्वयंवरा ॥ ५११ ॥
सुवासिनी वधूटी स्याच्चिरिण्ट्यथ सधर्मिणी ।
पत्नी सहचरी पाणिगृहीती गृहिणी गृहाः ॥ ५१२ ॥
दाराः क्षेत्रं वधूर्भार्या, जनी जाया परिग्रहः ।
द्वितीयोढा कलत्रं च, पुरन्ध्री तु कुटुम्बिनी ॥ ५१३ ॥
प्रजावती भ्रातृजाया, सुनो स्नुषा जनी वधूः ।
भ्रातृवर्गस्य या जाया, यातरस्ता परस्परम् ॥ ५१४ ॥

(સ્ત્રી) ૭-આ નગર મહેલને પ્રાપ્ત થતા સાત સાત્ત્વિક અલંકારો ભાવ ૧ હાવ ૨ હેલા ૩-આ ત્રણ અંગથી ઉત્પન્ન થતા અલંકારો છે. ક્રમથી ... ૫, વધ્ધા અને મદ્દ ૪ વધારે શરીરના વિકારવિશેષ ૧૧ અલંકારો છે ॥ ૫૧૦ ॥ કોપના ભામિની એ ૨ ક્રોધવાળી સ્ત્રી. છેકા મત્તા અને ... મત્ત સ્ત્રી. કન્યા, કની કુમારી એ ૩-કુમારી. ગૌરી, નગ્નિકા, અરજા 'અરજસ્' (સ્ત્રી) એ ૩-ઋતુ નહિ પ્રાપ્ત થયેલ કન્યા, ... દશ વર્ષની કન્યા ॥ ૫૧ ॥ મધ્યમા દૃષ્ટરજા 'રજસ્' (સ્ત્રી) તરુણી યુવતિ ચરી, તલુની દિક્કરી [યુવતી શિ. ૪૫] એ ૭-યુવાન સ્ત્રી, ઋતુ પ્રાપ્ત થયેલી સ્ત્રી. વર્યા, પતિંવરા સ્વયંવરા એ ૩-પોતે વરને પસંદ કરી પરણનાર સ્ત્રી ॥ ૫૧૧ ॥ સુવાસિની ચવાસિની, વધૂટી-ચિરિણ્ટી ચિરિણ્ટી [ચરિણ્ટી, ચિરણ્ટી, ચર્ભટી એ ૩ શિ. ૪] એ ૩ પરણેલી યુવાન સ્ત્રી, કોઈ યુવાની આવ્યા પછી પરણેલી સ્ત્રી. સધર્મિણી પત્ની સહચરી, પાણિગૃહીતી ગૃહિણી, ગૃહા (પુ. બ. વ.) ॥ ૫૧૨ ॥ દારા (નિત્ય પુ. બ.) (ક્ષેત્ર પુ. ... સ્ત્રી) ક્ષેત્ર વધૂ ભાર્યા જની જાયા પરિગ્રહ દ્વિતીયા, ઊઢા, કલત્ર [ભરાયો ધેથીની સહધર્મિણી ... સધર્મચારિણી એ ૪-શિ. ૪ ...] એ ૧૫-પત્ની, પરણેલી સ્ત્રી. પુરન્ધ્રી કુટુમ્બિની એ ૨ પુત્ર, નોકર વગેરે કુટુંબવાળી સ્ત્રી ॥ ૫૧૩ ॥ પ્રજાવતી ભ્રાતૃજાયા-ભ્રાતૃજાયા એ ૨

वीरपत्नी वीरभार्या, कुलस्त्री कुलपालिका ।
प्रेयसी दयिता कान्ता, प्राणेशा वल्लभा प्रिया ॥ ५१५ ॥
हृदयेशा प्राणसमा, प्रेष्ठा प्रणयिनी च सा ।
प्रेयस्याद्याः पुंसि पत्यौ, भर्ता सेक्ता पतिर्वरः ॥ ५१६ ॥
विवोढा रमणो मोक्ता, रुच्यो वरयिता धवः ।
जन्यास्तु तस्य सुहृदो, विवाहः पाणिपीडनम् ॥ ५१७ ॥
पाणिग्रहणमुद्वाहः, उपात् यामयमावपि ।
दारकर्म परिणयो, जामाता दुहितुः पतिः ॥ ५१८ ॥

વહુની સ્ત્રી, વાસી સ્નુષા જની, વધૂઃ [વધૂટી શિ ૪૧] એ ૩-પુત્ર વધૂ, વાસાઃ 'ત્ર' (સ્ત્રી. ન.) દેરાણીઓ, જેઠાણીઓ ॥ ૫૧૪ ॥ વીરપત્ની વીરભાર્યા એ ૨-વીરપુરુષની સ્ત્રી કુલસ્ત્રી કુલપાલિકા (કુલપાલિકા) એ ૨ કુલીન સ્ત્રી. પ્રેયસી દયિતા કાન્તા પ્રાણેશા વલ્લભા પ્રિયા ॥૫૧૫॥ હૃદયેશા, પ્રાણસમા, પ્રેષ્ઠા પ્રણયિની [પ્રેમવતી શિ ૪૧] એ ૧૦-વહાલી સ્ત્રી. પ્રેયાન્ 'યસ્' (પુ) દયિતઃ કાન્તઃ પ્રાણેશઃ વલ્લભઃ, પ્રિયઃ હૃદયેશઃ પ્રાણસમ પ્રેષ્ઠઃ પ્રણયી 'યિન્' (પુ) ભર્તા 'ર્તૃ' (પુ.) સેક્તા 'ક્તૃ' પતિઃ (પુ) વરઃ ॥ ૫૧૬ ॥ વિવોઢા 'ઢૃ' રમણઃ મોક્તા 'ક્તૃ' રુચ્યઃ, વરયિતા 'તૃ' ધવઃ [પરિણેતા 'તૃ' પાણિગ્રાહઃ, ઉપયન્તા 'તૃ' શિ ૪૧-૪૨] એ ૧૦-વહાલો પતિ, વર. જન્યાઃ-વરના મિત્રો, વરના સંબંધીઓ. વિવાહઃ પાણિપીડનમ્ ॥ ૫૧૭ ॥ પાણિગ્રહણમ્ ઉદ્વાહઃ ઉપયામઃ, ઉપયમઃ, દારકર્મ 'ર્મન્' (ન) પરિણય એ ૮-વિવાહ [વામ્ચ્છન્મારિકા-વિવાહ વરયાત્રા, વૈનુકી એ ૨-વરયાત્રા ॥ ૧ ૮ ॥ ગોપાળી વર્ણકમ્-વિલેપન, શરીરમાં પીઠી વગેરે લગાડવી તે. સામ્વિયાત્રા વરમિતયન્મ્-વરનું નિમન્ત્રણ. ઇત્યાદી માટે વૈકિ-વરનો મહોત્સવ, ઉત્સવ મંગલધ્વનિ-માંગલિક શબ્દ ॥ ૧ ૯ ॥ પવમાન પૂર્ણકલશમ્ મંગલાદિકમ્ એ ૩-વિવાહમાં માંગલિક ક્રિયાને પ્રકટ કરીને કરાતી શુભ ક્રિયા. મંગલસ્નાનમ્ શાન્તિકમ્ શાન્તિક

१ पत्निनी ।—मातृ ।

उपपतिस्तु जारः स्यात्, भुजङ्गो गणिकापतिः ।
जम्पती दम्पती जायापती भार्यापती समाः ॥ ५१९ ॥
यौतकं युतयोर्देयं, सुदायो हरणं च तत् ।
कृताभिषेका महिषी, भोगिन्योऽन्या नृपस्त्रियः ॥५२ ॥
सैरन्ध्री याऽन्यवेश्मस्था, स्वतन्त्रा शिल्पजीविनी ।
असिक्न्यन्तःपुरप्रेष्या, दूतीसञ्चारिके समे ॥ ५२१ ॥
प्रज्ञा प्राज्ञी प्रज्ञावत्यां, प्राज्ञी तु प्रज्ञयान्विता ।
स्यादाभीरी महाशूद्री, जातिपुंयोगयोः समे ॥ ५२२ ॥
पुंयुज्याचार्याचार्यानी, मातुलानी तु मातुली ।
उपाध्यायान्युपाध्यायी, क्षत्रियार्यी च सूर्यपि ॥५२३॥

क्रियामा जुगमि जवानो प्रताप ध्यान ॥ ११ ॥ करमम् हलशेष —क्षत्रसमे धामना लेप करवो ते. चीदनम् हलावन्य ओ २–करपीडन, पाणिग्रहण, हस्तमेलाप. समागम —करमोचन वार्षिकम् मृतिमनम् भूषिकान ना नवी विवाह प्रसंगनी क्रियाओ छे से १ ८–१११] नामाना 'ए' ओ-दीकरीनो पति, जमाई ॥ ५१८ ॥ उपपति (पु), जार ओ २ परस्त्रीनो पति, जार पुरुष भुजङ्ग गणिकापति ओ २–गणिकानो पति. जम्पती दम्पती जायापती, भार्यापती ओ ४ (पु) पतिपत्नी, वरवहु—ओ बन्ने मण्डप पौतकम् सुदाय हरणम् [हाम सि ४२] ओ ३—वार वगेरे प्रसंगे करातो चांल्लो, पतिपत्नीने पटेराम्मूभा मणेलु द्रव्य महिषी—अभिषेक करायेली राजानी राणी, पटराणी भोगिन्य 'चौ' (स्त्री न) अभिषेक विनानी राजानी राणीओ ॥ ५२ ॥ सरन्ध्री पारके घेर रहेनारी स्वतंत्र अने केश समारवा वगेरेनु शिल्प जाणनारी स्त्री असिक्नी—अंतःपुरमां नियत रहेनी स्त्री दूती सञ्चारिका ओ २ दूती ॥ ५२१ ॥ प्रज्ञा, प्राज्ञी प्रज्ञावती ओ–३ अनुसार स्त्री, तीक्ष्ण बुद्धिवाळी स्त्री प्राज्ञा—बुद्धिवाळी स्त्री. आभीरी, महाशूद्री ओ–आरवाडनी जातिमा उत्पन्न थयेली स्त्री, आरवाडनी स्त्री ॥ ५२२ ॥ आचार्यी आचार्यानी न —आचार्यनी स्त्री. मातुलानी मातुली

स्त्रात आचार्या[1] शूद्री च, क्षत्रियी क्षत्रियाण्यपि ।
उपाध्याय्युपाध्याया स्यादर्याऽर्याण्यौ पुनः समे ॥५२४॥

दिधिषूस्तु पुनर्भूर्द्विरूढाऽस्या दिधिषूः पतिः ।
स तु द्विजोऽग्रेदिधिषूर्यस्य स्यात् सैव गेहिनी ॥ ५२५ ॥

ज्येष्ठेऽनूढे परिवेत्तानुजो दारपरिग्रही ।
तस्य ज्येष्ठः परिवित्तिर्जाया तु परिवेदिनी[2] ॥ ५२६ ॥

वृषस्यन्ती कामुकी स्यादिच्छायुक्ता तु कामुका ।
कृतसापत्निकाऽध्यूढाऽधिविन्ना ऽथ पतिव्रता ॥ ५२७ ॥

एकपत्नी सुचरित्रा, साध्वी सत्यसतीत्वरी ।
पुंश्चली धर्षणी बन्धक्यविनीता च पांसुला ॥ ५२८ ॥

अने २ मामानी स्त्री, मामी उपाध्यायानी उपाध्यायी अने २–उपाध्यायनी स्त्री क्षत्रियी अने क्षत्रियनी स्त्री वैश्या वैश्यनी स्त्री शूद्री–शूद्रनी स्त्री ॥ ५२३ ॥ आचार्या–स्त्री आचार्य अध्यापकनी स्त्री शूद्रा–शूद्र जातिमां उत्पन्न थयेली स्त्री क्षत्रिया क्षत्रियाणी अने २–क्षत्रिय जातिमां उत्पन्न थयेल स्त्री उपाध्यायी उपाध्याया अने २–शिक्षिका भणावनारी स्त्री वैश्या अर्याणी अने २–वैश्य जातिमां उत्पन्न थयेली स्त्री ॥ ५२४ ॥ दिधिषू –दिधिषू पुनर्भूः, द्विरूढा [दिधिषूः लि ५२] अने ३ फरीथी परणेली, पुनर्लग्नवाळी स्त्री. दिधिषू अ पुनर्लग्न करेली स्त्रीनो पति अग्रेदिधिषू–पुनर्लग्न करेली स्त्रीनो पति जो ब्राह्मण होय तो ते ॥ ५२५ ॥ परिवेत्ता ‘पु (पु)–मोटो भाई न परण्यो होय त्यारे परणेलो नानो भाई परिवित्ति (पु)–नानो भाई परण्यो छतां कुंवारो मोटो भाई परिवेदिनी अने मोटो भाई नहि परणेलो छतां परणेल नानाभाईनी स्त्री ॥ ५२६ ॥ वृषस्यन्ती कामुकी अने २–मैथुननी इच्छावाळी स्त्री कामुका सामान्य धनादिकनी इच्छावाळी स्त्री. कृत-

---

[1] आर्या । [2] भार्या जायापी । मातृ ।

भ्राता च भगिनी चापि, भ्रातरावथ बान्धवः ।

स्वो ज्ञातिः स्वजनो बन्धुः, सगोत्रश्च निजः पुनः ॥५६१॥

आत्मीयः स्वः स्वकीयश्च, सपिण्डास्तु सनाभयः ।

तृतीयाप्रकृतिः षण्ढः, पण्डः क्लीबो नपुंसकम् ॥ ५६२ ॥

इन्द्रियायतनमङ्गविग्रहौ, क्षेत्रगात्रतनुभूघनास्तनूः ।

मूर्तिमत्करणकायमूर्तयो, वेरसंहननदेहसंचराः ॥ ५६३ ॥

घनो बन्धः पुरं पिण्डो वपुः पुद्गलवर्ष्मणी ।

कलेवरं शरीरोऽस्मिन्नजीवे कुणपः शवः ॥ ५६४ ॥

मृतकं रुण्ड-कबन्धौ, स्यादशीर्षे क्रियायुजि ।

वयांसि तु दशाः प्रायो, बाल्याद्यं देहलक्षणम् ॥ ५६५ ॥

पितरौ ने ३ [illegible] (पु. द्वि) माता-पिता अने [illegible], [illegible] ने २ -(पु द्वि.) सासु-ससरो अने [illegible] (पु द्वि)-दीकरो-दीकरी अने ॥५६० ॥ भ्रातरौ [illegible] (पु द्वि)-भाई बहेन अने [illegible] [illegible] (पु), [illegible] बन्धु (पु) [illegible] ने १-स्वजन, [illegible] [illegible] ॥५६१॥ आत्मीय [illegible], [illegible] ने ४-(त्रि.) पोतानुं सपिण्ड [illegible] ने २-(पु ब व) [illegible]-सातपेढी [illegible] [illegible] तृतीयाप्रकृति (स्त्री.) [illegible], [illegible] क्लीब नपुंसकम् (पु न.) [illegible] [illegible] [illegible] ने ३-[illegible] ४५] ने ५-नपुंसक ॥५६२॥ इन्द्रिया-यतन, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] तनु (स्त्री.) [illegible] [illegible] (स्त्री.) मूर्तिमत् (न) [illegible] [illegible] मूर्ति (स्त्री) [illegible] (पु न), [illegible] देह (पु न) [illegible] ॥५६३॥, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] (पु न) [illegible] [illegible] (न) [illegible] [illegible] [illegible] (न) [illegible] [illegible] (पु न) [[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]-[illegible] ११८] ने २५-शरीर [illegible] [illegible] (पु न) ॥५६४॥ [illegible] ने ३-[illegible], [illegible] [illegible] [illegible] (पु न.) ने २-[illegible] [illegible]. [illegible]

एकदेशे प्रतीकोऽङ्गावयवोऽपघनो अपि ।
उत्तमाङ्गं शिरो मूर्धा, मौलिर्मुण्डं कं-मस्तकं ॥ ५६६ ॥
वराङ्गं करणत्राणं, शीर्षं मस्तिकमित्यपि ।
तज्जाः केशास्तीर्थवाकाश्चिकुराः कुन्तलाः कचाः ॥ ५६७ ॥
बालाः स्युस्तत्पराः पाशो, रचना भार उच्चयः ।
हस्तः पक्षः कलापश्च, केशभूयस्त्ववाचकाः ॥ ५६८ ॥
अलकस्तु कर्करालो, खङ्गरश्चूर्णकुन्तलः ।
स तु भाले भ्रमरकः, कुरुलो भ्रमरालकः ॥ ५६९ ॥
धम्मिल्लः संयताः कचाः, केशवेशे कबर्यथ ।
वेणिः प्रवेणी शीर्षण्यशिरस्यौ विशदे कचे ॥ ५७० ॥

'ह' (न न.) वपा (स्त्री न) माया (पु न) એ ३—नख-ઉપર [illegible] ૧૧ सक्थ्यम्, [illegible] એ २—[illegible], ખભા વગેરે દેહનાં અવયવ ॥५६५॥ प्रतीक अङ्गम् अवयव अपघन [गात्रम् शे ११८] એ ४—शरीरना अवयव उत्तमाङ्गम् शिर 'स (न.) मूर्धा 'ख' (पु.) मौलि (पु स्त्री) मुण्डम् (पु न) कम् मस्तकम् (पु न) ॥५६६॥ वराङ्गम् करणत्राणम्, शीर्षम् मस्तिकम् એ ११—મસ્તક. (शिरसिजा) केशाः, तीर्थवाकाः चिकुरा, कुन्तलाः कचाः ॥५६७॥ बालाः (पु न.) [वृजिन [illegible] [illegible] એ ७—શે ११५ चिकुरा शि ४५] એ ६—(पु न.) કેશ, વાળ. केशपाशः [illegible] [illegible] केशोच्चयः, [illegible] [illegible] [illegible] એ ७—કેશનો સમૂહ કેશ રચના. ॥५६८॥ अलकः (पु न) कर्करालः खङ्गर चूर्णकुन्तलः (वृजिन[illegible]) એ ४—ગુંચળાવાળા વાળ [illegible] વાળ. भ्रमरकः (पु न.) कुरुलः भ्रमरालकः એ ३—લલાટ ઉપરના [illegible] વાળ ॥५६९॥ धम्मिल्लः [मौलि [illegible] शे ११५] અંબોડો, મોતીની [illegible] વગેરે [illegible] સહિત [illegible] અંબોડો कबरी [केवरी शे ११५]

---

१ कर्मी।—मातृ ।

केशेषु वर्त्म सीमन्तः, पलितं पाण्डुरः कचः ।
चूडा केशी' केशपाशी, शिखा शिखण्डिका समाः ॥ ५७१ ॥
सा बालानां काकपक्षः, शिखण्डकशिखाण्डकौ ।
तुण्डमास्यं मुखं वक्त्रं, लपनं वदनाननं" ॥ ५७२ ॥
भाले गोध्यलिकालीकललाटानि ध्रुवौ भ्रुवः ।
सम्प्राधिष्ठानपैशुप्यमौनादर्शनिग्रहाः ॥ ५७३ ॥
कर्णः श्रोत्रं श्रवणं च, वेष्टनं' कर्णशष्कुली ।
पालिस्तु कर्णलतिका, शङ्खो भालश्रवोऽन्तरे ॥ ५७४ ॥
चक्षुरक्षीक्षणं' नेत्रं, नयनं दृष्टिरम्बकम् ।
लोचनं दर्शनं' दृक् च, तत्तारा तु कनीनिका ॥ ५७५ ॥

केशवेश એ ૨–કેશ રચના–ગૂંથેલા વ્યવસ્થિત કેશ, અંબોડો. केशि–केशी केशपाशी–પ્રવેણિ. એ ૨–વેણી, સર્પાકારે ગૂંથેલો ચોટલો. धम्मिल्ल किरात [प्रत्येक शे० ११५] એ ૨–નિર્મળ કેશ. ॥ ५७० ॥ सीमन्त–સેંથો. पलितम् (पु न)–વૃદ્ધાવસ્થામાં કેશ ધોળા થાય છે તે. चूडा केशी केशपाशी, शिखा शिखण्डिका એ ૫–શિખા, ચોટલી ॥ ५७१ ॥ काकपक्ष शिखण्डक शिखाण्डक એ ૩ કાનશીરીયા, લટો. तुण्डम् आस्यम् मुखम् (पु न) वक्त्रम् लपनम् वदनम् आननम् [घ्राणास्यम्, तेरम्, वचनम्, वेरम्, वचोगमम् એ ૫–શે० १२] એ ७–મુખ ॥ ५७२ ॥ भालम् (पु न) गोधि (स्त्री) अलिकम्, अलीकम् ललाटम् એ ૫–કપાળ, લલાટ. भ्रुवि (स्त्री) भ्रू 'ध' (न) सम्प्राधिष्ठानम् पैशुन (पु न) महारोहा अभिग्रहाः ॥ ५७३ ॥ कर्ण श्रोत्रम् (पु न) श्रवणम् [शब्दाधार शे० ४५] એ ૬–કાન. वेष्टनम्, कर्णशष्कुली એ ૨ કર્ણપાળી, કાનમાં રહેલ પોલાણ, કાનનો પડદો. पालि (स्त्री) कर्णलतिका એ ૨–કાનની વેલ, કાનનો અગ્રભાગ. [कर्णान्त પારા કાનનો પ્રાન્તભાગ कर्णमूलम् શીલત્વમ્–કાનનો મૂળ ભાગ શે० १२] शङ्ख (पु न)–૧ કપાળ અને કાનની વચ્ચેનો ભાગ,–લમણું, ૨ લલાટનું હાડકું ॥ ५७४ ॥ चक्षु 'ष' (न), अक्षि (न),

---

१ वरम् ।–माशु ।

वामं तु नयनं सौम्यं, मानवीयं तु दक्षिणम् ।
असौम्येऽक्ष्यप्यनर्धि स्यादीक्षणं तु निशामनम् ॥ ५७६ ॥
निभालनं निशमनं, निध्यानमवलोकनम् ।
दर्शनं द्योतनं निर्वर्णनं चापार्थवीक्षणम् ॥ ५७७ ॥
अपाङ्गदर्शनं काक्षः, कटाक्षोऽक्षिविकूणितम् ।
स्यादुन्मीलनमुन्मेषो, निमेषस्तु निमीलनम् ॥ ५७८ ॥
अक्ष्णोर्बाह्यान्तावपाङ्गौ, भ्रूरूर्ध्वे रोमपद्धतिः ।
सकोपभ्रूविकारे स्यात्, भ्र-भ्रु-भ्रू-भ्रू-परा भ्रुकुटिः ॥ ५७९ ॥
कूर्चं कूर्पं भ्रुवोर्मध्ये, पक्ष्म स्यान्नेत्ररोमणि ।
गन्धज्ञा नासिका नासा, घ्राणं घोणा विकूणिका ॥ ५८०

ईक्षणम्, नेत्रम् (पु न) नयनम् दृष्टिः (स्त्री) अम्बकम् लोचनम् दर्शनम् दृग् दृश् (स्त्री) [समग्र वेणपीठ है १२१ विलोचनम् शि · मे १०–आंख तारा (पु स्त्री)–तारका कनीनिका मे २–आंखनी कीकी ॥ ५७५ ॥ सौम्यम्–डाबी आंख मानवीयम्–जमणी आंख अनर्धि (न विकारवाळी आंख ईक्षणम् निशामनम् ॥ ५७६ ॥ निभालनम् निशमनम् निध्यानम्, अवलोकनम् दर्शनम् द्योतनम् निर्वर्णनम् मे ६–जोवुं अपार्थवीक्षणम् ॥ ५७७ ॥, अपाङ्गदर्शनम् काक्षः कटाक्षः अक्षिविकूणितम् मे ४ कटाक्ष, वांकी नजरे जोवुं ते उन्मीलनम् उन्मेषः मे २–आंख खोलवी निमेषः निमीलनम् मे २–आंख बंध करवी ॥ ५७८ ॥ अपाङ्ग (पु द्वि)–आंख पासेना बहार अने अंदरना खूणा, आंखना [illegible] भ्रूः (स्त्री)–आंख उपरना रुवांटां, भमर, भवां, भ्रुकुटिः भ्रुकुटिः भ्रूकुटिः मे ४ (स्त्री)–क्रोध वगेरेथी वांकी भमर थाय छे ते ॥ ५७ कूर्चम् (पु न), कूर्पम् मे २–बे भवांनो वचलो भाग पक्ष्म (पु न)–आंखनी पांपण गन्धज्ञा नासिका नासा घ्राणम् घो

केशेषु वर्त्म सीमन्तः[1], पलितं पाण्डुरः कचः[1] ।
चूडा केशी[1] केशपाशी, शिखा शिखण्डिका समाः ॥ ५७१ ॥
सा बालानां काकपक्षः, शिखण्डकशिखाण्डकौ ।
तुण्डमास्यं मुखं वक्त्रं, लपनं वदनानने ॥ ५७२ ॥
भाले गोध्यलिकालीकललाटानि भ्रुवा भ्रवोः ।
शब्दाधिष्ठानश्रुतयो महानादो ध्वनिग्रहाः ॥ ५७३ ॥
कर्णः श्रोत्रं श्रवणं च, वेष्टनं[1] कर्णशष्कुली ।
पालिस्तु कर्णलतिका, शङ्खो भालश्रवोऽन्तरे ॥ ५७४ ॥
चक्षुरक्षीक्षणं[1] नेत्रं, नयनं दृष्टिरम्बकम् ।
लोचनं दर्शनं दृक् च, तत्तारा तु कनीनिका ॥ ५७५ ॥

कचवेश्म એ ૨–કેશ રચના—ચૂડા [illegible] હેઠ, [illegible] કેશિ—કેશી, [illegible] એ ૨–કેશી, [illegible] ચૂડો ચોટલો. [illegible] [illegible] [illegible ૧૧૬] એ ૨–નિમેળ હેઠ. ॥ ૫૭૦ ॥ સીમન્ત—સેંથો. પલિતમ્ (પુ. ન.)—[illegible] હેઠ ધોળા થાય છે તે. ચૂડા કેશી કેશપાશી, શિખા, શિખણ્ડિકા એ ૫–શિખા, ચોટલી. ॥ ૫૭૧ ॥ કાકપક્ષ, શિખણ્ડક શિખાણ્ડક એ ૩ [illegible]. તુણ્ડમ્, આસ્યમ્, મુખમ્ (પુ. ન.) વક્ત્રમ્ લપનમ્ વદનમ્ આનનમ્ [illegible ૧૨] એ ૭–મુખ. ॥ ૫૭૨ ॥ ભાલમ્ (પુ. ન.) ગોધિ (સ્રી) અલિકમ્ અલીકમ્ લલાટમ્ એ ૫ કપાળ, લલાટ. ભ્રૂ (સ્રી) [illegible] (ન.) [illegible] (પુ. ન.), [illegible] ॥ ૫૭૩ ॥ કર્ણ શ્રોત્રમ્ (પુ. ન.) શ્રવણમ્ [illegible ૨૫] એ ૯–કાન. વેષ્ટનમ્, કર્ણશષ્કુલી એ ૨ કર્ણપાળી, કાનમાં રહેલ [illegible] કાનનો [illegible]. પાલિ (સ્રી) કર્ણલતિકા એ ૨–કાનની વેલ, કાનની [illegible]. [illegible] કાનનો [illegible], [illegible] કાનનો [illegible] [illegible ૧૨] શઙ્ખ (પુ. ન.)–૧ [illegible] અને કાનની વચ્ચેનો ભાગ – લમણું ૨ [illegible] ॥ ૫૭૪ ॥ ચક્ષુ (ન.), અક્ષિ (ન.)

1 [illegible] ।

रसज्ञा रसना जिह्वा, लोला तालु तु काकुदम् ।
सुधास्रवा घण्टिका च, लम्बिका गलशुण्डिका ॥ ५८५ ॥
कन्धरा धमनिर्ग्रीवा, शिरोधिश्च शिरोधरा ।
सा त्रिरेखा कम्बुग्रीवाऽवटुर्घाटा कृकाटिका ॥ ५८६ ॥
कृकस्तु कन्धरामध्यं, कृकपार्श्वौ तु वीतनौ ।
ग्रीवाधमन्यौ प्राग् नीले, पश्चान्मन्ये कलम्बिके ॥५८७॥
गलो निगरणः कण्ठः, काकलकस्तु तन्मणिः ।
अंसो भुजशिरः स्कन्धो, जत्रु सन्धिरुरोंऽसयोः ॥ ५८८ ॥
भुजो बाहुः प्रवेष्टो दोर्बाहुरोऽथ भुजकोटरः ।
दोर्मूलं खण्डिकः कक्षा, पार्श्वः स्यादेतयोरधः ॥ ५८९ ॥

'राजदन्तौ' [illegible] छे ॥५८४॥ रसज्ञा रसना 'रसना' (स्त्री. न) जिह्वा लोला [रसिभ्य रसा रसमानेन, रसा मधु रसना ने १-शे १२३] ने ४-जीभ. तालु (न.) काकुदम् [काकुदम् शे १२३] ने २-તાળુ, તાળવું सुधास्रवा घण्टिका लम्बिका गलशुण्डिका ने ४-પડજીભ ॥५८५॥ कन्धरा, धमनि (स्त्री.) ग्रीवा शिरोधिः (स्त्री) शिरोधरा ने ५-ડોક. कम्बुग्रीवा -त्रण रेखावाळी डोक, शंखना आकारवाळी डोक अवटुः (पु स्त्री.) घाटा कृकाटिका [शिर पीडम् शे १२४] ने ३-डोक अने माथानी संधिनो पाछळो भाग ॥५८६॥ कृकः कन्धरामध्यम् ने २-ડોકનો મધ્યભાગ. वीतनौ (द्वि)-ડોકની બન્ને બાજુના પડખા. नीले 'ना' (द्वि)-ग्रीवानी आगळ रहेल बन्ने नाडीओ. कलम्बिके 'मन्ये' (द्वि.) मन्ये 'मन्या' (द्वि.) ने २-ग्रीवानी पाछळा भागनी बन्ने धमनी-नाडी. ॥५८७॥ गलः निगरणः कण्ठः ((पु न.) ने ३-ગળું. काकलकः -काकल [illegible] मणि अंस (पु न.) भुजशिरः स्कन्धः (न.)-भुजशिरस्, स्कन्धः, ने ३-खभो. जत्रु (न.)-छाती अने खभानी वच्चेनो सांधो. ॥५८८॥ भुजः (पु स्त्री) बाहुः (पु स्त्री.) प्रवेष्टः, दोः 'स' (पु न.), बाहा ने ५-भुज हाथ भुजकोटरः (पु न), दोर्मूलम् खण्डिकः, कक्षा

नक्रं नर्कुटकं शिङ्घिन्योष्ठोऽधरौ[1] रदच्छदः ।
दन्तवस्त्रं च तस्यान्तौ, सृक्वणी असिकं त्वधः ॥ ५८१ ॥
असिकाधस्तु चिबुकं, स्याद् गल्लः सृक्वणः परः ।
गल्लात् परः कपोलश्च, परो गण्डः कपोलतः ॥ ५८२ ॥
ततो हनुः श्मश्रु कूर्चमास्यलोम च मासुरी ।
दाढिका दंष्ट्रिका दाढा, दंष्ट्रा जम्भो द्विजा रदाः ॥५८३॥
रदना दशना दन्ताः, दंशखादनमल्लकाः ।
राजदन्तौ तु मध्यस्थावुपरिश्रेणिकौ क्वचित् ॥ ५८४ ॥

ચિબુકિકા ॥ ૫૮ ॥ નક્રમ્ (પુ ન) નર્કુટકમ્ શિઙ્ઘિની [ઘ્રાણમ્, ઘોણા ગન્ધવહા, નાસા નાસિકા, ગન્ધજ્ઞા શે ૧–રૂ ૧૨૧] એ ૬–નાસિકા, નાક ઓષ્ઠ અધર રદચ્છદ દન્તવસ્ત્રમ્ (પુ ન) [દન્તચ્છદ રસાલેખી, વાગ્દલમ્ એ ૩–શે ૧૨૨] એ ૪–હોઠ બેનાની 'ખાન્ત' (ન દ્વિ.), 'સૃક્વણી–સૃક્વન્ (ન દ્વિ) સૃક્વણી (સ્ત્રી) સૃક્કિણી–સૃક્કિ (ન દ્વિ), સૃક્વમ્, [સૃક્કિણી શિ ૪૬] એ–હોઠના બેઉ ખૂણાનો ભાગ, મોંનો ખૂણો અસિકમ્–હોઠની નીચેનો ભાગ ॥ ૫૮૧ ॥ ચિબુકમ્–નીચલા હોઠની નીચેનો ભાગ, હડપચી ગલ્લ સૃક્વણીની પાસેનો ભાગ, ગાલ કપોલ–ગાલની પાસેનો ભાગ ગણ્ડ–કપોલની આગળનો ભાગ લમણું (ગલ્લ કપોલ, ગણ્ડ આ ત્રણે એકાર્થક પણ છે) ॥ ૫૮૨ ॥ હનુ (પુ સ્ત્રી)–હડપચી, બાજુની નીચેનો ભાગ શ્મશ્રુ (ન), કૂર્ચમ્ (પુ ન) આસ્યલોમ 'ન્' (ન), માસુરી [શ્મશ્રુલમ્ ઓષ્ઠ. શે ૧૨૨] એ ૪ મૂછ દાઢી દાઢિકા દંષ્ટ્રિકા [દાઢિકા શિ ૪૬] એ ૨–દાઢી દાઢા દંષ્ટ્રા, જમ્ભ એ ૩–દાઢ દ્વિજા રદા ॥ ૫૮૩ ॥ રદન દશન દન્તા દંશા ખાદના મલ્લકા [મુખખુર ... ... એ ૩–શે ૧૨૨ ૧૨૩] એ ૮–(પુ ન વ), દાંત ॥૧૨૨ ॥ રાજદન્તૌ (દ્વિ)–ઉપર નીચેના આગળના બે દાંત ક્યાંક કેટલાક ઉપરના વચલા બે દાંતોને

---

१ सृक्वणी–सि. च ।

रसज्ञा रसना जिह्वा, लोलौ' तालु तु काकुदम् ।
सुधास्रवा घण्टिका च, लम्बिका गलशुण्डिका' ॥ ५८५ ॥
कन्धरा धमनिर्ग्रीवा, शिरोधिश्च शिरोधरा ।
सा त्रिरेखा कम्बुग्रीवाऽवटुर्घाटा कृकाटिका ॥ ५८६ ॥
कृकस्तु कन्धरामध्यं, कृकपार्श्वौ तु वीतनौ' ।
ग्रीवाधमन्यौ प्राग् नीले', पश्चान्मन्ये कलम्बिके' ॥५८७॥
गलो' निगरणः कण्ठः, काकलकस्तु तन्मणिः ।
अंसो भुजशिरः स्कन्धो, जत्रु सन्धिरुरोंऽसगः ॥ ५८८ ॥
भुजो' बाहुः प्रवेष्टो' दोर्बाहोऽथ भुजकोटरः' ।
दोर्मूलं' खण्डिका कक्षौ, पार्श्वं स्यादेतयोरधः ॥ ५८९ ॥

'रावदन्तो' इत्यपि ॥५८४॥ रसज्ञा रसना 'रसना' (स्त्री.न.) जिह्वा लोला [रसिका, रसा रसमातृका रसा, काकुः ककुदा मे ६-शे १२३] मे ४ जीभ तालु (न) काकुदम् [[illegible] शे १२३] मे २-तालु, तालवुं सुधास्रवा घण्टिका लम्बिका, गलशुण्डिका मे ४-પડજીભ ॥ ५८५ ॥ कन्धरा, धमनि (स्त्री) ग्रीवा शिरोधि (स्त्री) शिरोधरा मे ५-ડોક. कम्बुग्रीवा -शंખ જેવા ત્રણ રેખાવાળી ડોક, તેમના આકારવાળી ડોક. अवटु (पु स्त्री.) घाटा कृकाटिका [शिर घण्टम् शे १२४] मे ३-ડોક અને માથાની સંધિનો પાછલો ભાગ ॥ ५८६ ॥ कृका, कन्धरामध्यम् मे २-ડોકનો મધ્યભાગ. वीतनी (द्वि.)-ડોકની બંને બાજુના પડખા. नीले 'द्व' (द्वि.)-ડોકની આગળ રહેલ બંને નાડીઓ कलम्बिके 'का' (द्वि.) मन्ये 'न्या' (द्वि.) मे २-ડોકની પાછલા ભાગની બંને ધમની-નાડી ॥ ५८७ ॥ गल. निगरण कण्ठ ((पु न.) मे ३-કંઠ [illegible]-કંઠનો મણિ अंस (पु न.) भुजशिरः 'स' (न.)-भुजशिरसम् स्कन्ध मे ३-ખભો. जत्रु (न.)-છાતી અને ખભાની વચ્ચેનો સાંધો ॥ ५८८ ॥ भुज (पु स्त्री) बाहु (पु स्त्री.) प्रवेष्ट दो 'ष' (पु.न.), बाहा मे ५-ભુજા, હાથ भुजकोटर (पु न), दोर्मूलम् खण्डिका, कक्षा

कफोणिस्तु स्मृता मध्ये, कफणिः कूर्परश्च सः ।
अधस्तस्यास्त्वामणिबन्धात्, स्यात् प्रकोष्ठः कलाचिका ॥५८९ ॥
प्रगण्डः कूर्परांसान्तः, पञ्चशाखः शयः शमः ।
हस्तः पाणिः करोऽस्यादौ, मणिबन्धो मणिश्च सः ॥ ५९० ॥
करभोऽस्मादाकनिष्ठं, करशाखाऽङ्गुली समे ।
अङ्गुरी चाङ्गुलोऽङ्गुष्ठस्तर्जनी तु प्रदेशिनी ॥ ५९१ ॥
ज्येष्ठा तु मध्यमा मध्या, सावित्री स्यादनामिका
कनीनिका तु कनिष्ठाऽवहस्तो हस्तपृष्ठकः ॥ ५९२ ॥
कामाङ्कुशो महाराजो, करजो नखरो नखः ।
करपालो सुधाकण्टः, पुनर्भवपुनर्नवौ ॥ ५९३ ॥

(પુ સ્ત્રી), એ ૪–કુહનીનાં નામો, ભુજ પાર્શ્વ (પુ ન) કુહનીની નીચેનો ભાગ પહોંચ ॥ ૫૮૯ ॥ કફોણિ–કફણિ (સ્ત્રી) સ્મૃતમધ્ય કફોણિ (સ્ત્રી) કૂર્પર [રત્નિરરત્નિ બાહૂપબાહુસન્ધિ શે ૧૨૪ કફોણિ કૂર્પર શિ ૪૬ ૪૭] એ ૪–કોણી પ્રકોષ્ઠ કલાચિકા (સ્ત્રી) એ ૨ કોણીથી નીચેનો કાંડા સુધીનો ભાગ ॥ ૫૯૦ ॥ પ્રગણ્ડ એ ૨–કોણીથી ખભા સુધીનો ભાગ પઞ્ચશાખ શય શમ હસ્ત (પુ ન) પાણિ (પુ) કર [ભુજદલ સલ શે ૧૨૪] એ ૬–હાથનાં નામો મણિબન્ધ મણિ (પુ સ્ત્રી) એ ૨ પહોંચ, હાથ અને કાંડાનો સન્ધિભાગ ॥ ૫૯૧ ॥ કરભ –હાથના કાંડાથી તે ટચલી આંગળી (ટચલી આંગળી) સુધીનો ભાગ. કરશાખા અઙ્ગુલી –અઙ્ગુલિ અઙ્ગુરી–અઙ્ગુરિ એ ૪–આંગળીઓ અઙ્ગુષ્ઠ અઙ્ગુઠ એ ૨–અંગૂઠો તર્જની પ્રદેશિની એ ૨ અંગૂઠા પાસેની આંગળી ॥ ૫૯૨ ॥ જ્યેષ્ઠા મધ્યમા મધ્યા એ ૩–વચલી આંગળી. સાવિત્રી અનામિકા એ ૨–વચમા અને ટચલીની વચલી આંગળી કનીનિકા કનિષ્ઠા એ ૨–ટચલી આંગળી અવહસ્ત–હાથની પાછળનો ભાગ ॥ ૫૯૩ ॥ કામાઙ્કુશ મહારાજ કરજ નખર (ત્રિ) નખ (પુ ન), કરપાલ સુધાકણ્ઠ પુનર્ભવ પુનર્નવ

प्रदेशिन्यादिभिः सार्द्धमङ्गुष्ठे वितते सति ।
प्रादेशतालगोकर्णवितस्तयो यथाक्रमम् ॥ ५९५ ॥
प्रसारिताङ्गुलौ पाणौ, चपेटः प्रसृतस्तलः ।
प्रहस्तस्तालिका तालः, सिंहतलस्तु तौ युतौ ॥ ५९६ ॥
संपिण्डिताङ्गुलिः पाणिर्मुष्टिर्मुस्तुर्मुष्ट्यपि ।
सङ्ग्राहोर्धमुष्टिस्तु, खटकः कुब्जितः पुनः ॥ ५९७ ॥
पाणिः प्रसृतं प्रसृतिस्तौ युतौ पुनरञ्जलिः ।
प्रसृते तु द्रवाधारे, गण्डूषश्चुलुकश्चुलुः ॥ ५९८ ॥
हस्तः प्रामाणिको मध्ये, मध्यमाङ्गुलिकूर्परम् ।
बद्धमुष्टिरसौ रत्निररत्निर्निष्कनिष्ठिकः ॥ ५९९ ॥

(पाणिज करवह) એ ૯-નામ ॥ ૫૯૪ ॥ પ્રદેશિની વગેરે આંગળીઓ સાથે અંગૂઠાને વિસ્તાર કરતા થતાં નામ- प्रादेश-અંગૂઠો તર્જની સહિત લંબાવે તેટલી લંબાઈ ताल-અંગૂઠો મધ્યમા સહિત લંબાવે તેટલી લંબાઈ गोकर्ण-અંગૂઠો અનામિકા સહિત લંબાવે તેટલી લંબાઈ वितस्तिः (પુ. સ્ત્રી.) અંગૂઠો કનિષ્ઠા સહિત લંબાવે તેટલી લંબાઈ વેંત (બાર અંગુલ પ્રમાણ) ॥ ૫૯૫ ॥ चपेट (પુ સ્ત્રી) प्रसृत तल प्रहस्त, तालिका, ताल એ ૬-પહોળી કરેલી આંગળીઓવાળો હાથ હાથનો પંજો सिंहतल [संहतल शि ४७]-ડાબા અને જમણા હાથની બંને હથેલી ભેગી કરવી તે ॥ ૫૯૬ ॥ मुष्टि (પુ. સ્ત્રી) मुस्तुः (પુ સ્ત્રી) मुष्टी-मुष्टिः (સ્ત્રી.) सङ्ग्राह એ ૪ વાળેલી આંગળીઓવાળો હાથ, મુઠ્ઠી खटक અર્ધ મુઠ્ઠી ॥ ૫૯૭ ॥ प्रसृतः प्रसृतिः (સ્ત્રી.) એ હાથના પંજાનો વાળેલો ખોબો-અર્ધ અંજળી, પસલી अञ्जलि (પુ) અને હાથને પહોળા કરવા-ખોબો, અંજળી गण्डूषा (પુ સ્ત્રી) चुलुक (પુ સ્ત્રી) चुलुः (પુ) [चुलूक शि ४७] એ ३-પાણીના આધાર રૂપે બનાવેલી પસલી (ચાંગળુ) ॥ ૫૯૮ ॥ हस्त-વચલી આંગળી અને કોણીનું પ્રમાણ (ચોવીસ આંગળ પ્રમાણ) रत्नि-(પુ સ્ત્રી) મુઠ્ઠી વાળેલો હાથ. अरत्निः (પુ. સ્ત્રી.) -કોણીથી માંડી કનિષ્ઠા આંગળી સુધીનું

कफोणिस्तु भुजामध्यं', कफणिः कूर्परश्च सः ।
अधस्तस्याऽऽमणिबन्धात्, स्यात् प्रकोष्ठः कलाचिका ॥५९०॥
प्रगण्डः कूर्परांसान्त', पञ्चशाखः शयः शमः ।
हस्तः पाणिः करोऽस्यादौ, मणिबन्धो मणिश्च सः ॥५९१॥
करभोऽस्मादाकनिष्ठं, करशाखाऽङ्गुली' समे ।
अङ्गुरी चाङ्गुलोऽङ्गुष्ठस्तर्जनी तु प्रदेशिनी' ॥५९२॥
ज्येष्ठा तु मध्यमा मध्या, सावित्री स्यादनामिका
कनीनिका तु कनिष्ठाऽवहस्तो हस्तपृष्ठत' ॥५९३॥
कामाङ्कुशो महाराजो, करजो नखरो नखः ।
करशूको भुजाकण्टः, पुनर्भवपुनर्नवौ ॥५९४॥

(पु स्त्री) એ ૪-ભુજાની મધ્યેનો, કોણ. प्रकोष्ठ (पु न) કોણીની નીચેનો ભાગ, પહોંચ ॥५८९॥ कफोणि–कफणि (स्त्री) भुजामध्यम्, कफणिः (स्त्री), कूर्पर [रत्निस्तम्भ बाहुमध्यबाहुसन्धिका शे १२४ कफोणिः, कूर्पर शि ४६ ४७] એ ૪-કોણી. प्रकोष्ठ कलाचिका (स्त्री) એ ૨-કોણીથી નીચેનો કાંડા સુધીનો ભાગ ॥५९०॥ प्रगण्ड એ ૨-કોણીથી ખભા સુધીનો ભાગ. पञ्चशाख शय शम हस्त (पु न) पाणि (पु) कर [भुजदल सल शे १२४] એ ૬-હાથનો પંજો. मणिबन्ध मणि (पु स्त्री) એ ૨ કાંડુ, હાથ અને પ્રકોષ્ઠનો સંધિભાગ ॥५९१॥ करभ –હાથના કાંડાથી તે ટચલી આંગળી (છેક નાની આંગળી) સુધીનો ભાગ. करशाखा, अङ्गुलि –अङ्गुलि अङ्गुरि–अङ्गुरी એ ૩ આંગળીઓ. अङ्गुष्ठ अङ्गुष्ठक એ ૨-અંગૂઠો. तर्जनी प्रदेशिनी અંગૂઠા પાસેની આંગળી ॥५९२॥ ज्येष्ठा मध्यमा मध्या એ ૩-વચલી આંગળી. सावित्री अनामिका એ ૨-મધ્યમા અને કનિષ્ઠાની વચલી આંગળી. कनीनिका कनिष्ठा એ ૨-ટચલી આંગળી. अवहस्त –હાથની પાછળનો ભાગ ॥५९३॥ कामाङ्कुश महाराज करज नखर (त्रि), नख (पु न) करशूक भुजाकण्ट पुनर्भव पुनर्नव

तुन्दं तुन्दिर्गर्भकुक्षी, पिचण्डो जठरोदरे।
कालखण्डं कालखञ्जं, कालेयं कालकं यकृत् ॥ ६०४ ॥
दक्षिणे तिलकं क्लोम, वामे तु रक्तफेनजः ।
पुप्फसः स्यादयं प्लीहा, गुल्मोऽथ तु पुरीतति ॥ ६०५ ॥
रोमावली रोमलता, नाभिः स्यात् तुन्दकूपिका ।
नाभेरधो मूत्रपुटं, बस्तिर्मूत्राशयोऽपि च ॥ ६०६ ॥
मध्योऽवलग्नं विलग्नं, मध्यमोऽथ कटिः कटिः ।
श्रोणिः कलत्रं कटीरं, काञ्चीपदं ककुद्मती ॥ ६०७ ॥
नितम्बारोहौ स्फिक्च्याः, पश्चाद्भागो नितम्बकः ।
त्रिकं वंशाधस्तत्पार्श्वकूपकौ तु कुकुन्दरे ॥ ६०८ ॥

(पु स्त्री) पिचण्ड जठरम् (पु न), उदरम् (पु न) [मलुकम् रोमकूपाश्रया शे १२६] એ ૭–પેટ कालखण्डम्, कालखञ्जम् कालेयम् कालकम् यकृत् (न) એ ૫–હૃદયના જમણા ભાગમાં રહેલ કાળો માંસનો ટુકડો કલેજું ॥ ६०४ ॥ तिलकम् क्लोम 'मन्' (न.) [वामकम् कमलम् क्लोमम् એ ३–શે १२७] એ ૨–હૃદયના જમણા ભાગમાં રહેતી (પિત્તાશય) પાણીની કોથળી, (શરીરની અંદર રહેલો ભાગ) रक्तफेनजः, पुप्फसः એ ૨ હૃદયના ડાબા પાસે રહેલી લોહીના ફેફસાંથી ઉત્પન્ન થયેલ ગરોળ, ફેફસાં प्लीहा 'हन्' (पु) गुल्मः (पु न.) એ ૨–હૃદયની ડાબી બાજુનો માંસપિંડ, બરોળ पुरीतत् (पु न) એ ૨–આંતરડું ॥ ६०५ ॥ रोमावली रोमलता એ ૨–નાભિમાંથી નીકળેલી રૂંવાટીની શ્રેણિ नाभि (पु स्त्री) तुन्दकूपिका [तुन्दकूपी, गिरामूलम् शे १२७] એ ૨–નાભિ–ડુંટી मूत्रपुटम् बस्ति (पु स्त्री.) मूत्राशयः એ ३–નાભિની નીચેનો મૂત્ર વિભાગ–મૂત્રાશય ॥ ६०६ ॥ मध्यः अवलग्नम् विलग्नम् मध्यमः એ ૪ (पु न.)–શરીરનો વચલો ભાગ કમ્મર વગેરે

व्यामव्यायामन्यग्रोधास्तिर्यग्बाहू प्रसारितौ ।
ऊर्ध्वीकृतभुजापाणि, नरमाने तु पौरुषम् ॥ ६०० ॥
दघ्नद्वयसमात्रास्तु, जान्वादेस्तत्प्रमाणके ।
रीढकः पृष्ठवंशः स्यात्, पृष्ठं तु चरमं तनोः ॥ ६०१ ॥
पूर्वभाग उपस्थोऽङ्कः, क्रोडं उत्सङ्ग इत्यपि ।
क्रोडोरो हृदयस्थानं, वक्षो वत्सो भुजान्तरम् ॥ ६०२ ॥
स्तनान्तरं हृद् हृदयं, स्तनौ कुचौ पयोधरौ ।
उरोजौ च चूचुकं तु, स्तनाग्रं वृन्त-शिखा-मुखाः ॥ ६०३ ॥

व्याम ॥ ६०० ॥ व्यामः व्यायामः न्यग्रोधः [त्रिकाण्ड ... ए ३–शे० १२५] ए ३–वाम, बने हाथ पहोळा करे ओटली लंबाई. पौरुषम्–ऊंचा हाथ करी ऊभा रहेल मनुष्यनुं प्रमाण ॥ ६०१ ॥ जानुदघ्नम् जानुद्वयसम् जानुमात्रम् ए ३–जानुप्रमाण, ढींचणसुधीनुं प्रमाण (पुरुषदघ्नम् पुरुषद्वयसम् पुरुषमात्रम् ए ३–पुरुष प्रमाण वगेरेनुं प्रमाण बताववुं होय तो ते शब्दने दघ्न द्वयस अने मात्र प्रत्यय लगाडवो. ए शब्दो त्रणे लिंगमां वपराय) रीढकः पृष्ठवंशः ए २–पांसळी, पीठनुं हाडकुं. पृष्ठम्–शरीरनो पाछळनो भाग–पीठ ॥ ६०२ ॥ उपस्थः अङ्कः क्रोडम् उत्सङ्गः ए ४ शरीरनो पूर्वभाग, खोळो. क्रोडा (स्त्री. न.), उरः 'स्' (न.) हृदयस्थानम् वक्षः 'स्' (न.) वत्सः (पुं. न.) भुजान्तरम् ए ६–छाती, बे हाथनी वच्चेनो भाग. ॥ ६०३ ॥ स्तनान्तरम् हृद् (न.), हृदयम् [वक्षसम्, मर्मस्थानम् गुणाधिष्ठानकम् वत्सम् ए ४–शे० १२५] ए ३–हृदय. स्तनौ कुचौ, पयोधरौ उरोजौ (उरसिजौ, वक्षोजौ) [वल्गौ शे० १२६] ए ४–(द्वि.) बे स्तन. चूचुकम् (पुं. न.) स्तनाग्रम् स्तनशिखा स्तनमुखम् (स्तनवृन्तम्) [पिप्पलक मेचकौ शे० १२६] ए ४ स्तननुं मुख, स्तननी डींट. ॥ ६०४ ॥ तुन्दम् तुन्दिः (स्त्री.) गर्भः कुक्षिः

---

१ मध्यमम्–मध्य ।

तुन्दं तुन्दिर्गर्भकुक्षी, पिचण्डो जठरोदरे ।
कालखण्डं कालखञ्जं, कालेयं कालकं यकृत् ॥ ६०४ ॥
दक्षिणे तिलकं क्लोम, वामे तु रक्तफेनजः ।
पुप्पसं स्यादथ प्लीहा, गुल्मोऽन्त्रं तु पुरीतति ॥ ६०५ ॥
रोमावली रोमलता, नाभिः स्यात् तुन्दकूपिका ।
नाभेरधो मूत्रपुटं, वस्तिर्मूत्राशयोऽपि च ॥ ६०६ ॥
मध्योऽवलग्नं विलग्नं, मध्यमोऽस्य तटौ कटिः ।
श्रोणिः कलत्रं कटीरं, काञ्चीपदं ककुद्मती ॥ ६०७ ॥
नितम्बारोहौ स्त्रीकट्याः, पश्चाज्जघनमग्रतः ।
त्रिकं वंशाधस्तत्पार्श्वकूपकौ तु कुकुन्दरे ॥ ६०८ ॥

(पु स्त्री) पिचण्डः जठरम् (पु न), उदरम् (पु न) [मानुषा रोमकूपावासा शि १२६] એ ७–પેટ कालखण्डम्, कालखञ्जम्, कालेयम् कालकम् यकृत् (न) એ ५–હૃદયના જમણા ભાગમાં રહેલ કાળો માંસનો ટુકડો-કલેજું ॥ ६०४ ॥ तिलकम् क्लोम 'अत्' (न) [सावयव पुप्फुसम् क्लोमम् એ ३–शे १२७] એ २–हृदयना જમણા ભાગમાં રહેલી (પિત્તાશયરૂપ) પાણીની કોથળી, (શરીરની અંદર રહેલો ભાગ) रक्तफेनजः पुप्फुसः એ २–હૃદયમાં ડાબા પાસે રહેલી લોહીના ફીણમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ અવયવ, ફેફસાં प्लीहा 'अन्' (पु) गुल्मः (पु न) એ २–હૃદયની ડાબી બાજુનો માંસપિંડ અવયવ अन्त्रम् पुरीतत् (पु न) એ २–આંતરડું ॥ ६०५ ॥ रोमावली रोमलता એ २–નાભિમાંથી નીકળેલી રુંવાટીની શ્રેણિ नाभिः (पु स्त्री), तुन्दकूपिका [तुन्दकूपी नाभिमण्डलम् शे १२७] એ २–नाभि–ડૂંટી मूत्रपुटम् वस्तिः (पु स्त्री), मूत्राशयः એ ३–नाभिनी नीचेनो मूत्र निकास–मूत्राशय ॥ ६०६ ॥ मध्यः अवलग्नम् विलग्नम् मध्यमः એ ४ (पु न)–શરીરનો વચલો ભાગ, કટીરો વગેરે

पुंसी स्फिचौ कटिप्रोथौ, वराङ्गं तु स्त्रियां पुंसि ।
भगोऽपत्यपथो योनिः, स्मरमन्दिर-कूपिके ॥ ६०९ ॥
स्त्रीचिह्नमथ पुंश्चिह्नं, मेहनं शेपशेपसी ।
शिश्नो मेढ्रः कामलता, लिङ्गं च ध्वजमप्यदः ॥ ६१० ॥
गुह्यप्रजननोपस्थाः, गुह्यमध्यं गुडो मणिः ।
सीवनी तदधःसूत्रे, सादृश्ये पेलमण्डकः ॥ ६११ ॥
मुष्कोऽण्डकोशो वृषणोऽपानं पायुर्गुदं पुंसि ।
अधोमर्म मलद्वारं, त्रिवलीकं वली अपि ॥ ६१२ ॥

ભાગ ને બન્ને ભાગ (પુ ન), કટિ (સ્ત્રી) શ્રોણિ (પુ સ્ત્રી) ककुद्मत्, कटीरम् कलत्रम् નિતંબ એ ૭–કેડ ॥ ६०७ ॥ नितम्बः, जघनम् એ ૨–સ્ત્રીની કેડનો પાછલો ભાગ જઘન–સ્ત્રીની કેડનો આગલો ભાગ. ત્રિકમ્ પાસાની નીચે બન્ને સાથળની સંધિનો ભાગ બરડામાં નીચે ના ભાગનું નામ ત્રિક કુકુન્દરે (પુ ન દ્વિ.)–કકુન્દર [ક્ટિની ગૈરિ ખાડો કણુકે એ ૩–સી ૧૨૭] નિતમ્બ (કૂલા)માં રહેલા ગોળાકાર બે ખાડા ॥ ६०८ ॥ પુતી (પુ ન) સ્ફિચૌ 'च्' 'સ્ફિચૌ–च्' (સ્ત્રી), કટિપ્રોથૌ એ ૩ (દ્વિ)–કૂલા, પઠ્ઠા વરાઙ્ગમ્ સ્મૃતિ (સ્ત્રી), યોનિ (સ્ત્રી) ભગ (પુ ન), અપત્યપથ યોનિ (પુ સ્ત્રી), સ્મરમન્દિરમ્ સ્મરકૂપિકા ॥ ६०९ ॥ સ્ત્રીચિહ્નમ્ એ ૯–સ્ત્રીનું ચિહ્ન યોનિ પુંશ્ચિહ્નમ્ મેહનમ્ શેપ શેપ 'स्' (ન) શિશ્નમ્ (પુ ન), મેઢ્ (પુ ન) કામ લતા, લિઙ્ગમ્ [ધ્વજમ્ સાધ્ય, શેપસ્ સં. ક 'स्' એ ૫–સી ૧૨૮] એ ૯–પુરુષ ચિહ્ન લિંગ ॥ ६१ ॥ ગુહ્યમ્ પ્રજનનમ્ ઉપસ્થઃ (પુ ન) એ ૩–સ્ત્રી અને પુરુષ એ બન્નેનું ચિહ્ન (યોનિ અને લિંગ એ બન્ન). ગુહ્યમધ્યમ્, ગુડ, મણિ (પુ સ્ત્રી) એ ૩–ગુહ્યનો મધ્ય ભાગ સીવની ગુહ્યની નીચેની રેખા. અણ્ડમ્ (પુ ન) પેલમ્, અણ્ડકઃ ॥ ६११ ॥, મુષ્ક (પુ ન) અણ્ડકોશ વૃષણ (પુ ન) [આણ્ડ પેલકઃ શિ ૪૭] એ ૬–

1 स्फिचौ । २ नामूल्मू–मासु ।

विटपं तु महावीर्न्यमन्तरा मुष्कवङ्क्षणम् ।
ऊरुसन्धिर्वङ्क्षणः स्यात्, सक्थ्यूरुस्तस्य पर्व तु ॥ ६१३ ॥
जानुर्नलकीलोऽष्ठीवानं, पश्चाद्भागोऽस्य मन्दिरम् ।
कपोली त्वग्रिमो भागो, प्रसृतौ नलकिन्यपि ॥ ६१४ ॥
प्रतिजङ्घा त्वग्रजङ्घा, पिण्डिका तु पिचण्डिका ।
गुल्फस्तु चरणग्रन्थिर्घुटिकौ घुण्टको घुटः ॥ ६१५ ॥
चरणं क्रमणः पादो, पदोऽङ्घ्रिर्वलनः क्रमः ।
पादमूलं गोहिरं स्यात् पार्ष्णिस्तु घुटयोरधः ॥ ६१६ ॥
पादाग्रं प्रपदं क्षिप्रं, त्वङ्गुष्ठाङ्गुलिमध्यतः ।
कूर्चं क्षिप्रस्योपर्यङ्घ्रिस्कन्धः कूर्चशिरः समे ॥ ६१७ ॥

અંડકોશ, પુરુષની જનનેન્દ્રિય નીચે અને રહે છે તે કોથળી. અપાનમ્, પાયુ (પુ) ગુદમ્ (પુ ન) બ્રુસિ (સ્ત્રી) અધોમર્મ વર્ચ (ન) વરવ્-ગ્રહમ્ મિથલીમ્ બુધિ (સ્ત્રી) એ ૮–ગુદા. ॥ ૬૧૨ ॥ વિટપમ્ મહાવીમ્ એ ૨–અંડ અને વૃષણને મધ્યભાગ–બાહ્યમૂલ. વઙ્ક્ષણ–પુરુષાથની નીચે સાથળની સંધિનો ભાગ. સક્થિ (ન) ઊરુ (પુ સ્ત્રી) એ ૨–સાથળ. ॥ ૬૧૩ ॥ જાનુ (પુ ન) નલકીલ અષ્ઠીવાન્ પર્વ (પુ ન) એ ૩–સાથળની ગાંઠ, ઢીંચણ, ગૂંટણ. મન્દિરઃ ઢીંચણને પાછળો ભાગ. કપોલી–ઢીંચણનો આગલો ભાગ. જઙ્ઘા પ્રસૃતા, નલકિની એ ૩–જાંઘ. ॥ ૬૧૪ ॥ પ્રતિજઙ્ઘા, અગ્રજઙ્ઘા એ ૨–જાંઘનો આગળનો ભાગ. પિણ્ડિકા પિચણ્ડિકા એ ૨–પીંડી. ગુલ્ફઃ ચરણગ્રન્થિઃ, ઘુટિકઃ ઘુણ્ટકઃ, ઘુટ એ ૫ (પુ સ્ત્રી)–પગની એડી ઉપરની ઘૂંટી, ઘૂંટણ ॥ ૬૧૫ ॥ ચરણ (પુ ન.) ક્રમણ પાદ પદ (પુ ન.) અંઘ્રિ (પુ), ચલન ક્રમ [પદ્ પાદ્ અઙ્ઘ્રિ એ ૩–શિ ૪૮] એ ૭–પગ. પાદમૂલમ્ ગોહિરમ્ એ ૨–પગનું મૂળ પગની એડી. પાર્ષ્ણિ (સ્ત્રી)–ઘૂંટીની નીચેનો ભાગ, પગની પાની. ॥ ૬૧૬ ॥ પાદાગ્રમ્ પ્રપદમ્ એ ૨–પગનો આગળો ભાગ, પગની પાટલીનો આગળો ભાગ.

तलहृदयं तु तलं, मध्ये पादतलस्य तत् ।
तिर्यक्खण्ड [illegible] पिचुर्मध्योऽन्तिरसमतलकोः ॥ ६१८ ॥
रसासृग्मांसमेदोऽस्थिमज्जशुक्राणि धातवः ।
सप्तैव दश चैकेषां, रोमत्वक्स्नायुभिः सह ॥ ६१९ ॥
रसो आहारतेजोऽग्निसम्भवः षड्रसासवः ।
आमयाऽसृक्करो धातुर्धन सूक्ष्म-महा-परः ॥ ६२० ॥
रक्तं रुधिरमाग्नेयं, विस्रं तेजो-भवे रसात् ।
शोणितं लोहितमसृग्, वाशिष्ठं प्राणदाऽसुरे ॥ ६२१ ॥
क्षतजं मांसकार्यस्त्रे, मांसं पललक्रव्यजङ्गले ।
रक्तात् तेजो भवे क्रव्यं, कीनमप तरसामिषे ॥ ६२२ ॥

[illegible]—अंगूठो अने आंगळीओनी मध्यनो भाग. [illegible] (पु. न.)—[illegible]नी उपरनो भाग, अंगूठो अने आंगळीओनी वच्चेनो उपरनो भाग [illegible] 'प' (न) ए २-[illegible]नो [illegible], अंगूठो अने आंगळीओनो [illegible] ॥ ६१७ ॥ [illegible] [illegible] ए २-पगना [illegible] मध्यभाग [illegible] [illegible] पिचु (पु), [illegible] [illegible] ए ५-शरीरमां [illegible] पिचु-ताल ॥ ६१८ ॥ १ रस २ [illegible]-लोही, ३ मांस ४ मेद-चरबी, ५ अस्थि-हाडकां, ६ मज्जा, ७ शुक्रम्-वीर्य, आ सात धातुओ शरीरमां छे [illegible] मते उपरनी सात तथा ८ रोम [illegible], ९ त्वच्-चामडी, १० [illegible] ए १०-[illegible] (पु न) धातुओ छे ॥ ६१९ ॥ [illegible] न) [illegible]
[illegible]
धातु ॥ ६२ ॥ [illegible] रुधिरम्
[illegible], शोणित [illegible]
[illegible] ॥ ६२ [illegible]

मेदस्कृत् पिशितं कीनं, पलं पेश्यस्तु तत्कृताः ।
बुक्का हृद् हृदयं बुक्कं, सुरसं च तदग्रिमम् ॥ ६२३ ॥
शुष्कं वल्लूरमुत्तप्तं, पूय-दूष्ये पुनः समे ।
मेदोऽस्थिकृद् वपा मांसात् तेजो ऽथ गौतम वसा ॥ ६२४ ॥
गोदं तु मस्तकस्नेहो, मस्तिष्को मस्तुलुङ्गकः ।
अस्थि कुल्यं भारद्वाजं, मेदस्तेजश्च मज्जकृत् ॥ ६२५ ॥
मांसपित्तं स्वदपितं, कर्करो देहधारकम् ।
मेदोजं कीकसं सारः, करोटिः शिरसोऽस्थनि ॥ ६२६ ॥

[illegible]म् शे १२८] એ १५-लोहीनां मांसम् (पु न) पललम्, [illegible] (पु न) रक्ततेजः 'स्' (न) रक्तभवम् [illegible] क्रव्यम् तरसम् आमिषम् (पु न) ॥ ६२२ ॥ मेदस्कृत् (न) पिशितम्, कीनम् पलम् (पु न) [शेष स्मारम्भ ॥१२८॥ [illegible] एं शे १२८–१२९] એ १३-मांस पेशी–पेशी (स्त्री न)–मांसनो टुकडो बुक्का 'क्का' (पु)–बुक्क (त्रि), हृद् (न) हृदयम् बुक्का सुरसम्, (अग्रमांसम्) એ ५-हृदयनी अंदरनो [illegible] आकारनो मांसपिंड हृदय, मुख्य मांस ॥ ६२३ ॥ वल्लूरम्–'वल्लु-रम्' (त्रि) उत्तप्तम् એ २-सूकुं मांस. पूयम् (पु न) दूष्यम् એ २-दूषित थयेलुं मांस, परु मेदः 'स्' (न) अस्थिकृत् (न) वपा मांसतेजः 'स् (न) मांसजम्, गौतमम्, वसा એ ७–मेद, चरबी ॥ ६२४ ॥ गोदम् (पु न) मस्तकस्नेहः मस्तिष्क (पु न) मस्तुलुङ्गक એ ४-मस्तकमांनो भेजा अस्थि (न) कुल्यम् (पु न) भारद्वाजम्, मेद तेजः 'स्' (न) मज्जकृत् (न) ॥ ६२५ ॥ मांसपित्तम् स्वदपितम् [illegible] देहधारकम् मेदोजम् कीकसम् सारः [शेष शि ४८] એ १२-हाडकुं करोटि–करोटी (स्त्री) माथानुं हाडकुं–खोपरी माथानी खोपरीनुं

---

१ स्तनम्, [illegible]–[illegible] ।

तलहृदयं तु तले, मध्ये पादतलस्य तत् ।
तिलकः कालकः पिप्लुर्व्यङ्गोऽसितलकालकः ॥ ६१८ ॥
रसासृग्मांसमेदोऽस्थिमज्जशुक्राणि धातवः ।
सप्तैव दश वैकेषां, रोमत्वक्स्नायुभिः सह ॥ ६१९ ॥
रसं माहारतेजोऽग्निसम्भवः षड्सात्मकः ।
आत्रेयोऽसृक्करो धातुर्धन मूत्र-महा-परः ॥ ६२० ॥
रक्तं रुधिरमाग्नेयं, विस्रं तेजो-भवे रसात् ।
शोणितं लोहितमसृग्, वासिष्ठं प्राणदाऽस्रुरे ॥ ६२१ ॥
क्षतजं मांसकार्यस्रे, मांसं पललजङ्गले ।
रक्तात् तेजो भवे क्रव्यं, कव्यपं तरसामिषे ॥ ६२२ ॥

क्षिप्रम्-अंगूठे अने आंगळीओनी मध्यनो भाग. कूर्चम् (पु. न.)-क्षिप्रनी उपरनो भाग, अंगूठे अने आंगळीओनी वच्चेनो उपरनो भाग ... कूर्चशिर 'प' (न) ए २-... अंगूठे अने आंगळीओने ... ॥ ६१७ ॥ तलहृदयम् ... ए २-पगना तळियानो मध्यभाग. तिलक ... पिप्लु (पु), व्यङ्ग ... ए ५-शरीरमां ... ॥ ६१८ ॥ १ रस २ असृग्-लोही, ३ मांस ४ मेद-चरबी, ५ अस्थि-हाडकुं, ६ मज्जा ७ शुक्रम्-वीर्य, आ सात धातुओ शरीरमां छे. केटलाओना मते उपरनी सात तथा ८ रोम 'न' ..., ९ त्वक्-चामडी, १० स्नायु-नस मळीने ए दश-धातव (पु. न) धातुओ छे ॥ ६१९ ॥ रस, आहारतेज 'प' (न) ... रसात्मक ... धातु ... महाधातु ए ६-रस धातु ॥ ६२० ॥ रक्तम् रुधिरम् आग्नेयम् विस्रम्, तेजोभव 'प' (न.) रसभवम्, शोणितम् लोहितम्, असृक् 'न' (न.) वासिष्ठम् प्राणदम् आसुरम् ॥ ६२१ ॥ क्षतजम्, मांसकारी 'ए' (न.), अस्रम् [शोणम्

मेदस्कृत् पिशितं कीनं, पलं पर्ण्यस्तु तच्छवाः[1] ।
बुक्का हृद् हृदयं बुक्कं, सुरसं च तदग्रिमम् ॥ ६२३ ॥
शुष्के वल्लूरमुत्तप्तं, पूय-दूष्ये पुनः समे ।
मेदोऽस्थिकृद् वपा मांसात् तेजो जं गौतम वसा ॥ ६२४ ॥
गोदं तु मस्तकस्नेहो, मस्तिष्को मस्तुलुङ्गकः ।
अस्थि कुल्यं मारबीजं, मेदस्तेजश्च मज्जकृत् ॥ ६२५ ॥
मांसपित्तं मदयितं, कर्करो देहधारकम् ।
मेदोजं कीकसं सारः, करोटिः शिरसोऽस्थनि ॥ ६२६ ॥

पिशितम् शे १२८] એ ૧૫-હાડકું. मांसम् (पु न) पललम् क्रव्यम् (पु न) रक्ततेजः 'स्' (न) रक्तभवम्, तरसम् काश्यपम् तरसम् आमिषम् (पु न) ॥ ६२२ ॥ मेदस्कृत् (न) पिशितम् कीनम् पलम् (पु न) [शेष०, स्नायुम् ॥१२८॥ पेशनम् शे ૩-શે ૧૨૮-૧૨૯] એ ૧૭-માંસ. पेशी-पेसी (स्त्री न)—માંસનો ટુકડો. बुक्का अग्र (पु)—बुक्क (त्रि) हृद् (न) हृदयम्, वृक्का सुरसम्, (अग्रमांसम्) એ ૫-હૃદયની અંદરનો ઉપલા ભાગનો માંસપિંડ હૃદય, મુખ્ય માંસ. ॥ ६२३ ॥ वल्लूरम्-'वल्लूर' (त्रि) उत्तप्तम् એ ૨-સૂકું માંસ. पूयम् (पु न) दूष्यम् એ ૨-દુર્ગંધવાળું માંસ, પરુ. मेदस् 'स्' (न) अस्थिकृत् (न), वपा मांसतेजः 'स्' (न) मांसजम् गौतमम्, वसा એ ७-મેદ, ચરબી. ॥ ६२४ ॥ गोदम् (पु न) मस्तकस्नेहः मस्तिष्कः (पु न) मस्तुलुङ्गकः એ ४-मस्तकमां मगज. अस्थि (न) कुल्यम् (पु न) मारबीजम् मेदस्तेजः 'स्' (न) मज्जकृत् (न) ॥ ६२५ ॥ मांसपित्तम् मदयितम् कर्करः देहधारकम् मेदोजम् कीकसम् सारः [शेष० शि ४८] એ १२-हाडकुं. करोटिः-करोटी (स्त्री) माथानुं हाडकुं-खोपरी, माथानी खोपरीनुं

---

१ तच्छवम्, जारम्म्—माद्र ।

कपालकर्परौ तुल्यौ, पृष्ठास्थ्नि कशेरुका ।
शाखास्थनि स्यान्नलकं, पार्श्वास्थि वङ्क्रिपर्शुके ॥ ६२७ ॥
शरीरास्थि करङ्कः स्यात्, कङ्कालमस्थिपञ्जरः ।
मज्जा तु कौशिकः शुक्रकरोऽस्थिस्नेहसम्भवौ ॥ ६२८ ॥
शुक्रं रेतो बलं बीजं, वीर्यं मज्जसमुद्भवम् ।
आनन्दप्रभवं पुंस्त्वमिन्द्रियं किट्टवर्जितम् ॥ ६२९ ॥
पौरुषं प्रधानधातुर्लोम रोम तनूरुहम् ।
त्वक् छविश्छादनी कृत्तिश्चर्माऽजिनमसृग्धरा ॥ ६३० ॥
वस्नसा तु स्नसा स्नायुर्नाड्यो धमनयः सिराः ।
कण्डरा तु महास्नायुर्मलं किट्टं तदूषितम् ॥ ६३१ ॥

હાડપિંજર ॥ ६२६ ॥ कपाल (पु न.) कर्पर [कपालक लि ४८] એ २–કપાળ, માથાની ખોપરી ખોપરીનો ભાગ. कशेरुका (સ્ત્રી ન) [कशेरुक लि ४८] પીઠનું હાડકું, નરડાની કરોડ नलकम्–નળી જેવું હાડકું पर्शु (સ્ત્રી), पर्शुका એ ૨ પાંસળાની પાસળી ॥ ६२७ ॥ करङ्क कङ्कालम् (पु न) अस्थिपञ्जर એ ૩–હાડપિંજર मज्जा मज्ज–मज्जन् (पु स्त्री) कौशिक शुक्रकर अस्थिस्नेह अस्थिसंभव [अस्थिस्नेह 'पु (न.) लि ४८] એ ५–મજ્જા, હાડકાની ચરબી ॥ ६२८ ॥ शुक्रम्, रेतस् 'पु' (न) बलम् बीजम्, वीर्यम् मज्जसमुद्भवम्, आनन्दप्रभवम्, पुंस्त्वम् इन्द्रियम् किट्टवर्जितम् ॥ ६२९ ॥ पौरुषम्, प्रधानधातु એ ૧૨ શુક્ર, વીર્ય लोम 'न (न) रोम 'न' (न) तनूरुहम्–तनुरुहम् (पु न) [[illegible], [illegible] [illegible] [illegible] परिभाषम् એ ५–લી १२६] એ ૩–રોમ રુવાંટા, રુવાંટાં त्वच् 'स्त्री' (स्त्री) छवि (स्त्री), छादनी कृत्ति (स्त्री), चर्मन् 'न' (न) अजिनम् असृग्धरा એ ७–ચામડી (अजिनम् चर्मन् 'न' कृत्ति એ ૩–મૃગ વગેરેનું ચર્મ) ॥ ६३ ॥ वस्नसा स्नसा–स्नस स्नायु (સ્ત્રી ન), [नाडि, धमनि सिरा शिरा 'स्त्री' (पु), [illegible] એ ४–

दूषीका दूषिका वेहः, कुलुकं पिप्पिका पुनः ।
दन्त्यं कार्णं तु पिञ्जूषः, शिङ्घाणो घ्राणसम्भवः ॥ ६३२ ॥
स्यूणीका सन्धिनी लालाऽऽस्यासवः कफकूर्चिका ।
मूत्रं वस्तिमलं मेहः, प्रस्रावो नृजलं स्रवः ॥ ६३३ ॥
पुष्पिका तु लिङ्गमल, विट् विष्ठाऽवस्करः शकृत् ।
गूथं पुरीषं शमलोच्चारौ वर्चस्कवर्चसी ॥ ६३४ ॥
वेषो नेपथ्यमाकल्पः, परिकर्माङ्गसंस्क्रिया ।
उद्वर्तनमुत्सादनमङ्गरागो विलेपनम् ॥ ६३५ ॥
चर्चिक्यं समालम्भनं, चर्चा स्यान्मण्डनं पुनः ।
प्रसाधनं प्रतिकर्म, मार्ष्टिः स्यान्मार्जना मृजा ॥ ६३६ ॥

से १३] એ ૩—નસ, સ્નાયુ, સર્વ સંધિના બંધનરૂપ સ્નાયુ ધમની 'ની,—નાડિ, ધમનિ 'ની' શિરા સિરા [નાડિ નાડિકા શિ ४६] એ ૩—(સ્ત્રી-નપું ન) એ ૩—નાડી કણ્ડરા મહાસ્નાયુ (પુ) એ ૨—મહાસ્નાયુ, મોટી નસ મલમ્ (પુ ન) કિટ્ટમ્ (પુ ન) એ ૨—મળ, કાન વગેરેનો મેલ ॥ ૬૩૧ ॥ દૂષીકા, દૂષિકા એ ૨—આંખનો મેલ. કુલુકમ્—જીભનો મેલ. પિપ્પિકા—દાંતનો મેલ. પિઞ્જૂષ કાનનો મેલ. શિઙ્ઘાણઃ શિઙ્ઘાણમ્, સિંઘાણમ્ સિંઘાનમ્ [શિઙ્ઘાણક શિ ४६]—નાકનો મેલ ॥ ૬૩૨ ॥ સ્યૂણીકા સન્ધિની લાલા આસ્યાસવ કફકૂર્ચિકા [સૃણિકા શિ ४६] એ ૫—લાળ. મૂત્રમ્ વસ્તિમલમ્ મેહઃ, પ્રસ્રાવઃ, નૃજલમ્, સ્રવઃ એ ૬—મૂત્ર ॥ ૬૩૩ ॥ પુષ્પિકા—લિંગનો મેલ. વિટ્ 'ષ્' (સ્ત્રી ન) વિષ્ઠા અવસ્કરઃ શકૃત્ (ન) ગૂથમ્ (પુ ન) પુરીષમ્ શમલમ્ ઉચ્ચારઃ વર્ચસ્કમ્ (પુ ન) વર્ચઃ 'સ્' (ન), [વિડ્—'ડ્' અશુચિ (ત્રિ) શિ ५] એ ૧૦—વિષ્ઠા. ॥ ૬૩૪ ॥ વેષઃ (પુ ન) નેપથ્યમ્, આકલ્પઃ [વેશઃ શિ ५] એ ૩—વેષ, શણગાર, માળા વગેરેથી થતી શરીરશોભા. પરિકર્મ 'ન્' (ન) સ્નાન વિલેપન વગેરેથી થતો અંગસંસ્કાર. ઉદ્વર્તનમ્ ઉત્સાદનમ્ [ઉચ્છાદનમ્ શિ ५] એ ૨—ચોળવું ઉદ્વર્તન અંગરાગઃ વિલેપનમ્ એ ૨—વિલેપન. ॥ ૬૩૫ ॥

कपालकर्परौ तुल्यौ, पृष्ठास्थ्नि तु कशेरुका ।
पार्श्वास्थनि पार्श्वकम्, पार्श्वास्थि वङ्किः पर्शुका ॥ ६२७ ॥
शरीराऽस्थि करङ्कः स्यात्, कङ्कालोऽस्थिपञ्जरः ।
मज्जा तु कौशिकः शुक्रकरोऽस्थ्नः स्नेहसम्भवौ ॥ ६२८ ॥
शुक्रं रेतो बलं बीजं, वीर्यं मज्जसमुद्भवम् ।
आनन्दप्रभवं पुंस्त्वमिन्द्रियं किट्टवर्जितम् ॥ ६२९ ॥
पौरुषं प्रधानधातुर्लोम रोम तनूरुहम् ।
त्वक् छविश्छादनी कृत्तिश्चर्मोऽजिनमसृग्धरा ॥ ६३ ॥
वस्नसा तु स्नसा स्नायुर्नाड्यो धमनयः सिराः ।
कण्डरा तु महास्नायुर्मांसं पिशितं तदामिषम् ॥ ६३१ ॥

હાડપિંજર ॥ ૬૨૬ ॥ કપાલઃ (પુ ન.) કર્પર [કર્પરમ્ ત્રિ ૪૮] એ ૨-કપાલ, માથાની ખોપરી એ બરીતે ૨ ક્રમે. કશેરુકા (સ્ત્રી ન) [કશેરુકમ ત્રિ ૪૮] પીઠનું હાડકું, બરડાની કરોડ —નળી જેવું હાડકું પર્શુકા (સ્ત્રી), પાંસળી એ ૨ પડખાની પાંસળી ॥ ૬૨૭ ॥ કરઙ્કઃ કઙ્કાલમ્ (પુ ન) અસ્થિપઞ્જર એ ૩-હાડપિંજર મજ્જા મજ્જ્–મજ્જન (પુ સ્ત્રી), કૌશિક શુક્રકર અસ્થિસ્નેહ, અસ્થિસંભવ [અસ્થિસ્નેહ ‘પ (ન.) ત્રિ ૪૯] એ ૫–મજ્જા, હાડકાની ચરબી ॥ ૬૨૮ ॥ શુક્રમ્, રેતસ્ ‘પ’ (ન) બલમ્ બીજમ્, વીર્યમ્, મજ્જસમુદ્ભવમ્, આનન્દપ્રભવમ્ પુંસ્ત્વમ્ ઇન્દ્રિયમ્ કિટ્ટવર્જિતમ્ ॥ ૬૨૯ ॥ પૌરુષમ્, પ્રધાનધાતુ એ ૧૨ શુક્ર, વીર્ય લોમ ‘ન્’ (ન) રોમ ‘ન્’ (ન.) તનૂરુહમ્–તનુરુહમ્ (પુ ન) [લપસલ્લમ્, ... માસલોમીસ પરિત્રાણમ્ ત્રિ ૫–શે ૧૨૯] એ ૩–રોમ રુંવાડાં, રુંવાટાં ત્વચ્ ‘ચ્’ (સ્ત્રી) છવિ (સ્ત્રી.) છાદની કૃત્તિ (સ્ત્રી), ચર્મ ‘ન્’ (ન) અજિનમ્ અસૃગ્ધરા એ ૭–ચામડી (અજિનમ્ ચર્મ ‘ન્’ કૃત્તિ એ ૩–મૃગ વગેરેનું ચર્મ) ॥ ૬૩ ॥ વસ્નસા સ્નસા–સ્નસા સ્નાયુ (સ્ત્રી ન.), [ઘણી નસવાળા સ્નાયુ (પુ), કાશિકણ્ઠક એ ૪-

तूणीकों तूपिको वेद [illegible] गुर्भे रोहणद्रुमौ ।
दन्त्यं कार्णे तु सिषूं [illegible] हरिचन्दने ॥ ६४१ ॥
सुणीको स्यन्दिनी [illegible] रक्तचन्दनम् ।
मूत्र बस्तिमेठ म [illegible] तिलपर्णिका ॥ ६४२ ॥
पुष्पिका तु लिङ्ग [illegible] रो हिमवालुका ।
गूथं पुरीष स्मर [illegible] रोऽथ मृगनाभिजा ॥ ६४३ ॥
वेपो नेपथ्य [illegible] री गन्धधूल्यपि ।
उद्वर्तनमुत्स [illegible] मे लोहितचन्दनम् ॥ ६४४ ॥
चर्चिक्यं [illegible] र्ल कालेयजागुरे ।
प्रसाध [illegible] रे पीतनदीपने ॥ ६४५ ॥

---

३ १ [illegible] कालानुसार से २-अमे [illegible]
बद्धि [illegible] (पु. न.) [illegible] (पु न), [illegible]
([illegible] १३१] मे [illegible]
[illegible] पा से ३ (पु न.) [illegible]
[illegible] २४०वी ॥ १४२ ॥ [illegible]
[illegible] पुरुषम् [illegible]
[illegible] (पु न.), [illegible]
[illegible]) से [illegible]
[illegible] (स्त्री) [illegible]
[illegible] (न) [illegible]
[illegible] (पु न), [illegible]
[illegible] पीनम् पीतनम् [illegible]
[illegible] कालेयम् [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]

वासयोगस्तु चूर्णं स्यात्, पिष्टातः पटवासकः ।
गन्धमाल्यादिना यस्तु, संस्कारः सोऽधिवासनम् ॥ ६३७ ॥

निवेशः उपभोगोऽपि, स्नानं सवनमाप्लवः ।
कर्पूरागुरुकङ्कोलकस्तूरीचन्दनद्रवैः ॥ ६३८ ॥

स्याद् यक्षकर्दमो मिश्रैर्वर्तिर्गात्रानुलेपनी ।
चन्दनागरुकस्तूरीकुङ्कुमैस्तु चतुःसमम् ॥ ६३९ ॥
अगुरुर्वंशकं राजार्हं, लोहं कृमिजवंशिके ।
अनार्यकं जोङ्गकं च, मङ्गल्या मल्लिगन्धि यत् ॥ ६४० ॥

वर्तिनम्, समालम्भनम्, चर्चा એ ૩—અત્તરાદિ વડે શરીરને સુગંધિત કરવું. मण्डनम्, प्रसाधनम्, प्रतिकर्म 'कृत्' (न.) એ ૪—શણગાર અલંકાર. मार्ष्टि (સ્ત્રી.) मार्जना, मृजा એ ૩—સાફ કરવું ॥ ६३६ ॥ वासयोग चूर्णम् (પુ ન), એ ૨—અબીલ, ખટવાસાદિ સુગંધી ચૂર્ણ. पिष्टातः पटवासकः એ ૨—અબીલ, કંકુ કેસર ચૂર્ણ વગેરે. સુગંધી ચૂર્ણ. अधिवासनम्—૧૫, માલ્ય—ધૂપ વગેરેથી સંસ્કાર કરવો. ॥ ६३७ ॥ निवेश, उपभोग એ ૨—સ્ત્રી વગેરેનો ઉપભોગ. स्नानम्, सवनम्, आप्लवः [आप्लावः शि. ५] એ ૩—સ્નાન. यक्षकर्दम—તે ૧ કપૂર—કપૂર, ૨ અગુરુ—અગર, ૩ કક્કોલ—કંકોલ, ૪ કસ્તૂરી અને ૫ ચન્દન—આ પાંચે દ્રવ્યો મિશ્ર કરી બનાવેલ સુગંધી લેપ તે યક્ષકર્દમ. वर्ति (સ્ત્રી.) गात्रानुलेपनी એ ૨—શરીરે ચોપડવાનો લેપ चतुःसमम्—તે ૧ ચન્દન ૨ અગર ૩ કસ્તૂરી અને ૪ કુંકુમ—કેસર એ ચારેનો સમભિશ્રલેપ તે ચતુઃસમ. ॥ ६३८–६३९ ॥ अगुरु (પુ ન) अगर (પુ ન), राजार्हम्, लोहम् (પુ ન) कृमिजम् वंशिकम् (સ્ત્રી ન.) अनार्यकम् जोङ्गकम् (वंशकम्), [प्रवरम् धामम्, धूपार्हम् प्रवरम् वसु ॥ १३ ॥, प्रवरम् वरम् मयम् अगुरुसार એ ૯—શે. १३ १३१, वंशकम्, कृमिजम् शि. ५१] એ ૮—અગરુ અગર. मङ्गल्या, मल्लिगन्धि એ ૨—મલ્લિકા—મોગરાના જેવી સુગંધીવાળો

कालागरुः काकतुण्डेः, श्रीखण्डे रोहणद्रुमः ।
गन्धसारो मलयजश्चन्दने हरिचन्दने ॥ ६४१ ॥
तैलपर्णिकगोशीर्षे, पत्राङ्गं रक्तचन्दनम् ।
कुचन्दनं ताम्रसारं, रञ्जनं तिलपर्णिका ॥ ६४२ ॥
जातिकोशं जातिफलं, कर्पूरो हिमवालुका ।
घनसारः सिताभ्रश्च, चन्द्रोऽथ मृगनाभिजा ॥ ६४३ ॥
मृगनाभिर्मृगमदः, कस्तूरी गन्धधूल्यपि ।
काश्मीरजन्म घुसृणं, वर्णं लोहितचन्दनम् ॥ ६४४ ॥
बाह्लीकं कुङ्कुमं वह्निशिखं कालेयजागुडे ।
सङ्कोचपिशुनं[1] रक्तं, धीरं पीतनदीपने[2] ॥ ६४५ ॥

अगरु. ॥ ६४ ॥ कालागरुः, काकतुण्डः ने २– કાળો અગર श्रीखण्डम् रोहणद्रुमः गन्धसारः मलयजः (पु. न.) चन्दनः (पु न), [पर्णकम् भद्रश्री चन्दनी 'द्रुम' ने ३–शे १३१] ने ५–ચંદન, सुખડ. हरिचन्दनम् ॥ ६४१ ॥ तैलपर्णिकः गोशीर्षः ने ३ (पु न)–ગોશીર્ષચંદન, ગોરુચંદન पत्राङ्गम्–पत्राङ्गम् रक्तचन्दनम् कुचन्दनम्, ताम्रसारम्, रञ्जनम् तिलपर्णिका –तिलपर्णी ने ६–રક્તચંદન, રતાંજળી ॥ ६४२ ॥ जातिकोशम् जातिफलम् –जातीफलम्, [सौमनसम् पुटकम् मदशौण्डकम् कोशकम् ने ४–शे १३२] ने २–જાયફળ. कर्पूरः (पु न.) हिमवालुका, घनसारः सिताभ्रः, चन्द्रः (पु न.) (ચન્દ્રના પર્યાય વાચક શબ્દો) ने ५–કપૂર. मृगनाभिजा ॥ ६४३ ॥, मृगनाभिः (स्त्री) मृगमदः कस्तूरी, गन्धधूली ने ४–કસ્તૂરી काश्मीरजन्म 'जन्' (न.) घुसृणम् वर्णम्, लोहितचन्दनम् ॥ ६४४ ॥ बाह्लीकम् कुङ्कुमम् (पु.न.) वह्निशिखम् कालेयम् जागुडम् सङ्कोचपिशुनम् रक्तम् धीरम् पीतनम् दीपनम् [कश्मीरम्, काश्मीरकम् ॥१३२॥ पिशुनम् पीतकावेरम् वीरम्, पुष्परजः 'सं' वरम् कुसुम्भम्, केसरम् कुसुमात्मकम् पीतनम् ने ११–शे १३२–१३३] बाह्लिकम्,

१ जपापुष्पम् । २ वरं बाह्लीक-पीतने इत्यमर-भानु ।

लवङ्गं देवकुसुमं, श्रीसंज्ञमथ कोलकम् ।
कक्कोलकं कोषफलं, कालीयकं तु जापकम् ॥ ६४६ ॥
यक्षधूपो बहुरूपः, सालवेष्टोऽग्निवल्लभः ।
सर्जमणिः सर्जरसः, रालः सर्वरसोऽपि च ॥ ६४७ ॥
धूपो वृकस् कृत्रिमाच, तुरुष्कः सिल्हपिण्डकौ ।
पायसस्तु वृकधूपः, श्रीवासः सरलद्रवः ॥ ६४८ ॥
स्थानात् स्थानान्तरं गच्छन्, धूपो गन्धपिशाचिका ।
स्थासकस्तु हस्तबिम्बमलङ्कारस्तु भूषणम् ॥ ६४९ ॥
परिष्कराभरणे च, चूडामणिः शिरोमणिः ।
नायकस्तरलो हारान्तर्मणिर्गुच्छः पुनः ॥ ६५० ॥

तक्कोलम् पिशुनम् वर्णम्, बकपुष्पीकम्–बकपुष्पपर्णीकम् એ ५–[शि ५१] એ १४–કેશર ॥ ६४५ ॥ लवङ्गम् देवकुसुमम् श्रीसंज्ञम्–श्रीपर्णीकम्–એ ३–લવીંગ कोलकम् कक्कोलकम् कोशफलम् એ ३–કંકોલ. कालीयकम् जापकम् ¹जापकम् [कालानुसार्यम् शि ५२] એ २–અગરચંદેરી, પીળું ચંદન ॥ ६४६ ॥ यक्षधूप बहुरूप सालवेष्ट अग्निवल्लभ, सर्जमणि सर्जरस राल (पु न), सर्वरस એ ८–રાળ ॥ ६४७ ॥ वृकधूप, कृत्रिमधूप तुरुष्क (पु न) सिल्ह–सिह्ल पिण्डक [सिल्हक पायस शि ५२] એ ५–અનેક દ્રવ્યો ભેળવી બનાવેલ ધૂપ, લોબાન, સેલારસ. पायस वृकधूप श्रीवास सरलद्रव [श्रीवेष्ट इत्याद्यन्ता क्षीराद्यन्ता, [illegible] એ ४ शे १३४] એ ४ ચૂસણનો ધૂપ, દેવદારુના રસનો બનાવેલ ધૂપ. ॥ ६४८ ॥ गन्धपिशाचिका–એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને જતો ધૂપ. स्थासक हस्तबिम्ब केशर વગેરેથી કરેલ હાથનું ચિત્ર, હાથનો થાપો. अलङ्कार, भूषणम् (पु न) ॥ ६४९ ॥ परिष्कार, आभरणम् એ ४–અલંકાર

---

१ श्रीवेष्ट–भाष्य ।

मौलिः किरीटं कोटीरमुष्णीषं पुष्पदाम तु ।
मूर्ध्नि माल्यं माला स्रग् गर्भकः केशमध्यगम् ॥ ६५१ ॥

प्रभ्रष्टकं शिखालम्बि, पुरोन्यस्तं ललामकम् ।
तिर्यग् वक्षसि वैकक्षं, प्रालम्बमृजुलम्बि यत् ॥ ६५२ ॥

सन्दर्भो रचना गुम्फः, श्रन्थनं ग्रन्थनं समाः ।
तिलके तमालपत्रचित्रपुण्ड्रविशेषकाः ॥ ६५३ ॥

आपीडशेखरोत्तंसावतंसाः शिरसः स्रजि ।
उत्तंसौ कर्णपूरेऽपि, पत्रलेखा तु पत्रकः ॥ ६५४ ॥

वगेरेना चूडामणि–चूडारत्नम् शिरोमणिः–शिरोरत्नम् એ २ મસ્તક ઉપરનો મણિ. नायकः तरलः, हारान्तर्मणिः એ ३–હારની વચમાં રહેલો મણિ. मुकुटम् (पु न.) ॥ ६५ ॥ मौलिः (पु. સ્ત્રી.) किरीटम् (पु. न) कोटीरम् (पु न.), उष्णीषम् (पु. न) [मकुटम् शि ५२] એ ५– મુકુટ पुष्पदाम 'दाम' (न.) माल्यम् माला स्रक् 'स्रज्' (સ્ત્રી.) એ ४– મસ્તક ઉપર ધારણ કરવાની પુષ્પમાળા. गर्भकः કેશમાં ધારણ કરવાની પુષ્પમાળા ॥ ६५१ ॥ प्रभ्रष्टकम्–શિખાની પેઠે મસ્તક ઉપર પાછળના ભાગમાં લટકતી પુષ્પમાળા. ललामकम् માથા ઉપરથી આગળના ભાગે લટકતી પુષ્પમાળા, ड़ाबी वैकक्षम्–જનોઈની પેઠે પહેરેલી માળા प्रालम्बम्–ગળામાંથી બન્ને બાજુએ છાતી ઉપર લટકતી માળા ॥ ६५२ ॥ सन्दर्भः रचना गुम्फः श्रन्थनम् ग्रन्थनम् [परिस्पन्दः, प्रतिपत्रः शे १३४] એ ५– રચના ગૂંથવું, પુષ્પના હાર વગેરેની રચના तिलकम् (पु. न.) तमालपत्रम् चित्रकम् पुण्ड्रम्, विशेषकः (पु.न) [चित्रकम् शि ५२] એ ५–કેશર-ચન્દનાદિનું તિલક, ચાંદલો, ટીલું ॥ ६५३ ॥ आपीडः शेखरः, उत्तंसः अवतंसः [वतंसः शि ५३] એ ४ (पु. न.) –મસ્તક ઉપર મુકુટના આકારે નાખેલી માળા उत्तंसः, अवतंसः कर्णपूरः એ ३ (पु न.)–કાનનું

लवङ्गं देवकुसुमं, श्रीसंज्ञमथ कोलकम् ।
कक्कोलकं कोशफलं, कालीयकं तु जापकम् ॥ ६४६ ॥
यक्षधूपो बहुरूपः, सालवेष्टोऽग्निवल्लभः ।
सर्जमणिः सर्जरसः, रालः सर्वरसोऽपि च ॥ ६४७ ॥
धूपो वृकस्तु कृत्रिमाख्य, तुरुष्कः सिह्लपिण्डकौ ।
पायसस्तु वृक्षधूपः, श्रीवासः सरलद्रवः ॥ ६४८ ॥
स्थानात् स्थानान्तरं गच्छन्, धूपो गन्धपिशाचिका ।
स्थासकस्तु हस्तबिम्बमलंकारस्तु भूषणम् ॥ ६४९ ॥
परिष्कराभरणे च, चूडामणिः शिरोमणिः ।
नायकस्तरलो हारान्तर्मणिर्मुकुटं[1] पुनः ॥ ६५० ॥

सेव्यकम् पिशुनम् कर्नम, भवत्संज्ञक-कलकपर्यायम् मे ५-शि भा.] मे १४-केसर. ॥ ६४५ ॥ लवङ्गम् देवकुसुमम् श्रीसंज्ञम्-श्रीपर्यायम्-मे ३-लवींग कोलकम् कक्कोलकम् कोशफलम् मे ३-कंकोल. कालीयकम् जापकम् 'जावकम्' [कालानुसार्यम् शि भा२] मे २-मलयागिरी, पीळु चंदन. ॥ ६४६ ॥ यक्षधूप, बहुरूप सालवेष्ट, अग्निवल्लभ, सर्जमणि सर्जरस राल (पु न) सर्वरस मे ८-राळ ॥ ६४७ ॥ वृकधूप कृत्रिम-धूप, तुरुष्क (पु. न.), सिह्ल-सिह्लक पिण्डक [सिह्लक पालक शि भा] मे ५-अनेक द्रव्योनो भेगो करवा वगेरे धूप, लोबान, शिलारस. पायस वृक्षधूप श्रीवास सरलद्रव [श्रीवेष्ट इत्यादयः श्रीसहन्य, इत्य-द्रव मे ४ शे १३४] मे ४-गूगळनो धूप, देवदारुना रसनो बनेलो धूप. ॥ ६४८ ॥ गन्धपिशाचिका-एक स्थानथी बीजे स्थाने जतो धूप. स्थासक हस्तबिम्बम् केसर वगेरेथी करेलु हाथनु चिह्न हाथनो थापो. अलङ्कार, भूषणम् (पु न.) ॥ ६४९ ॥ परिष्कर आभरणम् मे ४-अलंकार,

---

१ मौलि–भाषु ।

तदर्धं विजयच्छन्दो, हारस्त्वष्टोत्तरं शतम् ।
अर्धं रश्मिकलापोऽस्य, द्वादश त्वर्धमाणवः ॥ ६५९ ॥
द्विर्द्वादशार्धगुच्छः स्यात्, पञ्च हारफलं लताः ।
अर्धहारश्चतुःषष्टिर्गुच्छमाणवमन्दराः ॥ ६६० ॥
अपि गोस्तनगोपुच्छावर्धमर्धं यथोत्तरम् ।
इति हारा यष्टिभेदादेकावल्येकयष्टिका ॥ ६६१ ॥
कण्ठिकाऽप्यथ नक्षत्रमाला तत्सङ्ख्यमौक्तिकैः ।
केयूरमङ्गदं बाहुभूषाऽथ करभूषणम् ॥ ६६२ ॥
कटको वलयं पारिहार्यावापौ च कङ्कणम् ।
हस्तसूत्रं प्रतिसर, ऊर्मिका त्वङ्गुलीयकम् ॥ ६६३ ॥
सा साक्षराङ्गुलिमुद्रा, कटिसूत्रं तु मेखला ।
कलापो रशना सारसनं काञ्ची च सप्तकी ॥ ६६४ ॥

હાર ॥ ૬૫૮ ॥ ૧ વિજયચ્છન્દઃ—પાંચસો ચાર સેરનો હાર ૨ હારઃ—એકસો આઠ સેરનો હાર ૫ રશ્મિકલાપઃ—ચોપન સેરનો હાર. ૬ અર્ધમાણવઃ—બાર સેરનો હાર ॥ ૬૫૯ ॥ અર્ધગુચ્છઃ—ચોવીસ સેરનો હાર. ૮ હારફલમ્—પાંચ સેરનો હાર. ૯ અર્ધહારઃ ચોસઠ સેરનો હાર ૧૦ ગુચ્છઃ—બત્રીસ સેરનો હાર ૧૧ માણવઃ—સોળ સેરનો હાર ૧૨ મન્દરઃ—આઠ સેરનો હાર ॥ ૬૬૦ ॥, ૧૩ ગોસ્તનઃ—ચાર સેરનો હાર. ૧૪ ગોપુચ્છઃ—બે સેરનો હાર. આ પ્રમાણે લતા—સેરોના ભેદોથી ૧૪ પ્રકારના હાર છે. એકાવલી, એકયષ્ટિકા ॥ ૬૬૧ ॥ કણ્ઠિકા એ ૩—એક સેરનો હાર, કંઠી. નક્ષત્રમાલા—નક્ષત્રની સંખ્યા પ્રમાણે સત્તાવીસ મોતીઓની માળા કેયૂરમ્ અઙ્ગદમ્ બાહુભૂષા એ ૩ કોણીના ઉપરના ભાગે પહેરવાનું ઘરેણું—બાજુબંધ, કડું વગેરે. કરભૂષણમ્ ॥ ૬૬૨ ॥, કટકઃ વલયમ્ પારિહાર્યઃ આવાપઃ કઙ્કણમ્ હસ્તસૂત્રમ્ (આ ૭ પુ ન) પ્રતિસરઃ (પિ) [પરિહાર્યઃ શિ ૫૪] એ ૮—હાથના કાંડાનું ઘરેણું—બંગડી, કડું, વલય, બંગડી વગેરે (કઙ્કણમ્ હસ્તસૂત્રમ્ પ્રતિસરઃ એ ૩—હાથે બાંધવાનું મંગલસૂત્ર) ઊર્મિકા અઙ્ગુલીયકમ્ એ ૨—વીંટી, અંગૂઠી ॥ ૬૬૩ ॥ સાક્ષરાઙ્ગુલિમુદ્રા—નામાક્ષરવાળી વીંટી. કટિસૂત્રમ્,

मणिबन्धिस्वाङ्गुल्यः, पत्रपाश्या ललाटिका ।
बालपाश्या पारितथ्या, कर्णिका कर्णभूषणम्' ॥ ६५५ ॥

ताडङ्कस्तु ताडपत्रं, कुण्डलं कर्णवेष्टकः ।
उत्क्षिप्तिका तु कर्णान्दूर्बालिका कर्णपृष्ठगा ॥ ६५६ ॥
ग्रैवेयकं' कण्ठभूषा, लम्बमाना ललन्तिका ।
प्रालम्बिका कृता हेम्नोरःसूत्रिका तु मौक्तिकैः ॥ ६५७ ॥
हारो' मुक्ताप्रालम्बस्रक्कलापावलीलताः ।
देवच्छन्दः शतं साष्टं, त्विन्द्रच्छन्दः सहस्रकम् ॥ ६५८ ॥

आभूषण पत्रलेखा ॥ ६५४ ॥ पत्रभङ्गि–पत्रभङ्गी (स्त्री.), पत्रवल्लि–पत्रवल्ली (स्त्री.), पत्राङ्गुलि–पत्राङ्गुली. [पत्रवल्ली पत्रमञ्जरी शि. ५३] એ ૫–સ્ત્રીઓના ગાલ, સ્તન વગેરે ઉપર કસ્તૂરી વગેરેથી કરેલી વેલ, પાંદડાં વગેરેની રચના. पत्रपाश्या, ललाटिका એ ૨–કપાળનું આભૂષણ. (દામણી) बालपाश्या पारितथ्या–पारितथ्या [पर्यवस्थ्या शि. ५३] એ ૨–વાળ બાંધવાને માટે મોતીની સેરી, માથે સેંથા ઉપર રાખવાનું ઘરેણું. कर्णिका કાને પહેરવાનું ઘરેણું ॥ ६५५ ॥ ताडङ्क ताडपत्रम् (पु. न.) (ટોટીઓ) कुण्डलम् (पु. न.) कर्णवेष्टक [कर्णवेष्टक. शे. १३५] એ ૪–કુંડલ (ताडङ्क ताडपत्रम्–कर्णपत्रम् અને પહેરવાનું તાડપત્રના આકારનું સોનાનું આભૂષણ कुण्डलम् कर्णवेष्टक એ–કુંડલ આ પ્રમાણે આ બન્ને ભિન્ન અર્થવાળા પણ છે) उत्क्षिप्तिका कर्णान्दू (स्त्री.), [कर्णान्दूः शि. ५४] એ ૨–કાનનું આભૂષણ વિશેષ बालिका–वालिका કાનમાં રહેલું આભૂષણ, વાળી ॥ ६५६ ॥ ग्रैवेयकम् कण्ठभूषा એ ૨–ડોકનું આભૂષણ કંઠી વગેરે. ललन्तिका–નાભિસુધી લટકતી કંઠી प्रालम्बिका–નાભિસુધી લટકતી સોનાની કંઠી. उरःसूत्रिका–નાભિ સુધી લટકતી મોતીની માળા. ॥ ६५७ ॥ हार (पु. स्त्री.) मुक्तामाला, मुक्तादाम 'च' (स्त्री.) मुक्ताकलाप मुक्तावली मुक्तालता એ ६–મોતીનો હાર. હારના ભેદ પ્રકારો છે તેનાં નામ—
१ देवच्छन्द–સો સેરનો હાર. २ इन्द्रच्छन्द–એક હજાર આઠ સેરનો

तदर्धं विजयच्छन्दो[3], हारस्त्वष्टोत्तरं शतम्[4] ।
अर्धं रश्मिकलापोऽस्य[5], द्वादश त्वर्धमाणवः[6] ॥ ६५९ ॥
द्विर्द्वादशार्धगुच्छः[7] स्यात्[8], पञ्च हारफलं लताः ।
अर्धहारश्चतुःषष्टिर्गुच्छमाणवमन्दराः ॥ ६६० ॥
अपि गोस्तनगोपुच्छावर्धमर्धं यथोत्तरम् ।
इति हारा यष्टिभेदादेकावल्येकयष्टिका ॥ ६६१ ॥
कण्ठिकाऽप्यथ नक्षत्रमाला तत्संख्यमौक्तिकैः[1] ।
केयूरमङ्गदं[2] बाहुभूषाऽथ करभूषणम् ॥ ६६२ ॥
कटको वलयं पारिहार्यावापौ च कङ्कणम् ।
हस्तसूत्रं प्रतिसरः, ऊर्मिका त्वङ्गुलीयकम् ॥ ६६३ ॥
सा साक्षराऽङ्गुलिमुद्रा, कटिसूत्रं[1] तु मेखला ।
कलापो रशना सारसनं काञ्ची च सप्तकी ॥ ६६४ ॥

હાર ॥ ६५८ ॥ ३ विजयच्छन्दा–પાંચસો ચાર સેરનો હાર. ४ हारः–એકસો આઠ સેરનો હાર ५ रश्मिकलापः–ચોપન સેરનો હાર ६ अर्धमाणवकः–બાર સેરનો હાર ॥ ६५९ ॥ ७ अर्धगुच्छः–ચોવીસ સેરનો હાર. ८ हारफलम्–પાંચ સેરનો હાર. ९ अर्धहारः–ચોસઠ સેરનો હાર. १० गुच्छः–બત્રીસ સેરનો હાર ११ माणवः–સોળ સેરનો હાર. १२ मन्दरः–આઠ સેરનો હાર. ॥ ६६० ॥ १३ गोस्तनः–ચાર સેરનો હાર १४ गोपुच्छः–બે સેરનો હાર. આ પ્રમાણે લતા–સેરોના ભેદોથી ૧૪ પ્રકારના હાર છે. एकावली, एकयष्टिका ॥ ६६१ ॥ कण्ठिका એ ૩–એક સેરનો હાર, કંઠી. नक्षत्रमाला–નક્ષત્રની સંખ્યા પ્રમાણે સત્તાવીસ મોતીઓની માળા. केयूरम्, अङ्गदम्, बाहुभूषा એ ३ બાવડાના ઉપરના ભાગે પહેરવાનું ઘરેણું–બાજુબંધ, કડું વગેરે. करभूषणम् ॥ ६६२ ॥ कटकः वलयम् पारिहार्यः, आवापः, कङ्कणम् हस्तसूत्रम् (आ ७ पु न) प्रतिसरः (त्रि) [परिहार्यं शि ५४] એ ८–હાથના પ્રમાણે ઘરેણું–પોંચી, કડું, વલય, બંગડી વગેરે (कङ्कणम्, हस्तसूत्रम् प्रतिसरः એ ३–હાથે બાંધવાનું મંગલસૂત્ર) ऊर्मिका अङ्गुलीयकम् એ २–વીંટી, અંગુઠી ॥ ६६३ ॥ साक्षराङ्गुलिमुद्रा–નામાક્ષરવાળી વીંટી. कटिसूत्रम्,

भङ्गिर्वल्लिर्लताङ्गुल्यः, पत्रपाश्यां ललाटिका ।
बालपाश्या पारितथ्या, कर्णिका कर्णभूषणम् ॥ ६५५ ॥
ताडङ्कस्तु तालपत्रं, कुण्डलं कर्णवेष्टकः ।
उत्क्षिप्तिका तु कर्णान्दुर्बालिका कर्णपृष्ठगा ॥ ६५६ ॥
ग्रैवेयकं कण्ठभूषा, लम्बमाना ललन्तिका ।
प्रालम्बिका कृता हैम्योरःसूत्रिका तु मौक्तिकैः ॥ ६५७ ॥
हारो मुक्ताः प्रालम्बसर्पकलापावलीस्रजः ।
देवच्छन्दः शतं साष्टं, इन्द्रच्छन्दः सहस्रकम् ॥ ६५८ ॥

આભૂષણ પહેરેલા ॥ ६५४ ॥ પત્રભઙ્ગિ-પત્રભઙ્ગી (સ્ત્રી.), પત્રવલ્લિ-પત્રવલ્લી (સ્ત્રી.), પત્રલતા પત્રાઙ્ગુલિ-પત્રાઙ્ગુલી [પત્રવલ્લરી, પત્રમઞ્જરી શિ. ૫૩] એ ૫-સ્ત્રીઓના ગાલ, સ્તન વગેરે ઉપર કસ્તૂરી વગેરેથી કરેલી વેલ પાંદડાં વગેરેની રચના પત્રરચના, લલાટિકા એ ૨-કપાળનું આભૂષણ. (દામણી) બાલપાશ્યા પારિતથ્યા-પારિતથ્યા [પર્યસ્તિકા શિ. ૫૩] એ ૨-વાળ બાંધવાને માટે મોતીની સેરી, માથે સેંથા ઉપર રાખવાનું ઘરેણું. કર્ણિકા-કાને પહેરવાનું ઘરેણું ॥ ६५५ ॥ તાડઙ્ક તાલપત્રમ્ (પુ. ન.) (ટીકાકાર), કુણ્ડલમ્ (પુ. ન.) કર્ણવેષ્ટ [કર્ણપુરં શે. ૧૩૫] એ ૪ કુંડલ (તાડઙ્ક તાલપત્ર-તાલમાત્ર, અને પહેરવાનું તાડપત્રના આકારનું સોનાનું આભૂષણ કુણ્ડલ કર્ણવેષ્ટ એ કુંડલ આ પ્રમાણે આ બન્ને ભિન્ન અર્થવાળા છે) ઉત્ક્ષિપ્તિકા કર્ણાન્દુ (સ્ત્રી.) [કર્ણાન્દૂ શિ. ૫૪] એ ૨ કાનનું આભૂષણ વિશેષ બાલિકા-બાલિકા કાનમાં રહેલ આભૂષણ, વાળી ॥ ६५६ ॥ ગ્રૈવેયકમ્ કણ્ઠભૂષા એ ૨-ડોકનું આભૂષણ, કંઠી વગેરે. લલન્તિકા-નાભિસુધી લટકતી કંઠી. પ્રાલમ્બિકા-નાભિસુધી લટકતી સોનાની કંઠી. ઉરઃસૂત્રિકા-નાભિ સુધી લટકતી મોતીની માળા. ॥ ६५७ ॥ હાર (પુ. સ્ત્રી.) મુક્તાપ્રાલમ્બ મુક્તાહાર 'ર' (સ્ત્રી.) મુક્તાકલાપ મુક્તાવલી મુક્તાસ્રજ એ ૬-મોતીનો હાર. હારના આઠ પ્રકારો છે તેનાં નામ—
૧ દેવચ્છન્દ—સો સેરનો હાર. ૨ ઇન્દ્રચ્છન્દ—એક હજાર આઠ સેરનો

तत् स्यादुद्गमनीयं यद्धौतयोर्वस्त्रयोर्युगम् ।
त्वक्फलकृमिरोमभ्यः, सम्भवात् तच्चतुर्विधम् ॥ ६६८ ॥
क्षौमकार्पासकौशेयराङ्कवादिविभेदतः ।
क्षौमं दुकूलं दुगूलं, स्यात् कार्पासं तु बादरम् ॥ ६६९ ॥
कौशेयं कृमिकोशोत्थं, राङ्कवं मृगरोमजम् ।
कम्बलः पुनरूर्णायुराविकौर्णरल्लकौ ॥ ६७० ॥
नवं वासोऽनाहतं स्यात्, तन्त्रकं निष्प्रवाणि च ।
प्रच्छादनं प्रावरणं, संव्यानं चोत्तरीयकम् ॥ ६७१ ॥
वैकक्षे प्रावारोत्तरासङ्गौ बृहतिकापि च ।
वराशिः स्थूलशाटः स्यात्, परिधानं त्वधोंऽशुकम् ॥ ६७२ ॥
अन्तरीयं निवसनमुपसंव्यानमित्यपि ।
उद्ग्रन्थिर्वस्त्रयो नीवी, वरस्त्र्यर्धोरुकांशुकम् ॥ ६७३ ॥

કે. ॥ ६६७ ॥ उद्गमनीयम् ધોયેલા વસ્ત્રનો જોડો. ધોયેલું વસ્ત્ર ત્વક્ ફલ, કૃમિ અને રોમ (રુવાંટી) થી ઉત્પન્ન થયેલ વસ્ત્રના ચાર પ્રકાર છે ॥ ६६८ ॥ ત્વક્-છાલથી બનેલ વસ્ત્ર-क्षौमादि, ફલ-કપાસનું બનેલ વસ્ત્ર-कार्पासादि, કૃમિ-કીડાથી બનેલ વસ્ત્ર-कौशेयादि, રુવાંટીથી બનેલ વસ્ત્ર-राङ्कवादि એ વસ્ત્રના ચાર પ્રકાર છે. क्षौमम् (પુ. ન.) दुकूलम् दुगूलम् એ ૩-શણ વગેરેનું વસ્ત્ર. कार्पासम् बादरम् (बदरम्) એ ૨-કપાસમાંથી બનેલું વસ્ત્ર ॥ ६६९ ॥ कौशेयम्-કીડાથી બનેલ વસ્ત્ર, રેશમી વસ્ત્ર. राङ्कवम् मृगरोमजम् એ ૨-હરણ વિશેષનાં રુવાંટામાંથી બનેલ વસ્ત્ર. कम्बल (પુ. સ્ત્રી.), ऊर्णायु (પુ.), आविक और्णम्, रल्लक એ ५-ઊનનું વસ્ત્ર, કામળ ॥ ६७० ॥ अनाहतम् तन्त्रकम् निष्प्रवाणि એ ૩ (ત્રિ.)-નવું વસ્ત્ર. प्रच्छादनम् प्रावरणम् संव्यानम् उत्तरीयकम् એ ૪-ઓઢવાનું વસ્ત્ર, શરીર ઉપર નાખવાનું વસ્ત્ર ॥ ६७१ ॥ वैकक्षम् प्रावार उत्तरासङ्ग बृहतिका એ ૪-ઉત્તરાસંગ ખેસ. वराशि (પુ.) स्थूलशाटः એ ૨-જાડું વસ્ત્ર. परिधानम् अधोंऽशुकम् ॥ ६७२ ॥ अन्तरीयम् निवसनम् उपसंव्यानम् એ

सा शृङ्खलं पुंस्कटिस्था, किङ्किणी क्षुद्रघण्टिका ।
नूपुरं तु तुलाकोटिः, पादतः कटकाङ्गदे ॥ ६६५ ॥
मञ्जीरं हंसकं शिञ्जिन्यंशुकं वस्त्रमम्बरम् ।
सिचयो वसनं चीराऽऽच्छादौ सिक् चेलवाससी ॥ ६६६ ॥
पटः प्रोतोऽञ्चलोऽस्त्र्यन्तो, वर्तिर्वस्तिश्च तद्दशाः ।
पत्रोर्णं धौतकौशेयमुष्णीषो मूर्धवेष्टनम् ॥ ६६७ ॥

मेखला कलापः रशना 'सप्तकी' (स्त्री न) सारसनम् काञ्ची सप्तकी [काञ्चिनी कटिसूत्रम् शे १३५] ए ७–स्त्रीनी केडने कंदोरो मेखला ॥ ६६४ ॥ शृङ्खलम् (त्रि), पुरुषनी केडनो कंदोरो किङ्किणी किङ्किणि (स्त्री) क्षुद्रघण्टिका 'किङ्किणि कङ्कणी' [क्षुद्रिका किङ्का किङ्किणिका ए ३–शे १३५ किङ्किणी शि ५४] ए २–घूघरी नूपुरम् (पु न) तुलाकोटि (पु न) पादकटकम् (पु न) पादाङ्गदम् ॥ ६६५ ॥ मञ्जीरम् (पु न) हंसकम् (पु न), शिञ्जिनी [पादचूडिका मञ्जीरम् पादपालिका ए ३–शे १३६] ए ७–पगे पहेरवानुं झांझर, कडुं [पादाङ्गुलीयकम् पादपाशिका, पादशीलिका ए ३–पगनी आंगळीओ शे १३६] अंशुकम् वस्त्रम् (पु न) अम्बरम् सिचयः वसनम्, चीरम् आच्छादनः सिच् 'सि' (स्त्री) चेलम् वासः 'सं' (न) ॥ ६६६ ॥ पटः (त्रि) प्रोतः (पु न) [नित्यकम् वस्त्रम् सत्रम्, कर्पटम् ए ४–शे १३७ आच्छादनम् शि ५४] ए १२–वस्त्र अञ्चल (पु न)–वस्त्रनो छेडो वर्ति (पु स्त्री) वस्ति (पु स्त्री) दशा (पु स्त्री न) [दशान्तम् 'शी' (स्त्री न) शे १३७] ए ३–वस्त्रनी दशीओ, वस्त्रना अन्ते छेडे जे दशीओ होय छे ते. पत्रोर्णम् धौतकौशेयम् ए २–धोयेलानी बनावेलुं वस्त्र, धोळाथी रेशम वस्त्र रेशमी वस्त्र, पीळेलुं रेशमी वस्त्र. उष्णीष (पु न) मूर्धवेष्टनम् ए २–पाघडी

---

१ पादकटको–पाद ।

तत् स्यादुद्गमनीयं यद्धौतयोर्वस्त्रयोर्युगम् ।
त्वक्फलकृमिरोमभ्यः, सम्भवात् तच्चतुर्विधम् ॥ ६६८ ॥
क्षौमकार्पासकौशेयराङ्कवादिविभेदतः ।
क्षौमं दुकूलं दुगूलं, स्यात् कार्पासं तु बादरम् ॥ ६६९ ॥
कौशेयं कृमिकोशोत्थं, राङ्कवं मृगरोमजम् ।
कम्बलः पुनरूर्णायुराविकौरम्बरल्लकौ ॥ ६७० ॥
नवं वासोऽनाहतं स्यात्, तन्त्रकं निष्प्रवाणि च ।
प्रच्छादनं प्रावरणं, संव्यानं चोत्तरीयकम् ॥ ६७१ ॥
वैकक्ष्ये प्रावारोत्तरासङ्गौ बृहतिकाऽपि च ।
वराशिः स्थूलशाटः स्यात्, परिधानं त्वधोंऽशुकम् ॥ ६७२ ॥
अन्तरीयं निवसनमुपसंव्यानमित्यपि ।
तद्ग्रन्थिरुच्चयो नीवी, वरकःपर्योत्कांशुकम् ॥ ६७३ ॥

દુકૂલ ॥ ૬૬૭ ॥ ઉદ્ગમનીયમ્ ધોયેલા વસ્ત્રનો જોડો. ધોયેલું વસ્ત્ર. ત્વક્ ફલ કૃમિ અને રોમ (રુંવાટી) થી ઉત્પન્ન થયેલ વસ્ત્રના ચાર પ્રકાર છે ॥ ૬૬૮ ॥ ત્વક્-છાલથી બનેલ વસ્ત્ર-ક્ષૌમાદિ, ફલ-કપાસનું બનેલ વસ્ત્ર-કાર્પાસાદિ, કૃમિ-કીડાથી બનેલ વસ્ત્ર-કૌશેયાદિ રુંવાટીથી બનેલ વસ્ત્ર-રાઙ્કવાદિ એ વસ્ત્રના ચાર પ્રકાર છે. ક્ષૌમમ્ (પુ. ન.) દુકૂલમ્ દુગૂલમ્ એ ૩-શણ વગેરેનું વસ્ત્ર. કાર્પાસમ્ બાદરમ્ (બાદ્રમ્) એ ૨-કપાસમાંથી બનેલું વસ્ત્ર ॥ ૬૬૯ ॥ કૌશેયમ્-કોશેટાથી બનેલું વસ્ત્ર, રેશમી વસ્ત્ર. રાઙ્કવમ્ મૃગરોમજમ્ એ ૨-હરણ વિશેષના રુંવાટામાંથી બનેલ વસ્ત્ર. કમ્બલઃ (પુ. સ્ત્રી), ઊર્ણાયુઃ (પુ.), આવિકઃ, ઔરભ્રઃ, રલ્લકઃ એ ૫-ઊનનું વસ્ત્ર, કામળ ॥ ૬૭૦ ॥ અનાહતમ્ તન્ત્રકમ્ નિષ્પ્રવાણિ એ ૩ (ત્રિ.)-નવું વસ્ત્ર. પ્રચ્છાદનમ્ પ્રાવરણમ્, સંવ્યાનમ્ ઉત્તરીયકમ્ એ ૪-ઓઢવાનું વસ્ત્ર, શરીર ઉપર નાખવાનું વસ્ત્ર. ॥ ૬૭૧ ॥ વૈકક્ષમ્ પ્રાવારઃ, ઉત્તરાસઙ્ગઃ બૃહતિકા એ ૪-ઉત્તરાસંગ ખેસ. વરાશિઃ (પુ) સ્થૂલશાટઃ એ ૨-જાડું વસ્ત્ર. પરિધાનમ્ અધોંશુકમ્ ॥ ૬૭૨ ॥ અન્તરીયમ્ નિવસનમ્ ઉપસંવ્યાનમ્ એ

चण्डातकं' वेसनकर्मसन्नी' तिरस्करिणिपाः ।
चोलः' कञ्चुलिका कूर्पासकोऽङ्गिका च कञ्चुके'' ॥ ६७४ ॥
शाटी' चोलोऽथ नीशारो', हिमवातोपहांशुके ।
कञ्चा कच्छाटिका कक्षा, परिधानापराञ्चले ॥ ६७५ ॥
कक्षापटस्तु कौपीनं', समौ नक्तककर्पटौ' ।
निचोलः प्रच्छदपटो, निचुलश्चोत्तरच्छदः ॥ ६७६ ॥
उत्सवेषु सुहृद्भिर्यद्, बलादाकृष्य गृह्यते ।
वस्त्रमाल्यादि तत् पूर्णपात्रं' पूर्णानकं' च तत् ॥ ६७७ ॥
तत् तु आप्रपदीनं', व्याप्नोत्याप्रपदं हि यत् ।
चीवरं' भिक्षुसंघाटी', जीर्णवस्त्रं पटच्चरम् ॥ ६७८ ॥

૫–નીચે પહેરવાનું વસ્ત્ર ચલનક નીચી એ ૨–અંતરીય–નીચેના વસ્ત્રની ગાંઠ ॥ ૬૭૩ ॥ ચણ્ડાતકમ્ (પુ ન) ચણ્ડક એ ૨–ઘૂંટણ સુધીનું અધ સાથળ સુધી હોય તેવું વસ્ત્ર ચલણી–ચાયણી સુધીનું અર્ધ સાથળ હોય તેવું વસ્ત્ર–ચણિયો ચોલ કઞ્ચુલિકા, કૂર્પાસક, અઙ્ગિકા, કઞ્ચુક (પુ ન) [દૂર્પાસ શિ ૫૫] એ ૫–ચોળી, કબજી વગેરે ॥ ૬૭૪ ॥ ચોળી (પુ સ્ત્રી), શાટી (પુ સ્ત્રી),–ચોલક (પુ ન.) એ ૨–સાડી. નીશાર, હિમવાતાપહાંશુકમ્ [હિમવાતાપહ, વાચસ્પતિ ૧૩૭–૧૩૮] એ ૨–ટાઢ અને પવન રોકવા માટે ઓઢવાનું વસ્ત્ર–રજાઈ વગેરે કઞ્ચા કચ્છાટિકા–કચ્છાટી, કક્ષા એ ૩–વસ્ત્રનો છેડો, કછોટી. ॥ ૬૭૫ ॥ કક્ષાપટ: કૌપીનમ્ [કક્ષાપુટ શિ ૫૫] એ ૨–લંગોટી નક્તક કર્પટ(પુ ન) એ ૨–વસ્ત્રનો ટુકડો, મળવું, ચીંથરું નિચોલ પ્રચ્છદપટ નિચુલ (પુ ન)–નિચુલકમ્, ઉત્તરચ્છદ: એ ૪–ઓછાડ ઉત્તરપટ ॥ ૬૭૬ ॥ પૂર્ણપાત્રમ્ પૂર્ણાનકમ્ એ ૨–ઉત્સવોમાં જે વસ્ત્ર, માળા વગેરે મિત્રોએ બળાત્કારે ખેંચીને લેવાય તે ॥ ૬૭૭ ॥ આપ્રપદીનમ્ પગની પાની સુધી સર્વ અંગ ઢાંકે તેવું પહેરવાનું વસ્ત્ર. ચીવરમ્, ભિક્ષુસંઘાટી એ ૨–મુનિઓનું વસ્ત્ર. જીર્ણવસ્ત્રમ્ પટચ્ચરમ્–જૂનું

शाणी गोणी छिद्रवस्त्रे, जलार्द्रा क्लिन्नवाससि ।
पर्यस्तिका परिकरः, पर्यङ्कश्चावसक्थिका ॥ ६७९ ॥

कुथे वर्णः परिस्तोमः, प्रवेणीनमताऽऽस्तराः ।
अपटी काण्डपटः स्यात्, प्रतिसीरा जवन्यपि ॥ ६८० ॥

तिरस्करिण्युल्लोचो, वितानं कदकोऽपि च ।
चन्द्रोदये स्थूलं दूष्ये, केणिका पटकुट्यपि ॥ ६८१ ॥
गुणलयनिकायां स्यात्, संस्तरस्स्रस्तरौ समौ ।
तल्पं शय्या शयनीयं, शयनं तलिमं च तत् ॥ ६८२ ॥
मञ्चमञ्चकपर्यङ्कपल्यङ्काः खट्वया समाः ।
उच्छीर्षकमुपधानं चोपबर्हो पाले पतद्ग्रहः ॥ ६८३ ॥

વસ્ત્ર ॥ ૬૭૮ ॥ શાણી, ગોણી, છિદ્રવસ્ત્રમ્ એ ૩–કાણાં પડેલું વસ્ત્ર ગુણી. જલાર્દ્રા, ક્લિન્નવાસસ્ (ન) એ ૨–ભીનું થયેલું વસ્ત્ર. પર્યસ્તિકા, પરિકરઃ પર્યઙ્કઃ અવસક્થિકા [પલ્યઙ્ક શિ. ૫૬] એ ૪–પલાંઠી ॥ ૬૭૯ ॥ કુથઃ (ત્રિ) વર્ણઃ પરિસ્તોમઃ, પ્રવેણી નમતમ્ આસ્તરઃ [વર્ણપરિસ્તોમઃ ॥ ૫૫ ॥ આસ્તરણમ્ શિ. ૫૫–૫૬] એ ૬ હાથી કે રથ ઉપર નાખવાનું વસ્ત્ર–ઝૂલ. અપટી, કાણ્ડપટઃ, પ્રતિસીરા જવની ॥ ૬૮ ॥ તિરસ્કરિણી [યમની શિ. ૫૬] એ ૫–કનાત, પડદો. ઉલ્લોચઃ, વિતાનમ્ (પુ. ન.) કદકઃ, ચન્દ્રોદયઃ એ ૪–ચંદરવો. સ્થૂલમ્ દૂષ્યમ્ એ ૨–વસ્ત્રનું ઘર, તંબૂ. કેણિકા પટકુટી ॥ ૬૮૧ ॥ ગુણલયનિકા એ ૩–વસ્ત્રનું નાનું ઘર, રાવટી. સંસ્તરઃ, સ્રસ્તરઃ [પ્રસ્તરઃ શિ. ૫૬] એ ૨–પાંદડાં વગેરેની શય્યા. તલ્પમ્ (પુ. ન.) શય્યા શયનીયમ્ શયનમ્ (પુ. ન.) તલિમમ્ એ ૫–શય્યા, તળાઈ ॥ ૬૮૨ ॥ મઞ્ચઃ મઞ્ચકઃ (પુ. ન.) પર્યઙ્કઃ, પલ્યઙ્કઃ, ખટ્વા એ ૫–ખાટલો, પલંગ. ઉચ્છીર્ષકમ્ ઉપધાનમ્ ઉપબર્હઃ એ ૩–ઓશીકું. પાલઃ પતદ્ગ્રહઃ ॥ ૬૮૩ ॥

चण्डातकं' चलनकश्चलनी' स्त्रीवरस्त्रियाः ।
चोलः' कञ्चुलिका कूर्पासकोऽङ्गिका च कञ्चुकः' ॥ ६७४ ॥
शाटी' चोलश्च नीशारो', हिमवातापहांशुके ।
कच्छा कच्छाटिका कक्षा, परिधानापराञ्चले ॥ ६७५ ॥
कक्षापटस्तु कौपीनं', समौ नक्तककर्पटौ' ।
निचोलः प्रच्छदपटो , निचुलश्चोत्तरच्छदः' ॥ ६७६ ॥
उत्सवेषु सुहृद्भिर्यद्, बलादाकृष्य गृह्यते ।
वस्त्रमाल्यादि तत् पूर्णपात्रं' पूर्णानकं च तत् ॥ ६७७ ॥
तत् तु स्यादाप्रपदीनं', व्याप्नोत्याप्रपदं हि यत् ।
चीवरं' भिक्षुसङ्घाटी', जीर्णवस्त्रं पटच्चरम् ॥ ६७८ ॥

१-नीचे पहेरवानुं वस्त्र चणियो, घाघरो ए २-स्त्रीना वस्त्रनी ... ॥ ६७४ ॥ चण्डातकम् (पु न) चलनक ए २-घूंटण सुधीनुं अर्ध साथळ सुधी ढंकाय तेवुं वस्त्र चलनी-घाघरानुं अर्ध अर्धे साथळ ढंकाय तेवुं वस्त्र-चणियो चोल कञ्चुलिका, कूर्पासक, अङ्गिका कञ्चुक (पु न) [कूर्पास लि. ...] ए ५-चोळी, कांचळी वगेरे. ॥ ६७५ ॥ चोली (पु स्त्री), शाटी (पु स्त्री)-नीशार (पु न) ए २-साडी ... हिमवातापहां-शुक [हिमवातापह, ... १३७-१३८] ए २-ठंडी अने पवन रोकवा माटे ओढवानुं वस्त्र-रजाई वगेरे कच्छ, कच्छाटिका-कच्छाटी, कक्षा ए ३ वस्त्रनो छेडो, कछोटी ॥ ६७६ ॥ कक्षापट, कौपीन [कक्षापुट लि. ...] ए २-लंगोटी नक्तक कर्पट (पु न) ए २-वस्त्रनो टुकडो, लत्तो, चीथरुं निचोल प्रच्छदपट निचुल (पु न)-निचुलक, उत्तरच्छद ए ४-ओछाड, पिछोडी. ॥ ६७७ ॥ पूर्णपात्रम् पूर्णानकम् ए २-उत्सवोमां वस्त्र, माळा वगेरे मित्रोनी बळात्कारे खेंचीने लेवाय ते. ॥ ६७८ ॥ आप्रपदीनम्-पगनी पानी सुधी सर्व अंग ढंकाय तेवुं पहेरवानुं वस्त्र. चीवरम्, भिक्षुसङ्घाटी ए २-मुनिओनुं वस्त्र. जीर्णवस्त्रम् पटच्चरम्-जूनुं

महीक्षित् पार्थिवो मूर्धाभिषिक्तो भूप्रजा-नृपः ।
मध्यमो मण्डलाधीशः, सम्राट् तु शास्ति यो नृपान् ॥६९०॥
यः सर्वमण्डलस्येशो, राजसूयं च योऽयजत् ।
चक्रवर्ती सार्वभौमस्ते तु द्वादश भारते ॥ ६९१ ॥
आर्षभिर्भरतस्तत्र, सगरस्तु सुमित्रभूः ।
मघवा वैजयिरथाश्वसेननृपनन्दनः ॥ ६९२ ॥
सनत्कुमारोऽथ शान्तिः, कुन्थुररो जिना अपि ।
सुभूमस्तु कार्तवीर्यः, पद्मः पद्मोत्तरात्मजः ॥ ६९३ ॥

પૃથ્વી, ભાગ્યને રમનારું સાધન ક્ષ્માભુજ (પુ ન), ભૈભુજ. [ક્ષ્માભુજા શિ ૫૬] એ ૨-છઠ્ઠો રાજા ભર્' (પુ) રાજ્ 'જ્' (પુ), પૃથિવીશક્ર, મધ્યલોકેશ, ભૂભૃત્ (પુ) ॥ ૬૮૯ ॥ મહીક્ષિત્ (પુ) પાર્થિવ, મૂર્ધાભિષિક્ત, ભૂપ્રજા-પ્રજાપ નૃપ (ભૂપાલ, લોકપાલ, નરપાલ) [મૂર્ધાવસિક્ત શિ ૫૬] એ ૧૧ -રાજા. મધ્યમ, મણ્ડલાધીશ એ ૨-એક દેશાધિપતિ, સામાન્ય રાજા, માંડલિક રાજા. સમ્રાજ્ 'જ્' (પુ)-રાજાઓ ઉપર શાસન કરનાર, સર્વ મંડલ(દેશ)નો સ્વામી અને રાજસૂય યજ્ઞ કરનાર રાજા. ॥ ૬૯૦ ॥ ચક્રવર્તી 'ર્તિન્' (પુ) સાર્વભૌમ [ચક્રેશ્વર શિ ૧૩૮] એ ૨-સર્વ ભૂમિનો અધિપતિ, ચક્રવર્તી રાજા તે ચક્રવર્તીઓ ભારતવર્ષમાં (ભરતક્ષેત્રમાં) એક અવસર્પિણી અગર એક ઉત્સર્પિણીમાં ૧૨ થાય છે ॥ ૬૯૧ ॥

આ અવસર્પિણીમાં થયેલા ૧૨ ચક્રવર્તીનાં અનુક્રમે નામો—૧ આર્ષભિ ભરત —એ ૨-પહેલા ચક્રવર્તી ભરત. ૨ સગર, સુમિત્રભૂ (પુ), એ ૨-બીજા સગર. ૩ મઘવા 'વન્' વૈજયિ એ ૩-ત્રીજા મઘવા ૪ અશ્વસેનનૃપનન્દન ॥ ૬૯૨ ॥, સનત્કુમાર એ ૨-ચોથા સનત્કુમાર. ૫ શાન્તિ (પુ) ૬ કુન્થુ, ૭ અર-પાંચમા શાન્તિનાથ છઠ્ઠા કુન્થુનાથ, સાતમા અરનાથ—આ ત્રણે ચક્રવર્તી અને તીર્થંકર પણ થયા છે ૮ સુભૂમ કાર્તવીર્ય એ ૨-આઠમો

प्रतिग्राहः" मड्गेन्मड्स्नाऽऽदर्शस्तु दर्पणे ।
स्याद् वेत्रासनमासन्दी", सिंहं पीठमासनम् ॥६८४॥
कम्मिगुर्मोवनाम्यन्तरार्थीर्ये' अपनाम्न ।
नाडी द्रुमायणो गर्दा, गर्द्दमार्गो पन्कुरा ॥ ६८५ ॥
मंजु धारा हर्मिन्नं, धारीनली' तु नागर ।
अज्जन बन्धनं" दीर्णः, प्रणीते बन्धनच्छेदे ॥ ६८६ ॥
गतविषा गृहमनिदआरणां स्वपन ।
न्यासने गान्धर्ने मन पविर गुणपनंग ॥ ६८७ ॥
मान्तरान तु वगान, बहुतेः बन्धपानने ।
प्रणापनपांप बार्ध्दारनक गुहा गिरि ॥ ६८८ ॥
गिरिपरा गिरिगुहेः मपा बन्धुर्गन्तृरी ।
गर्भो गर्भे गृपिर्पातिबमप्पनाधर्वेमूमृग ॥ ६८९ ॥

महीक्षित् पार्थिवो मूर्धाभिषिक्तो भू-प्रजा-नृ-पः ।
मध्यमो मण्डलाधीशः, सम्राट् तु शास्ति यो नृपान् ॥६९०॥
यः सर्वमण्डलस्येशो, राजसूयं च योऽयजत् ।
चक्रवर्ती सार्वभौमस्ते तु द्वादश भारते ॥ ६९१ ॥
आर्षभिर्भरतस्तत्र, सगरस्तु सुमित्रभूः ।
मघवा वैजयिरथाश्वसेननृपनन्दनः ॥ ६९२ ॥
सनत्कुमारोऽथ शान्तिः, कुन्थुररो जिना अपि ।
सुभूमस्तु कार्तवीर्यः, पद्मः पद्मोत्तरात्मजः ॥ ६९३ ॥

પેટી, આભાને રમવાનું સાધન. कन्दुक (પુ ન.), गेन्दुक [गन्दुका शि ५६] એ ૨-દડો રમતા 'ब्रष्' (પુ) रम 'चर्' (પુ.), पृथिवीपाळ, मरुत्वानोयेश्वरः भूधर (પુ) ॥ ६८९ ॥ महीक्षित् (પુ.) पार्थिव: मूर्धाभिषिक्तः भूपः प्रजापः नृपः (भूपाळ लोकपाळ, नरपाळ) [मूर्धावसिक्त शि ५६] એ ૧૧ -રાજા. मध्यमः मण्डलाधीशः એ ૨-એક દેશાધિપતિ સામાન્ય રાજા, માંડલિક રાજા. सम्राज् 'ज्' (પુ)-રાજાઓ ઉપર શાસન કરનાર, સર્વ મંડલ (દેશ)નો સ્વામી અને રાજસૂય યજ્ઞ કરનાર રાજા. ॥ ६९० ॥ चक्रवर्ती 'वृत्' (પુ) सार्वभौमः [सर्वावनीश शे १३८] એ ૨-સર્વ ભૂમિનો અધિપતિ ચક્રવર્તી રાજા તે ચક્રવર્તીઓ ભારતવર્ષમાં (ભરતક્ષેત્રમાં) એક અવસર્પિણી અગર એક ઉત્સર્પિણીમાં ૧૨ થાય છે ॥ ६९१ ॥

આ અવસર્પિણીમાં થયેલા ૧૨ ચક્રવર્તીનાં અનુક્રમે નામો—૧ आर्षभिः भरत —એ ૨-પહેલા ચક્રવર્તી ભરત. ૨ सगरः, सुमित्रभूः (પુ), એ ૨-બીજો સગર. ૩ मघवा 'वन्' वैजयिः એ ૨-ત્રીજો મઘવા. ૪ अश्वसेननृपनन्दनः ॥ ६९२ ॥ सनत्कुमारः એ ૨-ચોથો સનત્કુમાર. ૫ शान्तिः (પુ.) ૬ कुन्थुः, ૭ अरः-પાંચમા શાન્તિનાથ, છઠ્ઠા કુન્થુનાથ સાતમા અરનાથ—આ ત્રણે ચક્રવર્તી અને તીર્થંકર બન્ને થયા છે ૮ सुभूमः कार्तवीर्यः એ ૨-આઠમો

हरिषेणो हरिसुतो, जयो विजयनन्दनः ।
ब्रह्मदत्तो ब्रह्मसुतः, सर्वेऽपीक्ष्वाकुवंशजाः ॥ ६९४ ॥
प्राजापत्यस्त्रिपृष्ठोऽथ, द्विपृष्ठो ब्रह्मसम्भवः ।
स्वयम्भू रुद्रतनयः, सोमभूः पुरुषोत्तमः ॥ ६९५ ॥
शैवः पुरुषसिंहोऽथ, महाशिरस्समुद्भवः ।
स्यात् पुरुषपुण्डरीकः, दत्तोऽग्निसिंहनन्दनः ॥ ६९६ ॥
नारायणो दाशरथिः, कृष्णस्तु वसुदेवभूः ।
वासुदेवा अमी कृष्णा, नव शुक्ला बलास्त्वमी ॥ ६९७ ॥
अचलो विजयो भद्रः, सुप्रभश्च सुदर्शनः ।
आनन्दो नन्दनः पद्मो, रामो विष्णुद्विषस्त्वमी ॥ ६९८ ॥

सुभूम [illegible] ए २–नवमो [illegible] ॥ ६९३ ॥ १ हरिषेण हरिसुत ए २–दशमो हरिषेण ११ जय विजयनन्दन ए २–अगियारमो जय १२ ब्रह्मदत्त, ब्रह्मसुत ए २–बारमो ब्रह्मदत्त चक्रवर्ती आ बारे चक्रवर्तीओ इक्ष्वाकु वंशमां उत्पन्न थयेल छे ॥ ६९४ ॥

नव अर्धचक्रवर्ती वासुदेवना नाम—१ प्राजापत्य, त्रिपृष्ठ ए २–प्रथम वासुदेव त्रिपृष्ठ २ द्विपृष्ठ ब्रह्मसम्भव ए २–बीजे द्विपृष्ठ ३ स्वयम्भू (पु) रुद्रतनय ए २–त्रीजो स्वयम्भू ४ सोमभू (पु) पुरुषोत्तम ए २–चोथो पुरुषोत्तम ॥ ६९५ ॥ ५ शैव पुरुषसिंह ए २–पांचमो पुरुषसिंह ६ महाशिर समुद्भव, पुरुषपुण्डरीक ए २–छठ्ठो पुरुषपुंडरीक ७ दत्त, अग्निसिंहनन्दन ए २–सातमो दत्त ॥ ६९६ ॥ ८ नारायण दाशरथि ए २–आठमो नारायण–लक्ष्मण वासुदेव ९ कृष्ण वसुदेवभू ए २–नवमो कृष्ण वासुदेव. आ नवे वासुदेव [illegible] वर्णवाळा होय छे नव (अचल वगेरे) [illegible] [illegible] वर्णवाळा होय छे तेमना नाम—॥ ६९७ ॥ १ अचल २ विजय (पु) [illegible] ३ भद्र ४ सुप्रभ ५ सुदर्शन ६ आनन्द ७ नन्दन ८ पद्म ९ राम—

अश्वग्रीवस्तारकश्च, मेरको' मधुरेव च ।
निशुम्भबलिप्रह्लादलङ्केशमगधेश्वराः' ॥ ६९९ ॥
जिनैः सह त्रिषष्टिः स्युः, शलाकापुरुषा अमी ।
आदिराजः' पृथुर्वैन्यो', मान्धाता युवनाश्वजः' ॥ ७०० ॥
धुन्धुमारः कुवलाश्वो, हरिश्चन्द्रस्त्रिशङ्कुजः' ।
पुरूरवा बौध ऐलः, उर्वशीरमणश्च सः ॥ ७०१ ॥
दौष्यन्तिर्भरतः सर्वदमः शकुन्तलात्मजः' ।
हैहयस्तु कार्तवीर्यो', दोःसहस्रभृदर्जुनः ॥ ७०२ ॥

कौसल्यानन्दनो' दाशरथी' रामोऽस्य तु प्रिया ।
वैदेही मैथिली सीता, जानकी धरणीसुता' ॥ ७०३ ॥

આ નવ વાસુદેવના મોટા ભાઈ બલદેવના નામો અનુક્રમે જાણવા. વિષ્ણુદ્વિષ "ષ્" (પુ. બ.)—વાસુદેવના પ્રતિપક્ષી (શત્રુઓ) અશ્વગ્રીવ વગેરે પ્રતિવાસુદેવ નવ હોય છે તે નવ પ્રતિવાસુદેવના અનુક્રમે નામો—॥ ૬૯૮ ॥ ૧ અશ્વગ્રીવ ૨ તારક ૩ મેરક ૪ મધુ ૫ નિશુમ્ભ, ૬ બલિ (પુ) ૭ પ્રહ્લાદ ૮ લંકેશ—રાવણ ૯ મગધેશ્વર—જરાસંધ આ નવ પ્રતિવાસુદેવનાં નામો અનુક્રમે જાણવા ॥ ૬૯૯ ॥ ૨૪—તીર્થંકર, ૧૨—ચક્રવર્તી ૯—વાસુદેવ ૯—બલદેવ, ૯—પ્રતિવાસુદેવ એમ કુલ મળી આ ત્રેસઠ શલાકાપુરુષ કહેવાય છે આદિરાજ પૃથુ (પુ) વૈન્ય એ ૩—આદિરાજ પૃથુરાજા. લોકમાં જ ચક્રવર્તીઓ પ્રસિદ્ધ છે તેના નામ—૧ માન્ધાતા "તૃ" (પુ) યુવનાશ્વજ એ ૨—માન્ધાતા રાજા ॥ ૭૦૦ ॥ ૧—ધુન્ધુમાર કુવલાશ્વ એ ૨—ધુન્ધુમાર રાજા. ૧—હરિશ્ચન્દ્ર, ત્રિશઙ્કુજ એ ૨—હરિશ્ચન્દ્ર રાજા ૧ પુરૂરવા "અસ્" (પુ) બૌધ ઐલ ઉર્વશીરમણ એ ૪—પુરૂરવા રાજા—ઉર્વશીનો પતિ. ॥ ૭૦૧ ॥ ૫—દૌષ્યન્તિ (પુ) ભરત, સર્વદમ, શકુન્તલાત્મજ [સર્વદમનઃ શૈ ૧૫૯] એ ૪—ભરત, દુષ્યન્ત અને શકુન્તલાનો પુત્ર. ૬—હૈહય કાર્તવીર્ય દોઃસહસ્રભૃત્ (પુ.), અર્જુન એ ૪—કાર્તવીર્ય, કૃતવીર્યનો પુત્ર—અર્જુન. ॥ ૭૦૨ ॥ કૌસલ્યાનન્દન દાશરથિ (પુ) રામ [રામચન્દ્રઃ

रामपुत्रौ कुशलवावेकयोक्त्या कुशीलवौ[५] ।
सौमित्रिर्लक्ष्मणो[१] वाली[५], वालिरिन्द्रसुतश्च स[३] ॥ ७०४ ॥
आदित्यसूनुः सुग्रीवो , हनुमान् वज्रकङ्कटः ।
मारुतिः केसरिसुत, आञ्जनेयोऽर्जुनध्वजः ॥ ७०५ ॥
पौलस्त्यो रावणो रक्षो-लङ्केशो दशकन्धरः ।
रावणिः शक्रजिद् मेघनादो[१] मन्दोदरीसुतः ॥ ७०६ ॥
अजातशत्रुः शल्यारिर्धर्मपुत्रो[१] युधिष्ठिरः ।
कङ्कोऽजमीढो[१] भीमस्तु, मरुत्पुत्रो वृकोदरः ॥ ७०७ ॥
किर्मीर-कीचक-बक-हिडिम्बानां निषूदनः ।
अर्जुनः फाल्गुनः पार्थः, सव्यसाची धनञ्जयः ॥ ७०८ ॥

रामभद्र [शि १] એ ३–રામ, રામચન્દ્ર. वैदेही मैथिली सीता जानकी, धरणीसुता એ ५–સીતા રામની સ્ત્રી ॥ ૭૦૩ ॥ कुश, लव આ ૨–રામના પુત્રો અને એક સાથે બોલાતા પ્રયોગમાં–कुशीलवौ (पु द्वि.), એ કુશ અને લવ. सौमित्रि (पु) लक्ष्मण એ ૨–લક્ષ્મણ. वाली 'इन्' (पु), वालि (पु) इन्द्रसुत [सुग्रीवाग्रज शि ९०] એ ३–વાલી ॥ ૭૦૪ ॥ आदित्यसूनु (पु) सुग्रीव એ ૨–સુગ્રીવ. हनुमत् 'मत्' (पु) वज्रकङ्कट मारुति (पु) केसरिसुत आञ्जनेय, अर्जुनध्वज [हनूमत् शि १] એ ९–હનુમાન ॥ ૭ ૫ ॥ पौलस्त्य रावण रक्षोलङ्केश, दशकन्धर (रक्षोलङ्केश बहुलपणे राक्षसेश, दशशिरस् दशवदन.) એ ५–રાવણ. रावणि (पु.) शक्रजित् (पु) मेघनाद, मन्दोदरीसुत એ ४–રાવણનો પુત્ર, ઇન્દ્રજિત્ ॥ ૭૦૬ ॥ अजातशत्रु (पु) शल्यारि (पु) धर्मपुत्र युधिष्ठिर कङ्क अजमीढ એ ६–યુધિષ્ઠિર. भीम, मरुत्पुत्र, वृकोदर ॥ ૭૦૭ ॥ किर्मीरनिषूदन कीचकनिषूदन बकनिषूदन हिडिम्बनिषूदन (किर्मीरादि बधारे शब्दो) એ ७–ભીમ, ભીમસેન. अर्जुन फाल्गुन पार्थ सव्यसाचिन् 'इन्' (पु) धनञ्जय ॥ ૭ ૮ ॥

राधावेधी किरीटयैन्द्रिर्जिष्णुः श्वेतहयो नरः ।
बृहन्नलो गुडाकेशः, सुभद्रेशः कपिध्वजः ॥ ७०९ ॥
बीभत्सुः कर्णजिद् तस्य, गाण्डीव गाण्डिवं धनुः ।
पाञ्चाली द्रौपदी कृष्णा, सैरन्ध्री नित्ययौवना ॥ ७१० ॥
वेदिजा याज्ञसेनी च, कर्णश्चम्पाधिपोऽङ्गराट् ।
राधेय-सूतौ-ऽर्कतनयः, कालपृष्ठं तु तद्धनुः ॥ ७११ ॥
श्रेणिकस्तु भम्भासारो, हालः स्यात् सातवाहनः ।
कुमारपालश्चौलुक्यो, राजर्षिः परमार्हतः ॥ ७१२ ॥
मृतस्वमोक्ता धर्मात्मा, मारिव्यसनवारकः ।
राजबीजी राजवंश्यो, बीज्यवंश्यौ तु वंशजे ॥ ७१३ ॥

राधावेधी 'इन्' (पु) किरीटी 'इन्' (पु) ऐन्द्रि (पु), जिष्णु (पु) श्वेतहय नरः बृहन्नलः गुडाकेशः, सुभद्रेशः कपिध्वजः ॥ ७०९ ॥ बीभत्सु, कर्णजित् (पु) (कर्णजित् वगेरे चौदह) [विजय विजयोषी 'इन्' (पु) विजयसारथि ॥ १३८ ॥ योगी 'इन्' (पु) धन्वी 'इन्' (पु) कृष्णसखः ए ६-शे १३६ बीभत्सु शि ६] ए १७ अर्जुन [अग्निपोपा-अर्जुनने २७ प्रतिक्रिया सहदेव ए २-सहदेव नकुलनामक नकुलः ए २ -नकुल ॥ १३५ ॥ माद्रेयौ (पु द्वि व) ए सहदेव अने नकुल बन्ने माद्रीना पुत्रो. कौन्तेयाः (पु ब) युधिष्ठिर, भीम अने अर्जुन ए त्रणे. पाण्डवेया पाण्डवा पाण्डवायनाः ए ३-पांचे पांडवो शे १४] गाण्डीवम् गाण्डिवम् ए २-(पु न) अर्जुननुं धनुष पाञ्चाली द्रौपदी कृष्णा सैरन्ध्री नित्ययौवना ॥ ७१ ॥, वेदिजा याज्ञसेनी ए ७-द्रौपदी. कर्ण चम्पाधिप अङ्गराज् 'ज' (पु), राधासुत सूतपुत्र, अर्कतनय (राधेयः) ए ६ कर्ण. कालपृष्ठम् ए कर्णनुं धनुष ॥ ७११ ॥ श्रेणिक भम्भासार ए २-श्रेणिक राजा. हालः सातवाहनः [शालिवाहन शि ९२] ए २-शालिवाहन. कुमारपालः चौलुक्यः राजर्षि (पु) परमार्हतः ॥ ७१२ ॥ मृतस्वमोक्ता

११

स्वाम्यमात्यौ सुहृत् कोशो, राष्ट्रदुर्गबलानि च ।
राज्याङ्गानि प्रकृतयः, पौराणां श्रेणयोऽपि च ॥ ७१४ ॥
तन्त्रं स्वराष्ट्रचिन्ता स्यादावापस्त्वरिचिन्तनम् ।
परिस्पन्दः परिकरः, परिवारः परिग्रहः ॥ ७१५ ॥
परिच्छदः परिबर्हस्तन्त्रोपकरणे अपि ।
राजशय्या महाशय्या, भद्रासनं नृपासनम् ॥ ७१६ ॥
सिंहासनं तु हैमं, छत्रमातपवारणम् ।
चामरं वालव्यजनं, रोमगुच्छः प्रकीर्णकम् ॥ ७१७ ॥
स्थगी ताम्बूलकरङ्को, भृङ्गारः कनकालुका ।
भद्रकुम्भः पूर्णकुम्भः, पादपीठं पदासनम् ॥ ७१८ ॥

नृ' (पु) समोल्या 'बल' (पु) मामिवाहक ... अने ८—कुमार पाल राजा. तावीषी 'इन' (पु.) राजवंशना अने २—राजना वखतमां उत्पन्न थयेल, राजवंशी. ... अने ३—नव-कुळमां उत्पन्न थयेली, ... एम-मूर्धवाळी राम ॥ ७१३ ॥ १ स्वामी 'नृप' (पु)—राजा २ अमात्य मन्त्री, प्रधान, ३ सुहृद् मित्र, ४ कोश—भंडार, ५ राष्ट्र देश, ६ दुर्ग—किल्लो, ७ बलम्—लश्कर—आ सात—प्रकृत्य —राज्यनां अंगो छे ने प्रकृति कहेवाय छे नगरना लोकोनी श्रेणिओ पण राजाना अंगभूत मनाय छे ॥ ७१४ ॥ तन्त्रम् पोताना देशनी रक्षा—पोषणादि चिन्ता आवाप—पर राज्यनी चिन्ता. परिस्पन्द परिकर परिवार परिग्रह ॥ ७१५ ॥ परिच्छद परिबर्ह—परिबर्हम्, तन्त्र, उपकरणम् [परिजन परिबर्हम् शि ११] अे ८—नोकर चाकर वगेरे परिवार. राजशय्या महाशय्या अे —राजनी शय्या भद्रासनम्, नृपासनम् अे २—राजाने योग्य चांदी वगेरेनुं सिंहासन ॥ ७१६ ॥ सिंहासनम्—राजाने योग्य सोनानुं सिंहासन. छत्रम् (न), आतपवारणम् (आतपत्र, उष्णवारणम्) [छत्रकम् 'पु' शे १४१] अे २—राजानुं छत्र. चामरम्, वालव्यजनम्, रोमगुच्छ प्रकीर्णकम् [चमर शे १४१] अे ४—चामर ॥ ७१७ ॥ स्थगी (स्त्री) ताम्बूलकरङ्क अे

अमात्यः सचिवो मन्त्री, धीसखः सामवायिकः ।
नियोगी कर्मसचिव, आयुक्तो व्यापृतश्च सः ॥ ७१९ ॥

द्रष्टा तु व्यवहाराणां, प्राड्विवाकोऽक्षदर्शकः ।
महामात्राः प्रधानानि, पुरोधास्तु पुरोहितः ॥ ७२० ॥

सौवस्तिकोऽथ द्वारस्थः, क्षत्ता स्याद् द्वारपालकः ।
दौवारिकः प्रतीहारो, वेत्र्युत्सारकदण्डिनः ॥ ७२१ ॥

रक्षिवर्गोऽनीकस्थः स्यादथाध्यक्षाधिकृतौ समौ ।
पौरोगवः सूदाध्यक्षः, सूदस्त्वौदनिको गुणः ॥ ७२२ ॥

२-પાનદાની તાંબૂલપાત્ર. ભૃઙ્ગાર: કનકાલુકા એ ૨-સોનાની ઝારી કળશ. ભદ્રકુમ્ભ પૂર્ણકુમ્ભ એ ૨-પાણીથી ભરેલો કળશ. પાત્રીવમ્, પરાવપનમ્ એ ૨-પત્ર મૂકવાનો વાડકો. ॥ ૭૧૮ ॥ અમાત્ય: સચિવ: મન્ત્રી 'इन्' (पु) धीसख सामवायिक [बुद्धिसहाय शि. ६२] એ ५-પ્રધાન સલાહ આપનાર મંત્રી. નિયોગી 'इन्' (पु) कर्मसचिव-कर्मसहाय आयुक्त व्यापृत એ ४-અમાત્ય સિવાયના કામ ઉપર નીમેલા મંત્રીઓ. ॥ ૭૧૯ ॥ प्राड्विवाक अक्षदर्शक [व्यवहारद्रष्टृ 'ऋ' (पु) शेष श्लो. १४१] એ ૨-ન્યાયાધીશ મહામાત્રા પ્રધાનાનિ (नि.) એ ૨-મુખ્ય પ્રધાનો. અમાત્ય, પુરોહિત, સેનાપતિ વગેરે. પુરોધા: 'अस्' (पु) पुरोहित ॥ ૭૨ ॥ सौवस्तिक એ ३-પુરોહિત. द्वारस्थ क्षत्तृ 'ऋ' (पु) द्वारपालक दौवारिक प्रतीहार वेत्री 'इन्' (पु) उत्सारक दण्डी 'इन्' (पु) (द्वास्थ, द्वास्थित:) [द्वा स्थितिदर्शक शे. १४१ वेत्रधर: शि. ६२] એ ८-દ્વારપાલ. ॥ ૭૨૧ ॥ रक्षिवर्ग अनीकस्थ એ ૨-રક્ષક વર્ગ, અંગરક્ષક વગેરે સૈનિક. अध्यक्ष अधिकृत એ ૨-અધિકારી. पौरोगव, सूदाध्यक्ष એ ૨-રસોડાનો ઉપરી, મોટો રસોઇઓ. सूद औदनिक गुण ॥ ૭૨૨ ॥

स्वाम्यमात्यौ सुहृत् कोशो, राष्ट्रदुर्गबलानि च ।
राज्याङ्गानि प्रकृतयः, पौराणां श्रेणयोऽपि च ॥ ७१४ ॥
तन्त्रं स्वराष्ट्रचिन्ता स्यादावापस्त्वरिचिन्तनम् ।
परिस्पन्दः परिकरः, परिवारः परिग्रहः ॥ ७१५ ॥
परिच्छदः परिबर्हस्त्रीपकरणे अपि ।
राजशय्या महाशय्या, भद्रासनं नृपासनम् ॥ ७१६ ॥
सिंहासनं तु तद्धैमं, छत्रमातपवारणम् ।
चामरं वालव्यजनं, रोमगुच्छः प्रकीर्णकम् ॥ ७१७ ॥
स्थगी ताम्बूलकरङ्को, भृङ्गारः कनकालुका ।
भद्रकुम्भः पूर्णकुम्भः, पादपीठं पदासनम् ॥ ७१८ ॥

'द' (पु), [illegible] (पु), [illegible] એ ૮-[illegible] પાસ રહેલ રાજ્યાંગી દ્રુ (પુ) રાજવંશ એ ૨-રાજાના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ, રાજવંશી. [illegible] એ ૩-વંશ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ [illegible] જેમ-સૂર્યવંશી રામ ॥ ૭૧૩ ॥ ૧ સ્વામી 'ન્ન' (પુ)-રાજા ૨ અમાત્ય: મન્ત્રી, પ્રધાન, ૩ સુહૃદ્-મિત્ર, ૪ કોશ-ખજાનો, ૫ રાષ્ટ્ર-દેશ, ૬ દુર્ગ-કિલ્લો, ૭ બલમ્-લશ્કર-આ સાત-મહત્વ -રાજ્યનાં અંગો છે તે પ્રકૃતિ કહેવાય છે નગરના લોકોની શ્રેણિઓ પણ રાજ્યના અંગમાં મહત્વ છે ॥ ૭૧૪ ॥ તન્ત્રમ્-પોતાના દેશની રક્ષા-પોષણની ચિન્તા આવાપ-પર રાજ્યની ચિન્તા. પરિસ્પન્દ પરિકર, પરિવાર પરિગ્રહ ॥ ૭૧૫ ॥ પરિચ્છદ, પરિબર્હ -પરિબર્હમ્, ઉપકરણ ઉપકરણમ્ [પરિબર્હ પરિબર્હમ્ શિ ૬૬] એ ૮-નોકર ચાકર વગેરે પરિવાર. રાજશય્યા મહાશય્યા એ ૨-રાજાની શય્યા ભદ્રાસન નૃપાસનમ્ એ ૨-રાજાને બેસવાની ગાદી વગેરેનું સિંહાસન ॥ ૭૧૬ ॥ સિંહાસન-રાજાને બેસવાનું સોનાનું સિંહાસન. છત્ર (ત્રિ) આતપવારણ (આતપત્રમ્, ઉષ્ણવારણમ્) [ચુસ્ત્રમ 'ન' શે ૧૨૫] એ ૨-રાજાનું છત્ર. ચામરમ્, વાલવ્યજનમ્, રોમગુચ્છ પ્રકીર્ણકમ્ [ચમર શે ૧૨૫] એ ૪-ચામર ॥ ૭૧૭ ॥ સ્થગી (સ્ત્રી), તામ્બૂલકરઙ્ક એ

शुद्धान्तः स्यादन्तःपुरमवरोधोऽवरोधनम् ।
सौविदल्लाः कञ्चुकिनः, स्थापत्याः सौविदाश्च ते ॥ ७२७ ॥

षण्ढे वर्षवरः शत्रौ, प्रतिपक्षः परो रिपुः ।
शात्रवः प्रत्यवस्थाता, प्रत्यनीकोऽभियात्यरी ॥ ७२८ ॥

दस्युः सपत्नोऽसहनो विपक्षो,
द्वेषी द्विषन् वैर्यहितो जिघांसुः ।
दुर्हृत् परः पन्थकपन्थिनौ द्विट्,
प्रत्यर्थ्यमित्रावभिमात्यरातौ ॥ ७२९ ॥

वैरं विरोधो विद्वेषो, वयस्यः सवयाः सुहृत् ।
स्निग्धः सहचरो मित्रं, सखा सख्यं तु सौहृदम् ॥ ७३० ॥

शे १४२] ॥७२६॥ शुद्धान्तः (पु न.) अन्तःपुरम् अवरोधः अवरोधनम् એ ૪—અન્તઃપુર સૌવિદલ્લાઃ કઞ્ચુકિનઃ 'દ્વ' સ્થાપત્યાઃ સૌવિદાઃ એ ૪ (પુ ન.), કુબ્જ વામન વગેરે અન્તઃપુરના રક્ષક ॥ ૭૨૭ ॥ ષણ્ઢ, વર્ષવરઃ એ ૨—અન્તઃપુરનો રક્ષક નપુંસક શત્રુઃ પ્રતિપક્ષઃ પરઃ રિપુઃ (પુ) શાત્રવઃ પ્રત્યવસ્થાતા 'ઋ' (પુ) પ્રત્યનીક અભિયાતિ (પુ) અરિઃ (પુ.) ॥ ૭૨૮ ॥ દસ્યુઃ સપત્નઃ અસહન વિપક્ષઃ દ્વેષી 'ઇન્' (પુ.) દ્વિષત્ 'ત' (પુ) વૈરી 'ઇન્' (પુ) અહિતઃ જિઘાંસુઃ (પુ) દુર્હૃદ્ (પુ), પરિપન્થકઃ પરિપન્થી 'ઇન્' (પુ) દ્વિષ્ 'ષ' (પુ.) પ્રત્યર્થી 'ઇન્' (પુ) અમિત્રઃ અભિમાતિ (પુ) અરાતિઃ (પુ) [અસુહૃદ્ શિ ૬૩] એ ૨૧—શત્રુ ॥ ૭૨૯ ॥ વૈરમ્, વિરોધઃ, વિદ્વેષઃ એ ૩—વેર વિરોધ વયસ્યઃ સવયાઃ 'અસ્' (પુ), સુહૃદ્ (પુ), સ્નિગ્ધઃ, સહચરઃ મિત્રમ્ (ન.), સખા 'ખિ' (પુ), [સહાયઃ, અનુકૂલીનઃ શિ ૬૩] એ ૭—મિત્ર. સખ્યમ્, સૌહૃદમ્

मक्षकारः स्पशकारः, स्पर्शोऽस्त्रालिकोऽक्षपटलाः[1] ।
मौरिकः कनकाध्यक्षो, रूप्याध्यक्षस्तु नैष्किकः ॥ ७२३ ॥
स्थानाध्यक्षः स्थानिकः स्यात्, शुल्काध्यक्षस्तु शौल्किकः ।
शुल्कस्तु घट्टादिदेयं, धर्माध्यक्षस्तु धार्मिकः ॥ ७२४ ॥
धर्माधिकरणी चाथ, हट्टाध्यक्षोऽधिकर्मिकः ।
चतुरङ्गबलाध्यक्षः, सेनानीर्दण्डनायकः ॥ ७२५ ॥
स्थायुकोऽधिकृतो ग्रामे, गोपो ग्रामेषु भूरिषु ।
स्यातामन्तःपुराध्यक्षेऽन्तर्वंशिकोऽवरोधिकौ ॥ ७२६ ॥

मक्षकार स्पशकार स्पश, आक्षालिक अक्षपटल ए ८–रसोइयो. मौरिक कनकाध्यक्ष [हैमाध्यक्ष हैरिक शि. ६२] ए २–सुवर्ण उपरनो अधिकारी. रूप्याध्यक्ष नैष्किक [रूप्यपति शि. ६२] ए २–रूपु अथवा टंकशाळ रूपानाणां उपरनो अधिकारी ॥ ७२३ ॥ स्थानाध्यक्ष स्थानिक ए २ थाणा–ठाणा गामनी रक्षा उपर नियमेलो–थाणदार. शुल्काध्यक्ष शौल्किक ए २–जकात उपर नियमेल. शुल्क (पु.)–नदीओ वगेरे स्थाने लेवाती जकात. धर्माध्यक्ष धार्मिक ॥ ७२४ ॥ धर्माधिकरणी 'न्य' (पु.) ए ३–धर्मखाता नियामेल. हट्टाध्यक्ष अधिकर्मिक ए २–बजारी पोलीस अथवा बजारना सर्वेना नियमेल अधिकारी. चतुरङ्गबलाध्यक्ष सेनानी (पु.), दण्डनायक ए ३–हाथी, घोडा रथ, पाळा ए चतुरंगी सेनानो नायक, सेनापति ॥ ७२५ ॥ स्थायुक–गामनो अधिकारी. गोप–घणा गामनो अधिकारी अन्तर्वंशिक, अवरोधिक–आवरोधिक अन्तःपुराध्यक्ष [शुद्धान्ताध्यक्ष, अन्तर्वंशिक. आत्ययिक शि. ६३] ए ३–अन्तःपुरनो अधिकारी. [पारिकर्मिक–नाना प्रकारकोनो अधिकारी. पुराध्यक्ष कोट्टपति, पौरिक, राजधानिक ए ४–कोटवाळ, नगरनो अधिकारी. पुराध्यक्ष.

---

१ आन्तर्वंशिक । २ अन्तर्वेश्मिक–माल ।

सामदानभेददण्डाः, उपायाः साम सान्त्वनम् ।
उपजापः पुनर्भेदो, दण्डः स्यात् साहसं दमः ॥ ७३६ ॥
प्राभृतं ढौकनं लञ्चोत्कोचः कौशलिकामिषे ।
उपाचारः प्रदानोपदोपहारोपग्राह्यायने अपि ॥ ७३७ ॥
मायोपेक्षेन्द्रजालानि, क्षुद्रोपाया इमे त्रयः ।
मृगयाक्षाः स्त्रियः पानं, वाक्पारुष्यार्थदूषणे ॥ ७३८ ॥
दण्डपारुष्यमित्येतद्धेयं व्यसनसप्तकम् ।
पौरुषं विक्रमः शौर्यं, शौण्डीर्यं च पराक्रमः ॥ ७३९ ॥

—એની સાથે સંધિ કરી બીજે ચઢાઈ કરવા જવું સમુભા ક૫૧૮ પાઠવી ૧ આશ્રય—બળવાનનો આશ્રય લેવો —ગુણ—આ ૭ રાજાને ઉપકારી ગુણો છે પ્રભુત્વશક્તિ—સૈન્ય, દંડના પ્રભાવથી ઉત્પન્ન થયેલી શક્તિ ઉત્સાહશક્તિ—પરાક્રમાદિથી ઉત્પન્ન થયેલી મન્ત્રશક્તિ—સંધિ, વિગ્રહ વગેરે પાંચને યથાસ્થાને સ્થાપન કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલી—શક્તયઃ એ ત્રણ શક્તિઓ છે ॥ ૭૩૫ ॥ ઉપાયાઃ—સામ દામ, ભેદ અને દંડ—આ ચાર ઉપાયો છે સામ (ન) સાન્ત્વનમ્ એ ૨—પ્રિયવચનાદિ ભેદ ઉપજાપ એ ૨—ભેદ, સંબંધ તોડવું તે દણ્ડ (પુ ન) સાહસમ્ (પુ. ન.) દમ એ ૩—દંડ ॥ ૭૩૬ ॥ પ્રાભૃતમ્ ઢૌકનમ્ લઞ્ચા (પુ સ્ત્રી) ઉત્કોચ કૌશલિકમ્ આમિષમ્ (પુ ન) ઉપચાર ઉપપ્રદાનમ્ ઉપદા ઉપહાર ઉપગ્રાહ્યમ્, ઉપાયનમ્ એ ૧૨—દાન, ભેટ લાંચ ॥ ૭૩૭ ॥ ૧ માયા—રૂપ પરાવર્તન વગેરે ૨ ઉપેક્ષા—ઉપેક્ષા, તિરસ્કાર ૩ ઇન્દ્રજાલમ્—મંત્ર, દ્રવ્ય, તંત્રાદિથી અસંભવિત વસ્તુ દેખાડવી આ ત્રણ—ક્ષુદ્રોપાયાઃ—ક્ષુદ્ર (તુચ્છ) ઉપાયો છે ૧ મૃગયા—શિકાર ૨ અક્ષાઃ—જુગાર ૩ સ્ત્રિયઃ—પર સ્ત્રી ૪ પાનમ્—મદિરા ૫ વાક્પારુષ્યમ્—કઠોર વચન ૬ અર્થદૂષણમ્—આ (આવાપણ્ય સર્વની પાસેથી ગ્રહણ કરવું અપાત્ર—નહિ આપવું વિવાસ ધનનો નાશ, પરિત્યાગ —ત્યાગ) ચાર પ્રકારનું અર્થદૂષણ ॥ ૭૩૮ ॥ દણ્ડપારુષ્યમ્—આકરી દંડ

सौहार्दं साप्तपदीनमैत्र्यजर्याणि सङ्गतम् ।
आनन्दनं त्वाप्रच्छन्नं, स्यात् सभाजनमित्यपि ॥ ७२१ ॥
विषयानन्तरो राजा, शत्रुर्मित्रमतः परम् ।
उदासीनः परतरः, पार्ष्णिग्राहस्तु पृष्ठतः ॥ ७२२ ॥
अनुवृत्तिस्त्वनुरोधो, हैरिको गूढपूरुषः ।
प्रणिधिर्यथार्हवर्णोऽवसर्पो मन्त्रविच्चरः ॥ ७२३ ॥
वार्तायनः स्पशश्चारः, आप्तप्रत्ययितौ समौ ।
सत्रिणि स्याद् गृहपतिर्दूतः सन्देशहारकः ॥ ७२४ ॥
सन्धिविग्रहयानान्यासनद्वैधाश्रया अपि ।
षड् गुणाः शक्तयस्तिस्रः, प्रभुत्वोत्साहमन्त्रजाः ॥ ७२५ ॥

॥७२॥ १, सौहार्द, साप्तपदीन, मैत्री (સ્ત્રી) अजर्य, सङ्गत એ ७–મિત્રતા आनन्दन, आप्रच्छन्न, सभाजन 'सभाजन' એ ३–મિત્ર વગેરેને આલિંગનાદિથી આનંદ ઉપજાવવો તે ॥७२१॥ शत्रु (પુ)–પાસેના રાજા, જિતવાની ઇચ્છાવાળા નજીકના દેશનો રાજા. मित्र–પાસેના દેશ પછીના તેની પછીના દેશનો રાજા. उदासीन–ઉપર કહેલા શત્રુ અને મિત્ર રાજાઓથી બીજો રાજા. पार्ष्णिग्राह–બીજા રાજાને જિતવાને ગયેલો જાણી તેનું રાજ્ય લેવાને ઇચ્છતો રાજા, પાછળ થયેલો શત્રુ. ॥७२२॥ अनुवृत्ति (સ્ત્રી) अनुरोध એ २–ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવું, અનુસરવું. हैरिक, गूढपूरुष, प्रणिधि (પુ) यथार्हवर्ण, अवसर्प, मन्त्रविद् (પુ), चर ॥७२३॥, वार्तायन, स्पश, चार એ १०–ચર પુરુષ, ગુપ્ત પુરુષ. आप्त–प्रत्ययित 'ए' प्रत्ययित એ २–વિશ્વાસુ, વિશ્વાસવાળી સભી (?) ... गृहपति એ २–... દાન આપનાર, ... दूत, सन्देशहारक એ २–દૂત–સંદેશો લઈ જનાર. ॥७२४॥ १ सन्धि (પુ), –સલાહ. २ विग्रह–લડાઈ ३ यान–યુદ્ધયાત્રા, લડાઈ કરવા સામે જવું ४ आसन–લડાઈ વગેરેની નિવૃત્તિ, કિલ્લામાં બરાબર રહેવું ५ द्वैध

बलिः करो भागधेयो, द्विपाद्यो द्विगुणो दमः ।
वाहिनी पृतना सेना, बलं सैन्यमनीकिनी ॥ ७४५ ॥
कटकं ध्वजिनी तन्त्रं, दण्डोऽनीकं पताकिनी ।
वरूथिनी चमूश्चक्रं, स्कन्धावारोऽस्य तु स्थितिः ॥ ७४६ ॥
शिबिरं रचना तु स्याद्, व्यूहो दण्डादिको युधि ।
प्रत्यासारो व्यूहपार्ष्णिः, सैन्यपृष्ठे प्रतिग्रहः ॥ ७४७ ॥
एकेभैकरथा त्र्यश्वा, पत्तिः पञ्चपदातिका ।
सेना सेनामुखं गुल्मो, वाहिनी पृतना चमूः ॥ ७४८ ॥
अनीकिनी च पत्तेः स्यादिभाद्यैस्त्रिगुणैः क्रमात् ।
दशानीकिन्योऽक्षौहिणी, सज्जनं तूपरक्षणम् ॥ ७४९ ॥

रहेवुं अपराधः, मन्तुः (पु), व्यलीकम् (पु न) विप्रियम् आगः 'स्' (न) ए ५-अपराध ॥ ७४४ ॥ बलि (पु स्री) करः भागधेयः (पु स्री) ए ३-कर, महेसूल. द्विपाद्यः-बमणो दंड. वाहिनी पृतना सेना, बलम् सैन्यम् अनीकिनी ॥ ७४५ ॥ कटकम् (पु न), ध्वजिनी, तन्त्रम् दण्ड (पु न) अनीकम् (पु न) पताकिनी वरूथिनी, चमू (स्री) चक्रम् (पु न) स्कन्धावार [शिबिर शि ६४] ए १९-लश्कर. ॥ ७४६ ॥ शिबिरम्-लश्करनुं रहेठाणु छावणी. व्यूह-युद्धमां सैन्यनी दंडाकृति, मकराकृति वगेरे रचना. प्रत्यासारः व्यूहपार्ष्णिः (पु) ए २-व्यूहनो पाछळनो भाग. सैन्यपृष्ठ, प्रतिग्रह ए २-सैन्यनो पाछळनो भाग. ॥ ७४७ ॥ पत्ति-एक हाथी, एक रथ, त्रण घोडा, पांच पदाति-पायदळ, एवुं सैन्य होय ते पत्ति कहेवाय छे. पत्तिथी त्रण त्रण गणी संख्यावाळी सेना वगेरे थाय छे तेमां सेना-पत्तिथी त्रण गणी. सेनामुखम्-सेनाथी त्रण गणुं. गुल्मः (पु न)-सेनामुखथी त्रण गणुं. वाहिनी-गुल्मथी त्रण गणी. पृतना-वाहिनीथी त्रण गणी. चमू-पृतनाथी त्रण गणी. ॥ ७४८ ॥ अनीकिनी-चमूथी त्रण गणी अनीकिनी थाय छे.

यत्कोशदण्डजं तेजः, स प्रभावः प्रतापयेत् ।
भिया धर्मार्थकामैश्च, परीक्षा या तु सोपधा ॥ ७४० ॥
तन्त्रभावापपरक्षीण, पञ्चतीयायगोचरं ।
रहस्यालोचनं मन्त्रो, रहश्छन्नमुपह्वरम् ॥ ७४१ ॥
विविक्तविजनच्छन्ननिःशलाकानि केवलम् ।
गुह्ये रहस्यं न्यायस्तु, देशरूपं समञ्जसम् ॥ ७४२ ॥
कल्पोऽभ्रेषो नयो न्याय्यं, उचितं युक्तसाम्प्रते ।
लभ्यं प्राप्तं भजमानाऽभिनीतौपयिकानि च ॥ ७४३ ॥
प्रक्रिया त्वधिकारोऽथ, मर्यादा धारणा स्थितिः ।
संस्थाऽपराधस्तु मन्तुर्व्यलीकं विप्रियाऽऽगसी ॥ ७४४ ॥

॥ पराक्रमशक्तिम्—શત્રુને તાબે કરવા શક્તિ છે તે. શૌટીર્ય, विक्रमः शौर्यम्, शौण्डीर्यम्, पराक्रमः એ ૫—પરાક્રમ. ॥ ૭૩૯ ॥ प्रभावः, प्रतापः એ ૨—કોશ, દંડ અને પ્રભુત્વાદિથી ઉત્પન્ન થયેલું તેજ. પ્રભુના કોપે થયેલું અપમાન, તિરસ્કાર વગેરેને સહન ન કરે તેવું તેજ. उपधा—ધર્મ, અર્થ, કામ અને ભય વગેરેથી અમાત્યાદિની પરીક્ષા કરવી તે. ॥ ૭૪૦ ॥ अप्रत्यक्षम् આંખે માલૂમ ન પડી શકે તેવી જાણવી મસલત વગેરે मन्त्र—એકાન્તે થતી વિચારણા. रह 'स्' (ન. અ.) छन्नम् उपह्वरम् (પુ ન.) ॥ ૭૪૧ ॥, विविक्तम् विजनम् छन्नम् निःशलाकम् केवलम् એ ૮—એકાન્ત. गुह्यम् रहस्यम् એ ૨—ગુહ્ય રાખવા યોગ્ય. न्याय देशरूपम् समञ्जसम् ॥ ૭૪૨ ॥, कल्पः, अभ्रेषः नयः [धीति (સ્ત્રી) શિ. ૧૪ એ ૧—ન્યાય. न्याय्यम्, उचितम्, युक्तम्, साम्प्रतम् लभ्यम् प्राप्तम्, भजमानम् अभिनीतम्, औपयिकम् એ ૯—(ત્રિ)—યોગ્ય, ન્યાયયુક્ત, વ્યાજબી. ॥ ૭૪૩ ॥ प्रक्रिया अधिकारः એ ૨—વ્યવસ્થા કરવી. मर्यादा धारणा, स्थिति (સ્ત્રી) संस्था એ ૪—મર્યાદા, ન્યાય માર્ગમાં

बलिः करो भागधेयो, द्विपाद्यो द्विगुणो दमः ।
वाहिनी पृतना सेना, बलं सैन्यमनीकिनी ॥ ७४५ ॥
कटकं ध्वजिनी तन्त्रं, दण्डोऽनीकं पताकिनी ।
वरूथिनी चमूश्चक्रं, स्कन्धावारोऽस्य तु स्थितिः ॥ ७४६ ॥
शिबिरं रचना तु स्याद्, व्यूहो दण्डादिको युधि ।
प्रत्यासारो व्यूहपार्ष्णिः, सैन्यपृष्ठे प्रतिग्रहः ॥ ७४७ ॥
एकेभैकरथा त्र्यश्वा, पत्तिः पञ्चपदातिका ।
सेना सेनामुखं गुल्मो, वाहिनी पृतना चमूः ॥ ७४८ ॥
अनीकिनी च पत्तेः स्यादिभाद्यैस्त्रिगुणैः क्रमात् ।
दशानीकिन्योऽक्षौहिणी, सन्नहनं तूपरक्षणम् ॥ ७४९ ॥

રહેવું અપરાધ, મન્તુ (પુ) વ્યલીકમ્ (પુ ન) બિભિષમ્ આગઃ 'સ્' (ન) એ ૫–અપરાધ. ॥૭૪૪॥ બલિ (પુ સ્ત્રી) કરઃ ભાગધેયઃ (પુ સ્ત્રી) એ ૩–કર, મહેસૂલ. દ્વિપાદ્યઃ–બમણો દંડ. વાહિની પૃતના સેના, બલમ્ સૈન્યમ્ અનીકિની ॥૭૪૫॥ કટકમ્ (પુ ન) ધ્વજિની, તન્ત્રમ્ દણ્ડઃ (પુ ન) અનીકમ્ (પુ ન) પતાકિની વરૂથિની, ચમૂઃ (સ્ત્રી) ચક્રમ્ (પુ ન) સ્કન્ધાવારઃ [શિલિ॰ શિ॰ ૬૪] એ ૧૬–લશ્કર. ॥૭૪૬॥ શિબિરમ્–લશ્કરનું રહેઠાણ–છાવણી. વ્યૂહ–યુદ્ધમાં સૈન્યની દંડાકૃતિ, મકરાકૃતિ વગેરે રચના. પ્રત્યાસારઃ વ્યૂહપાર્ષ્ણિ (પુ) એ ૨–વ્યૂહની પાછળનો ભાગ. સૈન્યપૃષ્ઠ પ્રતિગ્રહ એ ૨–સૈન્યની પાછળનો ભાગ. ॥૭૪૭॥ પત્તિ–એક હાથી, એક રથ, ત્રણ ઘોડા, પાંચ પદાતિ–પાયદળ, એવું સૈન્ય હોય તે પત્તિ કહેવાય છે. પત્તિથી ત્રણ ત્રણ ગણી સેન્યાવળી સેના વગેરે થાય છે તેમાં સેના–પત્તિથી ત્રણ ગણી. સેનામુખમ્–સેનાથી ત્રણ ગણું. ગુલ્મ (પુ. ન)–સેનામુખથી ત્રણ ગણું. વાહિની–ગુલ્મથી ત્રણ ગણી. પૃતના–વાહિનીથી ત્રણ ગણી. ચમૂ–પૃતનાથી ત્રણ ગણી. ॥૭૪૮॥ અનીકિની–ચમૂથી ત્રણ ગણી અનીકિની થાય છે.

वैजयन्ती पुनः केतुः, पताका केतनं ध्वजः ।
असोपूर्ठांसपूठाण्याग्रूर्ध्वपोथ्रुलकूचकौं ॥ ७५० ॥
गजो वाजी रथः पत्तिः, सेनाङ्गं स्याच्चतुर्विधम् ।
धुरार्मे चक्रपाल, मध्याङ्गं स्यन्दनो रथः ॥ ७५१ ॥

॥ પત્તિ વગેરે સૈન્ય સંખ્યાનું મિશ્રક ॥

નામ	હસ્તી	રથ	અશ્વ	પદાતિ
पत्ति	૧	૧	૩	૫
सेना	૩	૩	૯	૧૫
सेनामुखम्	૯	૯	૨૭	૪૫
गुल्मः	૨૭	૨૭	૮૧	૧૩૫
वाहिनी	૮૧	૮૧	૨૪૩	૪ ૫
पृतना	૨૪૩	૨૪૩	૭૨૯	૧૨૧૫
चमू	૭૨૯	૭૨૯	૨૧૮૭	૩૬૪૫
अनीकिनी	૨૧૮૭	૨૧૮૭	૬૫૬૧	૧૦૯૩૫

અનીકિની આ કુલ સંખ્યા ૨૧૮૭ હાથ છે (આમરકોશમાં પત્તિ પછી ત્રણ ત્રણ ગણા કરતાં અનુક્રમે-સેનામુખમ્ ગુલ્મ ગણ વાહિની પૃતના ચમૂ અને અનીકિની એ પ્રમાણે નામો બતાવ્યાં છે) અનીકિની-દશ અનીકિની પ્રમાણ જેમાં ૨૧૮૭૦ હાથી, ૨૧૮૭૦ રથ, ૬૫૬૧ અશ્વ, ૧૦૯૩૫ પાયદળ પ્રમાણ સૈન્ય હોય છે સન્નાહ્ [illegible] ને ૨-સેનાને સજ્જ કરવું સૈન્યનું રક્ષણ કરવું ॥૭૪૯॥ વૈજયન્તી કેતુ (પુ), પતાકા કેતનમ્ ધ્વજ: (પુ ન) [ધ્વજની પતાકા શિ ૬૪] એ ૫-ધ્વજા -ટકમાં નાખેલ હોય તે [[illegible] ધ્વજાના દંડને પણ કહે છે [શિ ૬૫] [illegible]-ધ્વજાની ઉપરનો ભાગ [illegible]-ધ્વજાની નીચેનો ભાગ ॥૭૫॥ ૧ ગજ-હાથી, ૨ વાજી ચૂર્ણ (પુ)-ઘોડો, ૩ રથ-રથ, ૪ પત્તિ (પુ) પદાતિ, પાળો આ ચાર-સેનાંગ-સેનાનાં અંગો છે ધ્વજ [illegible] રથ (પુ સ્ત્રી) એ ૩-યુદ્ધમાં હાં [illegible]

स क्रीडार्थः पुष्परथो, देवार्थस्तु मरुद्रथः ।
योग्यारथो वैनयिकोऽध्वरथः पारियानिकः ॥ ७५२ ॥
कर्णीरथः प्रवहणं, डयनं रथगर्भकः ।
अनस्तु शकटोऽथ स्याद् गन्त्री कम्बलिवाह्यकम् ॥ ७५३ ॥
अथ कम्बलवास्त्राद्यास्तैः परिवृते रथे ।
स पाण्डुकम्बली यः स्यात्, संवीतः पाण्डुकम्बलैः ॥ ७५४ ॥
स तु द्वैपो वैयाघ्रश्च, यो वृतो द्वीपिचर्मणा ।
रथाङ्गं रथपादोऽरिः, चक्रं धारं पुनः प्रधिः ॥ ७५५ ॥
नेमिरक्षाग्रकीले स्यादण्याणी, नाभिस्तु पिण्डिका ।
युगन्धरं कूबरं स्यात्, युगमीषान्तबन्धनम् ॥ ७५६ ॥

રથ ॥ ७५२ ॥ પુષ્પરથ–ક્રીડા, બાગ, મહોત્સવ નિમિત્તનો રથ. મરુદ્રથ–દેવ માટેનો રથ, દેવોનો રથ. યોગ્યારથ વૈનયિક એ ૨–અભ્યાસ માટેનો રથ. અધ્વરથ પારિયાનિક એ ૨–મુસાફરીનો રથ ॥ ७५२ ॥ કર્ણીરથ પ્રવહણમ્ ડયનમ્ રથગર્ભક એ ૪–પુરુષો વડે ખભે ઉપાડી લઈ જવાતો રથ, પાલખી, સ્ત્રીઓને માટે પડદાવાળો રથ. અનસ્ 'ન' (ન.) શકટ (ત્રિ.) એ ૨–ગાડું. ગન્ત્રી કમ્બલિવાહ્યકમ્ (પુ. ન.) એ ૨–બળદ જોડેલી ગાડી–બેલગાડી, વહેલ ॥ ७५३ ॥ કામ્બલ કાંબળથી ઢાંકેલો રથ. વાસ્ત્ર–વસ્ત્રથી ઢાંકેલો રથ (આદિ પદથી દૌકૂલ વગેરે–વસ્ત્ર વગેરેથી બનેલા રથો જાણવા) પાણ્ડુકમ્બલી 'રથ' (પુ.)–પાંડુ–શ્વેત કાંબળથી ઢાંકેલો રથ ॥ ७५४ ॥ દ્વૈપ વૈયાઘ્ર–એ ૨–વાઘના ચામડાથી ઢાંકેલો રથ. રથાઙ્ગમ્, રથપાદ અરિ 'ચક્ર' (ન.) ચક્રમ્ (પુ. ન.) એ ૪–ચાક, પૈડું. ધાર પ્રધિ (પુ. સ્ત્રી.) ॥ ७५५ ॥ નેમિ (સ્ત્રી.) એ ૩–પૈડાનો ઘેરાવો ... અણિ આણિ એ ૨–(પુ. સ્ત્રી.) ધરીનો ખીલો. નાભિ (સ્ત્રી.) પિણ્ડિકા એ ૨–પૈડાનો મધ્યભાગ, પૈડાની વચમાં જ્યાં ધરી રહે છે તે. યુગન્ધરમ્ કૂબરમ્ એ ૨–(પુ. ન.) ધૂંસરીનું

युगकीलकस्तु शम्या,' प्रासङ्गस्तु युगान्तरम् ।
अनुकर्षो दार्वधस्थं, धूर्वी यानमुखं च धूः ॥ ७५७ ॥

रथगुप्तिस्तु वरूथो, रथाङ्गानि त्वपस्कराः ।
शिबिका याप्ययानेऽथ, दोला प्रेङ्खादिका भवेत् ॥ ७५८ ॥

वैनीतकं परम्परावाहनं शिबिकादिकम् ।
यानं युग्यं पत्रं वाह्यं, वह्यं वाहनधोरणे ॥ ७५९ ॥

नियन्ता प्राजितो यन्ता, सूतः सव्येष्ठसारथी ।
दक्षिणस्थप्रवेतारौ, क्षत्ता रथकुटुम्बिकः' ॥ ७६० ॥

अथ युगः (पु न) ईषान्तबन्धनम् ने २-धोंसरु ॥ ७५६ ॥ युगकीलक:, शम्या ने २-धूसरीनो खीलो. प्रासङ्ग: युगान्तरम् ने २-ओछ धूसरी, एटले, नवा वाछरडाने केळवा माटे नाख उपर नाखवानी जे प्रकारनी धूसरी. अनुकर्ष:-गाडी-रथनी नीचेनुं लाकडुं. धूर्वी यानमुखम्, धुः 'र' (स्त्री) ने ३ धोंसरी, रथ वगेरेनो अग्रभाग. ॥ ७५७ ॥ रथगुप्ति (स्त्री) वरूथ (पु न.) ने २-शत्रुओथी बचाववा माटे रथ उपरनुं लोढानु ढांकण. रथाङ्गानि, अपस्कराः ने २-(पु. न.) रथ सिवायना रथना अंगो. शिबिका याप्ययानम् (जम्पानम्), [जम्पानम् शि १५] ने २ माणस उपाडी लो तेवी पालखी, सुखपाल वगेरे. दोला प्रेङ्खा (हिंडोळो, तवायक वगेरे) ने २-हींचको, झूलो ॥ ७५८ ॥ वैनीतकम् (पु न)-शिबिका वगेरे (मनुष्यो वडे लई जवाय तेवुं) वाहन. यानम् युग्यम् पत्रम् (पु न.) वाह्यम् वह्यम् वाहनम् धोरणम् ने ७-सर्व जातना वाहन, रथ, हाथी, घोडा वगेरे. ॥ ७५९ ॥ नियन्तृ 'तृ' (पु), प्राजिता 'तृ' (पु), यन्ता 'तृ' (पु) सूत सव्येष्ठा 'तृ' (पु) सारथि (पु) दक्षिणस्थ प्रवेता 'तृ' (पु) क्षत्ता 'तृ' (पु), रथकुटुम्बिक [कर्मेह सारि 'रथ' (पु) शि १५] ने १०-सारथी ॥ ७६० ॥

रथारोहिणि तु रथी,' रथिके रथिरो रथी' ।
अश्वारोहे त्वश्ववारः, सादी च तुरगी च सः' ॥ ७६१ ॥
हस्त्यारोहे' सादियन्तृमहामात्रनिषादिनः'
आधोरणा हस्तिपका, गजाजीवेभपालकाः ॥ ७६२ ॥
योद्धारस्तु भटा योधाः, सेनारक्षास्तु सैनिकाः' ।
सेनायां ये समवेतास्ते सैन्याः सैनिका अपि ॥ ७६३ ॥
ये सहस्रेण योद्धारस्ते साहस्राः सहस्रिणः ।
छायाकरः छत्रधारः, पताकी वैजयन्तिकः ॥ ७६४ ॥
परिधिस्थः परिचरः, आमुक्तः प्रतिमुक्तवत् ।
अपिनद्धः पिनद्धोऽपि, सन्नद्धो व्यूढकङ्कटः ॥ ७६५ ॥

रथारोहि–रथारोही 'इन्' (पु) रथी 'इन्' (पु) એ ૨–રથમાં બેસીને યુદ્ધ કરનાર યોદ્ધો. रथिक रथिर, रथी 'इन्' (पु) એ ૩–રથવાળો. अश्वारोह, अश्ववार, सादी 'इन्' (पु) तुरगी 'इन्' (पु) એ ૪–ઘોડેસવાર ॥૭૬૧॥ हस्त्यारोह सादी 'इन्' (पु) यन्ता 'तृ' (पु) महामात्र निषादी 'इन्' (पु) એ ૫–હાથી ઉપર બેસનાર. आधोरण हस्तिपक, गजाजीव, इभपालक (मेण्ठ १) એ ૪–(પુ ન) મહાવત, હાથીથી આજીવિકા ચલાવનાર (કેટલાક हस्त्यारोह વગેરે અને इभपालक વગેરે શબ્દો એક અર્થવાળા માને છે) ॥૭૬૨॥ योद्धार 'तृ' भट योध એ ૩–(પુ ન) સુભટો, લડવૈયા. सेनारक्ष सैनिक (प्राहरिक) એ ૨–(પુ ન) પહેરેગીરો, સૈનિક. सैन्य, सैनिक એ ૨ (પુ ન)–સૈનિક, સેનામાં રહેલા ॥૭૬૩॥ साहस्र, सहस्रिन् 'इन्' એ ૨–(પુ ન)–હજાર સૈનિકોનો ઉપરી–નાયક. छायाकर छत्रधार એ ૨ છત્રને ધારણ કરનાર. पताकी 'इन्' (પુ) वैजयन्तिक એ ૨–નિશાનવાળો, ધ્વજને ધારણ કરનાર. ॥૭૬૪॥ परिधिस्थ, परिचर એ ૨–સૈન્યનો

---

१ मेण्ठ–मातृ ।

दंशितो वर्मितः सज्जः, सन्नाहो वर्म कङ्कटः ।
जगरः कवचं दंशस्तनुत्रं माठिरुरश्छदः ॥ ७६६ ॥
निचोलकः स्यात् कूर्पासो, वारबाणश्च कञ्चुकः ।
सारसनं त्वधिकाङ्गं, हृदि धार्यं सकञ्चुके ॥ ७६७ ॥
शिरस्त्राणे तु शीर्षण्यं, शिरस्कं शीर्षकं च तत् ।
नागोदमुदरत्राणं, जङ्घात्राणं तु मत्कुणम् ॥ ७६८ ॥
बाहुत्राणं बाहुलं स्याज्जालिकाऽङ्गरक्षणी ।
जालप्रायाऽऽयसी स्यादायुधीयः शस्त्रजीविनि ॥ ७६९ ॥
काण्डपृष्ठायुधिकौ च, तुल्यौ प्रासिककौन्तिकौ ।
पारश्वधिकस्तु पारश्वधः परश्वधायुधः ॥ ७७० ॥

ધનિભસ્ત્રા રાખનાર દંડનાયક સેનાનું રક્ષણ કરનાર, ચોકીદાર આયુક્ત
અધિકૃત અધિકાર નિયત ને ४ કવચ ધારણ કરેલો. सज्जः, व्यूढकङ्कट
॥७६५॥ दंशित वर्मित सज्ज [व्यूढकवच शि. ६५] ને ५-બખ્તર પહેરેલો
कवच वर्म न (न.) कङ्कट जगर कवच (पु न) दंश तनुत्र
माठी-माठि (स्त्री) उरश्छद [उरस्त्राण, उरश्छद, तनुत्राणम् ने ७-
शि. ६६] ને ९-બખ્તર, કવચ ॥ ७६६ ॥ निचोलक कूर्पास वारबाण
कञ्चुक (पु न.) ને ४-ચોળી, અંગરખી, ચોઢા વગેરેનું છાતીનું બખ્તર
બખ્તર सारसनम् अधिकाङ्गम् [अङ्गिकरणम्, विनाशक शि. ६६] ને २
કમ્મર ઉપર બાંધવાની ચ્યો, કે બાંધવાનો કમરપટ્ટો ॥ ७६७ ॥ शिरस्त्राणम्
शीर्षण्यम् शिरस्कम् शीर्षकम् [शीर्षक शि. ६७] ને ४-१ માથાની પાઘડી,
२ ટોપ, માથાનું બખ્તર नागोदम् उदरत्राणम् ને २-પેટનું બખ્તર
जङ्घात्राणम्, मत्कुणम् ને २-જાંઘનું બખ્તર ॥ ७६८ ॥ बाहुत्राणम्
बाहुलम् ને २-હાથનું બખ્તર जालिका, अङ्गरक्षणी, जालप्राया, आयसी
ને ४-લોઢાનું બખ્તર आयुधीय, शस्त्रजीविन् 'शस्त्र' (पु) ॥ ७६९ ॥,
काण्डपृष्ठ, आयुधिक ને ४-શસ્ત્રો થી આજીવિકા ચલાવનાર. प्रासिक,

स्युर्नैस्त्रिंशिकशाक्तीकयाष्टीकास्तद्वदायुधाः[1] ।
धन्वी धनुर्भृद् धानुष्को, स्यात् काण्डीरस्तु काण्डवान् ॥७७१॥

कृतहस्तः कृतपुङ्खः, सुप्रयुक्तशरो हि यः ।
क्षिप्रवेधी लघुहस्तोऽपराद्धेषुस्तु लक्ष्यत ॥ ७७२ ॥

च्युतेषुर्दूरवेधी तु, दूरापात्यथायुधं पुनः ।
हेति प्रहरणं शस्त्रमस्त्रं तच्च चतुर्विधम् ॥ ७७३ ॥

मुक्तं त्रिधा पाणियन्त्रमुक्तं शक्तिशरादिकम् ।
अमुक्तं शस्त्रिकादि स्याद्, यष्ट्याद्यं तु द्वयात्मकम् ॥७७४॥

कौन्तिक એ ૨–ભાલાવાળો. पारश्वधिक, पारश्वध परश्वधायुध એ ૩–કુહાડીવાળો. ॥ ७७ ॥ नैस्त्रिंशिक –તલવારવાળો. शाक्तीक–શક્તિરૂપ શસ્ત્રવાળો याष्टीक–લાકડીવાળો ધન્વી 'इन्' (પુ) धनुर्धर (પુ) धानुष्क (धनुर्धर धन्वी 'इन्' धनुष्मत् 'मत्') [शिष्यो 'इन्' (પુ)શિ ૬૦] એ ૩–ધનુષ્ય ધારણ કરનાર ધનુર્ધારી (धन्वी 'इन्' શિષ્યો 'इन्'–એ ૨–ભાલુ રાખનાના આયાવાળી) काण्डीर, काण्डवान् 'मत्' (પુ) એ ૨ કાંડ–બાણ ધારણ કરનાર. ॥ ७७१ ॥ कृतहस्त, कृतपुङ्ख सुप्रयुक्तशर એ ૩–બાણ સારી રીતે વાપરી જાણનાર. क्षिप्रवेधी 'इन्' (પુ) लघुहस्त એ ૨–નિશાનભાજ લક્ષ્યને જલ્દી વીંધનાર अपराद्धेषु (अलक्ष्य)–નિશાન ચૂકેલો. ॥ ७७२ ॥ दूरवेधी 'इन्' (પુ) दूरापाती 'इन्' (પુ) એ ૨–દૂરથી લક્ષ્ય વીંધનાર आयुध (પુ. ન) हेति (સ્ત્રી.) प्रहरण शस्त्र (ન સ્ત્રી) अस्त्रम् એ ૫–શસ્ત્ર. તે શસ્ત્ર ચાર પ્રકારના છે–॥ ७७३ ॥ १ पाणिमुक्तम्–તે શક્તિ વગેરે–હાથથી મૂકી શકાય તેવું શસ્ત્ર. २ यन्त्रमुक्तम्–તે શર, બાણ વગેરે જે યન્ત્ર–ધનુષ વગેરેથી મૂકી શકાય તેવું ३ अमुक्तम्–તે શસ્ત્રિકા વગેરે મૂકવું ન પડે તેવું–હાથમાં જ રહેલી છરી વગેરે. ४ मुक्तामुक्तम्–તે યષ્ટિ આદિ મૂકી શકાય અને હાથમાં પણ

दंशितो वर्मितः सज्जः,' सन्नाहो वर्म कङ्कटः ।
जगरः कवचं दंशस्तनुत्रं माठ्युरश्छदः ॥ ७६६ ॥
निचोलोऽस्य स्यात् कूर्पासो, वारबाणश्च कञ्चुकः ।
सारसनं त्वधिकाङ्गं, हृदि धार्यं सकञ्चुकैः ॥ ७६७ ॥
शिरस्त्राणे तु शीर्षण्यं, शिरस्कं शीर्षकं च तत् ।
नागोदमुदरत्राणं, जङ्घात्राणं तु मरङ्गमम् ॥ ७६८ ॥
बाहुत्राणं बाहुलं स्याज्जालिकाऽङ्गरक्षणी ।
जालप्रायाऽप्यसौ स्यादायुधीयः शस्त्रजीविनि ॥ ७६९ ॥
काण्डपृष्ठायुधिकौ च, तुल्यौ प्रासिककौन्तिकौ ।
पारश्वधिकस्तु पारश्वधः परश्वधायुधः ॥ ७७० ॥

[illegible] मेनानुं रक्षण करनार [illegible] ... ७६६ ... (न), ... (पु न), ... (स्त्री) ... ७६७ ... (पु न) ... ७६८ ... ७६९ ... [illegible]

प्रक्ष्वेडनः सर्वलोहो', नाराचश्चैषणश्च सः' ।
निरस्तः प्रेषितो' बाणे, विषाक्ते दिग्धलिप्तकौ ॥ ७७९ ॥
बाणमुक्तिर्व्यवच्छेदो, दीप्तिर्वेगस्य तीव्रता ।
क्षुरप्रार्धेन्दुतीरीक्षुरप्राद्यास्तु तद्भिदः ॥ ७८० ॥
पक्षो वाजः पत्रणा तन्न्यासः पुङ्खस्तु कर्तरी ।
तूणो निषङ्गस्तूणीर', उपासङ्गः शराश्रयः ॥ ७८१ ॥

शरधिः कलापोऽप्यथ चन्द्रहासः',
करवालनिस्त्रिंशकृपाणखड्गाः ।
तरवारिकौक्षेयकमण्डलाग्रा,
असिर्ऋष्टिरिष्टी त्सरुरस्य मुष्टिः ॥ ७८२ ॥

(पुं न.) इषत्क त्रिविश बाण गार्धपक्ष काण्ड (पुं न.) आशुग महर, सायक बाणाह पत्री इषु' (पुं) इषु (त्रि.) अजिह्मग चित्रीमुख कङ्कपत्र रोप कलम्ब, मार्गण (पुं न) मार्गणा विशिखा [कवहर मर्मभेदन बाणा वीतिहोत्र कामणा अकाकमणक से ९—शै १४३] से २०—बाणु ॥ ७७८ ॥ प्रक्ष्वेडन सर्वलोह, नाराच, एषण [लोहमय अकाकमणक शे १४४] से ४—लोढानु बाणु निरस्त प्रहित (त्रिस) से २—नाखेलु बाणु विषाक्त दिग्ध लिप्तक से ३—झेरवाळु बाणु ॥ ७७९ ॥ बाणमुक्ति व्यवच्छेद से २—धनुष्यमांथी बाणनु छोडवुं दीप्ति (स्त्री)—बाणनो वधारे वेग. क्षुरप्र—धारवाळु लोढानु बाणु अर्धचन्द्र—रना मुखमाना जेवी आकृतिवाळु बाणु अर्धेन्दु—अर्धचन्द्रनी आकृतिवाळु लोढानु बाणु तीरी—नानुबाणनु शर अने ओळ बाण लोढानो छेद जेवुं बाणु. (आदि पदथी इन्द्रास्त्र, तोमर, बाणाक, भल्ल नाराच अर्धनाराच वगेरे बाणना भेदो समजवा) ॥ ७८० ॥ पक्ष वाज (बाणनि पत्रणा) से २—बाणना मुळमां रहेला गीध वगेरेना पीछा पत्रणा—बाणनुं बाणमुळ उपर स्थापवु पुङ्ख (पुं न), कर्तरी—कर्तरि (स्त्री) से २—बाणनुं

धनुश्चापोऽस्त्रमिष्वासः, कोदण्डं धन्व कार्मुकम् ।
द्रुणोऽऽसो लस्तकोऽस्यान्तरम्र स्यादटन्यपि ॥ ७७५ ॥
मौर्वी जीवा गुणो गव्या, शिञ्जा बाणासनं द्रुणा ।
शिञ्जिनी ज्या च गोधा तु, तलं ज्याघातवारणम् ॥७७६॥
स्थानान्यालीढवैशाखप्रत्यालीढानि मण्डलम् ।

समपादं च वेध्यं तु, लक्ष्यं लक्षं शरव्यकम् ॥ ७७७ ॥

बाणे पृषत्कविशिखौ खगगार्धपक्षौ,
अजिह्मगाशुगमदर्शनपत्रवाहाः ।
पत्रीपिप्पिक्षिणगौ शिलीमुखकङ्कपत्र
रोपी कलम्बशरमार्गणचित्रपुङ्खाः ॥ ७७८ ॥

રાખી શકાય તેવું શસ્ત્ર (કટારી વગેરે.) ॥ ૭૭૪ ॥ ધનુ ધનુ (પુ ન) ચાપ (પુ ન) અસ્ત્રમ્, ઇષ્વાસ (પુ ન), કોદણ્ડમ્ (પુ ન), ધન્વ (ન) કાર્મુકમ્ દ્રુણમ્ ચાસ (પુ ન), [ચાપ (સ્ત્રી) ધનુ (પુ ન) તારામ્ એ ૭—શિ ૬૦] એ ૯—ધનુષ્ય લસ્તક—ધનુષ્યની મધ્ય ભાગ પકડવુ સ્થાન અટનિ (સ્ત્રી) અટની—અટનિ (સ્ત્રી) એ ૨ ધનુષ્યનો અગ્રભાગ છે ॥ ૭૭૫ ॥ મૌર્વી, જીવા, ગુણ ગવ્યા (સ્ત્રી ન), શિઞ્જા બાણાસનમ્ દ્રુણા શિઞ્જિની જ્યા એ ૯—ધનુષ—ધનુષ્યની દોરી. ગોધા તલમ્—તલ જ્યાઘાતવારણમ્ એ ૩—હાથ ઉપર ધનુષ્યની દોરીને વસારી ન લાગે તેને માટે ચામડાનું બાંધવાનું સાધન. ॥ ૭૭૬ ॥ આલીઢ—ધનુર્ધારીના પાંચ આસનો છે તે આ પ્રમાણે—૧ આલીઢમ્—જમણો પગ લંબાવી ડાબા પગને સંકોચી ઊભા રહેવું તે ૨ વૈશાખમ્ (પુ ન)—બંને પગ વચ્ચે વેંતનું અંતર રાખી ઊભા રહેવું તે ૩ પ્રત્યાલીઢમ્—ડાબો પગ લંબાવી જમણો પગ સંકોચી ઊભા રહેવું તે ૪ મણ્ડલમ્—બંને પગ ગોળાકારે રાખવા તે ૫ સમપાદમ્—બંને પગ સરખા રાખી ઊભા રહેવું તે. વેધ્યમ્ (સ્ત્રી ન) લક્ષ્ય લક્ષમ્ શરવ્યકમ્ (સ્ત્રી ન), [નિમિત્તમ્ શે ૧૪૩] એ ૪—નિશાન, બાણથી વીંધવા યોગ્ય વસ્તુ ॥ ૭૭૭ ॥ બાણ

प्रक्ष्वेडनाः सर्वलौहो, नाराचं एषणश्च सः ।
निरस्तः प्रेरितो बाणे, विषाक्ते दिग्धलिप्तकौ ॥ ७७९ ॥
बाणमुक्तिर्व्यवच्छेदो, दीप्तिर्वेगस्तु तीव्रता ।
क्षुरप्रभल्लोऽर्धेन्दुतीरीर्भस्त्यास्तु तक्षिदः ॥ ७८० ॥
पक्षो वाजः पत्त्रणा तन्न्यासः पुङ्खस्तु कर्तरी ।
तूणो निषङ्गस्तूणीर, उपासङ्गः शराश्रयः ॥ ७८१ ॥

शरधिः कलापोऽप्यथ चन्द्रहासः,
करवालनिस्त्रिंशकृपाणखड्गाः ।
तरवारिकौक्षेयकमण्डलाग्रा,
असिर्ऋष्टिरिष्टी त्सरुरस्य मुष्टिः ॥ ७८२ ॥

(पु न) प्रक्ष्वेडन, सिसिआ बाण पक्षेडन बाण (पु न) बाणपना प्रकार, बाणना नाराच पत्री इत्यादि (पु) इषु (त्रि) बाणगण पिलीमुख कङ्कपत्र रोप कलम्ब पर (पु न) मार्गण विशिख [अथवा मर्मभेदन बाण, बीजां काण्डम अधवम्बत के ६—श्लो १४३] अे २०-बाणु ॥ ७७८ ॥ प्रक्ष्वेडनः सर्वलौह नाराच, एषण [लोहनाल, अश्मसारेक श्लो १४४] अे ४ लोढानुं बाण निरस्त प्रेरित (त्रि) अे २-नाखेलुं बाण विषाक्त दिग्ध लिप्तक अे ३ झेरवाळु बाण ॥ ७७९ ॥ बाणमुक्ति व्यवच्छेद अे २-धनुष्यमांथी बाणनुं छोडवुं दीप्ति (स्त्री)-बाणनो वेग तेज. क्षुरप्र-धारवाळु बोडानुं बाण. भल्ल-कैरना पांदडाना जेवी आकृतिवाळु बाण अर्धेन्दु-अर्धचन्द्रनी आकृतिवाळु बोडानुं बाण तीरी-अग्रभागनुं शर अने मोटा बाण लोढानो छेद तेवुं बाण. (आदि पदथी दण्डासन, तोमर, वत्सदन्त भल्ल गदा अर्धचन्द्र वगेरे बाणना भेदो जाणवा) ॥ ७८ ॥ पक्ष वाज (अथवा पत्रपक्षी) अे २-बाणना पुंखमां रहेलां गीध वगेरेनां पींछां पत्रणा पींछांनुं बाणपुंख उपर स्थापवुं पुङ्ख (पु न), कर्तरी-कर्तरि (स्त्री) अे २-बाणनुं

प्रत्याकारः परीवारः, कोशः खड्गपिधानकम् ।
अङ्कनं फलकं चर्म, खेटकाऽऽवरणस्फुराः ॥ ७८३ ॥
अस्य मुष्टिस्तु संग्राहः, क्षुरी छुरी कृपाणिका ।
असिधेनुपुत्र्यौ च, पत्रपाल्यस्तु साऽऽयता ॥ ७८४ ॥
दण्डो यष्टिश्च लगुडः, स्यादीली करवालिका ।
भिन्दिपालः सृगः कुन्तः, प्रासोऽथ द्रुघणो घनः ॥ ७८५ ॥

[illegible] (त्रि), [illegible]
[illegible] ॥ ७८१ ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] (पु) [illegible] (पु),
[illegible] (पु स्त्री) [illegible] (पु स्त्री) [[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] १४४ १४७] [illegible] (पु)
[illegible] ॥ ७८२ ॥ [illegible]
(त्रि) [illegible]
[illegible] (पु न) [illegible] (न) [illegible] (पु न), [illegible]
[illegible] (पु न) [illegible] १८] [illegible]
[illegible]
(स्त्री) [illegible] १४७
[illegible] १८] [illegible]
[illegible] १४७ १४८] [illegible] ॥ ७८४ ॥ [illegible] (पु न),
[illegible] (पु स्त्री) [illegible] (स्त्री) [illegible]
[illegible] १८] [illegible]
[illegible]

मुद्गरः स्याद् द्रुघणः , परशुः पर्शुपर्श्वधौ ।
परश्वधः स्वधितिश्च , परिघः परिघातनः ॥ ७८६ ॥
सर्वला तोमरः शल्यं, शङ्कुः शूले त्रिशीर्षकम् ।
शक्तिपट्टिसदुःस्फोटचक्राद्याः शस्त्रजातयः ॥ ७८७ ॥
सुरली तु भमो योग्योऽभ्यासस्तु खलूरिका ।
मर्माभिसारः सर्वौघः, सर्वसंनहनं समाः ॥ ७८८ ॥

नासः એ ૨–ચાલો ગુપ્ત. घनः ॥ ૭૮૫ ॥ मुद्गरः (પુ. સ્ત્રી.), એ ૩–મગ્દ, ભગદળ, મોગરી द्रुघणः (પુ સ્ત્રી.), परशुः (પુ) पर्शुः (પુ), पर्श्वधः परश्वधः स्वधितिः (પુ) એ ૬–ફરસી, કુહાડો. परिघः परिघातनः [परिघ शि ૧૮] એ ૨–લોઢાથી મઢાયેલી લાકડી, ભોગળ જેવી લાકડી ॥ ૭૮૬ ॥ सर्वला तोमरः (પુ ન.) એ ૨–૨વૈયાના આકારનું શસ્ત્ર. शल्यम् (પુ. ન.), शङ्कुः (પુ) એ ૨–ભાલાનો અગ્રભાગ. शूलम् (પુ ન.), त्रिशीर्षकम् એ ૨–ત્રિશૂળ. शक्तिः (સ્ત્રી) पट्टिसः–पट्टिशः दुःस्फोटः –दुस्फोट. चक्रम् (પુ ન) [आदि પદથી લગ્ની महाशिला, भुशुण्डी गिरिगम बाणकर्षक વગેરે શસ્ત્રના ભેદો જાણવા शस्त्र (સ્ત્રી.) महाकाल कालपाशाऽस्यता એ ૩ શક્તિ નામનું શસ્ત્ર पट्टिसः–क्षुरोपमः ॥ १४८ ॥ लोहदण्डः तीक्ष्णधार એ ૩ પટ્ટિસ–ભાલાના જેવું શસ્ત્ર, (ભરચી). दुस्फोटः–भल्लकः–भालावक ઉ રેંટિટ નામનું શસ્ત્ર. चक्रम्=चक्रायुधम् चक्रविलम् એ ૨–ચક્ર ॥ १४९ ॥ शतघ्नी–चतुस्ताला, लोहकण्टकसञ्चिता એ ૨–સામટી–ઘણી માણસોને સંહાર કરનારું શસ્ત્ર–તોપ. अयःकण्टकसंच्छन्ना, महाशिला એ ૨–મહાશિલા–શસ્ત્રવિશેષ, મોટી તોપ, એક લોઢાનાં કાંટાઓથી ઢંકાયેલ શતઘ્ની. ॥ १५ ॥ भुशुण्डी–ગોળ લોઢાના ભાલાથી યુક્ત લાકડાની બનેલી તે ભુશુંડી, શસ્ત્રવિશેષ वृत्तायसा लोहमया એ ૨–લોઢા લાકડાનું બનેલ શસ્ત્રવિશેષ गिरिका दुःखायस्य એ ૨–ગિરિકા નામનું શસ્ત્રવિશેષ. ॥ १५१ ॥ बाणकर्षक–મુગર–સૂપના કાનના આકારવાળું શસ્ત્ર. कुन्तम्, कुन्तः लघुतोमरम् એ ૩–કુંતપ્રાસ–કુંતના અગ્રભાગ જેવું શસ્ત્ર. શિ. १४८–१५२] ॥ ७८७ ॥ सुरली भमः योग्या अभ्यासः [खलू-

लोहाभिसारो दशम्यां, विधिर्नीराजनात् परः[१] ।
प्रस्थानं[१] गमनं[२] व्रज्याऽभिनिर्याणं प्रयाणकम् ॥ ७८९ ॥
यात्राऽभिषेणनं तु स्यात्, सेनयाऽभिगमो रिपौ[१] ।
स्यात् सुप्तेऽवमासारः,[१] प्रचक्रं चलितं बलम् ॥ ७९० ॥
प्रसारस्तु प्रसरणं, तृणकाष्ठादिहेतवे ।
अभिक्रमो रणे यानमभीतस्य रिपून् प्रति ॥ ७९१ ॥
अभ्यमित्र्योऽभ्यमित्रीयोऽप्यभ्यमित्रीणोऽप्यरि व्रजन् ।
स्यादुरस्वानुरसिलः, ऊर्जस्व्यूर्जस्वलौ समौ ॥ ७९२ ॥
सांयुगीनो रणे साधुर्जेता जिष्णुश्च जित्वरः ।
जय्यो यः शक्यते जेतुं, जेयो जेतव्यमात्रके ॥ ७९३ ॥

स्यात् प्रयाणकम् शे० १४२] ए ४-शस्त्राभ्यासने अभ्यास. खलु (स्त्री.) खलूरिका-अस्त्रा ए २-शस्त्राभ्यास करवानुं स्थान. लोहाभिसारः सर्वाभिसारणम् ए ३-चतुरंगी सेनाने तैयार करी युद्ध माटेनुं प्रयाण. ॥७८८॥ लोहाभिसार, (विराजनविधि, नीराजनम्) ए २-युद्ध यात्रानी पहेलां शस्त्रधारी राजाओनुं शस्त्रपूजन विधान. प्रस्थानम् गमनम् व्रज्या अभिनिर्याणम् प्रयाणकम् ॥ ७८९ ॥ यात्रा ए ६-प्रयाण, गमन. अभिषेणनम्-सेना सहित शत्रु सामे जवुं. सुप्तावस्कन्द अवमार ए २-भिनवुं नाम प्रचक्रम्-चालेलुं लश्कर ॥ ७९० ॥ प्रसार-घास, लाकडां, पाणी वगेरे माटे सैन्यनी लहार जवुं. अभिक्रम- युद्धमां निर्भय थई शत्रुनी सामे जवुं ॥ ७९१ ॥ अभ्यमित्र्य- अभ्यमित्रीय, अभ्यमित्रीण ए ३ शत्रुनी सन्मुख जनार. उरस्वान् 'मत्' (त्रि.) उरसिल ए २-विशाळ छातीवाळो. ऊर्जस्वी 'विन्' (त्रि.), ऊर्जस्वल [ऊर्जस्वान् 'मत्' (त्रि.), शि० १६] ए २-अतिशय पराक्रमी ॥ ७९२ ॥ सांयुगीन ए-युद्धमां कुशल. जेता 'तृ' जिष्णु जित्वर [जित्वरी 'रत्' जैन० शे० १४३] ए ३-विजय मेळवनार.

वैतालिका बोधकराः, अर्थिकाः सौखसुप्तिकाः ।
घाण्टिकाश्चाक्रिकाः सूतो, बन्दी मङ्गलपाठकः ॥ ७९४ ॥
मागधो मगधः संशप्तकाः युद्धाऽनिवर्तिनः ।
नर्मः स्तुतिव्रतस्तस्य, ग्रन्थो भोगावली भवेत् ॥ ७९५ ॥
प्राणः स्थाम तरः पराक्रमबलद्युम्नानि शौर्यौजसी,
शुष्मं शुष्म च शक्तिरूर्जसहसी युद्धं तु संख्यं कलिः ।
सङ्ग्रामाहवसम्प्रहारसमराः जन्यं युदायोधनं,
संस्फोटः कलहो मृधं प्रहरणं संयत्प्रधौ विग्रहः ॥ ७९६ ॥

અર્થ:-જતી રાજાને તેવો બોધ (વિ.) જગાડનારો બોધક ॥ ૭૯૩ ॥ વૈતાલિકાઃ બોધકરાઃ અર્થિકાઃ, સૌખસુપ્તિકાઃ [સૌખશાયનિકાઃ સૌખશાય્યિકાઃ શિ ૬૯] એ ૪ (પુ. બ.)–વૈતાલિક સ્તુતિવડે પ્રભાતમાં રાજા વગેરેને જગાડનાર. ઘાણ્ટિકાઃ ચાક્રિકાઃ એ ૨ (પુ. બ.)–દેવ વગેરેની આગળ ઘંટ વગાડી કહેનાર–ઘાણ્ટિક ઘંટા વગાડી રાજા વગેરેને જગાડનાર. સૂતઃ બન્દી 'इन्' (પુ.) મઙ્ગલપાઠકઃ એ ૩ સ્તુતિ-મંગલ પાઠ બોલનાર ભાટ, ચારણ ॥ ૭૯૪ ॥ માગધઃ, મગધઃ [મધુક શિ ૬૯] એ ૨–માગધ, રાજા વગેરેના પૂર્વજોના પરાક્રમોની સ્તુતિ કરનાર ભાટ. સંશપ્તકાઃ યુદ્ધાઽનિવર્તિન 'इन्' એ ૨ (પુ. બ.)–યુદ્ધથી પાછા નહિ ફરનાર. નર્મ સ્તુતિવ્રત એ ૨–સ્તુતિપાઠક. ભોગાવલી–સ્તુતિપાઠકનો ગ્રન્થ ॥ ૭૯૫ ॥ પ્રાણ, સ્થામ 'अन्' (ન.) તરસ્ 'अस्' (ન.), પરાક્રમ, બલમ્ (પુ. ન.) દ્યુમ્ન, શૌર્યમ્ ઓજસ્ 'अस्' (ન.), શુષ્મન્, શુષ્મ 'अन्' (ન.) શક્તિઃ (સ્ત્રી.), ઊર્જઃ (પુ. સ્ત્રી.) સહસ્ 'अस्' (ન.), [દ્રવિણમ્ ઊર્જ્ 'ज्' (સ્ત્રી) શિ ૭] એ ૧૩–પરાક્રમ. યુદ્ધમ્ સંખ્યમ્ (પુ. ન.) કલિ (પુ) સઙ્ગ્રામ આહવ સમ્પ્રહાર સમરઃ (પુ. ન) જન્યમ્ (પુ. ન.) યુધ્ 'ध्' (સ્ત્રી.) આયોધન સંસ્ફોટ કલહ, મૃધમ્ પ્રહરણ સંયત્ (સ્ત્રી ન.) ...

द्वन्द्वं सामपरायिकसमाघातोऽभि-
सम्पातसंमर्दसमितिसमिदाजयः ।
आस्कन्दनोऽभ्यामर्दनानीक-
मभ्यागमश्च प्रविदारणं च ॥ ७९७ ॥

समुदायः समुदयो, राटिः समितिसङ्गरौ ।
अभ्यामर्दः सम्परायः, समीकं साम्परायिकम् ॥ ७९८ ॥

आक्रन्दः संयुगं चाथ, नियुद्धं बाहुयोधनम् ।
पटहाडम्बरौ तुल्यौ, तुमुलं रणसङ्कुलम् ॥ ७९९ ॥

नासीरं त्वग्रयाने स्यादवमर्दस्तु पीडनम् ।
प्रपातस्त्वभ्यवस्कन्दो धाटिरभ्यासादनं च सा ॥ ८०० ॥

तद् रात्रौ सौप्तिकं वीराशंसनं त्वाजिभीष्मभूः ।
निर्युद्धभूरयपाटो, मोहो मूर्च्छा च कश्मलम् ॥ ८०१ ॥

(पु न) [illegible] ॥ ७९६ ॥ द्वन्द्वम् समाघात समाह्वय अभिसम्पात संमर्द समित् (स्त्री), आजि आस्कन्दनम् आजि (स्त्री), अनीकम्, अभ्यागम (पु न), अभ्यागम प्रविदारणम् ॥ ७९७ ॥ समुदाय समुदय राटि (स्त्री), समिति (स्त्री) सङ्गर अभ्यामर्द सम्पराय (पु न) समीकम्, साम्परायिकम् ॥ ७९८ ॥ आक्रन्द, संयुगम् (पु न), [संस्फोट [illegible] ७] ए ११-युद्ध. [illegible] नियुद्धम्–बाहुयुद्धम् ए–बाहुयुद्ध. [illegible] आडम्बर ए २ (पु न)–युद्धनो पटह, ढोल, युद्ध [illegible] [illegible] तुमुलम् रणसङ्कुलम् ए २–[illegible] युद्ध. ॥ ७९९ ॥ नासीरम् (न.) अग्रयानम् ए २–[illegible] युद्धमां आगळ जवुं. अवमर्द पीडनम् ए २ पीडवुं [illegible] [illegible] पीडा. प्रपात अभ्यवस्कन्द धाटि–धाटी (स्त्री) अभ्यासादनम् [[illegible] ७] ए ४ [illegible] [illegible] [illegible] आपो मारवो ते ॥ ८०० ॥ सौप्तिकम्–रात्रिमां [illegible]

स्थाने भाविनि वा युद्धे, पानं स्याद् वीरपाणकम्' ।
पलायनमपयानं, संदावोद्रावविद्रवाः ॥ ८०२ ॥
अपक्रमः समुत्प्रेभ्यो', द्रावो ऽथ विजयो जयः' ।
पराजयो रणे भङ्गो, डमरं' डिम्बविप्लवौ' ॥ ८०३ ॥
वैरनिर्यातनं वैरशुद्धिर्वैरप्रतिक्रिया ।
बलात्कारस्तु प्रसभं, हठोऽथ स्खलितं छलम्' ॥ ८०४ ॥
परा पर्यभिभूतौ, क्षिते भग्ने पराजितः ।
पलायितस्तु नष्टः स्याद्, गृहीतदिक् तिरोहितः ॥ ८०५ ॥
जिताहवो जितकाशी, प्रस्कन्नपतितौ समौ ।
वारे' कारो गुप्तौ बन्द्यां, प्रग्रहः प्रोपतो ग्रहः ॥ ८०६ ॥

કપટી આક્રમણ, સૂતેલા સૈન્ય ઉપર આક્રમણ કરવું તે વીરાશંસનમ્-વીરાશંસની મારિમીઓમાયુ એ ૨-(મહુ સંહાર થવાથી) ભયંકર યુદ્ધ ભૂમિ વિયુદ્ધમ્ નાશયમ એ ૨-મહાયુદ્ધની જગા, આગળથી મોરચ, મૂરચો, કાસસ્ત્વમ્ એ ૩ મૂર્ચ્છા. ॥ ૮૦૧ ॥ વીરપાણકમ્-વીરપાનમ્ ચાલુ અથવા થવાની યુદ્ધમાં થતું મદિરાપાન પલાયનમ્ અપયાનમ્ સંદાવ ઉદ્-વિદ્રવ ॥ ૮૦૨ ॥ અપક્રમ સદ્રાવ ઉદ્દ્રાવ પદ્રાવ [અપગમ શિ ૭] એ ૯-પલાયન-નાસી જવું વિજય, જય એ ૨-વિજય પરાજય-રણભંગ હારવું ડમર: ડિમ્બ વિપ્લવ [શબ્દાર્ણવ શે ૧૫૩] એ ૩-ઉપદ્રવ, ભય ॥ ૮૦૩ ॥ વૈરનિર્યાતનમ્ વૈરશુદ્ધિ (સ્ત્રી) વૈરપ્રતિક્રિયા એ ૩-વેરનો બદલો બલાત્કાર પ્રસભમ્ (પુ ન) હઠ એ ૩-બલાત્કાર. સ્ખલિતમ્, છલમ્ એ ૨-અર્થથી ચલિત થવું કપટ ॥ ૮૦૪ ॥ પરાભૂત પરિભૂત, અભિભૂત ક્ષિત ભગ્ન, પરાજિત એ ૬-હારેલો. પલાયિત નષ્ટ ગૃહીતદિશ્ 'દ' (ત્રિ), તિરોહિત એ ૪-પલાયન કરી ગયેલો, નાસી ગયેલો ॥ ૮૦૫ ॥ જિતાહવ જિતકાશી 'ન્' (ત્રિ) એ ૨

चातुर्वर्ण्यं द्विजक्षत्रवैश्यशूद्रा नृणां भिदः ।
ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थो भिक्षुरिति क्रमात् ॥ ८०७ ॥
चत्वार आश्रमास्तत्र, वर्णी स्याद् ब्रह्मचारिणि ।
ज्येष्ठाश्रमी गृहमेधी, गृहस्थः स्नातको गृही ॥ ८०८ ॥
वैखानसो वानप्रस्थो, भिक्षुः सांन्यासिको यतिः ।
कर्मन्दी रक्तवसनः, परिव्राजकतापसौ ॥ ८०९ ॥
पाराशरी पारिकाङ्क्षी, मस्करी पारिरक्षकः ।
स्थाण्डिलः स्थण्डिलशायी यः शेते स्थण्डिले व्रतात् ॥८१०॥
तपःक्लेशसहो दान्तः, शान्तः श्रान्तो जितेन्द्रियः ।
प्रव्राजनं कर्म शूर्द, ब्राह्मणस्तु त्रयीमुखः ॥ ८११ ॥

—વાર્ધભિ હતી ગયેલો. ગણક પલિત એ ૨-પળિયાં-ધોળો. વાસ, શયન, ગુપ્તિ (સ્ત્રી) [નગર શિ ૭૧] એ ૩ ઘેલ, ઠેકાણું. ગાલી, ગરક મગર રપગર એ ૪-કેદી, બંદીવાન ॥ ૮ ૬ ॥ ચાતુર્વર્ણ્ય બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શુદ્ર એ ચારે વર્ણનો સમુદાય. આશ્રમ (પુ ૪)- બ્રહ્મચારી, ગૃહી, વાનપ્રસ્થ અને ભિક્ષુ એ ૪-આશ્રમો છે ॥ ૮૦૭ ॥ બ્રહ્મચારી 'ઇન્' (પુ), વર્ણી 'ઇન્' (પુ) એ ૨-પહેલો બ્રહ્મચર્ય આશ્રમ. જ્યેષ્ઠાશ્રમી 'ઇન્' (પુ), ગૃહમેધી 'ઇન્' (પુ) ગૃહસ્થ સ્નાતક ગૃહી 'ઇન્' (પુ) એ ૫ બીજો ગૃહસ્થ આશ્રમ. ॥ ૮ ૮ ॥ વૈખાનસ વાનપ્રસ્થ એ ૨-ત્રીજો વાનપ્રસ્થ આશ્રમ ભિક્ષુ, સાંન્યાસિક યતિ (પુ) કર્મન્દી 'ઇન્' (પુ) રક્તવસન પરિવ્રાજક, તાપસ ॥ ૮ ૯ ॥ પારાશરી 'ઇન્' (પુ) પારિકાઙ્ક્ષી 'ઇન્' (પુ) મસ્કરી 'ઇન્' (પુ), પારિરક્ષક [તપસ્વી 'ઇન્' (પુ) શિ ૭૧] એ ૧૧-ચોથો ભિક્ષુ-સંન્યાસ આશ્રમ. સ્થાણ્ડિલ સ્થણ્ડિલશાયી 'ઇન્' (પુ) એ ૨ વ્રત ધારણ કરી ભૂમિ ઉપર સૂઈ રહેનાર. ॥૮૧॥ દાન્ત તપઃક્લેશસહ એ ૨-તપના ક્લેશને સહન કરનાર.

भूदेवो वाडवो विप्रो, द्व्यग्राभ्यां जाति जन्म जौ ।
वर्णज्येष्ठः सूत्रकण्ठः, षट्कर्मा मुखसम्भवः ॥ ८१२ ॥
वेदगर्भः शमीगर्भः, सावित्रो मैत्र एतसः ।
वटुः पुनर्माणवको, भिक्षा स्याद् ग्रासमात्रकम् ॥ ८१३ ॥
उपनायस्तूपनयो, वटूकरणमानयः ।
अग्नीन्धनं त्वग्निकार्यमाग्नीध्रा साऽग्निकारिका ॥ ८१४ ॥
पालाशो दण्ड आषाढो, व्रते रौम्भस्तु वैणवः ।
बैल्वः सारस्वतो रौप्यः, पैलवस्त्वौपरोधिकः ॥ ८१५ ॥
आश्वत्थस्तु विशेनेमि-रौदुम्बर उलूखलः ।
स्त्रगे सटा वृषी पीठे, कुण्डिका तु कमण्डलुः ॥ ८१६ ॥

वाम्प्य, वाम्ब विशेशिख એ ૩ ઇન્દ્રિયો ઉપર જય મેળવનાર जबदामस् षट्कर्मा 'द' (न) એ ૨–સારું આચરણ भावना वसीमुख ॥ ८११ ॥, भूदेव वाडवः विप्र द्विजाति (पु) द्विजन्मा 'जन्म' (पु) द्विज, अग्रजाति अग्रजन्मा जन्म (पु) अग्रज वर्णज्येष्ठ सूत्रकण्ठ षट्कर्मा 'वम' (पु), मुखसम्भव ॥८१२॥, वेदगर्भ शमीगर्भ सावित्र मैत्र एतस [मत्रा 'मद' शि ७१] એ ૨૦—બ્રાહ્મણ वटु–वटु (पु), माणवक એ ૨–જનોઈ ધારણ કરનાર બાળક બટુક भिक्षा ग्रासमात्रकम् એ ૨–ભિક્ષા. ॥ ८१३ ॥ उपनाय उपनय वटूकरणम् आनय। એ ૪–જનોઈ સંસ્કાર अग्नीन्धनम् अग्निकार्यम् आग्नीध्रा अग्निकारिका [आग्नीध्री शि ७१] એ ૪–હવિષ વગેરે આપી અગ્નિ સળગાવવો તે અગ્નિહોમનું સ્થાન ॥ ८१४ ॥ पालाश आषाढ એ ૨–વ્રતમાં આચરાતો દંડ રામ્ભ, वैणव એ ૨–વ્રતમાં ધારણ કરવા લાયક વાંસનો દંડ. बैल्व सारस्वत, रौप्य એ ૩–બીલુનો દંડ पैलव औपरोधिक એ ૨–પીલુનો દંડ. ॥ ८१५ ॥ आश्वत्थ, विशेनेमि (पु.) એ ૨–વ્રતમાં ધારણ કરવા લાયક પીપળાનો દંડ. औदुम्बर,

श्रोत्रियश्छान्दसो यष्टा, त्वादेष्टा स्याद् मखे व्रती ।
याजको यजमानोऽथ, सोमयाजी तु दीक्षितः ॥ ८१७ ॥
इज्याशीलो यायजूके, यज्वा स्यादासुतीवलः ।
सोमपः सोमपीथी स्यात्, स्थपतिर्गीष्पतीष्टिकृत् ॥ ८१८ ॥
सर्ववेदास्तु सर्वस्वदक्षिणं यज्ञमिष्टवान् ।
यजुर्विदध्वर्युर्ऋग्विद् होतोद्गाता तु सामवित् ॥ ८१९ ॥
यज्ञो यागः सवः सत्र, स्तोमो मन्युर्मखः क्रतुः ।
संस्तरः सप्ततन्तुश्च, वितानं बर्हिरध्वरः ॥ ८२० ॥

[illegible] એ ૨—વ્રતમાં ધારણ કરવા લાયક ઉદુમ્બર વૃક્ષનો દંડ. [illegible] એ ૨—તપસ્વી વગેરેના કેડની મેખલા. વૃષી (સ્ત્રી), પીઠમ્ [વૃષી સ્ત્રિ ૭૧] એ ૨ તપસ્વી વગેરેનું ઘાસનું આસન. કુણ્ડિકા, કમણ્ડલુ (પુ ન) એ ૨ કમંડલુ ॥ ૮૧૬ ॥ શ્રોત્રિય, છાન્દસ એ ૨—છન્દ-વેદ અનુસાર આચરણ કરનાર. યષ્ટૃ 'તૃ' (પુ) આદેષ્ટૃ 'તૃ' (પુ) વ્રતી 'ઈન્' યાજક યજમાન એ ૫—યજ્ઞમાં વ્રતવાળો યજમાન, યજ્ઞ કરનાર. સોમયાજી 'ઈન્' (પુ), દીક્ષિત એ ૨—સોમયજ્ઞ કરનાર, જેણે સોમયજ્ઞ કરેલો છે તે ॥ ૮૧૭ ॥ ઇજ્યાશીલ, યાયજૂક એ ૨—હંમેશાં યજ્ઞ કરવાના સ્વભાવવાળો. યજ્વન્ 'વ' (પુ) આસુતીવલ એ ૨—સોમરસ પીને યજ્ઞ કરનાર. સોમપ, સોમપીથી, 'સોમપીથિન્', સોમપીતિન્-'ઈન્' (પુ) એ ૨—યજ્ઞમાં સોમરસ પીનાર. સ્થપતિ (પુ) ગીષ્પતીષ્ટિકૃત્ (પુ) એ ૨—બૃહસ્પતિસવ નામનો યજ્ઞ કરનાર ॥ ૮૧૮ ॥ સર્વવેદસ્ 'સ્' (પુ) એ—પોતાનું સર્વસ્વ દાન આપી યજ્ઞ કરનાર. યજુર્વિદ્ (પુ) અધ્વર્યુ (પુ) એ ૨ યજુર્વેદ અનુસાર ઋત્વિજ બ્રાહ્મણ (પુ), હોતૃ 'તૃ' (પુ) એ ૨—ઋગ્વેદ અનુસાર. ઉદ્ગાતૃ 'તૃ' (પુ) સામવિદ્ એ ૨—સામવેદ અનુસાર, સામવેદનો યજ્ઞ કરનાર ઋત્વિજ ॥ ૮૧૯ ॥ યજ્ઞ, યાગ, સવ, સત્ર, સ્તોમ, મન્યુ (પુ), મખ, ક્રતુ (પુ), સંસ્તર, સપ્તતન્તુ (પુ) વિતાન

अध्ययनं ब्रह्मयज्ञः, स्याद् देवयज्ञ आहुतिः ।
होमो होत्रं वषट्कारः, पितृयज्ञस्तु तर्पणम् ॥ ८२१ ॥
श्राद्धं पिण्डदानं च, नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ।
भूतयज्ञो बलिः पञ्च, महायज्ञा भवन्त्यमी ॥ ८२२ ॥
पौर्णमासश्च दर्शश्च, यज्ञौ पक्षान्तयोः पृथक् ।
सौमिकी दीक्षणीयेष्टिर्दीक्षा तु व्रतसंग्रहः ॥ ८२३ ॥
वृतिः स्रुगहना कुम्बा, वेदी भूमिः परिष्कृता ।
स्थण्डिलं चत्वरं चान्या, यूपः स्याद् यज्ञकीलकः ॥८२४॥
चषालो यूपकटके, यूपकर्णो घृतावनी ।
यूपाग्रभागे स्यात् तर्मोऽरणिर्निर्मन्थदारुणि ॥ ८२५ ॥

(પુ. ન.) બલિ 'ચ' (ન.) અધ્વર એ ૧૩-યજ્ઞ ॥ ૮૨૦ ॥ અધ્યયનમ્, બ્રહ્મયજ્ઞ એ ૨ વેદનું અધ્યયન તથા અધ્યાપન વગેરે બ્રહ્મયજ્ઞ. દેવયજ્ઞ આહુતિ (સ્ત્રી) હોમ હોત્રમ્ વષટ્કાર એ ૫-હોમ, અગ્નિમાં હોમવું તે, દેવયજ્ઞ. પિતૃયજ્ઞ તર્પણમ્ ॥ ૮૨૧ ॥ શ્રાદ્ધમ્ (પુ. ન.), પિણ્ડદાનમ્ એ ૪-પિતૃયજ્ઞ, પિતૃને તૃપ્ત કરવાનો તે નામનો યજ્ઞ. નૃયજ્ઞ અતિથિપૂજનમ્ એ ૨-અતિથિની પૂજા તે મનુષ્ય યજ્ઞ. ભૂતયજ્ઞ બલિ (પુ. સ્ત્રી.) એ ૨-બલિદાન આપવું તે ભૂતયજ્ઞ. મહાયજ્ઞ ઉપર કહેલા બ્રહ્મયજ્ઞ, દેવયજ્ઞ, પિતૃયજ્ઞ, નૃયજ્ઞ અને ભૂતયજ્ઞ એ પાંચ મહાયજ્ઞો છે ॥ ૮૨૨ ॥ પૌર્ણમાસ-શુક્લપક્ષને અંતે થતો યજ્ઞ. દર્શ (અમાવાસ્યા)-કૃષ્ણપક્ષને અંતે થતો યજ્ઞ. સૌમિકી દીક્ષણીયેષ્ટિ એ ૨-સોમયાગ માટે દીક્ષા આપવા યોગ્ય ઇષ્ટિ. દીક્ષા વ્રતસંગ્રહ એ ૨-દીક્ષા, યજ્ઞમાં કહેલ નિયમોનો સંગ્રહ ॥ ૮૨૩ ॥ કુમ્બા-યજ્ઞને ફરતી કરેલી અગ્નિરક્ષણ વાડ. વેદી-યજ્ઞ માટે શણગારેલી ચોખ્ખી ભૂમિ. સ્થણ્ડિલમ્ ચત્વરમ્ એ ૨-યજ્ઞની સંસ્કૃત ભૂમિ. યજ્ઞકીલક, યૂપ (પુ. ન.), એ ૨-સંસ્કૃત યજ્ઞનો ખીલો પશુની હિંસા માટેનો સ્તંભ ॥ ૮૨૪ ॥ ચષાલ (પુ. ન.) યૂપકટક એ ૨ યજ્ઞીય યૂપને માથે કડાની

श्रोत्रियश्छान्दसौ यष्टा, त्वादेष्टा स्याद् मखे व्रती ।
याजको यजमानेऽथ, सोमपायी तु दीक्षितः ॥ ८१७ ॥
इज्याशीलो यायजूको, यज्वा स्यादासुतीबलः ।
सोमपः सोमपीथी स्यात्, स्थपतिर्गीष्पतीष्टिकृत् ॥८१८॥
सर्ववेदास्तु सर्वस्वदक्षिणं यज्ञमिष्टवान् ।
यजुर्विदध्वर्युर्ऋग्विद् होतोद्गाता तु सामवित् ॥ ८१९ ॥
यज्ञो यागः सवः सत्रं, स्तोमो मन्युर्मखः क्रतुः ।
संस्तरः सप्ततन्तुश्च, वितानं बर्हिरध्वरः ॥ ८२० ॥

વ્રતધારક એ ૨–યજ્ઞમાં ધારણ કરવા લાયક કુંભાર વૃષની ૬૮ [illegible] અને ૨–તપસ્વી વગેરેના કેશની ૮૮ વૃષી (સ્ત્રી), પીઠમ્ [વૃષી શિ ७२] એ ૨ તપસ્વી વગેરેનું દર્ભનું આસન. કુશિકા કમણ્ડલુ (પુ ન) એ ૨–કમંડલુ ॥ ૮૧૬ ॥ શ્રોત્રિય છાન્દસ એ ૨ છન્દ–વેદ અનુસાર આચરનારો. યષ્ટૃ (પુ) આદેષ્ટૃ (પુ) અને વ્રતિન્ વાચક યજમાન એ ૫–યજ્ઞમાં ભાગ લેનાર યજમાન, યાગ કરનાર. સોમપાયી 'ઇન્' (પુ) દીક્ષિત એ ૨–સોમયજ્ઞ કરનાર જેણે સોમયજ્ઞ કરેલો છે તે. ॥ ૮૧૭ ॥ ઇજ્યાશીલ વાચક એ ૨–હંમેશાં યજ્ઞ કરવાના સ્વભાવવાળો. યજ્વા 'અન્' (પુ) આસુતીવલ એ ૨–સોમરસ જેણે યજ્ઞ કરનાર સોમપ, સોમપીથી 'સોમપીથી' સોમપીથી–'ઇન્' (પુ) એ ૨–યજ્ઞમાં સોમરસ પીનાર સ્થપતિ (પુ) ગીષ્પતીષ્ટિકૃત્ (પુ) એ ૨–બૃહસ્પતિસવ નામને યજ્ઞ કરનાર ॥ ૮૧૮ ॥ સર્વવેદસ્ 'અસ્' (પુ) એ–પોતાનું સર્વસ્વ દક્ષિણામાં આપી યાગ કરનાર. યજુર્વિદ્ (પુ) અધ્વર્યુ (પુ) એ ૨ યજુર્વેદ અનુસાર ઋત્વિજ. ઋગ્વિદ્ (પુ), હોતૃ 'ઋ' (પુ) એ ૨–ઋગ્વેદ અનુસાર. ઉદ્ગાતૃ 'ઋ' (પુ), સામવિદ્ એ ૨–સામવેદ અનુસાર, સામવેદનો યાગ કરનાર ઋત્વિજ ॥ ૮૧૯ ॥ યજ્ઞ યાગ સવ સત્ર સ્તોમ મન્યુ (પુ) મખ ક્રતુ (પુ) સંસ્તર, સપ્તતન્તુ (પુ) વિતાન

परम्पराकं शसनं, प्रोक्षणं च मखे वधः ।
हिंसार्थं कर्माभिचारः, स्याद् यज्ञार्हे तु यज्ञियम् ॥८३०॥

हविः सान्नाय्यमामिक्षा, शृतोष्णक्षीरगं दधि ।
क्षीरसरः पयस्या च, तन्मस्तुनि तु वाजिनम् ॥ ८३१ ॥

हव्यं सुरेभ्यो दातव्यं, पितृभ्यः कव्यमोदनम् ।
आज्ये तु दधिसंयुक्ते, पृषदाज्यं पृषातकः ॥ ८३२ ॥

दध्ना तु मधुसंपृक्ते, मधुपर्को महोदयः ।
हविर्त्री तु होमकुण्डे, हव्यपाकः पुनश्चरुः ॥ ८३३ ॥

अमृतं यज्ञशेषे स्याद्, विघसो भुक्तशेषके, ।
यज्ञान्तोऽवभृथः पूर्ते, वाप्यादीष्टं मखक्रिया ॥ ८३४ ॥

અગ્નિ હણાય તે, યજ્ઞને માટે મંત્રથી સંસ્કારિત પશુ ॥ ૮૨૯ ॥ परम्पराकम्, शसनम्, प्रोक्षणम् [शमनम् शि. ७२] એ ૩–યજ્ઞમાં થતો પશુનો વધ. अभिचार–શત્રુ વગેરેને હણવા માટે ઉચ્ચાટન, મારણાદિ. यज्ञियम्, यज्ञार्हम् એ ૨–યજ્ઞને યોગ્ય કાર્ય. ॥ ૮૩૦ ॥ हवि 'ष्' (ન.) सान्नाय्यम् એ ૨–હવિ, બલિદાન आमिक्षा, क्षीरसरः पयस्या એ ૩–યજ્ઞમાં પકવેલું અને ગરમ દૂધમાં નાખેલું દહીં. वाजिनम्–યજ્ઞની આમિક્ષામાંથી નીકળેલું જળ, તપાવેલા પાણીમાં દહીં નાખતાં જે ફિક્કું ફિક્કું પાણી બને છે તે આમિક્ષા. ॥ ૮૩૧ ॥ हव्यम्–અગ્નિ દ્વારા દેવતાઓને આપવા યોગ્ય ભોજન (ભાત). कव्यम् श्राद्धद्वारा પિતૃઓને આપવા યોગ્ય ભોજન. पृषदाज्यम् (दध्याज्यम्) पृषातकः [दधिआज्यम् शि. ७२] એ ૨–દહીં મિશ્ર ઘી. ॥૮૩૨॥ मधुपर्कः, महोदयः એ ૨–દહીં સાથે મિશ્રણ કરેલું મધ हविर्त्री होमकुण्डम् એ ૨–હોમ કરવાનો કુંડ. हव्यपाकः, चरुः (પુ) એ ૨–હવ્યાન્ન, હોમને માટે રાંધેલું અન્ન હોમનું અન્ન રાંધવાનું પાત્ર. ॥ ૮૩૩ ॥ अमृतम्, यज्ञशेषः એ ૨–યજ્ઞ કર્યા બાદ બચેલું અન્ન विघसः भुक्तशेषकः એ ૨–

स्युर्दक्षिणाग्न्याहवनीय-गार्हपत्यास्त्रयोऽग्नयः[1] ।
इदमग्नित्रयं त्रेता, प्रणीतः संस्कृतोऽनलः ॥ ८२६ ॥
ऋक् सामिधेनी धाय्या च, समिदाधीयते यया ।
समिदिन्धनमेधेध्म-तर्पणैधांसि[2] भस्म तु ॥ ८२७ ॥
स्याद् भूतिर्भसितं रक्षा, क्षारः[1] पात्रं स्रुवादिकम् ।
स्रुवे स्रुग्मेधरा सोपभृद् जुहूः पुनरुत्तरा ॥ ८२८ ॥
ध्रुवा तु सर्वसंस्थार्थे, यत्सामाज्यं निधीयते ।
योऽग्निमन्थ्य निहन्येत, स स्यात् पशुरुपाकृतः[1] ॥ ८२९ ॥

આહુતિવાળી (નમસ્કાર) વસ્તુ પૂર્ણાહુતિ પૂર્ણાહુતિ (સ્ત્રી) એ ૨ ઘીથી ભરેલો કડછીનો એક વાર પૂર્ણપાત્ર અને 'વસુ' (પુ ન) એ ૨- પૂજ્યને બતાવવા આરતિ (પુ સ્ત્રી), નિર્મન્થદારુ (ન) એ ૨ –અરણિ કાષ્ઠ એને ઘસવાથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય તેવું કાષ્ઠ ॥ ૮૨૫ ॥ ૧ દક્ષિણ ૨ આહવનીય ૩ ગાર્હપત્ય આ ત્રણ પ્રકારના અગ્નિ છે ત્રેતા (સ્ત્રી)–દક્ષિણ, આહવનીય અને ગાર્હપત્ય એવા ત્રણ અગ્નિ. પ્રણીત–મંત્ર વગેરેથી સંસ્કારિત કરેલો અગ્નિ ॥ ૮૨૬ ॥ સામિધેની ધાય્યા એ ૨–યજ્ઞના અગ્નિમાં કાષ્ઠ નાખતી વખતે બોલવાની ઋચા. સમિધ્ 'દ્' (સ્ત્રી), ઇન્ધનમ્, એધ (પુ) ઇધ્મમ્ (પુ ન) તર્પણમ્, એધ 'સ્' (ન), એ ૬–કાષ્ઠ, બળતણ. ભસ્મ 'ન્' (ન) ॥ ૮૨૭ ॥ ભૂતિ (સ્ત્રી), ભસિતમ્ રક્ષા, ક્ષાર એ ૫–રાખ. પાત્રમ્–યજ્ઞમાં વપરાતું સ્રુવ, ચમસ વગેરે પાત્ર. સ્રુવ, સ્રુચ્ 'ચ્' (સ્ત્રી) એ ૨ ખાખરાના લાકડાનું બનાવેલ યજ્ઞપાત્ર, ચમચો–જેનાથી ઘી અગ્નિમાં નખાય તે. ઉપભૃત્ (સ્ત્રી) નીચે રહેલી સ્રુક્ એક યજ્ઞપાત્ર વિશેષ–જે વડે ઘી સ્રુવમાં ભરાય છે તે. જુહૂ (સ્ત્રી) પાછળ રહેલી સ્રુક્ યજ્ઞપાત્ર વિશેષ–જે વડે હવનીય ઘી અગ્નિમાં નખાય છે તે ચમચો. ॥ ૮૨૮ ॥ ધ્રુવા–દરેક બનાવી ચોળા માટેનું ઘી, જે સ્રુવિમાં નખાય તેવું યજ્ઞપાત્ર, મારીને યજ્ઞવિશેષ ઉપાકૃત–જે પશુ

पाठे तु मुखनिष्क्रान्ता, विप्रुषो ब्रह्मबिन्दवः ।
साकल्यवचनं पारायणं कल्पे विधिक्रमौ ॥ ८३९ ॥
मूलेऽङ्गुष्ठस्य स्याद् ब्राह्मं, तीर्थं कायं कनिष्ठयोः ।
पित्र्यं तर्जन्यङ्गुष्ठान्तर्दैवतं स्वङ्गुलीमुखे ॥ ८४० ॥
ब्रह्मत्वं तु ब्रह्मभूयं, ब्रह्मसायुज्यमित्यपि ।
देवभूयादिकं तद्वदुपाकरणं श्रुतेः ॥ ८४१ ॥
संस्कारपूर्वग्रहणं, स्यात् स्वाध्यायः पुनर्जपः ।
औपवस्त्रं तूपवासः, कृच्छ्रं सान्तपनादिकम् ॥ ८४२ ॥

॥ ८३८ ॥ ब्रह्मबिन्दवः (पु. ब.)–વેદપાઠ બોલતી વખતે મુખમાંથી નીકળતા થૂંકનું (થૂક). साकल्यवचनम्, पारायणम् એ ૨–ગ્રન્થની આદિથી અન્ત સુધી આવૃત્તિ કરવી તે. कल्पः, विधि (पु) क्रम એ ૩–કલ્પ, આચાર. ॥ ८३९ ॥ ब्राह्मम्–અંગૂઠાના મૂળરૂપ બ્રાહ્મ તીર્થ, અંગૂઠાના મૂળનું નામ. कायम् કનિષ્ઠા અને અનામિકા એ બે આંગળીઓના મૂળસ્થાન રૂપે પ્રજાપતિ તીર્થ, કનિષ્ઠા અને અનામિકા એ બે આંગળીઓના મૂળનું નામ. पित्र्यम्–તર્જની અને અંગૂઠાના મૂળરૂપ તીર્થ, તર્જની અને અંગૂઠાના મધ્યનું નામ. दैवतम्–આંગળીઓના અગ્ર ભાગ રૂપ તીર્થ, આંગળીઓના અગ્રભાગનું નામ. [सौम्यम्–હાથના મધ્યભાગ રૂપ તીર્થ શે० १५३] ॥८४०॥ ब्रह्मत्वम् ब्रह्मभूयम् ब्रह्मसायुज्यम् એ ૩–બ્રહ્મપણું, શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ, કેવલ જ્ઞાન. देवत्वम् देवभूयम् देवसायुज्यम् એ ૩ દેવપણું (मूर्धत्वम् मूर्धभूयम् मूर्धसायुज्यम् એ ૩–મૂર્ધપણાના શબ્દો જાણવા) उपाकरणम्–વેદપાઠના આરંભમાં શ્રુતિનું સંસ્કારપૂર્વક ગ્રહણ કરવું ॥ ८४१ ॥ स्वाध्यायः जपः એ ૨–વેદનું અધ્યયન. औपवस्त्रम् उपवासः (पु न) [औपवसथम् उपवसथः शि० ७३] એ ૨–ઉપવાસ. कृच्छ्रम् (पु. न), सान्तपनम् (चान्द्रायणम् વગેરે.) એ ૨–પાપને નાશ કરનાર તપવિશેષ.

इष्टापूर्तं तद्द्वयं, बर्हिर्मुष्टिस्तु विष्टरः ।
अग्निहोत्र्यग्निचिच्चाऽऽहिताग्निर्वाग्निरक्षणम् ॥ ८३५ ॥
अग्न्याधानमग्निहोत्रं, दर्वी तु [illegible]लेखनी ।
होमाग्निस्तु महाज्वालो, महावीरः प्रवर्ग्यवत् ॥ ८३६ ॥
होमधूमस्तु निगमो, होमभस्म तु वैधेयम् ।
उपस्पर्शस्त्वाचमनं, पारसेकौ तु सेचने ॥ ८३७ ॥
ब्रह्मासनं ध्यानयोगासनेऽथ ब्रह्मवर्चसम् ।
वृत्ताध्ययनर्द्धिः पाठे, स्याद् ब्रह्माञ्जलिरञ्जलिः ॥ ८३८ ॥

યજ્ઞમાં ખાતા વગેરે [illegible], [illegible] એ ૨–યજ્ઞની સમાપ્તિ સમયે નાખી રહેવું કર્મ, યજ્ઞાન્તે સ્નાન કરવું તે પૂર્તમ્ (પુ ન)—વાવ કૂવા, તળાવ દેવાલય વગેરે બંધાવવાનું કર્મ, અન્ન આપવાનું પુણ્ય કર્મ [illegible] [illegible] એ ૨–યજ્ઞ વગેરે ॥ ૮૩૪ ॥ ઇષ્ટાપૂર્તમ્—યજ્ઞકર્મ અને વાવ, કૂવા વગેરે કરિ કરાવવા બર્હિર્મુષ્ટિ (સ્ત્રી) વિષ્ટર (પુ ન) એ ૨–દર્ભની મુઠી, દર્ભ કરેલું એ આસનું આસન અગ્નિહોત્રી 'ઇષ્ટ' (પુ), અગ્નિચિત્ (પુ), આહિતાગ્નિ [આહિતાગ્ન્યાદિ સિ ૭૨] એ ૩–અગ્નિહોત્રી, વેદમંત્રથી જેણે અગ્નિને સંસ્કાર કરી અગ્નિ ઘરમાં રાખ્યો હોય તે અગ્નિરક્ષણમ્ ॥ ૮૩૫ ॥ અગ્ન્યાધાનમ્ અગ્નિહોત્રમ્ એ ૩ મંત્રપૂર્વક અગ્નિનું સ્થાપન, અગ્નિહોત્ર દર્વી દર્વિ [illegible] એ ૨–ઘી હોમવાની કડછી, ચાટુડી. હોમાગ્નિ (પુ) મહાજ્વાલ મહાવીરઃ પ્રવર્ગ્ય એ ૪–હોમને માટેનો અગ્નિ, યજ્ઞાગ્નિ ॥ ૮૩૬ ॥ હોમધૂમ નિગમ એ ૨–હોમનો ધુમાડો હોમભસ્મ ન (ન) વૈધેય એ ૨–હોમની રાખ ઉપસ્પર્શ આચમનમ્ એ ૨–આચમન વેદોક્ત મંત્રપૂર્વક પાણી મુખ વગેરેને સ્પર્શ કરવો. પારસેક, સેચનમ્ એ ૩ [illegible] વગેરેથી ભીંજવું સિંચન. ॥ ૮૩૭ ॥ બ્રહ્માસનમ્ ધ્યાનયોગાસનમ્ એ ૨–ધ્યાન અને યોગ કરવા માટેનું આસન બ્રહ્મવર્ચસમ્, વૃત્તાધ્યયનર્દ્ધિ એ ૨–તપ, સ્વાધ્યાયથી ઉત્પન્ન થયેલું તેજ બ્રહ્માઞ્જલિ (પુ)–વેદપાઠ કરતી વખતે કરેલી અંજલિ

योजनगन्धा दाशेयी, शालङ्कायनजा च सा ।
जामदग्न्यस्तु रामः स्याद्, भार्गवो रेणुकासुतः ॥ ८४८ ॥
नारदस्तु देवब्रह्मा, पिशुनः कलिकारकः ।
वसिष्ठोऽरुन्धतीजानिरक्षमाला त्वरुन्धती ॥ ८४९ ॥
त्रिशङ्कुयाजी गाधेयो, विश्वामित्रश्च कौशिकः ।
कृष्णारिस्तु दुर्वासाः, शतानन्दस्तु गौतमः ॥ ८५० ॥
याज्ञवल्क्यो ब्रह्मरात्रिर्योगीन्द्रोऽप्यथ पाणिनौ ।
सालातुरीयदाक्षेयौ, गोनर्दीये पतञ्जलिः ॥ ८५१ ॥
कात्यायनो वररुचिर्मेधाजिच्च पुनर्वसुः ।
अथ व्याडिर्विन्ध्यवासी, नन्दिनीतनयश्च सः ॥ ८५२ ॥

વ્યાસ ઋષિ सत्यवती वासवी, गन्धकालिका ॥ ८४७ ॥ योजनगन्धा, दाशेयी, शालङ्कायनजा [गन्धवती सत्योदरी शि. १५४] એ ६–વ્યાસ ઋષિની માતા. जामदग्न्य राम भार्गव रेणुकासुत–रैणुकेय [पर्शुराम–परशुरामः शि ७४] એ ४–જમદગ્નિનો પુત્ર, પરશુરામ ॥ ८४८ ॥ नारद देवब्रह्मा 'ब्रह्मन्' (पु) पिशुन, कलिकारक એ ४–નારદ ઋષિ. वसिष्ठ अरुन्धतीजानि (पु) એ २–વસિષ્ઠ ઋષિ. अक्षमाला, अरुन्धती એ २–અરુન્ધતી, વસિષ્ઠની પત્ની. ॥ ८४९ ॥ त्रिशङ्कुयाजी 'जिन्' (पु) गाधेय–गाधिनन्दन, विश्वामित्र, कौशिक એ ४–વિશ્વામિત્ર. कृष्णारि (पु) दुर्वासस् (पु) એ २–દુર્વાસા ઋષિ. शतानन्द गौतम એ २–ગૌતમ ઋષિ ॥ ८५० ॥ याज्ञवल्क्य ब्रह्मरात्रि (पु) योगीन्द्र [योगीशः शि ७४] એ ३–યાજ્ઞવલ્ક્ય (યજ્ઞવલ્કનો પુત્ર) पाणिनि (पु), सालातुरीय, दाक्षेय [दाक्षीपुत्र शि ७४] એ ३ પાણિનિ વૈયાકરણ. गोनर्दीय, पतञ्जलि (पु) એ २–પતંજલિ ઋષિ. ॥ ८५१ ॥ कात्यायन वररुचि (पु.) मेधाजित् (पु.) पुनर्वसु

११

प्रायः संन्यासनशनं, नियमः पुण्यकं व्रतम् ।
चरित्रं चरित्राचारौ, चारित्रचरणे अपि ॥ ८४३ ॥

वृत्तं शीलं च सर्वेनोध्वंसि जप्येऽघमर्षणम् ।
समास्तु पादग्रहणाभिवादनोपसंग्रहाः ॥ ८४४ ॥

उपवीतं यज्ञसूत्रं, प्रोद्धृते दक्षिणे करे ।
प्राचीनावीतमन्यस्मिन्, निवीतं कण्ठलम्बितम् ॥ ८४५ ॥

प्राचेतसस्तु वाल्मीकिर्वल्मीकिकुशिनौ कविः ।
मैत्रावरुणवाल्मीकौ, वेदव्यासस्तु माठरः ॥ ८४६ ॥

द्वैपायनः पाराशर्यः, कानीनो बादरायणः ।
व्यासोऽस्याम्बा सत्यवती, वासवी गन्धकालिका ॥ ८४७ ॥

॥ ८४३ ॥ प्राय 'अ' (न) संन्यासीनु अनशन, मृत्यु सुधी करेल [illegible] पाम्यु नियम पुण्यकम् व्रतम् (पु न), [व्रत 'अ' (न) हे १५७] ए ३-नियम, व्रत चरित्रम् चरित्रम् आचार चारित्रम् चरणम् ॥ ८४४ ॥ वृत्तम् शीलम्, (पु न) ए ७ [illegible] आचार [illegible] अघमर्षणम् (त्रि) सर्व पापना नाश माटे जपवा योग्य मंत्र, सर्व पापनो नाश करनारो जप पादग्रहणम्, अभिवादनम्, उपसंग्रह ए ३ पगमां पडवु (नमस्कार) ॥ ८४५ ॥ उपवीतम् (पु न) यज्ञसूत्र प्राचीनावीतम् [illegible] निवीतम् [त्रि ७७] ए २-जनोई जमणे खभे धारण करेली जनोई, प्राचीनम्-प्राचीनावीतम् डाबा खभा उपर धारण करेली जनोई निवीतम् [illegible] भागनी पेठे पहेरेली जनोई ॥ ८४६ ॥ प्राचेतस वाल्मीकि वल्मीक [illegible] (पु) कवि (पु) मैत्रावरुण वाल्मीकि [illegible] [त्रि ७४] ए ७-वाल्मीकि ऋषि वेदव्यास, माठर ॥ ८४७ ॥ द्वैपायन पाराशर्य कानीन बादरायण व्यास ए ७-

योजनगन्धा दाशेयी, शालङ्कायनजा च सा ।
जामदग्न्यस्तु रामः स्याद्, भार्गवो रेणुकासुतः ॥ ८४८ ॥
नारदस्तु देवब्रह्मा, पिशुनः कलिकारकः ।
वशिष्ठोऽरुन्धतीजानिरक्षमाला त्वरुन्धती ॥ ८४९ ॥
त्रिशङ्कुयाजी गाधेयो, विश्वामित्रश्च कौशिकः ।
कुमारर्षिस्तु दुर्वासाः, शतानन्दस्तु गौतमः ॥ ८५० ॥
याज्ञवल्क्यो ब्रह्मरात्रिर्योगीन्द्रोऽथ पाणिनौ ।
सालातुरीयदाक्षेयौ, गोनर्दीये पतञ्जलिः ॥ ८५१ ॥
कात्यायनो वररुचिर्मेधाजिच्च पुनर्वसुः ।
अथ व्याडिर्विन्ध्यवासी, नन्दिनीतनयश्च सः ॥ ८५२ ॥

વ્યાસ ઋષિ. सत्यवती वासवी, गन्धकालिका ॥ ८४७ ॥ योजनगन्धा, दाशेयी, शालङ्कायनजा [गन्धवती मत्स्योदरी शे. १५४] એ ६–વ્યાસ ઋષિની માતા. जामदग्न्य रामः भार्गवः रेणुकासुत–रैणुकेय [पर्शुराम–परशुरामः शि. ७४] એ ४–જમદગ્નિનો પુત્ર પરશુરામ ॥ ८४८ ॥ नारद देवब्रह्मा 'ब्रह्मन्' (पु) पिशुन कलिकारक એ ४–નારદ ઋષિ. वशिष्ठ अरुन्धतीजानि (पु) એ २–વશિષ્ઠ ઋષિ. अक्षमाला, अरुन्धती એ २–અરુન્ધતી, વશિષ્ઠની પત્ની. ॥ ८४९ ॥ त्रिशङ्कुयाजी 'जिन्' (पु) गाधेय–गाधिनन्दन, विश्वामित्र कौशिक એ ४–વિશ્વામિત્ર. कुमारर्षि (पु) दुर्वासस् 'स्' (पु) એ २–દુર્વાસા ઋષિ. शतानन्द, गौतम એ २–ગૌતમ ઋષિ ॥ ८५० ॥ याज्ञवल्क्य ब्रह्मरात्रि (पु) योगीन्द्र [योगीश शि. ७४] એ ३–યાજ્ઞવલ્ક્ય (યજ્ઞવલ્કનો પુત્ર) पाणिनि (पु), सालातुरीय, दाक्षेय [दाक्षीपुत्र शि. ७४] એ ३ પાણિનિ વૈયાકરણ. गोनर्दीय, पतञ्जलि (पु) એ २–પતંજલિ ઋષિ. ॥ ८५१ ॥ कात्यायन वररुचि (पु) मेधाजित् (पु) पुनर्वसु

स्फोटायने तु कक्षीवान्, पालकाप्ये करेणुभूः[1] ।
वात्स्यायने मल्लनागः, कौटिल्यश्चणकात्मजः ॥ ८५३ ॥

द्रामिलः पक्षिलस्वामी, विष्णुगुप्तोऽङ्गुलश्च सः ।
क्षतव्रतोऽवकीर्णी स्यात्, व्रात्यः संस्कारवर्जितः ॥ ८५४ ॥

शिपिदाने कृष्णकर्मा, ब्रह्मबन्धुर्द्विजोऽधमः ।
नष्टाग्निर्वीरहा जातिमात्रजीवी द्विजब्रुवः ॥ ८५५ ॥

धर्मध्वजी लिङ्गवृत्तिर्वेदहीनो निराकृतिः[1] ।
वार्ताशी भोजनार्थे यो, गोत्रादि वदति स्वकम् ॥ ८५६ ॥

(પુ) [કાત્ય શિ ૭૫] એ ૪–કાત્યાયન ઋષિ (પુ) [illegible] 'દ્વ' (પુ) [illegible] એ ૩–[illegible] મુનિ ॥ ૮૫૨ ॥ સ્ફોટાયન, [illegible] કક્ષીવાન્ 'દ્વ' (પુ) [સ્ફોટાયન શિ ૭૫] એ ૨–સ્ફોટાયન ઋષિ પાલકાપ્ય કરેણુભૂ (પુ) [કરેણુભૂ શિ ૭૫] એ ૨ પાલકાપ્ય મુનિ વાત્સ્યાયન મલ્લનાગ કૌટિલ્ય –ચાણક્ય, ચણકાત્મજ ॥ ૮૫૩ ॥, દ્રામિલ પક્ષિલસ્વામી 'દ્વ' (પુ), વિષ્ણુગુપ્ત અઙ્ગુલ [ચાણક્ય શિ ૭૫] એ ૮ વાત્સ્યાયન મુનિ, ન્યાયસૂત્ર ઉપર ભાષ્ય કરનાર પક્ષિલ મુનિ ક્ષતવ્રત અવકીર્ણી 'દ્વ' (પુ) એ ૨–વ્રતભંગ કરનાર બ્રહ્મચારી. વ્રાત્ય, સંસ્કારવર્જિત એ ૨ પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય, સંસ્કારહીન બ્રાહ્મણ વગેરે. ॥ ૮૫૪ ॥ શિપિદાન, કૃષ્ણકર્મા 'દ્વ' (પુ), (દુરાચાર) એ ૨–દુરાચારી બ્રાહ્મણ. બ્રહ્મબન્ધુ (પુ.)–અધમ બ્રાહ્મણ નષ્ટાગ્નિ (પુ), વીરહા 'દ્વ' (પુ) એ ૨–અગ્નિહોત્રને અગ્નિ જેનો ઓલવાઈ ગયો છે એવો બ્રાહ્મણ. જાતિમાત્રજીવી 'દ્વ' (પુ.), દ્વિજબ્રુવ એ ૨ ફક્ત જાતિ માત્રથી જીવનાર બ્રાહ્મણ ॥ ૮૫૫ ॥ ધર્મધ્વજી 'દ્વ' (પુ.) લિઙ્ગવૃત્તિ (પુ) એ ૨–આજીવિકા માટે વેષ રાખનારો પાખંડી. વેદહીન નિરાકૃતિ (પુ) એ ૨–સ્વાધ્યાય વિનાનો–વેદ ભણ્યા વિના [illegible] કરનાર બ્રાહ્મણ. વાર્તાશી 'દ્વ' (પુ)–ભોજનને માટે પોતાના ગોત્ર

उच्छिष्टभोजनो देवनैवेद्यबलिभोजनः' ।
अजपस्त्वसदध्येता, शाखारण्डोऽन्यशाखकः ॥ ८५७ ॥
शस्त्राजीवः काण्डस्पृष्टो, गुरुहा नरकीलकः ।
मठो देवादिपूजायामभाक्तोऽस्य मठिम्लुचः ॥ ८५८ ॥
पञ्चयज्ञपरिभ्रष्टो', निषिद्धैकरुचिः खलः ।
सुप्ते यस्मिन्नुदेत्यर्कोऽस्तमेति च क्रमेण तौ ॥ ८५९ ॥
अभ्युदितोऽभिनिर्मुक्तौ, वीरोज्झो न जुहोति यः ।
अग्निहोत्रच्छलाद् याच्ञापरो वीरोपजीवकः' ॥ ८६० ॥
वीरविप्लावको' जुह्वत्, धनैः शूद्रसमाहृतैः ।
स्याद्वादवाद्यार्हतः स्याच्छून्यवादी तु सौगतः' ॥ ८६१ ॥

વગેરે કરનાર. ॥ ૮૫૬ ॥ ઉચ્છિષ્ટભોજન દેવનૈવેદ્યબલિભોજન બે ૨–દેવને ધરાવેલ નૈવેદ્ય અને બલિ ખાનાર. અજપ અસદધ્યેતૃ 'ઋ' (પુ) બે ૨ ખોટો જાપ કરનાર, કુપાઠક. શાખારણ્ડ અન્યશાખક બે ૨–પોતાની વેદશાખાના કર્મ છોડનાર અન્ય વેદશાખાના કર્મો કરનાર. ॥ ૮૫૭ ॥ શસ્ત્રાજીવ કાણ્ડસ્પૃષ્ટ બે ૨–શસ્ત્રથી આજીવિકા ચલાવનાર. ગુરુહન્ 'ન્' (પુ), નરકીલક બે ૨–ગુરુને હણનાર. મઠ દેવ વગેરેની પૂજામાં અધિકાર વિનાનો. મઠિમ્લુચ ॥ ૮૫૮ ॥ પઞ્ચયજ્ઞપરિભ્રષ્ટ બે ૨–બ્રહ્મયજ્ઞ વગેરે પાંચ યજ્ઞથી ભ્રષ્ટ થયેલ. નિષિદ્ધૈકરુચિ (પુ) ખલ (પુ) બે ૨–નિષિદ્ધ વસ્તુઓમાં રુચિવાળો. ॥ ૮૫૯ ॥ અભ્યુદિત–સૂતો હોય ને સૂર્યોદય થાય, સૂર્યોદય પછી જાગનાર. અભિનિર્મુક્ત–સૂતો હોય ને સૂર્યાસ્ત થાય, સૂર્યાસ્ત પછી ઊઠનાર. સૂર્યાસ્ત કાળે નિદ્રાવશ થતાં તે કામનું અનુષ્ઠાન છોડનાર. વીરોજ્ઝ–હોમ નહિ કરનાર બ્રાહ્મણ, અગ્નિનો ત્યાગ કરનાર. વીરોપજીવક–અગ્નિહોત્રના બહાનાથી માગી ખાનાર. ॥ ૮૬૦ ॥ વીરવિપ્લાવક–શૂદ્રના ધનથી હોમ કરનાર. સ્યાદ્વાદવાદિન્ 'ન્' (પુ) આર્હત [જૈન અનેકાન્તવાદિન્ 'ન્' (પુ) શે. ७१] બે ૨–જૈન, સ્યાદ્વાદવાદી.

नैयायिकस्त्वाक्षपादो, यौगः सांख्यस्तु कापिलः ।
वैशेषिकः स्यादौलूक्यो, बार्हस्पत्यस्तु नास्तिकः ॥ ८६२ ॥

चार्वाको लौकायतिकश्चैते सर्वेऽपि तार्किकाः ।
क्षत्रं तु क्षत्रियो राजा, राजन्यो बाहुसम्भवः ॥ ८६३ ॥
अर्यो भूमिस्पृशो वैश्या, ऊरव्या ऊरुजा विशः ।
वाणिज्यं पाशुपाल्यं च, कर्षणं चेति वृत्तयः ॥ ८६४ ॥

आजीवो जीवनं वार्ता, जीविका वृत्तिवर्तने ।
उञ्छो धान्यैककणादानं, कणिशाद्यर्जनं शिलम् ॥ ८६५ ॥
ऋतं तद् द्वयमनृतं कृषिर्मृतं तु याचितम् ।
अयाचितं स्यादमृतं सेवावृत्तिः श्वजीविका ॥ ८६६ ॥

ધર્મધાતુ ચૈત્ય (પુ.), સૌગત (બૌદ્ધ) એ ૨–બૌદ્ધ ॥ ૮૬૧ ॥ નૈયાયિક: આક્ષપાદ: યૌગ: એ ૩–નૈયાયિક. સાંખ્ય: કાપિલ: એ ૨–સાંખ્ય વૈશેષિક ઔલૂક્ય [કણાદ ત્રિ ૭૬] એ ૨–વૈશેષિક. બાર્હસ્પત્ય, નાસ્તિક ॥ ૮૬૨ ॥ ચાર્વાક, લૌકાયતિક. [લૌકાયતિક ત્રિ ૭૬] એ ૪–ચાર્વાક (નાસ્તિક). આ ૭ તાર્કિક –તર્કવાદી છે. ક્ષત્ર (પુ ન) ક્ષત્રિય, રાજન્ (પુ) રાજન્ય બાહુસમ્ભવ એ ૫–ક્ષત્રિય ॥૮૬૩॥ અર્ય ભૂમિસ્પૃશ્ 'શ્' વૈશ્ય ઊરવ્ય ઊરુજ વિશ્ 'શ્' એ ૬–(પુ. બ) વૈશ્ય વૃત્તિ 'ત્રિ' (સ્ત્રી બ)–આજીવિકાના પ્રકાર ત્રણ છે–૧ વાણિજ્ય–વેપાર ૨ પાશુપાલ્ય પશુ રાખવા ૩ કર્ષણ–ખેતી ॥૮૬૪॥ આજીવ જીવન વાર્તા જીવિકા વૃત્તિ (સ્ત્રી) વર્તન એ ૬–આજીવિકા. ઉઞ્છ (પુ ન) ધાન્યકણાદાન એ ૨–ખેતરમાં દાણા વીણવા તે. કણિશાદ્યર્જન, શિલ–ખેતરની મંજરી, ડુંડાં વગેરેને ભેગાં કરવું ॥ ૮૬૫ ॥ ઉઞ્છશિલ ઋતમ્ એ ૨–ઉ ૭ અને શિલ એ બંને સાથે–ખેતરમાં પડેલા દાણા અને મંજરી-શિલ

सत्यानृतं तु वाणिज्यं, वणिज्या वाणिजो वणिक् ।
क्रयविक्रयिकः पण्याजीवोऽऽपणिकनैगमाः ॥ ८६७ ॥
वैदेहः सार्थवाहश्च, क्रायकः क्रयिकः क्रयी ।
क्रेयके तु विपूर्वास्ते, मूल्ये वस्नोऽर्घ-वक्रयौ ॥ ८६८ ॥
मूलद्रव्यं परिपणो, नीवी लाभोऽधिकं फलम् ।
परिदानं विनिमयो, नैमेयः परिवर्तनम् ॥ ८६९ ॥
व्यतिहारः परावर्तो, वैमेयो निमयोऽपि च ।
निक्षेपोपनिधी न्यासे, प्रतिदानं तदर्पणम् ॥ ८७० ॥
क्रेतव्यमात्रके क्रेयं, क्रय्यं न्यस्तं यत् क्रयाय यत् ।
पणितव्यं तु विक्रेयं, पण्यं सत्यापनं पुनः ॥ ८७१ ॥

ने नमिनु [illegible] करवुं ऋतम् कृषि [मेघुप्य लि ७६] ने २–खेती मृतम्, याचितम् ने २–मागवाथी मळेलु अयाचितम् अमृतम् (अमिनवाम्) ने २–माग्या विना मळेलु सेवावृत्ति–सेवा (स्त्री) श्ववृत्तिम् ने २–सेवा, चाकरी ॥ ८६६ ॥ सत्यानृतम् वाणिज्यम् वणिज्या (स्त्री न) ने ३–वेपार. वाणिज वणिक् (पु) क्रयविक्रयिक पण्याजीव, आपणिक नैगम ॥ ८६७ ॥ वैदेह सार्थवाह [आपणिक लि ७७] ने ८–वेपारी वाणियो, क्रयिक क्रयी 'कृ' (लि) ने ३–खरीद करनार. विक्रायक, विक्रयिक विक्रयी 'वृ' (लि) ने ३–वेचनार. मूल्यम् वस्न (पु न) अर्घ वक्रय [मालका लि १५४] ने ४–मूल्य, कीमत ॥ ८६८ ॥ मूलद्रव्यम्, परिपण नीवी–नीवि ने ३–मूडीधन, पुंजी मळी लाभ फलम् ने २–लाभ, नफो. परिदानम्, विनिमय नैमेय परिवर्तनम् ॥ ८६९ ॥ व्यतिहार, परावर्त वैमेय निमय ने ८–फेरफार करवो, साटु–अदलोबदलो करवो. निक्षेप, उपनिधि (पु), न्यास ने ३–थापण. प्रतिदानम् न्यासार्पणम् [परिदानम् लि ७७] ने थापण पाछी आपवी ॥ ८७० ॥ क्रेतव्य–बे [illegible]

---

१ अमृतम्–माग्यु ।

नैयायिकस्त्वाक्षपादो, यौगः सांख्यस्तु कापिलः ।
वैशेषिकः स्यादौलूक्यो, बार्हस्पत्यस्तु नास्तिकः ॥ ८६२ ॥
चार्वाको लौकायतिकश्चैते षडपि तार्किकाः ।
क्षत्रं तु क्षत्रियो राजा, राजन्यो बाहुसम्भवः ॥ ८६३ ॥
अर्यो भूमिस्पृशौ वैश्यौ, ऊरव्या ऊरुजा विशः ।
वाणिज्यं पाशुपाल्यं च, कर्षणं चेति वृत्तयः ॥ ८६४ ॥
आजीवो जीवनं वार्ता, जीविका वृत्तिवर्तने ।
उञ्छो धान्यकणादानं, कणिशाद्यर्जनं शिलम् ॥ ८६५ ॥
ऋतं तद् द्वयमनृतं कृषिर्मृतं तु याचितम् ।
अयाचितं स्यादमृतं सेवाश्ववृत्तिः श्वजीविका ॥ ८६६ ॥

धूमध्वजी 'ध्वज' (पु), यौगः (यौग:) ये २—योग ॥ ८६१ ॥ नैयायिक आक्षपाद यौग ये ३—नैयायिक सांख्य कापिल ये २—सांख्य वैशेषिक औलूक्य [कणाद शि ७६] ये २—वैशेषिक बार्हस्पत्य नास्तिक ॥ ८६२ ॥ चार्वाक लौकायतिक [लौकायतिक शि ७४] ये ४—चार्वाक (नास्तिक) आ ७ तार्किक—तर्कशास्त्री छे क्षत्र (पु न) क्षत्रिय, राजा 'राजन्' (पु) राजन्य बाहुसम्भव ये ५—क्षत्रिय ॥ ८६३ ॥ अर्य भूमिस्पृश् वैश्य ऊरव्य ऊरुज विश् 'विश्' ये ६—(पु. ब.) वैश्य वृत्ति (स्त्री न)—आजीविकाना प्रकार त्रणु छे—१ वाणिज्यम्—वेपार २ पाशुपाल्यम् पशु राखवा ३ कर्षणम्—खेती ॥ ८६४ ॥ आजीव जीवनम् वार्ता जीविका वृत्ति (स्त्री) वर्तनम् ये ६—आजीविका उञ्छ (पु न) धान्यकणादानम् ये २—धान्यना दाणा वीणवा करवा ते. कणिशाद्यर्जनम्, शिलम्—धान्यनी मंजरी डुंडा वगेरेने भेगु करवुं ॥ ८६५ ॥ उञ्छशिलम् ऋतम् ये २—उञ्छ अने शिल ये बने साथे—खेतरमां पडेला दाणा अने मंजरी-शिल

बोहित्थं वहनं पोतः, पोतवाहो नियामकः ।
निर्यामः कर्णधारस्तु, नाविको नौस्तु मङ्गिनी ॥ ८७६ ॥
तरीतरण्यौ बेडाऽथ, द्रोणी काष्ठाम्बुवाहिनी ।
नौकादण्डः क्षेपणी स्याद्, गुणवृक्षस्तु कूपकः ॥ ८७७ ॥
पोलिन्दास्त्वन्तरादण्डाः, स्याद् मङ्गो मङ्गिनीशिरः ।
अभ्रिस्तु काष्ठकुद्दालः, सेकपात्रं तु सेचनम् ॥ ८७८ ॥
केनिपातः कोटिपात्रमरित्रेऽथोडुपः प्लवः ।
कोलो भेलस्तरण्डश्चे, स्याद् तरपण्यमातरः ॥ ८७९ ॥

વડે વેપાર કરનાર, વહાણવટી વ્યાપારી. ॥ ૮૭૫ ॥ બોહિત્થમ્–બોહિત્થમ્ વહનમ્ પોત [પ્રવહણમ્ શિ ૭૭] એ ૫–વહાણ. પોતવાહ:, નિયામ– નિર્યામ એ ૩–૧ વહાણ ચલાવવાને શક્તિમાન ૨ વહાણના મધ્ય સ્તંભ ઉપર બેસી સમુદ્રમાં રસ્તો જોનાર. કર્ણધાર નાવિક: એ ૨–વહાણનું સુકાન પકડનાર સુકાની, ખલાસી વગેરે જેઓ નૌકાથી તરે છે તે. નૌ (સ્ત્રી) મઙ્ગિની ॥ ૮૭૬ ॥ તરી–તરિ (સ્ત્રી) તરણી–તરણિ (સ્ત્રી), બેડા એ ૫ –નૌકા નાવ વહાણ. દ્રોણી, કાષ્ઠામ્બુવાહિની એ ૨–લાકડા અને પાણીને વહન કરનારુ વાહનવિશેષ પાણી ભરી લાવવાનુ લાકડાનું વાસણ. નૌકાદણ્ડ: ક્ષેપણી 'ક્ષેપણિ ક્ષિપણી' એ ૨–નાવ ચલાવવાનો દંડ, હલેસુ. ગુણવૃક્ષ:, કૂપક: એ ૨–જેમાં નાવ દોરીથી બંધાય છે તે થંભ, વહાણનો કૂવાસ્તંભ ॥ ૮૭૭ ॥ પોલિન્દા: અન્તરાદણ્ડા: એ ૨–(પુ બ.) વહાણના વચલા દંડા મઙ્ગ: (પુ ન.) મઙ્ગિનીશિર: (ન.) એ ૨–વહાણનો અગ્રભાગ. અભ્રિ (સ્ત્રી), કાષ્ઠકુદ્દાલ: એ ૨–લાકડાની કોદાળી–વહાણને કચરો કાઢવા માટેનું સાધન. સેકપાત્રમ્ સેચનમ્ એ ૨–નાવનું પાણી ઉલેચાય તે, ડોલ, બોખ. ॥ ૮૭૮ ॥ કેનિપાતક: કોટિપાત્રમ્ અરિત્રમ્ [કર્ણ –(પુંલિંગ ગણે છે ૮૭૬) શિ ૭૮] એ ૩–વહાણનું સુકાન ??? પાણીમાં ચલાવવાનું

सत्यङ्कारः सत्याकृतिस्तुल्यौ विपर्यविक्रयौ ।
गण्यं गणेयं सङ्ख्येयं, सङ्ख्या स्येकादिका भवेत् ॥ ८७२ ॥
यथोत्तरं दशगुणं, भवेदेको दशाऽऽद्युतः ।
शतं सहस्रमयुतं, लक्षप्रयुतकोटयः ॥ ८७३ ॥
अर्बुदमब्जं खर्वं च, निखर्वं च महाम्बुजम् ।
शङ्कुर्वार्धिरन्त्यं मध्यं, परार्धं चेति नामतः ॥ ८७४ ॥
असङ्ख्यं द्वीपवार्ध्यादि, पुष्कलाऽऽकाशमनन्तकम् ।
सांयात्रिकः पोतवणिग्, यानपात्रं वहित्रकम् ॥ ८७५ ॥

માપ લેવાનું હોય તે. પ્રસ્થમ્-લેવા માટે વિસ્તારેલું દ્રવ્ય. પરિવર્તનમ્, વિનિમય, વ્યત્યય એ ૩ બદલવા યોગ્ય. સત્યાપનમ્ ॥ ૮૭૧ ॥ સત્યઙ્કાર સત્યાકૃતિ એ ૩-બદલવા માટે નક્કી કરીને આપેલું બાનું તે. વિપર્ય વિક્રય એ ૨-વેચાણ, ખરીદી. ગણ્યમ્ ગણેયમ્ સઙ્ખ્યેયમ્ એ ૩-ગણી શકાય તેવું. સઙ્ખ્યા-એક, બે, ત્રણ વગેરે સંખ્યા. ॥ ૮૭૨ ॥ એક વગેરે સંખ્યાને ઉત્તરોત્તર દશ દશ ગણી ગુણવાથી ઉપર ઉપરની સંખ્યાઓ તૈયાર થાય છે તે સંખ્યાઓનાં નામ-ક્રમ-એક. દશ 'न'-દશ એકમ (પુ ન)-સો (૧૦૦) સહસ્રમ્ (પુ ન)-હજાર. અયુતમ્ (પુ ન)-દશ હજાર લક્ષમ્ (સ્ત્રી ન) [નિયુતમ્ શિ ૭૭]-લાખ. પ્રયુતમ્ (પુ ન)-દશ લાખ. કોટિ (સ્ત્રી)-ક્રોડ. ॥ ૮૭૩ ॥ અર્બુદમ્ (પુ ન)-દશ ક્રોડ. અબ્જમ્-અબજ. ખર્વમ્-દશ અબજ. નિખર્વમ્-દશ ખર્વ. મહામ્બુજમ્-દશ નિખર્વ. શઙ્કુ (પુ સ્ત્રી)-દશ મહામ્બુજ. વાર્ધિ-સમુદ્ર (પુ) એ-દશ શંકુ. અન્ત્યમ્-એ દશ વાર્ધિ-સમુદ્રપ્રમાણ. મધ્યમ્ એ-દશ અન્ત્ય પ્રમાણ. પરાર્ધમ્-દશ મધ્ય પ્રમાણ પરાર્ધ ॥ ૮૭૪ ॥ અસંખ્યમ્-જંબૂદ્વીપ વગેરે દ્વીપો, લવણસમુદ્ર વગેરે સમુદ્રો તેમજ ગણી ન શકાય એટલા અને સૂર્ય વગેરે અસંખ્યાતા છે. અનન્તકમ્-પુષ્કલ, આકાશ તેમજ ગણી ન શકાય એટલા આકાશના પ્રદેશ વગેરે અનન્તા છે. સાંયાત્રિકઃ પોતવણિક્ 'ज्' (પુ) એ ૨-વહાણ-

पोहित्थं वहनं पोतो', पोतवाहो नियामकः ।
निर्यामः कर्णधारस्तु, नाविको नौस्तु मङ्गिनी ॥ ८७६ ॥
तरीतरण्यौ बेडोऽथ, द्रोणी काष्ठाम्बुवाहिनी ।
नौकादण्डः क्षेपणी स्यात्, गुणवृक्षस्तु कूपकः' ॥ ८७७ ॥
पोलिन्दास्त्वन्तरादण्डाः, स्यात् मङ्गो मङ्गिनीशिरः' ।
अभ्रिस्तु काष्ठकुद्दालः, सेकपात्रं तु सेचनम् ॥ ८७८ ॥
केनिपातः कोटिपात्रमरित्रेऽथोडुपः प्लवः ।
कोलो भेलस्तरण्डश्च, स्यात् तरपण्यमातरः ॥ ८७९ ॥

વડે વેપાર કરનાર, વહાણવટી यानपात्रम् पोहित्थम् ॥૮૭૫॥ पोहित्थम्–बोहित्थम् वहनम्, पोतः [प्रवहणम् शि० ७७] એ ૫–વહાણ. पोतवाहः, नियामकः निर्यामः એ ૩–૧ વહાણ ચલાવવાને શક્તિમાન ૨. વહાણના મધ્ય સ્તંભ ઉપર બેસી સમુદ્રનો રસ્તો જોનાર. कर्णधारः नाविकः એ ૨–વહાણનું સુકાન પકડનાર, સુકાની, ખલાસી વગેરે જેઓ નૌકાથી તરે છે. नौः (સ્ત્રી.) मङ्गिनी ॥ ૮૭૬ ॥ तरी–तरिः (સ્ત્રી) तरणी–तरणिः (સ્ત્રી.), बेडः એ ૫–નૌકા, નાવ, વહાણ. द्रोणी, काष्ठाम्बुवाहिनी એ ૨–લાકડાં અને પાણીને વહન કરનારું વાહનવિશેષ, પાણી ભરી લાવવાનું લાકડાનું વાસણ. नौकादण्डः, क्षेपणी एते ૨–નાવ ચલાવવાને દંડ, હલેસું. गुणवृक्षः कूपकः એ ૨–જેમાં નાવ દોરીથી બંધાય છે તે થડ, વહાણનો કૂવાસ્તંભ ॥ ૮૭૭ ॥ पोलिन्दाः अन्तरादण्डाः એ ૨–(પું બ.) વહાણના વચલા દંડા. मङ्गः (પું ન.) मङ्गिनीशिरः એ ૨–વહાણનો અગ્રભાગ. अभ्रिः (સ્ત્રી.), काष्ठकुद्दालः એ ૨–લાકડાની સિરાણી–વહાણનો કચરો કાઢવા માટેનું સાધન. सेकपात्रम् सेचनम् એ ૨–નાવનું પાણી ઉલેચવાનું તે, ડોલ, ચીમ ॥ ૮૭૮ ॥ केनिपातकः कोटिपात्रम् अरित्रम् [क्षेपणिः–(दुर्गसिंह मत ઠી ૮૭૬.) शि० ७८] એ ૩–વહાણનું સુકાન, હલેસાં, પાણીમાં ચલાવવાનું

वृद्ध्याजीवो द्वैगुणिको, वार्धुषिकः कुसीदिकः ।
वार्धुष्यं कुसीदोऽर्थप्रयोगौ वृद्धिजीवने ॥ ८८० ॥
वृद्धिः कलान्तरमृणं, उद्धारः पर्युदञ्चनम् ।
याच्ञयाऽऽप्तं याचितकं, परिवृत्त्याऽऽपमित्यकम् ॥ ८८१ ॥
अधमर्णो ग्राहकः स्यादुत्तमर्णस्तु दायकः ।
प्रतिभूर्लग्नकः साक्षी, स्थेय आधिस्तु बन्धकः ॥ ८८२ ॥
तुलाद्यैः पौतवं मानं, द्रुवयं कुडवादिभिः ।
पाय्यं हस्तादिभिस्तत्र, स्यात् गुञ्जाः पञ्च माषकः ॥ ८८३ ॥

દેવું ગ્રહણ (પું ન) [illegible] લોક [illegible] (પું ન.) એ ૫-નામો [illegible], ભક્તો [illegible] ભાવ એ ૨-[illegible] ॥ ૮૭૯ ॥ વૃદ્ધ્યાજીવ દ્વૈગુણિક વાર્ધુષિક કુસીદિક વાર્ધુષિ એ ૫-[illegible] વ્યાજખોર. કુસીદ 'કુસીદમ્' 'કુષીદમ્' અર્થપ્રયોગ વૃદ્ધિજીવન એ ૩-[illegible] ધીરધાર ॥ ૮૮ ॥ વૃદ્ધિ (સ્ત્રી), કલાન્તર એ ૨-[illegible] ઉદ્ધાર પર્યુદઞ્ચન એ ૩-કરજ દેવું યાચિતક માગીને મેળવેલું આપમિત્યક-બદલામાં ખરીદ કરેલ, સાટામાં લીધેલી વસ્તુ ॥ ૮૮૧ ॥ અધમર્ણ ગ્રાહક એ ૨-કરજ લેનાર, દેવાદાર ઉત્તમર્ણ, દાયક એ ૨-નાણાં ધીરનાર, લેણદાર પ્રતિભૂ (પું) લગ્નક એ ૨ જામીન, જમીન. સાક્ષી દ્રષ્ટ (પું), સ્થેય [અમરકોશ પ્રાચિન ટી. ૧૫૪], એ ૨-સાક્ષી, વિવાદમાં નિર્ણય કરનાર પ્રામાણિક પુરુષ [[illegible] 'દ્રષ્ટ' જોઈ જોનાર સાક્ષી પૂર્વ 'દ્રષ્ટ'-[illegible] 'દ્રષ્ટ'-[illegible] સાક્ષી ટી. ૧૫૫] આધિ (પું.) બન્ધક એ ૨-લેણદારને ત્યાં ગીરો મૂકેલી વસ્તુ ॥ ૮૮૨ ॥ પૌતવ 'પૌતવમ્'-માપ, વજન (ત્રાજવાનું માપ) દ્રુવય કુડવ વગેરેથી માન માપ. પાય્ય-હાથ વગેરેથી માન પૌતવ દ્રુવય અને પાય્ય એ ત્રણ પ્રકારનાં માન માપ છે તેમાં-૧ પૌતવ તે તુલા વગેરે માપનું પ્રમાણ-માષક (પું ન.)-પાંચ રતિપ્રમાણ-માસો.

ते तु षोडश कर्षोऽक्षः, पलं कर्षचतुष्टयम् ।
बिस्तः सुवर्णो हेम्नोऽक्षे, कुरुबिस्तस्तु तत्पले ॥ ८८४ ॥
तुला पलशतं तासां, विंशत्या भार आचितः ।
शाकटः शाकटीनश्च, शलाटस्ते दशाचितः ॥ ८८५ ॥
चतुर्भिः कुडवैः प्रस्थः, प्रस्थैश्चतुर्भिराढकः ।
चतुर्भिराढकैर्द्रोणः, खारी षोडशभिश्च तैः ॥ ८८६ ॥
चतुर्विंशत्यङ्गुलानां, हस्तो दण्डश्चतुष्करः ।
तत् सहस्रौ तु गव्यूतं, क्रोशस्तौ द्वौ तु गोरुतम् ॥ ८८७ ॥
गव्यूतं गव्यूतिर्गव्यूती, चतुष्क्रोशं तु योजनम् ।
पाशुपाल्यं वीविद्युविर्गोमान् गोमी गवीश्वरे ॥ ८८८ ॥

गुंजा-रक्तिका એ-ચણોઠી, રતિ ॥ ૮૮૩ ॥ कर्षः (પુ ન), अक्षः એ ૨-સોળ માસા પ્રમાણ. पलम् कर्षचतुष्टयम् (પુ ન) એ ૨-ચાર કર્ષ. बिस्तः, सुवर्णः એ ૨-બે સોનાનો કર્ષ (૮૦ રતિભાર વજન) कुरुबिस्तः -એક સુવર્ણ પલ (ચલના વજન જેટલું સોનું) ॥ ૮૮૪ ॥ तुला, पलशतम् એ ૨-સો (૧૦૦) પલ વજન માપ, आचितः शाकटः शाकटीनः, शलाटः એ ૪-વીસ તુલા પ્રમાણ (૨૦૦૦ ભાર પલ વજન) आचिता (પુ ન.)-દશ (૧૦) ભાર પ્રમાણ. ॥ ૮૮૫ ॥ ૨ કુડવ વગેરેનું પ્રમાણ-(પ્રમાણ-આપી અંજલી (ખસલી), कुडव-બે ખસલી પ્રમાણ.) प्रस्थः (પુ. ન.)-ચાર કુડવ પ્રમાણ आढकः (સ્ત્રિ.)-ચાર પ્રસ્થ પ્રમાણ द्रोणः (પુ ન)-ચાર આઢકનું માન. खारी-સોળ (૧૬)-દ્રોણ પ્રમાણ ॥ ૮૮૬ ॥ ૩ હાથ વગેરે માપનું પ્રમાણ-हस्तः-૨૪ અંગુલ પ્રમાણ. दण्डः-ચાર (૪) હાથ પ્રમાણ गव्यूतम् क्रोशः એ ૨-બે હજાર (૨૦૦૦) દંડ પ્રમાણ, ગાઉ गोरुतम् ॥ ૮૮૭ ॥ गव्या, गव्यूतम्, गव्यूतिः (પુ. સ્ત્રી) એ ૪-બે ક્રોશ, બે ગાઉ चतुष्क्रोशम् योजनम् એ ૨-ચાર ગાઉ પ્રમાણ. पाशुपाल्यम्

गोपाले गोधुगाभीरगोपगोसंख्यवल्लवाः ।
गोविन्दोऽधिकृतो गोषु, जाबालस्त्वजजीविकः ॥ ८८९ ॥

कुटुम्बी कर्षकः क्षेत्री, हली कृषिककार्षकौ ।
कृषीवलोऽपि किनाशो तु, हलिः सीरस्तु लाङ्गलम् ॥८९०॥

गोदारणं हलमीषासीते वल्मपद्धती ।
निरीषे कुटकं फाले, कृषकः कृषिकं फलम् ॥ ८९१ ॥

दात्रं लवित्रं तन्मुष्टौ, वण्टो मत्यं समीकृतौ ।
गोदारणं तु कुद्दालो, खनित्रं त्ववदारणम् ॥ ८९२ ॥

गोसंख्य (स्त्री) એ ૨-પશુપાલની વૃત્તિ, પશુપાલનું કામ. गोमान 'मत्' (पु) ओमी 'इन्' (पु), गवीश्वर [गवेश्वर शि ७८] એ ૩-ગાયવાળો, માલનો માલિક ॥ ८८८ ॥ गोपाल गोधुक् 'ह' (पु) आभीर, गोप गोपक्ष वल्लव એ ६-ગોવાળ. गोविन्द -ગાયોને માટે નિમાયેલ અધ્યક્ષ, अजजीविक એ ૨-બકરાંને પાળનાર (ભરવાડ, રબારી). ॥ ८८९ ॥ कुटुम्बी 'इन्' (पु), कर्षक क्षेत्री 'इन्' (पु) हली 'इन्' (पु), कृषिक-कार्षक कर्षक कृषीवल [किनाशोपि शि ७८] એ ७ ખેડૂત किनाश हलि એ ૨-(पु स्त्री) મોટું હળ, હળનું ફળ सीरा (पु न.) लाङ्गलम् ॥ ८९० ॥, गोदारणम् हलम् (पु न) એ ૪-હળ ईषा 'ईषा'-એ હળનો દંડ सीता 'सीत्य' ખેતરમાં હળથી પાડેલી રેખા, ચાસ निरीषम् 'निरीषम्' कुटकम्, 'कुटकम्' એ ૨-દંડ રહિત હળ, જેમાં દંડ નથાય છે તે फाल कृषक हलिक [illegible] એ ૪-હળનું નીચલું લોઢાનું ફળું. मिस. (જેનાથી ભૂમિ ખોદાય છે તે) ॥८९१॥ दात्रम्, लवित्रम् એ ૨-દાતરડું [illegible]-દાતરડાની મૂઠ, હાથો. [illegible]-ખેતરની ભૂમિને સરખી કરવી गोदारणम्, कुद्दाल (पु न.) એ ૨-કોદાળી (ભૂમી ખોદવાનું સાધન) खनित्रम्

प्रतोदस्तु प्रवयणं, प्राजनं तोत्रतोदने ।
योत्रं तु योक्त्रमाबन्धः, कोटिशो लोष्टभेदनः ॥ ८९३ ॥
मेधिर्मेथिः खलेवाली, खले गोबन्धदारु यत् ।
शूद्रोऽन्त्यवर्णो वृषलः, पद्यः पज्जो जघन्यजः ॥ ८९४ ॥
ते तु मूर्धावसिक्तादारथकृद् मिश्रजात्यः ।
क्षत्रियायां द्विजाद् मूर्धावसिक्तो विट्स्त्रियां पुनः ॥८९५॥
अम्बष्ठोऽथ पारशवनिषादौ शूद्रयोषिति ।
क्षत्राद् माहिष्यो वैश्यायामुग्रस्तु शूद्रस्त्रियाम् ॥ ८९६ ॥
वैश्यात् तु करणः शूद्रात् त्वायोगवो विशः स्त्रियाम् ।
क्षत्रियायां पुनः क्षत्ता, चण्डालो ब्राह्मणस्त्रियाम् ॥८९७॥

પ્રવયણમ્ એ ૨—પરાણો, ઢીંકણો વગેરે ॥ ૮૯૨ ॥ પ્રતોદ, પ્રવયણમ્, પ્રાજનમ્, તોત્રમ્ તોદનમ્ એ ૫—ચાબુક વગેરે હાંકવાનો પરોણો, ચાબુક. યોત્રમ્ યોક્ત્રમ્ આબન્ધ એ ૩—જોતરું કોટિશ, લોષ્ટભેદન [કોટીશ શિ ૭૮] એ ૨—ઢેફાં ભાંગવાનો મુદ્ગર હથોડો ॥૮૯૩॥ મેધિ (પુ. સ્ત્રી) મેથિ (પુ. સ્ત્રી) ખલેવાલી એ ૩—ખળામાં બળદ બાંધવાનું લાકડું શૂદ્ર અન્ત્યવર્ણ વૃષલ પદ્ય પજ્જ જઘન્યજ એ ૬—શૂદ્ર ॥ ૮૯૪ ॥ તે શૂદ્રો મૂર્ધાવસિક્તથી માંડી રથકાર સુધીની ૧૨ મિશ્રજાતિ જાણવી છે—૧ મૂર્ધાવસિક્ત: બ્રાહ્મણ પુરુષ અને ક્ષત્રિય સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલો હોય તે. ॥ ૮૯૫ ॥ ૨ અમ્બષ્ઠ—બ્રાહ્મણ પુરુષ અને વૈશ્ય સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલ હોય તે. ૩ પારશવ, નિષાદ એ ૨—બ્રાહ્મણ પુરુષ અને શૂદ્ર સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલ હોય તે. ૪ માહિષ્ય—ક્ષત્રિય પુરુષ અને વૈશ્ય સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલ હોય તે. ૫ ઉગ્ર—ક્ષત્રિય પુરુષ અને શૂદ્ર સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલ હોય તે. ॥ ૮૯૬ ॥ ૬ કરણ—વૈશ્ય પુરુષ અને શૂદ્ર સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલ. ૭ આયોગવ—શૂદ્ર પુરુષ અને વૈશ્ય સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલ. ક્ષત્તૃ (પુ) શૂદ્ર પુરુષ અને ક્ષત્રિય સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલ. ૯ ચણ્ડાલ—શૂદ્ર પુરુષ અને બ્રાહ્મણ સ્ત્રીથી

गोपाले गोधुगाभीरगोपगोसङ्ख्यवल्लवाः ।
गोविन्दोऽधिकृतो गोषु, जाबालस्त्वजजीविकः ॥ ८८९ ॥

कुटुम्बी कर्षकः क्षेत्री, हली कृषिककार्षकौ ।
कृषीवलोऽपि जित्यां तु, हलिः सीरस्तु लाङ्गलम् ॥८९०॥

गोदारणं हलमीषास्त्रीते तत्पद्धती ।
निरीषं कुटकं फालं, कृषकः कुशिकः फलम् ॥ ८९१ ॥

दात्रं लवित्रं कन्दुरी, वप्तो मत्यं समीकृतौ ।
गोदारणं तु कुद्दालः, खनित्रं त्ववदारणम् ॥ ८९२ ॥

जीवनवृत्ति (स्त्री) એ २-पशुपालनी वृत्ति, पशुपालनुं काम. गोपाल 'पुं' (पु) गोवाळ 'पुं' (पु), पशुपाल [पशुपाल शि ७८] એ ३-गायनुं पालन करनार ॥ ८८८ ॥ गोपाल गोधुक् 'पुं' (पु) आभीर गोप गोसङ्ख्य वल्लव એ ६-गोवाळ. गोविन्द -गायोने माटे नियामेल अधिकारी. अजजीविक એ २-बकरांने पाळनार. (भरवाड, रबारी). ॥ ८८९ ॥
कुटुम्बी 'पुं' (पु), कर्षक क्षेत्री 'पुं' (पु), हली 'पुं' (पु), कृषिक-कार्षक कर्षक कृषीवल [कार्षीवल शि ७८] એ ७-खेडूत किसान. हलि એ २-(पु स्त्री) मोटुं हळ, हळनुं हळ. सीर (पु न) लाङ्गल ॥ ८९० ॥ गोदारण हल (पु न) એ ४-हळ ईषा 'स्त्री'-એ हळने हा सीता 'स्त्री' એ ત્રણમાં હળથી પાડેલી રેખા, ચાસ. निरीष 'निरीषम्' कुटक 'कुटकम्' એ २ हा दंतिव हळ, એનું कुटक नथी ए ते. फाल कृषक कुशिक फाल એ ४ हळनुं नीचलुं लोढानी कुश, चिस. (જેનાથી ભૂમિ ખોદાય છે તે) ॥८९१॥ दात्र, लवित्र એ २-दातरडुं. मन्दुरी, वप्त, मत्य-भेटरनी भूमिने सरखी करनी. गोदारण कुद्दाल (पु न) એ २-કોદાળી. (ભૂમી ખોદવાનું સાધન) खनित्र

प्रतोदस्तु प्रवयणं, प्राजनं तोत्रतोदने ।
योत्रं तु योक्त्रमाबन्धः, कोटिशो लोष्टभेदनः ॥ ८९३ ॥
मेधिर्मेथिः खलेवाली, खले गोबन्धदारु यत् ।
शूद्रोऽन्त्यवर्णो वृषलः, पद्यः पज्जो जघन्यजः ॥ ८९४ ॥
ते तु मूर्द्धावसिक्ताद्याः मिश्रजातयः ।
क्षत्रियायां द्विजात् मूर्धावसिक्तो विट्स्त्रियां पुनः ॥८९५॥
अम्बष्ठोऽथ पारशवनिषादौ शूद्रयोषिति ।
क्षत्रात् माहिष्यो वैश्यायामुग्रस्तु वृषलस्त्रियाम् ॥ ८९६ ॥
वैश्यात् तु करणी शूद्रात् त्वायोगवो विशः स्त्रियाम् ।
क्षत्रियायां पुनः क्षत्ता, चण्डालो ब्राह्मणस्त्रियाम् ॥८९७॥

अवदारणम् એ ૨-પાવડી, કોદાળી વગેરે ॥ ૮૯૨ ॥ प्रतोदः, प्रवयणम्, प्राजनम्, तोत्रम्, तोदनम् એ ૫-બળદ વગેરે હાંકવાનો પરોણો, આર. योत्रम्, योक्त्रम्, आबन्धः એ ૩-જોતરું. कोटिशः, लोष्टभेदनः [कोटीशः शि. ७८] એ ૨-ઢેફાં ભાંગવાનો મુદ્ગર, ઢેખાળો ॥ ૮૯૩ ॥ मेधिः (પુ. સ્ત્રી.) मेथिः (પુ. સ્ત્રી.) खलेवाली એ ૩-ખળામાં બળદ બાંધવાનું લાકડું. शूद्रः, अन्त्यवर्णः, वृषलः, पद्यः, पज्जः, जघन्यजः એ ૬-શૂદ્ર ॥ ૮૯૪ ॥ તે શૂદ્રો મૂર્ધાવસિક્તથી માંડી રથકાર સુધીની ૧૨ મિશ્રજાતિ મનુષ્ય છે-૧ मूर्धावसिक्तः-બ્રાહ્મણ પુરુષ અને ક્ષત્રિય સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલો હોય તે. ॥ ૮૯૫ ॥ ૨ अम्बष्ठः-બ્રાહ્મણ પુરુષ અને વૈશ્ય સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલ હોય તે. ૩ पारशवः, निषादः એ ૨-બ્રાહ્મણ પુરુષ અને શૂદ્ર સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલ હોય તે. ૪ माहिष्यः-ક્ષત્રિય પુરુષ અને વૈશ્ય સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલ હોય તે. ૫ उग्रः-ક્ષત્રિય પુરુષ અને શૂદ્ર સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલ હોય તે. ॥ ૮૯૬ ॥ ૬ करणः-વૈશ્ય પુરુષ અને શૂદ્ર સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલ. ૭ आयोगवः-શૂદ્ર પુરુષ અને વૈશ્ય સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલ. ૮ क्षत्तृ (પુ.) શૂદ્ર પુરુષ અને ક્ષત્રિય સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલ. ૯ चण्डालः-શૂદ્ર પુરુષ અને બ્રાહ્મણ સ્ત્રીથી

गोपाले गोधुगाभीरगोपगोसङ्ख्यवल्लवाः ।
गोविन्दोऽधिकृतो गोषु, जाबालस्त्वजजीविकः ॥ ८८९ ॥

कुटुम्बी कर्षकः क्षेत्री, हली कृषिककार्षकौ ।
कृषीवलोऽपि जित्या तु, हलिः सीरस्तु लाङ्गलम् ॥ ८९० ॥

गोदारणं हलमीषेषा सीता वर्त्मपद्धती ।
निरीषं कुटकं फालः, कृषकः कुशिकः फलम् ॥ ८९१ ॥

दात्रं लवित्रं तन्मुष्टौ, वण्टो मत्यं समीकृतौ ।
गोदारणं तु कुद्दालः, खनित्रं त्ववदारणम् ॥ ८९२ ॥

जीवनवृत्ति (स्त्री.) એ ૨–પશુપાલની વૃત્તિ, પશુપાલનું કામ. ગોપાલ 'ल' (પુ) ગોધુક્ 'ह' (પુ), પર્યાયાઃ [મોક્ષ શિ. ७८] એ ૩–ગાયવાળો, ગાયનો માલિક ॥ ८८८ ॥ ગોપાલ ગોધુક્ 'ह' (પુ) આભીર ગોપ ગોસંખ્ય વલ્લવ એ ६–ગોવાળ. ગોવિન્દ–ગાયોને માટે નિયુક્ત. જાબાલ અજજીવિક એ ૨–બકરાંને પાળનાર (બકરાં ચરાવનાર). ॥ ८८९ ॥ કુટુમ્બી 'न' (પુ), કર્ષક ક્ષેત્રી 'न' (પુ) હલી 'न' (પુ), કૃષિક–કૃષક કાર્ષક કૃષીવલ [શિલોંછ શિ. ७८] એ ७ ખેડૂત. જિત્યા, હલિ એ ૨–(પુ સ્ત્રી) મોટું હળ. હળનું મૂળ. સીર (પુ ન.) લાઙ્ગલ ॥ ८९० ॥, ગોદારણ, હલ (પુ ન.) એ ૪–હળ. ઈષા 'ईषा'–એ હળની દાંડી. સીતા 'पद्धति' એ–ચાસ હળથી પાડેલી રેખા, ચાસ. નિરીષ 'निरीषम्' કુટક, 'फालम्' એ ૨ દાંડી રહિત હળ, જેમાં કુશ વગેરે છે તે. ફાળ કુશિક, ફલ એ ૪–હળનું નીચેનું લોઢાનું ફળું. સિત, (જેનાથી ભૂમિ ખોદાય છે તે) ॥ ८९१ ॥ દાત્ર, લવિત્ર એ ૨–દાતરડું. વણ્ટ–દાતરડાની મૂઠ. મત્ય, સમીકૃત એ–ખેતરની ભૂમિને સરખી કરવી. ગોદારણ, કુદ્દાલ (પુ ન) એ ૨ કોદાળી. (ભૂમી ખોદવાનું સાધન.) ખનિત્ર

शुण्डा हाली हारहूरं, प्रसन्ना वारुणी सुरा ।
माध्वीकं मदना देवसृष्टा कापिशमब्धिजा ॥ ९०३ ॥
मध्वासवे माधवको, मैरेये शीधुरासवः ।
जगलो मेदको मद्यपङ्कः किण्वं तु नग्नहूः ॥ ९०४ ॥
नग्नहूर्मद्यबीजं च, मद्यसन्धानमासुतिः ।
आसवोऽभिषवो मद्यमण्डः कारोत्तमः समौ ॥ ९०५ ॥
गल्वर्कस्तु चषकः स्यात्, सरकस्त्वनुतर्षणम् ।
शुण्डा पानमदस्थानं, मधुवारा मधुक्रमाः ॥ ९०६ ॥

मदिरा मदिरा परिस्रुता कश्यम् परिस्रुत् (स्त्री) मद्य (पु न), कापिशायनम् गन्धोत्तमा कश्यम् (स्त्री न) इरा, परिस्रुता, कादम्बरी (स्त्री न) स्वादुरसा, हलिप्रिया ॥ ९०२ ॥ शुण्डा (पु स्त्री) हाला, हारहूरम् मदना वारुणी सुरा माध्वीकम् मदना, देवसृष्टा कापिशम् अब्धिजा, [मार्द्वीकम् शि ७५] એ २६-મદિરા દારૂ ॥ ९०३ ॥ मध्वासवः, माधवकः એ २-મધુમિશ્ર આસવ મહુડાનો દારૂ मैरेय शीधु (पु न), आसवः એ ३-મીઠા નામના દેશની મદિરા શેરડી વગેરેનો દારૂ जगलः मेदकः, मद्यपङ्कः એ ३-મદિરાનો કાદવ, મદ્યનો નીચેનો ભાગ. किण्वम्, 'कश्यम्' नग्नहूः (पु) ॥ ९०४ ॥ नग्नहूः (पु) मद्यबीजम् એ ४-સુરાબીજ જેમાંથી મદ્ય બને છે એવા બીજ मद्यसन्धानम्, आसुतिः आसवः अभिषवः એ ४-મદિરા બનાવવાની ક્રિયા, મદ્ય વગેરે અર્ક કાઢવો તે मद्यमण्डः कारोत्तमः એ २-મદિરામાંનો સ્વચ્છ ભાગ, મદ્યની તર. ॥ ९०५ ॥ गल्वर्कः, चषकः (पु न) सरकः (पु न) अनुतर्षणम् [अनुतर्षः शि ७५] એ ४-મદિરા પીવાનું પાત્ર (सरकः अनुतर्षणम् એ-મદ્યપાન અમર) शुण्डा, पानमदस्थानम् એ २-મદિરા પીવાનું સ્થાન, દારૂનું પીઠું. मधुवाराः, मधुक्रमाः એ २-(पु. ब.) મદ્ય પીવાની પદ્ધતિ-વારા ફરતી પીવો તે. ॥ ९०६ ॥

वैश्यात् तु मागधः क्षत्र्यां,[11] वैदेहको द्विजस्त्रियाम् ।
सूतस्तु क्षत्रियाज्जात, इति द्वादश तद्भिदः ॥ ८९८ ॥
माहिष्येण तु जातः स्यात्, करण्यां रथकारकः ।
कारुस्तु कारी प्रकृतिः, शिल्पी श्रेणिस्तु तद्गणः ॥८९९॥
शिल्पं कर्म विज्ञानं च, मालाकारस्तु मालिकः ।
पुष्पाजीवः पुष्पलावी, पुष्पाणामवचायिनी ॥ ९०० ॥
कल्यपालः सुराजीवी, शौण्डिको मण्डहारकः ।
वारिवासः पानवणिग्, ध्वजो ध्वज्यासुतीवलः ॥ ९०१ ॥

मद्यं मदिष्ठा मदिरा परिस्रुता
कश्यं परिस्रुन्मधु कापिशायनम् ।
गन्धोत्तमा कल्यमिरा परिप्लुता,
कादम्बरी स्वादुरसा हलिप्रिया ॥ ९०२ ॥

ઉત્પન્ન થયેલ. ॥ ૮૯૭ ॥ ૧ માગધ—વૈશ્ય પુરુષ અને ક્ષત્રિય સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલ. ૧૧ વૈદેહક—વૈશ્ય પુરુષ અને બ્રાહ્મણ સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલ. ૧૨ સૂત—ક્ષત્રિય પુરુષ અને બ્રાહ્મણ સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલ. આ પ્રમાણે શૂદ્રના બાર ભેદ છે. ॥ ૮૯૮ ॥ રથકારક—માહિષ્ય પુરુષ (ક્ષત્રિય પુરુષ અને વૈશ્ય સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર) અને કરણી (વૈશ્ય પુરુષ અને શૂદ્રસ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલી કન્યા) સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલ પુત્ર. કારુ (પુ) કારી 'ઇન્' (પુ), પ્રકૃતિ શિલ્પી 'ઇન્' (પુ) એ ૪ શિલ્પી, કારીગર. શ્રેણિ (પુ સ્ત્રી)—શિલ્પીઓનો સમુદાય. ॥ ૮૯૯ ॥ શિલ્પમ્, કર્મ, વિજ્ઞાનમ્ એ ૩ કળા, કારીગરી. માલાકાર, માલિક, પુષ્પાજીવ એ ૩ માળી. પુષ્પલાવી—ફૂલ એકઠા કરનારી માલણ. ॥ ૯૦૦ ॥ કલ્યપાલ, સુરાજીવી 'ઇન્' (પુ), શૌણ્ડિક, મણ્ડહારક, વારિવાસ, પાનવણિજ્ 'જ્' (પુ), ધ્વજ, ધ્વજી 'ઇન્' (પુ), આસુતીવલ એ ૯—કલાલ, મદિરા વેચનાર. ॥ ૯૦૧ ॥ મદ્યમ્,

पिञ्जनं विहननं च, तूलस्फोटनकार्मुकम् ।
सेवनं सीवनं स्यूतिस्तुल्यौ स्यूतप्रसेवकौ ॥ ९१२ ॥
तन्त्रवायः कुविन्दः स्यात्, त्रसरः सूत्रवेष्टनम् ।
वाणिर्व्यूतिर्वानदण्डो, वेमा सूत्राणि तन्तवः ॥ ९१३ ॥
निर्णेजकस्तु रजकः, पादुकाकृत् तु चर्मकृत् ।
उपानत् पादुका पादूः, पन्नद्धा पादरक्षणम् ॥ ९१४ ॥
प्राणहिताऽनुपदीना, स्यात्पद्याऽनुपदं हि या ।
नध्री वध्री वरत्रा स्यादारा चर्मप्रभेदिका ॥ ९१५ ॥

पुलिगुणम्, पिच्छलकम् એ २–સોયનો દોરો. तर्कुः (पु) कर्तनसाधनम् એ २–ચરખો રેંટીઓ, ત્રાક. ॥ ९११ ॥ पिञ्जनम्, विहननम् तूलस्फोटनकार्मुकम् એ ३–પીંજવાનું ત્રાં, પીંજણું. सेवनम् सीवनम् स्यूतिः (સ્ત્રી) એ ३–સીવવું સ્યૂત. प्रसेवकः એ २–સિવણી, સિવણો, થેલી. ॥ ९१२ ॥ तन्त्रवायः, कुविन्दः [तन्तुवायः शि ७९] એ २–વણકર, વણનાર, વણનાર. त्रसरः सूत्रवेष्टनम् એ २–વણકરનું વણવાનું સાધન (તાસની) वाणिः –वानम्, व्यूतिः એ २–(સ્ત્રી) વણવું. वानदण्ड वासदण्ड. वेमा 'वेमन्' (पु न) [वेम शि ७९] એ २–વેમા, વણકરની સાળ. सूत्राणि, तन्तवः तन्तु (पु.) એ २–(न व) સૂતર ॥ ९१३ ॥ निर्णेजकः, रजकः [धावकः शि ८] એ २–ધોબી. पादुकाकृत् (पु) चर्मकृत् (पु) એ २–મોચી. उपानह् (સ્ત્રી) पादुका पादूः (સ્ત્રી) पन्नद्धा पादरक्षणम् ॥ ९१४ ॥ प्राणहिता [पादरथी (સ્ત્રી), पादवद्धु पदत्राण ॥१५५॥ पादवीनी (સ્ત્રી) પૈકી પાદવીકી (સ્ત્રી) पेत्रणता એ ७–શે ૧૫૬. पादत्राणम् शि ८] એ ६– પગરખાં, જોડા, મોજડી, બૂટ. अनुपदीना–પગ પ્રમાણે વિસ્તારવાળો જોડો, મોજડી. नध्री, वध्री (पु स्त्री) वरत्रा એ ३–ચામડાની દોરી, વાધરી. आरा, चर्मप्रभेदिका (चर्मसीवनी) એ २–આરી, ચામડું કાપવાનું ઓજાર.

---

१ पादविता–भानु ।

सपीतिः सहपानं स्यादापानं पानगोष्ठिका ।
उपदंशोऽवदंशश्चक्षणं मद्यपाशनम् ॥ ९०७ ॥
नाडिंधमः स्वर्णकारः, कलादो मुष्टिकश्च सः ।
तैजसावर्तनी मूषा, भस्त्रा चर्मप्रसेविका ॥ ९०८ ॥
आस्फोटनी वेधनिका, शाणस्तु निकषः कषः ।
संदंशः स्यात् कङ्कमुखो, भ्रमः कुन्दं च यन्त्रकम् ॥ ९०९ ॥
वैकटिको मणिकारः, शौल्विकस्ताम्रकुट्टकः ।
शाङ्खिकः स्यात् काम्बविकस्तुन्नवायस्तु सौचिकः ॥ ९१० ॥
कृपाणी कर्तरी कल्पन्यपि सूची तु सेवनी ।
सूचिसूत्रं पिप्पलकं, तर्कुः कर्तनसाधनम् ॥ ९११ ॥

સપીતિ (સ્ત્રી) સહપાનમ્ એ ૨-સાથે પીવું. આપાનમ્, પાનગોષ્ઠિકા એ ૨-ભેગા થઈ દારૂ પીવાનું સ્થાન, દારૂ પીનાર મંડળી. ઉપદંશ, અવદંશ, ચક્ષણમ્, મદ્યપાશનમ્ એ ૪-મદિરા પીવાની પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરે તેવો ભક્ષ્ય પદાર્થ ॥ ૯૦૭ ॥ નાડિંધમ, સ્વર્ણકાર, કલાદ, મુષ્ટિક એ ૪-સોની. તૈજસાવર્તની મૂષા એ ૨ ધાતુ ગાળવાની કુલડી-મૂસ. ભસ્ત્રા, ચર્મપ્રસેવિકા-ચર્મપ્રસેવક (પુ. સ્ત્રી.) એ ૨-ધમણ ॥ ૯૦૮ ॥ આસ્ફોટની, વેધનિકા એ ૨ મોતી વગેરે વીંધવાનું સાધન. શાણ (પુ. સ્ત્રી.) નિકષ, કષ એ ૩-કસોટી-સોનાને તપાસવાની કસોટીનો પથ્થર, સરાણ. સંદંશ, કઙ્કમુખ એ ૨-સાણસી, ચીપીઓ. ભ્રમ, કુન્દ (પુ. ન.) યન્ત્રકમ્ એ ૩ [illegible] ॥ ૯૦૯ ॥ વૈકટિક, મણિકાર એ ૨ ઝવેરી. શૌલ્વિક, તામ્રકુટ્ટક એ ૨ ત્રાંબુ ઘડનાર, કંસારો. શાઙ્ખિક, કામ્બવિક એ ૨-શંખિયાર-શંખ, છીપ વગેરેનાં ઘરેણાં કરીને વેચનાર. તુન્નવાય, સૌચિક એ ૨-દરજી ॥ ૯૧૦ ॥ કૃપાણી, કર્તરી-કર્તરિ, કલ્પની એ ૩-કાતર, કાપવાનું સાધન. સૂચી-સૂચિ (સ્ત્રી.) સેવની એ ૨-સોય.

वैणुध्मः स्यात् वैणविकः, पाणिघः पाणिवादकः ।
स्यात् प्रातिहारिको मायाकारो माया तु शाम्बरी ॥९२५॥

इन्द्रजालं तु कुहकं, जालं कुसृतिरित्यपि ।
कौतूहलं तु कुतुकं, कौतुकं च कुतूहलम् ॥ ९२६ ॥

व्याधो मृगवधाजीवी, लुब्धको मृगयुश्च सः ।
पापर्द्धिर्मृगयाऽऽखेटो, मृगव्याऽऽच्छोदने अपि ॥ ९२७ ॥

जालिकस्तु वागुरिको, वागुरा मृगजालिका ।
शुल्बं वराटको रज्जुः, शुल्वं तन्त्री वटी गुणः ॥ ९२८ ॥

वैणविक मौरलिक ये २ मुरली वगाडनार. पाणिघ पाणिवादक ये २-हाथ वगाडनार. ॥ ९२४ ॥ वेणुध्म, वैणविक (वांसिक) ये २-वासळी वगाडनार. पाणिघ पाणिवादक ये २ पाणिघ साथे ताळीओ ताल मेळवनार, हाथनो ताल देनार. प्रातिहारिक मायाकार ये २-ठग बाजीगर जादुगर माया शाम्बरी ये २-जादुगरनी विद्या, इंद्रजाळ वगेरे माया ॥ ९२५ ॥ इन्द्रजालम् कुहकम्-कुहकम् जालम्, कुसृति (स्त्री) ये ४-इंद्रजाळ, जादुगीरी, जादुनी विद्या. कौतूहलम् कुतुकम् कौतुकम् कुतूहलम् [त्रिलोक शि ८१] ये ४-कौतुक तमासो. ॥ ९२६ ॥ व्याध मृगवधाजीवी मृग (पु) लुब्धक मृगयु (पु) ये ४-शिकारी. पारधी पापर्द्धि (स्त्री) मृगया, आखेट मृगव्यम् (स्त्री न.), आच्छोदनम् (स्त्री न) ये ५-शिकार. ॥ ९२७ ॥ जालिक वागुरिक ये २-जाळथी पशुओने पकडनार-वाघरी, जाळथी मृग वगेरे पकडी उदरनिर्वाह चलावनार. वागुरा मृगजालिका मृगने पकडवानी जाळ. शुल्बम् (स्त्री न.), वराटक रज्जु (स्त्री) शुल्वम् तन्त्री-तन्त्रि (स्त्री), वटी (स्त्री) गुण-

धीवरो दाशकैवर्तौ, बडिशं मत्स्यवेधनम् ।
आनायस्तु मत्स्यजालं, कुवेणी मत्स्यबन्धनी ॥ ९२९ ॥

जीवान्तकः शाकुनिको, वैतंसिकस्तु सौनिकः ।
मांसिकः कौटिकश्चाथ, सूना स्थानं बधस्य यत् ॥ ९३० ॥

स्याद् बन्धनोपकरणं, वीतंसो मृगपक्षिणाम् ।
पाशस्तु बन्धनग्रन्थिरवपातावटौ समौ ॥ ९३१ ॥

उन्माथः कूटयन्त्रं स्याद्, विवर्णस्तु पृथग्जनः ।
इतरः प्राकृतो नीचः, पामरो बर्बरश्च सः ॥ ९३२ ॥

चण्डालेऽन्तावसाय्यन्तेवासिश्वपचबुक्कसाः ।
निषादप्लवमातङ्गदिवाकीर्तिजनङ्गमाः ॥ ९३२ ॥

એ ૭–ઢોરી, ઢેરડુ ॥ ૯૨૮ ॥ धीवरः, दाशः कैवर्तः એ ૩–માછીમાર. बडिशम्–"बडिशम्" (સ્ત્રી ન.) मत्स्यवेधनम् એ ૨–માછલા પકડવાનો આંકડો–ગલ. आनायः, मत्स्यजालम्–એ ૨–માછલા પકડવાની જાળ. कुवेणी, मत्स्यबन्धनी એ ૨–માછલાં પકડવાનો કરંડિયો ॥ ૯૨૯ ॥ जीवान्तकः शाकुनिकः પારેવાં વગેરે પક્ષીઓને હણનાર. वैतंसिकः, सौनिकः, मांसिकः, कौटिकः [कोटिकः शि ८१] એ ૪ માંસનો વેપારી, કસાઈ ખાટકી. सूना–પશુને હણવાનું સ્થાન ॥ ૯૩ ॥ वीतंसः "वितंस" એ ફાંસલુ, પશુ વગેરેને બાંધવાનું સાધન, પાશ, જાળ વગેરે. पाशः बन्धनग्रन्थिः (पु) એ ૨–મૃગાદિ બાંધવા માટેની ગાંઠ–પાશ. अवपातः, अवटः એ ૨–મૃગાદિને પાડવા માટે કરેલો ખાડો ॥૯૩૧॥ उन्माथः कूटयन्त्रम् [पाशयन्त्रम् शि ८२] એ ૨–પશુ પક્ષી વગેરેને પકડવાનો ફાંસો. विवर्णः पृथग्जनः इतरः प्राकृतः नीचः पामरः बर्बरः એ ૭–પામર, નીચ, અસંસ્કારી ॥ ૯૩૨ ॥ चण्डालः अन्तावसायी "इन्" (पु.) अन्तेवासी "इन्" (पु) श्वपचः, बुक्कसः–पुक्कसः

कुलालः स्यात् कुम्भकारो, दण्डभृच्चक्रजीवकः ।
शाणाजीवः शस्त्रमार्जो, भ्रमासक्तोऽसिधावकः ॥ ९१६ ॥

धूसरश्चाक्रिकस्तैली, स्यात् पिण्याकखलौ समौ ।
रथकृत् स्थपतिस्त्वष्टा, काष्ठतट् तक्षवर्धकी ॥ ९१७ ॥

ग्रामाधीनो ग्रामतक्षः, कौटतक्षोऽनधीनकः ।
वृक्षभित् तक्षणी वासी, क्रकचं करपत्रकम् ॥ ९१८ ॥

स उद्घनो यत्र काष्ठे, काष्ठं निक्षिप्य तक्ष्यते ।
वृक्षादनो वृक्षभेदी, टङ्कः पाषाणदारकः ॥ ९१९ ॥

व्योकारः कर्मारो लोहकारः कूटं त्वयोघनः ।
व्रश्चनः पत्रपरशुरीषीका तूलिकैषिका ॥ ९२० ॥

રાખી, ચામડું સીવનારની સોય ॥ ૯૧૫ ॥ કુલાલ, કુમ્ભકાર, દણ્ડભૃત્ (પુ), ચક્રજીવક એ ૪-કુંભાર ॥ શાણાજીવ શસ્ત્રમાર્જ ભ્રમાસક્ત અસિધાવક એ ૪ સરાણિયો, હથિયાર વગેરે સજેલ ઘસનાર. ॥ ૯૧૬ ॥ ધૂસર ચાક્રિક તૈલિન્, 'ધૃત્' (પુ) [તૈલિક શિલંછુશ શિ ૮] એ ૩-તેલી, તલ પીલનાર ઘાંચી પિણ્યાક ખલ. એ ૨-(પુ ન) ખોળ, તેલ કાઢતાં બચેલો કચરો રથકૃત્ (પુ) સ્થપતિ (પુ) ત્વષ્ટૃ (પુ), કાષ્ઠતક્ષ્ (પુ), તક્ષન્ (પુ), વર્ધકિ (પુ) [રથકાર શિ ૮] એ ૬-રથકાર, સુથાર ॥ ૯૧૭ ॥ ગ્રામતક્ષ-ગામડીયો સુથાર કૌટતક્ષ-સ્વતંત્ર સુથાર વૃક્ષભિદ્ (સ્ત્રી) તક્ષણી, વાસી એ ૩-વાંસલો, કુહાડી ક્રકચ (પુ ન), કરપત્રક એ ૨-કરવત ॥ ૯૧૮ ॥ ઉદ્ઘન-જે લાકડા ઉપર લાકડું મૂકી ઘડાય તે, નીચેનું લાકડું-ઘાટોડિયું. વૃક્ષાદન વૃક્ષભેદિન્ (પુ) એ ૨-કુહાડી ટઙ્ક (પુ ન), પાષાણદારક એ ૨-પથ્થરને તોડનાર, ટાંકણું ॥ ૯૧૯ ॥ વ્યોકાર કર્માર લોહકાર એ ૩-લુહાર કૂટ (પુ ન), અયોઘન એ ૨-લોઢાનો ઘણ, લોઢાનો મગદળ, મોગરી વગેરે

मस्यकारः कान्दविकः, कन्दुः स्वेदनिका समे ।
रङ्गाजीवस्तौलिकिकश्चित्रकृत्स्यात्तु तूलिका ॥ ९२१ ॥
कूर्चिका चित्रमालेख्यं, पलगण्डस्तु लेप्यकृत् ।
पुस्तं लेप्यादि कर्म स्यान्, नापितश्चण्डिलः क्षुरी ॥९२२॥
क्षुरमर्दी दिवाकीर्तिर्मुण्डकोऽन्तावसाय्यपि ।
मुण्डनं भद्राकरणं, वपनं परिवापनम् ॥ ९२३ ॥
क्षौरं नाराची स्वेषण्यां, देवाजीवस्तु देवलः ।
मार्दङ्गिको मौरजिको, वीणावादस्तु वैणिकः ॥ ९२४ ॥

ભક્ષ્યક, પક્વપાક્તુ એ ૨-પાકુ કે પકવાન બનાવનાર કંદોઈ. કંદુ, સ્વેદનિકા
ઇષિકા એ ૩-તાવડા કે લોઢાની કડાઈ ॥ ૯૨ ॥ ભક્ષ્યકારઃ કાન્દવિક
એ ૨ કંદોઈ. કન્દુ, સ્વેદનિકા (પુ સ્ત્રી) એ ૨-લોઢાનું વાસણ, તવી,
કડાઈ વગેરે. રઙ્ગાજીવ, તૌલિકિક, ચિત્રકૃત (પુ) [ચિત્રકર શિ ૮૧] એ
૩-ચિત્રકાર, ચિતારો. તૂલિકા ॥ ૯૨૧ ॥ કૂર્ચિકા એ ૨-ચિતારાની પીંછી.
ચિત્ર, આલેખ્ય એ -ચિત્ર. પલગણ્ડ, લેપ્યકૃત [લેપક શિ ૮૧]
એ ૨-કડિયો, લીંપનાર. પુસ્ત (પુ ન)-માટી વગેરેની પૂતળી બનાવ-
વાની ક્રિયા, માટી વગેરેના રમકડાં બનાવવાં. નાપિત, ચણ્ડિલ, ક્ષુરી 'ર્'
(પુ) ॥ ૯૨૨ ॥ ક્ષુરમર્દી 'ર્' (પુ) દિવાકીર્તિ (પુ) મુણ્ડક,
અન્તાવસાયી 'ર્' (પુ) [ગ્રામણી (પુ), [illegible] [illegible] [illegible] એ
૪-શે ૧૫૬] એ ૭-હજામ. મુણ્ડન, ભદ્રાકરણ, વપન, પરિવાપન
॥ ૯૨૩ ॥ ક્ષૌર એ ૫-હજામત. નારાચી, એષણી એ ૨ નાનું લોખંડનું
શસ્ત્ર, નાનું ચીરવાનું એક શસ્ત્ર. દેવાજીવ, દેવલ એ ૨-દેવની પૂજારી.

---

१ मणिकाद्री-भाष्य ।

कुलालः स्यात् कुम्भकारो, दण्डभृच्चक्रजीवकः ।
शाणाजीवः शस्त्रमार्जो, भ्रमासक्तोऽसिधावकः ॥ ९१६ ॥

धूसरश्चाक्रिकस्तैली, स्यात् पिण्याकखलौ समौ ।
रथकृत् स्थपतिस्त्वष्टा, काष्ठतट् तक्षवर्धकी ॥ ९१७ ॥

ग्रामाधीनो ग्रामतक्षः, कौटतक्षोऽनधीनकः ।
वृक्षभिद् तक्षणी वासी, क्रकचः करपत्रकम् ॥ ९१८ ॥

स उद्घनो यत्र काष्ठे, काष्ठं निक्षिप्य तक्ष्यते ।
स्यादाखनो वृक्षभेदी, टङ्कः पाषाणदारकः ॥ ९१९ ॥

व्योकारः कर्मारो लोहकारः कूटं त्वयोघनः ।
व्रश्चनः पत्रपरशुरीषीका तूलिकेषिका ॥ ९२ ॥

રપી, ખાળ, સીંચવાની સોય ॥ ૯૧૫ ॥ કુલાલ કુમ્ભકાર દણ્ડભૃત (પુ), ચક્રજીવક એ ૪–કુંભાર. શાણાજીવ શસ્ત્રમાર્જ ભ્રમાસક્ત અસિધાવક એ ૪–સરાણિયો, તલવાર વગેરે શસ્ત્ર ઘસનાર ॥ ૯૧૬ ॥ ધૂસર ચાક્રિક તૈલિન્, ‘તૈલ’ (પુ) [તૈલિક: શિલોઞ્છ શિ ૮] એ ૩–તેલી, તલ પીલનાર ઘાંચી. પિણ્યાક ખલ એ ૨–(પુ ન) ખોળ, તેલ કાઢતાં વધેલો ભાગ. રથકૃત (પુ) સ્થપતિ (પુ), ત્વષ્ટૃ ‘ત્વ’ (પુ) કાષ્ઠતક્ષ્ ‘ત’ (પુ) તથા ‘તક્ષ્’ (પુ), વર્ધકિ (પુ), [તક્ષક શિ ૮] એ ૬–રથકાર, સુથાર ॥ ૯૧૭ ॥ ગ્રામતક્ષ–ગામધણીનો સુથાર. કૌટતક્ષ–સ્વતંત્ર સુથાર. વૃક્ષભિદ (સ્ત્રી) તક્ષણી, વાસી એ ૩–વાંસલો, કુહાડી. ક્રકચ (પુ ન) કરપત્રક એ ૨–કરવત ॥ ૯૧૮ ॥ ઉદ્ઘન–જે લાકડા ઉપર લાકડું મૂકી ઘડાય તે, નીચેનું લાકડું–થાણોઠિયું. આખન વૃક્ષભેદિન (પુ) એ ૨–કુહાડી. ટઙ્ક (પુ ન), પાષાણદારક એ ૨–પથ્થરને તોડનાર, ટાંકણું ॥ ૯૧૯ ॥ વ્યોકાર કર્માર, લોહકાર એ ૩–લુહાર. કૂટ (પુ ન) અયોઘન એ ૨–લોઢાનો ઘણ, લોઢાને ભાંગવાનો, મોગરી વગેરે

धीवरो दाशकैवर्तौ, बडिशं मत्स्यवेधनम् ।
आनायस्तु मत्स्यजालं, कुवेणी मत्स्यबन्धनी ॥ ९२९ ॥

जीवान्तकः शाकुनिको, वैतंसिकस्तु सौनिकः ।
मांसिकः कौटिकश्चाथ, सूना स्थानं वधस्य यत् ॥ ९३० ॥

स्याद् बन्धनोपकरणम्, वीतंसो मृगपक्षिणाम् ।
पाशस्तु बन्धनग्रन्थिरवपातावटौ समौ ॥ ९३१ ॥

उन्माथः कूटयन्त्रं स्याद्, विवर्णस्तु पृथग्जनः ।
इतरः प्राकृतो नीचः, पामरो बर्बरश्च सः ॥ ९३२ ॥

चण्डालेऽन्तावसाय्यन्तेवासिश्वपचबुक्कसाः ।
निषादप्लवमातङ्गदिवाकीर्तिजनङ्गमाः ॥ ९३३ ॥

એ ૭–ધોરી, ઘેરડુ ॥ ૯૨૮ ॥ धीवरः, दाशः कैवर्तः એ ૩–માછીમાર. बडिशम्–'बडिशम्' (પ્રી. ન.) मत्स्यवेधनम् એ ૨–માછલાં પકડવાનો કાંડો–મચ્છ જાળ., मत्स्यजालम्–એ ૨–માછલાં પકડવાની જાળ. कुवेणी मत्स्यबन्धनी એ ૨–માછલાં પકડવાનો કરંડિયો. ॥ ૯૨૯ ॥ जीवान्तकः शाकुनिकः પારેધ વગેરે પ્રાણિઓને હણનાર. वैतंसिकः, सौनिकः, मांसिकः कौटिकः [कटिकः શિ ૮૧] એ ૪–માંસનો વેપારી, કસાઈ ખાટકી. सूना–પશુને મારવાનું સ્થાન ॥ ૯૩૦ ॥ वीतंसः 'विवंसः' એ ફાંસલુ, પશુ વગેરેને બાંધવાનું સાધન, પાશ, જાળ વગેરે. पाशः बन्धनग्रन्थिः (પુ) એ ૨–મૃગાદિ બાંધવા માટેની ગાંઠ–પાશ. अवपातः अवटः એ ૨–મૃગાદિને પકડવા માટે કરેલો ખાડો ॥ ૯૩૧ ॥ उन्माथः कूटयन्त्रम् [पाशयन्त्रम् શિ ૮૨] એ ૨–પશુ પક્ષી વગેરેને પકડવાનો ફાંસો. विवर्णः पृथग्जनः इतरः प्राकृतः नीचः पामरः बर्बरः એ ૭ પામર નીચ, અસંસ્કારી ॥ ૯૩૨ ॥ चण्डालः, अन्तावसायी 'इन्' (પુ) अन्तेवासी 'इन्' (પુ), श्वपचः, बुक्कसः–पुक्कसः

वैणुध्मे स्याद् वैणविकः, पाणिघे पाणिवादकः ।
स्यात् प्रातिहारिको मायाकारो मायी तु शाम्बरी ॥९२५॥

इन्द्रजालं तु कुहकं, जालं कुसृतिरित्यपि ।
कौतुहलं तु कुतुकं, कौतुकं च कुतूहलम् ॥ ९२६ ॥

व्याधो मृगवधाजीवी, लुब्धको मृगयुश्च सः ।
पापर्द्धिर्मृगयाऽऽखेटो, मृगव्याऽऽच्छोदनं अपि ॥ ९२७ ॥

जालिकस्तु वागुरिको, वागुरा मृगजालिका ।
शुम्बं वटारको रज्जुः, शुल्वं तन्त्री वटी गुणः ॥ ९२८ ॥

मार्दङ्गिक मौरजिक એ ૨-મૃદંગ તબલાં બજાવનાર. वीणावाद, वैणिक એ ૨-વીણા બજાવનાર. ॥ ૯૨૪ ॥ वैणुध्म, वैणविक (वंशिक) એ ૨-વાંસળી બજાવનાર. पाणिघ, पाणिवादक એ ૨ હાથ સાથે તાળીઓ તાલ મેળવનાર, હાથને તાલ દેનાર. प्रातिहारिक, मायाकार એ ૨-ઐંદ્રજાલિક, જાદુગર. माया, शाम्बरी એ ૨-જાદુગરની વિદ્યા, ઇંદ્રજાળ વગેરે માયા. ॥ ૯૨૫ ॥ इन्द्रजालम्, कुहकम्-कुहनम्, जालम्, कुसृति (સ્ત્રી) એ ૪-ઇંદ્રજાળ, નજરબંધી, જાદુની વિદ્યા. कौतुहलम्, कुतुकम्, कौतुकम्, कुतूहलम् [शिलोञ्छ श्लो. ८१] એ ૪-કૌતુક તમાસો. ॥ ૯૨૬ ॥ व्याध, मृगवधाजीवी पुर (पु), लुब्धक, मृगयु (पु) એ ૪ શિકારી. ખરપી पापर्द्धि (સ્ત્રી) मृगया, आखेट, मृगव्यम् (સ્ત્રી ન.) आच्छोदनम् (સ્ત્રી ન) એ ૫-શિકાર ॥ ૯૨૭ ॥ जालिक, वागुरिक એ ૨-જાળથી પશુઓને પકડનાર-વાઘરી જાળથી મૃગ વગેરે પશુ પકડનાર. वागुरा मृगजालिका મૃગને પકડવાની જાળ. शुम्बम् (સ્ત્રી ન) वटारक रज्जु (સ્ત્રી) शुल्बम्, तन्त्री-तन्ति (સ્ત્રી), वटी (સ્ત્રી) गुण

धीवरो दाशकैवर्तौ, बडिशं मत्स्यवेधनम् ।
आनायस्तु मत्स्यजालं, कुवेणी मत्स्यबन्धनी ॥ ९२९ ॥

जीवान्तकः शाकुनिको, वैतंसिकस्तु सौनिकः ।
मांसिकः कौटिकश्चापि, सूना स्थानं वधस्य यत् ॥ ९३० ॥

स्याद् बन्धनोपकरणं, वीतंसो मृगपक्षिणाम् ।
पाशस्तु बन्धनग्रन्थिरवपातावटौ समौ ॥ ९३१ ॥

उन्माथः कूटयन्त्रं स्याद्, विवर्णस्तु पृथग्जनः ।
इतरः प्राकृतो नीचः, पामरो बर्बरश्च सः ॥ ९३२ ॥

चण्डालेऽन्तावसाय्यन्तेवासिश्वपचबुक्कसाः ।
निषादप्लवमातङ्गदिवाकीर्तिजनङ्गमाः ॥ ९३३ ॥

એ ૭–ઢોરી, ઢોરડું ॥ ૯૨૮ ॥ धीवर: दाश: कैवर्त: એ ૩–માછીમાર. बडिशम्–'बडिशम्' (સ્ત્રી ન.), मत्स्यवेधनम् એ ૨–માછલાં પકડવાનો આંકડો–ગલ. आनाय:, मत्स्यजालम्–એ ૨–માછલાં પકડવાની જાળ. कुवेणी मत्स्यबन्धनी એ ૨–માછલાં પકડવાનો કરંડિયો ॥ ૯૨૯ ॥ जीवान्तक: शाकुनिक: પારેવાં વગેરે પક્ષીઓને હણનાર. वैतंसिक:, सौनिक:, मांसिक:, कौटिक: [कौटिक: શિ. ૮૧] એ ૪ માંસનો વેપારી, કસાઈ ખાટકી. सूना–પશુને હણવાનું સ્થાન ॥ ૯૩૦ ॥ वीतंस: 'वितंस:' એ હરણ, પશુ વગેરેને બાંધવાનું સાધન, પાશ, જાળ વગેરે. पाश: बन्धनग्रन्थि: (પું) એ ૨–મૃગાદિ બાંધવા માટેની ગાંઠ–પાશ. अवपात: अवट: એ ૨–મૃગાદિને પાડવા માટે કરેલો ખાડો ॥ ૯૩૧ ॥ उन्माथ: कूटयन्त्रम् [पाशयन्त्रम् શિ. ૮૨] એ ૨–પશુ પક્ષી વગેરેને પકડવાનો ફાંસો. विवर्ण: पृथग्जन:, इतर: प्राकृत: नीच: पामर: बर्बर: એ ૭–પામર, નીચ, અસંસ્કારી ॥ ૯૩૨ ॥ चण्डाल: अन्तावसायी 'अन्तावसायिन्' (પું) अन्तेवासी 'अन्तेवासिन्' (પું), श्वपच:, बुक्कस:–पुक्कस:

पुलिन्दो नाहलो निष्ट्यः, शबरो वरुटो भटः ।
मालो भिल्लः किरातश्च, सर्वेऽपि म्लेच्छजातयः ॥९३४॥

इति श्रीसकलसमयपारावारपारीण-शाब्दावतार
कलिकालसर्वज्ञाचार्यपुङ्गवश्रीहेमचन्द्र-
सूरीश्वरविरचिताभिधानचिन्तामणि-
नाममालायां मर्त्यकाण्ड-
स्तृतीयः समाप्तः ॥ ३ ॥

નિષાદ, [illegible] માતંગ [illegible], [illegible] [[illegible], [illegible] [illegible] ૮૨] એ ૧ -ભીલ વગેરે ([illegible]-ઢોરના એ-[illegible]. [illegible]-[illegible] એ સમાનનુ અર્થ કરનાર ભીલ) ॥ ૯૩૩ ॥ પુલિન્દ, નાહલ, નિષ્ટ્ય, શબર, વરુટ, ભટ, માલ, ભિલ્લ, કિરાત, (મ્લેચ્છ) એ ૯- જાતના ફરનારી મ્લેચ્છ જાતિઓ દેશભેદથી જાણવી. ॥ ૯૩૪ ॥

इति श्रीतपोगच्छाधिपति श्रीशत्रुञ्जयगिरिप्रमुखानेकतीर्थोद्धारक शासन-
सम्राट्-सर्वतन्त्रस्वतन्त्राचार्यवर्य श्रीविजयनेमिसूरीश्वरपट्टालङ्कार
समयज्ञ-शान्तमूर्तिश्रीमदाचार्यश्रीविजयविज्ञानसूरीश्वर-
पट्टधर-सिद्धान्तमहोदधि-प्राकृतविशारदा-
चार्यश्रीविजयकस्तूरसूरिणा गौर्जरी विरचि-
तायां चन्द्रोदयाभिधटीकायां मर्त्य-
काण्डस्तृतीयः समाप्तः ॥ ३ ॥

अथ पृथ्वीकायनामाह-

भूर्भूमिः पृथिवी पृथ्वी, वसुधोर्वी वसुन्धरा ।
धात्री धरित्री धरणी, विश्वा विश्वम्भरा धरा ॥ ९३५ ॥
क्षितिः क्षोणी क्षमाऽनन्ता, ज्या कुर्वसुमती मही ।
गौर्गोत्रा भूतधात्री क्ष्मा, गन्धमाताऽचलाऽवनिः ॥ ९३६ ॥
सर्वंसहा रत्नगर्भा, जगती मेदिनी रसा ।
काश्यपी पर्वताधारा, स्थिरेला रत्न-बीजसूः ॥ ९३७ ॥
विपुला सागराद्यात्, स्युर्नेमीमेखलाम्बरौ ' ।
द्यावापृथिव्यौ तु द्यावाभूमी द्यावाक्षमे अपि ॥ ९३८ ॥

॥ तिर्यक्काण्डः चतुर्थः ॥

तत्र पृथ्वीकायनामानि -

ભૂ, ભૂમિ (સ્ત્રી) પૃથિવી, પૃથ્વી વસુધા ઉર્વી વસુન્ધરા, ધાત્રી ધરિત્રી ધરણી-ધરણિઃ વિશ્વા, વિશ્વમ્ભરા, ધરા ॥ ૯૩૫ ॥ ક્ષિતિ, ક્ષોણી-ક્ષોણિ ક્ષમા અનન્તા, જ્યા કુ વસુમતી, મહી, ગૌઃ-'ગો' ગોત્રા, ભૂતધાત્રી ક્ષ્મા ગન્ધમાતા 'ગૃ' અચલા અવનિ-અવની ॥ ૯૩૬ ॥, સર્વંસહા રત્નગર્ભા જગતી, મેદિની, રસા, કાશ્યપી, પર્વતાધારા સ્થિરા, ઇલા, રત્નવીજસૂ ॥ ૯૩૭ ॥ વિપુલા, સાગરનેમી સાગરમેખલા સાગરામ્બરા (સમુદ્રરશના, સમુદ્રમર્યાદા સમુદ્રવસના વગેરે શીલો.) [મહાકાન્તા, કાન્તા, સૈર્વીકર્ષિકા, ગોત્ર-કીલા, ... ॥ ૧૫૭ ॥ ... ૧૨-શે ૧૫૭-૧૫૮ ...] ...
૪૭ (સ્ત્રી)-પૃથ્વી. દ્યાવાપૃથિવી 'ઈ' દ્યાવાભૂમી 'ઈ' દ્યાવાક્ષમે 'આ'

दिवस्पृथिव्यौ रोदस्यौ, रोदसी रोदसी च ते ।
उर्वरा सर्वसस्या भूरिरिणं पुनरूषरम् ॥ ९३९ ॥
स्थलं स्थली मरुर्धन्वा, क्षेत्रापप्रहतं खिलम् ।
मृद् मृत्तिका सा क्षारोषो, मृत्स्ना मृत्स्ना च सा शुभा ॥९४०॥
रुमा लवणखानि: स्यात्, सामुद्रं लवणं हि यत् ।
तदक्षीबं वशिरं, सैन्धवं तु नदीभवम् ॥ ९४१ ॥
माणिमन्थं शीतशिवं, रौमकं तु रुमाभवम् ।
वसुकं वसुकं तच्च, विडपाक्ये तु कृत्रिमे ॥ ९४२ ॥

॥ ९३९ ॥ द्यावापृथिव्यौ 'पुं' रोदस्यौ 'स्त्री' रोदसी 'च' (न. द्वि) रोदसी 'स्त्री'-रोदसी (न) [द्यावाभूमी द्वि ८३] એ ७ (સ્ત્રી. દ્વિ)—સ્વર્ગ અને પૃથિવી (એકસાથે બન્નેના વાચક) उर्वरा—જ્યાં સર્વે જાતનું ધાન્ય થાય તેવી પૃથ્વી इरिणम्, ऊषरम् એ २-ઊષર ભૂમિ—જ્યાં ધાન્ય ન થાય તેવી ભૂમિ ॥९४०॥ स्थलम्, स्थली એ २ પાણી વિનાની અકૃત્રિમ ભૂમિ, સ્થલ (સ્વાભા-કૃત્રિમ ભૂમિ) मरु (पु) धन्वा 'धन्व' (पु) એ २ પાણી વિનાનો પ્રદેશ, મારવાડ દેશ अप्रहतम् खिलम् એ २ (ત્રિ.)—નહિ ખેડેલા ક્ષેત્ર વગેરેની ભૂમિ मृद् मृत्तिका એ २ (સ્ત્રી)—માટી क्षार—ખારી માટી मृत्स्ना, मृत्स्ना એ २-સારી માટી ॥ ९४१ ॥ रुमा, लवणखानि: (સ્ત્રી) એ २-લવણ (મીઠા)ની ખાણ, सामुद्रम्, लवणम्, अक्षीबम्, वशिरम् (पु. न.) એ ४-સમુદ્રનું લવણ (મીઠું) सैन्धवम् (पु. न) नदीभवम् ॥ ९४२ ॥ माणिमन्थम्, शीतशिवम् 'सिन्धुजम्' [माणिबन्धम्, मणिमन्थम् शि ८३] એ ४ સિંધવ, સિંધુદેશમાં ઉત્પન્ન થયેલું મીઠું रौमकम् रुमाभवम् वसुकम्, वसूकम् [वसु (न) शि ८३] એ ४-સાંભર મીઠું, વરાળનું મીઠું—विडम्—'बिडम्' पाक्यम् એ २-ભીડ લવણ, પકાવેલું મીઠું ॥९४३॥ कृत्रिमम्

सौवर्चलेऽक्षं रुचकं, दुर्गन्धं शूलनाशनम् ।
कृष्णे तु तत्र तिलकं, यवक्षारो यवाग्रजः ॥ १४३ ॥
यवनालजः पाक्यश्च, पाचनकस्तु टङ्कणः ।
मालतीतीरजो लोहश्लेषणो रससोधनः ॥ १४४ ॥
समास्तु सर्जिकाक्षारकापोतसुखवर्चकाः ।
सर्जिस्तु सर्जिका सुग्मी, योगवाही सुवर्चिका ॥ १४५ ॥
भरतान्यैरावतानि, विदेहाश्च कुरून् विना ।
वर्षाणि कर्मभूम्यः स्युः, शेषाणि फलभूमयः ॥ १४६ ॥

(પુ ન) अक्षम् रुचकम् दुर्गन्धम् शूलनाशनम् એ ૫–સંચળ तिलकम् (પુ ન.)–અપરજિત કાળો સંચળ यवक्षारः यवाग्रजः ॥ १४३ ॥ यवनालजः पाक्यः એ ૪–જવખાર. पाचनकः टङ्कणः मालतीतीरजः लोहश्लेषणः, रससोधनः [સ્ત્રી સિ ૮૪] એ ૫–ટંકણખાર. ॥ १४४ ॥ सर्जिकाक्षारः, कापोतः सुखवर्चकः 'सर्जिकाक्षार' એ ૩–સાજીખાર–સાજીને બાળીને કરેલો ખાર. सर्जि (સ્ત્રી.) सर्जिका सुग्गी योगवाही 'पुं' (પુ), सुवर्चिका એ ૫–સાજી ॥ १४५ ॥ भरतानि (ન. બ.)–પાંચ ભરત, ऐरावतानि (ન. બ.) પાંચ ઐરાવત, विदेहाः (પુ બ)–પાંચ મહાવિદેહ. તે कुरून् 'कु' (પુ. બ.) દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ વિના આ ૧૫ ક્ષેત્રો તે कर्मभूमयः 'स्त्री'–(સ્ત્રી બ) કર્મ (અસિ–મષી–કૃષી આદિ ક્ષેત્ર તે) ભૂમિઓ છે (જમ્બૂદ્વીપમાં–એક ભરત, એક ઐરાવત, એક મહાવિદેહ છે ધાતકીખંડ અને પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધમાં–બે ભરત, બે ઐરાવત, બે મહાવિદેહ આ પ્રમાણે ૧૫ ક્ષેત્રો થાય છે) કર્મભૂમિઓ સિવાયની બાકીની फलभूमयः–ફલભૂમિઓ (ભોગ–અકર્મભૂમિઓ) છે ભોગભૂમિ તે અકર્મભૂમિ. તે આ પ્રમાણે हैमवतानि (ન. બ.)–પાંચ હૈમવત, हरिवर्षाणि (ન. બ.)–પાંચ હરિવર્ષ, रम्यकाणि (ન. બ.)–પાંચ રમ્યક, हैरण्यवतानि (ન. બ.)–પાંચ હૈરણ્યવત, देवकुरवः (પુ. બ.)–

वर्षं वर्षधराङ्कं, विषयस्तूपवर्तनम् ।
देशो जनपदो नीवृद्, राष्ट्रं निर्गश्च मण्डलम् ॥ ९४७ ॥
आर्यावर्तो जन्मभूमिर्जिनचक्र्यर्धचक्रिणाम् ।
पुण्यभूराचारवेदी, मध्यं विन्ध्यहिमागयोः ॥ ९४८ ॥
गङ्गायमुनयोर्मध्यमन्तर्वेदिः समस्थली ।
ब्रह्मावर्तः सरस्वत्या, दृषद्वत्याश्च मध्यतः ॥ ९४९ ॥
ब्रह्मवेदिः कुरुक्षेत्रे, पञ्चरामह्रदान्तरम् ।
धर्मक्षेत्रं कुरुक्षेत्रं, द्वादशयोजनावधि ॥ ९५० ॥

પાંચ દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ (પુ ન)—પાંચ ઉત્તરકુરુ આ નામે ભાગ (ક્ષેત્ર) ભૂમિ તે યુગલિકોનાં ક્ષેત્રો અકર્મભૂમિ. આ પાંચ પાંચ ક્ષેત્રોને જંબૂદ્વીપમાં એક અને ધાતકીખંડ અને પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધમાં બબ્બે ક્ષેત્રો હોય છે ॥ ૯૪૬ ॥ વર્ષમ્ (પુ ન) વર્ષધરાઙ્કમ્ એ ૨-ક્ષેત્ર. વિષય, ઉપવર્તન દેશ જનપદ નીવૃત્ (પુ સ્ત્રી), રાષ્ટ્ર (પુ ન) નિર્ગ મણ્ડલમ્ (નિ) [ઉપવર્તનમ્ શિ ૮૪] એ ૮-દેશ, માણસોની વસ્તીવાળો દેશ ॥ ૯૪૭ ॥ આર્યાવર્ત. પુણ્યભૂ (સ્ત્રી) આચારવેદી એ ૩-તીર્થંકર, ચક્રવર્તી અને વાસુદેવ વગેરેની પુણ્યભૂમિ, (૨૪ તીર્થંકર, ૧૨ ચક્રવર્તી ૯ વાસુદેવ, ૯ બલદેવ, ૯ પ્રતિવાસુદેવ આ ૬૩ શલાકા પુરુષોની જન્મભૂમિ), વિન્ધ્યાચલ અને હિમાલયની મધ્ય પ્રદેશ. (પૂર્વ અને પશ્ચિમ સમુદ્રની મધ્ય ભાગ તેમજ હિમાલય અને વિન્ધ્યાચલનો વચ્ચેનો પ્રદેશ તેને આર્યાવર્ત કહે છે) ॥ ૯૪૮ ॥ અન્તર્વેદિ (સ્ત્રી) સમસ્થલી એ ૨ પ્રયાગથી તે હરદ્વાર સુધી ગંગા અને યમુનાનો વચ્ચેનો પ્રદેશ. બ્રહ્માવર્ત-સરસ્વતી અને દૃષદ્વતીનો મધ્યભાગ ॥ ૯૪૯ ॥ બ્રહ્મવેદિ (સ્ત્રી)-કુરુક્ષેત્રમાં પાંચ રામ હ્રદનો મધ્યભાગ. ધર્મક્ષેત્રમ્ કુરુક્ષેત્રમ્ એ ૨-કુરુક્ષેત્રને બાર યોજન

हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यं, यत् प्राग् विनशनादपि ।
प्रत्यगेव प्रयागाच्च, मध्यदेशः स मध्यमः ॥ ९५१ ॥
देशः प्राग्दक्षिणः प्राच्यो, नदी यावच्छरावतीम् ।
पश्चिमोत्तरस्तूदीच्यः, प्रत्यन्तो म्लेच्छमण्डलः ॥ ९५२ ॥
पाण्डूदक्कृष्णतो भूमेः, पाण्डूदक्कृष्णमृत्तिके ।
जङ्गलो निर्जलोऽनूपोऽम्बुमान् कच्छस्तु तद्विधः ॥ ९५३ ॥
कुमुद्वान् कुमुदावासो, वेतस्वान् भूरिवेतसः ।
नड्प्रायो नड्वकीयो, नड्वांश्च नड्वलश्च स ॥ ९५४ ॥
शाद्वलः शादहरिते, देशो नद्यम्बुजीवनः ।
स्यात् नदीमातृको देवमातृको वृष्टिजीवनः ॥ ९५५ ॥

ભૂમિનો ભાગ ॥ ૯૫૦ ॥ મધ્યદેશઃ, મધ્યમઃ એ ૨ હિમાચલ અને વિન્ધ્યાચલ વચ્ચેનો, વિનશનની પૂર્વનો અને પ્રયાગની પશ્ચિમનો દેશ, મધ્યદેશ. ॥ ૯૫૧ ॥ પ્રાચ્યઃ-શરાવતી નદીનો પૂર્વ અને દક્ષિણનો દેશ. ઉદીચ્યઃ-શરાવતીની નદીનો પશ્ચિમ અને ઉત્તરનો દેશ. પ્રત્યન્તઃ, મ્લેચ્છમણ્ડલઃ એ ૨-મ્લેચ્છ વગેરે મ્લેચ્છનો દેશ. ॥ ૯૫૨ ॥ પાણ્ડુભૂમઃ, પાણ્ડુમૃત્તિકઃ એ ૨-ધોળી માટીવાળો દેશ. ઉદગ્ભૂમઃ, ઉદગ્મૃત્તિકઃ એ ૨-ફળદ્રુપ-સારી ભૂમિવાળો દેશ. કૃષ્ણભૂમઃ, કૃષ્ણમૃત્તિકઃ એ ૨-કાળી ભૂમિવાળો દેશ. જાઙ્ગલઃ, નિર્જલઃ (ધન્વન્ ત્રિ. ૯૪) એ ૨-પાણી વિનાનો દેશ. અનૂપઃ, અમ્બુમાન્ 'મત્' (પુ) એ ૨-બહુ જળવાળો દેશ. કચ્છ (પુ. ન.) એ અનૂપ દેશ. ॥ ૯૫૩ ॥ કુમુદ્વાન્ 'મત્' (પુ) કુમુદાવાસઃ એ ૨-કુમુદ-પોયણાંવાળો પ્રદેશ. વેતસ્વાન્ 'મત્' (પુ) ભૂરિવેતસઃ એ ૨-બહુ નેતરવાળો પ્રદેશ. નડ્પ્રાયઃ, નડ્વકીયઃ, નડ્વાન્ 'મત્' (પુ) નડ્વલઃ એ ૪-બહુ નડતૃણવાળો દેશ, બહુ ઘાસવાળો દેશ. ॥ ૯૫૪ ॥ શાદ્વલઃ-શાદહરિતઃ એ ૨-લીલા ઘાસવાળો દેશ. નદ્યમ્બુજીવનઃ, નદીમાતૃકઃ એ ૨-નદીના પાણીથી અનાજ ઉત્પન્ન થાય તેવો દેશ. દેવમાતૃકઃ, વૃષ્ટિજીવનઃ એ ૨-વરસાદના પાણીથી

वर्षे वर्षधराद्यङ्क', विपर्यस्तूपवर्त्तनम् ।
देशो जनपदो नीवृद्, राष्ट्रं निगमं मण्डलम् ॥ ९४७ ॥
आर्यावर्त्तो जन्मभूमिर्जिनचक्र्यर्द्धचक्रिणाम् ।
पुण्यभूराचारवेदी, मध्यं विन्ध्यहिमागयो' ॥ ९४८ ॥
गङ्गायमुनयोर्मध्यमन्तर्वेदिः समस्थली ।
ब्रह्मावर्त्तः सरस्वत्या, दृषद्वत्याश्च मध्यतः ॥ ९४९ ॥
ब्रह्मवेदिः कुरुक्षेत्रे, पञ्चरामह्रदान्तरम् ।
धर्मक्षेत्रं कुरुक्षेत्रं, द्वादशयोजनावधि' ॥ ९५० ॥

પાંચ દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ (પુ ન)–પાંચ ઉત્તરકુરુ આ ત્રીસ અકર્મ (ભોગ) ભૂમિ તે યુગલિકોનાં ક્ષેત્રો જાણવાં. આ પાંચ પાંચ ક્ષેત્રો–તે જમ્બૂદ્વીપમાં એક અને ધાતકીખંડ અને પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધમાં બબ્બે ક્ષેત્રો હોય છે ॥ ૯૪૬ ॥ વર્ત્તન (પુ ન) વર્ષાન્તરાલમ્ એ ૨–ક્ષેત્ર ભિન્ન ઉપવર્તનમ દેશ જનપદ: નીવૃત્ (પુ સ્ત્રી), રાષ્ટ્ર (પુ ન), નિર્ગ મણ્ડલમ્ (નિ) [ઉપવર્તનમ્ શિ ૮૪] એ ૮–દેશ, માણસોની વસ્તીવાળો દેશ ॥ ૯૪૭ ॥ આર્યાવર્ત. પુણ્યભૂ: (સ્ત્રી) આચારવેદિ એ ૩–તીર્થંકર, ચક્રવર્તી અને વાસુદેવ વગેરેની પુણ્યભૂમિ, (૨૪ તીર્થંકર, ૧૨ ચક્રવર્તી ૯ વાસુદેવ, ૯ બલદેવ, ૯ પ્રતિવાસુદેવ આ ૬૩ શલાકા પુરુષોની જન્મભૂમિ), વિન્ધ્યાચલ અને હિમાચલનો મધ્ય પ્રદેશ (પૂર્વ અને પશ્ચિમ સમુદ્રની મધ્ય ભાગ તેમજ હિમાલય અને વિન્ધ્યાચલની વચલો પ્રદેશ તેને આદિ આર્યાવર્ત કહે છે) ॥ ૯૪૮ ॥ અન્તર્વેદિ (સ્ત્રી) સમસ્થલી એ ૨ પ્રયાગથી તે હરદ્વાર સુધી ગંગા અને યમુનાનો વચલો પ્રદેશ બ્રહ્માવર્ત:–સરસ્વતી અને દૃષદ્વતીનો મધ્યભાગ ॥ ૯૪૯ ॥ બ્રહ્મવેદિ: (સ્ત્રી)–કુરુક્ષેત્રમાં પાંચ રામ-હ્રદનો મધ્યભાગ. ધર્મક્ષેત્રમ્ કુરુક્ષેત્રમ્ એ ૨–કુરુક્ષેત્રનો બાર યોજન

ओण्ड्राः कलिङ्गपर्यायाः, कुन्तला उपहलकाः ।
ग्रामस्तु वसथः सं-नि-प्रति-पर्युपतः परः ॥ ९६१ ॥

पाटकस्तु तदर्धे स्यादाघाटस्तु घटोऽवधिः ।
मर्यादोऽवसान सीमा च, मर्यादापि च सीमनि ॥ ९६२ ॥

ग्रामसीमा तूपशल्यं, मालं ग्रामान्तराटवी ।
पर्यन्तभूः परिसरः, स्यात् कर्मान्तस्तु कर्मभूः ॥ ९६३ ॥

गोस्थानं गोष्ठमेतत् तु, गौष्ठीनं भूतपूर्वकम् ।
स्यादाशितङ्गवीन स्याद्, गावो यत्राशिताः पुरा ॥ ९६४ ॥

मगधा એ ૨–મગધ દેશ. ॥ ૯૬ ॥ ओण्ड्राः केरला એ ૨–કેરલ દેશ–મલબાર દેશ, ઓરિસા દેશ कुन्तला, उपहलका એ ૨–કુન્તલ દેશ. (પ્રાગ્જ્યોતિષ, માલવ, ચેદિ, વંગ અંગ અને મગધ એ પૂર્વના દેશો છે ભરુ સાલ્વ એ પશ્ચિમના દેશો છે જાલન્ધર, તાયિક કશ્મીર, વાહીક વાહીક તુરુષ્ક કાશ્મ, કમ્બોજ અને પ્રત્યગ્રથ એ ઉત્તરના દેશો તેમજ ઓડ્ર અને કુન્તલ એ દક્ષિણના દેશો છે) ग्रामः संवसथः निवसथः प्रतिवसथः परिवसथः उपवसथः એ ૬–ગામ ॥ ૯૬૧ ॥ पाटकः–પાડો–ગામનો અર્ધો ભાગ. आघाटः घटः, अवधिः (પુ.), अन्तः अवसानम्, सीमा (સ્ત્રી) मर्यादा, सीमा 'मन्' (સ્ત્રી) એ ૮–મર્યાદા, સીમા, હદ. ॥ ૯૬૨ ॥ ग्रामसीमा उपशल्यम् એ ૨–ગામની મર્યાદા, ગામનો સીમાડો. मालम् (પુ. ન.) [मालकम् शि. ૮૪]–ગામ વચ્ચે રહેલો જંગલ વિભાગ. पर्यन्तभूः (સ્ત્રી.) परिसरः એ ૨–ગામની અન્તભૂમિ, સીમાડો. कर्मान्तः कर्मभूः (સ્ત્રી) એ ૨–કૃષિકર્મ કરેલી ભૂમિ, ખેડેલી ભૂમિ. ॥ ૯૬૩ ॥ गोस्थानम्, गोष्ठम् (પુ. ન.) એ ૨–ગાયનો વાડો. गौष्ठीनम्–પહેલાં ગાયનો વાડો હોય તેવું સ્થાન. आशितङ्गवीनम्–જે ઠેકાણે ગાયો ચરીને પરાય

प्राग्ज्योतिषाः कामरूपा, मालवाः स्युरवन्तयः ।
त्रैपुरास्तु डाहलाः स्युश्चैद्यास्ते चेदयश्च ते ॥ ९५६ ॥

वङ्गास्तु हरिकेलीयाः, अङ्गाश्चम्पोपलक्षिताः ।
साल्वास्तु कारकुक्षीया, मरवस्तु दशेरकाः ॥ ९५७ ॥

जालन्धरास्त्रिगर्ताः स्युस्तायिकास्तर्जिकाभिधाः ।
काश्मीरास्तु माधुमताः, सारस्वता विकर्णिकाः ॥ ९५८ ॥

वाहीकाष्टक्कनामानो, बाह्लीका बाह्लिकाह्वयाः ।
तुरुष्कास्तु साखयः स्युः, कारूषास्तु बृहद्गृहाः ॥ ९५९ ॥

लम्पाकास्तु मुरण्डाः स्युः, सौवीरास्तु कुमालकाः ।
प्रत्यग्रथास्त्वहिच्छत्राः, कीकटा मगधाह्वयाः ॥ ९६० ॥

[illegible] [illegible] देश ॥ ९५५ ॥ देश विशेषनां नामो (मधुमत्याई [illegible])–प्राग्ज्योतिषाः कामरूपाः ए २–आसाम देश, मालवाः अवन्तयः ए २ माळवा देश. त्रैपुराः, डाहलाः चैद्याः चेदयः ए ४–चेदीदेश, पूर्व हिंदुस्तान ॥ ९५६ ॥ वङ्गाः हरिकेलीयाः ए २–बंगाळ देश. अङ्गाः–चम्पानगरीथी प्रसिद्ध अंग–बिहार देश. साल्वाः कारकुक्षीयाः ए २–हिंदुस्तानना उत्तर भागमां साल्व नामना राजाथी प्रसिद्ध साल्व देश. मरवः दशेरकाः ए २–मारवाड देश. ॥ ९५७ ॥ जालन्धराः त्रिगर्ताः ए २–त्रिगर्तदेश (लाहोर प्रान्तनो एक देश). तायिकाः तर्जिकाः ए २–[illegible] पासेनो देश. काश्मीराः माधुमताः सारस्वताः विकर्णिकाः ए ४–काश्मीर देश ॥ ९५८ ॥ वाहीकाः टक्काः ए २–वाहीक देश. बाह्लीकाः बाह्लिकाः ए २–बाह्लीक देश–[illegible]. तुरुष्काः साखयः 'सि' ए २–तुर्कस्तान. कारूषाः, बृहद्गृहाः ए २ [illegible] देश. ॥ ९५९ ॥ लम्पाकाः, मुरण्डाः ए २–[illegible] देश. सौवीराः कुमालकाः ए २–सौवीर देश. प्रत्यग्रथाः अहिच्छत्राः ए २–अहिच्छत्र देश. कीकटाः

चूर्णे, क्षोदोऽथ रजसि, स्युर्धूलीपांशुरेणवः ।
लोष्टे लोष्टुर्दलिर्लेष्टुर्वल्मीकः कृमिपर्वतः ॥ ९७० ॥
वम्रीकूटं वामलूरो, नाकुः शक्रशिरश्च सः ।
नगरी पूः पुरी द्रङ्गः, पत्तनं पुटभेदनम् ॥ ९७१ ॥
निवेशनमधिष्ठानं, स्थानीयं निगमोऽपि च ।
शाखापुरं तूपपुरं, खेटः, पुरार्धविस्तरः ॥ ९७२ ॥

ભાગનું માપ) પ્રમાણ ધાન્ય વાવી શકાય તેવું ખેતર. દ્રૌણિક –એક દ્રોણ અનાજ રોપી શકાય તેવું વાસણ. આઢકિક, આઢકીનાપ: એ ૨ એક આઢક (એક દ્રોણનું માપ) પ્રમાણ ધાન્ય વાવી શકાય તેવું ખેતર (ખારીક– ૧ એક ખારી પ્રમાણ ધાન્ય વાવી શકાય તેવું ખેતર ૨ એક ખારી પ્રમાણ અનાજ રાખી શકાય તેવું વાસણ.) [illegible] [illegible] (ત્રિ.) એ ૨– [illegible] ॥ ૯૬૯ ॥ ચૂર્ણમ્ (પું. ન.) ક્ષોદ એ ૨–પ્રકારવાળી ધૂળ ચૂર્ણ, ભૂકી ધૂળ રજ ‘સ્’ (ન.), ધૂલી ધૂલિ (સ્ત્રી.) પાંશુ–‘પાંસુ’ (પું.) રેણુ (પું. સ્ત્રી.) એ ૪–ધૂળ લોષ્ટ (પું. ન.) લોષ્ટુ (પું) દલિ–દલી (સ્ત્રી.) લેષ્ટુ (પું) એ ૪ માટીનું ઢેફું વલ્મીક (પું. ન.) કૃમિપર્વત ॥ ૯૭૦ ॥ વમ્રીકૂટમ્ વામલૂર નાકુ (પું) શક્રશિર ‘સ્’ (ન.) એ ૬–રાફડો નગરી (સ્ત્રી ન.), પૂ ‘ર્’ (સ્ત્રી.) પુરી–પુરિ (ત્રિ.) દ્રઙ્ગ (પ્રાકૃ. નિવેશ:), પત્તનમ્ પુટભેદનમ્ ॥ ૯૭૧ ॥, નિવેશનમ્, અધિષ્ઠાનમ્, સ્થાનીયમ્, નિગમ [પત્તનમ્ શિ. ૮૫] એ ૧૦–નગર મુખ્ય શહેર (સ્થાની-યમ્–આઠસો પરગણામાં વચ્ચે હોય અને એક રાજધાનીનું નગર. દ્રોણમુખમ્, કર્વટમ્ (પું. ન.) એ ૨–ચારસો પરગણામાં મુખ્ય નગર. ખાર્વટિકમ્–કર્વટનું અર્ધ–૨ ગામોમાં એક નગર. ખાર્વટમ્–કર્વટિનું અર્ધ–૧ ગામોમાં એક નગર. પત્તનમ્ પુટભેદનમ્ એ ૨–કાર્વટનું અર્ધ ૫ ગામોમાં એક નગર. નિગમ–પત્તનનું અર્ધ–૨૫ ગામોમાં એક નગર. નિવેશનમ્–નિગમનું અર્ધ એક નગર. દ્રઙ્ગ, [illegible], નિવેશ એ ૩–કર્વટથી ઉતરતું અને પત્તનથી એક નગર.) શાખાપુરમ્ ઉપપુરમ્ એ ૨–પરું, રાજધાનીથી બીજું નગર.

क्षेत्रं तु वप्रः केदारः, सेतौ पाल्याऽऽलिसंवराः ।
क्षेत्रं तु शाकस्य शाकशाकटं शाकशाकिनम् ॥ ९६५ ॥
व्रैहेयं शालेयं षष्टिक्यं कौद्रवीण-मौद्गीने ।
व्रीह्यादीनां क्षेत्रेऽणव्यं, तु स्यादाणवीनमणोः ॥ ९६६ ॥
भङ्ग्यं भाङ्गीनमौमीनमुम्यं, यव्यं यवक्यवत् ।
तिल्यं तैलीनं माषीणं, माष्यं भङ्गादिसम्भवम् ॥ ९६७ ॥
सीत्यं हल्यं त्रिहल्यं तु, त्रिसीत्यं त्रिगुणाकृतम् ।
तृतीयाकृतं त्रिहल्याद्येवं शम्बाकृतं च तत् ॥ ९६८ ॥
बीजाकृतं तूप्तकृष्टं, द्रौणिकोऽऽढकिकादयः ।
खार्द्रोणाऽऽढकवापादौ, खलधाने पुनः खलम् ॥ ९६९ ॥

खेतु स्थान ॥ ९६४ ॥ क्षेत्रम्, वप्र (पु. न.) केदार (पु. न.) ए ३-खेतर. सेतु (पु) पालि-पाली (स्त्री.) आलि-आली (स्त्री.), संवर ए ४-सेतु, पुल, बंध, पाळ. शाकशाकटम्, शाकशाकिनम् ए २-शाक वाववानुं खेतर ॥ ९६५ ॥ व्रैहेयम्, शालेयम् ए २ डांगरनुं खेतर. षष्टिक्यम्-साठी चोखा थई शके तेवुं खेतर. कौद्रवीणम्, कोदरानुं खेतर. मौद्गीनम्-मगनुं खेतर. अणव्यम्, आणवीनम् ए २-अणु नामना धान्यनुं (अन्न)नुं खेतर ॥ ९६६ ॥ भङ्ग्यम्, भाङ्गीनम् ए २-शणनुं खेतर. औमीनम्, उम्यम् ए २-अळसीनुं खेतर. यव्यम्, यवक्यम् ए २-जवनुं खेतर. तिल्यम्, तैलीनम् ए २-तलनुं खेतर. माषीणम्, माष्यम् ए २-अडदनुं खेतर ॥ ९६७ ॥ सीत्यम्, हल्यम् ए २ हळथी खेडी शकाय तेवुं खेतर. त्रिहल्यम्, त्रिसीत्यम्, त्रिगुणाकृतम्, तृतीयाकृतम् ए ४ त्रणवार हळथी खेडेलुं खेतर. द्विहल्यम्, द्विसीत्यम्, द्विगुणाकृतम्, द्वितीयाकृतम्, शम्बाकृतम् 'सम्बाकृतम्' ए ५-बे वार खेडेलुं ॥ ९६८ ॥ बीजाकृतम्, उप्तकृष्टम् ए २-प्रथम वावीने खेडेलुं. द्रौणिक- द्रोणवापः ए २-एक द्रोण (एक

मथुरा तु मधूपघ्नं, मधुराऽथ गजाह्वयम् ।
स्याद् हास्तिनपुरं हस्तिनीपुरं हस्तिनापुरम् ॥ ९७८ ॥
ताम्रलिप्तं दामलिप्तं, ताम्रलिप्ती तमालिनी ।
स्तम्बपूर्विष्णुगृहं च, स्याद् विदर्भा तु कुण्डिनम् ॥ ९७९ ॥
द्वारवती द्वारका स्याद्, निषधा तु नलस्य पूः ।
प्राकारो वरणः सालः, चयो वप्रोऽस्य पीठभूः ॥ ९८० ॥
प्राकाराग्रं कपिशीर्षं, चौमाऽट्टाऽट्टालकाः समाः ।
पुरद्वारं गोपुरं रथ्याप्रतोलीविशिखाः समाः ॥ ९८१ ॥
परिकूटं हस्तिनखो, नगरद्वारकूटकः ।
मुखं निःसरणं वाटे, प्राचीनाऽऽवेष्टकौ वृतिः ॥ ९८२ ॥

मधूपघ्नस्य नगर. ॥ ९७७ ॥ मथुरा, मधूपघ्नम्, मधुरा એ ૩-મથુરાનગરી. गजाह्वयम्, हास्तिनपुरम्, हस्तिनीपुरम्, हस्तिनापुरम् એ ૪-હસ્તિનાપુર, દિ.-દી ॥ ९७८ ॥ ताम्रलिप्तम्, दामलिप्तम्, ताम्रलिप्ती, तमालिनी, स्तम्बपूः 'पु'-[illegible] विष्णुगृहम् એ ૬-તામ્રલિપ્તી નગરી. विदर्भा, कुण्डिनम् [कुण्डिनपुरम्, कुण्डिनापुरम् शि. ८४] એ ૨-કુંડિનપુર ॥ ९७९ ॥ द्वारवती-द्वारावती, द्वारका એ ૨-દ્વારકાનગરી. निषधा-नलराजानी નિષધા નગરી. प्राकारः, वरणः, सालः એ ૩-કોટ, કિલ્લો, વાડ. चयः, वप्रः (पु. न.) એ ૨ કોટની મૂળ ભૂમિ, ખાઈમાંથી કાઢેલી માટીનો ઢગ ॥ ९८० ॥ प्राकाराग्रम्, कपिशीर्षम् એ ૨-પ્રાકારના કાંગરા. [illegible] (पु. न.), [illegible] (पु. न.), अट्टालकः એ ૩-૧ પ્રાકારના ઉપરનો સમભાગ, ૨ કિલ્લા ઉપરનું [illegible], ૩ મેડી, ઉપલો માળ. पुरद्वारम्, गोपुरम् એ ૨-નગરનો દરવાજો. रथ्या, प्रतोली, विशिखा એ ૩-શેરી, ગામની અંદરનો રસ્તો ॥ ९८१ ॥ परिकूटम् (पु. न.) हस्तिनखः, नगरद्वारकूटकः-नगरद्वारकूटः એ ૩-નગરના દરવાજા પાસે ચઢવા ઉતરવાનો ઢાળ. मुखम्, निःसरणम् એ ૨-નગરમાં પેસવા નીકળવાનું પ્રથમ દ્વાર. वाटः (त्रि.), प्राचीनम्, आवेष्टकः, वृतिः (स्त्री.),

स्कन्धावारो राजधानी, कोट्टदुर्गे पुनः समे ।
गया पूर्वीयराष्ट्रेऽ, कन्यकुब्जं महोदयम् ॥ ९७२ ॥

कन्याकुब्जं गाधिपुरं, कौशं कुशस्थलं च तत् ।
काशिर्वाराणसी वाराणसी शिवपुरी च सा ॥ ९७४ ॥

साकेतं कोसलाऽयोध्या, विदेहा मिथिला समे ।
त्रिपुरी चेदिनगरी, कौशाम्बी वत्सपत्तनम् ॥ ९७५ ॥

उज्जयनी स्याद् विशालाऽवन्ती पुष्पकरण्डिनी ।
पाटलिपुत्रं कुसुमपुरं चम्पा तु मालिनी ॥ ९७६ ॥

लोमपाद-कर्णयोः पूर्देवीकोटे उमावनम् ।
कोटिवर्षं बाणपुरं, स्याच्छोणितपुरं च तत् ॥ ९७७ ॥

કોટ-નગરનો અર્ધો વિસ્તાર. ॥ ૯૭૨ ॥ સ્કન્ધાવાર રાજધાની (સ્ત્રી ન) એ ૨-રાજધાની કોટ્ટ (પુ ન), દુર્ગમ્ એ ૨-કિલ્લો. ગયા-ગય રાજર્ષિની પુરી, ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાં [illegible] આવેલ એ નામનું તીર્થ કન્યકુબ્જમ્ (સ્ત્રી ન), મહોદયમ્ (સ્ત્રી ન) ॥ ૯૭૩ ॥ કન્યાકુબ્જમ્ (સ્ત્રી ન) ગાધિપુરમ્ કૌશમ્ કુશસ્થલમ્ એ ૬-કન્યકુબ્જ કનોજ કાશિ-કાશી (સ્ત્રી) વારાણસી, વારાણસી, શિવપુરી એ ૪-કાશી ॥ ૯૭૪ ॥ સાકેતમ્ કોસલા-કોશલા અયોધ્યા એ ૩-અયોધ્યા નગરી. વિદેહા, મિથિલા એ ૨-મિથિલા નગરી. ત્રિપુરી, ચેદિનગરી એ ૨-ચેદી દેશની નગરી કૌશામ્બી વત્સપત્તનમ્ એ ૨ વત્સ દેશની કૌશામ્બી નગરી ॥ ૯૭૫ ॥ ઉજ્જયની વિશાલા અવન્તી પુષ્પકરણ્ડિની એ ૪-ઉજ્જયિની નગરી. પાટલિપુત્રમ્ કુસુમપુરમ્ એ ૨ પાટલિપુત્ર-પટના ચમ્પા, માલિની ॥ ૯૭૬ ॥ લોમપાદપૂઃ 'ર'-લોમપાદપુરી, કર્ણપૂઃ 'ર'-કર્ણપુરી એ ૪-ચંપાપુરી બાણ-પુર દેવીકોટ, ઉમાવનમ્ કોટિવર્ષમ્, બાણપુરમ્, શોણિતપુરમ્ એ ૫-

मथुरा तु मधूपघ्नं, मधुराऽथ गजाह्वयम् ।
स्याद् हास्तिनपुरं हस्तिनीपुरं हस्तिनापुरम् ॥ ९७८ ॥
ताम्रलिप्तं दाम्रलिप्तं, तामलिप्ती तमालिनी ।
स्तम्बपूर्विष्णुगृहं च, स्याद् विदर्भा तु कुण्डिनम् ॥९७९॥
द्वारवती द्वारका स्याद्, निषधा तु नलस्य पूः ।
प्राकारो वरणः सालः, चयो वप्रोऽस्य पीठभूः ॥ ९८० ॥
प्राकाराग्रं कपिशीर्षं, चौमीऽट्टोऽट्टालकाः समाः ।
पूर्द्वारं गोपुरं रथ्याप्रतोलीविशिखाः समाः ॥ ९८१ ॥
परिकूटं हस्तिनखो, नगरद्वारकूटके ।
मुखं निःसरणं घाटे, प्राचीनाऽऽवेष्टको वृतिः ॥ ९८२ ॥

મથુરાનગરનું નગર. ॥ ૯૭૭ ॥ મથુરા મધૂપઘ્નમ્, મધુરા એ ૩-મથુરાનગરી. ગજાહ્વયમ્-ગજપુરમ્ હાસ્તિનપુરમ્, હસ્તિનીપુરમ્ હસ્તિનાપુરમ્ એ ૪-હસ્તિનાપુર, દિલ્હી ॥ ૯૭૮ ॥ તામ્રલિપ્તમ્ દામલિપ્તમ્, તામલિપ્તી તમાલિની, સ્તમ્બપૂઃ '૨'-[illegible] વિષ્ણુગૃહમ્ એ ૬-તામ્રલિપ્તી નગરી. વિદર્ભા, કુણ્ડિનમ્ [કુણ્ડિનપુરમ્ કુણ્ડિનાપુરમ્ શિ. ૮૫] એ ૨-કુંડિનપુર ॥ ૯૭૯ ॥ દ્વારવતી-દ્વારાવતી, દ્વારકા એ ૨ દ્વારકાનગરી. નિષધા-નલરાજાની નિષધા નગરી. પ્રાકાર વરણ સાલઃ એ ૩-કિલ્લો, કિલ્લો [illegible] ચય વપ્ર (પુ. ન.) એ ૨-કિલ્લાની મૂળ ભૂમિ, ખાઈમાંથી કાઢેલી માટીનો ઢગ ॥ ૯૮૦ ॥ પ્રાકારાગ્રમ્ કપિશીર્ષમ્ એ ૨-પ્રાકારનાં કાંગરા. ચૌમિક (પુ. ન.), અટ્ટઃ (પુ. ન.), અટ્ટાલક એ ૩-૧ પ્રાકારના ઉપરનો સભાભાગ, ૨ કિલ્લા ઉપરનું [illegible], ૩ મેડી, ઉપલો ભાગ. પૂર્દ્વારમ્ ગોપુરમ્ એ ૨-નગરનો દરવાજો. રથ્યા, પ્રતોલી વિશિખા એ ૩-શેરી, ગામની અંદરનો રસ્તો ॥ ૯૮૧ ॥ પરિકૂટમ્ (પુ. ન.) હસ્તિનખઃ નગરદ્વારકૂટક-નગરદ્વારકૂટ એ ૩-નગરના દરવાજા પાસે ચઢવા ઉતરવાનો ઢાળ. મુખમ્, નિઃસરણમ્ એ ૨-ઘરમાં પેસવા નીકળવાનું પ્રથમ દ્વાર. ઘાટ (ત્રિ.), પ્રાચીનમ્ આવેષ્ટક, વૃતિ (સ્ત્રી.),

पदव्येकपदी पद्या, पद्धतिर्वर्त्म वर्तनी ।
अयनं सरणिर्मार्गोऽध्वा पन्था निगमः सृतिः ॥ ९८३ ॥

सत्पथे सुपथोऽतिपन्थाः, अपन्था अपथं समे ।
व्यध्वो दुरध्वः कदध्वा, विपथं कापथं च सः ॥ ९८४ ॥

प्रान्तरं दूरशून्योऽध्वा, कान्तारो वर्त्म दुर्गमम् ।
सुरुङ्गा तु सन्धिला स्याद्, गूढमार्गो भुवोऽन्तरे ॥९८५॥

चतुष्पथे तु संस्थानं, चतुष्कं त्रिपथे त्रिकम् ।
द्विपथं तु चारपथो, सङ्कटाध्वा तु सङ्कुलः ॥ ९८६ ॥

એ ૪-ચાર અત્યના નગરાદિકને ફરતો પ્રિટ કે વાડ ॥ ૯૮૨ ॥ પદવી-પદવિ (સ્રી) એકપદી પદ્યા પદ્ધતિ (સ્રી), વર્ત્મ 'ર' (ન) વર્તની વર્તનિ (સ્રી) અયનમ્ સરણિ 'સરણી સારણી' (સ્રી) માર્ગ અધ્વા 'ન્' (પુ), પન્થાઃ 'થ્' 'પથ' (પુ), નિગમ સૃતિ (સ્રી) એ ૧૭-માર્ગ, રસ્તો ॥ ૯૮૩ ॥ સત્પથ સુપન્થાઃ 'થ્' (પુ), અતિપન્થાઃ 'થ્' (પુ) એ ૩-સારો માર્ગ, સડક. અપન્થાઃ 'થ્' (પુ) અપથમ્ એ ૨-ઉન્માર્ગ. વ્યધ્વ દુરધ્વ, કદધ્વા 'ન્' (પુ) વિપથમ્ (પુ ન) કાપથમ્ (પુ ન) એ ૫-કુમાર્ગ, ખરાબ માર્ગ. ॥ ૯૮૪ ॥ પ્રાન્તરમ્ દૂરનો માર્ગ, શૂન્ય માર્ગ, જેનું દૂર સુધી વૃક્ષની છાયા અને પાણી વગેરે ન મળી શકે તેવો શૂન્ય માર્ગ કાન્તાર (પુ ન.)-વિકટમાર્ગ, ઘોર અટવી ઉપદ્રવવાળો માર્ગ. સુરુઙ્ગા-'સુરઙ્ગા' સન્ધિલા [સન્ધિ (પુ) શિ ૮૬] એ ૨-પૃથ્વીની અંદરનો ગુપ્ત માર્ગ, સુરંગ. ॥ ૯૮૫ ॥ ચતુષ્પથમ્ સંસ્થાનમ્ ચતુષ્કમ્ એ ૩-ચાર રસ્તા જ્યાં ભેગા થાય એવું સ્થાન, ચાકુ, ચૌટું, ચોક. ત્રિપથમ્ ત્રિકમ્ એ ૨-જ્યાં ત્રણ રસ્તા ભેગા થાય તેવું સ્થાન. દ્વિપથમ્ ચારપથ એ ૨-જ્યાં બે રસ્તા ભેગા થાય તેવું સ્થાન. સઙ્કુલ ॥ ૯૮૬ ॥

घण्टापथः संसरणं, श्रीपथो राजवर्त्म च ।
उपनिष्करं चोपनिष्क्रं च महापथः ॥ ९८७ ॥
विपथिस्तु कविमार्गः, स्थानं तु पदमास्पदम् ।
सैव त्रिमार्ग्याः शृङ्गाटं, बहुमार्गी तु चत्वरम् ॥ ९८८ ॥
श्मशानं करवीरं स्यात्, पितृ-प्रेतात् वनं गृहम् ।
गेहभूर्वास्तु गेहं तु, गृहं वेश्म निकेतनम् ॥ ९८९ ॥
मन्दिरं सदनं सद्म, निकाय्यो भवनं कुटः ।
आलयो निलयः शाला, सभोदवसितं कुलम् ॥ ९९० ॥
धिष्ण्यमावसथः स्थानं, पस्त्यं संस्त्यायं आश्रयः ।
ओको निवास आवासो, वसतिः शरणं क्षयः ॥ ९९१ ॥

[illegible] (स्त्री) कुमार्ग. [चतुष्पथी-चतुष्पथिका] ... ५ ...] એ ૨-ખરાબ રસ્તો ... પદમ्, આસ્પદम् એ ૩-સ્થાન ... રસ્તા ભેગા થાય તેવું સ્થાન બહુમાર્ગી ... એ ૨-ઘણા રસ્તા ભેગા થાય તેવું સ્થાન. ॥ ૯૮૮ ॥ ... એ ૬-સ્મશાન ... (સ્ત્રી) ... (પુ ન) એ ૨-ઘર બાંધવાની ભૂમિ ... ભૂમિ ... (પુ. ન.) ... (પુ ન.) ... (ન.) ... ॥ ૯૮૯ ॥ મન્દિરમ્ (સ્ત્રી. ન.) ... (ન) ... (પુ ન.) ... (પુ સ્ત્રી) ... ॥ ૯૯૦ ॥ ... (ન.), ... (સ્ત્રી.) ...

धामोऽगारं निशान्तं च, हरिमें स्वस्य सद्म ।
चतुःशालं सञ्जवने, सौधं तु नृपमन्दिरम् ॥ ९९२ ॥
उपकारिकोपकार्या, सिंहद्वारं प्रवेशनम् ।
प्रासादो देवभूपानां, हर्म्यं तु धनिनां गृहम् ॥ ९९३ ॥
मठोऽऽवसथ्योऽऽवसथः, स्याच्छात्रव्रतिवेश्मनि ।
पर्णशालोटजोऽस्त्री विहारो जिनसद्मनि ॥ ९९४ ॥
गर्भागारेऽपवरके, वासौकः शयनास्पदम् ।
भाण्डागारं तु कोशः स्यात्, चन्द्रशाला शिरोगृहम् ॥९९५॥
कृष्णशाला तु सम्पानी, अयमान तृणौकसि ।
होमीयं तु हविर्गेहं, प्राग्वंशः प्राग् हविर्गृहात् ॥ ९९६ ॥

॥९९२॥ धाम 'धन्' (न) अगारम् निशान्तम् [धामन् लि ८६] એ ३१— ઘર. હર્મિમ (પુ ન)—ઘરની બહાર વગેરેથી બાંધેલી ભૂમિ, સ્વસ્ય જમીન સદ્ધ્વાન્ત્ય સઞ્જવન એ ૨–ચાર ઓરડાવાળુ ઘર ચોકવાળું ઘર સૌધમ્, નૃપમન્દિરમ્ એ ૨–રાજમહેલ ॥ ९९२ ॥ ઉપકારિકા ઉપકાર્યા [ઉપકાર્યા લિ ८६] એ ૨–રાજમહેલ, તંબૂ, ડેરા વગેરે. સિંહદ્વારમ્, પ્રવેશનમ્ એ ૨ મોટું દ્વાર, મુખ્ય દરવાજો પ્રાસાદ [પ્રાસાદ લિ ८६] એ ૧ દેવ મન્દિર, ૨ રાજાનો મહેલ હર્મ્યમ્–ધનવાનનું ઘર, હવેલી ॥ ९९३ ॥ મઠ (ત્રિ.) આવસથ્ય, આવસથ એ ૩–વિદ્યાર્થીઓ કે વ્રતીઓનું રહેઠાણ પર્ણશાલા–પર્ણશાલા ઉટજ (પુ ન) એ ૨–ઝુંપડું, પાંદડાં વગેરેનું ઘર, મુનિઓને રહેવાની કુટીર વૈતસ વિહાર (પુ ન) જિનસદ્મ (ન.) 'જાનસદ્મ' એ ૩–જિનાલય, જિનમન્દિર ॥ ९९४ ॥ ગર્ભાગારમ્, અપવરક વાસૌક 'વસ્' (ન) શયનાસ્પદમ્ એ ૪–ઘરનો મધ્ય ભાગ, ઓરડો, શયનગૃહ ભાણ્ડાગારમ્, કોશ (પુ ન) એ ૨–ભંડાર, તિજોરી ચન્દ્રશાલા શિરોગૃહમ્ એ ૨ ૧ અગાસી, ૨ ઉપરની મેડી ॥ ९९५ ॥ કૃષ્ણશાલા સમ્પાની એ ૨–ઠાસાલ, તૃણ વગેરે ઘાસનું બનાવેલું

आथर्वणं शान्तिगृहमास्थानगृहमिन्द्रकम् ।
तैलिशाला यन्त्रगृहमरिष्टं सूतिकागृहम् ॥ ९९७ ॥
सूदशाला रसवती, पाकस्थानं महानसम् ।
हस्तिशाला तु चतुरं, वाजिशाला तु मन्दुरा ॥ ९९८ ॥
सन्दानिनी तु गोशाला, चित्रशाला तु जालिनी ।
कुम्भशाला पाकपुटी, तन्तुशाला तु गर्तिका ॥ ९९९ ॥
नापितशाला वपनी, शिल्पा खरकुटी च सा ।
आवेशनं शिल्पिशाला, सत्रशाला प्रतिश्रयः ॥ १००० ॥

સ્થાન. વાયમાનમ્ કુલૈકમ 'અઘ' (ન) એ ૨–૧ તૃણ કાષ્ઠથી બનાવેલી ઝુંપડી, ૨ ઘરની ઉપર કરેલી તૃણકાષ્ઠની મેડી. કોષ્ઠાગારમ્, ઇન્દ્રિયક એ ૨–ભોજનની વસ્તુઓ રાખવાનું સ્થાન, ભંડાર. મણ્ડપિકા–૧ ઇન્દ્રિયક (ભોજનની વસ્તુઓ રાખવાના સ્થાન)થી પૂર્વદિશામાં ક્રિયા માટે કરેલો માંડવ, ૨ અગ્નિશાળાનો પશ્ચિમભાગ એ નામનો ભાગ થાય. ॥ ૯૯૬ ॥ આથર્વણમ્ શાન્તિગૃહમ્ [શાન્તીગૃહમ્ શિ ૮૦] એ ૨–અગ્નિસ્થલ પાસેનું શાન્તિઘર, અથર્વવેદ ભણનારનું શાન્તિઘર. આસ્થાનગૃહમ્, ઇન્દ્રકમ્ એ ૨–સભાગૃહ. તૈલિશાલા–તૈલિશાલમ્ યન્ત્રગૃહમ્ એ ૨–તેલની ઘાણી, અરિષ્ટમ્, સૂતિકાગૃહમ્ એ ૨–સુવાવડનું ઘર ॥ ૯૯૭ ॥ સૂદશાલા, રસવતી પાકસ્થાનમ્ મહાનસમ્ એ ૪–રસોડું. હસ્તિશાલા–હસ્તિશાલમ્ ચતુરમ્ એ ૨–હસ્તિશાળા. વાજિશાલા–વાજિશાલમ્ મન્દુરા (સ્ત્રી. ન.) એ ૨–ઘોડાર, ઘોડા બાંધવાની જગ્યા. ॥ ૯૯૮ ॥ સન્દાનિની ગોશાલા એ ૨–ગાયોનું સ્થાન, ગૌશાળા. ચિત્રશાલા–ચિત્રશાલમ્, જાલિની એ ૨–ચિત્રશાળા. કુમ્ભશાલા–કુમ્ભશાલમ્ પાકપુટી એ ૨–કુંભારનો નીભાડો, માટીનાં વાસણ પકાવવાનું સ્થાન. તન્તુશાલા–તન્તુશાલમ્ ગર્તિકા એ ૨–કાપડ વણવાનું સ્થાન, તન્તુશાળા. ॥ ૯૯૯ ॥ નાપિતશાલા–નાપિતશાલમ્ વપની, શિલ્પા ખરકુટી એ ૪–હજામતનું સ્થાન ([illegible] સલૂન) આવેશનમ્ શિલ્પિ-

धामोऽगारं निशान्तं च, कुट्टिमं स्यात् बद्धभूः ।
चतुःशालं सञ्जवनं, सौधं तु नृपमन्दिरम् ॥ ९९२ ॥
उपकारिकोपकार्या, सिंहद्वारं प्रवेशनम् ।
प्रासादो देवभूपानां, हर्म्यं तु धनिनां गृहम् ॥ ९९३ ॥
मठोऽवसथ्याऽवसथौ, स्युश्छात्रव्रतिवेश्मनि ।
पर्णशालोटजश्चैत्यविहारौ जिनसद्मनि ॥ ९९४ ॥
गर्भागारेऽपवरको, वासौकः शयनास्पदम् ।
भाण्डागारं तु कोशः स्यात्, चन्द्रशाला शिरोगृहम् ॥९९५॥
कुप्यशाला तु सन्धानी, श्रयमाणं तृणौकसि ।
होत्रीयं तु हविर्गेहं, प्राग्वंशः प्राग् हविर्गृहात् ॥ ९९६ ॥

॥૯૯૧॥ धाम 'धन्' (न) अगारम् निशान्तम् [वासम् शि ८६] એ ૩–ઘર. कुट्टिमम् (पु न)–ઘરની પથ્થર વગેરેથી બાંધેલી ભૂમિ, ફરસબંધ જમીન. चतुःशालम् सञ्जवनम् એ ૨–ચાર ઓરડાવાળું ઘર, ચોકવાળું ઘર. सौधम्, नृपमन्दिरम् એ ૨–રાજમહેલ. ॥૯૯૨॥ उपकारिका उपकार्या [उपकार्यो शि ८६] એ ૨–રાજમહેલ, તંબૂ, ડેરા વગેરે. सिंहद्वारम्, प्रवेशनम् એ ૨ પ્રવેશદ્વાર, મુખ્ય દરવાજો. प्रासादः [प्रासादिका शि ८६] એ ૧ દેવ મન્દિર, ૨ રાજાનો મહેલ. हर्म्यम्–ધનવાનનું ઘર, હવેલી. ॥૯૯૩॥ मठः (त्रि), आवसथ्यम् आवसथः એ ૩ વિદ્યાર્થીઓ કે વ્રતીઓને રહેવાનું પર્ણશાલા–पर्णशाला उटजः (पु न) એ ૨–ઝુંપડું, ઝૂંપડી વગેરેનું ઘર, મુનિઓને રહેવાની કુટીર. चैत्यम् विहारः (पु न) जिनसद्म (न) 'आयतनम्' એ ૩–જિનાલય, જિનમંદિર ॥૯૯૪॥ गर्भागारम्, अपवरकः वासौकस् 'धन्' (न) शयनास्पदम् એ ૪–ઘરનો મધ્ય ભાગ, ઓરડો, શયનગૃહ. भाण्डागारम्, कोशः (पु न) એ ૨–ભંડાર, તિજોરી. चन्द्रशाला, शिरोगृहम् એ ૨–૧ અગાસી, ૨ ઉપરની મેડી. ॥૯૯૫॥ कुप्यशाला सन्धानी એ ૨–કંસારા, તાંબા વગેરે ધાતુનાં વાસણ બનાવવાનું

साऽल्पा त्वर्गलिका सूचि', कुञ्चिकायां तु कूचिका ।
साधारैण्यङ्गुलमासौ, द्वारयन्त्रं तु तालकम् ॥ १००५ ॥
अस्योद्घाटनयन्त्रं तु, ताल्यपि प्रतितात्यपि ।
तिर्यग्द्वारोर्ध्वदारूत्तरङ्गं स्यादररं पुन' ॥ १००६ ॥
कपाटोऽररिः कुवाटः, पक्षद्वारं तु पक्षकः ।
प्रच्छन्नमन्तर्द्वारं स्याद्, बहिर्द्वारं तु तोरणम् ॥ १००७ ॥
तोरणोर्ध्वे तु मङ्गल्य, दाम वन्दनमालिका ।
स्तम्भादे' स्यादधोदारौ, शिला नासोर्ध्वदारुणि ॥१००८॥
गोपानसी' तु वलभीच्छादने वक्रदारुणि ।
गृहावग्रहणी देहल्युम्बरोदुम्बरोम्बुरौः ॥ १००९ ॥

નાનેલ લોઢાનો કે લાકડાનો દંડ. ॥ ૧ ૪ ॥ અર્ગલિકા, સૂચિ-સૂચી (સ્ત્રી) એ ૨-નાનો આગળીઓ. કુઞ્ચિકા, કૂચિકા, સાધારણી અઙ્ગુલ એ ૪-કૂંચી, ચાવી. દ્વારયન્ત્ર, તાલકમ્ એ ૨-તાળું ॥ ૧ ૫ ॥ તાલી, પ્રતિતાલી એ ૨-તાળું ઉઘાડવાનું યન્ત્ર, કૂંચી. ઉત્તરઙ્ગમ્-દ્વારનું ઉપરનું આડ ઓતરંગ, બારણા ઉપર નાખવામાં આવતું આડું લાકડું. અરરમ્ ॥ ૧ ૬ ॥ કપાટ (ત્રિ) અરરિ (પુ. ન.) કુવાટ [કવાટ શિ ૮૦] એ ૪ કમાડ બારણું. પક્ષદ્વારમ્, પક્ષક [પક્ષતિકા શિ ૮૦] એ ૨-નાની, બાજુનું દ્વાર. પ્રચ્છન્નમ્, અન્તર્દ્વારમ્ એ ૨-ગુપ્તદ્વાર, અંદરનું બારણું. બહિર્દ્વારમ્, તોરણમ્ (પુ. ન.) એ ૨-૧ તોરણ, ૨ મહેરાબ. ॥ ૧ ૭ ॥ વન્દનમાલિકા-તોરણ ઉપર મઙ્ગલને માટે બંધાતી આંબા વગેરેનાં પાંદડાંની માળા. શિલા-સ્તમ્ભ વગેરેની નીચે લાકડાનો આધાર ભૂત પથ્થર, કુંભી. નાસા-સ્તમ્ભ વગેરેની ઉપર રહેલ આધારભૂત લાકડું, ઓતરંગ, બારસાખની ઉપરનો ભાગ. ॥ ૧ ૮ ॥ ગોપાનસી-ગોપાનસિ-બારવટિયો, વલભીને ઢાંકવાનું વાંકું લાકડું. ગૃહાવગ્રહણી, દેહલી ઉમ્બર,

आश्रमस्तु मुनिस्थानमुपघ्नस्त्वन्तिकाश्रयः ।
प्रपा पानीयशाला स्यात्, गञ्जा तु मदिरागृहम् ॥१००१॥

पक्कणः शबरावासो, घोषस्त्वाभीरपल्लिका ।
पण्यशाला निषद्याऽट्टो, हट्टो विपणिरापणः ॥ १००२ ॥

वेश्याश्रयः पुरं वेशो, मण्डपस्तु जनाश्रयः ।
कुड्यं भित्तिस्तदेडूकमन्तर्निहितकीकसम् ॥ १००३ ॥

वेदी वितर्दिरजिरं, प्राङ्गणं चत्वराङ्गने ।
वलजं प्रतीहारो द्वारि स्यात् परिघोऽर्गलो ॥ १००४ ॥

[illegible] એ ૨–[illegible] [illegible], [illegible] વગેરે [illegible] સ્થાન [illegible] એ ૨–[illegible] [illegible] (પુ ન), મુનિસ્થાનમ્ એ ૨–મુનિઓનું સ્થાન, આશ્રમ. [illegible] એ ૨ પાસેનો આશ્રય, [illegible] આધાર, પાસેનું [illegible] પ્રપા, પાનીયશાલા–પાનીયશાલમ્ એ ૨ પરબ. ગઞ્જા, મદિરાગૃહમ્ એ ૨ દારૂ પીવાનું સ્થાન. ॥ ૧ ॥ [illegible] (પુ ન) [illegible] એ ૨–[illegible] રહેઠાણ. ઘોષ, આભીરપલ્લિકા એ ૨–ગોવાળીઆનું રહેઠાણ. પણ્યશાલા–પણ્યશાલમ્, નિષદ્યા, અટ્ટ (પુ ન) હટ્ટ, વિપણિ–વિપણી (સ્ત્રી), આપણ એ ૬–હાટ, દુકાન. ॥ ૧૦૦૨ ॥ વેશ્યાશ્રય, પુરમ્, વેશ એ ૩–વેશ્યાઓને રહેવાનું સ્થાન. મણ્ડપ (પુ ન), જનાશ્રય એ ૨–માંડવો. કુડ્યમ્ (પુ ન), ભિત્તિ (સ્ત્રી) એ ૨–ભીંત. એડૂકમ્–જેમાં [illegible] [illegible] એવી ભીંત. ॥ ૧૦૦૩ ॥ વેદી–વેદિ, વિતર્દિ–વિતર્દી એ ૨ (સ્ત્રી)–[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અજિરમ્, પ્રાઙ્ગણમ્, ચત્વરમ્, અઙ્ગનમ્ [illegible] એ ૪–આંગણું. વલજમ્, પ્રતીહાર, દ્વાર (સ્ત્રી), દ્વારમ્ એ ૪–બારણું. પરિઘ, અર્ગલા (ત્રિ.) એ ૨–ભોગળ, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ां स्तम्भा' सालभञ्जी, पाञ्चालिका च पुत्रिका ।
ादिघटिता लेप्यमयी त्वञ्जलिकारिका ॥ १०१४ ॥
ावर्तमेभृतयो, विच्छन्दा आढ्यवेश्मनाम् ।
" सम्पुटः' पेटा, स्याद् मञ्जूषाऽथ शोधनी ॥१०१५॥
ार्जनी बहुकरी, वर्धनी च समूहनी ।
रोऽवकरो' तुल्यावुदूखलमुलूखलम् ॥ १०१६ ॥
ोरणं तु पवनमवघातस्तु कण्डनम् ।
किलिञ्जो मुसलोऽस्योग्रं' कण्डोलकः पिटम् ॥१०१७॥
नी तितउ शूर्पं, प्रस्फोटनमथान्तिका ।
यश्मन्तकमुद्धानं, स्यादधिश्रयणी च सा ॥ १०१८ ॥

ची, दारु. ॥ १ १३ ॥ स्थूणा स्तम्भ अे २–थांभलो सालभञ्जी
ाd, पुत्रिका अे ३–ढाक, दांत वगेरेनी बनेली पूतळी. लेप्यमयी,
ारिका अे २–चीतरेली पूतळी, माटी वगेरेनी बनावेली पूतळी.
' ॥ नन्द्यावर्त (स्वस्तिक सर्वतोभद्र) वगेरे श्रीमन्तोना
विच्छन्दाः (पु ब)–विशेष प्रकारनी रचनाओ सम्पुटः,
[पुटक लि ८८] अे २–डाबडो पेटा मञ्जूषा [पेटक,
ा ८८] अे ३–पेटी भाषामी ॥ १ १५ ॥ सम्मार्जनी बहुकरी
ी) वर्धनी समूहनी [पवनी लि ८९] अे ५–सावरणी सकर
अे २–कचरो उदूखलम्, उलूखलम् अे २–खाणणी, खांडणियो.
॥ प्रस्फोटनम् पवनम् अे २–१ छाडी झाटी नाखवुं, २ सूपडुं
कण्डनम् अे २–धान्य वगेरेनुं खांडवुं ... (लि.) किलिञ्ज
ाळी, चटाई मुसलः 'मुसल मुसळ– अयोग्रम् [अयोग्र लि
अे २–(पु. न.) मूसळ साथि... कण्डोलकः पिटम् (पु. न.)
लि ८९] अे २–टोपली टोपली, करंडियो ॥ १ १७ ॥ चालणी

प्रघाणः प्रघणोऽलिन्दो,[1] बहिर्द्वारप्रकोष्ठके ।
कपोतपाली विटङ्कः, पटलं छदिषी समे[1] ॥ १०१० ॥

नीध्रं वलीकं तत्प्रान्त, इन्द्रकोशस्तमङ्गकः ।
वलभी छदिराधारो, नागदन्तास्तु दन्तकाः[1] ॥ १०११ ॥

मत्तालम्बोऽपाश्रयः स्याद्, प्रग्रीवो मत्तवारणे ।
वातायनो गवाक्षश्च, जालकोऽप्याप्तकोष्ठकः ॥ १०१२ ॥

कुक्कोऽश्रिस्तु कोणोऽश्रिः, कोटिः पाल्यश्रिरित्यपि ।
आरोहणं[1] तु सोपानं,[1] निःश्रेणिस्त्वधिरोहिणी[1] ॥ १०१३ ॥

[illegible]

स्थूणा स्तम्भः सालभञ्जी, पाञ्चालिका च पुत्रिका ।
काष्ठादिघटिता लेप्यमयी त्वञ्जलिकारिका ॥ १०१४ ॥
नन्द्यावर्तप्रभृतयो, विच्छन्दा आढ्यवेश्मनाम् ।
समुद्गः सम्पुटः पेटा, स्यात् मञ्जूषाऽथ शोधनी ॥१०१५॥
सम्मार्जनी बहुकरी, वर्धनी च समूहनी ।
सङ्करोऽवकरौ तुल्यावुदूखलमुलूखलम् ॥ १०१६ ॥
प्रस्फोटनं तु पवनमवघातस्तु कण्डनम् ।
कटः किलिञ्जो मुसलोऽयोग्रं कण्डोलकः पिटः ॥१०१७॥
चालनी तितउः शूर्पं, प्रस्फोटनमथान्तिका ।
चुल्ल्यश्मन्तकमुद्धान, स्यादधिश्रयणी च सा ॥ १०१८ ॥

२–निसरणी, દાદર. ॥ १ १३ ॥ स्थूणा स्तम्भः એ २–थांभलो सालभञ्जी पाञ्चालिका, पुत्रिका એ ३–કાષ્ઠ, ઘાસ વગેરેની બનેલી પૂતળી. लेप्यमयी अञ्जलिकारिका એ २–ચીતરેલી પૂતળી, માટી વગેરેની બનાવેલી પૂતળી. ॥ १ १४ ॥ नन्द्यावर्तः (स्वस्तिक- सर्वतोभद्रः) વગેરે શ્રીમન્તોના ઘરોની विच्छन्दाः (पु ब)–વિશેષ પ્રકારની રચનાઓ. समुद्गः, सम्पुटः [पुनः कि ८८] એ २–डाबडो. पेटा मञ्जूषा [पेटकः, पेटः कि ८८] એ २–પેટી શોધની ॥ १ १५ ॥ सम्मार्जनी बहुकरी (पु स्त्री) वर्धनी समूहनी [पवनी कि ८९] એ ५–સાવરણી. सङ्करः, अवकरः એ २–કચરો. उदूखलम्, उलूखलम् એ २–ખાંડણી, ખાંડણિયો. ॥ १ १६ ॥ प्रस्फोटनम्, पवनम् એ २–१ સૂપડા વડે ઝાટકવું, २ સૂપડું. अवघातः कण्डनम् એ २–ધાન્ય વગેરેનું ખાંડવું. कटः (पि.) किलिञ्जः એ २–સાદડી, ચટાઈ. मुसलम् 'मुसलः मुषलः अयोऽग्रम् [अयोग्रि कि ८९] એ २–(पु न) મુસળ, સાંબેલું. कण्डोलकः, पिटः (पु न) [पिटकः कि ८९] એ २–ટોપલો, ટોપલી, છાબડી. ॥ १ १७ ॥ चालनी

प्रघाणः प्रघणोऽलिन्दो, बहिर्द्वारप्रकोष्ठके ।
कपोतपाली विटङ्कः, पटलं छदिषी समे ॥ १०१० ॥

नीध्रं वलीकं तत्प्रान्त, इन्द्रकोशस्तमङ्गकः ।
वलभी छदिराधारो, नागदन्तास्तु दन्तकाः ॥ १०११ ॥

मत्तालम्बोऽपाश्रयः स्यात्, प्रग्रीवो मत्तवारणे ।
वातायनो गवाक्षेऽथ, जालकेऽप्यथ कोटकः ॥ १ १२ ॥

कुसूलोऽश्रिस्तु कोणोऽपि, कोटिः पाल्यश्रि इत्यपि ।
आरोहणं तु सोपानं, निःश्रेणिस्त्वधिरोहणी ॥ १०१३ ॥

गुम्मट, कलुश: ये ५-घरनो उपरी ॥ १०१० ॥ प्रघाण: प्रघण: अलिन्द (पुं न.)-बहिर्द्वार 'प्रकोष्ठक' ... ये ३-बारणानो आगळ भागमां करेलो ओटलो. कपोतपाली विटङ्क (पुं. न.) ये २ पक्षीओने विश्राम माटे बारणानुं मथाळुं स्थान, कबूतर माटे घरनो छज्जो, २ बारणानी परसाळ, कबूतरखानुं पटल (नि.) छदिस् (न.) ये २-छापरुं ॥ १०११ ॥ नीध्र, वलीक (पुं न.) ये २-छापराने नाकाबो भाग, छापराना नवि छेडा. इन्द्रकोश तमङ्ग-तमङ्गक ये २-कुंजी अटारी, अगासी. वलभी-वलभि (स्री.)-छापराने आधार, ये पण स्वरूप छेय छे नागदन्त, दन्तक ये २-(पुं न.) खींटी, खीलो. ॥ १०११ ॥ मत्तालम्ब अपाश्रय, प्रग्रीव (पुं न.) मत्तवारण ये ४ ... कठेडो, ओटा वातायन (पुं न.), गवाक्ष जालक ये ३-जाळी, बारी, ... ॥ १०१२ ॥ कुसूल [कुसूल ... ८८] ये २-... अश्रि-'अश्री' (स्री.), कोण ... (पुं स्री.), कोटि-'कोटी' (स्री.), पालि-पालि (स्री.), ... ये ५-खूणो. आरोहण, सोपान ये २-पगथियुं निःश्रेणि-'णी' ... (स्री.), अधिरोहणी-'अधिरोहिणी' ये

स्थूणा स्तम्भः सालभञ्जी, पाञ्चालिका च पुत्रिका ।
काष्ठादिघटिता लेप्यमयी त्वञ्जलिकारिका ॥ १०१४ ॥
नन्द्यावर्तप्रभृतयो, विच्छन्दा आढ्यवेश्मनाम् ।
समुद्गः सम्पुटः पेटा, स्यात् मञ्जूषाऽथ शोधनी ॥१०१५॥
सम्मार्जनी बहुकरी, वर्धनी च समूहनी ।
सङ्करोऽवकरौ तुल्यावुदूखलमुलूखलम् ॥ १०१६ ॥
प्रस्फोटनं तु पवनमेवघातस्तु कण्डनम् ।
कटः किलिञ्जो मुसलोऽप्योग्रं कण्डोलकः पिटम् ॥१०१७॥
चालनी तितउः शूर्पं, प्रस्फोटनमथाऽन्तिका ।
चुल्ल्यश्मन्तकमुद्धानं, स्यादधिश्रयणी च सा ॥ १०१८ ॥

२–નિસરણી, દાદર ॥ ૧ ૧૩ ॥ स्थूणा स्तम्भः એ ૨–થાંભલો. सालभञ्जी पाञ्चालिका, पुत्रिका એ ૩–ઢીંગ, ઘડ વગેરેથી બનેલી પૂતળી. लेप्यमयी अञ्जलिकारिका એ ૨–ચીતરેલી પૂતળી, માટી વગેરેની બનાવેલી પૂતળી. ॥ ૧ ૧૪ ॥ नन्द्यावर्तः (स्वस्तिक, सर्वतोभद्र) વગેરે શ્રીમન્તોના ઘરોની विच्छन्दकाः (પુ. બ.)–વિશેષ પ્રકારની રચનાઓ. समुद्गः, सम्पुटः [पुटः लि. ८८] એ ૨–ડાબલો. पेटा मञ्जूषा [पेटकः, पेटा लि. ८८] એ ૨–પેટી. शोधनी ॥ ૧ ૧૫ ॥ सम्मार्जनी बहुकरी (પુ. સ્ત્રી) वर्धनी समूहनी [पवनी लि. ८९] એ ૫–સાવરણી. सङ्करः, अवकरः એ ૨–કચરો. उदूखलम्, उलूखलम् એ ૨–ખાંડણી, ખાંડણિયો. ॥ ૧ ૧૬ ॥ प्रस्फोटनम् पवनम् એ ૨–૧ છોડાં કાઢી નાખવાં, ૨ સૂપડું. अवघातः कण्डनम् એ ૨–ખાંડ વગેરેનું ખાંડવું. कटः (પુ.) किलिञ्जः એ ૨–સાદડી, ચટાઈ. मुसलः 'मुसल- मुशल- अयोग्रम् [अयोऽग्रं लि. ८९] એ ૨–(પુ. ન.) મુશળ, સાંબેલું. कण्डोलकः, पिटम् (પુ. ન.) [पिटकः लि. ८९] એ ૨–ટોપલો, ટોપલી, છાબડો. ॥ ૧ ૧૭ ॥ चालनी

स्थाल्युखा पिठरी कुण्डं, चरुः कुम्भी घटः पुनः ।
कुटो कुम्भः करीरश्च, कलशो कलसो निपः ॥ १०१९ ॥

हसन्यङ्गारात् शकटी-धानी-पात्र्यो हसन्तिका ।
भ्राष्ट्रोऽम्बरीष ऋचीषमृजीषं पिष्टपाकभृत् ॥ १०२० ॥

कम्बिर्दर्विः खजाकोऽथ, स्यात् तर्दूर्दारुहस्तकः ।
वार्धानी तु गलन्त्यालू, कर्करी करकोऽथ सः ॥ १०२१ ॥

नालिकेरजः करङ्कस्तुल्यौ स्यात् कर्परी ।
मणिकोऽलिञ्जरो गर्गरीकलश्यौ तु मन्थनी ॥ १०२२ ॥

(સ્ત્રી ન.) [illegible] (પુ. ન.) એ ૨-[illegible]. [illegible]-'સૂર્પ' [illegible] એ ૨-(પુ. ન.) સૂપડું. [illegible], [illegible] (સ્ત્રી), [illegible] [illegible]-'[illegible]' [illegible] [[illegible] [illegible] ૮૯] એ ૫-સૂપડી ॥ ૧ ૧૮ ॥ [illegible], [illegible]-'[illegible]' [illegible] (ત્રિ.) [illegible] (ત્રિ.) [illegible] (પુ.) કુમ્ભી એ ૬-૧ થાળી, ૨ તપેલી. [illegible] (પુ. સ્ત્રી), [illegible] (પુ. ન.) કુમ્ભ (પુ. સ્ત્રી), કરીર (પુ. ન.), [illegible] (ત્રિ.) [illegible] (ત્રિ.) નિપ (પુ. ન.) એ ૭-ઘડો, [illegible]. ॥ ૧ ૧૯ ॥ [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], હસન્તિકા એ ૫-સગડી [illegible] (પુ. ન.), અમ્બરીષ (પુ. ન.) એ ૨-[illegible] વગેરે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એ ૨-[illegible], [illegible] ॥ ૧ ૨ ॥ [illegible] [illegible] (સ્ત્રી) [illegible]-'[illegible]' [illegible] એ ૩ [illegible] [illegible] (સ્ત્રી) [illegible] એ ૨-[illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]-[illegible] (સ્ત્રી), [illegible], [illegible] (પુ. ન.) એ ૫-[illegible], નાનું પાણીનું પાત્ર. ॥ ૧ ૨૧ ॥ [illegible]-નાલિકેરની [illegible] [illegible] (ત્રિ.) [illegible] એ ૨-[illegible] [illegible] વગેરે. [illegible] [illegible] એ ૨ (પુ. ન.)-[illegible] [illegible] [illegible] પાત્ર, મોટો [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] એ ૩-[illegible] [illegible] ([illegible]). ॥ ૧ ૨૨ ॥

वैशाखः खजको मन्थो, मन्थानो मन्थदण्डकः ।
मन्थः कुम्भोऽस्य विष्कम्भो, मञ्जीरः कुटरोऽपि च ॥१०२३॥
पालाजीरो वर्धमानः, शरावः कोशिका पुनः ।
मल्लिका चषकः कंसः, पारी स्यात् पानभाजनम् ॥१०२४॥
कुतूश्चर्मस्नेहपात्रं, कुतुपस्तु तदल्पकम् ।
दृतिः खल्लश्चर्ममयी, स्याच्च करकपात्रिका ॥१०२५ ॥
सर्वमावपनं भाण्डं, पात्रामत्रे तु भाजनम् ।
तद्विशालं पुनः स्थालं, स्यात् पिधानमुदञ्चनम् ॥ १०२६ ॥
शैलोऽद्रिः शिखरी शिलोच्चयगिरी गोत्रोऽचलः सानुमान्,
ग्रावा पर्वतभूध्रभूधरधराऽहार्या नगो ऽथोदयः ।
पूर्वाद्रिश्चरमाद्रिरस्त उदगद्रिस्त्वद्रिराड् मेनका-
प्राणेशो हिमवान् हिमालयहिमप्रस्थौ भवानीगुरुः ॥१०२७॥

वैशाखः खजकः मन्था 'मथिन्' (पु) मन्थानः मन्थदण्डकः, मन्थः, कुम्भः [धाता शि ६] ए ७–मन्थानक, रवैयो. विष्कम्भः, मञ्जीरः कुटरः (दण्डकस्य दण्डकरोधकम् मञ्जीरम् दे)[कुटकः शि ६] ए ३–रवैयाने बांधवानो थांभलो, थांभली वगेरे ॥ १ २३ ॥ पालाजीरः वर्धमानः (पु. न.), शरावः (पु न) ए ३–शिकोरुं, शकोरु. कोशिका, मल्लिका, चषकः (पु न.) कंसः (पु न) पारी, पानभाजनम् ए ९–प्यालो, जल पीवानुं पात्र ॥ १ २४ ॥ कुतूः (स्त्री.)–घी, तेल वगेरे भरवानुं मोटुं चर्मपात्र, कुडलुं. कुतुपः (पु न.)–घी, तेल वगेरे भरवानुं नानुं चर्मपात्र, नानुं कुडलुं. दृतिः (पु.) खल्लः (पु. न.) ए २–मशक. करकपात्रिका–चामडानी झारी, चामडानुं कमंडळ जेवुं पात्र. ॥ १ २५ ॥ आवपनम्, भाण्डम् ए २–दरेक प्रकारनुं वासण. पात्रम् (त्रि.) अमत्रम्, भाजनम् ए ३–वासण (अमर आवपन वगेरे पांच शब्दो एकार्थक माने छे) स्थालम् (स्त्री न.)–मोटुं वासण. पिधानम् उदञ्चनम् ए २–ढांकणुं, ढांकणु. ॥ १०२६ ॥ शैलः अद्रिः (पु.) शिखरी 'इन्' (पु) शिलोच्चयः

स्यात्स्युखा पिठरं कुण्डं, चरुः कुम्भी घटः पुनः ।
कुटः कुम्भः करीरश्च, कलशः कलसो निपः ॥ १०१९ ॥

हसन्त्यङ्गारस् शकटी-धानी-पात्र्यो हसन्तिका ।
भ्राष्ट्रोऽम्बरीषमृचीषमृजीषं पिष्टपाकभृत् ॥ १०२० ॥

कम्बिर्दर्वि खजाकोऽस्य, स्यात् तर्दूर्दारुहस्तकः ।
पार्यन्त्यां तु गलन्त्यालूः, कर्करी करकोऽस्य सः ॥१०२१॥

नालिकेरजः करङ्कस्तुल्यौ कटाहकर्परौ ।
मणिकोऽलिञ्जरो गर्गरीकलश्यौ तु मन्थनी ॥ १०२२ ॥

[illegible]

रत्नसानुः सुमेरुः स्वः-स्वर्गि-काञ्चनतो गिरिः ।
प्रस्थं तु शिखरं कूटं, प्रपातस्त्वतटो भृगुः ॥ १०३२ ॥
मेखला मध्यभागोऽद्रेर्नितम्बः कटकश्च सः ।
दरी स्यात् कन्दरोऽस्त्रीबिले तु गह्वरं गुहा ॥ १०३३ ॥
द्रोणी तु शैलयोः सन्धिः, पादाः पर्यन्तपर्वताः ।
दन्तकास्तु बहिस्तिर्यक्प्रदेशा निर्गता गिरेः ॥ १०३४ ॥
अधित्यकोर्ध्वभूमिः स्यादधोभूमिरुपत्यका ।
स्नुः प्रस्थं सानुरस्त्री तु, पाषाणः प्रस्तरो दृषद् ॥१०३५॥
ग्रावा शिलोपलौ गण्डशैलाः स्थूलोपलाश्च्युताः ।
स्यादाकरः खनिः खानिर्गञ्जा धातुस्तु गैरिकम् ॥१०३६॥

આ નામનો ચુડાચલ પર્વત લોકાલોક ચક્રવાલ એ ૨-દ્વીપ અને સમુદ્રને વીંટીને રહેલ લોકાલોક નામનો પર્વત, અંધકાર અને જગતની વચ્ચે આવેલો તે નામનો એક કલ્પિત પર્વત મેરુ સ્વર્ગિગિરિ ॥ ૧ ૩૧ ॥ રત્નસાનુ સુમેરુ સ્વર્ગિરિ, સ્વર્ગિગિરિ કાઞ્ચનગિરિ એ ૭ (પુ.)-મેરુપર્વત. પ્રસ્થમ્ શિખરમ્ કૂટમ્ એ ૩-(પુ. ન.) શિખર પ્રપાત અતટ ભૃગુ (પુ.) એ ૩-૧ પર્વતનું ઊંચું સ્થાન, ૨ પર્વત ઉપરથી પડવાનું સ્થાન. ॥ ૧ ૩૨ ॥ મેખલા નિતમ્બ કટક (પુ. ન.) એ ૩-પર્વતનો મધ્યભાગ. દરી, કન્દર (ત્રિ.) એ ૨-કૃત્રિમ ગુફા. ગહ્વર (પુ. ન.) ગુહા એ ૨-સ્વાભાવિક ગુફા (કોઈની બનાવેલ ન હોય તે). ॥ ૧ ૩૩ ॥ દ્રોણી-બે પર્વતના સાંધાવાળી ભૂમિ (બે પર્વતની સંધી) પાદા પર્યન્તપર્વત એ ૨ (પુ. ન.)-મુખ્ય પર્વતની નીચેના નાના પર્વતો. દન્તક (પુ. ન.)-પર્વતના દાંત જેવા નીકળેલા ભાગો ॥ ૧ ૩૪ ॥ અધિત્યકા-પર્વતની ઉપરની ભૂમિ ઉપત્યકા-પર્વતની નીચેની ભૂમિ (તળેટી) સ્નુ (પુ.) પ્રસ્થ (પુ. ન.), સાનુ (પુ. ન.) એ ૩-શિખર પર્વત ઉપરનો સરખો ભૂમિભાગ. પાષાણ 'દૃષદ્' (પુ.), પાષાણ, પ્રસ્તર, દૃષદ્ (સ્ત્રી.) ॥ ૧ ૩૫ ॥, ગ્રાવા

हिरण्यनाभो मैनाको, सुनाभश्च हिमात्मजः ।
रजताद्रिस्तु कैलासोऽष्टापदः स्फटिकाचलः ॥१०२८॥
क्रौञ्चः क्रुञ्चोऽस्य मलयः, आषाढो दक्षिणाचलः ।
स्याद् माल्यवान् प्रस्रवणो, विन्ध्यस्तु जलवासकः ॥१०२९॥
मधुजयो विमलाद्रिरिन्द्रकीलस्तु मन्दरः ।
सुवेले स्यात् त्रिकूटस्त्रिककुत्त्रिककुच्च सः ॥ १०३० ॥
उज्जयन्तो[1] रैवतकः, सुदर्शः पारियात्रिकः ।
लोकालोकश्चक्रवालोऽथ मेरुः कर्णिकाचलः ॥ १०३१ ॥

गिरि (पु) [illegible] [illegible] साधुमान् 'मत्' (पु) [illegible] 'मत' (पु), [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] ([illegible], [illegible] [illegible] [illegible] नगेरे [illegible]) [[illegible] 'मृत्' (पु) [illegible] [illegible] [illegible] ने ४–शे १५८ [illegible] शि ६०] ने १५ पर्वत. [illegible] [illegible] (पु) ने २–[illegible]. [illegible] [illegible] ने २–[illegible] [illegible] (पु), [illegible] 'मत्' (पु) [illegible], हिमवान् 'मत्' (पु) [illegible] [illegible] [illegible] ने ७–हिमालय ॥ १ २७ ॥ हिरण्यनाभ [illegible] [illegible] ने ३–हिमालयनो पुत्र रजताद्रि (पु), कैलास [illegible] [illegible] [[illegible] [illegible], हिमवत्त ने ३–शे १५८] ने ४–[illegible] ॥ १ २८ ॥ क्रौञ्च, क्रुञ्च [क्रौञ्च शि ६०] ने २ क्रौञ्च पर्वत. मलय (पु न), आषाढ दक्षिणाचल [[illegible] (पु) शे १५८] ने ३–मलयाचल पर्वत. माल्यवान् 'मत्' (पु) [illegible] ने २–माल्यवान पर्वत. विन्ध्य, जलवासक ने २–विन्ध्याचल ॥ १ २९ ॥ मधुजय विमलाद्रि ने २ [illegible] पर्वत इन्द्रकील, मन्दर ने २ मन्दराचल सुवेल, त्रिकूट त्रिककुद् त्रिककुभ् (पु) ने ४–[illegible] ॥ १ ३ ॥ उज्जयन्त रैवतक ने २–[illegible] पर्वत गिरनार. सुदर्श (पु), पारियात्रिक ने २–

[1] [illegible]–शी क ।

रत्नसानुः सुमेरुः स्वः-स्वर्गि-काञ्चनतो गिरिः[1] ।
शृङ्गं तु शिखरं कूटं, प्रपातस्त्वतटो भृगुः[1] ॥ १०३२ ॥
मेखला मध्यभागोऽद्रेर्नितम्बः कटकश्च सः ।
दरी स्यात् कन्दरोऽखातबिले तु गह्वरं[1] गुहा ॥ १०३३ ॥
द्रोणी तु शैलयोः सन्धिः, पादाः पर्यन्तपर्वताः[1] ।
दन्तकास्तु बहिस्तिर्यक्प्रदेशा निर्गता गिरेः[1] ॥ १०३४ ॥
अधित्यकोर्ध्वभूमिः स्यादधोभूमिरुपत्यका ।
स्नुः[1] प्रस्थः सानुरस्त्री तु, पाषाणः प्रस्तरो दृषद् ॥१०३५॥
ग्रावा शिलोपलौ गण्डशैलाः स्थूलोपलाश्च्युताः ।
स्यादाकरः खनिः खानिर्गञ्जो धातुस्तु गैरिकम् ॥१०३६॥

આ નામનો [illegible] પર્વત. [illegible], [illegible] એ ૨–દ્વીપ અને સમુદ્રને વીંટીને રહેલ લોકાલોક નામનો પર્વત, અંધકાર અને જગતની વચ્ચે આવેલો તે નામનો એક કલ્પિત પર્વત [illegible] ॥ ૧ ૩૧ ॥ રત્નસાનુ, સુમેરુ, સ્વર્ગિરિ, સ્વર્ગિગિરિ, કાઞ્ચનગિરિ એ ૭ (પુ.)–મેરુપર્વત. શૃઙ્ગમ્ શિખરમ્ કૂટમ્ એ ૩–(પુ. ન.) શિખર પ્રપાત [illegible] ભૃગુ (પુ.) એ ૩–૧ પર્વતનું ઊંચું સ્થાન, ૨ પર્વત ઉપરથી પડવાનું સ્થાન. ॥ ૧ ૩૨ ॥ મેખલા નિતમ્બ, કટક (પુ. ન.) એ ૩–પર્વતનો મધ્યભાગ. દરી કન્દર (ત્રિ.) એ ૨–કૃત્રિમ ગુફા. ગહ્વરમ્ (પુ. ન.) ગુહા એ ૨–સ્વાભાવિક ગુફા (કોઈની બનાવેલ ન હોય તે) ॥ ૧ ૩૩ ॥ દ્રોણી–બે પર્વતના સંધિસ્થાનની ભૂમિ (બે પર્વતની સંધી) પાદાઃ પર્યન્તપર્વતાઃ એ ૨ (પુ. બ.)–મુખ્ય પર્વતની નીચેના નાના પર્વતો. દન્તકાઃ (પુ. બ.)–પર્વતના દાંત જેવા નીકળતા ભાગો. ॥ ૧ ૩૪ ॥ અધિત્યકા–પર્વતની ઉપરની ભૂમિ. ઉપત્યકા–પર્વતની નીચેની ભૂમિ (તળેટી) સ્નુઃ (પુ.) પ્રસ્થઃ (પુ. ન.), સાનુઃ (પુ. ન.) એ ૩–શિખર, પર્વત ઉપરની સરખી ભૂમિભાગ. પાષાણ, પ્રસ્તર (પુ.), [illegible], [illegible], દૃષદ્ (સ્ત્રી.) ॥ ૧ ૩૫ ॥ ગ્રાવા

शुक्लधातौ पाकशुक्ला, कठिनी खटिनी खटी ।
लोहं कालायसं शस्त्रं, पिण्डं पारशवं घनम् ॥ १०३७ ॥
गिरिसारं शिलासारं, तीक्ष्ण-कृष्णामिषे अयः ।
सिंहानं घूर्ण मण्डूरं-सरणान्यसः किट्टके ॥ १०३८ ॥
सर्वं च तैजसं लोहं, विकारस्त्वयसः कुशी ।
ताम्रं म्लेच्छमुखं शुल्बं, रक्तं द्व्यष्टमुदुम्बरम् ॥ १०३९ ॥
म्लेच्छशाबरभेदाख्यं, मर्कटास्यं कनीयसम् ।
ब्रह्मवर्धनं वरिष्ठं, सीसं तु सीसपत्रकम् ॥ १०४ ॥
नागं गण्डूपदभवं, वप्रं सिन्दूरकारणम् ।
वध्रं स्वर्णारि-योगेष्टे, यवनेष्टं सुवर्णकम् ॥ १०४१ ॥

ઘનમ્ (પુ) [illegible] (પુ ન) એ ૭-પથ્થર [illegible] (પુ સ્ત્રી) પર્વતમાંથી છૂટા પડેલા મોટા પથ્થર, [illegible], [illegible] (સ્ત્રી), [illegible] (સ્ત્રી) [illegible] (પુ સ્ત્રી) એ ૪-ખાણ ધાતુ (પુ) [illegible] એ ૨-૧ ગેરુ, ૨ પર્વતમાંથી નીકળતું સોનું, રૂપું વગેરે ધાતુ ॥ ૧૦૩૬ ॥ શુક્લધાતુ (પુ) પાકશુક્લા કઠિની ખટિની ખટી [ખડી શિ ૯૧] એ ૫-ખડી ધાતુ, ચાક. લોહમ્ (પુ ન) કાલાયસમ્ શસ્ત્રમ્, પિણ્ડમ્, પારશવમ્ (પુ ન) ઘનમ્ ॥ ૧૦૩૭ ॥ ગિરિસારમ્ (પુ ન) શિલાસારમ્ (પુ ન) તીક્ષ્ણમ્ કૃષ્ણામિષમ્ અય 'અયઃ' (ન) [ચીનમ્ ચીનજમ્ શે ૧૫૦] એ ૧૧-લોઢું. સિંહાનમ્, ઘૂર્ણમ્, મણ્ડૂરમ્ સરણમ્ એ ૪-લોઢાનો મેલ, લોઢાનો કાટ ॥ ૧૦૩૮ ॥ લોહમ્ (પુ ન)-સોનું વગેરે સર્વે ધાતુઓ (સોનું, રૂપું, તાંબુ, પિત્તળ, કાંસુ, જસત, સીસું, લોઢું વગેરે ધાતુ) કુશી (સ્ત્રી)-લોઢાની કોશ. તામ્રમ્ મ્લેચ્છમુખમ્, શુલ્વમ્, રક્તમ્, દ્વ્યષ્ટમ્, 'ઉદુમ્બરમ્' ॥ ૧૦૩૯ ॥ મ્લેચ્છમ્ શાબરમ્ ભેદાખ્યમ્ મર્કટાસ્યમ્ કનીયસમ્ બ્રહ્મવર્ધનમ્ વરિષ્ઠમ્ [તામ્રકમ્, ઔદુમ્બરમ્ શે ૧૬૦ ઔદુમ્બરમ્ શિ ૯૨] એ ૧૨ તાંબુ. સીસમ્ 'સીસકમ્' (પુ ન), સીસપત્રકમ્ ॥ ૧૦૪૦ ॥ નાગમ્

वङ्गं त्रपु स्वर्णज-नागजीवने,
मृद्वङ्ग-रङ्गे गुरुपत्र-पिच्चटे।
स्याच्चक्रसंज्ञं तमरं च नागजं,
कस्तीरमाऽऽलीनक-सिंहले[1] अपि ॥ १०४२ ॥

स्याद् रूप्यं[2] कलधौत-तार-रजत-श्वेतानि दुर्वर्णकं,
खर्जूरं च हिमांशु-हंस-कुमुदाभिख्यं सुवर्णं[3] पुनः।
स्वर्णं हेम हिरण्य-हाटक-वसून्यष्टापदं काञ्चनं,
कल्याणं कनकं महारजत-रै-गाङ्गेय-रुक्माण्यपि ॥१०४३॥

त्रपुषमनम् कलम् सिन्दूरकारणम्, वङ्गम् (पु न) कथीर (पु.), [illegible], [illegible] दुर्वर्णकम् [महाबलम् पीच पत्रम् स्पोटकम्, [illegible], मधुपर्णकम् ने ६—शै १६०] ने ११-त्रीपुं ॥ १ ४१ ॥ सीसम्, सीसं (न) सर्पयम् नागजीवनम् मृदङ्गम् रङ्गम् गुरुपत्रम् पिच्चटम् चक्रसंज्ञम्, तमरम्, नागजम्, कस्तीरम् आलीनम् —आलीनकम्, सिंहलम् [वैदकम्म बवम् सकनक, एवं 'म' (न) पत्रम् मधुरम् स्नेहम्, [illegible], सुवर्णकम् ने ६—शै १६१] ने १४-अर्ध ॥ १ ४२ ॥ रूप्यम्, कलधौतम्, तारम् रजतम् (पु न), श्वेतम् (सितम् वगेरे) दुर्वर्णक-दुर्वर्णकम्, खर्जूरम्, हिमांशु—चन्द्राह्वयम् हंसाह्वयम् कुमुदाह्वयम् [वसुधम्, वैरम्, पीतकम् वसु (न) मौक्तम् शुभ्रम् सौभम्, चान्द्रम्, [illegible], भीम (न), अर्धीनकम् ने ११-शै १६२] ने १०-२१, सुवर्णम् (पु न) स्वर्णम् (पु न), हेम 'न' (न)—हैमम् (पु न) हिरण्यम् (पु न) हाटकम् (पु न) वसु (न) अष्टापदम् (पु न), काञ्चनम्, कल्याणम्, कनकम्, महारजतम्, रा: 'रै' (पु स्त्री) गाङ्गेयम्, रुक्मम् ॥ १ ४३ ॥,

---

१ स्याद् पीतपत्रम्। २ भाड्ड वज्रधौतम्। ३ सौम्यम्।

कलधौत-लोहोत्तम-वह्निबीजा
न्यपि गारुडं गैरिक-जातरूपे ।
तपनीय-चामीकर-चन्द्र-भर्मा-
ऽर्जुन-निष्क-कार्तस्वर-कर्बुराणि ॥ १०४४ ॥
जाम्बूनदं शातकुम्भं, रजतं भूरि भूत्तमम् ।
हिरण्य-कोशाऽकुप्यानि, हेम्नि रूप्ये कृताकृते ॥१०४५॥
कुप्यं तु तद्द्वयादन्यद्, रूप्यं तु द्वयमाहतम् ।
अलङ्कारसुवर्णं तु, शृङ्गीकनकमाग्रुपम् ॥ १०४६ ॥
रजतं च सुवर्णं च, संश्लिष्टे घनगोलकः ।
पित्तलमऽऽरेऽऽरकूटः, कपिलोहं सुवर्णकम् ॥१०४७॥
रिरी रीरी च रीतिश्च, पीतलोहं सुलोहकम् ।
ब्राह्मी तु राज्ञी कपिला, ब्रह्मरीतिर्महेश्वरी ॥ १ ४८ ॥

कलधौतम्, लोहोत्तमम्, वह्निबीजम्, गारुडम्, गैरिकम्, जातरूपम्, तप नीयम्, चामीकरम्, चन्द्रः (पु न), भर्म भर्म (न) अर्जुनम्, निष्क (पु न), कार्तस्वरम्, कर्बुरम्-कर्बुरम्, कर्बुरम् कर्बुरम् (पु न) ॥ १ ४४ ॥ जाम्बूनदम्, शातकुम्भम्, रजतम्, भूरि (पु न) भूत्तमम् [कोशनम्, सुवर्ण, तारकीलकम्, पीतकम्, शाकम्बरम्, रुक्मकम्, कौशल्य म् शिलोद्भवम् ॥ ११३ ॥, हैमम्, कर्णिकारकाञ्चनम्, वेणुकीचकम् ये ११-थी ११३-११४ शातकौम्भम् [शि ६१] ये ३३-सोनुं. हिर ण्यम्, कोशम्-कोष अकुप्यम् ये ३-सोनुं रूपुं, सोनुं अथवा रूपानां सिक्का, आभूषण वगेरे बनेली वस्तु ॥ १ ४५ ॥ कुप्यम्-सोना अने रूपा सिवायनी धातु रूप्यम्-रूप्य (नाणा वगेरेने सिक्को) अथवा आरूप्य (सोना अगर रूपाने सिक्को), दीनार वगेरे. अलङ्कारसुवर्णम् शृङ्गीकनकम् आभुपम् ये ३-अलंकार माटेनुं सोनुं ॥ १ ४६ ॥ घनगोलक (पु न)-सोनुं अने रूपाथी मिश्र धातु पित्तल (पु स्त्री न) आर (पु न) ये २-पित्तल लिपिर आरकूट (पु न), कपिलोहम्, सुवर्णकम् ये रच्य रिरी

कांसे विद्युत्प्रियं घोषं, प्रकाशं वङ्ग-शुल्बजम् ।
घण्टाशब्दमसुराह्वं, रवणं लोहजं मलम् ॥ १०४९ ॥
सौराष्ट्रके पञ्चलोहं, वर्त्तलोहं तु वर्त्तकम् ।
पारदः पारतः सूतो, हरबीजं रसश्चलः ॥ १०५० ॥
अभ्रकं स्वच्छपत्रं खमेघाख्यं गिरिजामले ।
स्रोतोऽञ्जनं तु कापोतं, सौवीरं कृष्णयामुने ॥ १०५१ ॥
अथ तुत्थं शिखिग्रीवं, तुत्थाञ्जन-मयूरके ।
मूषातुत्थं कांस्यनीलं, हेमतारं वितुन्नकम् ॥ १०५२ ॥
स्यात् तु कर्परिकातुत्थममृतासङ्गमञ्जनम् ।
रसगर्भं तार्क्ष्यशैलं, तुल्ये दार्वीरसोद्भवे ॥ १०५३ ॥

रीती रीतिः–'रीति' पीतलोहम्, सुवर्णकम्–सुवर्णकम् એ ८ પિત્તળ. ब्राह्मी राज्ञी, कपिला, ब्रह्मरीतिः (स्त्री) महेश्वरी એ ५–એક જાતનું પિત્તળ. ॥ १०४८ ॥ कांसम्, विद्युत्प्रियम्, घोष प्रकाशम्, वङ्गशुल्बजम्, घण्टाशब्दम्, असुराह्वम् (वसम्), रवणम् लोहजम् मलम् એ १०–કાંસુ ॥ १०४९ ॥ सौराष्ट्रकम्, पञ्चलोहम् એ २–પાંચ ધાતુ (તાંબુ, પિત્તળ, કલઈ સીસુ, લોઢું) वर्त्तलोहम्, वर्त्तकम् એ २–એક જાતનું લોઢું. पारदः (पु. न), पारतः (पु न) सूतः हरबीजम्, रसः चलः [चपलः शि ५१] એ ६–પારો. ॥ १०५० ॥ अभ्रकम् स्वच्छपत्रम् खम् ([illegible]) मेघम् ([illegible]), गिरिजामलम् (–गिरिजम् अमलम्) એ ५–અબરખ. स्रोतोऽञ्जनम्, कापोतम्, सौवीरम्, कृष्णम्, यामुनम् એ ५–સુરમો. ॥ १०५१ ॥ तुत्थम्, शिखिग्रीवम्, तुत्थाञ्जनम्, मयूरकम् એ ४–મોરથુથુ. मूषातुत्थम्, कांस्यनीलम्, हेमतारम्, वितुन्नकम् એ ४–એક જાતનું મોરથુથુ, નીલ અંજન. ॥ १०५२ ॥ कर्परिकातुत्थम्, अमृतासङ्गम्, अञ्जनम् એ ३ ખાપ-

कलधौत-लोहोत्तम-वह्निबीजा-
न्यपि गारुडं गैरिक-जातरूपे ।
तपनीय-चामीकर-चन्द्रभर्मा-
ऽर्जुन-निष्क-कार्तस्वर-कर्बुराणि ॥ १०४४ ॥

जाम्बूनदं शातकुम्भं, रजतं भूरि भूत्तमम् ।
हिरण्य-कोशोऽकुप्यानि, हेम्नि रूप्ये कृताकृते ॥१०४५॥
कुप्यं तु तद्द्वयादन्यत्, रूप्यं तु द्वयमाहतम् ।
अलङ्कारसुवर्णं तु, शृङ्गीकनकमाभुषम् ॥ १०४६ ॥
रजतं च सुवर्णं च, संश्लिष्टे घनगोलकः ।
पित्तलाऽऽरेऽप्याऽऽरकूटः, कपिलोहं सुवर्णकम् ॥१०४७॥
रिरी रीरी च रीतिश्च, पित्तलोहं सुलोहकम् ।
ब्राह्मी तु राज्ञी कपिला, ब्रह्मरीतिर्महेश्वरी ॥ १०४८ ॥

कलधौतम्, लोहोत्तमम्, वह्निबीजम्, गारुडम्, गैरिकम्, जातरूपम्, त- पनीयम्, चामीकरम्, चन्द्र (पु न), भर्म भर्म (न), अर्जुनम्, निष्क (पु न), कार्तस्वरम्, कर्बुरम्-कर्बुरम्, कर्बूरम्, कर्बूरम् (पु न) ॥ १०४४ ॥ जाम्बूनदम्, शातकुम्भम्, रजतम्, भूरि (पु न) भूत्तमम् [शोभनम्, सुवर्णम्, [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] शि० ॥ ११७ ॥ [illegible] [illegible], [illegible] ए ११-थी ११३-११४ [illegible] [शि ६१] ए ११-सोनुं. हिरण्यम्, कोषः-कोश अकुप्यम् ए ३-सोनुं, रूपुं, सोनुं अगर रूपाना सिक्का, आभूषण वगेरे घडेली वस्तु. ॥ १०४५ ॥ कुप्यम्-सोना अगर रूपा सिवायनी धातु रूप्यम्-रूप्य (सोना वगेरेनो सिक्को) अथवा रूप्य (सोना अगर रूपानो सिक्को), दीनार वगेरे. अलङ्कारसुवर्णम् शृङ्गीकनकम् आभुषम् ए ३-अलङ्कार माटेनुं सोनुं. ॥ १०४६ ॥ घनगोलकः (पु न)-सोनुं अने रूपानी मिश्र धातु. पित्तलम् (पु स्त्री न) आरम् (पु न) ए २-पित्तल विशेष आरकूट (पु न), कपिलोहम्, सुवर्णकम् ॥ १०४७ ॥ रिरि,

आलं पीतनतालानि', गोदन्तं' नटमण्डनम् ।
बर्बरिर्लोमहर्षोऽपि, मनोगुप्ता मनःशिला ॥ १०५९ ॥

करवीरा नागमाता, रोचनी' रसनेत्रिका ।
नेपाली कुनटी गोला, मनोह्वा नागजिह्विका ॥ १०६० ॥

सिन्दूरं' नागजं' नागरक्तं शृङ्गारभूषणम् ।
चीनपिष्टं हंसपादकुरुविन्दे' तु हिङ्गुलो ॥ १०६१ ॥

शिलाधातु स्याद् गिरिजमर्घ्यं' गैरेयमश्मजम् ।
क्षारः काचो' कुलाली' तु, स्यात् चक्षुष्या कुलत्थिका ॥ १०६२ ॥

बोलो' गन्धरसः प्राणः, पिण्डो गोपरसः समः' ।
रत्नं वसु मणिस्तत्र, वैडूर्यं' बालवायजम् ॥ १०६३ ॥

शिलाजित्(न) कर्पूरक वंशपत्रकम् ॥ १ ५८ ॥ आलम् पीतनम्, तालम्, गोदन्तम्, नटमण्डनम्, बर्बरिः (पु), लोमहर्ष (पु) [गोरि चम् शि ६२] से १३–હરતાલ. मनोगुप्ता, मनःशिला ॥ १०५९ ॥ करवीरा, नागमाता 'चा' (સ્ત્રી) रोचनी, (સ્ત્રી), रसनेत्रिका नेपाली कुनटी, गोला, मनोह्वा, नागजिह्विका, [शिला, नैपाली शि ६३] એ ११–મનશીલ ધાતુ ॥ १ ६ ॥ सिन्दूरम् नागजम्, नागरक्तम्, शृङ्गारभूषणम् चीनपिष्टम् [शृङ्गारम् शि ६३] એ ५–સિન્દૂર हंसपादः कुरुविन्दम् हिङ्गुलः (पु न) [हिङ्गुल शि ६३] એ ३–હિંગળો ॥ १ ६१ ॥ शिलाधातु (न.), गिरिजम् अर्घ्यम्, गैरेयम्, अश्मजम् એ ५–શિલાજીત क्षारः काचः એ २–ઋષભક્ષાર–સંચળીખાર कुलाली चक्षुष्या, कुलत्थिका (रसमाला) એ ३–નીલાંજન, અંજનો સુરમો ॥ १ ६२ ॥ बोलः, गन्धरसः, प्राणः पिण्डः, गोपरसः समः [गोपः, रसः शि ६४] એ ६–હીરાબોળ. रत्नम् वसु (न.), मणि (पु स्त्री) [माणिक्यम् शि ६४] એ ३–રત્ન. (हीरकम्, मौक्तिकम्, वर्णम्, रजतम्, कनकम्, प्रवालम्, वगैरे એ ८–રત્નની જાતિઓ છે) वैडूर्यम् बालवायजम् એ २–વૈડૂર્ય રત્ન ॥ १ ६३ ॥

पुष्पाञ्जनं रीतिपुष्पं, पौष्पकं पुष्पकेतु च ।
माक्षिकं तु मधुधातुः स्यात्, चक्रनामोऽश्मनामकः ॥१०५४॥
ताप्यो नदीजः कमठीरिस्तारारिरिटिमाक्षिकः ।
गौराष्ट्री पार्वती काक्षी, काक्षिका पर्पटी सती ॥ १०५५ ॥
ताम्रकी तुवरी कंसोद्भवा काच्छी मृदाह्वया ।
कासीसं धातुकासीसं, खेचरं धातुशेखरम् ॥ १०५६ ॥
द्वितीयं पुष्पकासीसं, कंसकं नयनौषधम् ।
गन्धाश्मा शुल्व-पामारि-कुष्ठारिगन्धिको गन्धकः ॥ १०५७ ॥
सौगन्धिकः शुकपुष्पो, हरितालं तु पिञ्जरम् ।
विडालकं विसगन्धि, खर्जूरं वंशपत्रकम् ॥ १०५८ ॥

रीति नो अर्थ पीतळ छे. रसगर्भम् तार्क्ष्यशैलम् [रसाञ्जनम्, रसाग्रजम् शि ८२] ए २–रसांजन, रसवती–एक जातनुं अंजन (प्रमाणे नारीनुं दूध वगेरे) बनावेलु ॥ १ ५३ ॥ पुष्पाञ्जनम् रीतिपुष्पम् पौष्पकम्, पुष्पकेतु (न.) ए ४–कुसुमांजन १. पुष्पमांथी बनावेल अंजन, २. पीतळमांथी बनावेल अंजन. माक्षिकम्, मधुधातु (पु.), चक्रनामक [चक्रनाम शि ८२] ए ४–माक्षिक धातु–सोनुं माक्षिक के रौप्यमाक्षिक ॥ १ ५४ ॥ ताप्य, नदीज, कमठारि (पु.), तारारि (पु.) गिरिमाक्षिक ए ५–१ सोनामाखी २ माक्षिक धातु. गौराष्ट्री, पार्वती, काक्षी काक्षिका, पर्पटी, सती ॥ १ ५५ ॥ ताम्रकी तुवरी, कंसोद्भवा काच्छी, मृदाह्वया–मृद् (मृत्तिका, मृत्स्ना शब्द) ए ११–सौराष्ट्रनी माटी, फटकडी. कासीसम्, धातुकासीसम्, खेचरम् धातुशेखरम् ए ४–रातो हीराकसी. ॥ १ ५६ ॥ पुष्पकासीसम्, कंसकम् नयनौषधम् ए ३–बीजी जातनी हीराकसी. गन्धाश्मा शब्द (पु.), शुल्वारि (पु.) पामारि (पु.) कुष्ठारि (पु.) गन्धिक गन्धक ॥ १ ५७ ॥ सौगन्धिक शुकपुष्प ए ८–गंधक हरितालम् पिञ्जरम्, विडालकम्,

अथाप्कायमाह–

नीरं वारि जलं दकं कमुदकं पानीयमम्भः कुशं,
तोयं जीवनजीवनीयसलिलार्णांस्यम्बु वाः संवरम् ।
क्षीरं पुष्करमेघपुष्पकमलान्यापः पयःपाथसी,
कीलालं भुवनं वनं घनरसो यादोनिवासोऽमृतम् ॥१०६९॥
कुशीनमं कबन्धं च, प्राणदं सर्वतोमुखम् ।
असार्णोऽस्थानगोमस्तौघमर्गार्थं वाऽज्वलस्पृशि ॥ १०७० ॥

स्फटिक भेदरूप छे अने ते क्षीरस्फटिक तथा तैलस्फटिकथी जुदा छे मुक्तिकम् मौक्तिकम्, मुक्ता, मुक्ताफलम् रसोद्भवम् ओ ५-छीप वगेरेथी उत्पन्न थनारां मोती हस्तिकुम्भमत्स्यौ तु वंश शूकरवराहो । मेघो मुक्तमो वेणुवंशयो मौक्तिकयोनया ॥ ..-हाथीना मस्तक तथा दंत शुन अने सूअरनी दाढ, मेघ, सर्प वास, अने मत्स्य-आम्भ मोतीओनी उत्पत्ति थाय छे ॥ १ ६८ ॥

॥ इति पृथ्वीकायः समाप्तः ॥

अथाप्कायनामानि–

नीरम् 'नारम्' वारि (न) 'वारम्' जलम् दकम् कम् उदकम् पानीयम्, अम्भः 'स्' (न) कुशम् तोयम् जीवनम् जीवनीयम्, सलिलम् अर्णः 'स्' (न), अम्बु (न.) वाः 'र्' (स्त्री.) संवरम्-'शम्बरम्, शंबरम्' क्षीरम्, पुष्करम् मेघपुष्पम्, कमलम् आपः 'अप्' (स्त्री न) पयः 'स्' (न) पाथ 'स्' (न.), कीलालम् भुवनम् वनम् घनरसः (पु न) यादोनिवासः, अमृतम् ॥ १ ६६ ॥ कुशीनमम् कबन्धम् 'कमन्धम्' प्राणदम्, सर्वतोमुखम् [शिम्बरम्, इरा सैन्धम्, कृपीटम्, शम्बर मधुरम् ॥ १६४ ॥ शिव पिप्पलम् पावकम् वैशिकम् कमलम्, पाललम् वसूयम्, ओ १३- पवूरम्, पीळु पाणी शितिमर-नदि प्रस्तावु पाणी. वाकलम्-ठंडका

---

१ मकम् ।–शि० क० । २ शिम्बरम् । ३ सलिलम् ।–ग्राम् ।

मरकतं त्वश्मगर्भं, गारुत्मतं हरिन्मणिः ।
पद्मरागो लोहितकलक्ष्मीपुष्पोऽरुणोपलः ॥ १०६४ ॥
नीलमणिस्त्विन्द्रनीलः, सूचीमुखं तु हीरके ।
वरारकं रत्नमुख्यं, वज्रपर्यायनाम च ॥ १०६५ ॥
विराटजो राजपट्टो, राजावर्तोऽथ विद्रुमे ।
रक्ताङ्गो रक्तकन्दश्च, प्रवालं हेमकन्दलः ॥ १०६६ ॥
सूर्यकान्तः सूर्यमणिः, सूर्याश्मा दहनोपलः ।
चन्द्रकान्तश्चन्द्रमणिश्चान्द्रश्चन्द्रोपलश्च सः ॥ १०६७ ॥
क्षीरतैलस्फटिकाभ्यामन्यौ त्वस्फटिकाविमौ ।
शुक्तिजं मौक्तिकं मुक्ता, मुक्ताफलं रसोद्भवम् ॥ १०६८ ॥

॥ समाप्तोऽयं पृथ्वीकायः ॥

मरकतम्, अश्मगर्भम्, गारुत्मतम्, हरिन्मणि (पु. स्त्री.) (अश्मगर्भः) એ ૪-મરકતમણિ, પન્નુ, લીલો મણિ. पद्मराग (पु. न.), लोहितक, लक्ष्मीपुष्प, अरुणोपल [शोणरत्नम् शि. ६४] એ ૪-પદ્મરાગ મણિ, માણેક. ॥ १०६४ ॥ नीलमणि (पु. स्त्री.), इन्द्रनील (पु. न.) [महानीलम् शि. ६५] એ ૨-નીલમણિ. सूचीमुखम्, हीरक (पु. न.), वरारकम्, रत्नमुख्यम्, वज्रम् (वज्रादि वगेरे वज्रवाचक शब्दो) એ ૫-હીરો. ॥ १०६५ ॥ विराटज, राजपट्ट, राजावर्त [वैराटः शि. ६४] એ ૩-વિરાટ દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલ હીરો. विद्रुम, रक्ताङ्ग, रक्तकन्द, प्रवालम् (पु. न.) हेमकन्दल એ ૫-પરવાળાં. ॥ १०६६ ॥ सूर्यकान्त, सूर्यमणि, सूर्याश्मन् (पु.) दहनोपल એ ૪-સૂર્યકાન્ત મણિ. चन्द्रकान्त, चन्द्रमणि, चान्द्र, चन्द्रोपल એ ૪-ચન્દ્રકાન્ત મણિ. ॥ १०६७ ॥ क्षीरस्फटिक-ક્ષીરના જેવું ધવલ સ્ફટિકરત્ન. तैलस्फटिक-તેલના વર્ણ જેવું સ્ફટિકરત્ન. આ બન્નેથી બાહ્યસ્ફટિકો-સૂર્યકાન્ત અને ચન્દ્રકાન્ત મણિ છે

अथाप्कायमाह—

नीरं वारि जलं दकं कमुदकं पानीयमम्भः कुशं,
तोयं जीवनजीवनीयसलिलान्यार्णांस्यपो वाः संवरम् ।
क्षीरं पुष्करमेघपुष्पकमलान्यर्णः पयःपाथसी,
कीलालं भुवनं वनं घनरसो यादोनिवासोऽमृतम् ॥१०६९॥
कुलीनसं कबन्धं च, प्राणदं सर्वतोमुखम् ।
असापोऽम्सागोमस्त्वौघमगोघ घाज्वलस्यार्दि ॥ १०७० ॥

આકાશસ્ફટિક કહેવાય છે અને તે ક્ષીરસ્ફટિક તથા તેલસ્ફટિકથી જુદા છે [illegible] મૌક્તિકમ્, મુક્તા, મુક્તાફલમ્ [illegible] એ પ-ક્ષીપ વગેરેથી ઉત્પન્ન થનારાં મોતી [illegible] સુ, [illegible] મુક્તામણયો । મેઘો [illegible] મૌક્તિકયોનયઃ ॥ ગજ-હાથીના મસ્તક તથા દંત [illegible] અને સૂઅરની દાઢ, મેઘ, સર્પ, વાંસ, અને મત્સ્ય-માછલાંમાં મોતીઓની ઉત્પત્તિ થાય છે ॥ ૧ ૬૮ ॥

॥ इति पृथ्वीकायः समाप्तः ॥

अथाप्कायनामानि—

नीरम् 'नारम्' वारि (न) 'वारम्' जलम् दकम् कम् उदकम् पानीयम्, अम्भः 'स्' (न) कुशम् तोयम् जीवनम् जीवनीयम्, सलिलम् अर्णः 'स्' (न), अप् (न) वाः 'र्' (स्री.) संवरम्-'शम्बरम्, संवरम्' क्षीरम्, पुष्करम् मेघपुष्पम् कमलम् आपः 'अप्' (स्री. ब) पयः 'स्' (न.) पाथः 'स्' (न.), कीलालम् भुवनम् वनम् घनरसः (पु. न.) यादोनिवासम्, अमृतम् ॥१ ६६॥ कुलीनसम् कबन्धम् 'कमन्धम्' प्राणदम्, सर्वतोमुखम् [[illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] अमृतम् ॥ १६४ ॥ [illegible], पिप्पलम् [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible]
१३- पहरम्, [illegible] પાણી. [illegible]-[illegible] પાણી. [illegible]-[illegible]

---

१ [illegible] ।—[illegible] । २ [illegible] । ३ [illegible]—[illegible] ।

निम्नं गभीरं गम्भीरमुत्तानं तद्विलक्षणम् ।
अच्छं प्रसन्नेऽनच्छं स्यादाविलं कलुषं च तत् ॥ १०७१ ॥
अवश्यायस्तु तुहिनं, प्रालेयं मिहिका हिमम् ।
स्यान् नीहारस्तुषारश्च, हिमानी तु महद्धिमम् ॥ १०७२ ॥
पारावारः सागरोऽपारपारो
ऽकूपारोऽब्ध्यर्णवौ वीचिमाली ।
यादः-स्रोतो-वार्-नदी-शैः सरस्वान् ।
सिन्धूदन्वन्तौ मितद्रुः समुद्रः ॥ १०७३ ॥
आकरो मकराद् रत्नात्कमल् निधि-धि-राशयः ।
द्वीपान्तरा वसन्त्यास्ले, ससैन्धवि तु लौहित्यः ॥ १०७४ ॥

अथवा पाणी जमान् भेळवातुं पाणी कानिमन् अन्न वगेरे मतिरस्न पाणी है १५४-१५५, अन् वामन् [शि ६५] ओ ३४-पाणी. ०७० अवनावन् अवनाम्न, वरनाम्न, नवनाम्न, वव्वन्तन् ओ ५ (त्रि)-अन्ना ऊंडु. ॥ १०७ ॥ निम्नम् गभीरम् गम्भीरम् ओ ३-गंभीर, ऊंडु (अन्नाय वगेरे शब्दो ओमार्थ वाचक पण छे) उत्तानम्-गंभीरथी ऊलटु, छीछरु अच्छम्, प्रसन्नम् ओ २-निर्मळ. अनच्छम्, आविलम्, कलुषम् ओ ३-मलिन, मेलु. ॥ १०७१ ॥ अवश्याय, तुहिनम् प्रालेयम् मिहिका-महिका' हिमम् (पु न), नीहार (पु. न.) तुषार (पु. न.) [धूमिका, धूममहिषी, कुहरी ओ ३-शि ६५] ओ ७-हिम, ठार. हिमानी-हिमसमूह ओ-हिमनो समूह. ॥ १०७२ ॥ पारावार सागर अपारपार, अकूपार अब्धि (पु) अर्णव वीचिमाली यद' (पु) यादसां-पतिः स्रोतसां पतिः, वारीश, नदीश, यादसाम् 'पत्' (पु.), सिन्धु (पु स्त्री.) उदन्वान् पत्' (पु.), मितद्रु समुद्र ॥ १०७३ ॥ मकरा-कर रत्नाकर-रत्नाकरेण, कमलनिधि (पु), कमलधि (पु.) कमलराशि (पु), (वारिनिधि वारिधि, वारिराशि वगेरे) [महाकच्छ दारद, जलनिधि महीप्राचीर सत्वहा तिमिकोश, महाशय ओ ७-शि १६०

लवणक्षीरदध्याज्यसुरेक्षुस्वादुवारयः ।
तरङ्गे भङ्गवीच्यूर्म्युत्कलिका लहरि स्त्रियः ॥ १०७५ ॥
महत्सूल्लोलकल्लोलौ, आवर्तः पयसां भ्रमः ।
[illegible], वेला स्याद् वृद्धिरम्भसः ॥ १०७६ ॥
डिण्डीरोऽब्धिकफः फेनो, बुद्बुदस्थासकौ समौ ।
मर्यादा कूलभूः कूलं, प्रपातः कच्छरोधसी ॥ १०७७ ॥
तटं तीरं प्रतीरं च, पुलिनं तज्जलोज्झितम् ।
सैकतं चान्तरीपं तु, द्वीपमन्तर्जले तटम् ॥ १०७८ ॥

[illegible] [ત્રિ. ૬૬] એ ૨૧-સમુદ્ર. જેમાં ક્રમે ક્રમે દ્વીપો રહેલા છે એવા સમુદ્રો અસંખ્યાત છે મિથ્યાદૃષ્ટિ લોકો સાત જ માને છે ॥ ૧૦૭૪ ॥ મીઠું, દૂધ, દહીં, ઘી, મદિરા, ઇક્ષુરસ અને સ્વાદિષ્ટ પાણીવાળા સાત સમુદ્રનાં અનુક્રમે નામ-૧ લવણવારિ-લવણોદ એ ૨-લવણસમુદ્ર. ૨ ક્ષીરવારિ-ક્ષીરોદ એ ૨-ક્ષીરસમુદ્ર ૩ દધિવારિ-દધ્યુદ એ ૨-દધિસમુદ્ર ૪ આજ્યવારિ-આજ્યોદ એ ૨-ઘૃતસમુદ્ર ૫ સુરાવારિ-સુરોદ એ ૨-સુરા (દારૂ) સમુદ્ર ૬ ઇક્ષુવારિ ઇક્ષૂદ એ ૨-ઇક્ષુ સમુદ્ર. ૭ સ્વાદુવારિ-સ્વાદૂદ એ ૨-સ્વાદુજળવાળો સમુદ્ર. બીજે ઠેકાણે સાત સમુદ્રના નામો આ પ્રમાણે છે-૧ લવણ ૨ ઇક્ષુરસ, ૩ સુરોદક, ૪ સર્પિસ્ ૫ દધિજલ, ૬ પય પયસ્ 'ન' (પુ) ૭ સ્વાદુવારિ, તરઙ્ગ ભઙ્ગ વીચિ (સ્ત્રી) ઊર્મિ (પુ. સ્ત્રી) ઉત્કલિકા એ ૫-પાણીનાં મોજાં, લહેરો-લહરી. ॥ ૧૦૭૫ ॥ લહરિ, ઉલ્લોલ કલ્લોલ એ ૩-પાણીનાં મોટા તરંગો, પાણીનાં મોટાં મોજાં. આવર્ત, [illegible] [illegible] એ ૩ પાણીની ભમરી, પાણીનું ચક્રાકારે ભમવું વેલા-પાણીની વૃદ્ધિ, ભરતી. ॥ ૧૦૭૬ ॥ ડિણ્ડીર, અબ્ધિકફ ફેન, (સમાસમાં), ફિણ્ડીર, હિણ્ડિર એ ૩-સમુદ્રફેણ. બુદ્બુદ-સ્થાસક, [illegible] એ ૨-પાણીનો પરપોટો. મર્યાદા, કૂલભૂ-એ ૨-સમુદ્ર કાંઠાની ભૂમિ-કિનારી. કૂલમ્ પ્રપાત, કચ્છ, રોધસ્ 'ન' (ન.) ॥ ૧૦૭૭ ॥ તટ (ત્રિ.) તીરમ્ પ્રતીરમ્ એ ૭-કાંઠો, તીર,

तत्परं पारमवारं, त्वर्वाक् पारं तदन्तरम् ।
नदी हिरण्यवर्णा स्याद्, रोधोवक्रा तरङ्गिणी ॥ १०७९ ॥
सिन्धुः शैवलिनी वहा च ह्रदिनी स्रोतस्विनी निम्नगा,
स्रोतो निर्झरिणी सरिद्धुनिरपि कूलङ्कषा वाहिनी ।
कर्षूद्वीपवती समुद्रदयितापुत्र्यौ स्रवन्तीसर
स्वत्यौ पर्वतजाऽऽपगौ जलधिगौ कुल्यौ च धम्मासिनी ॥
गङ्गा त्रिपथगा भागीरथी त्रिदशदीर्घिका ।
त्रिस्रोता जाह्नवी मन्दाकिनी भीष्मकुमारसूः ॥ १०८१ ॥
सरिद्वरा विष्णुपदी, सिद्ध-स्वः-स्वर्गि-सापगा ।
ऋषिकुल्या हैमवती, स्वर्वापी हरशेखरा ॥ १०८२ ॥

કિનારો. પુલિનમ્ (પુ ન) સૈકતમ્ એ ૨–૧. પાણી ઉતરી ગયા પછી નીકળી આવેલી જમીન, ૨. રેતાળ જમીન. અન્તરીપમ્, દ્વીપમ્ (પુ ન.) પાણીની વચ્ચેનો બેટ, દ્વીપ ॥ ૧૦૭૮ ॥ પારમ્-સામેનો કિનારો, સામે કાંઠો. અવારમ્ (પુ ન.) આ તીર, આ તરફનો કાંઠો. પાત્રમ્ (ન) બંને કિનારાની વચ્ચેનો ભાગ. નદી હિરણ્યવર્ણા રોધોવક્રા, તરંગિણી ॥ ૧૦૭૯ ॥, સિન્ધુ (પુ સ્ત્રી) શૈવલિની વહા હ્રદિની સ્રોતસ્વિની 'સ્રોતસ્વતી' નિમ્નગા સ્રોતસ્ (ન.) નિર્ઝરિણી, સરિત્ (સ્ત્રી), તટિની, કૂલંકષા, વાહિની ધુનિ (સ્ત્રી), દ્વીપવતી, સમુદ્રદયિતા પુત્રી–પુત્રિ વન્તી, સરસ્વતી પર્વતજા, આપગા જલધિગા, કુલ્યા ધમ્માસિની [હ્રાદિની શિ ૯૬] એ ૨૦–નદી. ॥ ૧૦૮૦ ॥ ગંગા ત્રિપથગા-ત્રિમાર્ગગા, ભાગીરથી, ત્રિદશદીર્ઘિકા ત્રિસ્રોતસ્ (સ્ત્રી), જાહ્નવી, મન્દાકિની, ભીષ્મસૂ (સ્ત્રી) કુમારસૂ ॥ ૧૦૮૧ ॥ સરિદ્વરા, વિષ્ણુપદી સિદ્ધાપગા સ્વરાપગા, સ્વર્ગાપગા, ખાપગા, ઋષિકુલ્યા હૈમવતી સ્વર્વાપી હરશેખરા,

यमुना यमभगिनी कालिन्दी सूर्यजा यमी ।
रेवेन्दुजा पूर्वगङ्गा, नर्मदा मेकलाद्रिजा ॥ १०८३ ॥

गोदा गोदावरी तापी, तपनी तपनात्मजा ।
शुतुद्रिस्तु शतद्रुः स्यात्, कावेरी स्वर्धुनीजाह्नवी ॥१०८४॥

करतोया सदानीरा, चन्द्रभागा तु चन्द्रका ।
वासिष्ठी गोमती तुल्ये, ब्रह्मपुत्री सरस्वती ॥ १०८५॥

विपाट् विपाशाऽर्जुनी तु, बाहुदा सैतवाहिनी ।
वैतरणी नरकस्था, स्रोतोऽम्भःसरण स्रवः ॥ १०८६ ॥

[यमुनस्वसा शि. ९६] એ ૧૬–યમુના નદી. ॥ ૧ ૦૮૩ ॥ યમુના યમભગિની, કાલિન્દી સૂર્યજા યમી (કલિન્દકન્યા) [કલિન્દપુત્રી શિ. ૯૭] એ ૫–યમુના નદી રેવા ઇન્દુજા, પૂર્વગઙ્ગા, નર્મદા મેકલાદ્રિજા–મેકલાદ્રિજા [મેકલકન્યા–મેકલકન્યકા શિ. ૯૭] એ ૫–નર્મદા નદી. ॥૧ ૦૮૩॥ ગોદા, ગોદાવરી એ ૨–ગોદાવરી નદી. તાપી, તપની તપનાત્મજા એ ૩–તાપી નદી. શુતુદ્રિ (સ્ત્રી.), શતદ્રુ (સ્ત્રી.) એ ૨–સતલજ નદી. કાવેરી અર્ધગઙ્ગા એ ૨–કાવેરી નદી. ॥ ૧ ૦૮૪ ॥ કરતોયા સદાનીરા એ ૨–પાર્વતીના વિવાહમાં કન્યાદાનના જલથી કે મહાદેવના હાથમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી એક નદી. (આ નદી બંગાળમાં છે). ચન્દ્રભાગા ચન્દ્રકા [ચન્દ્રભાગા શિ. ૯૭] એ ૨–ચન્દ્રભાગા નદી. વાસિષ્ઠી ગોમતી [ગૌતમી શિ. ૯૭] એ ૨–ગોમતી નદી. બ્રહ્મપુત્રી સરસ્વતી એ ૨–સરસ્વતી નદી. ॥ ૧ ૦૮૫ ॥ વિપાટ્ 'પ્' (સ્ત્રી) વિપાશા એ ૨–બિયાસ નદી, વિપાશા નદી. અર્જુની બાહુદા, સૈતવાહિની એ ૩–બાહુદા નદી. વૈતરણી નરકસ્થા એ ૨–વૈતરણી નદી. [મુરન્દલા મુરલા એ ૨–મુરલા નદી. સુરેખા સુવર્ણરેખા એ ૨–સુવર્ણરેખા નદી. ચર્મણ્વતી રન્તિનદી એ ૨–ચર્મણ્વતી નદી. સમ્ભેદઃ, સિન્ધુસઙ્ગમ એ ૨–નદીનો સંગમ. શિ. ૯૯૮] સ્રોતસ્ 'સ્' (ન.) એ સ્વાભાવિક

तत्परं पारमवारं, त्ववाक् पात्रं तदन्तरम् ।
नदी ह्रिरण्यवर्णा स्यात्, रोधोवक्रा तरङ्गिणी ॥ १०७९ ॥
सिन्धुः शैवलिनी वहा च हृदिनी स्रोतस्विनी निम्नगा,
स्रोतो निर्झरिणी सरित् तटिनी कूलङ्कषा वाहिनी ।
कर्षूद्वीपवती समुद्रदयिताधुन्यौ स्रवन्तीरय
सैस्यौ पर्वतजाऽऽपगौ जलधिगा कुल्या च जम्बालिनी ॥
गङ्गा त्रिपथगा भागीरथी त्रिदशदीर्घिका ।
त्रिस्रोता जाह्नवी मन्दाकिनी भीष्मकुमारसूः ॥ १०८१ ॥
सरिद्वरा विष्णुपदी, सिद्ध-स्वः-स्वर्गि-स्वापगा ।
ऋषिकुल्या हैमवती, स्वर्वापी हरशेखरा ॥ १ ८२ ॥

ઊંચાઈ. કુલિમ્બ (પુ. ન.) સૈકતમ્ એ ૨–૧. પાણી ઉતરી ગયા પછી નિરી ખોણી જમીન, ૨. રેતાળ જમીન. વાલુકામય. દ્વીપઃ (પુ. ન.) પાણીની વચમાંને બેટ. દીપ ॥ ૧૦૭૮ ॥ પારમ્–સામેનો કિનારો, સામો છેડો. અવારમ્ (પુ. ન.) આ તીર, આ તરફનો છેડો. પાત્રમ્ (ન.) બન્ને કિનારાની વચ્ચેનો અવકાશ. નદી હિરણ્યવર્ણા રોધોવક્રા, તરઙ્ગિણી ॥ ૧૦૭૯ ॥ સિન્ધુ (પુ. સ્ત્રી) શૈવલિની, વહા, હૃદિની સ્રોતસ્વિની 'સ્રોતસ્વતી' નિમ્નગા, સ્રોતસ્ 'સ્' (ન.), નિર્ઝરિણી, સરિત્ (સ્ત્રી.), તટિની કૂલઙ્કષા, વાહિની, ધુની (સ્ત્રી.) દ્વીપવતી, સમુદ્રદયિતા, ધુની–ધુનિ સ્રવન્તી સ્રવન્તી, રોધવતી, પર્વતજા, આપગા, જલધિગા, કુલ્યા, જમ્બાલિની [ગ્રાહિણી શિ. ૯૬] એ ૨૭–નદી. ॥ ૧૦૮૦ ॥ ગઙ્ગા ત્રિપથગા–ત્રિમાર્ગગા, ભાગીરથી ત્રિદશદીર્ઘિકા, ત્રિસ્રોતસ્ 'સ્' (સ્ત્રી.), જાહ્નવી, મન્દાકિની, ભીષ્મસૂ (સ્ત્રી.), કુમારસૂ ॥ ૧૦૮૧ ॥, સરિદ્વરા, વિષ્ણુપદી સિદ્ધાપગા, સ્વરાપગા, સ્વર્ગાપગા, ઋષિકુલ્યા, હૈમવતી, સ્વર્વાપી હરશેખરા,

भिद्ये उद्ध्यः सरस्वान्ने, ह्रदोऽगाधजलो ह्रदः ।
कूपः स्यादुदपानोऽन्धुः, प्रहिर्नेमी तु तत्त्रिका ॥ १०९१ ॥
नान्दीमुखो नान्दीपटो, वीनाहो मुखबन्धने ।
आहावस्तु निपानं स्यादुपकूपेऽथ दीर्घिका ॥ १०९२ ॥
वापी स्यात् क्षुद्रकूपे तु, पुरी पुन्दी च चूलकः ।
उद्घाटकं घटीयन्त्रं, पादावर्तोऽरघट्टकः ॥ १०९३ ॥
अखातं तु देवखातं, पुष्करिण्यां तु खातकम् ।
पद्माकरस्तडागोऽस्त्री, कासारः सरसी सरः ॥ १०९४ ॥

भिद्य, उद्ध्य, सरस्वान् 'नद' (પુ.) એ ૫-મોટી નદી, નદ, ह्रद, अगाधजलक, ह्रद એ ૨-ઊંડો ધરો. कूप (પુ. સ્ત્રી.) उदपान (પુ. ન.), अन्धु (પુ.), प्रहि (પુ.) એ ૪-કૂવો. नेमी-नेमि (સ્ત્રી.) त्रिका એ ૨-પાણી કાઢવા માટે કૂવા ઉપર જે લાકડાનું ગોઠણ મૂકેલું હોય છે તે, ગરગડી ॥ १०९१ ॥ नान्दीमुख, नान्दीपट, वीनाह-'विनाह' (પુ. ન.) એ ૩-કૂવાના મુખનું ઢાંકણું. आहाव, निपान (પુ. ન.) उपकूप એ ૩-અવાડો, કૂવાની પાસે ઢોરને પાણી પીવા માટેનું સ્થાન. दीर्घिका ॥ १०९२ ॥, वापी-वापिका (સ્ત્રી.) એ ૨-વાવડી. क्षुद्रकूप, पुरी पुन्दी चूलक એ ૪-નાનો કૂવો. उद्घाटक घटीयन्त्र [उद्घाटनक, घटायन्त्रम् शि. ९८] એ ૨-કૂવામાંથી પાણી ખેંચી કાઢવાનું ઘડાઓનું યન્ત્ર રેંટ. पादावर्त, अरघट्टक એ ૨-કૂવામાંથી પાણી કાઢવા બળદથી ચલાવેલ રેંટવિશેષ, અરઘટ્ટ ॥ १०९३ ॥ अखातम्, देवखातम् એ ૨-ખોદ્યા વિનાનો નામ વગેરે કુદરતી કુંડ, અકૃત્રિમ તળાવ. पुष्करिणी, खातकम्, (खातिका) એ ૨-ખોદેલી તળાવડી. पद्माकर, तडाग (પુ. ન.), कासार (પુ. ન.), सरसी सर 'सरस्' (ન.), [तडाक तटाक

प्रवाहः पुनरोघः स्याद्, वेणी धारा रयश्च सः ।
पुंस्तीर्थो ऽवतारे ऽम्बुवृद्धौ पूरः प्लवोऽपि च ॥ १०८७ ॥

पुटभेदास्तु वक्राणि, प्रणालस्तु जलनिर्गमाः ।
परीवाहा जलोच्छ्वासाः, कूपकास्तु विदारकाः ॥ १०८८ ॥

प्रणाली जलमार्गेऽथ, पानं कुल्या च सारणिः ।
सिकता वालुका बिन्दौ, पृषत्पृषतविप्रुषः ॥ १०८९ ॥

जम्बालपिच्छिलौ पङ्कः, कर्दमश्च निषद्वरः ।
क्षारो हिरण्यबाहुस्तु, शोणो नदे पुनर्वहः ॥ १०९० ॥

જળનો પ્રવાહ. ॥ ૧૦૮૬ ॥ પ્રવાહ, ઓઘ, વેણી, ધારા, રય એ ૫-પ્રવાહ. [illegible] તીર્થ (પુ ન.), અવતાર એ ૩-તીર્થ, ઘાટ પાણીનો આરો. અમ્બુવૃદ્ધિ પૂર, પ્લવ (સ્ત્રી.) એ ૩-જળની વૃદ્ધિ ॥ ૧૦૮૭ ॥ પુટભેદ (પુ બ.) વક્રાણિ (ન બ.) [વક્રાણિ (ન બ.) શિ ૬૮] એ ૨-૧ નદીનો વળાંક ૨ જળનું આકારે ફરવું વમળ. પ્રણાલ (પુ બ.) જલનિર્ગમ (પુ બ.) એ ૨-૧ પાણી નીકળવાનો રસ્તો, ૨ આકારે જળનું નીચે જવું પરીવાહ-પરીવાહ (પુ બ.) જલોચ્છ્વાસ (પુ બ.) એ ૨-નદી વગેરેના પાણી નીકળવાના માર્ગો. કૂપક, વિદારક એ-૨ સુકાયેલી નદી વગેરેમાં પાણી માટે કરાતા ખાડા-વીરડાઓ. ॥ ૧૦૮૮ ॥ પ્રણાલી (સ્ત્રી.) જલમાર્ગ એ ૨-પાણી જવાની પરનાળ-પાણી નીકળવાને માટે કરાતી [illegible] વગેરેની આકૃતિઓ. પાન, કુલ્યા સારણિ-સારણી (સ્ત્રી.) [[illegible] શિ ૧૧૬] ૩ પાણીની [illegible] નીક. સિકતા (સ્ત્રી બ.), વાલુકા (સ્ત્રી બ.) એ ૨-રેતી. બિન્દુ (પુ), પૃષત (ન.), પૃષત- વિપ્રુષ્ (સ્ત્રી.) એ ૪-જળબિંદુ. ॥ ૧૦૮૯ ॥ જમ્બાલ (પુ ન.), પિચ્છિલ, પઙ્ક (પુ ન.) કર્દમ, નિષદ્વર, [illegible] ([illegible]) [[illegible] શિ ૬૬] એ ૬-કાદવ. હિરણ્યબાહુ-હિરણ્યવાહ શોણ એ ૨-[illegible], શોણ નદી. નદ, [illegible] ॥ ૧૦૯૦ ॥

मिथे उद्र्यः सरसांमे, ह्रदोऽगाधजलो ह्रदः ।
कूपः स्यादुदपानोऽन्धुः, प्रहिर्नेमी तु तत्त्रिका ॥ १०९१ ॥

नान्दीमुखो नान्दीपटो, वीनाहो मुखबन्धने ।
आहावस्तु निपानं स्यादुपकूपेऽथ दीर्घिका ॥ १०९२ ॥

वापी स्यात् क्षुद्रकूपे तु, चुरी चुण्डी च चूर्तकः ।
उद्घाटकं घटीयन्त्रं, पादावर्तोऽरघट्टकः ॥ १०९३ ॥

अखातं तु देवखातं, पुष्करिण्यां तु खातकम् ।
पद्माकरस्तडागोः स्यात्, कासारः सरसी सरः ॥ १०९४ ॥

मिथ, जद्य्ध, सरसाव 'भट' (પુ) એ પ-મોટી નદી, નદ, હ્રદ. દ્રહ, અગાધજલ દ્રહ એ ૩-ઊંડો હ્રદ. કૂપ (પુ સ્ત્રી) ઉદપાન (પુ. ન.), અન્ધુ (પુ), પ્રહિ (પુ) એ ૪-કૂવો. નેમી-નેમિ' (સ્ત્રી) ત્રિકા એ ૨-પાણી કાઢવા માટે કૂવા ઉપર જે લાકડાનું ચોકઠું ઊભું કરે છે તે, ગરગડી ॥ ૧૦૯૧ ॥ નાન્દીમુખ, નાન્દીપટ, વીનાહ-'વિનાહ' (પુ. ન.), એ ૩-કૂવાના મુખનું ઢાંકણું બાંધેલું ઢાંકણું. આહાવ, નિપાનમ્ (પુ. ન.) ઉપકૂપ એ ૩-હવાડો, કૂવાની પાસે ઢોરને પાણી પીવા માટેનું સ્થાન. દીર્ઘિકા ॥ ૧૦૯૨ ॥ વાપી-વાપિ (સ્ત્રી.) એ ૨-વાવડી. ક્ષુદ્રકૂપ ચુરી ચુણ્ડી ચૂર્તક એ ૪-નાનો કૂવો. ઉદ્ઘાટકમ્ ઘટીયન્ત્રમ્ [ઉદ્ઘાટનમ્ ઘટીયન્ત્રમ્ શિ ૯૮] એ ૨-કૂવામાંથી પાણી ખેંચી કાઢવાનું લાકડાનું યન્ત્ર રેંટ. પાદાવર્ત, અરઘટ્ટક એ ૨-કૂવામાંથી પાણી કાઢવા લાકડાનો બનાવેલ રેંટવિશેષ, અરઘટ્ટ ॥ ૧૦૯૩ ॥ અખાતમ્, દેવખાતમ્ એ ૨-ખોદ્યા વિનાનો નામ વગેરે કુદરતી હોય, અકૃત્રિમ તળાવ. પુષ્કરિણી, ખાતકમ્, (ખાતિકા) એ ૨-ખોદેલી તળાવડી. પદ્માકર, તડાગ (પુ ન.), કાસાર (પુ ન.), સરસી સર 'સ' (ન.) [illegible] [illegible]

वेशन्तः पल्वलोऽल्पं सरः, परिखा खेयखातिके ।
स्यादालवालमावालमावापः स्थानकं च सः ॥ १०९५ ॥
आधारस्त्वम्भसां बन्धो,[1] निर्झरस्तु झरः सरिः ।
उत्सः स्रोतः प्रस्रवणं, जलाधारो जलाशयः ॥ १०९६ ॥

॥ समाप्तोऽयमप्कायः ॥

अथ तेजस्कायमाह–

वह्निर्बृहद्भानु-हिरण्यरेतसौ,
धनञ्जयो हव्यवहिर्हुताशनः ।
कृपीटयोनिर्दहनो विरोचनो-
ऽशुशुक्षणिश्छागरथस्तनूनपात् ॥ १०९७ ॥

[ति॰ ६६] એ ५–तળાવ ॥१०९४॥ वेशन्तः पल्वलः [शेष ति॰ ६६] એ २–નાનું સરોવર. परिखा खेयम् खातिका એ ३ ખાઈ. आलवालम् (पु न) आवालम् (पु न), आवापः स्थानकम् એ ४–ક્યારો ॥१०९५॥ आधार–ખેતરમાં પાણી માટે પાણી ભરી મૂકવા બાંધેલો બંધ. निर्झर (पु न), झर (पु न) सरि (स्त्री), उत्स (पु न), स्रोतः प्रस्रवणम् એ ६–ઝરણું ઝરો, નદી વગેરે જ્યાંથી નીકળે છે તે સ્થાન. जलाधारः जलाशयः એ २–(पु न) જળાશય, પાણીની જગ્યા ॥१०९६॥

॥ इत्यप्कायः समाप्तः ॥

अथ तेजस्कायनामानि–

वह्नि (पु), बृहद्भानु (पु), हिरण्यरेतस् 'स्' (पु), धनञ्जयः हव्यवाहनः (हव्यभुज् 'ज्' पु) हविर्वाहः, हुताशनः कृपीटयोनि (पु) दहनः 'नर्' (पु), विरोचनः, आशुशुक्षणि (पु), छागरथः, तनूनपात् (पु) ॥१०९७॥

कृशानुर्वैश्वानर-वीतिहोत्राः,
वृषाकपिः पावक-चित्रभानू ।
अग्निर्धूमध्वज-कृष्णवर्त्मा-
ऽर्चिष्मत्-शमीगर्भ-तमोघ्न-शुक्राः ॥ १०९८ ॥

शोचिष्केशः शुचि-हुतवहो-षर्बुधः सप्तमन्त्र-
ज्वालाजिह्वो ज्वलन-शिखिनौ आग्नेयिजातवेदौ ।
बर्हिःशुष्मोऽनिलसखि-वह्नी रोहिताश्वो-ऽऽश्रयाशौ,
बर्हिर्ज्योतिर्दहन-बहुलो हव्यवाहोऽनलोऽग्निः ॥ १०९९ ॥

विभावसुः सप्तार्चिः, स्वाहाऽऽग्नायी प्रियाऽस्य च ।
और्वः संवर्तकोऽब्ध्यग्निर्वाडवो वडवामुखः ॥ ११०० ॥

कृशानु (पु) वैश्वानर वीतिहोत्र, वृषाकपि (पु) पावक, चित्रभानु (पु) [illegible] धूमध्वज, कृष्णवर्मा 'मन्' (पु), अर्चिष्मान् 'मत्' (पु) शमीगर्भः, तमोघ्न शुक्र ॥ १०९८ ॥ शोचिष्केश शुचि (पु), हुतवह उषर्बुध सप्तजिह्व मन्त्रजिह्व ज्वालाजिह्व ज्वलन, शिखी 'इन्' (पु) आशुशुक्षणि (पु) जातवेदा 'अस्' (पु) बर्हिःशुष्मा 'मन्' (पु) अनिलसख (पु) वह्नि (पु) रोहिताश्व आश्रयाश, बर्हिर्ज्योति 'स्' (पु) दहन, बहुल, हव्यवाह अनल, अग्नि (पु) ॥ १०९९ ॥ विभावसु (पु) सप्तार्चि 'स्' (पु) ऊर्ध्वार्चि 'स्' (पु) (अग्निरूपः) [illegible] [illegible] 'च' [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥ ११५ ॥ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 'स्' [illegible] 'स्' [illegible] [illegible] [illegible] ॥ १७ ॥ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] २४—वी ११६—१०६ [illegible] [illegible] 'मन्' [illegible] 'स्' [illegible] [illegible] 'अस्' मे ५—वि ६६] मे ५१-(अग्नि [illegible] [illegible]

---

१ अग्निस्तु ।—मि च । २ शुक्र—[illegible] ।

वेशन्तः पल्वलोऽल्पं सरः, परिखा खेयखातिके ।
आलवालमावालमावापः स्थानकं च सः ॥ १०९५ ॥
आधारस्त्वम्भसां बन्धो, निर्झरस्तु झरः सरिः ।
उत्सः स्रवः प्रस्रवणं, जलाधारो जलाशयः ॥ १०९६ ॥

॥ समाप्तोऽप्कायः ॥

अथ तेजस्कायमाह—

वह्निर्बृहद्भानु-हिरण्यरेतसौ,
धनञ्जयो हव्यवाड्विभावसुः ।
कृपीटयोनिर्दहनो विरोचनो
ऽशुशुक्षणिश्छागरथस्तनूनपात् ॥ १०९७ ॥

[illegible]] એ ૫-તળાવ. ॥ ૧૦૯૪ ॥ વેશન્ત [illegible] [illegible]] એ ૨-નાનું સરોવર. પરિખા ખેયમ્ ખાતિકા એ ૩-ખાઈ. આલવાલમ્ (પુ ન.) આવાલમ્ (પુ ન.), આવાપ, સ્થાનકમ્ એ ૪-ક્યારો. ॥ ૧૦૯૫ ॥ આધાર—[illegible] માટે પાણી ભરી રાખવા [illegible] નિર્ઝર (પુ ન.) ઝર (પુ ન.) સરિ (સ્રી.), ઉત્સ (પુ ન.), [illegible] પ્રસ્રવણમ્ એ ૬-ઝરણું ઝરો, નદી વગેરે [illegible] નીકળે છે તે સ્થાન. જલાધાર જલાશય એ ૨-(પુ ન) જળાશય, પાણીની જગ્યા. ॥ ૧૦૯૬ ॥

॥ [illegible] समाप्तः ॥

अथ तेजस्कायनामानि—

वह्नि (पु), बृहद्भानु (पु), हिरण्यरेतस् (पु) धनञ्जय हव्यवाह (हव्यवाहन् पु) विभावसु, कृपीटयोनि (पु) दहन [illegible] (पु) विरोचन आशुशुक्षणि (पु), छागरथ, तनूनपात् (पु) ॥ १०९७ ॥

आकालिकी ध्वनहर्दी, चञ्चला चपलोऽस्थिरा[11] ।
सौदामनी क्षणिका च, ह्रादिनी जलवालिका ॥ ११०५ ॥

॥ समाप्तोऽयं तेजस्कायः ॥

अथ वायुकायमाह—

वायुः समीर-समीरौ पवनोऽशुगो नभ—
श्वासो नभस्वदनिल-श्वसनाः समीरणः ।
वातोऽहिकान्त-पवमान-मरुत्-प्रकम्पनाः,
कम्पाक्ष-नित्यगति-गन्धवह-प्रभञ्जनाः ॥ ११०६ ॥
मातरिश्वा जगत्प्राणः, पृषदश्वो[11] महाबलः ।
मारुतः स्पर्शनो दैत्यदेवो झम्झा स इष्टिमुक् ॥ ११०७ ॥

शम्पा—शम्पा, क्षणिकप्रभा ॥ ११ ४ ॥ आकालिकी ध्वनहर्दी, चञ्चला, चपला अस्थिरा (पु. स्त्री.) सौदामनी—'सौदामिनी' क्षणिका ह्रादिनी जलवालिका [ऐरावती स्त्रि. १] એ १५—वीजळी ॥ ११ ५ ॥

॥ इति तेजस्कायः समाप्तः ॥

अथ वायुकायनामानि—

वायुः, समीरः समिरः, पवनः आशुगः, नभःश्वासः नभस्वान् 'अत्' (पु.) अनिलः, श्वसनः समीरणः, वातः, अहिकान्तः पवमानः मरुत् प्रकम्पनः, कम्पाक्षः नित्यगतिः गन्धवहः प्रभञ्जनः ॥ ११ ६ ॥ मातरिश्वा 'अन्' (पु) जगत्प्राणः, पृषदश्वः महाबलः, मारुतः स्पर्शनः, दैत्यदेवः [पुलकः मारुतः, ईश्वरः, अहिभूषणः ॥ १७१ ॥ हरिः (पु) वेगः कोकमन्दः पश्चिमदिक्पतिः उत्तरदिक्पतिः जवनः क्षिप्रगः मरुः [illegible] ॥ १७२ ॥ धीवरः [illegible] मेघारिः, चमरः એ १८—वै १७१-१७३

---

१ पाठ [illegible] । २ क्षिप्रः ।—पाठ ।

दवो दावो वनवह्निर्मेघवह्निरिरम्मदः ।
छगणस्तु करीषाग्निः, कुकूलस्तु तुषानलः ॥ ११०१ ॥
सन्तापः संज्वरो बाष्पे, ऊष्मा शिखाः स्युरर्चिषः ।
हेतिः कीलो शिखा ज्वालोऽर्चिरुल्का महत्यसौ ॥११०२॥
स्फुलिङ्गोऽग्निकणोऽलातन्त्वलातोल्कोऽलातमुल्मुकम् ।
धूमः स्याद् वायुवाहोऽग्निवाहो दहनकेतनम् ॥ ११०३ ॥
अम्भसखो करमालश्च, सौरीवीमृत्युवार्थपि ।
तडिदैरावती विद्युच्चला शम्पोऽचिरप्रभा ॥ ११०४ ॥

वर्ष (पु.) आदि, ज्वाला (स्त्री न.), अग्नि ने २-स्वाहा, अग्निनी प्रिया —स्त्री वौषट्-'स्वधा' संबंधक वन्यवह्नि (पु), दावानल वनाग्नि ने ५-दावानल, समुद्रमां थतो अग्नि ॥ ११ ॥ एवा एमज वाडवाग्नि (पु) ने ३-वडवानल. मेघवह्नि (पु), इरम्मद 'मेघज्योति' -ष्' ने २-वीजळीनो अग्नि छगण, करीषाग्नि ने २ छाणांनो अग्नि कुकूल (पु न) तुषानल ने २-फोतरांनो अग्नि ॥ ११ १ ॥ सन्ताप, संज्वर ने २-अग्निवडे थनारी थती पीडा, अग्निवडे थनारी आवेली ज्वर-ताव. बाष्प (पु. न.) ऊष्मा 'ष्म' (पु) ने २-गरमी, हेतिः शिखा (स्त्री न.) ने-अग्निनी ज्वाळा हेतिः (स्त्री), कील (पु स्त्री) शिखा, ज्वाल (पु स्त्री), अर्चि 'ष्' (स्त्री न) ने ५-अग्निनी ज्वाळा, उल्का तेजस्वी ने-मोटी ज्वाळा ॥ ११०२ ॥ स्फुलिङ्ग (त्रि), अग्निकण ने २-अग्निकणू, अग्निना तणखा अलातमलात, उल्मुक ने २-अर्धाबळेलुं अग्नि तेनो समूह. अलात, उल्मुकम् ने २- १ उंबाडियुं, २ अंगारो, ३ मिश्री एवा वायुवाह अग्निवाह दहनकेतनम् ॥ ११ ३ ॥ अम्भसख (पु) करमाला कमी (स्त्री), सौरीमृत्यु 'ष्' (पु) ने ८-धूमाडो तडित् (स्त्री), ऐरावती, विद्युत् (स्त्री), चला

---

१ छगणा-मातृ । शिम्पा-मि ५० ।

आकालिकी क्षणरुचा, चञ्चला चपलाऽस्थिरा[11] ।
सौदामनी क्षणिका च, ह्रादिनी सत्कालिका ॥ ११०५ ॥

॥ समाप्तोऽयं तेजस्कायः ॥

अथ वायुकायमाह–

वायुः समीर-समिरौ पवनोऽऽशुगो नभ–
श्वासो नभस्वदनिल-श्वसनाः समीरणः ।
वातोऽरिष्टकान्त-पवमान-मरुत्-प्रकम्पनाः,
कम्पाङ्क-नित्यगति-गन्धवह-प्रभञ्जनाः ॥ ११०६ ॥
मातरिश्वा जगत्प्राणः, पृषदश्वो[11] महाबलः ।
मारुतः स्पर्शनो दैत्यदेवो झञ्झा स वृष्टियुक् ॥ ११०७ ॥

शम्पा-सम्पा, क्षणिकप्रभा ॥ ११ ४ ॥, आकालिकी क्षणरुचा चञ्चला, चपला अस्थिरा (पु. स्त्री.) सौदामनी-'सौदामिनी' क्षणिका, ह्रादिनी, सत्कालिका [क्षणप्रभा लि. १] એ ૧૫-વીજળી ॥ ११ ५ ॥

॥ इति तेजस्कायः समाप्तः ॥

अथ वायुकायनामानि—

वायुः समीर समिरः, पवन आशुगः, नभःश्वासः नभस्वान् 'वात' (पु.) अनिलः, श्वसनः समीरणः, वातः, अरिष्टकान्तः पवमानः, मरुत् प्रकम्पनः, कम्पाङ्कः नित्यगतिः गन्धवहः प्रभञ्जनः ॥ ११ ६ ॥, मातरिश्वा 'श्वन्' (पु.) जगत्प्राणः, पृषदश्वः, महाबलः, मारुतः स्पर्शनः, दैत्यदेवः [मुखाशः, प्राणः, सदागतिः, श्वसनः ॥ १७१ ॥ धूलिध्वज (पु.) वेगः कोकनदः पश्चिममित्रपतिः उत्तरदिक्पतिः जगति, सिद्धग्रहः, मरुत् आशुगः, ... ॥ १७२ ॥ शीघ्रगः कम्पनास्यातः वैवारिः, सप्तः] એ ૧૮-વાયુ ૧૭૧-૧૭૨

---

१ वातः कोकनदः । २ सिद्धवी ।–वायु ।

प्राणो नासाग्रहृन्नाभिपादाङ्गुष्ठान्तगोचरः ।
अपानः पवनो मन्यापृष्ठपृष्ठान्तपार्ष्णिगः ॥ ११०८ ॥
समानः सन्धिहृन्नाभिषूदानो हृच्छिरोऽन्तरः ।
सर्वत्वग्वृत्तिको व्यानः, इत्यमी पञ्च वायवः ॥ ११०९ ॥

॥ समाप्तोऽयं वायुकायः ॥

अथ वनस्पतिकायमाह–

अरण्यमटवी सत्रं, वार्क्षं च गहनं क्षपः ।
कान्तारं विपिनं कक्षः, स्यात् पर्णं काननं वनम् ॥ १११० ॥
दवो दावः प्रस्तारस्तु, तृणाटव्यां क्षपोऽपि च ।
अपोपाम्यां वनं वेलमारामः कृत्रिमे वने ॥ ११११ ॥

[illegible] [illegible] [सि १] એ ૨૬—વાયુ, પવન. [illegible] [illegible] —શ્વાસ સહિત પવન—જાપટો ॥ ૧૧૦૭ ॥ १ प्राण—નાસિકાગ્ર, હૃદય, નાભિ અને પગના અંગૂઠા સુધીના વિસ્તારવાળો પવન. २ अपान—ડોકની પાછળનો ભાગ, પીઠ, ગુદા અને પગની પાની સુધીનો પવન. ॥ ૧૧૦૮ ॥ ३ समान (पु न.)—સર્વે સાંધા, હૃદય અને નાભિમાં રહેલો પવન. ४ उदान—હૃદય અને મસ્તકની વચ્ચેનો પવન, હૃદય, કંઠ, તાલુ, ભ્રૂમધ્ય અને મસ્તકમાં રહેલો પવન. ५ व्यान—સર્વ ચામડીમાં રહેલો પવન. આ પ્રમાણે શરીરમાં પાંચ પ્રકારના વાયુ છે. ॥ ૧૧૦૯ ॥

॥ इति वायुकायः समाप्तः ॥

अथ वनस्पतिकायनामानि—

अरण्य (पु न.) अटवी (स्त्री.) सत्र, वार्क्ष, गहन, [illegible] कान्तार (पु न.) विपिन, कक्ष, पर्ण (पु न.), कानन, वन ॥ १११० ॥ दव, दाव બે ૧૪—વન, જંગલ. (अरण्यानी, महारण्य બે

निष्कुटस्तु गृहारामो, 'वाप्यारामस्तु पौरकः' ।
आक्रीडं पुनरुद्यानं, राज्ञां त्वन्तःपुरोचितम् ॥ १११२ ॥

तदेव प्रमदवनममात्यादेस्तु निष्कुटे ।
वाटी पुष्पात् वृक्षाच्चासौ, क्षुद्रारामः प्रसीदिका ॥ १११३ ॥

वृक्षोऽगः शिखरी च शाखि-फलदावद्रिर्हरिद्रुर्द्रुमो,
जीर्णो द्रुर्विटपी कुठः क्षितिरुहः कारस्करो विष्टरः ।
नन्द्यावर्त-करालिकौ तरु-वसू पर्णी पुलाक्यङ्घ्रिपः,
सालाऽनोकह-गच्छ-पादप-नगा रूक्षागमौ पुष्पदः १११४

२–મોટું જંગલ.) [illegible] એ ३–[illegible]
ઉપવનમ્ [illegible] આરામ એ ४–બગીચો, વાડી, બાગ; કૃત્રિમ
ઉત્પન્ન કરેલાં વૃક્ષોનો સમૂહ. ॥ ૧૧૧૧ ॥ નિષ્કુટ: ગૃહારામ: એ २–
ઘરની પાસેનો બગીચો કે વાડી. વાપ્યારામ: પૌરક: એ २–નગરની બહારનો
બગીચો. આક્રીડ: ઉદ્યાનમ્ એ २–(પુ ન) રાજા વગેરેનો સાધારણ
બગીચો, બાગ ॥ ૧૧૧૨ ॥ પ્રમદવનમ્–રાણીઓને ક્રીડા કરવાનો બાગ.
પુષ્પવાટી વૃક્ષવાટી એ २–અમાત્ય, વેશ્યા, સામંતાદિ વગેરેના ઘરની પાસેની
વાડી–બગીચો. ક્ષુદ્રારામ: પ્રસીદિકા એ २–નાની વાડી–બગીચો ॥૧૧૧૩॥
વૃક્ષ: અગ: શિખરી 'ઇન્' (પુ) શાખી 'ઇન્' (પુ) ફલદ: અદ્રિ
(પુ), હરિદ્રુ, દ્રુમ: જીર્ણ:, દ્રુ: (પુ), વિટપી 'ઇન્' (પુ) કુઠ: 'ક્ષિ-
તિરુહ: (કુજ, મહીજ) કારસ્કર: વિષ્ટર:, નન્દ્યાવર્ત:, કરાલિક:,
તરુ: વસુ: પર્ણી 'ઇન્' (પુ) પુલાકી 'ઇન્' (પુ) અંઘ્રિપ–અઙ્ઘ્રિપ:,
સાલ:–'સાલ' અનોકહ: ગચ્છ:, પાદપ:, નગ:, રૂક્ષ:, આગમ: પુષ્પદ:
'ફલદાદી'–વૃક્ષ [વારોહ [illegible] 'ઇન્' [illegible], હરિતચ્છદ ॥ ૧૭૩ ॥
[illegible] એ ૭–ત્રે ૧૦૩–૧૦૪ [illegible] શિ ૧૦] એ ३

प्राणो नासाग्रहृन्नाभिपादाङ्गुष्ठान्तगोचरः ।
अपानः पवनो मन्यापृष्ठपृष्ठान्तपार्ष्णिगः ॥ ११०८ ॥
समानः सन्धिहृन्नाभिषूदानो हृच्छिरोऽन्तरे ।
सर्वत्वग्वृत्तिको व्यानः, इत्यमी पञ्च वायवः ॥ ११०९ ॥

॥ समाप्तोऽयं वायुकायः ॥

अथ वनस्पतिकायमाह–

अरण्यमटवी सत्रं, वार्क्षं च गहनं क्षपः ।
कान्तारं विपिनं कक्ष, स्यात् षण्डं काननं वनम् ॥ १११ ॥
दवो दावः प्रस्तारस्तु, तृणाटव्यां क्षपोऽपि च ।
अपोपाश्यां वनं वेळमारामः कृत्रिमे वने ॥ ११११ ॥

नभस्वान् ... [ ] એ ૨૧–વાયુ, પવન. ... ...–નાસિકા, હૃદય, નાભિ અને પગના અંગૂઠા સુધીના વિસ્તારવાળો પવન. ૨ અપાન–ડોકની પાછળનો ભાગ, પીઠ, ગુદા અને પગની પાની સુધીનો પવન. ॥ ૧૧૦૮ ॥
૩ સમાન (પુ ન)–સર્વ સાંધા, હૃદય અને નાભિમાં રહેલો પવન. ૪ ઉદાન– હૃદય અને મસ્તકની વચ્ચેનો પવન, હૃદય, કંઠ, તાલુ, ભ્રૂમધ્ય અને મસ્તકમાં રહેલો પવન. ૫ વ્યાન–સર્વ ચામડીમાં રહેલો પવન. આ પ્રમાણે શરીરમાં પાંચ પ્રકારના વાયુ છે. ॥ ૧૧૦૯ ॥

॥ ઇતિ વાયુકાયઃ સમાપ્તઃ ॥

અથ વનસ્પતિકાયનામાનિ—

અરણ્યમ્ (પુ ન), અટવી (સ્ત્રી) સત્રમ્ વાર્ક્ષમ્ ગહનમ્ ... કાન્તાર (પુ ન) વિપિનમ્ કક્ષઃ ષણ્ડમ્ (પુ ન), કાનનમ્ વનમ્ ॥ ૧૧૧ ॥ દવ દાવ એ ૧૪–વન, જંગલ. (અરણ્યાની, ...ન્યાય એ

मूलात् शाखावधिर्गण्डिः, प्रकाण्डोऽस्य जटा शिफा ।
प्रकाण्डरहिते स्तम्बो, विटपो गुल्म इत्यपि ॥ ११२० ॥
शिरोनामाग्रं शिखरं, मूलं बुध्नोऽङ्घ्रिनाम च ।
सारो मज्जा त्वचि छल्ली, चोचं वल्कं च वल्कलम् ॥ ११२१ ॥
स्थाणौ तु ध्रुवकः शङ्कुः, काष्ठे दलिक-दारुणी ।
निष्कुहः कोटरो मञ्जी, मञ्जरिर्वल्लरिश्च सा ॥ ११२२ ॥
पत्रं पलाशं छदनं, बर्हं पर्णं छदं दलम् ।
नवे तस्मिन् किसलयं, किसलं पल्लवोऽस्त्री तु ॥ ११२३ ॥

गण्डि-पण्डिका प्रकाण्ड (पु न.) मे २-मूळथी शाखा सुधीनो भाग (स्कन्ध अने प्रकाण्ड अमरसिंहमां तुल्य अर्थवाळा पण छे) स्तम्ब विटप मे २-थडनुं मूळ स्तम्ब, विटप (पु न.) गुल्म (पु न.) मे ३-थड तथा शाखा वगरनुं वृक्ष प्रकाण्डरहित वृक्ष. ॥११२०॥ शिरोनाम 'अं' (शिर 'अ' (न) अने तेना पर्यायवाचक शब्द) अग्रम् शिखरम् (पु न.) मे ३-(न) टोच, वृक्षनो अग्रभाग. मूलम् (पु न.) बुध्न-ब्रध्न अंघ्रिनाम 'अ' (अंघ्रि-(पु) अने तेना पर्यायवाचक पाद वगेरे शब्द) मे ३-वृक्षनुं मूळ, मूळ नीचेनो भाग. सार, मज्जा 'मज्ज'-(पु), मज्जा (मज्जित् आकारान्त स्त्री.) मे २-वृक्षादिनुं सत्त्व-मज्जा. त्वच् 'अ' (स्त्री), छल्ली चोच वल्कम् (पु न) वल्कलम् (पु न) [त्वचा लि १] मे ५-वृक्ष वगेरेनी छाल. ॥११२१॥ स्थाणु (पु न) ध्रुवक-ध्रुव, शङ्कु (पु) मे ३ वृक्षनुं ठूंठुं. काष्ठम्, दलिकम्, दारु (पु न) मे ३-काष्ठ, लाकडुं. निष्कुह कोटर (पु न) मे २-कोटर, वृक्षनो पोलाणवाळो भाग. मञ्जी, मञ्जरि-वल्लरि-वल्लरी मे ३-मञ्जरी, मोर. ॥११२२॥ पत्रम् (पु न), पलाशम्, छदनम्, बर्हम् (पु न), पर्णम्, छदम् (पु न) दलम् (पु न) मे ७-पान, पांदडुं. किसलयम्

कुम्भे-निकुम्भे-कुम्भी, साले दुर्मेदगान्वरे ।
पुष्पैस्तु फलवान् वृक्षो, वानस्पत्यो विना तु तैः ॥१११५॥
फलवान् वनस्पतिः स्याद्, फलावन्ध्यः फलेग्रहिः ।
फलेन व्यस्तवकेशी, फलवान् फलिनः फली ॥ १११६ ॥
ओषधिः स्यादोषधिश्च, फलपाकावसानिका ।
क्षुपो ह्रस्वशिफाशाखः, प्रततिर्व्रततिर्वल्ली ॥ १११७ ॥
वल्लीप्रसो तु प्रतानिन्यां, गुल्मिन्युलप-वीरुधौ ।
स्यात् प्ररोहोऽङ्कुरोऽङ्करो, रोहश्च स तु पर्वयः ॥ १११८ ॥
समुत्पिञ्जः स्याद् वलिशः, शिखा-शाखा-लताः समाः ।
साखो घास्लो स्कन्धशाखा, स्कन्धः प्रकाण्डमस्तकम् ॥१११९॥

(सर्व पु)—वृक्ष, झाड ॥ १११४ ॥ कुम्भा (पु न) निकुम्भ (पु. न) कुम्भा ए ३—नेतारक, नेत्रा वगेरेथी ढंकायेल स्थान. वानस्पत्य प्रथम फूल आवी फळ आवे तेवुं वृक्ष—आंबो जांबली वगेरे. ॥ १११५ ॥ वनस्पति —फूल न आववा प्रथमथी ज फळ आवे तेवुं वृक्ष पीपळो, उंबर वगेरे फलावन्ध्य फलेग्रहि ए २—फळे तेवुं वृक्ष फलवन्ध्य, वन्ध्येशी—वन्ध्येशी पुं (पु) ए २—वांझियुं वृक्ष, जेने फळ न आवे तेवुं वृक्ष. फलवान् पुं (पु) फलिन फली पुं (पु), ए ३—फळवाळुं ॥ १११६ ॥ ओषधि (स्त्री), ओषधी (स्त्री), 'ओषधी' ए २—फळ परिपक्व थतां जे वृक्ष नाश पामे छे ते—डांगर, घउं, जव वगेरे क्षुप ए —शिफा—जटाकार मूळ अने शाखाओ नानी होय तेवुं छोड. प्रतति (स्त्री) व्रतति (स्त्री) लता ॥ १११७ ॥ वल्ली—वल्लि (स्त्री) ए ४—वेली, वेलडी प्रतानिनी, गुल्मिनी उलप वीरुध् पुं (स्त्री) ए ४—विस्तार पामेली वेलो, गुच्छावाळी वेलडी प्ररोह अङ्कुर (पु न) अङ्कूर (पु. न) रोह ए ४—अंकुरो फणगो ॥ १११८ ॥ पर्वन्—सांधाओथी नीकळेली अंकुरी शिखा, शाखा, लता ए ३ डाळी. साला शाखा, स्कन्धशाखा ए ३—मोटी डाळी, मोटी शाखा. स्कन्ध—थडनुं थड. ॥ १११९ ॥

मूलात् शाखावधिर्गण्डिः, प्रकाण्डोऽस्य तरौ स्थिते ।
प्रकाण्डरहिते स्तम्बो, विटपो गुल्म इत्यपि ॥ ११२० ॥

शिरोनामाग्रं शिखरं, मूलं बुध्नोऽङ्घ्रिनाम च ।
सारो मज्जा त्वचि छल्ली, चोचं वल्कं च वल्कलम् ॥११२१॥

स्थाणौ तु ध्रुवकः शङ्कुः, काष्ठे दलिक-दारुणी ।
निष्कुहः कोटरो मञ्जौ, मञ्जरिर्वल्लरिश्च सा ॥ ११२२ ॥

पत्रं पलाशं छदनं, बर्हं पर्णं छदं दलम् ।
नवे तस्मिन् किसलयं, किसलं पल्लवोऽस्त्र तु ॥ ११२३ ॥

ગણ્ડિ:-ગણ્ડિકમ પ્રકાણ્ડ: (પુ ન) એ ૨-મૂળથી લઈને શાખા સુધીનો ભાગ (સ્કન્ધ અને પ્રકાણ્ડ અમરકોશમાં તુલ્ય અર્થવાળા થયું છે) સ્તમ્બ: વિટપ: એ ૨-ઝાડનું મૂળ [illegible] વિટપ: (પુ ન) ગુલ્મ: (પુ ન) એ ૩-થડ તથા શાખા વગરનું વૃક્ષ, પ્રકાણ્ડરહિત વૃક્ષ. ॥ ૧૧૨૦ ॥ શિરોનામ 'ગ્ર' (શિર: 'ગ્ર' (ન) અને તેના પર્યાયવાચક શબ્દ) અગ્રમ્ શિખરમ્ (પુ ન) એ ૩-(ન) ટોચ, વૃક્ષનો અગ્રભાગ. મૂલમ્ (પુ.ન) બુધ્ન-'અંઘ્રિ'નામ 'ઘ' (અંઘ્રિ-(પુ) અને તેના પર્યાયવાચક પાદ વગેરે શબ્દ.) એ ૩-વૃક્ષનું મૂળ, મૂળ, નીચેનો ભાગ. સાર: મજ્જા 'મજ્જ'-(પુ.) મજ્જા (મજ્જિત્ આકારાન્ત સ્ત્રી.) એ ૨-વૃક્ષાદિનું સત્ત્વ-ગર્ભ. ત્વક્ 'ચ્' (સ્ત્રી), છલ્લી ચોચં વલ્કમ્ (પુ ન) વલ્કલમ્ (પુ. ન.) [ત્વચા સ્ત્રિ ૧] એ ૫-વૃક્ષ વગેરેની છાલ. ॥૧૧૨૧॥ સ્થાણુ: (પુ. ન) ધ્રુવક-ધ્રુવ, શઙ્કુ: (પુ.) એ ૩ વૃક્ષનું ઠુંઠું કાષ્ઠમ્, દલિકમ્, દારુ (પુ. ન.) એ ૩ કાષ્ઠ, લાકડું. નિષ્કુહ: કોટર: (પુ ન) એ ૨-ઝાડના પોલાણવાળો ભાગ. મઞ્જ:, મઞ્જરિ-મઞ્જરિ-'વલ્લરિ' એ ૩-મંજરી, મહોર. ॥ ૧૧૨૨ ॥ પત્રમ્ (પુ ન), પલાશમ્ છદનમ્ બર્હમ્ (પુ. ન), પર્ણમ્, છદમ્, (પુ. ન) દલમ્ (પુ. ન) એ ૭-પાન, પાંદડું. કિસલયમ્

नवे प्रवालो ऽस्त्र कोशी, शुङ्गो मावर्धितेऽलसा ।
विस्तार-विटपौ तुल्यौ, प्रसूनं कुसुमं सुमम् ॥ ११२४ ॥

पुष्पं पर्ने सुमनसः, प्रसवं मणीवकम् ।
स्तबक-गुच्छकौ तुल्यौ, कलिकायां तु कोरकः ॥ ११२५ ॥

कुड्मले मुकुलं गुच्छे, गुच्छ-स्तबक-गुत्सकाः ।
गुलुच्छो ऽथ रजः पौष्पं, परागो ऽथ रसो मधु ॥ ११२६ ॥

मकरन्दो मरन्दश्च, वृन्तं प्रसवबन्धनम् ।
प्रबुद्धो-ज्जृम्भ-फुल्लानि, व्याकोशं विकचं स्मितम् ॥ ११२७ ॥

उन्मिषितं विकसितं, दलितं स्फुटितं स्फुटम् ।
प्रफुल्लो-त्फुल्ल-संफुल्लो-च्छ्वसितानि विजृम्भितम् ॥ ११२८ ॥

—વિસ્તારયત' વિસ્તરમ્, પલ્લવ (પુ. ન.) એ ૩ કૂંપળ, વીર્યું પાન. ॥ ૧૧૨૩ ॥ પ્રવાલ (પુ. ન.)—નવી કૂંપળો. કોશી, શુઙ્ગા (પુ. સ્ત્રી.), એ ૨—અંકુરાનો અગ્રભાગ. માલિ. (સ્ત્રી.) વૃક્ષલતા એ ૧—પાંદડાની નસ. વિસ્તાર વિટપ (પુ. ન.) એ ૨—વૃક્ષનો વિસ્તાર. પ્રસૂન, કુસુમ (પુ. ન.), સુમન ॥ ૧૧૨૪ ॥ પુષ્પ (પુ. ન.) સુમન, સુમનસ 'બહુ' (સ્ત્રી. બ.) પ્રસવ, મણીવકમ્ એ ૮—પુષ્પ, ફૂલ. સ્તબક, ગુચ્છ (પુ. ન.) એ ૨—નવી કળી, નવી કળીઓનો સમુદાય. કલિકા, કોરક (પુ. ન.) એ ૨—પુષ્પની કળી. ॥ ૧૧૨૫ ॥ કુડ્મલ, મુકુલમ્ એ ૨—(પુ. ન.) અર્ધ ખીલેલી પુષ્પની કળી. ગુચ્છ, ગુચ્છ સ્તબક (પુ. ન.), ગુત્સક—ગુત્સ, ગુલુચ્છ (પુ. ન.) [ગુલુચ્છ સ્મૃતિ લિં ૧ ૧] એ ૫—ખીલેલી ફૂલોનો ગુચ્છો. પરાગ—ફૂલની રજ મધુ (ન.) ॥ ૧૧૨૬ ॥ મકરન્દ મરન્દ 'પુષ્પરસ' એ ૩—૫, પુષ્પરસ. વૃન્ત પ્રસવ બન્ધનમ્ એ ૨—પુષ્પ અને ફળનું બીંટ. પ્રબુદ્ધ, ઉજ્જૃમ્ભ, ફુલ્લ, વ્યાકોશમ્, વિકચમ્, સ્મિત ॥ ૧૧૨૭ ॥, ઉન્મિષિત, વિકસિત,

स्मेरं विनिद्रमुन्निद्रं विकचं हसितानि च ।
सङ्कुचितं तु निद्राणं, मीलितं मुद्रितं च तत् ॥ ११२९ ॥
फले तु सस्यं तच्छुष्कं, वानमामं शलाटु च ।
ग्रन्थिः पर्व परुर्बीजकोशी शिम्बा शमी शिमिः ॥ ११३० ॥
शिम्बिश्च पिप्पलोऽश्वत्थो, बोधिद्रुः कुञ्जराशनः ।
कृष्णावासो बोधितरुः, प्लक्षस्तु पर्कटी जटी ॥ ११३१ ॥
न्यग्रोधस्तु बहुपात् स्याद्, वटो वैश्रवणालयः ।
उदुम्बरो जन्तुफलो, मशकी हेमदुग्धकः ॥ ११३२ ॥
काकोदुम्बरिका फल्गुर्मलयुर्जघनेफला ।
आम्रश्चूतः सहकारः, सप्तपर्णस्त्वयुक्छदः ॥ ११३३ ॥

विकसितम्, स्फुटितम्, स्फुटम्, प्रफुल्लम्, फुल्लम्, संफुल्लम्, व्याकुसितम्, विजृम्भितम् ॥ ११२८ ॥ स्मेरम्, विनिद्रम्, उन्निद्रम्, विकचम्, हसितम् એ ૨૧-ખીલેલું પુષ્પ. સંકુચિતમ્, નિદ્રાણમ્, મીલિતમ્, મુદ્રિતમ્ એ ૪-બિડાયેલું પુષ્પ ॥ ૧૧૨૯ ॥ ફલમ્ (પું. ન.), સસ્યમ્, 'ફલમ' એ ૨-ફળ; સુકાયેલું ફળ. વાનમ્ (ત્રિ.)—સૂકું ફળ. શલાટુ (ત્રિ.) કાચું ફળ. ગ્રન્થિ (પું), પર્વ 'ન' (ન.) પરુ 'ષ' (ન.) એ ૩-ગાંઠ, ગ્રન્થિ. બીજકોશી શિમ્બા, શમી શિમિ (સ્ત્રી.) ॥ ૧૧૩૦ ॥ શિમ્બિ (સ્ત્રી.), 'શિમ્બી' એ ૫-શીંગની શિંગ, સીંગ. પિપ્પલ (પું સ્ત્રી.), અશ્વત્થ, બોધિદ્રુ, કુઞ્જરાશન, કૃષ્ણાવાસ, બોધિતરુ- બોધિદ્રુમ: 'ચલદલ' એ ૬-પીપળો. પ્લક્ષ પર્કટી (સ્ત્રી.)—'પર્કરી' 'જટ' (પું) જટી 'જટ' એ ૩-પીપળ ॥ ૧૧૩૧ ॥ ન્યગ્રોધ, બહુપાદ્ 'પ' (પું.) વટ (ત્રિ.) વૈશ્રવણાલય: એ ૪-વડ. ઉદુમ્બર, જન્તુફલ, યજ્ઞાઙ્ગ 'યજ્ઞ' (પું.), હેમદુગ્ધકમ્, 'હેમદુગ્ધ, મશકી' એ ૪-ઉમરડાનું ઝાડ, ઉમ્બરી ॥ ૧૧૩૨ ॥ કાકોદુમ્બરિકા, ફલ્ગુ (સ્ત્રી.) મલયુ (સ્ત્રી.), જઘનેફલા એ ૪-કાળો ઉમરડો, [illegible]

शिग्रुः शोभाञ्जनोऽक्षीव-तीक्ष्णगन्धक-मोचकाः ।
श्वेतेऽत्र श्वेतमरिचः, पुन्नागः सुरपर्णिका ॥ ११२४ ॥

बकुलः केसरोऽशोकः, कङ्केलिः ककुभोऽर्जुनः ।
मालूरः श्रीफलो बिल्वः, किङ्किरातः कुरण्टकः ॥११२५॥

त्रिपत्रकः पलाशः स्यात्, किंशुको ब्रह्मपादपः ।
वृषरार्कस्त्वलेस्खालो, रम्भा मोचा कदल्यपि ॥ ११२६ ॥

करवीरो' हयमारः, कुटजो गिरिमल्लिका ।
विदुलो वेतसः शीतो, वानीरो वञ्जुलो रथः ॥ ११२७ ॥

रसाल [शि १ १] એ ३-આંબો. ચતુરર્ક, બહુલ્કરા 'ચિત્રાત્મક-ચ, ચમર -ચામર્ણ, નિમ્બાકર એ २-ઘણફ્યું સાહિત. ॥११२३॥ શિગ્રુ (પુ. ન.) શોભાંજન અક્ષીવ તીક્ષ્ણગન્ધક મોચક 'શોભાંજન, શોભાંજન, શોભાંજન એ ५-સરગવો. શ્વેતમરિચ-ધોળ સરગવો. પુન્નાગ સુરપર્ણિકા એ २-પુન્નાગ સોપારીનું ઝાડ. ॥११२४॥ બકુલ, કેસર - કેસર એ २-બોરસલી, મહુવાવૃક્ષ. અશોક કંકેલિ (સ્ત્રી.), કકુભ એ २-આસોપાલવનું ઝાડ. અશોક વૃક્ષ. કકુભ અર્જુન 'નદીસર્જ્ઞ વીરતરુ ઇન્દ્રદ્રુ એ २-અર્જુન વૃક્ષ સાદડનું ઝાડ. માલૂર, શ્રીફલ બિલ્વ 'શાંડિલ્ય, શૈલૂષ' એ ३-બીલીનું ઝાડ. કિંકિરાત કુરણ્ટક [કુરણ્ટક કુરણ્ટક શિ ११] એ २ પીળો આંબાપુષ્પ. ॥११२५॥ ત્રિપત્રક પલાશ, કિંશુક બ્રહ્મપાદપ 'પર્ણ વાતપોથ' એ ४-પલાશ વૃક્ષ. ખાખરો. વૃષરાજ ત્વચ ખાલ એ ३-તાડ. રમ્ભા મોચા, કદલી, 'વારણ અંશુમત્ફલા, કાષ્ઠીલા વારબુસા-વારબુષા' એ ३-કેળ. ॥११२६॥ કરવીર હયમાર 'પ્રતિહાસ-પ્રતીહાસ, શતપ્રાસ ચણ્ડાત' એ २-કણેર. કુટજ ગિરિમલ્લિકા 'શક્ર વત્સક' એ २-ઈંદ્રજવનું ઝાડ. કડાછાલ ખાસ છે તે વૃક્ષ. વિદુલ, વેતસ (પુ. સ્ત્રી.), શીત વાનીર, વઞ્જુલ રથ,

कर्कन्धुः बदरी कोलि, कदम्बे च हलिप्रियः ।
नीपः कदम्बः सालस्तु, सर्जो ऽरिष्टस्तु फेनिलः ॥११३८॥
निम्बोऽरिष्टः पिचुमन्दः, समौ पिचुल-झाबुकौ ।
कार्पासिस्तु बादरः स्यात्, पिचव्यस्तूलकः पिचुः ॥११३९॥
आरग्वधः कृतमाले, वृषो वासा-ऽटरूषके ।
करञ्जस्तु नक्तमालः, स्नुहिर्वज्रो महातरुः ॥ ११४० ॥
महाकालस्तु किम्पाके, मन्दारः पारिभद्रके ।
मधूकस्तु मधुष्ठीलो, गुडपुष्पो मधुद्रुमः ॥ ११४१ ॥

चम्पकपुष्प, शिरुरः એ १–નેતર. ॥ ११३७ ॥ कर्कन्धुः (पु स्त्री) बदरी (नि.) कोलिः 'कोली कोला' (स्त्री) बदरी [कर्कन्धू (स्त्री) शि १ २] એ ४–બોરડી. हलिप्रिय नीपः, कदम्बः (ताराकदम्ब राजकदम्ब 'प्रियक हरिप्रिय' એ ३–કદંબ. सालः (पु न.) सर्जः 'शालः कार्ष्य –कार्ष्यः, अश्वकर्णक सस्यसंवर–शालसंवर' એ २–શાલ, મોટો ગજ ડાભરનું ઝાડ. अरिष्टः फेनिलः એ २–અરીઠાનું ઝાડ. ॥११३८॥ निम्बः अरिष्टः पिचुमन्द 'सर्वतोभद्र, हिङ्गुनिर्यास मालक, पिचुमर्द' એ ३–લીમડો. पिचुलः, झाबुकः–'झावुक' એ २–[illegible] વૃક્ષ. कार्पासिः (पु न.) 'कार्पासी कर्पासी' बादरः–'बदर' पिचव्य એ ३ કપાસનો છોડ. तूलकम् (पु न.) पिचुः (पु) એ २–કપાસ, रू ॥ ११३९ ॥ आरग्वधः कृतमालः 'आरग्वध–आरेवत, राजवृक्षः सम्पाक–सम्याक–चम्पाक, चतुरङ्गुल, आरेवत व्याधिघात सुवर्णक –सुवर्णक' એ २–ગરમાળો. वृष (पु स्त्री), वासा वाजस्रक–(अटरूषा –अटरूष) वैद्यमाता सिंही वाजिदन्ता, सिंहास्य वासक वाजिदन्तक. [वासा अटरूषक शि १ २] એ ३–અરડુસી. करञ्जः, नक्तमालः चिरबिल्व–चिरिबिल्व:, रक्तमाल करज એ २–કરંજ વૃક્ષ स्नुहिः (स्त्री) वज्रः महातरुः [स्नुहा शि १ २] એ ३–થોર. 'सीहुण्ड– सिहुण्ड'–(?) થોર. 'स्नुक (स्त्री) स्नुही गुडा' એ–ત્રિધારવી થોર. (समन्तदुग्धा–ડંડાળો થોર'). ॥ ११४० ॥ महाकालः किम्पाकः એ २–

शिग्रुः शोभाञ्जनोऽक्षीव-तीक्ष्णगन्धक-मोचको ।
श्वेतश्च श्वेतमरिचः, पुन्नागः सुरपर्णिको ॥ ११३४ ॥

बकुलः केसरोऽशोकः, कङ्केल्लिः ककुभोऽर्जुनः ।
मालूरः श्रीफलो बिल्वः, किङ्किरातः कुरण्टकः ॥ ११३५ ॥

त्रिपत्रकः पलाशः स्यात्, किंशुको ब्रह्मपादपः ।
तृणराजस्तलस्तालो, रम्भा मोचा कदल्यपि ॥ ११३६ ॥

करवीरो हयमारः, कुटजो गिरिमल्लिका ।
विदुलो वेतसः शीतो, वानीरो वञ्जुलो रथः ॥ ११३७ ॥

[illegible] शि. १ १] એ ૩-[illegible] 'શિગ્રુ[illegible]-૬, [illegible] એ ૨-[illegible] ॥ ૧૧૩૩ ॥ શિગ્રુ (પુ. ન.) શોભાઞ્જન [illegible] તીક્ષ્ણગન્ધક મોચક [illegible] એ ૫-[illegible] શ્વેતમરિચ-[illegible] સુરપર્ણિકા એ ૨ પુન્નાગ [illegible] ॥ ૧૧૩૪ ॥ બકુલ કેસર-[illegible] એ ૨-[illegible] અશોક, કઙ્કેલ્લિ (સ્ત્રી), [illegible] એ ૨-[illegible] ઝાડ, [illegible] ककुभ, अर्जुन [illegible] એ ૨-અર્જુન વૃક્ષ, [illegible] मालूर, श्रीफल, बिल्व [illegible] એ ૩-બીલીનું ઝાડ. किङ्किरात, कुरण्टक [illegible] શિ. ૧૦૧] એ ૨-પીળો [illegible] ॥ ૧૧૩૫ ॥ त्रिपत्रक पलाश किंशुक [illegible] वातपोथ એ ૪-[illegible] વૃક્ષ. [illegible] तृणराज [illegible] એ ૩-તાડ. रम्भा मोचा, कदली, [illegible] એ ૩-કેળ. ॥ ૧૧૩૬ ॥ करवीर हयमार [illegible] એ ૨-[illegible] कुटज गिरिमल्लिका, [illegible] એ ૨-[illegible] ઝાડ, [illegible] તે વૃક્ષ. विदुल, वेतस (પું. સ્ત્રી.) शीत [illegible] वञ्जुल, रथ

हरीतक्यभया पथ्या,' त्रिफला' त्वक्फलत्रयम्' ।
सप्तिच्छदस्तु तमालः' स्यात्,' चम्पको' हेमपुष्पकः' ॥११४६॥
निर्गुण्डी सिन्दुवारे ऽतिमुक्तके माधवी' लता ।
वासन्ती' पौण्ड्रपुष्पं' तु, जपा 'जातिस्तु मालती' ॥११४७॥
मल्लिका' स्याद् विचकिलो,' सप्तला नवमालिका' ।
मागधी यूथिका सा तु, पीता स्याद् हेमपुष्पिका ॥११४८॥
प्रियङ्गुः फलिनी' श्यामा, च भृङ्गो' च गुन्द्रिका' ।
करुणे मल्लिकापुष्पो, जम्बीर' जम्भजम्भलौ' ॥११४९॥

પીળી હરડે હરેડ, ત્રિફલા ત્રિફલા ફલત્રય 'અમ્રતા' એ ૩ ૧ પાચ્થીર્ભા થતું નેતર ૨ શમ્બુક્ત... વાલી શિવા, અામલકી (સ્ત્રી) ત્રિફલાના અમૃત, મયમા' એ ૩–આમળા. ક્ષિક (પુ) વાળા બિભીતક (ત્રિ). 'ગુપ્ત કર્ષક મૂત્રનાશ કલિદ્રુમ' [બિભેતક શિ ૧ ૩] એ ૩–બહેડા. ॥ ૧૧૪૫ ॥ હરીતકી અભયા, પથ્યા 'અમ્બવા ઝામલા (પથ્યા) ફલત્રય, અમૃતા હૈમવતી ચેતકી શ્રેયસી શિવા' એ ૩–(સ્ત્રી) હરડે. ત્રિફલા–હરડાં, બહેડાં અને આમળાં એ ત્રણે ભેગાં. સપ્તચ્છદ તમાલ (પુ. ન), 'ગ્રાહ-સ્તમ્ભ તાપિચ્છ [તાપિચ્છ શિ ૧ ૪] એ ૨–તમાલ વૃક્ષ. ચમ્પક, હેમપુષ્પક 'ચામ્પેય' એ ૨–ચંપો ॥ ૧૧૪૬ ॥ નિર્ગુણ્ડી, સિન્દુવાર 'સિન્દુક (સિન્દુકઃ), ઇન્દ્રસુરસ–ઇન્દ્રસુરિસ નિર્ગુણ્ડી ઇન્દ્રાણિકા' [નિર્ગુણ્ડી શિ ૧ ૩] એ ૨–સિન્દુવાર, નગોડનું ઝાડ અતિમુક્તક માધવી લતા વાસન્તી પુણ્ડ્રક' એ ૪–માધવી લતા, મોગરાનો વેલો, ચમેલીનો વેલો વગેરે. પૌણ્ડ્રપુષ્પ જપા, 'ઓડ્રપુષ્પમ્ જપાપુષ્પમ્' [જપા શિ ૧ ૪] એ ૨–જપા પુષ્પ, જાસુદ, જાસવંદી. જાતિ (સ્ત્રી) માલતી 'સુમના–નસ્ (સુમના–ના) જાતી' એ ૨–ચમેલી, જાઈ. ॥ ૧૧૪૭ ॥ મલ્લિકા, વિચકિલ, 'ભૂપદ્મ્ય પુષ્પી શીતભીરુ–અસ્થીર' એ ૨–મોગરો. સપ્તલા નવમાલિકા, 'નવમલ્લિકા' એ ૨–નટ મોગરો. માગધી, યૂથિકા 'ગણિકા અમ્બાષ્ઠ' એ ૨–જુઈ હેમપુષ્પિકા–પીળા ફૂલવાળી જુઈ ॥ ૧૧૪૮ ॥ પ્રિયઙ્ગુ (સ્ત્રી), ફલિની, શ્યામા 'મહિલાહ્વયા, લતા ગોવન્દની ગુન્દ્રા, પાલી, વિષ્વક્સેના ગન્ધફલી,

पीलुः सिनी गुडफलो,' गुग्गुलुस्तु पलङ्कषः' ।
राजादने' पियालः स्यात्, तिनिशस्तु रथद्रुमः ॥११४२॥
नागरङ्गस्तु नारङ्गो,' इङ्गुदी' तापसद्रुमः ।
काश्मरी मधुपर्णी श्रीपर्ण्यम्लिका तु तिन्तिडी ॥ ११४३ ॥
मधु' शेल्वातके पीतसालस्तु प्रियकोऽसनः ।
पाटलिः' पाटलो भूर्जो', मृदुत्वचो मृदुच्छदः ॥ ११४४॥
द्रुमोत्पलः कर्णिकारो, निचुल' हिज्जल-अम्बुजौ ।
धात्री' शिवा चाऽऽमलकी, खदिरो' विसीतकः ॥११४५॥

पीपळ वृक्ष. मन्तम पारिभद्रक, 'पारिभद्रक' ये २-१ लींबडो. २ मोटी लींबडी मधूक, मधुलीक गुडपुष्प मधुद्रुम 'मधुक वानप्रस्थ' ये ४- महुडो ॥११४१॥ पीलु (पु.) सिन गुडफल, 'शंसी-वृक्ष' ये ३- पीलुनुं झाड. गुग्गुलु (पु.), पलङ्कष 'कुम्भ बहुलगन्धक, कौशिक, पुरपुर पुर ये २ गूगळनुं झाड. राजादन (पु न.) पियाल 'राजादन क्षीरवृक्ष मधु-न् सन् मधुयष्टि [मिताक्ष शि १०२] ये २-चारोळीनुं झाड. तिनिश रथद्रुम 'वन्दन नेमी-वृक्ष (नेमि), रथद्रु अतिमुक्तक वञ्जुल चित्रकृत्' ये २ तिनिश वृक्ष. तमालु ॥११४२॥ नागरङ्ग नारङ्ग पीतरनक [मार्गना शि १ ३] ये २-नारंगीनुं झाड. इङ्गुदी (स्त्री.) तापसद्रुम ये २ इंगोरियो, (तापस लोको तेना फळना तेलनो दीवा वगेरेमां उपयोग करे छे) काश्मरी, मधुपर्णी, श्रीपर्णी 'कम्भारी (कम्मारी), सर्वतोभद्रा महाकुम्भिका, कटभर्या' ये ३-सीवणनुं वृक्ष. अम्लिका, तिन्तिडी 'तिन्तिडीक चिञ्चा अम्लिका, आम्लीका' ये २-आम्बलीनुं वृक्ष ॥११४३॥ मधु (पु.), शेल्वातक चेलु ये २-मोटी गुंदी पीतसाल प्रियक, असन (पु न.), 'पीतसारक सर्जक, (बन्धूक) बन्धूकपुष्प जीवक' ये ३-आसन वृक्ष, अन्य पाटलि (पु. स्त्री.), पाटला 'मोघा (अमोघा), कालस्थाली (काचस्थाली), फलेरुहा, कृष्णवृन्ता, कुबेराक्षी' ये २-पाडल, अथवा वृक्ष, भूर्जक मृदुच्छद 'चर्मी-वृक्ष, बहुत्वक-न्' ये ३ भोजपत्रनुं वृक्ष. ॥११४४॥ द्रुमोत्पल, 'कर्णिकार परिव्याध' ये २-

वंशो वेणुर्यवफलस्त्वचिसारस्तृणध्वजः ।
मस्करः शतपर्वा च, स्वनन् वातात् स कीचकः ॥११५३॥
तुगाक्षीरी वंशक्षीरी, त्वक्क्षीरी वंशरोचना ।
पूगे क्रमुकगुवाकौ, तस्योद्वेगं पुनः फलम् ॥ ११५४ ॥
ताम्बूलवल्ली ताम्बूली, नागपर्यायवल्ल्यपि ।
तुम्ब्यलाबूः कृष्णला तु, गुञ्जा द्राक्षा तु गोस्तनी ॥११५५॥
मृद्वीका हारहूरा च, गोक्षुरस्तु त्रिकण्टकः ।
मर्कटी स्वयगुप्तास्ते, गिरिकर्ण्यपराजिता ॥ ११५६ ॥
व्याघ्री निदिग्धिका कण्टकारिका सार्द्धवामृता ।
वत्सादनी गुडूची च, विशाला त्विन्द्रवारुणी ॥ ११५७ ॥

સાથે ॥ ૧૧૫૨ ॥ વંશ, વેણુ (પુ.) યવફલ, ત્વચિસાર, તૃણધ્વજ મસ્કર, શતપર્વ ‘ચ’ (પુ.) ‘ત્વક્સાર, કિચક’ [ત્વક્સાર શિ ૧ ૪] એ ૭-વાંસ. કીચક-જે વાંસમાં છિદ્ર થતાં પવન ભરાવાથી શબ્દ થાય તેવો વાંસ. ॥ ૧૧૫૩ ॥ તુગાક્ષીરી, વંશક્ષીરી, ત્વક્ક્ષીરી (સ્ત્રી. ન.), વંશરોચના ‘વંશલોચના’ એ ૪-વંશલોચન, વાંસકપૂર. પૂગ, ક્રમુક, ગુવાક, ‘ઘોંટા, ગુવાક, ખપુર’ એ ૩-સોપારીનું ઝાડ. ઉદ્વેગમ્-સોપારી. ॥૧૧૫૪॥ તામ્બૂલવલ્લી તામ્બૂલી નાગવલ્લી (નાગ વાચક શબ્દની સાથે વલ્લી વાચક શબ્દ જોડવાથી પણ સર્પવલ્લી, ફણિલતા વગેરે શબ્દો થાય છે) એ ૩-નાગરવેલ. તુમ્બી (સ્ત્રી. ન.) અલાબૂ (સ્ત્રી. ન.), ‘તુમ્બિ તુમ્બા, અલાબુ-અલાબુ અલાબૂ લાબૂ, અલ્પુ’ એ ૨-તુંબડી. કૃષ્ણલા, ગુઞ્જા ‘કાકચિંચી-કાકચિંચિ કાકચિઞ્ચા’ એ ૨-ચણોઠી. દ્રાક્ષા, ગોસ્તની ॥ ૧૧૫૫ ॥ મૃદ્વીકા, હારહૂરા ‘ચોરણ્ય, સ્વાદ્વી મધુરસા’ એ ૪-દ્રાક્ષ-દ્રાખ. ગોક્ષુર ત્રિકણ્ટક, મર્કટી સ્વયગુપ્તા ‘પલઙ્કષા, ક્ષુરપત્ર, સ્વાદુકણ્ટક ગોકણ્ટક, વનશૃઙ્ગાટ’ એ ૪-ગોખરૂ. ગિરિકર્ણી, અપરાજિતા-અપરાજિતા ‘આસ્ફોટા-આસ્ફોતા વિષ્ણુક્રાન્તા’ એ ૨-ગરણી. ॥ ૧૧૫૬ ॥ વ્યાઘ્રી, નિદિગ્ધિકા-નિદિગ્ધિકા, કણ્ટકારિકા, ‘ધાવની બૃહતી, પચોદરી, ક્ષુદ્રી,

मातुलुङ्गो बीजपूरो,' जम्बीर-जम्भरौ' समौ ।
पद्मालुः सारेरम्भे',' पाटल्यां पाटलुष्पिका ॥ ११५० ॥
कपिकच्छूरात्मगुप्ता', धत्तूरः कनकाह्वयः ।
कपित्थस्तु दधित्थो', नालिकेरस्तु लाङ्गली ॥ ११५१ ॥
आम्रातको वर्षपाकी', केतकः क्रकचच्छदः ।
कोविदारो' युगपत्रः, शल्लकी तु गजप्रिया ॥ ११५२ ॥

[illegible] मिष्ट' બે ૩-[illegible], સુગંધી, [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] બે ૨-બજોરીગો. [illegible] [illegible] બે ૨ [illegible] [illegible] (પુ ન) [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] બે ૩-[illegible] લીંબુ ॥ ११४९ ॥ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [[illegible] लि १ ४] બે ४-[illegible] [illegible] (પુ ન) [illegible] '[illegible]' બે ૨-કેરડો [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] -[illegible]. બે ૨-એરંડો, દીવેલી, [illegible] [illegible] '[illegible] [illegible], [illegible]' બે ૨ પાડલી, પાડળી, પાડલો ॥ ११५० ॥ [illegible] (સ્ત્રી) [illegible] [illegible]-[illegible] [illegible], [illegible]-[illegible], [illegible] [illegible], [illegible] -[illegible], [illegible] [illegible]' બે ૨-કૌંચ. [illegible] [illegible] '[illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [[illegible] लि १ ४] બે ૨ ધતૂરો, ધંતૂરો [illegible] [illegible] '[illegible]' [illegible] [illegible]-[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] બે ૨-કોઠ, કોઠી નાળિયેર (પુ સ્ત્રી), [illegible] '[illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]' બે ૨-નાળિયેરી ॥ ११५१ ॥ [illegible] [illegible] '[illegible]' (પુ), [illegible] [illegible] ([illegible])' બે ૨-[illegible] [illegible], [illegible]. [illegible] [illegible] બે ૨ કેવડો, કેતકીનું ઝાડ. કોવિદાર, [illegible] '[illegible], [illegible]. બે ૨-[illegible] ઝાડ. શલ્લકી (પુ સ્ત્રી), [illegible] '[illegible]-[illegible], [illegible] [illegible]-[illegible] [illegible] [illegible]-[illegible], [illegible] ([illegible] [illegible]) [illegible]-[illegible]' બે ૨-[illegible],

वंशो वेणुर्यवफलस्त्वचिसारस्तृणध्वजः ।
मस्करः शतपर्वा च, स्वनन् वातात् स कीचकः ॥११५३॥
तुगाक्षीरी वंशक्षीरी, त्वक्क्षीरी वंशरोचना ।
घोण्टा क्रमुकगूवाकौ, तस्योद्वेगं पुनः फलम् ॥ ११५४ ॥
ताम्बूलवल्ली ताम्बूली, नागपर्यायवल्ल्यपि ।
तुम्ब्यलाबूः कृष्णला तु, गुञ्जा द्राक्षा तु गोस्तनी ॥११५५॥
मृद्वीका हारहूरा च, गोक्षुरस्तु त्रिकण्टकः ।
श्वदंष्ट्रा स्वादुकण्टो, गिरिकर्ण्यपराजिता ॥ ११५६ ॥
व्याघ्री निर्दिग्धिका कण्टकारिका स्यादथामृता ।
वत्सादनी गुडूची च, विशाला त्विन्द्रवारुणी ॥ ११५७ ॥

શ્લોકાર્થ. ॥ ૧૧૫૨ ॥ વંશ, વેણુ (પુ) યવફલ, ત્વચિસાર, તૃણધ્વજ મસ્કર, શતપર્વન્ (પુ) 'ચમ્બોર, કેમ્બા' [ત્વક્સાર શિ ૧ ૪] એ ૭–વાંસ. કીચક–જે વાંસમાં છિદ્ર થતાં પવન વાવાથી શબ્દ થાય તેવો વાંસ. ॥ ૧૧૫૩ ॥ તુગાક્ષીરી, વંશક્ષીરી, ત્વક્ક્ષીરી (સ્ત્રી ન.), વંશરોચના 'વંશલોચના' એ ૪–વંશલોચન, વાંસકપૂર. ઘોણ્ટા, ક્રમુક, ગૂવાક, 'પોગમ, ગુવાક, ખપુર' એ ૭–સોપારીનું ઝાડ. ઉદ્વેગ–સોપારી. ॥૧૧૫૪॥ તામ્બૂલવલ્લી તામ્બૂલી નાગવલ્લી (નાગ વાચક શબ્દની સાથે વલ્લી વાચક શબ્દ જોડવાથી પણ સર્પવલ્લી ફણિલતા વગેરે શબ્દો થાય છે) એ ૩–નાગરવેલ. તુમ્બી (સ્ત્રી ન.), અલાબૂ (સ્ત્રી ન.), 'તુમ્બિ તુમ્બ, અલાબુ –આલાબૂ આલાબુ લાબૂ, લાબુ' એ ૨–તુંબડી. કૃષ્ણલા, ગુઞ્જા 'કાકચિઞ્ચી–કાકચિઞ્ચિ કાકચિઞ્ચા' એ ૨–ચણોઠી. દ્રાક્ષા, ગોસ્તની ॥ ૧૧૫૫ ॥ મૃદ્વીકા, હારહૂરા, 'ગોસ્તના, ચારુફલા, મધુરસા' એ ૪–દ્રાક્ષ–દરાખ. ગોક્ષુર ત્રિકણ્ટક, શ્વદંષ્ટ્રા સ્વાદુકણ્ટક 'ચણદ્રુમ, ઇક્ષુગન્ધા, સ્વાદુકણ્ટક ગોકણ્ટક, વનશૃઙ્ગાટ' એ ૪–ગોખરુ. ગિરિકર્ણી, અપરાજિતા–અપરાજિતમ્, 'આસ્ફોટ–આસ્ફોતા વિષ્ણુક્રાન્તા' એ ૨–ગરણી. ॥ ૧૧૫૬ ॥ વ્યાઘ્રી, નિર્દિગ્ધિકા–નિદિગ્ધિકા, કણ્ટકારિકા, 'ધાવની ક્ષુદ્રા, પ્રચોદની, ક્ષુદ્રી

मातुलुङ्गो बीजपूरः, क्षीरं-क्करौ समौ ।
पलाण्डुः सारेण्डे, धातकी धातुपुष्पिका ॥ ११५० ॥
कपिकच्छूरात्मगुप्ता, धत्तूरः कनकाह्वये ।
कपित्थस्तु दधिफलो, नालिकेरस्तु लाङ्गली ॥ ११५१ ॥
आम्रातको वर्षपाकी, कतकः ककपच्छदः ।
कोविदारो युगपत्रः, सल्लकी तु गजप्रिया ॥ ११५२ ॥

[illegible], भिषक' એ ३-[illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] 'रक्तक-[illegible]' એ २-[illegible] [illegible] [illegible] એ २-[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] (पु न.) [illegible] '[illegible] [illegible]' [illegible] [illegible] એ ३-[illegible] ॥ ११४९ ॥ मातुलुङ्ग बीजपूर '[illegible], [illegible] [मातुलिङ्ग शि. १४] એ ४-બીજોરું करीर (पु न.) [illegible] '[illegible] એ २-કેરડો पलाण्डु, [illegible] '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] -[illegible]' એ २-[illegible], [illegible] धातकी, धातुपुष्पिका '[illegible] [illegible], धातुपुष्पिका' એ २ [illegible], [illegible], [illegible] ॥ ११५० ॥ कपिकच्छू (स्त्री) आत्मगुप्ता '[illegible]-[illegible] [illegible], [illegible]-[illegible], [illegible] [illegible], [illegible]-[illegible], [illegible] [illegible]' એ २-[illegible] [illegible], कनकाह्वय '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [[illegible] शि. १४] એ २-ધતુરો [illegible] [illegible] [illegible] '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]' એ २ [illegible], [illegible] [illegible] (पु स्त्री), [illegible] '[illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible]' એ २-[illegible] ॥ ११५१ ॥ [illegible] [illegible] '[illegible]' (पु), [illegible] [illegible] ([illegible]) એ २-[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] એ २-[illegible], [illegible] [illegible]. कोविदार, युगपत्र '[illegible] [illegible]' એ २-[illegible] [illegible]. सल्लकी (पु स्त्री), गजप्रिया '[illegible]-[illegible] [illegible] [illegible]-[illegible] [illegible] [illegible]-[illegible], [illegible] ([illegible], [illegible]) [illegible]-[illegible]' એ २-[illegible]

तर्कीलात् सरसः पङ्कात्, परे रुह्-रुहं-जन्म-जैः ।
पुण्डरीकं सिताम्भोजमथ रक्तसरोरुहे ॥ ११६२ ॥
रक्तोत्पलं कोकनदे, कैरविण्यां कुमुद्वती ।
उत्पलं स्यात् कुवलयं, कुवेलं कुवलं कुवम् ॥ ११६३ ॥
सिते तु तत्र कुमुदं, कैरवं गर्दभाह्वयम् ।
नीले तु स्यादिन्दीवरं, हलकं रक्तसन्ध्यकं ॥ ११६४ ॥
सौगन्धिके तु कह्लारं, बीजकोशो वराटकः ।
कर्णिका पद्मनालं तु, मृणालं तन्तुलं बिसम् ॥ ११६५ ॥

–मिश्रप्रसूनम् नालीकम् (पु न) वामनम् महोत्पलम् ॥११६१॥ कञ्जम् 'रुह्' (न) कजरुहम् कजजन्म 'जन्' (न) कजजम् सरोरुह 'रुह्' (न) सरोरुहम्, सरोजन्म 'न्' (न) सरोजम् पङ्करुह 'रुह्' (न) पङ्करुहम् पङ्कजन्म 'न्' (न) पङ्कजम् (नालिकम्, सरसीरुहम्) [मिश्रप्रसूनम् शि १ १] ओ २५-कमळ. पुण्डरीकम् सिताम्भोजम् ओ २-श्वेत कमळ रक्तसरोरुहम् ॥११६२॥ रक्तोत्पलम् कोकनदम् ओ ३-रक्त कमळ कैरविणी कुमुद्वती [कुमुदिनी शि १ ५] ओ २-कुमुदनी वेलो. उत्पलम् (पु न) कुवलयम् कुवेलम् कुवलम् (पु न) कुवम् ओ ४-कुमुद, पोयणुं ॥११६३॥ कुमुदम् (पु न) कैरवम्, गर्दभाह्वयम् [कुमुद शि १ १] ओ ३-चंद्रविकासी धोळुं कमळ इन्दीवरम् इन्दिवरम् –इन्दीवारम् नीलाम्बुजन्म–'जन्' ओ–नील कमळ, भूरु कमळ. हल्लकम् रक्तसन्ध्यकम् (रक्तोत्पलम्) ओ २-संध्याविकासी रातुं कमळ ॥११६४॥ सौगन्धिकम्, कह्लारम् ओ २-संध्याविकासी धोळुं कमळ सफेदरातुं श्वेत कमळ. बीजकोशः वराटकः कर्णिका ओ ३-कमळना मध्यनो डोडो. पद्मनालम् मृणालम् (त्रि.) तन्तुलम् बिसम्–बिसम्, बिसम (पु.न.) ओ ४-कमळनी

उशीरं वीरणीमूले, ह्रीबेरे वालके जलम् ।
प्रपुन्नाटस्त्वेडगजो, दद्रुघ्नश्चक्रमर्दकः ॥ ११५८ ॥
स्थौणेयं महास्वनं, कुसुम्भं कमलोत्तरम् ।
छोमे तु गालको रोम-तिलक-पाक्षरे-मार्जनाः ॥ ११५९ ॥

मृणालिनी पुटकिनी, नलिनी पद्मिन्यपि ।
कमलं नलिनं पद्ममरविन्द कुशेशयम् । ॥ ११६० ॥

पद्मं सीस-सहस्रार्भ्या, पत्रं राजीव-पुष्करे ।
बिसप्रसूनं नालीकं, तामरसं महोत्पलम् ॥ ११६१ ॥

[illegible] 'तमिन्ना' એ ૩—[illegible] [illegible] 'जिवन्ती [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] એ ૩—नामो [illegible] 'जिव [illegible], [illegible]' એ ૨—[illegible] ॥ ११५७ ॥ उशीरम् (पु न) वीरणीमूलम् [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], એ ૨—[illegible] [illegible] મૂળ. 'वीरणम् वीरतरम्'—[illegible] [illegible] ह्रीबेरम् [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [[illegible]—[illegible] અને [illegible]—[illegible] પર્યાય [illegible] [illegible] शि १ ४] એ ૩—[illegible] [illegible], [illegible], [illegible] 'प्रपुन्नाट' [illegible], दद्रुघ्न [illegible], [illegible] [illegible] —[illegible] —[illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એ ४ [illegible], [illegible] [illegible]. ॥११५८॥ [illegible], महास्वनम्, कुसुम्भम् (पु न) कमलोत्तरम् '[illegible]' એ ४—[illegible], [illegible]. [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] એ ५—[illegible], [illegible]. ॥ ११५९ ॥ मृणालिनी, पुटकिनी [illegible], पद्मिनी, [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]' [[illegible] शि १ ४] એ ४ [illegible] [illegible]. [illegible] (पु न), नलिनम् (पु न), पद्म (पु न), अरविन्दम् कुशेशयम् ॥ ११६० ॥ [illegible] [illegible], [illegible], पुष्करम् [illegible]—

वार्जीवात् सरसः पङ्कात्, परे रुह-रुहे-जन्म-जैः ।
पुण्डरीकं सिताम्भोजमथ रक्तसरोरुहे ॥ ११६२ ॥
रक्तोत्पलं कोकनदं, कैरविण्यां कुमुद्वती ।
उत्पलं स्यात् कुवलयं, कुवेलं कुवलं कुवम् ॥ ११६३ ॥
श्वेते तु तत्र कुमुदं, कैरवं गर्दभाह्वयम् ।
नीले तु स्यादिन्दीवरं, हल्लकं रक्तसन्ध्यके ॥ ११६४ ॥
सौगन्धिके तु कह्लारं, पीतकोशो वराटकः ।
कर्णिका पद्मनाल तु, मृणालं तन्तुलं विसम् ॥ ११६५ ॥

-विसप्रसूनम्, वार्जीवम् (पु न) तामरसम्, महोत्पलम् ॥११६१॥ वारुरुह 'रुह' (न) वारुरुहम् वाजन्म 'जन्' (न) वाजम् सरोरुह 'रुह' (न) सरोरुहम्, सरोजन्म 'जन्' (न) सरोजम् पङ्करुह 'रुह' (न) पङ्करुहम् पङ्कजन्म 'जन्' (न) पङ्कजम् (वारिजम्, जलौकसम्) [विसप्रसूनम् शि १ ६] એ २५-કમળ पुण्डरीकम् सिताम्भोजम् એ २-श्वेत કમળ रक्तसरोरुहम् ॥ ११६२ ॥ रक्तोत्पलम् कोकनदम् એ ३-રક્ત કમળ. कैरविणी कुमुद्वती [कुमुदिनी शि १ ५] એ २-કુમુદની વેલી. उत्पलम् (पु न) कुवलयम्, कुवेलम् कुवलम् (पु. न.) कुवम् એ ४-કુમુદ, પોયણું ॥ ११६३ ॥ कुमुदम् (पु न) कैरवम् गर्दभाह्वयम् [कुमुद शि १ ६] એ ३-ચન્દ્રવિકાસી ધોળુ કમળ. इन्दीवरम् 'इन्दिवरम्, -इन्दीवारम् नीलसरोजम्-जन्म' એ-નીલ કમળ, કાળુ કમળ. हल्लकम् रक्तसन्ध्यकम् (रक्तोत्पलम्) એ २-સંધ્યાવિકાસી રાતુ કમળ ॥११६४॥ सौगन्धिकम्, कह्लारम् એ २-સંધ્યાવિકાસી ધોળુ કમળ शरदऋतुનું શ્વેત કમળ. पीतकोशः, वराटकः, कर्णिका એ ३-કમળના બીજને તેની પેટી. पद्मनालम् (नि.) तन्तुलम्, विसम्-बिसम् 'बिसक (पु.न.) એ ४-કમળની

उशीरं वीरणीमूले, ह्रीबेरं बालकं जलम् ।
मधुष्ठीलस्तु गुडपुष्पो, मधूको मधुपुष्पकः ॥ ११५८ ॥
स्थायां महारजनं, कुसुम्भं कमलोत्तरम् ।
लोध्रे तु गालवो रोध्र-तिरीट-शाबर-मार्जनाः ॥ ११५९ ॥
मृणालिनी पुटकिनी, नलिनी पद्मिन्यपि ।
कमलं नलिनं पद्ममरविन्दं कुशेशयम् ॥ ११६० ॥
पद्मं शत-सहस्राभ्यां, पत्रं राजीव-पुष्करे ।
बिसप्रसूनं नालीकं, तामरसं महोत्पलम् ॥ ११६१ ॥

[illegible] ॥११५७॥ उशीरम् (पु न.) वीरणीमूलम् [illegible] ॥११५८॥ [illegible] महारजनम्, कुसुम्भम् (पु न.) कमलोत्तरम् 'वह्निशिखम्' ए ४-कसुंबो, कसुंबा [illegible] ॥११५९॥ मृणालिनी पुटकिनी, नलिनी, पद्मिनी, [illegible] [illegible] (पु न.) नलिनम् (पु न.), पद्म (पु न.), अरविन्दम् कुशेशयम् ॥११६०॥ [illegible]

हरेणुः खण्डिककलाय, चणको हरिमन्थकः ।
माषस्तु मदनो नन्दी, वृष्यो बीजवरो बली ॥ ११७१ ॥

मुद्गस्तु प्रथनो लोभ्यो, वल्लभो हरितो हरिः ।
पीतेऽस्मिन् वसु-खण्डीर-प्रवेल-जय-शारदाः ॥ ११७२ ॥

कृष्णे प्रचर-वासन्त-हरिमन्थज-शिम्बिकाः ।
वनमुद्गे तुवरक-निगूढक-कुलीनकाः ॥ ११७३ ॥

सम्बी च रोममुद्गे तु, मकुष्ठक-मयुष्ठकौ ।
गोधूमे सुमनो [illegible], निष्पावः श्वितशिम्बिकः[1] ॥ ११७४ ॥

कुलत्थस्तु कालवृन्तैस्ताम्रवृन्तो कुलत्थिकः ।
आढकी तुवरी वर्णा, स्यात् कुल्माषस्तु यावकः ॥११७५॥

[illegible], मसूरः (पु स्त्री.) એ २–मसूर. [illegible] ॥११७०॥ [illegible] (पु) [illegible] (त्रिलिङ्ग), [illegible]] એ ४–[illegible]. [illegible] એ २–[illegible]. माषः (पु न.), [illegible] (पु) [illegible] (पु) એ ६–[illegible]. ॥ ११७१ ॥ मुद्गः [illegible] (पु) એ ६–मग. [illegible] (पु) [illegible] એ ५–पीळा मग. ॥ ११७२ ॥ [illegible] एवं ४–[illegible] मग. [illegible] ॥ ११७३ ॥ [illegible] (पु) એ ४–[illegible] मग [illegible] 'मकुष्ठक–[illegible]' એ ३–[illegible], गोधूमः, [illegible] એ २–घउं. [illegible] એ ३–[illegible]. ॥११७४॥ [illegible] એ २–[illegible] એ २–[illegible]

---

1 श्वितशिम्बिका ।–शि. क० ।

किञ्जल्कः केसरे, संवर्तिका तु स्यान्नवं दलम् ।
करहाटः शिफा च स्यात्, कन्दे सलिलजन्मनाम् ॥११६६॥
उत्पलानां तु शालूकं, नीली स्यात् शैवले जले ।
शेवालं शैवलं शेपालं जलात् [illegible]-नीलिके ॥ ११६७ ॥
धान्यं तु सस्यं सीत्यं च, व्रीहिः स्तम्बकरिश्च सः ।
आशुः स्यात् पाटलो व्रीहिर्गर्भपाकी तु षष्टिकः ॥११६८॥
शालयः कलमाद्याः स्युः, कलमस्तु कलामकः ।
लोहितो रक्तशालिः स्यात्, महाशालिः सुगन्धिकः ॥११६९॥
यवो हयप्रियस्तीक्ष्णशूकस्तोक्मस्तु स हरित् ।
मङ्गल्यको मसूरः स्यात्, कलायस्तु सतीनकः ॥ ११७ ॥

નાળ. ॥ ૧૧૬૫ ॥ किञ्जल्कम् केसरम् [illegible] એ ૨–(પુ ન.) કેસર, તાતણું. संवर्तिका (नवदलम्, [illegible]) કમળ વગેરેનું નવું પાંદડું. करहाट शिफा [illegible] (પુ ન) [illegible] એ ૩–કમળ વગેરેનું મૂળ કંદ. ॥ ૧૧૬૬ ॥ [illegible]–ઉત્પલિકાદી કમળનું મૂળ કંદ. નીલી [illegible] (પુ ન.), [illegible] (પુ ન) [illegible] (પુ ન), [illegible] (પુ ન.) [illegible] (પુ ન.) [illegible] (પુ ન) [illegible] [[illegible] શિ ૧ ૬] એ ૮–સેવાળ, લીલ ॥ ૧૧૬૭ ॥ धान्यम् सस्यम् सीत्यम्, व्रीहिः (પુ) स्तम्बकरिः (પુ) એ ૫–ધાન્ય. आशु (પુ) [illegible] व्रीहि એ ૩ ડાંગરની એક જાત. गर्भपाकी [illegible] (પુ) षष्टिक એ ૨–પોતાની મેળે પાકતા ચોખા, સાઠી ચોખા ॥ ૧૧૬૮ ॥ [illegible] 'कि' (પુ ન)–કમળી વગેરે ચોખા. कलम कलामक એ ૨–કમળી ડાંગર, કમળી ચોખા. लोहित, रक्तशालि એ ૨–લાલ ચોખા. महाशालि (પુ), सुगन्धिक એ ૨–સુગંધી ચોખા. ॥ ૧૧૬૯ ॥ यव हयप्रिय, तीक्ष्णशूक એ ૩–જવ. तोक्म–લીલી જવ.

१ [illegible]–शि. क० ।

हरेणुः खण्डिकश्चाथ, चणको हरिमन्थकः ।
माषस्तु मदनो नन्दी, वृष्यो बीजवरो बली ॥ ११७१ ॥

मुद्गस्तु प्रथनो लोभ्यो, बलाटो हरितो हरिः ।
पीतेऽस्मिन् वसु-खण्डीर-प्रवेल-वर्य-शारदाः ॥ ११७२ ॥

कृष्णे प्रवर-वासन्त-हरिमन्थज-शिम्बिकाः ।
वनमुद्गे तुवरक-निगूढक-कुलीनकाः ॥ ११७३ ॥

राज्ञी च राजमुद्गे तु, मकुष्टक-मयुष्टकौ ।
गोधूमे सुमनो म्लेच्छो, निष्पावः सितशिम्बिकः[1] ॥ ११७४ ॥

कुलत्थस्तु कालवृन्तस्ताम्रवृन्तो कुलत्थिका ।
आढकी तुवरी वर्णी, स्यात् कुल्माषस्तु यावकः ॥११७५॥

मसूरक, मङ्गल्य (पु. स्त्री.) એ ૨-મસૂર. कलाय: सतीनक ॥११७ ॥ हरेणु (पु.) खण्डिक (त्रिलिङ्ग), [सातीन शि. १ ९] એ ४-वटाणा. चणक हरिमन्थक એ ૨-ચણો. माष (पु. न.) मदन, नन्दी 'इन्' (पु.) वृष्य बीजवर, बली 'इन्' (पु) એ ६-અડદ. ॥११७१॥ मुद्ग, प्रथन, लोभ्य, बलाट, हरित, हरि (पु.) એ ६-મગ. वसु (पु) खण्डीर, प्रवेल, वर्य शारद એ ५-पीળा મગ. ॥११७२॥ प्रवर, वासन्त, हरिमन्थज, शिम्बिका એ ४-કાળા મગ. तुवरक निगूढक, कुलीनक ॥११७३॥ राज्ञी 'इन्' (पु) એ ४-જંગલી મગ. राजमुद्ग मकुष्टक, मयुष्टक, 'मकुष्टक–मकुष्ठक–मुकुष्टक, मयुष्टक–मयष्टक–मपष्टक –मयाष्ट–मकुष्ठक–मयुष्ठ' એ ३-[illegible], गोधूम, सुमन એ ૨-ઘઉં [illegible], निष्पाव शितशिम्बिक એ ३-[illegible] ॥११७४॥ कुलत्थ, कालवृन्त એ ૨-[illegible] ताम्रवृन्त, कुलत्थिका એ ૨-[illegible], आढकी, तुवरी, वर्णी

---

१ सितशिम्बिक । -शि. क० ।

नीवारस्तु वनव्रीहिः, श्यामाकश्यामकौ समौ ।
कङ्गुस्तु कङ्गुनी कङ्गुः, प्रियङ्गुः पीततण्डुला ॥ ११७६ ॥
सा कृष्णा मधुली रक्ता, शोणिका मुसटी सिता ।
पीता माधव्यथोद्दालः, कोद्रवः कोरदूषकः ॥ ११७७ ॥
चीनकस्तु काककङ्गुर्यवनालस्तु योनलः ।
जूर्णाह्वयो देवधान्यं, जोन्नाला बीजपुष्पिका ॥ ११७८ ॥
क्षेमं मसूरो मसुराली, सातुला तु क्षुमाऽतसी ।
गवेधुका गवेधुः स्याद्, अर्थिकोऽप्यथ तिलः ॥ ११७९ ॥
वन्यतिले तिलपिञ्जस्तिलपेजोऽथ सर्षपः ।
कदम्बकस्तन्तुभोऽथ, सिद्धार्थः श्वेतसर्षपः ॥ ११८० ॥
माषादयः शमीधान्यं, शूकधान्यं यवादयः ।
स्यात् सस्यशूकं किंशारुः, कणिशं सस्यशीर्षकम् ॥११८१॥

बे १–कुवेर कुसमारा, पायक [कुसमारा शि० १०७] बे २–अर्थपाकेल धान्य वगेरे ॥ ११७५ ॥ नीवार, वनव्रीहि (पु.) बे २–जंगली चोखा, एक धान्य श्यामाक श्यामक बे २–समा चोखा, सामो धान्य कङ्गु, कङ्गुनी, कङ्गु प्रियङ्गु पीततण्डुला, कङ्गु बे ५–(स्त्री.) कांग पीळा चोखा ॥ ११७६ ॥ मधुली–काळी कांग, शोणिका–लाल कांग मुसटी–धोळी कांग माधवी–पीळी कांग उद्दाल, कोद्रव कोरदूषक 'कोदरा' बे ३–[illegible] ॥ ११७७ ॥ चीनक, काककङ्गु (स्त्री.) बे २–कांग जातिनुं धान्य यवनाल योनल जूर्णाह्वय देवधान्य जोन्नाला बीजपुष्पिका बे ६–जुवार ॥ ११७८ ॥ क्षेमम् मसूर, मसुराली बे ३–मसूर, दाळ, सातुला क्षुमा अतसी बे ३–अळसी, गवेधुका गवेधु (स्त्री.) 'गवेधु' [गवेधुका शि० १०७] बे २–१ जाती, नदी २ मुनिने खावा योग्य एक धान्य, [illegible] अर्थिक–जंगली तल ॥ ११७९ ॥ वन्यतिल तिलपिञ्ज, तिलपेज बे ३–तेमां न होय तेवा तल सर्षप कदम्बक तन्तुभ–'सरसव' बे ३– सरसव सिद्धार्थ श्वेतसर्षप बे २ धोळो सरसव ॥ ११८ ॥ शमीधान्य

स्तम्बस्तु गुच्छो धान्यादेर्नाडि' काण्डोऽस्त्रकस्तु सः ।
फलः पलालो' धान्यत्वक्, तुषो' बुसे कडङ्गरे' ॥११८२॥

धान्यमावसितं रिद्धं, कृतं निर्बुसीकृतम् ।
मूलं-पत्र-करीरा-ऽग्र-फलं-काण्डा-ऽधिरूढकम् ॥ ११८३ ॥

त्वक् पुष्पं कवकं' शाकं, दशधा शिग्रुकं च तत् ।
तम्बुलीयस्तम्बुलेरो, मेघनादोऽल्पमारिषः' ॥ ११८४ ॥

—ભાદ, મગ વગેરે ધાન્ય. શૂકધાન્યમ્—જવ, ઘઉં વગેરે ધાન્ય. સ્તમ્બઃ, ગુચ્છઃ (પુ ન.) કિંશારુ (પુ) એ ૨-ધાન્યના છોડનો પાતળો અગ્રભાગ. કલિકા (પુ ન) મખરશીર્ષકમ્-મખમખરી અમિષ [અમિષમ્ કિ ૧ ૭] એ ૨-ક્ષુધાઈ ॥ ૧૧૮૧ ॥ સ્તમ્બઃ ગુચ્છઃ એ ૨-ધાન્ય વગેરેની નાળ, ધાન્યનો છોડ. કાણ્ડમ્ (ત્રિ) નાડઃ (પુ ન.) નાડી એ ૨-અનાજના છોડનો દાંડી, સાંઠી. પલાલઃ પલાલમ્ એ ૨-(પુ ન.) અનાજ રહિત છોડ-પરાળ, ભૂસ તુષઃ-ધાન્યનાં છોતાં, ફોતરી બુસમ્ (પુ. ન.), કડઙ્ગરઃ-'બુસમ્' એ ૨-પરાળ વગેરેની ભૂસી. ॥ ૧૧૮૨ ॥ ધાન્યમ્ આવસિતમ્ રિદ્ધમ્ (સિદ્ધમ્ શુદ્ધધાન્યમ્) 'કૃતમ્' [આવસિતમ્ કિ ૧ ૭] એ ૩-મસળેલું અનાજ—ભીંસા ભૂસા સહિત કૃતમ્ નિર્બુસીકૃતમ્ બહુલીકૃતમ્ એ ૨-છોડાં વિનાનું અનાજ-સાફ કરેલું અનાજ ૧ મૂલમ્-મૂળા, લિસ વગેરેનાં મૂળ ૨ પત્રમ્-ચીલા વગેરેનાં પાન ૩ કરીરમ્ વંશ વગેરેના અંકુર. ૪ અગ્રમ્-કરીર-કેરડા વગેરેનો અગ્રભાગ. ૫ ફલમ્-રીંગણાં-વેંગણ વગેરે ફળ. ૬ કાણ્ડમ્-એરંડ, ચોસ વગેરેના કાંડ. ૭ અધિરૂઢકા-અધિરૂઢ (પુ ન.)-ફળ મૂળ વગેરેના નવા અંકુર, ફણગા (અધિરૂઢકમ્-તાડના ફણગું બીજ) ॥ ૧૧૮૩ ॥ ૮ ત્વક્ 'ત્વચ' કેળ વગેરેની છાલ. ૯ પુષ્પમ્ કરીર (કેરડો) વગેરે ઝાડનાં પુષ્પ. ૧૦ કવકમ્ ભૂમિછત્રના (ચોમાસામાં નીકળતી બિલાડીના ટોપની ટોપી) શાક. શાકમ્, શિગ્રુકમ્ એ ૨ (પુ ન.)-(ઉપર કહેલ) દશ પ્રકારનાં ભાજીપાલા શાક શાક વિગેરેનાં નામ-તમ્બુલીયઃ તમ્બુલેરઃ, મેઘનાદઃ, અલ્પમારિષઃ એ ૪-તાંદળજો. ॥૧૧૮૪॥

मीवारस्तु वनव्रीहिः, श्यामाकश्यामकौ समौ ।
कङ्गुस्तु कङ्गुनी कङ्गूः, प्रियङ्गुः पीततण्डुलः ॥ ११७६ ॥
सा कृष्णा मधुका रक्ता, शोणिका मुसली सिता ।
पीता माधव्यथोद्दालः, कोद्रवः कोरदूषकः ॥ ११७७ ॥
चीनकस्तु काककङ्गुर्यवनालस्तु योनलः ।
वर्णाढ्यो देवधान्यं, जोन्नालो बीजपुष्पिका ॥ ११७८ ॥
धेर्यं मञ्जो मत्कुलानी, सार्दुका तु सुषाव्यसी ।
गवेधुका गवेधुः स्यात्, अर्तिलोऽरण्यजस्तिलः ॥ ११७९ ॥
तिलपेजे तिलपिञ्जस्तिलपेजोऽथ सर्षपः ।
कदम्बकस्तन्तुभोऽथ, सिद्धार्थः श्वेतसर्षपः ॥ ११८० ॥
माषादयः शमीधान्यं, शूकधान्यं यवादयः ।
स्यात् सस्यशूकं किंशारुः, कणिशं सस्यशीर्षकम् ॥ ११८१

એ ૩–તુંબેર કુસ્તાસ, વાલક [કુસ્તાર શિ. ૧૦૭] એ ૨–ત્રણ્ય વગેરે. ॥ ૧૧૭૫ ॥ નીવાર, વનવ્રીહિ (પું.) એ ૨–વનમાં થતી ડાંગર ધાન્ય. શ્યામાક, શ્યામક એ ૨–સામો ધાન્ય, સામો ધાન્ય. કંગુ, કંગુની, કંગૂ, પ્રિયંગુ, પીતતણ્ડુલ, 'કઙ્ગુ' એ ૫–(સ્ત્રી.) કાંગ, ધાન્ય. ॥ ૧૧૭૬ ॥ મધુકા–કાળી કાંગ. શોણિકા–લાલ કાંગ. મુસલી–ધોળી કાંગ. માધવી–પીળી કાંગ. ઉદ્દાલ, કોદ્રવ, કોરદૂષક 'કોદરા' એ ૩. ॥ ૧૧૭૭ ॥ ચીનક, કાકકંગુ (સ્ત્રી.) એ ૨–કાંગ જાતિનું ધાન્ય. યવનાલ, યોનલ, વર્ણાઢ્ય, દેવધાન્યમ્, જોન્નાલ, બીજપુષ્પિકા એ ૬–જુવાર. ॥ ૧૧૭૮ ॥ ધર્મ, મઙ્ગ, મત્કુલાની એ ૩–ત્રણ ધાન્ય. સાર્દુકા, સુષાવ્યસી એ ૨–બાજરી. ગવેધુકા, ગવેધુ (સ્ત્રી.) 'ગવેધુ' [શબ્દ શિ. ૧૦૭] એ ૨–૧ જાતની, ઘાસ. ૨ મુનિને ખાવા યોગ્ય ધાન્ય. અર્તિલ–જંગલી તલ. ॥ ૧૧૭૯ ॥ તિલપેજ, તિલપિઞ્જ, તિલપેજ એ ૩–તેલી ન શકે તેવા તલ. સર્ષપ, કદમ્બક, તન્તુભ 'સુષપ' એ ૩–સરસવ. સિદ્ધાર્થ, શ્વેતસર્ષપ એ ૨–ધોળો સરસવ. ॥ ૧૧૮૦ ॥ શમીધાન્ય

कर्कोटकः किलासघ्नस्तिक्तपत्रः सुगन्धकः ।
मूलकं तु हरिपर्णं, सेकिमं हस्तिदन्तकम् ॥ ११९० ॥
तृणं नडादि नीवारादि च शष्पं तु तद् नवम् ।
सौगन्धिकं देवजग्धं, पौरं कत्तृणं-रौहिषे ॥ ११९१ ॥
दर्भः कुशः कुथो बर्हिः, पवित्रमथ तेजनः ।
गुन्द्रो मुञ्जः शरो दूर्वा, त्वनन्ता शतपर्विका ॥ ११९२ ॥
हरिताली रुहा पोटगलस्तु धमनो नडः ।
कुरुविन्दो मेघनामा, मुस्ता गुन्द्रा तु छोचमा ॥ ११९३ ॥
बल्वजो उलपोऽथेक्षुः, स्याद् रसालोऽसिपत्रकः ।
भेदाः कान्तार-पुण्ड्राद्यास्तस्य मूलं तु मोरटम् ॥ ११९४ ॥

કર્કોટકઃ, કિલાસઘ્નઃ, તિક્તપત્રઃ, સુગન્ધકઃ એ ૪-૧ કંકોડી, ૨ તમાલપત્ર. મૂલકમ્ (પુ. ન.) હરિપર્ણમ્, સેકિમમ્, હસ્તિદન્તકમ્ એ ૪-મૂળો. ॥૧૧૯૦॥ તૃણમ્-નડ વગેરે અને નીવાર વગેરે તૃણની જાતિઓ. શષ્પમ્-નવું ઘાસ, કુમળું તૃણ. સૌગન્ધિકમ્, દેવજગ્ધમ્, પૌરમ્, કત્તૃણમ્, રૌહિષમ્ (પુ. ન.) એ ૫-રોહિષ, રોહિષો, રોંસાનું ઘાસ-એક જાતનું સુગંધી ઘાસ. ॥૧૧૯૧॥ દર્ભઃ, કુશઃ (પુ. ન.), કુથઃ, બર્હિસ્ 'ષ્' (પુ. ન.) પવિત્રમ્ એ ૫-દર્ભ, દાભ. તેજનઃ, ગુન્દ્રઃ, મુઞ્જઃ, શરઃ એ ૪-મુંજ તૃણ. દૂર્વા, અનન્તા, શતપર્વિકા ॥૧૧૯૨॥ હરિતાલી, રુહા 'શતપર્વિકા સાથેનાં' નામોવાળી એ ૫-ધરો. પોટગલઃ, ધમનઃ, નડઃ (પુ. ન.)-નળ, એ ૩-બરૂ. કુરુવિન્દઃ, મેઘનામા 'મેઘ' (પુ.) મુસ્તા [મુસ્તક (પુ. ન.) શિ. ૧૮] એ ૩-મોથ. ગુન્દ્રા 'ભદ્રમુસ્તક' એ ૨-ભદ્રમોથ, ઉત્તમ મોથ. ॥૧૧૯૩॥ બલ્વજઃ (પુ. ન.) ઉલપઃ એ ૨-એક જાતનું વિશેષ ઘાસ. ઇક્ષુઃ (પુ.) રસાલઃ, અસિપત્રકઃ એ ૩-શેરડી. કાન્તારઃ, પુણ્ડ્ર-પુણ્ડ્રકઃ એ ૨-જુદી જુદી જાતની શેરડી. (ખાંડિયાળી, કોપમાર, પૌણ્ડ્રક વગેરે શેરડીના ભેદો જાણવા.) મોરટમ્-

बिम्बी रक्तफला पीलुपर्णी स्यात् तुण्डिकेरिका ।
जीवन्ती जीवनी जीवा, जीवनीया मधुस्रवा ॥ ११८५ ॥
वास्तुकं तु क्षीरपत्रं, पालक्या मधुसूदनी ।
रसोनो लशुनोऽरिष्टो, म्लेच्छकन्दो महौषधम् ॥ ११८६ ॥
महाकन्दो रसोनोऽन्यो, गृञ्जनो दीर्घपत्रकः ।
भृङ्गराजो भृङ्गरजो, मार्कवः केशरञ्जनः ॥ ११८७ ॥
काकमाची वायसी स्यात्, कारवेल्लः कटिल्लकः ।
कूष्माण्डकस्तु कर्कारुः, कोशातकी पटोलिका ॥ ११८८ ॥
चिर्भिटी कर्कटी वालुङ्क्येर्वारुस्त्रपुसी च सा ।
अर्शोघ्नः सूरणः कन्दः, शृङ्गवेरकमार्द्रकम् ॥ ११८९ ॥

बिम्बी रक्तफला पीलुपर्णी तुण्डिकेरिका तुण्डिकेरी, 'तुण्डिकेरी' એ ૪-ટીંડોરા, ગીલોડાંનો વેલો. જીવન્તી, જીવની, જીવા, જીવનીયા, મધુસ્રવા 'મધુ સ્રવા' એ ૫-ડોડી ખરખોડી, શિરખ ડોડી. ॥૧૧૮૫॥ વાસ્તુકમ્ ક્ષીરપત્રમ્ 'વાસ્તૂકમ્' એ ૨-ચીલની ભાજી. પાલક્યા, મધુસૂદની એ ૨-પાલખની ભાજી. રસોન (પુ. ન.), લશુન (પુ. ન.) અરિષ્ટ, મ્લેચ્છકન્દ, મહૌષધમ્ ॥૧૧૮૬॥ મહાકન્દ 'રસોનમ્' એ ૬-લસણ. રસોન ગૃઞ્જન (પુ. ન.), દીર્ઘપત્રક એ ૩ ૧ ગાજર, ૨ લાલ લસણ, ૩ ડુંગળી. ભૃઙ્ગરાજ ભૃઙ્ગરજ માર્કવ, કેશરઞ્જન એ ૪-ભાંગરો ॥૧૧૮૭॥ કાકમાચી, વાયસી એ ૨ કાગડાનો વેલો, કાગમાચી. કારવેલ્લ કટિલ્લક 'કટિલ્લક-કઠિલ્લક સુષવી-સુષવી' એ ૨ કારેલી. કૂષ્માણ્ડક કર્કારુ (પુ.) એ ૨-કોળું. કોશાતકી પટોલિકા એ ૨-પટોળ. ॥૧૧૮૮॥ 'ચિર્ભિટી, કર્કટી, વાલુઙ્કી એર્વારુ (પુ સ્ત્રી) ત્રપુસી 'ચર્ભટ-કર્કટ-એર્વારુ' એ ૫-કાકડી. અર્શોઘ્ન સૂરણ-'શૂરણ. કન્દ (પુ. ન.) એ ૩-સૂરણ કંદ. શૃઙ્ગવેરકમ્, આર્દ્રકમ્ (પુ. ન.) એ ૨-આદુ ॥૧૧૮૯॥

---

१ वास्तूकम् । २ चिर्भटी' इ. च ।

कर्कोटकः किलासघ्नस्तिक्तपत्रः सुगन्धकः ।
मूलकं तु हरिपर्णं, सेकिमं हस्तिदन्तकम् ॥ ११९० ॥
तृणं नडादि नीवारादि च शष्पं तु तद् नवम् ।
सौगन्धिकं देवजग्धं, पौरं कत्तृण-रौहिषे ॥ ११९१ ॥
दर्भः कुशः कुथो बर्हिः, पवित्रमथ तेजनः ।
गुन्द्रो मुञ्जः शरो दूर्वा, त्वनन्ता शतपर्विका ॥ ११९२ ॥
हरिताली रुहा पोटगलस्तु धमनो नडः ।
कुरुविन्दो मेघनामा, मुस्ता गुन्द्रा तु सोत्तमा ॥ ११९३ ॥
बल्वजा उलपोऽथेक्षुः, स्यात् रसालोऽसिपत्रकः ।
मेदा कान्तार-पुण्ड्राद्यास्तस्य मूलं तु मोरटम् ॥ ११९४ ॥

कर्कोटकः, किलासघ्नः, तिक्तपत्रः, सुगन्धकः ये ४-१ कंकोडी, २ कडवापत्र. मूलकम् (पु न) हरिपर्णम्, सेकिमम्, हस्तिदन्तकम् ये ४-मूळो. ॥११९०॥ तृणम्-नड वगेरे अने नीवार वगेरे तृणनी जातिओ. शष्पम्-नवुं घास, नवा तृण सौगन्धिकम्, देवजग्धम्, पौरम्, कत्तृणम्, रौहिषम् (पु. न.) ये ५-रोहिष, रोहिषे, रोसानुं घास-जेनुं अत्तर सुगंधी थाय. ॥११९१॥ दर्भः, कुशः (पु न.), कुथः, बर्हिः 'स' (पु न.), पवित्रम् ये ५-दर्भ, डाभ. तेजनः गुन्द्रः, मुञ्जः, शरः ये ४-मुंज तृण दूर्वा, अनन्ता, शतपर्विका ॥ ११९२ ॥ हरिताली रुहा, 'शतपर्विका सहस्रवीर्या भार्गवी' ये ५ धरो. पोटगलः, धमनः, नडः (पु. न)-नड ये ३-नाइ कुरुविन्दः, मेघनामा 'मद' (पु) मुस्ता [मुस्तकः (पु न) लि १ ८] ये ३-मोथ. गुन्द्रा, 'भद्रमुस्तक' ये २-भद्रमोथ, उत्तम मोथ. ॥ ११९३ ॥ बल्वजा (पु. न) उलपः ये २-जेनुं अत्तर मिश्र घास. इक्षुः (पु) रसालः असिपत्रकः ये ३-शेरडी. कान्तारः, पुण्ड्र-पुण्ड्रकः ये २-जुदी जुदी जातनी शेरडी. (काळिन्दी, कोषकार, नैपालक वगेरे शेरडीना भेदो जाणवा.) मोरटम्-

स्फोटस्त्वपीस्य पासस्तु, पवसं सर्पमस्तनम् ।
विषं क्ष्वेडो रसस्तीक्ष्णं, गरलोऽस्य हलाहलः ॥ ११९५ ॥
वत्सनाभः कालकूटो, ब्रह्मपुत्रः प्रदीपनः ।
सौराष्ट्रिकः शौल्किकेयः, काकोलो दारदोऽपि च ॥११९६॥
अहिच्छत्रो मेषशृङ्गः, कुष्ठ-वालुक-नन्दनाः ।
कैराटको हैमवतो, मर्कटः करवीरकः ॥ ११९७ ॥
सर्षपो मूलको गौरार्द्रकः सक्तुक-कर्दमौ ।
अङ्कोल्लसारः कालिङ्गः, शृङ्गिको मधुसिक्थकः ॥११९८॥
इन्द्रः साङ्कुलिको विस्फुलिङ्ग-पिङ्गल-गौतमाः ।
मुस्तको दारदश्चेति, स्थावरा विषजातयः ॥ ११९९ ॥
कुरण्टाद्या अग्रबीजा मूलजास्तूत्पलादयः ।
पर्वयोनय इक्ष्वाद्याः, स्कन्धजाः सल्लकीमुखाः ॥ १२० ॥

सैरडीनुं मुख ॥११९४॥ [illegible] (पु न) [illegible] ने २ [illegible] [illegible] (पु न) ने २-[illegible], [illegible] (पु न), [illegible] ने २-सर्प [illegible] [illegible] (पु न), [illegible] (पु न) [illegible] (पु न) ने ५-विष, [illegible] (पु न) ॥११९५॥, वत्सनाभ कालकूट (पु न), ब्रह्मपुत्र प्रदीपन सौराष्ट्रिक शौल्किकेय, काकोल (पु न), दारद ॥११९६॥ अहिच्छत्र मेषशृङ्ग कुष्ठ वालुक नन्दन कैराटक हैमवत मर्कट करवीरक ॥११९७॥ सर्षप मूलक गौरार्द्रक सक्तुक, कर्दम, अङ्कोल्लसार कालिङ्ग शृङ्गिक मधुसिक्थक ॥११९८॥ इन्द्र साङ्कुलिक, विस्फुलिङ्ग पिङ्गल गौतम मुस्तक दारद [इन्द्रवत्सक इन्द्रवत्सक [illegible] १ ८] ने ३४-(पु न) [illegible] स्थावर विष छे (वनस्पति वगेरेथी [illegible] [illegible] उत्पन्न थाय छे) ॥११९९॥ १ [illegible] (पु न)-[illegible]

शाल्यादयो बीजरुहाः, सम्मूर्छजास्तृणादयः ।
स्युर्वनस्पतिकायस्य, षडेता मूलजातयः ॥ १२०१ ॥

॥ समाप्तोऽयं वनस्पतिकायः ॥

अथ द्वीन्द्रियानाह–

नीलङ्गुः कृमिरन्तर्जः, क्षुद्रकीटो बहिर्भवः ।
पुलकास्तूभयेऽपि स्युः, कीकसाः कृमयोऽणवः ॥१२०२॥
काष्ठकीटो घुणो गण्डूपदः किञ्चुलकः क्षुमूः ।
भूलता गण्डूपदी तु, शिल्पकारी जलौकसः ॥ १२०३ ॥

પારીમા વગેરે અગ્રબીજ ૪ મૂલજા (પુ બ)–કમલ સુરણ વગેરે મૂલ-મધ્યમાંથી ઉત્પન્ન થનાર છે ૩ પર્વયોનયઃ 'નિ' (પુ બ.)–ઈક્ષુ શેરડી વગેરે ગાંઠમાંથી ઉત્પન્ન થનારા છે ૪ સ્કન્ધજા (પુ બ.)–સલ્લકી વડ વગેરે સ્કન્ધમાંથી ઉત્પન્ન થનારા છે ॥ ૧૨ ॥ ५ બીજરુહાઃ (પુ બ.)–શાલિ ધાન્ય, મગ વગેરે બીજમાંથી ઉત્પન્ન થનાર છે ૬ સમ્મૂર્છજાઃ (પુ બ)–તૃણ ઘાસ વગેરે પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થનાર છે વનસ્પતિ કાયની આ પ્રમાણે ૭ મૂળ જાતિઓ છે ॥ ૧૨ ૧ ॥

॥ ઇતિ વનસ્પતિકાય સમાપ્તઃ ॥

અથ દ્વીન્દ્રિયનામાનિ–

નીલઙ્ગુ–નીલઙ્ગુ (પુ), કૃમિ એ ૨–શરીરની અંદર ઉત્પન્ન થનાર કરમિયા. ક્ષુદ્રકીટ (પુ સ્ત્રી)–બહાર થનાર નાનો કીડો પુલકાઃ (પુ. બ)–શરીરની અંદર અને બહાર થનાર નાના કીડા કીકસાઃ (પુ બ)–નાના કરમિયા ॥૧૨ ૨૦ કાષ્ઠકીટઃ ઘુણઃ એ ૨–લાકડાનો કીડો ગણ્ડૂપદઃ કિઞ્ચુલકઃ–'કિઞ્ચિલકઃ' ક્ષુમૂઃ (પુ) ભૂલતા–'મહીલતા' [કિઞ્ચુલકઃ શિ ૧ ૮] એ ૪–અળસિયા, જમીનના કીડા ગણ્ડૂપદી [illegible] એ ૨–(સ્ત્રી) અળસિયા [illegible] શિલ્પકારી [illegible] (સ્ત્રી બ.)

धर्मस्त्वपीत्र घासस्तु, यवसं तृणमर्जुनम् ।
विषं क्ष्वेडो रसस्तीक्ष्णं, गरलोऽस्य हलाहलः ॥ ११९५ ॥
वत्सनाभः कालकूटो, ब्रह्मपुत्रः प्रदीपनः ।
सौराष्ट्रिकः शौल्किकेयः, काकोलो दारदोऽपि च ॥११९६॥
अहिच्छत्रो मेषशृङ्ग, कुष्ठ-वालुक-नन्दनाः ।
कैराटको हैमवतो, मर्कटः करवीरकः ॥ ११९७ ॥
सर्षपो मूलको गौरार्द्रकः सक्तुक-कर्दमौ ।
अङ्कोल्लसारः कालिङ्ग, शृङ्गिको मधुसिक्थकः ॥११९८॥
इन्द्रो लाङ्गुलिको विस्फुलिङ्ग-पिङ्गल-गौतमाः ।
मुस्तको दारुकश्चेति, स्थावरा विषजातयः ॥ ११९९ ॥
करण्टाद्या अग्रबीजा मूलजास्तूत्पलादयः ।
पर्वयोनय इक्ष्वाद्याः, स्कन्धजाः सल्लकीमुखाः ॥ १२ ॥

गौरधीनु मूळ ॥११९४॥ घास (पु. न.) तृणीय 'यवसम्' अने २ घास तृण, अहीं घास यवसम् (पु न) अने २-घास, घा. तृणम् (पु न.), अर्जुनम् अने २-सर्व अर्जुन तृण विषं (पु न) क्ष्वेड, रस (पु न) तीक्ष्णम् गरल (पु न) अने ५-विष, झेर. हलाहल (पु न) ॥११९५॥, वत्सनाभ कालकूट (पु. न.), ब्रह्मपुत्र प्रदीपन सौराष्ट्रिक शौल्किकेय, काकोल (पु न), दारद ॥११९६॥ अहिच्छत्र मेषशृङ्ग, कुष्ठ वालुक नन्दन कैराटक हैमवत मर्कट करवीरक ॥११९७॥ सर्षप मूलक गौरार्द्रक सक्तुक कर्दम अङ्कोल्लसार कालिङ्ग शृङ्गिक, मधुसिक्थक ॥११९८॥ इन्द्र लाङ्गुलिक विस्फुलिङ्ग पिङ्गल, गौतम मुस्तक दारुक [हलाहलम्, हालाहलम् शि १८] अने ३४-(पु न.) स्थावरनां स्थावर विष छे (वनस्पति वगेरेथी थ विषो उत्पन्न थाय छे) ॥११९९॥ १ करण्टाद्या (पु न.)-कुरण्ट

चर्मयूपदीको रिक्षो तु, लिक्षा यूको तु षट्पदी ।
गोपालिका महाभीरुः गोमयोत्था तु गर्दभी ॥ १२०८ ॥
मत्कुणस्तु कोलकुण, उद्देशः किटिभोऽस्कुणः ।
इन्द्रगोपस्त्वग्निरजो, वैराटस्तित्तिभोऽग्निकः ॥ १२०९ ॥
कर्णजलौका तु कर्णकीटा शतपदी च सा ।

॥ उक्तास्त्रीन्द्रियाः ॥

अथ चतुरिन्द्रियानाह–

ऊर्णनाभस्तन्तुवायो, लूतिको लालकारकः ॥ १२१० ॥
कृमिर्मर्कटको लूता, तन्तुनाभोऽष्टपाच्च सः ।
वृश्चिको द्रुण आल्यालिरलिः पुच्छकण्टकः ॥ १२११ ॥
भ्रमरो मधुकृद् भृङ्गश्चञ्चरीकः शिलीमुखः ।
इन्दिन्दिरोऽली रोलम्बो, द्विरेफोऽस्य षट्पदः ॥ १२१२ ॥

यूकी, चर्मयूका એ ૪–ઉપઈ. रिक्ष लिक्षा એ ૨–લીખ. यूका षट्पदी એ ૨–જૂ. गोपालिका महाभीरु (स्त्री.) એ ૨–ગોપાલિકા, ગોમયોત્થા, गर्दभी એ ૨–છાણના કીડા, ગદ્દીયા. ॥ ૧૨૦૮ ॥ मत्कुण, कोलकुण, उद्देश, किटिभ, अस्कुण એ ૫–માંકડ. इन्द्रगोप, अग्निरज, वैराट, तित्तिभ, अग्निक એ ૫–ઇન્દ્રગોપ, ગોકળગાય, સામલુગ્ગા–ચોમાસાના કીડા. ॥૧૨૦૯॥ कर्णजलौका–कर्णजलौक, कर्णकीटा–शत' कर्णकीटा शतपदी એ ૩–કાનખજૂરો.

॥ इति त्रीन्द्रियजीवाः समाप्ताः ॥

अथ चतुरिन्द्रियजीवनामानि–

ऊर्णनाभ, तन्तुवाय, 'तन्तुवाया' लूतिक, लालकारक ॥ १२१० ॥ कृमि मर्कटक, लूता, तन्तुनाभ अष्टपाद् (પુ) [शिलि शि १ ८] એ ६–કરોળીયો. वृश्चिक (પુ સ્ત્રી.) द्रुण–द्रोण आली (સ્ત્રી.) अलि–'अलिः' [हुम. शि १०४] એ ૪–વીંછી. पुच्छ–વીંછીનો આંકડો. ॥ ૧૨૧૧ ॥ भ्रमर, मधुकृत (પુ) भृङ्ग, चञ्चरीक शिलीमुख इन्दिन्दिर

रक्तपालोकाः वसत्र्यं च, जलौका जलसर्पिणी[1] ।
मुक्तास्फोटोऽब्धिमण्डूकी, शुक्तिः[3] शम्बुस्तु वारिजः ॥ १२०४ ॥
त्रिरेखः षोडशावर्त्तः, शङ्खोऽथ क्षुद्रशङ्खकाः ।
शङ्खनखाः क्षुल्लकाश्च, शम्बूकास्त्वम्बुमात्रजाः ॥ १२०५ ॥
कपर्दस्तु हिरण्यं स्यात्, पणास्थिक-वराटकौ[4] ।
दुर्नामा तु दीर्घकोशा[2],

॥ समाप्ता द्वीन्द्रियाः ॥

अथ त्रीन्द्रियानाह–

पिपीलकस्तु पीलकः ॥ १२०६ ॥
पिपीलिका तु हीनाङ्गी[2], भामपी[2] स्थूलशीर्षिका ।
घृतेली[2] पिङ्गकपिशाऽथोपजिह्वोपदेहिके ॥ १२०७ ॥

॥ १२ ३ ॥ रक्तपालोका, वसत्र्या, जलौका जलसर्पिणी रक्तपा મે ६-જળો ॥ मुक्तास्फोट, अब्धिमण्डूकी शुक्ति (स्त्री) મે ३-મોતીની છીપ. शम्बुक (पु न.) वारिज ॥ १२ ४ ॥ त्रिरेख, षोडशावर्त्त शङ्ख (पु न.) મે ५-શંખ. क्षुद्रशङ्ख–'क्षुद्रशङ्ख' शङ्खनख–'शङ्खनख' क्षुल्लक મે ३-(पु न) નાના શંખો, શંખલા. शम्बूक–'शम्बुक' शब्द [शम्बूक लि. १०६] (पु न)–જળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શંખલા, છીપો. ॥ १२ ५ ॥ कपर्द हिरण्य (पु न), पणास्थिक वराटक [शेष सं. १७४] મે ४-કોડી. दुर्नामा 'आ' दीर्घकोशा (दुर्नामा) 'दुर्नामी' મે २-જળોના આકારનું જનાવર છે.

॥ इति द्वीन्द्रियजीवाः समाप्ताः ॥

अथ त्रीन्द्रियजीवाः–

पिपीलक पीलक મે २ મકોડો મોટી કીડી. ॥ १२ ६ ॥ पिपीलिका, हीनाङ्गी મે २–કીડી. भामपी, स्थूलशीर्षिका મે २–મકોડા. ભાભાજાગી નાની કીડી. घृतेली पिङ्गकपिशा મે २–ધીમેલ. उपजिह्वा, उपदेहिका ॥ १२०७ ॥

जलौकोऽर्का जलूर्का च, जलौका जलसर्पिणी ।
मुक्तास्फोटोऽब्धिमण्डूकी, शुक्तिः कम्बुस्तु वारिजः १२०४
त्रिरेखः षोडशावर्तः, शङ्खोऽथ क्षुद्रकम्बवः ।
शङ्खनकाः क्षुल्लकाश्च, शम्बूकास्त्वम्बुमात्रजाः ॥ १२०५ ॥
कपर्दस्तु हिरण्यः स्यात्, पक्वास्थिक-वराटकौ ।
दुर्नामा तु दीर्घकोशा,

॥ समाप्ता द्वीन्द्रियाः ॥

अथ त्रीन्द्रियानाह–

पिपीलकस्तु पीलकः ॥ १२ ६ ॥
पिपीलिका तु हीनाङ्गी, मामणी स्थूलशीर्षिका ।
घृतेली पिङ्गकपिशा स्योपचिकोपदेहिके ॥ १२०७ ॥

॥ १२ ३ ॥ जलौकस, जलूका जलौका जलसर्पिणी रक्तपा એ ૬–જળો. मुक्तास्फोट, अब्धिमण्डूकी शुक्ति (સ્ત્રી) એ ૩–મોતીની છીપ. कम्बु (પુ ન.) वारिज ॥ १२ ४ ॥, त्रिरेख षोडशावर्त शङ्ख (પુ. ન.) એ ૫–શંખ. क्षुद्रकम्बु–'क्षुद्रशङ्ख' शङ्खनक–'शङ्खनख' क्षुल्लक એ ૩–(પુ ન) નાના શંખો. शम्बूक–'जलशुक्ति' [शेष० श्लो० १ ६] (પુ. ન)–જળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શંખલા, છીપો ॥ १२ ५ ॥ कपर्द हिरण्य (પુ ન.), पक्वास्थिक वराटक [शेष० श्लो० १७४] એ ૪ કોડી. दुर्नामन् 'दुर्नामा' दीर्घकोशा (दुर्नाम्नी) दुर्नाम्नी એ ૨–જળોના આકારનું જનાવર.

॥ इति द्वीन्द्रियजीवाः समाप्ताः ॥

अथ त्रीन्द्रियजीवाः–

पिपीलक, पीलक એ ૨ મંકોડો, મોટી કીડી. ॥ १२ ६ ॥ पिपीलिका, हीनाङ्गी એ ૨–કીડી. मामणी स्थूलशीर्षिका એ ૨–મોટા માથાવાળી નાની કીડી. घृतेली पिङ्गकपिशा એ ૨–ઘીમેલ. उपचिका, उपदेहिका ॥ १२०७ ॥

मौर्न्वं तु पुष्प-मधुनी, खद्योतो ज्योतिरिङ्गणः ।
पतङ्गः शलभः क्षुद्रा, सरघा मधुमक्षिका ॥ १२१३ ॥
माक्षिकादि तु मधु स्यात्, मधूच्छिष्टं तु सिक्थकम् ।
वर्वणा मक्षिका नीला, पुत्तिका तु पतङ्गिका ॥ १२१४ ॥
वनमक्षिका तु दंशो, दंशी तज्जातिरल्पिका ।
तैलाटी वरटा गन्धोली स्यात् चीरी तु चीरुका ॥ १२१५ ॥
झिल्लीका झिल्लिका वर्षकरी भृङ्गारिका च सा ।

॥ उक्तास्ततुरिन्द्रिया ॥

अलि (पु)–थकी 'इष' (पु), रोलम्ब द्विरेफ [मधुप मधुव्रत लि १७४] ने ६ (भ्री न)–भमरी भमराने ७ पर क्षेप छे. (मौर्वी वरट वरटा वगेरे भमरवाचक शब्दो भने छे) सरघ भमरानु भोजन पुष्प १६ अने मधु–२५ क्षेप छे (तेथी पुष्पलिट् पुष्पलिह् मधुलिट् 'इ' इत्यादि मधुप मधुव्रत वगेरे भमरवाचक शब्दो बने छे) खद्योत ज्योतिरिङ्गण [कीटमणि ज्योतिर्मालीनो 'इष' ज्योतिः पतङ्ग त्रिलोकी शालभ भ्रमरज्ज ने १–३ १७४–१७५] ने २–आगीयो भोजन शब्दो. क्षुद्र सरघा ने २–पतङ्गिया, तीड. क्षुद्र, सरघा मधुमक्षिका ने ३–मधमाखी. ॥१२१३॥ माक्षिकम् मधु (न ३) (पौत्तिकम्, भ्रामरम्, क्षौद्रम् सारघम् पौत्तिकम् माक्षिकम्, भ्रामरम् ने मधु मधनी जाति छे) ने २ मध. मधूच्छिष्टम् सिक्थकम् (मदनम्) ने २–मीण. वर्वणा–नीला मक्षिका–नीली माख. पुत्तिका पतङ्गिका ने २–पतङ्गिया, पतङ्गिकाना जेवी नानी माख. वनमक्षिका, दंश ने २–डांस जेवी माख. अल्प दंशी–नाना डांस. वरटा (पु स्त्री), गन्धोली तैलाटी ने ३–भमराना जेवुं भारे धमधमतुं जन्तु. चीरी, चीरुका ॥१२१५॥ झिल्लीका 'झिल्लय ढोलकी पाटीया–पाटी, चीर ...न्ना झिल्लिका, झिल्लिका ने २–भमराना जेवुं ...) रात्रे ... भमरी शब्द करे छे ते) ॥ इति

मोदन्तं तु पुष्प-मधुनी,[1] खद्योतो[2] ज्योतिरिङ्गणः[3] ।
पतङ्गः शलभः शुद्रौ, सरघा मधुमक्षिका[4] ॥ १२१३ ॥
माक्षिकादि तु मधु स्यात्, मधूच्छिष्टं तु सिक्थकम् ।
वर्वणा मक्षिका नीला,[1] पुत्तिका तु पतङ्गिका ॥ १२१४ ॥
वनमक्षिका तु दंशो, दंशी तज्जातिरल्पिका ।
तैलाटी[1] वरटा गन्धोली[1] स्यात् चीरी[1] तु चीरुका ॥१२१५॥
झिल्लीका झिल्लिका वर्षकरी[1] भृङ्गारिका च सा[1] ।
॥ उक्ताश्चतुरिन्द्रियाः ॥

अलि (पु)—भ्रमरो 'इत्' (पु), रोलम्ब श्रीरव [भसल मधुला शि १०८] ए ६ (स्त्री न.)—भमरो, भमराने ७ पग होय छे (तेथी षट्पद भ्रमर वगेरे भमरवाचक शब्दो बने छे) ॥१२१२॥ भमरानुं भोजन पुष्प रस अने मधु—मध होय छे (तेथी पुष्पलिट् 'इ' मधुलिह् 'इ' पुष्पन्धय, मधुप मधुकर वगेरे भमरवाचक शब्दो थाय छे) खद्योत ज्योतिरिङ्गण, [कीटमणि ज्योतिर्मालि 'इत्' व्योममणि, पर्वण, निमेषद्युत् आलकपिश ए १-शे १७४ १७५] ए २-खद्योत, आगीयो ऊंबडो. पतङ्ग, शलभ ए २-पतंगियुं, तीड. शुद्र, सरघा मधुमक्षिका ए ३-मधमाखी ॥१२१३॥ माक्षिकम् मधु (न. पु), (पौत्तिकम्, भ्रामरम्, क्षौद्रम् छात्रम् [illegible], माक्षिकम्, [illegible], [illegible] ए आठ मधनी जाति छे) ए २ मध. मधूच्छिष्टम्, सिक्थकम् (मदनम्) ए २—मीण. वर्वणा—नीला [illegible] वाळी माख, मोटी माख. पुत्तिका, पतङ्गिका ए २—मच्छर, पतंगिया जेवी नानी माख. ॥१२१४॥ वनमक्षिका, दंश ए २—जंगली माख, डांस दंशी—नाना डांस. तैलाटी, वरटा (पु. स्त्री), गन्धोली 'ली' ए ३—भमरा जेवुं [illegible] चीरी चीरुका ॥१२१५॥, झिल्लीका झिल्लिका, 'झिल्ली' वर्षकरी, भृङ्गारिका-भृङ्गारी, [illegible] झिल्लिका, [illegible] ए २—भमराना जेवुं [illegible] (जे रात्रे [illegible] अवाज करे छे ते) ॥ इति चतुरिन्द्रियजीव समाप्ताः ॥

भोज्यं तु पुष्प-मधुनी, खद्योतो ज्योतिरिङ्गणः ।
पतङ्गः शलभः क्षुद्रा, सरघा मधुमक्षिका ॥ १२१३ ॥
माक्षिकादि तु मधु स्यात्, मधूच्छिष्टं तु सिक्थकम् ।
वर्वणा मक्षिका नीला, पुत्तिका तु पतङ्गिका ॥ १२१४ ॥
वनमक्षिका तु दंशो, दंशी तज्जातिरल्पिका ।
तैलाटी वरटा गन्धोली स्यात् चीरी तु चीरुका ॥१२१५॥
झिल्लीका झिल्लिका वर्षकरी भृङ्गारिका च सा ।

॥ उक्ताश्चतुरिन्द्रियाः ॥

અલિ (પુ)–અલી સ્ત્રી (પુ), રોલમ્બ દ્વિરેફ [મધુપ મધુકર શિ ૧ ૬] એ ૯ (શ્રી ન.)–ભમરી. ભમરાને ૬ પગ હોય છે (તેથી ષટ્પદ્ ષટ્ચરણ ષડંઘ્રિ વગેરે ભમરવાચક શબ્દો બને છે) ॥૧૨૧૨॥ ભમરાનું ભોજન પુષ્પ રસ અને મધુ–મધ હોય છે (તેથી પુષ્પલિહ્ 'હ્' મધુલિહ્ 'હ્' પુષ્પન્ધય મધુપ મધુવ્રત વગેરે ભમરવાચક શબ્દો થાય છે) ખદ્યોત જ્યોતિરિઙ્ગણ [ધ્વાન્તમણિ જ્યોતિર્માલી 'ન્' ખદ્યોતમપિ, [illegible] શિ ૧૭૪–૧૭૫] એ ૨–આગિયો. આગીઓ ઉડતો કીડો. પતઙ્ગ શલભ એ ૨–પતંગિયું, તીડ. ક્ષુદ્રા, સરઘા, મધુમક્ષિકા એ ૩–મધમાખી ॥૧૨૧૩॥ માક્ષિકમ્ મધુ (ન. પુ.), (પૌત્તિકમ્, ભ્રામરમ્, ક્ષૌદ્રમ્ [illegible] માક્ષિકમ્ [illegible] આદિ મધની જાતિ છે) એ ૨ મધ. મધૂચ્છિષ્ટમ્, સિક્થકમ્ (મદનમ્) એ ૨–મીણુ. વર્વણા–નીલા મક્ષિકા નીલા રંગની માખ, મણી માખ. પુત્તિકા પતઙ્ગિકા એ ૨–[illegible] મધમાખીના જેવી નાની માખ. ॥૧૨૧૪॥ વનમક્ષિકા, દંશ એ ૨–જંગલી માખ, ડાંસ. દંશી–નાના ડાંસ. તૈલાટી, વરટા (પુ સ્ત્રી), ગન્ધોલી, 'ભમરી' એ ૩–ભમરાના જેવું મકાન કરનાર [illegible] ચીરી ચીરુકા ॥૧૨૧૫॥ ઝિલ્લીકા, ઝિલ્લિકા, 'ઝિલ્લક' વર્ષકરી, ભૃઙ્ગારિકા–ભૃઙ્ગારી, 'ચીરુકા ઝિલ્લી, ઝીરિકા ઝિરિકા ઝિરીકા' એ ૨–ભમરાના જેવું જીવડું, તમરું (જે રાત્રે ચીં ચીં અવાજ કરે છે તે) ॥ ઇતિ ચતુરિન્દ્રિયજીવાઃ સમાપ્તાઃ ॥

विक्को विंशतिवर्षः स्यात्, कलभः करिशावकः ।
यूथनाथो यूथपतिर्भिन्ने प्रभिन्न-गर्जितौ ॥ १२२० ॥
मदोत्कटो मदकलः, समावुद्वान्त-निर्मदौ ।
सज्जिते कल्पिते, तिर्यग्घाती परिणतो गजः ॥ १२२१ ॥
व्यालो दुष्टगजो गम्भीरवेध्यवमताङ्कुशः ।
राजवाह्यस्तूपवाह्यः, सान्नाह्यः समरोचिते ॥ १२२२ ॥
उदग्रेषादन्तौ, बहूनां घटना घटा ।
मदो दानं प्रवृत्तिश्च, वमथुः करशीकरे ॥ १२२३ ॥
हस्तिनासा करः शुण्डा, हस्तोऽग्रं तस्य पुष्करम् ।
अङ्गुलिः कर्णिका दन्तौ, विषाणौ स्कन्ध आसनम् ॥१२२४॥

॥ १२१९ ॥ વિક્કઃ [વિક્ક શિ. ૧૬]—વીસ વર્ષનો હાથી. કલભઃ (પું ન.)—ત્રીસ વર્ષનો હાથી. યૂથનાથઃ યૂથપતિઃ (પું.) એ ૨—ટોળાનો નાયક. મત્તઃ પ્રભિન્નઃ, ગર્જિતઃ એ ૩—મદોન્મત્ત હાથી. ॥ ૧૨૨૦ ॥ મદોત્કટઃ, મદકલઃ એ ૨—ઘણા મદવાળો હાથી. ઉદ્વાન્તઃ, નિર્મદઃ એ ૨—મદ વિનાનો હાથી. સજ્જિતઃ કલ્પિતઃ એ ૨—યુદ્ધ માટે તૈયાર કરેલો હાથી. તિર્યગ્ઘાતી 'પુ' પરિણતઃ એ ૨—ત્રાંસો ઘા કરનાર હાથી. ॥ ૧૨૨૧ ॥ વ્યાલઃ દુષ્ટગજઃ [વ્યાલ શિ. ૧૧] એ ૨—તોફાન હાથી. ગમ્ભીરવેધી 'પુ' (પું.), અવમતાઙ્કુશઃ એ ૨—અંકુશને નહિ ગણકારી હાથી. રાજવાહ્યઃ, ઉપવાહ્યઃ [ઔપવાહ્યઃ શિ. ૧૧] એ ૨—રાજાને બેસવા યોગ્ય હાથી. સાન્નાહ્યઃ, સમરોચિતઃ એ ૨—યુદ્ધને યોગ્ય હાથી. ॥ ૧૨૨૨ ॥ ઉદગ્રદત્ 'પુ' (પું.), ઈષાદન્તઃ એ ૨—લાંબા દાંતવાળો હાથી. ઘટા, હસ્તિઘટા, ઘટના—હાથીઓનો સમુદાય. મદઃ દાનમ્ પ્રવૃત્તિઃ (સ્ત્રી.) એ ૩—ગંડસ્થલમાંથી ઝરતુ પાણી, મદ. વમથુઃ (પું.), કરશીકરઃ એ ૨ હાથીની સૂંઢમાંથી નીકળતા પાણીના બિંદુઓ. ॥ ૧૨૨૩ ॥ હસ્તિનાસા કરઃ, શુણ્ડા, હસ્તઃ એ ૪—સૂંઢ. પુષ્કરમ્—સૂંઢનો અગ્રભાગ. કર્ણિકા—હાથીની આંગળી. વિષાણૌ (દ્વિ. દ્વિ.વ.)—હાથીના બંને દંતૂશળ. આસનમ્ ૪—હાથીનો સ્કન્ધ. ॥૧૨૨૪॥

विक्को विंशतिवर्षः स्यात्, कलभस्त्रिंशदब्दकः[1] ।
यूथनाथो यूथपतिर्मदे प्रभिन्न-गर्जितौ ॥ १२२० ॥
मदोत्कटो मदकलः, समावुद्वान्त-निर्मदौ[1] ।
सज्जितः कल्पितः तिर्यग्घाती परिणतो गजः ॥ १२२१ ॥
व्यालो दुष्टगजो गम्भीरवेधोऽवमताङ्कुशः ।
राजवाह्यस्तूपवाह्यः, सन्नाह्यः समरोचितः ॥ १२२२ ॥
उदग्रदन्नीषादन्तो, गण्डौ करटौ कटौ ।
मदो दानं प्रवृत्तिश्च, वमथुः करशीकरः ॥ १२२३ ॥
हस्तिनासा करः शुण्डा, हस्तो ऽग्रं त्वस्य पुष्करम् ।
अङ्गुलिः कर्णिका दन्तौ, विषाणौ स्कन्ध आसनम् ॥१२२४॥

॥१२१९॥ विक्क: [पिक्क: शि० १०४]—वीस वर्षनो हाथी. कलभ: (पु न)—त्रीस वर्षनो हाथी. यूथनाथ: यूथपति: (पु) ए २–टोळानो नायक. मत्त: प्रभिन्न: गर्जित: ए ३–मदोन्मत्त हाथी ॥१२२॥ मदोत्कट:, मदकल: ए २–मधुर मदवाळो हाथी. उद्वान्त:, निर्मद: ए २–मद विनानो हाथी. सज्जित: कल्पित: ए २–युद्ध माटे तैयार करेलो हाथी. तिर्यग्घाती 'इव' परिणत: ए २–वांको घा करनार हाथी. ॥१२२१॥ व्याल: दुष्टगज:, [व्याल: शि० ११] ए २–भयानक हाथी. गम्भीरवेधी 'इव' (पु), अवमताङ्कुश ए २ अंकुशने नहि गणकारी हाथी. राजवाह्य: उपवाह्य: [औपवाह्य: शि० ११] ए २–राजाने बेसवा योग्य हाथी. सन्नाह्य: समरोचित ए २–लडाईने योग्य हाथी. ॥१२२२॥ उदग्रदन् 'इव' (पु), ईषादन्त ए २ लांबा दांतवाळो हाथी. गण्ड:, 'हस्तिकट: गण्डस्थल' हाथीओनो गंडस्थळ. मद: दानम् प्रवृत्ति: (स्त्री), ए ३–गंडस्थळमांथी झरतुं पाणी. मद वमथु: (पु), करशीकर ए २–हाथीनी सूंढमांथी नीकळता पाणीनां बिंदुओ ॥१२२३॥ हस्तिनासा कर: शुण्डा हस्त ए ४–सूंढ. पुष्करम्–सूंढनो आगलो भाग. कर्णिका–हाथीनी आंगळी. विषाणौ (नि. द्वि.व.)–हाथीना बन्ने दंतूशळ. आसनम् ४–हाथीनो स्कंध. ॥१२२४॥

विक्को विंशतिवर्षः स्यात्, कलभस्त्रिंशदब्दकः ।
यूथनाथो यूथपतिर्मत्त प्रभिन्न-गर्जितौ ॥ १२२० ॥
मदोत्कटो मदकलः, समावुद्वान्त-निर्मदौ ।
सज्जितः कल्पितस्तिर्यग्घाती परिणतो गजः ॥ १२२१ ॥
व्यालो दुष्टगजो गम्भीरवेधीत्वमतांकुशः ।
राजवाह्यस्त्वौपवाह्यः, सन्नाह्यः समरोचितः ॥ १२२२ ॥
उदग्रदन्तीषादन्तो , घट्टना घटना घटा ।
मदो दानं प्रवृत्तिश्च, वमथुः करशीकरः ॥ १२२३ ॥
हस्तिनासा करः शुण्डा, हस्तोऽग्रं त्वस्य पुष्करम् ।
अङ्गुलिः कर्णिका दन्तौ, विषाणौ स्कन्ध आसनम् ॥१२२४॥

॥१२२०॥ विक्क [विक्क त्रि. १०९]–वीस वर्षनो हाथी. कलभ (पु न)–त्रीस वर्षनो हाथी. यूथनाथ यूथपति (पु.) ए २–टोळानो नायक. मत्त प्रभिन्न गर्जित ए ३ मदोन्मत्त हाथी. ॥१२२१॥ मदोत्कट, मदकल ए २–बहु मदवाळो हाथी. उद्वान्त, निर्मद ए २–मद विनानो हाथी. सज्जित, कल्पित ए २–युद्ध माटे तैयार करेलो हाथी. तिर्यग्घाती 'दंत' परिणत ए २–त्रांसो घा करनार हाथी. ॥१२२१॥ व्याल दुष्टगज, [व्याल त्रि ११] ए २–खराब हाथी. गम्भीरवेधी 'दंत' (पु), अमताङ्कुश ए २–अंकुशने नहि गणकारतो हाथी. राजवाह्य औपवाह्य [औपवाह्य त्रि ११] ए २–राजाने बेसवा योग्य हाथी. सन्नाह्य, समरोचित ए २–लडाईने योग्य हाथी. ॥१२२२॥ उदग्रदत् 'दं' (पु), ईषादन्त ए २ लांबा दांतवाळो हाथी. घट्टना, घटना, घटा हाथीओनो समुदाय. मद दान प्रवृत्ति (स्त्री), ए ३–हस्तिमदमांथी झरतुं पाणी. वमथु (पु), करशीकर ए २–हाथीनी सूंढमांथी नीकळता पाणीनां बिंदुओ. ॥१२२३॥ हस्तिनासा, कर, शुण्डा हस्त ए ४–सूंढ. पुष्कर–सूंढनो अग्रभाग. कर्णिका–हाथीनी आंगळी. विषाणौ (स्त्री. द्वि.व.)–हाथीना बन्ने दंतूशळ. स्कन्ध आसन ए २–हाथीनो स्कंध ॥१२२४॥

विक्को विंशतिवर्षः स्यात्, कलभस्त्रिंशदब्दकः ।
यूथनाथो यूथपतिर्मत्ते प्रभिन्न-गर्जितौ ॥ १२२० ॥
मदोत्कटो मदकलः, समावुद्वान्त-निर्मदौ ।
सज्जितः कल्पिते तिर्यग्घाती परिणतो गजः ॥ १२२१ ॥
व्यालो दुष्टगजो गम्भीरवेध्यवगताङ्कुशः ।
राजवाह्यस्तूपवाह्यः, सन्नाह्यः समरोचिते ॥ १२२२ ॥
उदग्रदन्त ईषादन्तो', बहूनां घटना घटा ।
मदो' दानं' प्रवृत्तिश्च, वमथुः करशीकरे' ॥ १२२३ ॥
हस्तिनासा करः शुण्डा, हस्तोऽग्रं त्वस्य पुष्करम् ।
अङ्गुलिः कर्णिका दन्तौ, विषाणौ स्कन्ध आसनम् ॥१२२४॥

॥ १२१९ ॥ વિક્ક [પિક્ક શિ. ૧૦૫]—વીસ વર્ષનો હાથી. કલભ (પુ ન)—ત્રીસ વર્ષનો હાથી. યૂથનાથ યૂથપતિ (પુ) એ ૨—ટોળાનો નાયક મત્ત પ્રભિન્ન, ગર્જિત એ ૩ મદોન્મત્ત હાથી. ॥ ૧૨૨૦ ॥ મદોત્કટ, મદકલ એ ૨—મદ આવનારો હાથી. ઉદ્વાન્ત નિર્મદ એ ૨—મદ વિનાનો હાથી. સજ્જિત કલ્પિત એ ૨—યુદ્ધ માટે તૈયાર કરેલો હાથી. તિર્યગ્ઘાતિન્ 'ત્ર' પરિણત એ ૨—ત્રાંસો ઘા કરનાર હાથી. ॥ ૧૨૨૧ ॥ વ્યાલ દુષ્ટગજ [વ્યાડ શિ. ૧૧] એ ૨—વકરેલ હાથી. ગમ્ભીરવેધિન્ 'ત્ર' (પુ), અવગતાઙ્કુશ એ ૨—અંકુશને નહિ ગણનારો હાથી. રાજવાહ્ય ઉપવાહ્ય [ઔપવાહ્ય શિ. ૧૧] એ ૨—રાજાને બેસવા યોગ્ય હાથી. સન્નાહ્ય, સમરોચિત એ ૨—લડાઈને યોગ્ય હાથી ॥ ૧૨૨૨ ॥ ઉદગ્રદન્ત 'ત' (પુ.), ઈષાદન્ત એ ૨ લાંબા દાંતવાળો હાથી. ઘટા, 'હસ્તિઘટા' 'ગજઘટા' હાથીઓનો સમુદાય મદ દાન પ્રવૃત્તિ (સ્ત્રી) એ ૩—ગંડસ્થળમાંથી ઝરતું પાણી, મદ. વમથુ (પુ), કરશીકર એ ૨—હાથીની સૂંઢમાંથી નીકળતા પાણીના બિંદુઓ. ॥ ૧૨૨૩ ॥ હસ્તિનાસા કર શુણ્ડા, હસ્ત એ ૪—સૂંઢ. પુષ્કર—સૂંઢનો અગ્રભાગ. કર્ણિકા—હાથીની આંગળી. વિષાણી (સ્ત્રી. દ્વિ. વ.)—હાથીના બંને દંતૂશળ. આસન એ—હાથીનો સ્કન્ધ ॥૧૨૨૪॥

कर्णमूलं चूलिका स्यादीषिका स्वक्षिकूटकम् ।
अपाङ्गदेशो निर्याणं, गण्डस्तु करटः कटः ॥ १२२५ ॥
अवग्रहो ललाटं स्यादारखौ कुम्भयोरधः ।
कुम्भौ तु शिरसः पिण्डौ, कुम्भयोरन्तरं विदुः ॥ १२२६ ॥
वातकुम्भस्तु तस्याधो, वाहित्थं तु ततोऽप्यधः ।
वाहित्थाधः प्रतिमानं, पुच्छमूलं तु पेचकः ॥ १२२७ ॥
दन्तभागः पुरोभागः, पश्चभागस्तु पार्श्वकः ।
पूर्वस्तु जङ्घादिदेशो, गात्रं स्यात् पश्चिमोऽपरः ॥ १२२८ ॥
बिन्दुजालं पुनः पद्मं, शृङ्खलो निगडोऽन्दुकः ।
हिञ्जीरश्च पादपाशो, वारिस्तु गजबन्धभूः ॥ १२२९ ॥

कर्णमूलम्, चूलिका એ ૨-હાથીના કાનનું મૂળ. ઈષિકા, ઇષીકા, ઈષીકા, ઇષિકા, અક્ષિકૂટકમ્ એ ૨-હાથીની આંખનો ડોળો, આંખનો ગોળો. નિર્યાણમ્-હાથીની આંખનો ખૂણો. ગણ્ડ, કરટ, કટ એ ૩-હાથીનું ગંડસ્થળ. ॥ ૧૨૨૫ ॥ અવગ્રહ, અવગ્રાહ-હાથીનું લલાટ. આરખ-હાથીના કુંભસ્થળની નીચેનો ભાગ. કુમ્ભૌ (પુ. દ્વિ.)-હાથીના મસ્તક ઉપરના બે કુંભસ્થળ. વિદુ (પુ)-બે કુંભસ્થળનો મધ્યભાગ. ॥ ૧૨૨૬ ॥ વાતકુમ્ભ-હાથીના વિદુની (કુંભસ્થળના મધ્યભાગથી) નીચેનો ભાગ. વાહિત્થમ્-કુંભસ્થળ અને લલાટની નીચેનો ભાગ. પ્રતિમાનમ્-વાહિત્થની નીચેનો ભાગ એ દાંતની વચ્ચેનો ભાગ. પેચક-૧ પૂછડાનું મૂળ, ૨. હાથીના પૂછડાના મૂળ પાસેનો ઉંચા આસનવાળા ભાગ. ॥ ૧૨૨૭ ॥ દન્તભાગ-હાથીનો આગળનો ભાગ. પશ્ચભાગ-હાથીના પડખાનો ભાગ. ગાત્રમ્ (ત્રી. ન.)-હાથીના જાંઘ, બાહુ વગેરે આગળનો પ્રદેશ. અપરા (સ્ત્રી. ન.), અવરમ્ [અવરા શિ. ૧૧]-હાથીની પાછળી જાંઘ વગેરેનો ભાગ. ॥ ૧૨૨૮ ॥ પદ્મમ્, બિન્દુજાલમ્-હાથીને જુવાનીમાં શરીર ઉપર થતા રાતા બિંદુઓ. શૃઙ્ખલઃ (ત્રિ.), નિગડઃ (પુ. ન.) અન્દુકઃ (પુ. ન.), હિઞ્જીરઃ (પુ. ન.) પાદપાશઃ, [નિગલ, અન્દૂઃ (સ્ત્રી) શિ. ૧૧] એ ૫-હાથીના પગે બાંધવાની

त्रिपदी' गात्रयोत्रं च, एकस्मिन्नपरेऽपि च ।
तोत्रं वेणुकमालानं', बन्धस्तम्भोऽङ्कुशं सृणिः' ॥ १२३० ॥
अपष्ठं' त्वङ्कुशस्याग्रं, पार्ष्णिमङ्कुशवारणम् ।
निषादिनां पादकर्म, यतं' वीतं' तु तद्द्वयम् ॥ १२३१ ॥
कक्ष्यां दूष्या वरत्रा स्यात्, कण्ठबन्धे कलापकः ।
घोटकस्तुरगस्तार्क्ष्यस्तुरङ्गो ऽश्वस्तुरङ्गमः ॥ १२३२ ॥
गन्धर्वोऽर्वा सप्तिर्वीती, वाहो वाजी हयो हरिः ।
वडवोऽस्यां प्रसूतामी", किशोरोऽल्पवया हयः ॥ १२३३ ॥

[illegible]–[illegible] ગાત્રિ (સ્ત્રી) 'ગાત્રી'–હાથીને બાંધવાની જગ્યા, હાથીને પકડવાને માટે કરાતો ખાડો ॥૧૨૨૯॥ ત્રિપદી–હાથીને ત્રણ પગે બાંધવાની જગ્યા અને એક પાછળની જગ્યામાં હાથીનું બંધન–બાંધવાની દોરી. તોત્ર, વૈણુક, 'વૈણુક' એ ૨–વાંસનો પરોણો. આલાન–હાથીને બાંધવાનો સ્તંભ –ખીલો. અંકુશ (પુ ન.), સૃણિ (પુ સ્ત્રી) 'સૃણી' એ ૨–અંકુશ ॥૧૨૩૦॥ અપષ્ઠ–અંકુશનો આગળનો ભાગ. પાર્ષ્ણિ–અંકુશથી વારણ, અંકુશનો અનિષ્ટ સ્થાનથી વારણ કરવું. યત–હાથીને મહાવતના પગની સંજ્ઞા. વીત–યત અને વીત એ બન્ને ॥૧૨૩૧॥ કક્ષ્યા, દૂષ્યા, વરત્રા, 'દૂષ્યા' [વધ્રા* શિ ૧૧] એ ૩–હાથીની કેડ ઉપર બાંધવાને ચામડાનો દોર. [illegible] [illegible] એ ૨–હાથીને ગળે બાંધવાનું બંધન. ઘોટક, તુરગ, તાર્ક્ષ્ય, તુરંગ, અશ્વ, તુરંગમ ॥૧૨૩૨॥ ગન્ધર્વ, અર્વન્ 'ન' (પુ) સપ્તિ (પુ), વીતિ (પુ) વાહ, વાજી 'ન્' (પુ), હય, હરિ (પુ) [[illegible] [illegible] 'ન્' [illegible] 'ન્' [illegible] 'ન્' [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] 'ન્' [illegible] [illegible] ॥૧૭૮॥ [illegible] 'ન્' [illegible] 'ન્' [illegible] [illegible], 'ન્' [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] ॥૧૭૯॥ [illegible] 'ન્' [illegible] એ ૨૧ –શિ ૧૭૮–૧૮] એ ૧૪–(પુ) ઘોડો. વડવા, વામા, પ્રસૂ (સ્ત્રી)

* [illegible] १ वेणवी । २ सृणीङ्ग । ३ [illegible]

जवाधिकस्तु जवनो,' रथ्यो वोढा रथस्य यः ।
आजानेयः कुलीनः स्यात्, सिन्धुदेश्यास्तु सैन्धवाः ॥१२३४॥
वानायुजाः पारसीकाः, काम्बोजा बाह्लिकादयः ।
विनीतस्तु साधुवाही, दुर्विनीतस्तु शूकलः ॥ १२३५ ॥
कश्यः कशार्हो हृदावर्ती श्रीवृक्षकी हयः ।
पञ्चभद्रस्तु हृत्पृष्ठमुखपार्श्वेषु पुष्पितः ॥ १२३६ ॥
पुच्छोरःखुरकेशास्यैः, सितैः साष्टमङ्गलः ।
सिते तु कर्क-कोकाहौ, खोङ्गाहः श्वेतपिङ्गले ॥ १२३७ ॥
पीयूषवर्णे सेराहः, पीते तु हरियो हयः ।
कृष्णवर्णे तु खुङ्गाहः, क्रियाहो लोहितो हयः ॥ १२३८ ॥

वामी [बाकीसी शे १८] એ ૪-ઘોડી કિશોર-નાની ઉંમરનો ઘોડો વછેરો ॥ ૧૨૩૩ ॥ जवनः-અધિક વેગવાળો ઘોડો. रथ्यः-રથને વહન કરનાર ઘોડો. आजानेयः, कुलीनः એ ૨-કુલીન ઘોડો. सैन्धवाः-સિન્ધુદેશમાં થયેલા ઘોડા. ॥ ૧૨૩૪ ॥ वानायुजाः-વનાયુ-અરબસ્તાન દેશના ઘોડા. पारसीकाः-પારસ-ઈરાન દેશના ઘોડા. काम्बोजाः-કમ્બોજ દેશના ઘોડા. बाह्लिकाः, 'वाह्लिकाः वाह्लीकाः' [बाह्लीका शि १११]-એ બહ્લિક દેશના ઘોડા (આદિ પદથી તુષાર વગેરે તે તે દેશથી ઉત્પન્ન થયેલા ઘોડા સમજવા.) विनीतः, साधुवाही 'हयः' (पु) એ ૨-સુશિક્ષિત ઘોડો, સારી સરળ ચાલવાળો ઘોડો. शूकलः-દુર્વિનીત-ખરાબ ચાલનો ઘોડો. ॥ ૧૨૩૫ ॥ कश्यः-ચાબૂકને યોગ્ય-અભ્યાસ ચાલનો ઘોડો. हृदावर्ती श्रीवृक्षकी 'हयः' એ ૨-હૃદય-મુખ ઉપર પ્રશસ્ત (રોમાવર્ત) આવર્તવાળો ઘોડો, શ્રીવૃક્ષના ચિહ્નથી અંકિત ઘોડો. पञ्चभद्रः-હૃદય, પીઠ, મુખ અને બંને પડખામાં પાંચ શુભ ચિહ્નવાળો ઘોડો-પંચકલ્યાણી ઘોડો. ॥ ૧૨૩૬ ॥ अष्टमङ्गलः-પૂંછડું, છાતી, ખરી, વાળ અને મુખ એ પાંચ અંગ શ્વેત તે અષ્ટમંગલ (અષ્ટમંગલ)વાળો ઘોડો. कर्कः, कोकाहः એ ૨-ધોળો ઘોડો. खोङ्गाहः-ધોળો અને પીળો ઘોડો. ॥ ૧૨૩૭ ॥ सेराहः-અમૃત કે દૂધ જેવા

आनीलस्तु नीलकोऽथ, त्रियूहः कपिलो हयः ।
वोल्लाहस्त्वयमेव स्यात्, पाण्डुकेसरवालधिः ॥ १२३९ ॥
उराहस्तु मनाक् पाण्डुः, कृष्णजङ्घो भवेद् यदि ।
सुरूहकोऽर्धरासभाभो, वोरुखानस्तु पाटलः ॥ १२४० ॥
कुलाहस्तु मनाक् पीतः, कृष्णः स्याद् यदि जानुनि ।
उकनाहः पीतरक्तच्छायः स एव तु क्वचित् ॥ १२४१ ॥
कृष्णरक्तच्छविः प्रोक्तः, शोणः कोकनदच्छविः ।
हरिकः पीतहरितच्छायः स एव हालकः ॥ १२४२ ॥
पङ्गुलः सितकाचाभो, हलाहश्चित्रितो हयः ।
ययुरश्वोऽश्वमेधीयः प्रोथमश्वस्य नासिका ॥ १२४३ ॥

वर्णवाळो घोडो. हरिक-पीळो घोडो. कृष्ण-काळो घोडो. शियाह-काळा घोडो. ॥ १२३८ ॥ नीलक-नीलो घोडो. त्रियूह-कपिल-पिंगळा वर्णवाळो घोडो, तेवीज रीते थोडा भूरा रंगनो घोडो वोल्लाह-पीळा केसर अने पूंछडावाळो त्रियूह (कपिल) घोडो. ॥ १२३९ ॥ उराह-कंईक पीळो अने काळी जांघवाळो घोडो. सुरूहक-गधेडाना जेवो घोडो. वोरुखान-पाटल-गुलाबी रंगनो घोडो, लाल तथा पीळा मिश्र रंगनो घोडो. ॥ १२४० ॥ कुलाह-कंईक पीळो अने जानु प्रदेशमां काळा वर्णवाळो घोडो. उकनाह-पीत अने लाल कांतिवाळो घोडो, तेज उकनाह ने कोई ठेकाणे ॥ १२४१ ॥ कृष्ण अने लाल कांतिवाळो पण कहो छे. शोण-सिन्दूर-रक्त कमळ जेवी कांतिवाळो घोडो. हरिक हालक ए २ पीत अने लीली कांतिवाळो घोडो. ॥ १२४२ ॥ पङ्गुल-सफेद काच जेवो घोडो. हलाह-काबरचीतरो घोडो. [मल्लिकाक्ष-श्वेत नेत्रवाळो घोडो. हलाहुल-काळा नेत्रवाळो घोडो. ॥ १८ ॥ कहरी हय महानादी मे २-कंईक-विशिष्ट वार्तावाळो घोडो. पञ्चभद्रिक-शुभ अंगवाळो घोडो. शि० १८-१९] ययु, अश्वमेधीय ए २-अश्वमेध यज्ञनो घोडो. प्रोथ (पुं. न.)-घोडानुं नाक. ॥ १२४३ ॥

मध्यं कश्यं 'निगालस्तु, गलोद्देशः खुराः शफाः' ।
अथ पुच्छं बालहस्तो, लाङ्गूलं लूम वालधिः ॥ १२४४ ॥
अपावृत्तपरावृत्तलुठितानि तु वेल्लिते ।
धोरितं वल्गितं प्लुतोत्तेजितोत्तेरितानि च ॥ १२४५ ॥
गतयः पञ्च धाराख्यास्तुरङ्गाणां क्रमादिमाः ।
तत्र धौरितकं धौर्यं, धोरणं धोरितं च तत् ॥ १२४६ ॥
बभ्रुकङ्कशिखिक्रोडगतिवत् वल्गितं पुनः ।
अग्रकायसमुल्लासात्, कुञ्चितास्यं नतत्रिकम् ॥ १२४७ ॥
प्लुतं तु लङ्घनं पक्षिमृगगत्यनुहारकम् ।
उत्तेजितं रेचितं स्यात्, मध्यवेगेन या गतिः ॥ १२४८ ॥
उत्तेरितमुपकण्ठमास्कन्दितकमित्यपि ।
उत्प्लुत्योत्प्लुत्य गमने, कोपादिवाखिलैः पदैः ॥ १२४९ ॥

कश्यम्–ઘોડાનો મધ્ય ભાગ. निगाल–ગળાનો પ્રદેશ. खुर, शफ (પુ ન બ) એ ૨–ખરી. पुच्छम् (પુ ન.) बालहस्तः लाङ्गूलम् (પુ ન.) लूम (ન) वालधिः (પુ) એ ૫–પૂંછડું ॥ १२४४ ॥ अपावृत्तम् परावृत्तम् लुठितम् वेल्लितम् એ ૪–ઘોડાનું જમીન ઉપર આળોટવું ॥ १२४५ ॥ धाराः (સ્ત્રી બ)–धोरित, वल्गित, प्लुत, उत्तेजित અને उत्तेरित એ પાંચ ઘોડાની ગતિઓ (ચાલ) છે તેમાં धौरितकम् धौर्यम्, धोरणम् धोरितम् એ ૪–નોળીઆ, કંકપક્ષી, મોર અને ડુક્કરના જેવી ગતિ ॥ १२४६ ॥ वल्गितम् આગળની કાયાને ઉછાળવી, મુખને સંકોચવું અને પાછળના ભાગને નમાવવારૂપ ગતિ. ॥ १२४७ ॥ प्लुतम्, लङ्घनम्, पक्षिमृगगत्यनुहारकम् એ ૩–પક્ષી અને મૃગના જેવી ગતિ, જેમાં મારતી-કૂદતી ચાલ. उत्तेजितम् रेचितम् એ ૨–મધ્યમ વેગવાળી ગતિ, દુડકી ચાલ ॥ १२४८ ॥ उत्तेरितम् उपकण्ठम् आस्कन्दितम् એ ૩–

आश्वीनोऽध्वा स योऽश्वेन, दिनेनैकेन गम्यते ।
कवी खलीनं कविकं, कवियं, मुखयन्त्रणम् ॥ १२५० ॥
पश्चार्धं वरूपदे तु, तलिकं वल्गसारकम् ।
दामाञ्जनं पादपाशः, प्रक्षरं प्रखरं समौ ॥ १२५१ ॥
चर्मदण्डः कशा रश्मौ, पलगाऽश्वक्षेपणी कशा ।
पर्याणं तु पल्ययनं, वीतं फल्गु हयद्विपम् ॥ १२५२ ॥
वेसरोऽश्वतरो वेगसरश्चाथ क्रमेलकः ।
कुल्नाशः शिशुनामो, उष्ट्रो मोलिर्मरुप्रियः ॥ १२५३ ॥
मयो महाङ्गो धामन्तो, दीर्घकूर्चः दुर्गलङ्घनः ।
मृगभ उष्ट्रो दासेरः, रवणः कण्टकाशनः ॥ १२५४ ॥
दीर्घग्रीवः केलिकीर्णः, करभस्तु त्रिहायणः ।
स तु शृङ्खलकः काष्ठमयैः स्यात् पादबन्धनैः ॥ १२५५ ॥

ઘોડાથી ચાર પગે દોડીને જવું ॥ १२४९ ॥ આશ્વીના-ઘોડો એક દિવસ વેટલું જઈ શકે તેટલો માર્ગ. કવી (સ્ત્રી.), ખલીનમ્ (પુ ન), કવિકા કવિકમ્ (પુ ન) મુખયન્ત્રણમ્ ॥ ११५ ॥ પશ્ચાર્ધ [[illegible] શિ ૧૧૧] એ ૧-લગામ ચોકડું. તલિકા, વલ્ગસારકમ્ એ ૨-મુખે બાંધવાનો ચામડાનો પટો, ઘોડાનો તંગ. દામાઞ્જનમ્, પાદપાશ એ ૨-ઘોડાને પગે બાંધવાનું દોરડું. પ્રક્ષરમ્ પ્રખરઃ (પુ. ન.) એ ૨-બખ્તર, ઘોડાનું બખ્તર ॥ १२५१ ॥ ચર્મદણ્ડ કશા એ ૨-ચાબુક. રશ્મિ (સ્ત્રી.) કશા, અશ્વક્ષેપણી, કુશા [[illegible] શિ ૧૧૧] એ ૪-દોરી, લગામ પર્યાણમ્ પલ્યયનમ્ એ ૨ પલાણ. વીતમ્-નકામા હાથી ઘોડા ॥ १२५२ ॥ વેસર અશ્વતર વેગસર એ ૩ ખચ્ચર. ક્રમેલક, [illegible], શિશુનામા [illegible] (પુ), ઉષ્ટ્ર મોલિ મરુપ્રિય ॥ १२५३ ॥ મય મહાઙ્ગ ધામન્ત દીર્ઘ[illegible] (પુ.), દુર્ગલઙ્ઘન, મૃગભ ઉષ્ટ્ર દાસેર રવણ કણ્ટકાશન ॥ १२५४ ॥ દીર્ઘગ્રીવ કેલિકીર્ણ [[illegible] શિ ૧૧૧]

गर्दभस्तु चिरमेही', वालेयो' रासभः' खरः' ।
चक्रीवान् शङ्कुकर्णोऽथ, ऋषभो' वृषभो वृषः ॥ १२५६ ॥
वाहवेयः सौरभेयो', भद्रः शक्कर-शाक्करौ ।
उक्षाऽनड्वान् ककुद्मान् 'गौर्बलीवर्दश्च शाङ्करः' ॥ १२५७ ॥
उक्षा तु जातो जातोक्षः', स्कन्धिकः स्कन्धवाहकः' ।
महोक्षः स्याद् वृद्धतरो'', वृद्धोक्षस्तु जरद्गवः' ॥ १२५८ ॥
पष्ठवाडिव आर्षभ्य', कूटो भग्नविषाणकः ।
ककुद्मान् गोपतिः षण्ढो, गोपतो मदकोहल' ॥ १२५९ ॥
वत्सः शकृत्करिस्तर्णो', दम्य-वत्सतरौ समौ ।
नस्योतो' नस्तितः पष्ठवाट् तु स्याद् युगपार्श्वगः ॥१२६ ॥

ने १८-ऊंट. क्रम–भपु वरसनो ऊंट पाङ्कणक–वाडामां बनावेला भ्रमण (धामणु) वडे ओळखेलो ऊंट. ॥ १२५५ ॥ गर्दभ चिरमेही 'वृष (पु) वालेय, रासभ, खर चक्रीवान् शङ् (पु) शङ्कुकर्ण ओ ७– गधेडो. ऋषभ वृषभ, वृष ॥१२५६॥ वाहवेय सौरभेय भद्र, शाक्कर शाक्कर, उक्षा 'अन्' (पु), अनडुह् 'डुह्' (पु) ककुद्मत् 'मत् (पु) गौ 'गो' (पु स्त्री) बलीवर्द शाङ्कर ओ १४–बळद ॥ १२५७ ॥ जातोक्ष–जुवान बळद. स्कन्धिक स्कन्धवाहक ओ २–भार वहनारो महोक्ष, वृद्धतर ओ २–मोटो बळद वृद्धोक्ष जरद्गव ओ २–घरडो बळद ॥१२५८॥ आर्षभ्य –नपुंसक करवा योग्य भली करवा लायक. कूट– भग्नविषाणक. ओ २–भांगेला शींगडावाळो बळद ककुद्मत् गोपति षण्ढ मदकोहल [वैजन्ती इत्यादि लि १११] ओ ५–सांड आखलो ॥ १२५९ ॥ वत्स शकृत्करि (पु) तर्ण ओ ३ वाछरडो दम्य वत्सतर ओ २–मोटो वाछरडो–पलोटवा योग्य नस्योत नस्तित, 'नस्योत ओ २– नाथमां नाथेलो बळद. पष्ठवाह् 'ह्' (पु.) युगपार्श्वग (एकदोड–'च')

१ षण्ढः ।–मातृ ।

युगादीनां तु वोढारो, युग्य प्रासङ्ग्य-शाकटाः ।
स तु सर्वधुरीणः स्याद्, सर्वां वहति यो धुरम् ॥१२६१॥
एकधुरीणैकधुरावेकधुरावहे ।
धुरीण-धुर्य धौरेय-धौरेयक-धुरन्धराः ॥ १२६२ ॥
पृष्ठ्योऽस्य गडिर्दुष्टाप सक्तोऽप्यपूर्वहः ।
स्थौरी पृष्ठ्यः पृष्ठवाह्यो, द्विदन् षोडन् द्वि-षड्-रदौ ॥१२६३॥
वहः स्कन्धोंऽस कूटं तु, ककुदं नैचिकं शिरः ।
विषाणं कूणिकं शृङ्गं, सास्ना तु गलकम्बलः ॥ १२६४ ॥
गौः सौरभेयी माहेयी, माहा सुरभिरर्जुनी ।
उस्राऽघ्न्या रोहिणी शृङ्गिण्यनड्वाह्यनडुही ॥ १२६५ ॥

'प्रासङ्ग्य-हुं' એ ૨ ગોઢુ (જગડ ચલાવનારું), અભ્યાસને માટે ધોંસરે જોડેલો નવો બળદ. ॥ ૧૨૬ ॥ युग्य-युग-धूसरी ખેંચનાર બળદ. प्रासङ्ग्य प्रासङ्ग-સમોલ ધોસરી ખેંચનાર બળદ. शाकट-ગાડાને ખેંચનાર બળદ. सर्वधुरीण -બધી બાજુની ધૂરા વહન કરનાર બળદ, બધા કાર્યમાં આવે તેવો બળદ ॥ ૧૨૬૧ ॥ एकधुरीण एकधुर એ ૨-એક ધોંસરીને વહન કરનાર બળદ धुरीण धुर्य धौरेय धौरेयक धुरन्धर ॥૧૨૬૨॥ पृष्ठ्य એ ૧-૧ ધોસરીને વહન કરનાર બળદ ૨. ભાર ઉપાડનાર બળદ (પુ) गडि એ ૨-શક્તિ હોવા છતાં ધુરાને વહન નહિ કરનાર દુષ્ટ બળદ. (ગળીઓ બળદ.) स्थौरी 'पृष्ठ' (પુ) पृष्ठ पृष्ठवाह्य [स्थूरी 'पृष्ठ' (પુ.) शि ११२] એ ૩-પીઠ ઉપર ભાર ઉપાડનાર બળદ द्विदन् 'द' (પુ) બે દાંતવાળો षोडन् 'द' (પુ)-છ દાંતવાળો ॥ ૧૨૬૩ ॥ वह स्कन्ध એ ૨ બળદની કાંધ ભાગ. अंसकूट ककुद (પુ ન.) [ककुद (સ્ત્રી) ककुदम् शि ११२] એ ૨-બળદના બે ખભા ઉપરની ટેકરી. नैचिक [नैचिकी (સ્ત્રી) शि ११२]-બળદનું માથું विषाण (ન.), कूणिक, शृङ्ग (પુ ન) એ ૩-બળદનું શીંગડું. सास्ना, गलकम्बल એ ૨-ગલકમ્બલ-બળદના ગળા નીચે લટકતી ગોદડી ॥ ૧૨૬૪ ॥ गौ 'गो'

तम्पा निलिम्पिका गौः, सा तु वर्णैरनेकधा ।
प्रष्ठौही गर्भिणी वन्ध्या, वशा वेहद् गर्भोपगा ॥ १२६६ ॥
अवतोका स्रवद्गर्भा, वृषाक्रान्ता तु सन्धिनी ।
प्रौढवत्सा वष्कयिणी, धेनुस्तु नवसूतिका ॥ १२६७ ॥
परेष्टुर्बहुसूतिः स्यात्, गृष्टिः सकृत्प्रसूतिका ।
प्रसवे काल्योपसर्या, सुखदोह्या तु सुव्रता ॥ १२६८ ॥
दुःखदोह्या तु करटा, बहुदुग्धा तु बञ्जुला ।
द्रोणदुग्धा द्रोणदुघा, पीनोघ्नी पीवरस्तनी ॥ १२६९ ॥

(पु. स्त्री) सौरभेयी माहेयी, माता 'माता-ह, सुरभि (स्त्री) अर्जुनी उस्रा, अघ्न्या रोहिणी, शृङ्गिणी अनड्वाही अनडुही उपा ॥ १२६५ ॥ तम्पा निलिम्पिका देवा-तम्पा ए १८-गाय ते गाय अनेक प्रकारना वर्णवाळी होय छे-(शबला- कबरी' जुदा जुदा रंगवाळी कबरा-धोळी गाय वगेरे) प्रष्ठौही-'पष्ठौही' गर्भिणी-आपन्नगर्भिणी ए २-१ गर्भिणी गाय, २ पाछ वखमां गर्भवती थयेली गाय. वन्ध्या वशा ए २ वांझणी गाय. वेहत् (स्त्री) गर्भोपगा ए २-१ गर्भाधान माटे आखलापासे जनारी गाय, २ गर्भपात करनारी गाय ॥ १२६६ ॥ अवतोका स्रवद्गर्भा 'अवतोका' ए २-१ गर्भपात थयेली, २ कस भरी जतो होय तेवी गाय वृषाक्रान्ता सन्धिनी ए २-१ सांढनो संयोग पामेली-गर्भाधान करायेली, २ अकाळे दूध आपती गाय ३ दोहन काळे दूध नहि आपनारी गाय प्रौढवत्सा, वष्कयिणी (चिरप्रसूता) 'बष्कयणी' ए २ मोटा वाछरडी सिवायेली गाय धेनु नवसूतिका ए २-नवी प्रसवेली गाय ॥ १२६७ ॥ परेष्टु (स्त्री) बहुसूति (स्त्री) ए २-घणी वखत प्रसव करनारी गाय गृष्टि (स्त्री)-एकवार प्रसव करनारी गाय काल्या, उपसर्या ए २-गर्भग्रहण समयने प्राप्त थयेली गाय सुखदोह्या सुव्रता ए २-सुखे दोही शकाय तेवी गाय ॥ १२६८ ॥ दुःखदोह्या करटा ए २-कष्टथी दोही शकाय

युगादीनां तु वोढारो, युग्य-प्रासङ्ग्य-शाकटाः ।
स तु सर्वधुरीणः स्यात्, सर्वां वहति यो धुरम् ॥१२६१॥
एकधुरीणैकधुरावेकधुरावहे ।
धुरीण-धुर्य धौरेय-धौरेयक-धुरन्धराः ॥ १२६२ ॥
धूर्वहेऽथ गलिर्दुष्टवृषः शक्तोऽप्यधूर्वहः ।
स्यौरी पृष्ठ्यः पष्ठवाहो, दित्यवाट् पोतनं द्वि-वर्ष-वत्सौ ॥१२६३
वहः स्कन्धोऽस्य ककुदं तु, ककुदं नैचिकं शिरः ।
विषाणं कूणिका शृङ्गे, सास्ना तु गलकम्बलः ॥ १२६४ ॥
गौः सौरभेयी माहेयी, माता सुरभिरर्जुनी ।
उस्राऽघ्न्या रोहिणी शृङ्गिण्यनड्वाहीनिलिम्पी ॥ १२६५ ॥

[illegible] અને ૨–ગીસડુ (બળદ વગેરેનાનું) [illegible] મોટે ધૉસરે જોડેલો નવો બળદ. ॥૧૨૬૧॥ યુગ્ય—યુગ—ધૂસરી ખેંચનાર બળદ. પ્રાસઙ્ગ્ય–[illegible] ધાસરી ખમનાર બળદ. શાકટ–ગાડાને ખેંચનાર બળદ. સર્વધુરીણ —બધી બાજુની ધૂરા વહન કરનાર બળદ, બધા અર્થમાં આવે તેનો બળદ ॥૧૨૬૧॥ એકધુરીણ એકધુર એ ૨–એક ધૉસરીને વહન કરનાર બળદ. ધુરીણ ધુર્ય ધૌરેય ધૌરેયક ધુરન્ધર ॥૧૨૬૨॥ ધૂર્વહ એ ૯– ૧ ધૉસરીને વહન કરનાર બળદ ૨. ભાર ઉપાડનાર ગલિ (પુ) [illegible] એ ૨–શક્તિ હોવા છતા ધુરાને વહન નહિ કરનાર દુષ્ટ બળદ (ગળીઓ બળદ.) સ્યૌરી [illegible] (પુ) [illegible] [illegible] [illegible] (પુ.) લિ ૧૧૨] એ ૩–પીઠ ઉપર ભાર ઉપાડનાર બળદ. દિત્યવાટ્ [illegible] (પુ) બે [illegible] [illegible] (પુ)–બ [illegible] ॥૧૨૬૩॥ [illegible] એ ૨–બળદની ૨૩ધ [illegible] [illegible] (પુ. ન.) [illegible] (સ્ત્રી) [illegible] લિ ૧૧૨] એ ૨–બળદના બે [illegible] [illegible] [illegible] [[illegible] (સ્ત્રી) લિ ૧૧૨]–બળદનું માથુ [illegible] (નિ), [illegible] (પુ ન) એ ૩–બળદનું શીંગડુ [illegible] [illegible] એ ૨–[illegible]–બળદના ગળા નીચે લટકતી ગોદડી ॥૧૨૬૪॥ [illegible]

तम्बी निलिम्पिका गौ, सा तु वर्णैरनेकधा ।
पष्ठौही गर्भिणी वन्ध्या, वशा वेहद् वृषोपगा ॥ १२६६ ॥
अवतोका स्रवद्गर्भा, वृषाक्रान्ता तु सन्धिनी ।
प्रौढवत्सा बष्कयिणी, धेनुस्तु नवसूतिका ॥ १२६७ ॥
परेष्टुर्बहुसूति स्याद्, 'गृष्टि' सकृत्प्रसूतिका ।
प्रजने काल्योपसर्या, सुखदोह्या तु सुव्रता ॥ १२६८ ॥
दुःखदोह्या तु करटा, बहुदुग्धा तु वञ्जुला ।
द्रोणदुग्धा द्रोणदुघा, पीनोघ्नी पीवरस्तनी ॥ १२६९ ॥

(५ स्त्री) सौरभेयी माहेयी, माता 'माता—ऋ' सुरभि (स्त्री) अर्जुनी उस्रा अघ्न्या रोहिणी शृङ्गिणी अनड्वाही अनडुही तथा ॥ १२६५ ॥ तम्बा निलिम्पिका गौः-तम्बा ए १६—गायनां नाम. ते गाय अनेक प्रकारना वर्णवाळी होय छे—(शबला धवली' जुदा जुदा रंगवाळी काबरा-धोळी गाय वगेरे) पष्ठौही-'पष्ठवाही' गर्भिणी-बालगर्भिणी ए २-१ गर्भिणी गाय २ आठ वर्षमां गर्भनी थयेली गाय वन्ध्या वशा ए २-वांझणी गाय. वेहत् (स्त्री) वृषोपगा ए २-१ गर्भाधान माटे बळद पासे जनारी गाय, २ गर्भपात करनारी गाय ॥ १२६६ ॥ अवतोका स्रवद्गर्भा 'स्रवतोका' ए २-१ गर्भपात थयेली, २ कसु मरी जतो होय तेवी गाय वृषाक्रान्ता सन्धिनी ए २-१ सांढनो संयोग पामेली-गर्भाधान करायेली, २ आकारे दूध आपती गाय ३ दोहन काळे दूध नहि आपनारी गाय प्रौढवत्सा, बष्कयिणी (चिरप्रसूता) 'बष्कयणी' ए २ लांबा वखतनी विआयेली गाय धेनु, नवसूतिका ए २-नवी प्रसवेली गाय. ॥ १२६७ ॥ परेष्टु (स्त्री), बहुसूति (स्त्री) ए २-घणी वखत प्रसव करनारी गाय गृष्टि (स्त्री)—एकवार प्रसव करनारी गाय काल्या, उपसर्या ए २-गर्भ ग्रहणु समयने प्राप्त थयेली गाय सुखदोह्या, सुव्रता ए २-सुखे दोही शकाय तेवी गाय ॥ १२६८ ॥ दुःखदोह्या, करटा ए २-कष्टथी दोही शकाय

पीतदुग्धा तु धेनुष्या, संहिता दुग्धबन्धके ।
नैचिकी तूत्तमा गोषु,' पलिक्नी बालगर्भिणी ॥ १२७० ॥
समांसमीना तु सा या, प्रतिवर्षं विजायते ।
स्याद्वर्कगी तु सुकरा, वत्सकामा तु वत्सला ॥ १२७१ ॥
चतुर्हायणी त्र्यब्दाद्, हायन्येवं द्विवर्षिका ।
आपीनमूधो गोविट् तु, गोमयं भूमिलेपनम्' ॥ १२७२ ॥
शुष्के तु तत्र गोमन्थि', करीषं छगणे' अपि ।
गवां सर्वं गव्यं व्रजे, गोकुलं गोधनं धनम्' ॥ १२७३ ॥

તેવી ગાય. બહુસુત્ત, બહુદુગ્ધા એ ૨–બહુ દૂધવાળી ગાય. દ્રોણદુગ્ધા દ્રોણદુઘા 'દ્રોણક્ષીરા' એ ૨ દ્રોણ (બત્રીસ શેર) પ્રમાણ દૂધ આપનારી ગાય. પીનોઘ્ની પીનવક્ષી એ ૨–ભરાવદાર આંચળવાળી ગાય. ॥ ૧૨૬૯ ॥ પીતદુગ્ધા, ધેનુષ્યા એ ૨–દેવાદારે લેણદારને ત્યાં દૂધ પીવા આપેલી ગાય, ગીરો મૂકેલી. નૈચિકી–ઉત્તમ ગાય. પલિક્ની બાલગર્ભિણી [મર્ભિણી શિ ૧૧૨] એ ૨ ૧ બાલ (નાના) ગર્ભવાળી ગાય, ૨ બાળવયમાં ગર્ભવાળી થયેલી ગાય ॥ ૧૨૭૦ ॥ સમાંસમીના–દર વર્ષે વિયાતી ગાય. સ્યાદ્વર્કગી, સુકરા (સ્નેહપરા) એ ૨–શાન્ત સ્વભાવવાળી ગાય, વત્સકામા, વત્સલા એ ૨–વાછરડાને ઇચ્છનારી ગાય ॥ ૧૨૭૧ ॥ ચતુર્હાયણી, ચતુર્વર્ષા એ ૨–ચાર વર્ષની ઉમરવાળી ગાય. ત્રિહાયણી, ત્રિવર્ષા એ ૨–ત્રણ વરસની ગાય. દ્વિહાયણી દ્વિવર્ષા એ ૨–બે વરસની ગાય. એકહાયની એકવર્ષા એ ૨–એક વરસની ગાય. આપીનમ્ (પુ ન) ઊધસ્ (ન) એ ૨–આંચળ. ગોવિટ્ 'ષ્' (સ્ત્રી) ગોમયમ્ (પુ ન) ભૂમિલેપનમ્ [શકૃત્ શિ ૧૧૩] એ ૩–ગાયનું છાણ ॥ ૧૨૭૨ ॥ ગોમયિકા (પુ), કરીષમ્ (પુ ન) છગણમ્ એ ૩–સુકું છાણ, છાણાં. ગવ્યમ્–ગાયનું સર્વ દૂધ, દહીં વગેરે. વ્રજ (પુ ન), ગોકુલમ્, ગોધનમ્, ધનમ્ એ ૪–ગાયનો

मेजने स्यादुपसरः, कीलः पुष्पलकः शिवः ।
बन्धनं दाम संदानं, पश्वरज्जुस्तु दामनी ॥ १२७४ ॥
अजः स्यात् छगलश्छागस्तभो बस्तः स्तभः पशुः ।
अजा तु छागिका मज्ञा, सर्वभक्षा गलस्तनी ॥ १२७५ ॥
युवाजो बर्करोऽजौ तु, मेषोर्णायुर्हुडोरणाः ।
उरभ्रो मेण्ढको वृष्णिरेडको रोमशो हुडुः ॥ १२७६ ॥
संफालः घ्राणिणो मेढ्रः, मेषी तु कुररी रुजा ।
बालकिन्यविला वेण्येडिका सिध्मकाहकः ॥ १२७७ ॥
पृथुशृङ्गी वनाजः स्यादविदुग्धे स्यात् परम् ।
मोदं दूसं मरीसं च, कुतुपो भङ्गवालेऽपि ॥ १२७८ ॥

સમજ઼. ॥ ૧૨૭૩ ॥ મજન બપસર એ ૨-ગર્ભ મહમુ ઠાણ, બન્ધન કીલ (પુ સ્ત્રી) પુષ્પલક શિવ એ ૩-પશુ બાંધવાનો ખીલો. બન્ધનમ્ દામ 'ન' (સ્ત્રી ન), સંદાનમ્ એ ૩-પશુઓને બાંધવાનું દોરડું, દામનું. દામની પશુરજ્જુ (સ્ત્રી) એ ૨-એક દોરડે ઘણા પશુઓ બંધાય તેવું દોરડું. ॥ ૧૨૭૪ ॥ અજ છગલક, છાગ, સ્તભ બસ્ત-'સ્ત્ત સ્તભ પશુ' (પુ.) 'સુમ સુભ' [સુમા શિ ૧૧૩] એ ૭-બકરો. અજા છાગિકા-છાગી, મજ્ઞા સર્વભક્ષા, ગલસ્તની એ ૫-બકરી. ॥ ૧૨૭૫ ॥ બર્કર -બર્કરા-જુવાન બકરો અવિ (પુ), મેષ (પુ ન) ઊર્ણાયુ (પુ) હુડ ઉરણ ઉરભ્ર, મેણ્ઢક-મેણ્ઢ, વૃષ્ણિ (પુ), એડક રોમશ હુડુ (પુ) ॥ ૧૨૭૬ ॥ સંફાલ ઘ્રાણિ મેઢ્ર એ ૧૪-ઘેટો મેષી કુરરી રુજા, બાલકિની અવિલા, વેણી એ ૬-ઘેટી એડિકા, સિધ્મકાહ્વક ॥ ૧૨૭૭ ॥ પૃથુશૃઙ્ગ વનાજ એ ૪-જંગલી બકરી. અવિદુગ્ધમ્, અવિસોઢમ્ અવિદૂસમ્ અવિમરીસમ્ એ ૪-ઘેટીનું દૂધ. કુતુપ 'કુતપ' ભઙ્ગવાલ. (પુ) ॥૧૨૭૮॥

पीतदुग्धा तु धेनुष्या, संस्थिता दुग्धबन्धके ।
नैचिकी तूत्तमा गोषु,' परिष्ठी बालगर्भिणी' ॥ १२७ ॥
समांसमीना तु सा या, प्रतिवर्षं विजायते ।
स्यादचण्डी तु सुकरा,' वत्सकामा तु वत्सला ॥ १२७१ ॥
चतुर्हायणी त्रिवर्षा, ह्यायन्येवं द्विवर्षिका ।
आपीनमूधो गोविट् तु, गोमयं भूमिलेपनम्' ॥ १२७२ ॥
शुष्के तु तत्र गोमन्थिः, करीषं छगणो' ऽपि ।
गवां सर्गे गव्यं व्रजे, गोकुलं गोधन धनम्' ॥ १२७३ ॥

તેની ગાય. ધેનુષ્યા, પીતદુગ્ધા એ ૨ કરજ દૂધવાળી ગાય. ગોષ્ઠગ્વા ગોષ્ઠગ્વા 'ગોષ્ઠશ્રિત' એ ૨ ગોષ્ઠ (ગમીલ ઘેર) પ્રમાણ દૂધ આપનારી ગાય. [illegible] એ ૨–ઘણા [illegible]વાળી ગાય ॥ ૧૨૬૯ ॥ પીતદુગ્ધા, ધેનુષ્યા એ ૨–દેવાદારે લેણદારને ત્યાં દૂધ પીવા આપેલી ગાય, વીરી મોટી નૈચિકી–ઉત્તમ ગાય. પરિષ્ઠી બાલગર્ભિણી [મલિમી શિ ૧૧૨] એ ૨ ૧ બાલ (નાના) ગર્ભવાળી ગાય, ૨ બાલ્યવયમાં ગર્ભવાળી થયેલી ગાય ॥ ૧૨૭૦ ॥ સમાંસમીના–દર વર્ષે વિયાતી ગાય. અચણ્ડી, સુકરા (અક્રોધના) એ ૨–શાન્ત સ્વભાવવાળી ગાય. વત્સકામા વત્સલા એ ૨–વાછરડાને ઇચ્છનારી ગાય ॥ ૧૨૭૧ ॥ ચતુર્હાયણી ચતુર્વર્ષા એ ૨–ચાર વર્ષની ઉંમરવાળી ગાય. ત્રિહાયણી ત્રિવર્ષા એ ૨–ત્રણ વરસની ગાય. દ્વિહાયણી દ્વિવર્ષા એ ૨–બે વરસની ગાય. એકહાયની એકવર્ષા એ ૨–એક વરસની ગાય. આપીનમ્ (પુ ન) ઊધસ્ 'ઉધ' (ન) એ ૨–આંચળ. ગોવિટ્ 'વિટ્' (સ્ત્રી), ગોમયમ્ (પુ ન), ભૂમિલેપનમ્ [ગોવિષ્ઠ શિ ૧૧૩] એ ૩–ગાયનું છાણ ॥ ૧૨૭૨ ॥ ગોમન્થિ (પુ) કરીષમ્ (પુ ન) છગણમ્ એ ૩–સૂકું છાણ, અડાયાં. ગવ્યમ્–ગાયનું સર્વ દૂધ, દહીં વગેરે. વ્રજ (પુ ન), ગોકુલમ્, ગોધનમ્ ધનમ્ એ ૪–ગાયનો

हर्यक्षः केसरीभारिः, पञ्चास्यो नखरायुधः ।
महानादः पञ्चशिखः, पारीन्द्रः पत्यरी[१] मृगात् ॥१२८४॥
श्वेतपिङ्गोऽप्यथ व्याघ्रो, द्वीपी शार्दूल चित्रकौ ।
चित्रकायः पुण्डरीकस्तरक्षुस्तु मृगादनः ॥ १२८५ ॥
शरभः कुञ्जरारातिरुत्पादकोऽष्टपादपि ।
गवयः स्याद् वनगवो, गोसदृक्षोऽथ वातप्रमीः ॥ १२८६ ॥
खड्गी वाध्रीणसः खड्गो, गण्डकोऽथ किरिः किरिः ।
भूदारः सूकरः क्रोडो, वराहः कोल-पोत्रिणौ ॥ १२८७ ॥

॥ १२८३ ॥ हेरम्ब [illegible] ने ६—हे १८३-१८४ [illegible] शि० ११३] ने १५-पाड. [illegible] सिंह [illegible], हरिः (पु.) ॥ १२८३ ॥ हर्यक्षः केसरी 'इन्' (पु) [illegible] (पु) [illegible], [illegible] महानाद [illegible], [illegible], [illegible] मृगारि (पु.) ॥ १२८४ ॥ [illegible] 'मृगपतिः, मृगराजः पुण्डरीक [illegible] चित्रकाय मृगाहि— 'च' [[illegible], [illegible] [illegible], [illegible] ॥ १८४ ॥ [illegible] [illegible] [illegible] ने ६—हे १८४-१८५, परिशिष्ट शि० ११४] ने १४-सिंह [illegible] द्वीपी 'इन्' (पु) [illegible], चित्रक [illegible] ने ६—[illegible] [illegible] 'तरक्षः ने २—[illegible] [illegible], [illegible], चित्तो, [illegible] ॥ १२८५ ॥ शरभः, कुञ्जरारातिः (पु.) उत्पादक अष्टपाद् (पु.) [[illegible] शि० ११४] ने ४—[illegible], [illegible] [illegible], [illegible], गोसदृक्ष [illegible] ने ४—रोझ ॥ १२८६ ॥ खड्गी 'इन्' (पु) [illegible], [illegible] ने ४—[illegible]. किरि, किरिः (पु) [illegible] [illegible]—'[illegible] [illegible], [illegible], पोत्री 'इन्' (पु) ॥ १२८७ ॥

अलिङ्ग् भषकः सारमेयः कौलेयकः शुनः ।
शुनिः श्वानो गृहमृगः, कुक्कुरो रात्रिजागरः ॥ १२७९ ॥
रसनालिड् रतत्रपः कील-शालि-भषा जम्बुकौः ।
ग्राममृगो मृगदंशः, योऽलर्कस्तु स रोगितः ॥ १२८० ॥
विश्वकद्रुस्तु कुशलो, मृगव्ये सरमा शुनी ।
विट्चरः सूकरे ग्राम्ये, महिषो यमवाहनः ॥ १२८१ ॥
रजस्वलो वाहरिपुर्लुलायः सैरिभो महः ।
धीरस्कन्धः कृष्णशृङ्गो, जरन्तो वप्रमीलकः ॥ १२८२ ॥
रक्ताक्षः कासरी हंसकालीतनय-लासिकौ ।
अरण्यजेऽस्मिन् गवलः, सिंहः कण्ठीरवो हरिः ॥१२८३॥

अलिङ्ग 'श्व' (पु), भषक सारमेय कौलेयक शुन शुनि (पु) श्वान, गृहमृग कुक्कुर रात्रिजागर ॥ १२७९ ॥, रसनालिह 'ह' (पु) रतकील [illegible] 'इन्' (पु), [illegible] (पु) [illegible] 'इन्' (पु) रसापायी 'इन्' (पु) शिवारि (पु) [illegible] ॥ १२८१ ॥ [illegible] 'ण' (पु), [illegible] शुनोऽपत्यं 'इन्' (पु), [illegible] ॥ १२८२ ॥ [illegible] मे १६-से १८१ १८७ [illegible] ११३] मे २०-[illegible] [illegible] ॥ १२८ ॥ [illegible] [illegible] सरमा शुनी [illegible] ११३] मे २-[illegible] [illegible] ॥ १२८१ ॥, [illegible] सैरिभ मह धीरस्कन्ध [illegible] ॥ १२८२ ॥, [illegible] कासर [illegible] [illegible]

---

१ [illegible] । २ पिङ्ग ।-[illegible]

मृगः कुरङ्गः सारङ्गो, वातायुर्-हरिणावपि ।
मृगभेदा रुरु-न्यङ्कु-रङ्कु-गोकर्ण-शम्बराः ॥ १२९३ ॥

चमूरु-चीन-चमराः, समूरै-णी-ऋश्य रोहिषाः ।
कदली कन्दली कृष्णसार पृषत-रोहिताः ॥ १२९४ ॥

दक्षिणेर्मा तु स मृगो, यो व्याधैर्दक्षिणे क्षतः ।
वातप्रमीर्वातमृगः, शशस्तु मृदुलोमकः ॥ १२९५ ॥

शूलिको लोमकर्णोऽस्य, शल्यः शल्ल-शल्यकौ ।
श्वाविधे तच्छलाकायां, शललं शलमित्यपि ॥ १२९६ ॥

गोधा निहाका गौधेर-गौधारौ दुष्टतत्सुते ।
गोधेयोऽन्यत्र मुसली, गोधिका-गोलिके गृहात् ॥१२९७॥

चोटरी ॥ ११९२ ॥ मृग कुरङ्ग, सारङ्ग, वातायु (पु.) हरिण 'वातायु' [अभिधानाभि (पु) थी १८९ वातायु (त्रि ११५] ये ५-मृग, हरिण रुरु (पु) न्यङ्कु रङ्कु (पु) गोकर्ण शम्बर-'शम्बर' ये०॥ १२९३ ॥ चमूरु (पु) चीन चमर, समूर-'समूरु' एण ऋश्य-'ऋष्य' रोहिष-'रोहित' कदली (स्त्री), कन्दली (त्रि) 'कदली -हर कन्दली-हर' कृष्णसार-'कृष्णसार' पृषत रोहित 'रोहिष' ये सत्तर प्रकारनां हरण छे ॥ १२९४ ॥ दक्षिणेर्मा 'मन्' (पु)-पारधिये दक्षिण-जमणा पडखामां घायल करेलो मृग वातप्रमीः (पु) वातमृग ये २-ओक जातनुं वेगवाळु हरण, शश मृदुलोमक ॥ १२९५ ॥ शूलिक, लोमकर्ण ये ४-ससलो शल्य शल्ल शल्यक (पु न) श्वाविध् 'ध्' ये ४-शाहुडी शलाका (त्रि) शलल 'शलली' ये २-१ शाहुडीनी रोमनां कांटा, २ शीलोलियुं ॥ १२९६ ॥ गोधा निहाका ये २-घो. गौधेर, गौधार 'गोधेरा' ये २-१ घोनां दुष्ट बच्चां, २ अजन घो (आगो सर्प अने स्त्री घोथी उत्पन्न थयेल संतान.) गोधेय घोनां सारां बच्चां

पोत्री घृष्टिः स्तब्धरोमा, दंष्ट्री किटी-ऽऽखनिकोत्किरौ ।
आखनिकः शिरोमर्मा, स्थूलनासो बहुप्रजः ॥ १२८८ ॥
भल्लूके भालुके-र्क्षा-ऽच्छभल्ल-भल्लूक भल्लुकाः ।
सृगालो जम्बुको फेरुः, फेरण्डः फेरवः शिवा ॥ १२८९ ॥
घोरवासी भूरिमायो, गोमायुर्मृगधूर्तकः ।
हूरवो मरुजो क्रोष्टा, शिवाभेदेऽल्पके किखिः ॥१२९ ॥
पृषो गुप्तिक लोपाकौ, कोकस्त्वीहामृगो वृकः ।
अरण्यश्वा मर्कटस्तु, कपिः कीशः प्लवङ्गमः ॥ १२९१ ॥
प्लवङ्गः प्लवगः शाखामृगो हरिर्वलीमुखः ।
वनौका वानरोऽथासौ, गोलाङ्गूलोऽसिताननः ॥ १२९२ ॥

पोत्री 'भूंड' (पु), घृष्टि–घृष्टि (पु) स्तब्धरोमा 'भूंड' (पु), दंष्ट्री 'भूंड' (पु) किरि (पु), आखनिक आखनिक, शिरोमर्मा 'भूंड' (पु), स्थूलनास, बहुप्रज [कुत्सित नामवाळी 'भूंड' [illegible] ॥१८५॥ [illegible] [illegible] [illegible] ने ६–थी १८५–१८६] ने १८–भूंड ॥१२८८॥ भल्लूक भालुक ऋक्ष अच्छभल्ल भल्लूक, भल्लुक ने १–रींछ सृगाल जम्बुक, [illegible] फेरु (पु) फेरण्ड फेरव शिवा (स्त्री), (यद्युपातोत्ती) ॥१२८९॥, घोरवासी 'भूंड' (पु), भूरिमाय गोमायु मृगधूर्तक हूरव, मरुज, क्रोष्टा 'ट' (पु), [illegible] [भाग्य शि १४] ने १३–शियाळ. किखि (स्त्री) शियाळ जेवुं प्राणी, –ने: नानुं शियाळ–लोंकडी ॥१२९०॥ गुप्तिक लोपाक ने २–शियाळ जेवुं प्राणी [illegible] ईहामृग वृक, अरण्यश्वा 'श्वन्' (पु), ने ४–वरु मर्कट कपि, कीश प्लवङ्गम ॥१२९१॥ प्लवङ्ग प्लवग शाखामृग हरि (पु) वलीमुख 'वलिमुख' वनौकस् 'स' (पु), वानर [[illegible] शि ११४] ने ११–वानर वांदरो. गोलाङ्गूल–काळा मुखवाळो

भोगी भुजङ्ग-भुजगावुरगो द्विजिह्व
व्यालौ भुजङ्गम-सरीसृप-दीर्घजिह्वाः ।
काकोदरो विषधरः फणभृत् पृदाकु-
र्दर्वीकर-कुण्डलि-बिलेशय-दन्दशूकाः ॥ १३०२ ॥

दर्वीकर[1] कञ्चुकि-चक्रि-गूढ
पात्-पवनाशौ जिह्मग-लेलिहानौ ।
कुम्भीनसा ऽऽशीविषि-दीर्घपृष्ठाः,
स्याद् राजसर्पस्तु भुजङ्गभोजी ॥ १३०४ ॥

चक्रमण्डल्यजगराः, पारीन्द्रो[1] वाहसः शयु ।
अलगर्दो जलव्यालः, समौ राजिल-डुण्डुभौ ॥ १३०५ ॥

फणाधरा ॥१३ २॥ भोगी 'पुं' (पु), भुजङ्ग भुजग उरग द्विजिह्व व्याल-'व्याद'. भुजङ्गम सरीसृप दीर्घजिह्व काकोदर विषधर, फणभृत् (पु) पृदाकु (पु), दर्वीकर 'कुम्भीनसा-पुं' कुण्डली 'पुं' (पु), बिलेशय दन्दशूक ॥१३ ३॥ दर्वीकर कञ्चुकि 'पुं' (पु) चक्री 'पुं' (पु) गूढपाद् (पु) पवनाश ; जिह्मग लेलिहान, कुम्भीनस आशीविष— 'आशीर्विष' दीर्घपृष्ठ 'द्विरसन पन्नगाः इति भोगवत' [गाकर्णी शि १९५] ए १०—सर्प, नाग. राजसर्प, भुजङ्गभोजी 'पुं' (पु) [वैजयन्ती 'पुं' [illegible] शे १८७] ए २—राजसर्प, ए भोरिंगो सर्प. ॥१३ ४॥ चक्रमण्डली 'पुं' (पु) अजगर, पारीन्द्र, वाहस शयु ए ५—अजगर. अलगर्द 'अलगर्द' [[illegible] शि ११६] जलव्याल ए २—[illegible] सर्प. राजिल डुण्डुभ —डुण्डुभ, 'राजीव डुण्डुभ' ए २–१ झेर विनानो मोटो सर्प, २ बे मुखवाळो निर्विष सर्प. ३ [illegible] सर्प. ॥१३ ५॥

---

१ [illegible] ।-मातु

माणिक्या भित्तिका पल्ली, कुड्यमत्स्यो गृहोलिका ।
साञ्जनाधिका हालिन्यञ्जनिका हलाहलः ॥ १२९८ ॥
स्थूलाञ्जनाधिकायां तु, ब्राह्मणी रक्तपुच्छिका ।
कृकलासस्तु सरटः, प्रतिसूर्यः शयानकः ॥ १२९९ ॥
मूषिको मूषको वज्रदशनः खनकोन्दुरौ ।
उन्दुरुश्चापि आखुश्च, वृष्यास्यो वृषलोचने ॥ १३०० ॥
छुछुन्दरी गन्धमूषी, गिरिका बालमूषिका ।
बिडालो ओतुमार्जारो, ईक्षणो वृषदंशकः ॥ १३०१ ॥
मारको गन्धमहोषी, मण्डली नकुलः पुनः ।
पिङ्गलः सर्पहा बभ्रुः, सर्पोऽहिः पवनाशनः ॥ १३०२ ॥

मुसली-'मुसली' गृहगोधिका, गृहगोधिका ॥ १२९७ ॥ माणिक्या, भित्तिका पल्ली, कुड्यमत्स्य गृहोलिका ने ८-गरोळी. अञ्जनाधिका हालिनी, अञ्जनिका हलाहल ने ४-गरोळीनी जात-भांगरखी ॥ १२९८ ॥ ब्राह्मणी रक्तपुच्छिका ने २ मोटी गरोळी, नानी गरोळी, मोटी साथे-स्थूल कृकलास-कृकलास सरट, प्रतिसूर्य, शयानक (प्रतिसूर्यशयानक) ने ४-काचीडो, काकीडो, सरडो ॥ १२९९ ॥ मूषिक (पु न.) मूषक-मूषक, वज्रदशन खनक, उन्दुर, उन्दुरु (पु), वृष आखु (पु स्त्री), वृषास्य, वृषलोचन [अभि चि ११५] ने १०-उंदर. ॥ १३०० ॥ छुछुन्दरी गन्धमूषी (गन्धमूषिका) ने २-छछुंदरी. गिरिका, बालमूषिका (बालक) ने २-नानो उंदर. बिडाल-'बिडाल' ओतु (पु), मार्जार, ईक्ष (पु) वृषदंशक, 'आखुभुज्-क्' ने ५-बिलाडो. [ईक्षु-नर बिलाड [अभि चि ११५-नर बिलाडो] ॥ १३०१ ॥ मारक गन्धमहोषी 'हर्ष' (पु) मण्डली हर (पु) ने ३-नोळीयो, ने नानो बिलाडो नकुल, पिङ्गल सर्पहा 'बभ्र' (पु), बभ्रु ने ४-नोळियो. सर्प, अहि (पु स्त्री),

भोगी भुजङ्ग-भुजगोरगो द्विजिह्व
व्यालौ भुजङ्गम-सरीसृप-दीर्घजिह्वाः ।
काकोदरो विषधरः फणभृत् पृदाकु-
र्दर्वी-कुण्डलि-बिलेशय-दन्दशूकाः ॥ १३०२ ॥

दर्वीकर कञ्चुकि-चक्रि-गूढ
पाद्-पवनगो जिह्मगो-लेलिहानौ ।
कुम्भीनसा ऽऽशीविषै-दीर्घपृष्ठाः,
स्यात् राजसर्पस्तु भुजङ्गभोजी ॥ १३०४ ॥

पञ्चमर्प्वल्पेऽजगराः, पारीन्द्रो वाहसो शयु ।
जलगर्दो जलव्यालः, समौ राजिल-डुण्डुभौ ॥ १३०५ ॥

ત્સગાસણ ૧૩ ૨૪ ભોગી 'રૂપ' (પુ), ભુજગ ભુજગમ, ઉરગ દ્વિજિહ્વ વ્યાલ – વ્યાલ ભુજગમ સરીસૃપ દીર્ઘજિહ્વ કાકોદર વિષધર, ફણભૃત્ (પુ) પૃદાકુ (પુ) ઘણે 'ચક્ષુઃશ્રવા –સ્' કુણ્ડલી 'રૂપ' (પુ) બિલેશય દન્દશૂક ૧૩ ૩ ૫, દર્વીકર કઞ્ચુકી 'રૂપ' (પુ) ચક્રી 'રૂપ' (પુ) ગૂઢપાદ્ (પુ) પવનાશ જિહ્મગ લેલિહાન, કુમ્ભીનસ આશીવિષ – 'આશીર્વિષ' દીર્ઘપૃષ્ઠ હરિરસન, પન્નગ હરિ ભોગવાન [શાર્ઙ્ગ શિ ૧૧૫] એ ૩૦–સર્પ, નાગ રાજસર્પ, ભુજઙ્ગભોજી 'રૂપ' (પુ) [ભેકીભોજી 'રૂપ' શિલોઞ્છ શ્લો ૧૮૭] એ ૨–રાજસર્પ, મે મોંઢાળો સર્પ ૧૩ ૪૫ અલ્પજાગરી 'રૂપ' (પુ.) અજગર પારીન્દ્ર વાહસ શયુ એ ૫–અજગર. જલગર્દ 'જલગર્દ' [જલગર્દ શિ ૧૧૬] જલવ્યાલ. એ ૨–જળનો સર્પ રાજિલ ડુણ્ડુભ –ડુણ્ડુભ, 'રાજીમ, ડુણ્ડુભ એ ૨–૧ ઝેર વિનાનો મોટો સર્પ, ૨ મે મુખવાળો નિર્વિષ સર્પ ૩ અલરમિતરો સર્પ ॥ ૧૩ ૫ ॥

---

१ भोगिन् ।–मातृ

भवेत् तिलित्सो गोनासो, गोनसो घोणसोऽपि च ।
कुक्कुटाहिः कुक्कुटाभो, वर्णेन च रवेण च ॥ १२०६ ॥
नागाः पुनः काद्रवेयाः, तेषां भोगावती पुरी ।
शेषो नागाधिपोऽनन्तो, द्विसहस्राक्ष आलुकः ॥ १२०७ ॥
स च श्यामोऽथवा शुक्लः, सितपङ्कजलाञ्छनः ।
वासुकिस्तु सर्पराजः, श्वेतो नीलसरोजवान् ॥ १२ ८ ॥
तक्षकस्तु लोहिताङ्गः, स्वस्तिकाङ्कितमस्तकः ।
महापद्मस्त्वतिशुक्लो, दशबिन्दुकमस्तकः ॥ १२०९ ॥
शङ्खस्तु पीतो बिभ्राणो, रेखामिन्दुसितां गले ।
कुलिकोऽर्धचन्द्रमौलि-र्ज्वालाधूमसमप्रभः ॥ १२१० ॥
अथ कम्बलाश्वतरौ-धृतराष्ट्र-बलाहकाः ।
इत्यादयोऽपरे नागास्तत्तत्कुलसमुद्भवाः ॥ १२११ ॥

તિલિત્સ, ગોનાસ, ગોનસ, ઘોણસ એ ૪-ગાયના જેવી નાસિકાવાળો સર્પ. કુક્કુટાહિ (પુ) કુક્કુટાભ એ ૨-વર્ણ અને અવાજમાં કૂકડા જેવો સર્પ-કુકડ સર્પ ॥ ૧૨૦૬ ॥ નાગાઃ કાદ્રવેયાઃ એ ૨ (પુ બ)-૧ નાગો, દેવયોનિવાળા સર્પો, ૨ મનુષ્યાકારે મુખ અને પૂંછવાળા સર્પો. ભોગાવતી -નાગોની નગરી. શેષ નાગાધિપ અનન્ત દ્વિસહસ્રાક્ષ આલુક [ધૃ-કુણ્ડલ શિ. ૧૧૬] એ ૫-શેષ નાગ ॥ ૧૨૦૭ ॥ સિતપઙ્કજલાઞ્છન-ધોળા કમળના ચિહ્નવાળો અગર શ્યામ શેષ નાગ. વાસુકિ (પુ), સર્પરાજ (નીલોત્પલ-લાઞ્છન) એ ૨-વાસુકી નાગ નીલોત્પલ જેવા વર્ણવાળો સફેદ નાગ. ॥ ૧૨૦૮ ॥ તક્ષક-તક્ષક નાગ, લાલ શરીર અને મસ્તકે સ્વસ્તિકના ચિહ્નવાળો નાગ. મહાપદ્મ-અત્યન્ત સફેદ શરીર અને મસ્તકમાં દશ ટીપાંવાળો નાગ. ॥ ૧૨૦૯ ॥ શઙ્ખ-પીળો અને ગળામાં ચન્દ્ર જેવી સફેદ રેખાવાળો નાગ. કુલિક-જ્વાળાના ધૂમાડા જેવી કાન્તિવાળો અને મસ્તકમાં અર્ધચન્દ્રના ચિહ્નવાળો નાગ. ॥ ૧૨૧૦ ॥ કમ્બલ, અશ્વતર,

निर्मुक्तो मुक्तनिर्मोकः, सविषा निर्विषाश्च ते ।
नागाः स्युर्दृग्विषाः मूत्रविषास्तु वृश्चिकादयः ॥ १३१२ ॥
व्याघ्रादयो लोमविषाः, नखविषा नरादयः ।
लालाविषास्तु लूताद्याः, कालान्तरविषाः पुनः ॥ १३१३ ॥
मूषिकाद्या दूषीविषं, त्वल्पवीर्यमौषधादिभिः ।
कृत्रिमं तु विषं चारं, गरश्चोपविषं च तत् ॥ १३१४ ॥
भोगोऽहिकायो दंष्ट्राऽऽशी दर्वी भोगः फटः स्फटः ।
फणोऽहिकोशे तु निर्ल्वयनी निर्मोक-कञ्चुकौ ॥ १३१५ ॥
॥ इति स्थलचरपञ्चेन्द्रियाः ॥

स्वस्तिक, श्वास्त्रक એમ ચાર પ્રકારના નાગો હોય છે. બીજા પણ મહાનીલ વગેરે નાગો તે તે કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા તે તે નામવાળા છે. ॥ ૧૩૧૧ ॥
निर्मुक्तः, मुक्तनिर्मोकः 'मुक्तकञ्चुक' એ ૨–કાંચળીથી મુકાયેલો સર્પ. सविषाः–જે સર્પો ઝેરવાળા હોય તે નાગ વગેરે. निर्विषाः–ઝેર વિનાના અજગર વગેરે. दृग्विषाः–દૃષ્ટિમાં ઝેર હોય તેવા નાગો. मूत्रविषाः–મૂત્રમાં ઝેરવાળા વીંછી વગેરે ॥ ૧૩૧૨ ॥ लोमविषाः–રોમ–વાળમાં ઝેરવાળા વાઘ વગેરે. नखविषाः નખમાં ઝેરવાળા મનુષ્ય વગેરે. लालाविषाः–લાળમાં ઝેરવાળા કરોળિયા વગેરે. कालान्तरविषाः–કાલાન્તરે જેઓનું ઝેર ચઢે તેવા ઉંદર વગેરે ॥ ૧૩૧૩ ॥ दूषीविषम्–ઔષધ, મંત્ર વગેરેના પ્રયોગથી વીર્ય વિનાનું કરાયેલ ઝેર. चारम्, गरः, उपविषम् એ ૩–બનાવટી ઝેર. ॥ ૧૩૧૪ ॥
भोगः, अहिकायः એ ૨–સર્પનું શરીર. आशीः 'शृ' (સ્ત્રી.) (आशीरिका) [आशी 'ई' (સ્ત્રી.) શિ. ૧૧૬]–તાળવામાં રહેલી સર્પની દાઢ (જેનાથી કરાયેલ ખાડ્ડો પુરાતો નથી) दर्वी–दर्विः (સ્ત્રી.) भोगः, फटः (પુ. સ્ત્રી.), स्फटः (પુ સ્ત્રી.) फणः (ત્રિ) એ ૫ સર્પની ફેણ, ફણા.
अहिकोशः, निर्ल्वयनी, निर्मोकः, कञ्चुकः (પુ ન.) (अहिलयन–'न')
[निर्ल्वयनी શિ. ૧૧૬] એ ૪–સાપની કાંચળી. ॥ ૧૩૧૫ ॥
॥ इति स्थलचरपञ्चेन्द्रियजीवाः समाप्ताः ॥

अथ खेचरपञ्चेन्द्रियानाह—

विहगो विहङ्गम-खगौ पतगो विहङ्गः,
शकुनिः शकुन्ति-शकुनौ वि-वयः-शकुन्ताः ।
नभसङ्गमो विकिरि पत्ररथा विहायो
द्विज-पक्षि-विष्किर-पतत्रि-पतत्-पतङ्गाः ॥ १३१६ ॥

पित्सन् नीडोद्भवो-ऽण्डजोऽगौकाः कीकसमुखः सुपादिकाः ।
त्रोटिश्च पत्रं पतत्रं, पिच्छं वाजस्तनूरुहम् ॥ १३१७ ॥

पक्षो गरुच्छदश्चापि, पक्षमूलं तु पक्षतिः ।
प्रडीनो-ड्डीन-सण्डीन-डयनानि नभोगतौ ॥ १३१८ ॥

अथ खेचरपञ्चेन्द्रियनामानि—

[illegible] (પુ), [illegible] (પુ), [illegible] (ન) [illegible] (પુ) [illegible] (પુ), [illegible] (પુ), [illegible] (પુ) [illegible] ॥ ૧૩૧૬ ॥ [illegible] (પુ) [illegible] (પુ) [illegible] [[illegible] ॥ ૧૮૭ ॥, [illegible] ૭-૮ ૧૮૭-૧૮૮ [illegible] (પુ) [શિ ૧૧૭] એ ૨૫-[illegible] ૪-(સ્ત્રી) [illegible] (પુ ન) ॥ ૧૩૧૭ ॥ [illegible] (પુ ન), [illegible] (પુ ન), [[illegible] [શિ ૧૧૭] એ ૮-[illegible] (સ્ત્રી) એ ૨-[illegible]

---

1 [illegible]

पेशीकोशोऽण्डे कुलायो, नीडे कञ्ची तु सर्पभुक् ।
मयूर-बर्हिणौ नीलकण्ठो मेघसुहृत् शिखी ॥ १३१९ ॥
शुक्लापाङ्गोऽस्य वाक् केका, पिच्छं बर्हं शिखण्डकः ।
प्रचलाकः कलापश्च, मेचकश्चन्द्रकः समौ ॥ १३२० ॥
वनप्रियः परभृतः, ताम्राक्षः कोकिलः पिकः ।
कलकण्ठः काकपुष्टः, काकोऽरिष्टः सकृत्प्रजः ॥ १३२१ ॥
आत्मघोषश्चिरजीवी, मूकारिः करटो द्विकः ।
एकदृग् बलिभुग् ध्वाङ्क्षो, मौकुलिर्वायसोऽन्यभृत् ॥१३२२॥

मयोगति (स्त्री) એ ૫-ઉડવાની ક્રિયા ઉડવું તે ॥१३१८॥ पेशीकोश (पु न) पेशी पेशिः, कोष-कोश એ ૨-ઇંડુ कुलाय, नीड (नि) એ ૨-માળાનો આળો ફેરી भुज् (पु) सर्पभुज् 'ज्' (पु) मयूर बर्हिन् नीलकण्ठ मेघसुहृद् (पु) शिखी इन् (पु),-शिखा-वळा ॥१३१९॥ शुक्लापाङ्ग [विमपिछ, कुसमपिच्छ, शिखरमणः रिकशिखा गणरतः ॥ १८८ ॥ मार्जारकण्ठ मसक्क मेघनादानुलासकः मेघुक्का भुजङ्ग-भीतः, नगवास चन्द्रकी 'न्' (पु) એ ૧૨-શે ૧૮૮-૧૮૯ वर्हि 'न्' (पु) शि १९७] એ ८ મોર केका મોરની વાણી-અવાજ पिच्छम्, बर्हम् (पु न), शिखण्डक-शिखण्ड प्रचलाक कलाप એ ૫-મોરનું પીંછુ मेचक चन्द्रक એ ૨-મોરના પીંછાનો ચંદ્ર-અનિ, (ટીકી) ॥१३२०॥ वनप्रिय परभृत ताम्राक्ष कोकिल-कोकिला पिक कलकण्ठ काकपुष्ट [मधोद्गारी 'न्' (पु) काकलरव, रक्तोदृग मधुघोष, मधुकण्ठ सुवाकण्ठ वहुयुवा ॥ १६ ॥ कोकमित्रः (पु) घोषयित्नु (पु) समताल कुलालिका એ ११-શે १९०-१९१, परभृत अन्यभृत शि १९७] એ ७-કોયલ काक अरिष्ट सकृत्प्रज ॥१३२१॥ आत्मघोष चिरजीवी 'न्' (पु) मूकारि (पु), करट द्विक, एकदृश्

---

१ मयूरः ।-मासु

वृद्ध-द्रोणे-दग्ध कृष्ण-पर्वतेभ्यस्त्वसौ परः ।
वनाश्रयश्च काकोलो, मद्गुस्तु जलवायसः ॥ १३२३ ॥
घूके निशाटः काकारिः, कौशिको-लूक-पेचकाः ।
दिवान्धोऽथ निशावेदी', कुक्कुटश्चरणायुधः ॥ १३२४ ॥
कृकवाकुस्ताम्रचूडो', विरावी [illegible] शिखण्डिकः ।
हंसाश्चक्राङ्ग-वक्राङ्ग मानसौकः-सितच्छदाः ॥ १३२५ ॥
राजहंसास्त्वमी चञ्चुचरणैरतिलोहितैः ।
मल्लिकाक्षास्तु मलिनैर्धार्तराष्ट्राः सितेतरैः ॥ १३२६ ॥

पर (પુ), વૃદ્ધ [illegible] (પુ) [illegible], મૌકુલિ [illegible] (પુ), પારાવત [અભિધા. શિ ૧૧૮] એ ૧૪ કાગડો. ॥ ૧૩૨૨ ॥ [illegible] એ ... મોટો કાગડો [illegible] [શેષ શિ ૧૧૮]—[illegible] કાગડો, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]—એ સાત બાબા કાગડાનો છે. મદ્ગુ (પુ) [illegible] એ ૨—પાણીનો કાગડો. ॥ ૧૩૨૩ ॥ ઘૂક, નિશાટ, કાકારિ, કૌશિક, ઉલૂક, પેચક, દિવાન્ધ, નિશાવેદી એ ૭—ઘૂવડ. [illegible] (પુ) કુક્કુટ (પુ ન.), ચરણાયુધ ॥ ૧૩૨૪ ॥ કૃકવાકુ, તામ્રચૂડ, વિરાવી, શિખણ્ડિક [શેષ [illegible] ચરણાયુધ ॥ ૧૬૧ ॥ [illegible] [illegible] [illegible] (પુ) [illegible] [illegible] (પુ), [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] ॥ ૧૬૨ ॥ [illegible] [illegible] (પુ) [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] એ ૧૮—[illegible] [illegible] [illegible] છે ૧૬૧—૧૬૨] એ ૭—કૂકડો. હંસ, ચક્રાઙ્ગ, વક્રાઙ્ગ, માનસૌકસ્ સિતચ્છદ [illegible] [અભિધા. શિ ૧૬૪] એ ૫—(પુ. ન.) હંસ ॥ ૧૩૨૫ ॥ રાજહંસ (પુ ન.)—રાજહંસો—શરીર ધોળું અને ચાંચ તથા પગ લાલ રંગના હોય તેવા હંસો. મલ્લિકાક્ષ (પુ. ન.)—શરીર ધોળું અને ચાંચ તથા પગ કંઈક કાળાશ પડતા હોય તેવા હંસો. ધાર્તરાષ્ટ્ર (પુ ન.)—શરીર ધોળું અને ચાંચ તથા પગ કાળા હોય તેવા

कादम्बास्तु कलहंसाः, पक्षैः स्युरतिधूसरैः ।
वारला वरला हंसी, वारटा वरटा च सा ॥ १३२७ ॥

दार्वाघाटः शतपत्रः, खञ्जरीटस्तु खञ्जनः ।
सारसस्तु लक्ष्मणः स्यात्, पुष्कराह्वः क्रौङ्करः ॥१३२८॥

सारसी लक्ष्मणाऽथ कुङ्, क्रौञ्चः चापे किकीदिविः ।
चातकः स्तोकको बप्पीहः सारङ्गो नभोऽम्बुपः ॥१३२९॥

चक्रवाको रथाङ्गाह्वः, कोको द्वन्द्वचरोऽपि च ।
टिट्टिभस्तु कटुक्वाणः, उत्पादशयनश्च सः ॥ १३३० ॥

હંસો, (રાજહંસથી કંઈક ન્યૂન હોય) ॥ ૧૩૨૬ ॥ કાદમ્બઃ, કલહંસાઃ એ ૨–(પુ. ન.) કાદંબ, કલહંસ, અતિ ધૂસર–કાળી અને ધોળી પાંખવાળા હંસ. વારલા વરલા હંસી વારટા, વરટા એ ૫–હંસની સ્ત્રી, હંસી ॥૧૩૨૭॥ દાર્વાઘાટઃ શતપત્રઃ એ ૨–લક્કડખોદ પક્ષી. ખઞ્જરીટઃ, ખઞ્જનઃ એ ૨–ખિંજણી ચોટી ખંજન પક્ષી. સારસઃ લક્ષ્મણઃ, પુષ્કરાહ્વઃ ક્રૌઙ્કરઃ [શેષમાંથુક્ત ગોનર્દ મૈથુની 'કામ' (પુ) કામી 'કામ' (પુ), 'શ્વેતચ્છ રક્તમસ્તક' એ ૬–શે. ૧૯૪] એ ૪–સારસ પક્ષી. ॥ ૧૩૨૮ ॥ સારસી, લક્ષ્મણા 'લક્ષ્મણા' [લક્ષ્મણી શિ. ૧૧૮] એ ૨–સારસી કુઙ્ 'ક્રુઙ્' ક્રૌઞ્ચ– કુઞ્ચ એ ૨ ક્રૌંચ પક્ષી [ક્રૌઞ્ચી કુઞ્ચા ક્રૌંચપક્ષીની સ્ત્રી શિ. ૧૧૮] ચાષ કિકીદિવિઃ 'કિકીદીવિ' કિકિદીવિ, કિકિદિવિ કિકીદીવી કિકીદિવા કિકિદિ કિકી, કિક. [કિકી કિકિઃ ॥ ૧૧૮ ॥ કિકિદીવિઃ એ ૩–શિ. ૧૧૮-૧૧૯] એ ૨–ચાષ પક્ષી. ચાતકઃ સ્તોકકઃ બપ્પીહઃ સારઙ્ગઃ, નભો– મ્બુપ 'ચાતકઃ સ્તોકકઃ' એ ૫–ચાતક પક્ષી, બપૈયો. ॥ ૧૩૨૯ ॥ ચક્રવાક– વાક (ચાક શબ્દ વાચક શબ્દો) રથાઙ્ગાહ્વ–રથાઙ્ગ, કોકઃ દ્વન્દ્વચરઃ એ ૪– ચકવાક પક્ષી, ચકવો. ટિટ્ટિભઃ કટુક્વાણઃ ઉત્પાદશયનઃ 'ટિટિભકઃ ટિટ્ટિભકઃ'

---

१ श्वेतास्यः । –आधु

वृद्ध-द्रोणे-दग्धे-कृष्णे-पर्वतिभ्यस्त्वसौ परः ।
वनाश्रयश्च काकोलो, मद्गुस्तु जलवायसः ॥ १३२२ ॥
घूकः निशाटः काकारिः, कौशिको-लूक-पेचकाः ।
दिवान्धश्च निशावेदी, इक्ष्वाकुर्मरणायुधे ॥ १३२४ ॥
कृकवाकुस्ताम्रचूडो, विरलार्धः शिखण्डिकः ।
हंसाश्चक्राङ्ग-वक्राङ्ग मानसौकः-सितच्छदाः ॥ १३२५ ॥
राजहंसास्त्वमी चञ्चुचरणैरतिलोहितैः ।
मल्लिकाक्षास्तु मलिनैर्धार्तराष्ट्राः सितेतरैः ॥ १३२६ ॥

[illegible] (पु), [illegible] (पु) [illegible] (पु), [illegible] [[illegible] शि ११८] એ ૧૪ [illegible] ॥ १३२२ ॥ [illegible] [[illegible] शि ११८] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] (पु) [illegible] એ ૨-પાણીનો [illegible] ॥ १३२३ ॥ घूक [illegible] [illegible], कौशिक [illegible] [illegible] [illegible] એ ૭-ઘૂવડ [illegible] (पु) [illegible] (पु न.), [illegible] ॥ १३२४ ॥, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [[illegible] [illegible] [illegible] ॥ १५१ ॥, [illegible] [illegible] [illegible] (पु) [illegible] [illegible] (पु) [illegible] [illegible] [illegible] ॥ १५२ ॥ [illegible] [illegible] (पु) [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] એ ૧૮-[illegible] [illegible] [illegible] शे १५१ -१५३] એ ૭-[illegible] [illegible] [illegible] [illegible], मानसौकस् [illegible] [illegible], [illegible] [[illegible] शे १५४] એ ૫-(पु न.) હંસ ॥ १३२५ ॥ राजहंस (पु न.)-રાજહંસો-જેમની ચાંચ અને પગ લાલ હોય તેવા હંસો. मल्लिकाक्ष (पु न.)-જેમની ચાંચ અને પગ [illegible] [illegible] હોય તેવા હંસો. धार्तराष्ट्र (पु न.)-જેમની ચાંચ અને પગ [illegible] હોય તેવા

शारिका तु पीतपादा, गोराटी गोकिराटिका ।
स्याच्चर्मचटकायां तु, जतुकाऽजिनपत्रिका ॥ १२३६ ॥
वल्गुलिका मुखविष्ठा, परोष्णी तैलपायिका ।
कर्करेटुः करेटुः स्यात्, करटुः कर्कराटुकः ॥ १२३७ ॥
खाटिराटिः खराटिः स्यात्, कृकण-क्रकरौ समौ ।
भासे शकुन्तः कोयष्टिः, शिखरी जलकुक्कुभः ॥ १२३८ ॥
पारापतः कलरवः, कपोतो रक्तलोचनः ।
ज्योत्स्नाप्रिये चलचञ्चु-चकोरै विषसूचकः ॥ १२३९ ॥

१–शे १६५] એ ૩–ગીધ. उत्क्रोशः मत्स्यनाशनः कुररः એ ૩ ૧ માછલાનો નાશ કરનાર કુરર પક્ષી, કુર કુર જેવો શબ્દ કરનાર પક્ષી, ૨ માછલાના આકારનું માછ પક્ષી કીર, धूम्या रक्तपुच्छ बकलाया [शिवदर्शना ॥ १६५ ॥ श्रीमान् 'मत्स्य' (पु) मत्स्यासिक (पु) वाल्मी 'दूर' (पु) એ ૪–શે १६५–१६६ मेघानी 'हुत' (पु) शि १२] એ ૪–પ્રેપ૮ ॥ १२३५ ॥ शारिका पीतपादा, गोराटी गोकिराटिका 'शारिका' એ ૪–સારિકા, મેના. चर्मचटका जतुका 'जतुका' अजिनपत्रिका 'अजिनपत्रा' એ ૩–ચામાચીડિયું ॥ १२३६ ॥ वल्गुलिका मुखविष्ठा परोष्णी तैलपायिका [शिवसाणी शि १२] એ ૪ ૧ વાગોળ ૨ તેલ પીનાર પાંખવાળું એક જાતનું ચામાચીડિયું. कर्करेटु करेटु करटु कर्कराटुक–कर्कराटुः એ ૪–મધુર બોલનાર એક જાતનું પક્ષી ॥ १२३७ ॥ खाटि खाटि 'खाटी खाटी' खराटि–'खराटि', घराली घराटि घाराटि घराटि એ ૩ (સ્ત્રી)–શરારી, એક જાતનું પક્ષી. कृकण ककर એ ૨–સોહ તેતર પક્ષી, भास शकुन्त એ ૨–ભાસ પક્ષી, ક્રૌંચ, ગીધ જેવું પક્ષી. कोयष्टि (पु), शिखरी 'दूर्द' (पु), जलकुक्कुभ એ ૩ જળકૂકડી, એક જાતનું જળચર પક્ષી ॥ १२३८ ॥ पारापत कलरव कपोत, रक्तलोचन [पारावत शि १२१] એ ૪–કબૂતર. ज्योत्स्नाप्रिय चलचञ्चु (पु) चकोर विषसूचक એ ૪–ચકોર

चटको गृहबलिभुक्, कलविङ्कः कुलिङ्गकः ।
तस्य योषित् तु चटका, स्त्र्यपत्ये चटका तयोः ॥ १३३१ ॥

पुमपत्ये चाटकेरो, दात्यूहः कालकण्टकः ।
जलरङ्कुर्जलरङ्को, बकः कह्वो बकोटवत् ॥ १३३२ ॥

बलाहकः स्याद् बलाको, बलाका बिसकण्ठिका ।
मद्गुः कलिङ्गो धूम्याटः, कङ्कस्तु कमनच्छदः ॥ १३३३ ॥

लोहपृष्ठो दीर्घपादः, कर्कटः स्कन्धमल्लकः ।
पिङ्गः शकुनिरातापी, श्येनः पत्री शशादनः ॥ १३३४ ॥

दाक्षाय्यो दूरदृग् गृध्रोऽथोत्क्रोशो मत्स्यनाशनः ।
कुररः कीरस्तु शुको, रक्ततुण्डः फलादनः ॥ १३३५ ॥

[चिरिव (हि. ११५)] ने ३-चीडीयो ॥ १३३१ ॥ चटक- गृहबलिभुज् 'च' (पु), [illegible] कुलिङ्गक [कुलिङ्ग (हि. ११६)] ए ४-चकलो. चटका-चकली. [illegible] ॥ १३३१ ॥ [illegible] दात्यूह [illegible] (पु) [illegible] [illegible] (हि. ११६-१२)] ए ४ [illegible] ॥ १३३२ ॥ [illegible] ए २-[illegible] [illegible] [illegible] (हि. १२)] ए २-[illegible] ए ३-[illegible] ॥ १३३३ ॥ [illegible] ए ६-[illegible] (पु), [illegible] (पु) [illegible] ए ३ [illegible] (पु) [illegible] ए ३-[illegible] ॥ १३३४ ॥ [illegible] 'च' (पु) [illegible] [illegible] (पु), [illegible]] ए

शारिका तु पीतपादा, गोराटी गोकिराटिका ।
साधर्मपटकायां तु, सतुकाऽजिनपत्रिका ॥ १३३६ ॥
वल्गुलिका मुखविष्ठा, परोष्णी तैलपायिका ।
कर्करेटुः करेटुः स्यात्, करटुः कर्कराटुकः ॥ १३३७ ॥
आटिरातिः शरारिः स्यात्, कुक्कुभ-कुक्कुटौ समौ ।
भासे शकुन्तः कोयष्टौ, शिखरी जलकुक्कुभः ॥ १३३८ ॥
पारावतः कलरवः, कपोतो रक्तलोचनः ।
ज्योत्स्नाप्रिये चलच्चञ्चु-चकोरौ विषसूचकः ॥ १३३९ ॥

१–शै १६५] ને ३–ચીબ [illegible] [illegible] કુરર ને ३–१ માછલાનો નાશ કરનાર કુરર પક્ષી, કુર કુર એવો શબ્દ કરનાર પક્ષી, २ માછલાના આહારનું માજ પક્ષી કીર [illegible] [illegible] [illegible] [[illegible] ॥ १६५ ॥ श्रीमान् 'मद' (पु) मेधातिथि (पु) [illegible] 'इव' (पु) ने ४–शै १६५–१६६ मेधावी 'इव' (पु) शि १२] ने ४–पोपट ॥ १३३५ ॥ शारिका पीतपादा गोराटी, गोकिराटिका 'सारिका' ने ४–सारिका, मेना [illegible] [illegible] 'सतुका' [illegible]–[illegible] ने ३–आभाशीडिયું ॥ १३३६ ॥ वल्गुलिका मुखविष्ठा, परोष्णी तैलपायिका [[illegible] शि १२] ने ३–१ વાગોળ २ तेल પીનાર પાંખવાળું એક જાતનું આભાશીડિયું कर्करेटु करेटु करटु कर्कराटुक–कर्कराटु ने ४–[illegible] [illegible] એક જાતનું પક્ષી ॥ १३३७ ॥ आटि [illegible] 'आटी, आटी' [illegible]–[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ने ३ (स्त्री)–शरारी, એક જાતનું પક્ષી [illegible] [illegible] ने २–[illegible] [illegible] [illegible], शकुन्त ने २–[illegible] પક્ષી, [illegible], ચીબ જેવું પક્ષી कोयष्टि (पु), शिखरी 'इव' (पु), जलकुक्कुभ ने ३–[illegible], એક જાતનું [illegible] પક્ષી ॥ १३३८ ॥ पारावत, कलरव, कपोत रक्तलोचन [पारावत शि १२१] ने ४–કબૂતર ज्योत्स्नाप्रिय [illegible] (पु) चकोर विषसूचक ने ४–[illegible]

१

कङ्को गृहवल्लिस्रुक, कलविङ्कः कलिङ्ककः ।
तस्य योषिति तु चटका, स्त्र्यपत्ये चटका तयोः ॥ १३३१ ॥

पुमपत्ये चाटकैरो, दात्यूहे कालकण्टकः ।
जलरङ्कुर्जलरङ्को, बकः कह्वो बकोटवत् ॥ १३३२ ॥

बलाहकः स्याद् बलाको, बलाका बिसकण्ठिका ।
भृङ्गः कलिङ्गो धूम्याटः, कङ्कस्तु कमनच्छदः ॥ १३३३ ॥
ढोरङ्गो दीर्घपादः, कर्कटुः स्कन्धमल्लकः ।
चिल्हे शकुनिरातापी, श्येनः पत्री शशादनः ॥ १३३४ ॥

दाक्षाय्यो गृध्रम् गृध्रोऽथोत्क्रोशो मत्स्यनाशनः ।
कुररः कीरस्तु शुको, रक्ततुण्डः फलादनः ॥ १३३५ ॥

[टीटिभ शि ११८] એ ૩-ટીટોડી ॥ १३३१ ॥ चटक गृहकलिङ्ग 'क' (पु), कलविङ्क पुलिङ्गक [पुलिङ्ग शि ११८] એ ४-ચકલો. ચકલા-ચકલી. ચકલા-બાળ ચકલી ॥ १३ १ ॥ चाटकैर-નાના ચકલો. दात्यूह काल-कण्टक कालकुण्ठ (पु) जलरङ्क [कालकण्ठक जलोट 'दात्यूह शि ११८-१२] એ ४ १ … २ … ३ … પક્ષી. बक, बक बकोट એ ३-બગલો ॥ १३३२ ॥ बलाहक बलाक એ २-બગલાની જાતિ. बलाका, बिसकण्ठिका-बिसकण्ठिका [बिसकण्ठिका बोरका-बका शि १] એ २-બગલી … भृङ्ग कलिङ्ग धूम्याट એ ३-[illegible] નામનું પક્ષી. कङ्क कमनच्छद ॥ १३३३ ॥ ढोरङ्ग दीर्घपाद कर्कट स्कन्धमल्लक એ ४-… પક્ષી-… પક્ષીના પગની … થાય છે. चिल्ह शकुनि (पु) आतापी 'इन्' (पु), आतापी 'इन्' એ ३ … પક્ષી. श्येन 'न्' (पु) शशादन એ ३-શ્યેન પક્ષી, … नाम पक्षी ॥ १३३४ ॥ दाक्षाय्य गृध्र 'ध्र' (पु) गृध्र [गृध्रमात्र … (पु) … सुपर्णक …] એ

सारिका तु पीतपादा, गोराटी गोकिराटिका ।
साधर्मचटकायां तु, स्तुकाऽजिनपत्रिका ॥ १३३६ ॥
वल्गुलिका मुखविष्टा, परोष्णी तैलपायिका ।
कर्करेटुः करेटुः स्यात्, करटुः कर्कराटुकः ॥ १३३७ ॥
काटिरातिः शरारिः स्यात्, कुक्कुभ-क्रकरौ समौ ।
मासे शकुन्तः कोपष्टी, शिखरी जलकुक्कुमः ॥ १३३८ ॥
पारापतः कलरवः, कपोतो रक्तलोचनः ।
ज्योत्स्नाप्रियो चलचञ्चु-चकोरौ विषसूचकः ॥ १३३९ ॥

१–शे १६५] ने ३–ओप उत्क्रोश, मत्स्यनाशन कुररः ने ३ १ माछलानो नाश करनार कुरर पक्षी, कुर कुर એવો શબ્દ કરનાર પક્ષી, २ माछलाना આકારનું મોઢું પક્ષી कीर શુક रक्ततुण्ड फलादन [चित्रतुङ्गैका ॥ १६५ ॥ श्रीमान् 'मत' (पु) मेधाविनि (पु) वाग्मी 'शुक' (पु) ने ४–शे १६५–१६६ मेधावी 'शुक' (पु) शि १२] ने ४–પોપટ ॥ १३३५ ॥ सारिका पीतपादा गोराटी, गोकिराटिका 'सारिका' ने ४–સારિકા, મૈના चर्मचटका स्तुका 'स्तुक' अजिनपत्रिका–'अजिनपत्रा ने ३–चामाचीडियुं ॥ १३३६ ॥ वल्गुलिका मुखविष्टा, परोष्णी तैलपायिका [तैलपायी शि १२] ने ३–१ वागोळ २ तेल पीनार पांખવાળું એક જાતનું चामाचीडियुं कर्करेटु करेटु करटु कर्कराटुक–कर्कराटु ने ४–अंकुश बोलनार એક જાતનું પક્ષી ॥१३३७॥ काटि' काटि 'काटी, काटी' शरारि–'शराटि शराटी शराटि शराटि शराटि ने ३ (स्त्री)–શરારી, એક જાતનું પક્ષી कुक्कुभ क्रकर ने २–ચોકેદ તેતર मासम, शकुन्त ने २–भास पक्षी, ભમર, ગીધ જેવું પક્ષી कोपष्टि (पु), शिखरी 'शुक' (पु) जलकुक्कुम ने ३ જળકુકડી, એક જાતનું જળચર પક્ષી ॥ १३३८ ॥ पारापत, कलरव कपोत रक्तलोचन [पारावत शि १२१] ने ४–કબૂતર. ज्योत्स्नाप्रिय चलचञ्चु (पु) चकोर विषसूचक ने ४–ચકોર

२

कीरजीवस्तु गुन्द्रालो, विषदर्शनमृत्युकः ।
व्याघ्राटस्तु भरद्वाजः, प्लवस्तु गात्रसम्प्लवः ॥ १३४० ॥
तित्तिरिस्तु खरकोणो, हारीतस्तु मृदङ्कुरः ।
आरण्यपस्तु मल्लः, सुगृहमञ्जुघटिकः ॥ १३४१ ॥
कुम्भकारकुक्कुटस्तु, कुक्कुभः कुहकस्वनः ।
पक्षिणा येन गृह्यन्ते, पक्षिणोऽन्ये स दीपकः ॥ १३४२ ॥
छेको गृह्याश्च ते गेहासक्ता ये मृगपक्षिणः ।
॥ इति खेचराः पञ्चेन्द्रियाः ॥

जलचरानाह—

मत्स्यो मीनः पृथुरोमा, झषो वैसारिणोऽण्डजः ॥ १३४३ ॥
सहस्पारी स्थिरजिह्वः, मत्स्याशी सहस्रस्पः ।
विसारः शकली मत्स्यी, संवरोऽनिमिषस्तिमिः ॥ १३४४ ॥

पक्षी ॥ १३३९ ॥ कीरजीव गुन्द्राल विषदर्शनमृत्युक ए ३-चकोर पक्षी-मोरना पींछां जेवा पींछावाळु पक्षी, जे पक्षी झेर जोतानी साथे मृत्यु पामे छे व्याघ्राट भरद्वाज ए २-भारद्वाज पक्षी, प्लव गात्रसम्प्लव ए २-प्लव पक्षी जळमां डुबकी मारनार पक्षी ॥ १३४० ॥ तित्तिरि (पु.) खरकोण ए २-तेतर हारीत 'हारीत मृदङ्कुर ए २-हारीत पक्षी कमळना मध्य ए २ जातनुं पक्षी, सुगृह मञ्जुघटिक ए २-सुघरी पक्षी ॥ १३४१ ॥ कुम्भकारकुक्कुट कुक्कुभ कुहकस्वन ए ३-जळकूकडो दीपक-बाज, सिंचाणो वगेरे पक्षी, जे बीजा पक्षीओने पकडे छे ते ॥ १३४२ ॥ छेक गृह्य, ए २ (पु. न.) घेर पाळेलां पशु-पक्षी ॥ इति खेचरपञ्चेन्द्रियजीवाः समाप्ताः ॥

अथ जलचरपञ्चेन्द्रियनामानि—

मत्स्य मीन पृथुरोमन् झष (पु) एण वैसारिण, अण्डज ॥१३४३॥ सहस्पारी 'इद' (पु) स्थिरजिह्व मत्स्याशी 'इद' (पु) सहस्रस्प विसार, शकली 'इद' (पु) मत्स्यी 'इद' (पु), संवर-शम्बर अनिमिष तिमि (पु)

सहस्रदंष्ट्रः पाठीनः' पाठीने चित्रवल्लिकः' ।
शल्के' स्यात् कल्कोऽपि, गडकः शकुलार्भकः' ॥ १३४५ ॥
उलूपी शिशुके प्रोष्ठी, शफरः श्वेतकोलके ।
नलमीनश्चिलिचिमो, मत्स्यराजस्तु रोहितः' ॥ १३४६ ॥
मद्गुरस्तु राजशृङ्गः', शृङ्गी तु मद्गुरप्रिया' ।
क्षुद्राण्डमत्स्यसङ्घातं तु, पोताधानं' जलाण्डुकम् ॥ १३४७ ॥
महामत्स्यास्तु चीरिल्लि-तिमितिमिङ्गिल-गिलादयः' ।
अथ यादांसि' नक्राद्या, हिंस्रका जलजन्तवः ॥ १३४८ ॥
नक्रः कुम्भीरे आलास्यः, कुम्भी महामुखोऽपि च ।
ताम्रजिह्वः शङ्कुमुखो, गोमुखो जलशूकरः ॥ १३४९ ॥

[सहस्रदंष्ट्र, મૂળ પાઠમાં શેષ એ ૪ થી ૧૫૬ મત્સ્ય (શિ ૧૨૧] એ ૧૧-મત્સ્ય માછલું ॥ ૧૩૪૪ ॥ सहस्रदंष्ट्र पाठीन [पूर्ण: ॥ ૧૫૬ ॥, चित्रवल्लिक पाठीन એ ૩-થી ૧૫૬-૧૫૭] એ ૨-હજાર દાંતવાળો મત્સ્ય પાઠીન ચિત્રવલ્લિક [શબ્દકલ્પ શે ૧૫૭] એ ૨-મગરમત્સ્ય મત્સ્ય વિશેષ શલ્ક શકલ એ ૨ સૂક્ષ્મ મત્સ્ય ગડક શકુલાર્ભક એ ૨-સૂક્ષ્મ મત્સ્યનું ભીંગડું ॥ ૧૩૪૫ ॥ ઉલૂપી-'ઉલપી-ઇય' શિશુક એ ૨-એક જાતનો મત્સ્ય શિશુમારના જેવો મત્સ્ય પ્રોષ્ઠી, શફર: (પુ સ્ત્રી) શ્વેતકોલક એ ૩-સફરી મત્સ્ય શ્વેત મત્સ્ય નલમીન 'નલમીના' ચિલિચિમ 'ચિલિ-ચિમિ' એ ૨-પૂંછવાળી મત્સ્ય મત્સ્યરાજ, રોહિત એ ૨-મત્સ્યરાજ-મોટો મત્સ્ય ॥ ૧૩૪૬ ॥ મદ્ગુર રાજશૃઙ્ગ એ ૨-રાજશૃઙ્ગ મત્સ્ય શીંગડાવાળો મત્સ્ય શૃઙ્ગી મદ્ગુરપ્રિયા મદ્ગુરમત્સ્યની સ્ત્રી પોતાધાનમ્, જલાણ્ડુકમ્ એ ૨-નાનાં માછલાંનો સમુદાય, ઇંડામાંથી નીકળેલ માછલાંનો સમુદાય ॥ ૧૩૪૭ ॥ મહામત્સ્યા ચીરિલ્લિ (પુ) તિમિતિમિઙ્ગિલ, તિમિઙ્ગિલગિલ (વગેરે) એ ૪-મોટાં માછલાં યાદાંસિ 'અપ' (ન બ)-મગર વગેરે હિંસક જલજન્તુઓ ॥ ૧૩૪૮ ॥ નક્ર કુમ્ભીર આલાસ્ય,

शिशुमारस्त्वम्बुकूर्म, उष्णवीर्यो महावसः ।
उद्रस्तु जलमार्जारः, पानीयनकुलो वसी ॥ १३५० ॥
ग्राहस्तन्तुस्तन्तुनागोऽवहारो नागस्तन्तुणः ।
अन्येऽपि यादोभेदाः, स्युर्नक्रो मकरादयः ॥ १३५१ ॥
कुलीरः कर्कटः पिङ्गचक्षुः पार्श्वोदरप्रियः ।
तिर्यग्गतिः षोडशाङ्घ्रिः, कुरचिल्लो बहिश्चरः ॥ १३५२ ॥
कच्छपः कमठः कूर्मः, क्रोडपादश्चतुर्गतिः ।
पञ्चाङ्गगुप्त-दौलेयौ, जीवथः कच्छपी डुली ॥ १३५३ ॥
मण्डूके हरि-शालूरौ प्लवो भेको प्लवङ्गमाः ।
वर्षाभूः प्लवगः शालुरजिह्व-व्यङ्ग-दर्दुराः ॥ १३५४ ॥

कुम्भी 'पुं' (पु), महामुखः, जलूकिकः, [illegible] गोमुख [illegible] [illegible] शि. १२१] એ ६–મગરમચ્છ ॥ १३४९ ॥ शिशुमारः, (अम्बुकूर्म), [illegible] उष्णवीर्य महावस એ ४–[illegible] शिशुमार मच्छ (जलजीवने भाई जनार मच्छ) उद्रः जलमार्जारः, पानीयनकुल [illegible] 'पुं' (पु) એ ४–[illegible] [illegible] ॥ १३५० ॥ ग्राहः, तन्तु (पु) तन्तुनाग [illegible] नाग–तन्तुणः, तन्तुण [illegible] शि. १२१] એ ६ [illegible] मगर (जल [illegible] 'पुं') मगर वगेरे [illegible] पण [illegible] छे ॥ १३५१ ॥ कुलीर–'कुलिर' (पु न.) कर्कट–[illegible] [illegible] पिङ्गचक्षु 'र' (पु) पार्श्वोदरप्रिय तिर्यग्गति (पु) षोडशाङ्घ्रि (पु) कुरचिल्ल बहिश्चर એ ६–[illegible] ॥ १३५२ ॥ कच्छप कमठ कूर्म [illegible] चतुर्गति (पु) पञ्चाङ्गगुप्त दौलेय जीवथ [उणादि शि. १२२] એ ६ [illegible], कच्छपी, डुली [illegible] डुली' એ २ [illegible] ॥ १३५३ ॥ मण्डूक हरि (पु) शालूर शालूर प्लव भेक प्लवङ्गम वर्षाभू (पु) प्लवग शालु (पु) अजिह्व व्यङ्ग

स्थले नराद्यो ये तु, ते जले जलपूर्वकाः ।
अण्डजाः पक्षिसर्पाद्याः, पोतजाः कुञ्जरादयः ॥ १३५५ ॥
रसजा मद्यकीटाद्याः, नृगवाद्याः जरायुजाः ।
यूकाद्याः स्वेदजाः मत्स्याद्याः संमूर्च्छनोद्भवाः ॥ १३५६ ॥
खञ्जनास्तूद्भिदोऽथोपपादुका देव-नारकाः ।
त्रसयोनय इत्यष्टावुद्भिदुद्भिज्जमुद्भिदम् ॥ १३५७ ॥

इति श्रीस्वपरसमयपारावारपारीणशाब्दावतार-कलिकालसर्वज्ञाचार्यपुङ्गव-श्रीहेमचन्द्रसूरीश्वरविरचिताभिधानचिन्तामणि-नाममालायां तिर्यक्काण्डश्चतुर्थः समाप्तः ॥ ४ ॥

चतुर एम १२—ठेकाणे ॥ १३५४ ॥ नर (मनुष्य हस्ती, तुरंग) वगेरे जे स्थलचर जीवो छे ते ज जीवोमां जल शब्द पूर्वमां मूकवाथी जलचर जीवो थाय छे जेम—जलनर जलमनुष्य, जलहाथी 'दन्' (पु) जलतुरग वगेरे ॥ इति जलचरपञ्चेन्द्रियपरीक्षा समाप्ता ॥ १ अण्डजाः—पक्षी, साप वगेरे अण्डज—इंडामांथी उत्पन्न थनारा छे २ पोतजाः—हाथी वगेरे पोत (जरायु विनाना) गर्भथी उत्पन्न थनारा पोतज छे ॥ १३५५ ॥ ३ रसजाः—मदिराना कीडा वगेरे रसज—रसमांथी उत्पन्न थनारा छे ४ जरायुजाः—मनुष्य, गाय वगेरे जरायुज—ओरमांथी उत्पन्न थनारा छे ५ स्वेदजाः—जू, माकड, मच्छर वगेरे स्वेदज थाय, परसेवाथी उत्पन्न थनारा छे ६ संमूर्च्छनोद्भवाः—माछलां सर्प वगेरे संमूर्छिम—एनी मेळे उत्पन्न थनारा छे ॥ १३५६ ॥ ७ उद्भिद् 'द्' (पु न) उद्भिज्जम्, उद्भिदम् ए ३—खंजन, तीड वगेरे उद्भिद—जमीन फाडीने उत्पन्न थनारा छे ८ उपपादुका देव, नारकी उपपादुक—पोतानी मेळे उत्पन्न थनारा छे आ प्रमाणे त्रसयोनय (पु स्त्री) त्रस जीवोनी योनि—उत्पत्ति-स्थानो आठ छे ॥१३५७॥

इति श्रीतपोगच्छाधिपति-श्रीशत्रुञ्जयगिरिप्रमुखानेकतीर्थोद्धारक-शासनसम्राट्-सर्वतन्त्रस्वतन्त्राचार्यवर्यश्रीविजयनेमिसूरीश्वर-पट्टालङ्कार-
समयज्ञ-शान्तमूर्ति-श्रीमदाचार्यश्रीविजयविज्ञानसूरीश्वर
पट्टधरसिद्धान्तमहोदधि-प्राकृतविद्विशारदाचार्य
श्रीविजयकस्तूरसूरिणा गीर्वाणे विरचितायां
चन्द्रोदयाभिधव्याख्यायां तिर्यक्काण्डः
चतुर्थः समाप्तः ॥ ४ ॥

शिशुमारस्त्वम्बुकूर्मः, उष्णवीर्यो महावसः ।
उद्रस्तु जलेमार्जारः, पानीयनकुलो वसी ॥ १२५० ॥
ग्राहे तन्तुस्तन्तुनागोऽवहारो नाग-तन्तुणौ ।
अन्येऽपि यादोभेदाः, स्युर्बहवो मकरादयः ॥ १२५१ ॥
कुलीरः कर्कटः पिङ्गचक्षुः पार्श्वोदरप्रियः ।
द्विधागतिः षोडशांह्रिः, हरपिक्को बहिश्चरः ॥ ११५२ ॥
कच्छपः कमठः कूर्मः, क्रोडपादश्चतुर्गतिः ।
पञ्चाङ्गगुप्त-दौलेयौ, जीवथः कच्छपी डुली ॥ १२५३ ॥
मण्डूके हरि-शालूरौ प्लव भेक-प्लवङ्गमाः ।
वर्षाभूः प्लवगः पोतरविर्द्द-व्यङ्ग-दर्दुराः[१] ॥ १२५४ ॥

कुम्भी 'द्वय' (पु), महासुख [illegible] गोमुख, [illegible] [illegible] [शि. १२१] એ ६ मगरमच्छ ॥ १२४९ ॥ शिशुमार (ડાલ્ફીન), अम्बुकूर्म उष्णवीर्य महावस એ ४-જળનો ઘોડો, शिशुमार મચ્છ (માછલીને મળતું જળચર મચ્છ) उद्र [illegible] पानीयनकुल, [illegible] 'द्वय' (पु) એ ४-જળનો બિલાડો, જળનો નોળિયો ॥ १२५० ॥ ग्राह तन्तु (पु), तन्तुनाग अवहार, नाग-तन्तुण, तन्तुण [illegible] शि. १२१] એ ६-મોટી-ઝૂડ મગર (ग्राह [illegible] 'द्वय')-મગર વગેરે જળજંતુના ભેદ ઘણા હોય છે ॥ १२५१ ॥ कुलीर-कुलिर (पु न.) कर्क-कर्कट, कर्कट पिङ्गचक्षु 'ष' (पु) पार्श्वोदरप्रिय, द्विधागति (पु) षोडशांह्रि (पु), हरपिक्क बहिश्चर એ ९-કરચલો ॥ १२५२ ॥ कच्छप कमठ कूर्म क्रोडपाद चतुर्गति (पु), पञ्चाङ्गगुप्त दौलेय जीवथ [शि. १२२] એ ८ કાચબો, कच्छपी, डुली 'कच्छपी डुली' એ २-કાચબી ॥ १२५३ ॥ मण्डूक हरि (पु) शालूर - शालुर प्लव, भेक, प्लवङ्गम वर्षाभू (पु) प्लवग [illegible] (पु) [illegible]

स्थले नरादयो ये तु, ते स्थले जलपूर्वकाः ।
अण्डजाः पक्षिसर्पाद्याः[1], पोतजाः कुञ्जरादयः[2] ॥ १२५५ ॥
रसजा मद्यकीटाद्या[3], नृगवाद्या जरायुजाः[4] ।
यूकाद्याः स्वेदजा[5] मत्स्यादयः संमूर्च्छनोद्भवाः[6] ॥ १२५६ ॥
खञ्जनास्तूद्भिदोऽथोपपादुका देव-नारकाः[7] ।
त्रसयोनय इत्यष्टावुद्भिदुद्भिज्जमुद्भिदम् ॥ १२५७ ॥

इति श्रीस्वपरसमयपारावारपारीणकलिकालसर्वज्ञाचार्यपुङ्गवश्रीहेमचन्द्रसूरीश्वरविरचिताभिधानचिन्तामणिनाममालायां तिर्यक्काण्डश्चतुर्थः समाप्तः ॥ ४ ॥

पूर्वः એ ૧૨-દેશ ॥ ૧૨૫૪ ॥ નર (મનુષ્ય, હસ્તી, તુરંગ) વગેરે જે સ્થલચર જીવો છે તે જ જીવોમાં જલ શબ્દ પૂર્વમાં મૂકવાથી જલચર જીવો થાય છે જેમ-जलनर जलमनुष्य, जलहस्ती 'इभ' (પુ) जलतुरग વગેરે ॥ इति जलचरस्थलचरमिश्रकनिरूपणम् समाप्तम् ॥ ૧ अण्डजाः-પક્ષી, સાપ વગેરે ઇંડાં-ઠામાંથી ઉત્પન્ન થનારા છે ૨ पोतजाः હાથી વગેરે પોત (જરાયુ વિનાના) રૂપથી ઉત્પન્ન થનારા પોતજ છે ॥ ૧૨૫૫ ॥ ૩ रसजाः મદિરાના કીડા વગેરે રસજ-રસમાંથી ઉત્પન્ન થનારા છે ૪ जरायुजाः-મનુષ્ય, ગાય વગેરે જરાયુજ ઓરમાંથી ઉત્પન્ન થનારા છે ૫ स्वेदजाः-જૂ, માંકડ મચ્છર વગેરે સ્વેદજ-ઘામ, પરસેવાથી ઉત્પન્ન થનારા છે ૬ संमूर्च्छनोद्भवाः-માછલા, સર્પ વગેરે સંમૂર્ચ્છિમ-એની મેળે ઉત્પન્ન થનારા છે ॥ ૧૨૫૬ ॥ ૭ उद्भिद् 'द्' (પુ ન) उद्भिज्ज, उद्भिदम् એ ૩-ખંજન, તીડ વગેરે ઉદ્ભિદ-જમીન ફાડીને ઉત્પન્ન થનારા છે ૮ उपपादुकाः દેવ, નારકી ઉપપાદુક-પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થનારા છે આ પ્રમાણે त्रसयोनय (પુ સ્ત્રી) ત્રસ જીવોની યોનિ-ઉત્પત્તિ-સ્થાનો આઠ છે ॥ ૧૨૫૭ ॥

इति श्रीतपोगच्छाधिपति-श्रीमद्विजयनेमिसूरीश्वरान्तेवासिशास्त्रविशारद-वाचकसमुदाय-सर्वतन्त्रस्वतन्त्राचार्यवर्यश्रीविजयनेमिसूरीश्वर-पट्टालङ्कार

समयज्ञ-शान्तमूर्ति-श्रीमदाचार्यश्रीविजयविज्ञानसूरीश्वर

पट्टधरसिद्धान्तमहोदधि-प्राकृतविद्विशारदाचार्य-

श्रीविजयकस्तूरसूरिणा गौर्जर्यां विरचितायां

चन्द्रोदयाभिधव्याख्यायां तिर्यक्काण्डः

चतुर्थः समाप्तः ॥ ४ ॥

नारककाण्डः पञ्चमः ।

स्युर्नारकास्तु परेत-प्रेत-यात्यो-ऽतिपातिकाः ।
आर्तिर्यातना तु, कारणा तीव्रवेदना ॥ १३५८ ॥
नरकस्तु नारकः स्यात्, निरयो दुर्गतिश्च सः ।
घनोदधि-घनवात-तनुवात-नभःसिताः ॥ १३५९ ॥
रत्न-शर्करा-वालुका-पङ्क धूम-तमःप्रभा ।
महातमःप्रभा चेत्यधोऽधो नरकभूमयः ॥ १३६० ॥
क्रमात् पृथुतराः सप्ताथ त्रिंशत् पञ्चविंशति ।
पञ्चदश दश त्रीणि, लक्षाण्यूनं च पञ्चभिः ॥ १३६१ ॥

अथ पञ्चमः नारककाण्डः-

નારક પરેત પ્રેત યાત્ય અતિપાતિક (પાતકિન પાપીઓ) [વૈકલ્પિક ત્રિ૦ ૧૨૨] એ ૫-નારકીઓ—નરકમાં ઉત્પન્ન થયેલ જીવો. યાતના સ્ત્રી એ ૨-(સ્ત્રી) પાપના આધારે નરકમાં નાખવું તે યાતના, કારણા, તીવ્રવેદના એ ૩-નરકની પીડા ॥ ૧૩૫૮ ॥ નરક, નારક, નિરય, દુર્ગતિ (પુ સ્ત્રી) એ ૪-નરક ઘનોદધિ —નરકની જેમ થીજેલું પાણી, ઘનવાત—થીજેલા ઘી જેવો કઠિન વાયુ, તનુવાત પાતળો વાયુ આ ઘનોદધિ, ઘનવાત, તનુવાત અને નભસ્ એટલે આકાશ એ ચારેના આધારે નરકાવાસો રહેલા છે ॥ ૧૩૫૯ ॥ ૧ રત્નપ્રભા, ૨ શર્કરાપ્રભા, ૩ વાલુકાપ્રભા, ૪ પઙ્કપ્રભા, ૫ ધૂમપ્રભા, ૬ તમઃપ્રભા, ૭ મહાતમઃપ્રભા—આ સાત નરકભૂમિઓ (સ્ત્રી), નરકની પૃથ્વીઓ નીચે નીચે ॥ ૧૩૬૦ ॥ અનુક્રમે મોટા મોટા વિસ્તારવાળી છે [રત્નપ્રભા-ઘર્મા, શર્કરાપ્રભા-વંશા ॥ ૧૬૭ ॥ વાલુકાપ્રભા-શૈલા, પઙ્કપ્રભા—અઞ્જના ધૂમપ્રભા-રિષ્ટા તમઃપ્રભા—માઘવ્યા ॥ ૧૬૮ ॥ મહાતમઃપ્રભા—માઘવતી—આ રત્નપ્રભા વગેરે સાતે પૃથ્વીના ઘર્મા વગેરે અનુક્રમે સાત નામ (શેષ) છે શે૦ ૧૬૭-૧૬૮] ૧-રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ૩૦ લાખ નરકાવાસો છે ૨-શર્કરાપ્રભામાં ૨૫ લાખ, ૩-વાલુકાપ્રભામાં ૧૫ લાખ, ૪-પઙ્કપ્રભામાં

रौद्रं पद्मं च नरकावासाः सीमन्तकादयः ।
एतासु स्युः क्रमेणाथ, पातालं वडवामुखम् ॥ १३६२ ॥
बलिवेश्माधोभुवनं, नागलोको रसातलम् ।
रन्ध्रं बिलं निर्व्यथनं, कुहरं शुषिरं शुषिः ॥ १३६३ ॥
छिद्रं रोपं विवरं च, निम्नं रोकं वपाऽन्तरम् ।
गर्त-श्वभ्रा-ऽवटा-ऽऽपाक-दरास्तु विवरे भुवः ॥ १३६४ ॥

इति श्रीस्वपरसमयपारावारपारीण-वाग्वावतार-कलिकालसर्वज्ञाचार्यपुङ्गवश्रीहेमचन्द्रसूरीश्वरविरचिताभिधानचिन्तामणि-नाममालायां नारककाण्डः पञ्चमः समाप्तः ॥ ५ ॥

---

१ धाम, ५–धूमप्रभामां ३ धाम ॥ १३६१ ॥ ६–तमःप्रभामां ९९९९५ धाम, ७–महातमःप्रभामां सीमन्तक वगेरे पांच नरकावासो छे सीमन्तक–सीमन्तक रौद्र रौरव, काल वगेरे नामना नरकावास पातालम्, वडवामुखम् ॥ १३६२ ॥ बलिवेश्म 'न' (न) अधोभुवनम्, नागलोकः, रसातलम् [रसा तलम् शि १२२] ए ६–पाताल, नागलोक. रन्ध्रम् बिलम्, निर्व्यथनम्, कुहरम्, शुषिरम्–'सुषिरम्' शुषि (पु स्त्री)–'सुषि' ॥ १३६३ ॥ छिद्रम्, रोपम्, विवरम्, निम्नम्, रोकम्, वपा अन्तरम् ए १३–छिद्र, बिल. गर्त (पु स्त्री), श्वभ्रम्, अवट–'अवटि' आपाक, दर (त्रि.) ए ५–भूमिनो खाडो ॥ १३६४ ॥

इति श्रीतपोगच्छाधिपति-श्रीकदम्बगिरिप्रमुखानेकतीर्थोद्धारक-शासन-सम्राट्-सर्वतन्त्रस्वतन्त्राचार्यवर्यश्रीविजयनेमिसूरीश्वर-पट्टालङ्कार-समयज्ञ-शान्तमूर्ति-श्रीमदाचार्यश्रीविजयविज्ञानसूरीश्वर-पट्टधरसिद्धान्तमहोदधि-प्राकृतविद्विशारदाचार्य-श्रीविजयकस्तूरसूरिणा गौर्जर्यां विरचितायां चन्द्रोदयाभिधटीकायां नारककाण्डः पञ्चमः समाप्तः ॥ ५ ॥

लोकोऽयं विष्टपं विश्वं, भुवनं जगती जगत् ।
जीवाजीवाधारक्षेत्रं, लोकोऽलोकस्ततोऽन्यथा ॥ १३६५ ॥
क्षेत्रज्ञ आत्मा पुरुषश्चेतनः स पुनर्भवी ।
जीवः स्यादसुमान् सत्त्वं, देहभृज्जन्तु जन्तवः ॥ १३६६ ॥
उत्पत्तिर्जन्म-जनुषी, जननं जनिरुद्भवः ।
जीवेऽसु-जीवित-प्राणा, जीवातुर्जीवनौषधम् ॥ १३६७ ॥
श्वासस्तु श्वसितं सोऽन्तर्मुख उच्छ्वास आहरः ।
आनो बहिर्मुखस्तु स्यान्निश्वासः पान एतनः ॥ १३६८ ॥

अथ षष्ठः सामान्यकाण्डः—

लोक विष्टपम् विष्टपम् (पु न) विश्वम् भुवनम् (पु न) जगती जगत् (न) એ ६—લોક જગત-દુનિયા લોક. જીવ, અજીવ ધર્માસ્તિકાય વગેરેના આધારભૂત ક્ષેત્ર અલોક—લોક સિવાયનો અલોક ક્ષેત્ર આકાશરૂપ ॥१३६५॥ ક્ષેત્રજ્ઞ આત્મા ચેતન (પુ), પુરુષ ચેતન [ચેતન શિ १२३] એ ४—આત્મા, જીવ. પુનર્ભવ (પુ) જીવ અસુમાન ભવ (પુ), સત્ત્વમ્ (પુ ન) દેહભૃત (પુ), જન્તુ (પુ), જન્તુ (પુ ન), (સંસારી ભવ પુ શરીરી દેહ પુ દેહમાન-ન) [પ્રાણી દેહ (પુ) શિ १२३] એ ७—સંસારી જીવ, પ્રાણી-દેહ ધારણ કરીને ધરમ પ્રસાર ॥ १३६६ ॥ ઉત્પત્તિ (સ્ત્રી), જન્મ જનુ (ન) જનુ ષ (ન) જનનમ્, જનિ (સ્ત્રી), ઉદ્ભવ [જન્મ (પુ ન) શિ १२३] એ ६—જન્મ, ઉત્પત્તિ. જીવ (નિ) અસવ પ્રા (પુ બ) જીવિતમ્, પ્રાણ (પુ ન) [જીવાતુ શિ १२४] એ ४—પ્રાણ. જીવાતુ (પુ ન), જીવનૌષધમ્ એ २—જીવનઔષધ, જીવન રાખનાર ॥१३६७॥ શ્વાસ, શ્વસિતમ્ એ २—શ્વાસ, શ્વાસ લેવાની ક્રિયા. ઉચ્છ્વાસ, આહર આનિ

आयुर्जीवितकालोऽन्तःकरणं मानसं मनः ।
हृच्चेतो हृदयं चित्तं, स्वान्तं गूढपथोच्चलेः ॥ १३६९ ॥
मानसः कर्म सङ्कल्पः, स्यादथो शर्म निर्वृतिः ।
शातं सौख्यं सुखं, दुःखं त्वसुखं वेदना व्यथा ॥ १३७० ॥
पीडा बाधार्त्तिरामीलं, कृच्छ्रं कष्टं प्रसूतिजम् ।
आमनस्यं प्रगाढं च, स्यादाधिर्मानसी व्यथा ॥ १३७१ ॥
सपत्राकृति-निष्पत्राकृती त्वत्यन्तपीडने ।
क्षुज्जाड्यादिभवा पीडा, व्यापादो द्रोहचिन्तनम् ॥१३७२॥
उपज्ञा ज्ञानमाद्यं स्यात्, चर्चा संख्या विचारणा ।
वासना भावना संस्कारोऽनुभूतार्थस्मृतिः ॥ १३७३ ॥

એ ૩ અંદરનો શ્વાસ લિયામાં પાછ ખૂતવ એ ૩–નિ શ્વાસ–બહારનો શ્વાસ ॥ ૧૩૬૮ ॥ આયુ 'ષ્' (ન) જીવિતકાલઃ [આયુ (પુ) શિ ૧૨૪] એ ૨–આયુષ્ય, આયરદા. અન્તઃકરણમ્, માનસમ્, મન 'સ્' (ન.) હૃદ્ (ન.), ચેતા 'સ્' (ન) હૃદયમ્ ચિત્તમ્ સ્વાન્તમ્ ગૂઢપથમ્ ઉચ્ચલમ્ [અનિન્દ્રિયમ્ શિ ૧૨૪] એ ૧૦–ચિત્ત, મન. ॥ ૧૩૬૯ ॥ સઙ્કલ્પ [વિકલ્પઃ શિ ૧૨૪]–મનનો સંકલ્પ, મનનો વ્યાપાર. શર્મ 'ન્' (ન) નિર્વૃતિ (સ્ત્રી) શાતમ્–સાતમ્ સૌખ્યમ્ સુખમ્ [શર્મમ્ શિ ૧૨૫] એ ૫–સુખ દુઃખમ્ અસુખમ્, વેદના વ્યથા ॥ ૧૩૭૦ ॥, પીડા, બાધા આર્તિઃ (સ્ત્રી), આમીલમ્, કૃચ્છ્રમ્, કષ્ટમ્, પ્રસૂતિજમ્ આમનસ્યમ્–વૈમનસ્યમ્ પ્રગાઢમ્, અમાનસ્યમ્' [બાધા શિ ૧૨૫] એ ૧૩–દુઃખ, પીડા આધિ (પુ.) માનસિક પીડા ॥ ૧૩૭૧ ॥ સપત્રાકૃતિ નિષ્પત્રાકૃતિ એ ૨–અત્યંત પીડા ક્ષુધ્ 'ધ્' (સ્ત્રી.)–ભૂખ, જડતાદિની પીડા વ્યાપાદ, દ્રોહચિન્તનમ્ એ ૨–દ્રોહ ચિંતવવો. ॥ ૧૩૭૨ ॥ ઉપજ્ઞા–પ્રથમ જ્ઞાન, કોઈના ઉપદેશ વિના પોતાની મેળે પ્રથમ અનુભવમાં આવે તે જ્ઞાન, જેમ–

सामान्यकाण्डः षष्ठः ।

लोकोऽथ विष्टपं विश्वं, भुवनं जगती जगत् ।
जीवाजीवाधारक्षेत्रं, लोकोऽलोकस्ततोऽन्यथा ॥ १३६५ ॥
क्षेत्रज्ञ आत्मा पुरुषश्चेतनः स पुनर्भवी ।
जीवः स्यादसुमान् सत्त्वं, देहभृज्जन्तुजन्तवः ॥ १३६६ ॥
उत्पत्तिर्जन्म-जनुषी, जननं जनिरुद्भवः ।
जीवेऽसु-जीवित-प्राणा, जीवातुर्जीवनौषधम् ॥ १३६७ ॥
प्राणस्तु श्वसितं सोऽन्तर्मुखस्तूच्छ्वास आहरः ।
आनो बहिर्मुखस्तु स्यान्निःश्वासः पान एवनः ॥ १३६८ ॥

अथ षष्ठः सामान्यकाण्डः—

लोक विष्टप् विष्टप (पु न) विश्व भुवन (पु न), जगती जगत् (न) એ ६—લોક, જગત દુનિયા. લોક —જીવ, અજીવ ધર્માસ્તિકાય વગેરેના આધારભૂત ક્ષેત્ર અલોક—લોક સિવાયનો અલોક ॥ १३६५ ॥ ક્ષેત્રજ્ઞ આત્મન્ (પુ) પુરુષ ચેતન [ચેત શિ १२३] એ ४—આત્મા, જીવ. ભવી 'ભવ' (પુ.) જીવ असुमत् 'मत्' (પુ), सत्त्व (પુ ન) देहभृत् (પુ), जन्तु (પુ), जन्तु (પુ ન) (संसारी 'भव' पु शरीरी 'इन्' पु देहवान्-त्) [प्राणी 'इन्' (पु) शि १२३] એ ७—સંસારી જીવ, પ્રાણી—દશ પ્રાણોને ધારણ કરનાર ॥ १३६६ ॥ उत्पत्ति (સ્ત્રી), जन्मन् 'मन्' (ન) जनुस् 'उस्' (ન) जनन, जनि (સ્ત્રી) उद्भव [जन्मा (પુ ન) શિ १२३] એ ६—જન્મ, ઉત્પત્તિ. जीव (पि.), असु 'सु' (पु न), जीवित, प्राण (पु न) [जीवातु शि १२४] એ ४—આયુ. जीवातु (पु न), जीवनौषध એ २—જીવનઔષધ, જીવન રાખનાર ॥ १३६७ ॥ प्राण, श्वसित એ २—શ્વાસ, શ્વાસ લેવાની ક્રિયા. उच्छ्वास आहर, आन-

धर्मः पुण्यं वृषः श्रेयः, सुकृतं नियतिर्विधिः ।
दैवं भाग्यं भागधेयं, दिष्टं सोऽप्यस्तु तच्छुभम् ॥ १३७९ ॥

अलक्ष्मीर्निर्ऋतिः कालकर्णिका स्यादथाऽशुभम् ।
दुष्कृतं दुरितं पापमेनः पाप्मा च पातकम् ॥ १३८० ॥

किल्बिषं कलुषं किण्वं, कल्मषं वृजिनं तमः ।
अंहः कल्कमघं पङ्कं, उपाधिर्धर्मचिन्तनम् ॥ १३८१ ॥

त्रिवर्गो धर्मकामार्थाश्चतुर्वर्गः समोक्षकः ।
बलस्तुर्याश्चतुर्भद्रं, प्रमादोऽनवधानता ॥ १३८२ ॥

अनुतापः [विप्रतीसारः शि. १२५] એ ૪–પશ્ચાત્તાપ, પસ્તાવો. समाधानम्, समाधानम्, प्रणिधानम्, समाधिः (પુ) એ ૪ સમાધિ, સમાધાન. ॥ १३७८ ॥ धर्मः, पुण्यम्, वृषः, श्रेयः 'स्' (ન), सुकृतम् એ ૫–ધર્મ, પુણ્ય, સુકૃત. नियतिः (સ્ત્રી) विधिः (પુ) दैवम् (પુ ન.) भाग्यम्, भागधेयम्, दिष्टम् એ ૬–ભાગ્ય, પૂર્વ કર્મ, નસીબ. शुभ (પુ)–સારુ નસીબ. ॥ १३७९ ॥ अलक्ष्मी (સ્ત્રી) निर्ऋतिः (સ્ત્રી.) कालकर्णिका એ ૩–દરિદ્રતા, અશુભ ભાગ્ય. अशुभम्, दुष्कृतम्, दुरितम्, पापम्, एनः 'स्' (ન) पाप्मा 'न्' (પુ) पातकम् (પુ ન.) ॥ १३८० ॥, किल्बिषम्, कलुषम्, किण्वम्, कल्मषम्, वृजिनम्, तमः 'स्' (ન) अंहः 'स्' (ન), कल्क–'ल्' कल्कम् (પુ ન) अघम्, पङ्क (પુ ન) એ ૧૭–અશુભ, પાપ, દુષ્કૃત. उपाधिः (પુ) धर्मचिन्तनम् એ ૨–ધર્મનો વિચાર. ॥ १३८१ ॥ त्रिवर्ग–ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રિવર્ગ. चतुर्वर्ग–ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર. चतुर्भद्रम्–१ ધર્મ, અર્થ, કામ અને બલ એ ચાર, २ ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ એ ચારે ઉત્તમ હોય તો. प्रमादः, अनवधानता

निर्णयो निश्चयोऽन्तः सम्प्रधारणा समर्थनम् ।
अविद्याऽहंमतिरज्ञाने, भ्रान्तिर्मिथ्यामतिर्भ्रमः ॥ १३७४ ॥
सन्देह-द्वापरा-ऽऽरेका, विचिकित्सा च संशयः ।
परभागो गुणोत्कर्षो, दोषे त्वादीनवाऽऽस्रवौ ॥ १३७५ ॥
स्वास्तु रूपं सतत्त्वं भावात्म-प्रकृति-रीतयः ।
सहजो रूपतत्त्वं च, धर्मः सर्गो निसर्गवत् ॥ १३७६ ॥
शील सतत्त्वं संसिद्धिरवस्था तु दशा स्थितिः ।
स्नेहः प्रीतिः प्रेम-हार्दे , दाक्षिण्यं त्वनुकूलता ॥१३७७॥
विप्रतिसारोऽनुशयः, पश्चात्तापोऽनुतापश्च ।
अवधानसमाधानप्रणिधानानि तु समाधौ स्युः ॥१३७८॥

સ્વોપજ્ઞ વ્યાખ્યા વગેરે મુજબ વિચારણ [વર્ગ લિ ૧૨૫] એ ૩-વગેરે વિચારણા-પ્રમાણો વડે વસ્તુઓનો વિચાર. વાસના ભાવના સંસ્કાર એ ૩-પૂર્વસંસ્કાર વાસના-અનુભવેલ, દેખેલ વગેરે પ્રસંગને ભૂલી ન જવું ॥ ૧૩૭૩ ॥ નિર્ણય નિશ્ચય અન્ત એ ૩-નિશ્ચય. સમ્પ્રધારણા, સમર્થન એ ૨-યોગ્ય અયોગ્યની પરીક્ષા. અવિદ્યા, અહંમતિ અજ્ઞાન એ ૩-અજ્ઞાન ભ્રાન્તિ મિથ્યામતિ ભ્રમ એ ૩-વિપરીત જ્ઞાન, ભ્રમાત્મક જ્ઞાન ॥ ૧૩૭૪ ॥ સન્દેહ દ્વાપર (પુ ન.) આરેકા વિચિકિત્સા, સંશય. એ ૫-સંદેહ, સંશય પરભાગ ગુણોત્કર્ષ એ ૨-ગુણોનું ઉત્કર્ષ, ઉત્કર્ષ દોષ આદીનવ આસ્રવ આસવ એ ૩-૧ દોષ, ૨ ... ॥ ૧૩૭૫ ॥ સ્વરૂપ, સ્વભાવ, ભાવ આત્મા ભાવ (પુ), પ્રકૃતિ (સ્ત્રી), રીતિ (સ્ત્રી) સહજ રૂપતત્ત્વ ધર્મ (પુ ન) સર્ગ નિસર્ગ ॥ ૧૩૭૬ ॥ શીલ (પુ ન) સતત્ત્વ, સંસિદ્ધિ એ ૧૪-સ્વરૂપ, સ્વભાવ. અવસ્થા, દશા સ્થિતિ એ ૩-અવસ્થા. સ્નેહ (પુ. ન) પ્રીતિ (સ્ત્રી) પ્રેમ હાર્દ (પુ. ન) હાર્દ એ ૪-પ્રેમ, સ્નેહ. દાક્ષિણ્ય, અનુકૂલતા એ ૨ અનુકૂલતા, સરલતા. ॥ ૧૩૭૭ ॥ વિપ્રતિસાર અનુશય, પશ્ચાત્તાપ

मधुरस्तु रसज्येष्ठो, गुल्यः स्वादुर्मधूलकः ।
अम्लस्तु पाचनो दन्तशठोऽथ लवणः सरः ॥ १३८८ ॥
सर्वरसोऽथ कटुः स्यादोषणो मुखशोधनः ।
वक्त्रभेदी तु तिक्तोऽथ, कषायस्तुवरो रसाः ॥ १३८९ ॥
गन्धो जनमनोहारी, सुरभिर्घ्राणतर्पणः ।
समाकर्षी निर्हारी च, स आमोदो विदूरगः ॥ १३९० ॥
विमर्दोत्थः परिमलोऽथामोदी मुखवासनः ।
इष्टगन्धः सुगन्धिश्च, दुर्गन्धः पूतिगन्धिकः ॥ १३९१ ॥

—કઠોર સ્પર્શ, નિષ્ઠુર, કઠિન (વિશેષ્ય સાથે ત્રિ) નિર્દય. કોમલ: મૃદુલ: મૃદુ: સોમાલ: સુકુમાર: અકર્કશ: એ ૬—(ત્રિ) કોમળ, મૃદુ સ્પર્શ ॥૧૩૮૭॥ મધુર: રસજ્યેષ્ઠ: ગુલ્ય: સ્વાદુ: મધુલક:—મધુલ એ ૫—મધુર રસ, મીઠું ગળ્યું. અમ્લ: પાચન: દન્તશઠ [અમ્લક: ત્રિ ૧૨૬] એ ૩—ખાટો રસ. લવણ: સર: ॥ ૧૩૮૮ ॥, સર્વરસ એ ૩—ખારો રસ, ખારું. કટુ: ઓષણ: મુખશોધન: એ ૩—કડુરસ, તીખું. વક્ત્રભેદી 'ઇન્' (પુ) તિક્ત: એ ૨—તિક્ત રસ, કડવું. કષાય: તુવર:—'તુવર' એ ૨—કષાયલો રસ, તૂરું. આ ૭ રસા (પુ ન)—રસો છે ॥ ૧૩૮૯ ॥ ગન્ધ:, જનમનોહારી 'ઇન્' (પુ) સુરભિ: ઘ્રાણતર્પણ:, સમાકર્ષી 'ઇન્' (પુ) નિર્હારી 'ઇન્' (પુ.) એ ૬—સુગંધ. આમોદ: વિદૂરગ: એ ૨—આમોદ—ઘણે દૂર સુધી જાય તેવી સુગંધ. ॥ ૧૩૯૦ ॥ પરિમલ:—મર્દન કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલ સુગંધ દેહ—અંગરાગના સંમર્દથી ઉત્પન્ન થયેલ સુગંધ. આમોદી 'ઇન્' (પુ) મુખવાસન: ઇષ્ટગન્ધ:, સુગન્ધિ: એ ૪—સારી ગંધ, સુગંધી, સુવાસ. (આમોદી—ઇન્, મુખવાસન: એ ૨—તામ્બૂલાદિ મુખવાસની ગંધ—બીજાના મતે.) દુર્ગન્ધ: પૂતિગન્ધિક:—પૂતિગન્ધિ:

छन्दोऽभिप्राय आकूतं, मतभावाशयावपि ।
हृषीकमक्षं करणं, स्रोतः खं विषयीन्द्रियम् ॥ १३८३ ॥
बुद्धीन्द्रियं स्पर्शनादि, पाय्वादि तु क्रियेन्द्रियम् ।
स्पर्शादयस्त्विन्द्रियार्था, विषया गोचरा अपि ॥१३८४॥
शीतं तुषारः शिशिरः, सुषीमः शीतलो जडः ।
हिमो ऽथोष्णे तिग्मतीव्रतीक्ष्णचण्डाः खरः पटुः ॥१३८५॥
कोष्णः कवोष्णः कदुष्णो, मन्दोष्णश्चेषदुष्णवत् ।
निष्ठुरः कक्खटः क्रूरः, परुषः कर्कशः खरः ॥ १३८६ ॥
दृढः कठोरः कठिनो, मसृणः कोमलः पुनः ।
मृदुलो मृदुसोमालसुकुमारा अकर्कशः ॥ १३८७ ॥

ए २ प्रभाव, अनुभाव ॥ १३८२ ॥ छन्द, अभिप्राय, आकूत, मत, भाव (पु न), आशय ए ६—अभिप्राय. हृषीकम्, अक्षम्, करणम्, स्रोतस् 'स्' (न.) खम्, विषयि 'न्' (न.) इन्द्रियम् ए ७—इन्द्रिय (चक्षु वगेरे) ॥ १३८३ ॥ बुद्धीन्द्रियं 'स्पर्शनम्'—स्पर्शन, रसन, घ्राण, चक्षु अने श्रोत्र ए पांच ज्ञानेन्द्रिय छे. क्रियेन्द्रियम् 'पाय्विन्द्रियम्'—हाथ, पग, वाणी, गुदा अने गुह्येन्द्रिय ए पांच कर्मेन्द्रियो छे. इन्द्रियार्थाः विषयाः गोचराः [स्त्री लि. १२५] ए ३—(पु ब.) विषयो—स्पर्श, रस, गन्ध, रूप अने शब्द ए इन्द्रियोना पांच विषयो ॥ १३८४ ॥ शीत, तुषार, शिशिर, सुषीम, शीतल, जड, हिम [सुषिम—सुषिमः लि. १२६] ए ७—(पु) विशेषणरूपे (त्रि.)—शीतस्पर्श, शीतल, ठंडुं. उष्ण, तिग्म, तीव्र, तीक्ष्ण, चण्ड, खर, पटु ए ७—विशेषणरूपे (त्रि.)—उष्ण स्पर्श, अत्यंत गरम ॥ १३८५ ॥ कोष्ण, कवोष्ण, कदुष्ण, मन्दोष्ण, ईषदुष्ण ए ५—(पु) विशेष्य रूपे (त्रि.)—थोडुं ऊनुं, थोडुं गरम. निष्ठुर, कक्खट, क्रूर, परुष, कर्कश, खर ॥ १३८६ ॥ दृढ, कठोर, कठिन [illegible] —'[illegible]' [illegible] [illegible] लि. १२६] ए १

रक्तश्यामे पुनर्धूम्रधूमलावथ कर्बुरः ।
किर्मीर एतः शबलश्चित्रकल्माषचित्रलाः ॥ १३९८ ॥

शब्दो निनादो निर्घोषः, स्वानो ध्वानः स्वरो ध्वनिः ।
निर्ह्रादो निनदो ह्रादो, निःस्वानो निःस्वनः स्वनः ॥१३९९॥

रवो नादः स्वनिर्घोषः संव्याहृत्यो राव आरवः ।
क्वणनं निक्वणः क्वाणो, निक्वाणश्च क्वणो रणः ॥ १४०० ॥

षड्जर्षभ-गान्धाराः, मध्यमः पञ्चमस्तथा ।
धैवतो निषधः सप्त, तन्त्रीकण्ठोद्भवाः स्वराः ॥ १४०१ ॥

कद्रुः कडारः, पिङ्गः ओ १२–काळा मिश्रित पीळो वर्ण ॥ कृष्णः मेचकः (पु न) राम श्यामल श्याम कालः नील- (पु न) असित शिति ओ ६ काळो वर्ण श्याम वर्ण ॥१३९७॥ रक्तश्याम धूम्रः धूमलः ओ ३–राती अने काळो मिश्रित वर्ण कर्बुर किर्मीर 'कर्मीरः' पण शबलः चित्रः कल्माषः चित्रलः ओ ७–काबरो तरेहवार वर्ण (शैत थी चित्रल सुधीना शब्दो वर्णु–रस माटे पुंलिंग छे अने विशेष्य साथे त्रणे लिंगमां वपराय छे) ॥ १३९८ ॥ शब्दः निनादः निर्घोषः स्वानः ध्वानः, स्वर ध्वनि, निर्ह्राद निनद ह्रादः निःस्वान निःस्वनः स्वन ॥१३९९॥ रव नाद स्वनि, घोषः संरावः विरावः आरावः आरव क्वणनम् निक्वणः क्वाण निक्वाण क्वण रण., 'निस्वान निस्वन' [शेष शि १२६] ओ २७ –शब्द, ध्वनि क्वणन वगेरे धातु वीणाविकना शब्दो छे ॥ १४०० ॥ षड्जः, ऋषभः, गान्धार मध्यमः, पञ्चम धैवतः, निषध–[निषादः शि १२७] आ सात वीणा कण्ठना प्रभावी बोलाता स्वरोनां नामो छे (साते स्वरोना उदाहरण—षड्जं रौति मयूरस्तु, गावो नर्दन्ति चर्षभम् । अजाविकौ तु गान्धारं क्रौञ्चो नदति मध्यमम् ॥ १ ॥ पुष्पसाधारणे काले, कोकिलो रौति पञ्चमम् । अश्वस्तु धैवतं रौति, निषादं रौति कुञ्जरः ॥ २ ॥ १ मोर

आमगन्धि तु विस्रं स्याद्, वर्णाः श्वेतादिका अमी ।
श्वेतः श्येतः सितः शुक्लो, हरिणो विशदः शुचिः ॥१३९२॥
अवदातगौरशुभ्रवलक्षधवलार्जुनाः ।
पाण्डुरः पाण्डरः पाण्डुरीषत्पाण्डुस्तु धूसरः ॥ १३९३ ॥
कपोतस्तु कपोताभः, पीतस्तु सितरञ्जनः ।
हारिद्रः पीतलो गौरः, पीतनीलः पुनर्हरित् ॥ १३९४ ॥
पालाशो हरितस्तालकाभः रक्तस्तु रोहितः ।
माञ्जिष्ठो लोहितः शोणः, श्वेतरक्तस्तु पाटलः ॥१३९५॥
अरुणो बालसन्ध्याभः, पीतरक्तस्तु पिञ्जरः ।
कपिलः पिङ्गलः श्यावः, पिशङ्गः कपिशो हरिः ॥१३९६॥
कद्रुः कद्रुः कडारश्च, पिङ्गे'' कृष्णस्तु मेचकः ।
सासू रामः श्यामलः श्यामः, कालो नीलोऽसितः शितिः ॥

[illegible] आमगन्धि (त्रि), विस्र ए २–[illegible] मांस वगेरेनी [illegible] वर्ण (पु न)–धोळु वगेरे छे ते आ प्रमाणे–[illegible] श्वेत, सित [illegible] हरिण विशद शुचि ॥ १३९२ ॥ अवदात, गौर, शुभ्र [illegible] [illegible] अर्जुन पाण्डुर पाण्डर, पाण्डु ए ११–धोळु वर्ण, [illegible] [illegible] धूसर ए १–[illegible] [illegible] रंग ॥ १३९३ ॥ कपोत कपोताभ ए २–कबूतर पारेवाना जेवो रंग पीत सितरञ्जन हारिद्र, पीतल गौर ए ५ पीळो रंग पीतनील, हरित् ॥ १३९४ ॥ पालाश–[illegible] हरित तालकाभ ए ५–लीलो पीळो मिश्रित वर्ण, लीलो वर्ण रक्त रोहित माञ्जिष्ठ लोहित शोण ए ५–रातो वर्ण, श्वेतरक्त पाटल ए १–धोळो अने रातो मिश्र रंग, गुलाबी ॥ १३९५ ॥ अरुण, बालसन्ध्याभ ए २ [illegible] रातो वर्ण–[illegible] सन्ध्या जेवो. पीतरक्त पिञ्जर कपिल पिङ्गल श्याव, पिशङ्ग कपिश हरि ॥ १३९६ ॥ [illegible]

विस्फारो धनुषां हम्भारम्भे गोर्बलस्य तु ।
स्तनितं गर्जितं गर्जिः, स्तनितं रसितादि च ॥ १४०६ ॥
कूजितं स्याद् विहङ्गानां, तिरश्चां रुतवाशिते ।
हस्तस्य रेषणं रेषा, बृंहितं भषणं शुन ॥ १४०७ ॥
पीडितानां तु कणितं, मणितं रतकूजितम् ।
प्रकाण्डः प्रक्वणस्तन्त्र्या, मर्दलस्य तु गुन्दलः ॥ १४०८ ॥
क्षीबनं तु कीचकानां, मेर्या नादस्तु दुन्दुरः ।
तारोऽत्युच्चैर्ध्वनिर्मन्द्रो, गम्भीरो मधुरः कलः ॥१४०९॥
काकली तु कलः सूक्ष्म, एकतालो लयानुगः ।
कलकुध्वनिविकारः स्याद्, प्रतिश्रुतं तु प्रतिध्वनिः ॥१४१०॥

વગેરેનો અવાજ હેષા ह्रेषा એ ૨-ઘોડાઓનો અવાજ-ભોંકારો गर्जि-
तम् [गर्जा स्त्रि १२७] એ ૨-હાથીઓની ગર્જના ॥ ૧૪ ૫ ॥
विस्फार-ધનુષ્યનો શબ્દ हम्भा रम्भा એ ૨-ગાયનો શબ્દ. स्तनितम्
गर्जितम् गर्जि (પુ) स्तनितम् रसितम् (ध्वनितम् વગેરે) એ ૫-
મેઘની ગર્જના ॥ ४ ६ ॥ कूजितम्-कूजनम् એ-પક્ષીઓનો શબ્દ. रुतम्
वाशितम् એ ૨-તિર્યંચ-પશુઓનો શબ્દ रेषणम् रेषा એ ૨-
ઘોડાનો અવાજ बुक्कनम् भषणम् એ ૨ કૂતરાનું ભસવું ॥ ૧૪૦૭ ॥
कणितम्-क्वणितम् -દુ:ખી પીડિતનો શબ્દ, આર્તસ્વર, દુ:ખની બૂમ.
मणितम्-રતિકાળે દંપતીનો ન સમજાય તેવો અવ્યક્ત અવાજ प्रक्वाण
प्रक्वणः એ ૨-વીણાનો અવાજ गुन्दुक-मर्दल-મૃદંગનો શબ્દ ॥ ૧૪ ૮ ॥
क्षीबनम्-૧ કીચક-વાંસનો અવાજ ૨ ઢોલ નગારા दुन्दुर ભેરી (દુંદુભિ)નો
અવાજ तार-અત્યંત ઊંચો અવાજ मन्द्र [मन्द्रा स्त्रि १२७]-ગંભીર
અવાજ कल-મધુર અવાજ ॥ ૧૪ ૯ ॥ काकली-काकलिः (સ્ત્રી)-
ઝીણો અને મધુર શબ્દ. एकताल लयानुग એ ૨-ગીત, વાજિંત્રાદિનું
સરખાપણું, એક અવાજનું ગાન करुण्ड (પુ સ્ત્રી) ध्वनिविकार એ ૨-
શોક ભય વગેરેથી થતો ધ્વનિમાં વિકાર-સ્વરનું બદલાવું તે. प्रतिश्रुत

ते मन्द्र-मध्य-ताराः स्युरुरः-कण्ठ-शिरोद्भवाः ।
रुदितं क्रन्दितं क्रुष्टं, तदस्फुटं तु गद्गदः ॥ १४०२ ॥

शब्दो गुणानुरागोत्थः, प्रणादः सीत्कृतं नृणाम् ।
पर्दनं गुदजे शब्दे, फर्दनं कुक्षिसंभवे ॥ ॥ १४०३ ॥

क्ष्वेडा तु सिंहनादोऽथ, क्रन्दनं सुभटध्वनिः ।
कोलाहलः कलकलस्तुमुलो व्याकुलो रवः ॥ १४०४ ॥

मर्मरो वस्त्रपर्णादेर्भूषणानां तु शिञ्जितम् ।
हेषा ह्रेषा तुरङ्गाणां, गजानां गर्ज-बृंहिते ॥ १४०५ ॥

'ષડ્જ' સ્વર બોલે છે ૨ ગાયો 'ઋષભ' સ્વર બોલે છે ૩ બકરી અને ઘેટાં 'ગાન્ધાર' સ્વર બોલે છે ૪ ક્રૌંચ પક્ષી 'મધ્યમ' સ્વર બોલે છે ૫ ફૂલ આવે તેવા સાધારણ સમયમાં કોયલ 'પઞ્ચમ' સ્વર બોલે છે ૬ ઘોડો 'ધૈવત' બોલે છે અને ૭ હાથી 'નિષાદ' સ્વર બોલે છે) ॥ ૧૪૦૧ ॥ મન્દ્ર–મનુષ્યોની છાતીમાંથી નીકળતો ગંભીર-ઊંડો ધ્વનિ. મધ્ય–કંઠમાંથી નીકળતો અવાજ. તાર–મસ્તકમાંથી નીકળતો અવાજ–ઊંચો ઊંચો સ્વર. (મનુષ્યોના હૃદયમાં ગંભીર પ્રકારનો રહેલ ધ્વનિ તે 'મન્દ્ર' છે તે ધ્વનિ કંઠમાં આવે તો 'મધ્ય' અને મસ્તકમાં રહેલ 'તાર' કહેવાય છે) રુદિતમ્ ક્રન્દિતમ્ ક્રુષ્ટમ્ એ ૩ રુદન, રડવું તે. ગદ્ગદ–પોકાર વિનાનું અસ્પષ્ટ રુદન–ગદ્ગદકંઠે રુદન ॥ ૧૪૦૨ ॥ પ્રણાદ સીત્કૃતમ્ એ ૨–અનુરાગથી બોલાયેલ શબ્દ જયજયકાર વગેરે. પર્દનમ્–ગુદામાંથી જે પવન થતો શબ્દ પાદવું તે. ફર્દનમ્ પેટમાંથી ઉત્પન્ન થતો શબ્દ પેટમાં આંતરડાંનો ગડગડાટ ॥ ૧૪૦૩ ॥ ક્ષ્વેડા, સિંહનાદ એ ૨ સુભટોની સિંહના જેવી ગર્જના. ક્રન્દનમ્ સુભટધ્વનિ. એ ૨–સુભટોને યુદ્ધમાં બોલાવવું આહ્વાનમ્ (પુ ન.) કલકલ. એ ૨–વિશાલ-ઘણા માણસોનો કલકલાટ શબ્દ તુમુલ–૧ યુદ્ધનો ઘોર–ગંભીર. ૧ ગભરાટની નાખે તેવો અવાજ ॥ ૧૪૦૪ ॥ મર્મર–વસ્ત્ર અગર પાંદડાં વગેરેનો શબ્દ. શિઞ્જિતમ્ ભૂષણ ઝાંઝર નૂપુર

विस्फारो धनुषां हम्भारम्भे गोर्जलदस्य तु ।
स्तनितं गर्जितं गर्जिः, स्तनितं रसितादि च ॥ १४०६ ॥
कूजितं स्याद् विहङ्गानां, तिरश्चां रुतवाशिते ।
वृषस्य रेषणं रेषा, बुक्कनं भषणं शुनः ॥ १४०७ ॥
पीडितानां तु कणितं, मणितं रतकूजितम् ।
प्रक्वाणः प्रक्वणस्तन्त्र्या, मर्दलस्य तु गुन्दलः ॥ १४०८ ॥
सीत्कृतं तु कीचकानां, भेर्या नादस्तु दर्दुरः ।
तारोऽत्युच्चैर्ध्वनिर्मन्द्रो, गम्भीरो मधुरः कलः ॥ १४०९ ॥
काकली तु कलः सूक्ष्मः, एकतालो लयानुगः ।
कलकुर्ध्वनिविस्फोरः स्यात्, प्रतिश्रुत् तु प्रतिध्वनिः ॥ १४१० ॥

વગેરેનો અવાજ હેષા હ્રેષા એ ૨-ઘોડાઓનો અવાજ-ઓનારી ગર્જ બૃંહિતમ્ [ગર્જા શિ ૧૨૭] એ ૨-હાથીઓની ગર્જના ॥ ૧૪ ૫ ॥ વિસ્ફાર-ધનુષનો શબ્દ હમ્ભા રમ્ભા એ ૨-ગાયનો શબ્દ. સ્તનિતમ્ ગર્જિતમ્ ગર્જિઃ (પુ) સ્તનિતમ્ રસિતમ્ (સ્વનિતમ્ વગેરે) એ ૫-મેઘની ગર્જના ॥ ૧૪ ૬ ॥ કૂજિતમ્-કૂજનમ્ એ-પક્ષીઓનો શબ્દ. રુતમ્ વાશિતમ્ વાસિતમ્ એ ૨-તિર્યચ-પશુઓનો શબ્દ રેષણમ્ રેષા એ ૨-બળદનો અવાજ બુક્કનમ્ ભષણમ્ એ ૨ કૂતરાનું ભસવું ॥ ૧૪૦૭ ॥ કણિતમ્-ક્વણિત -દુ:ખી પીડિતનો શબ્દ, આર્તસ્વર દુ:ખની બૂમ. મણિતમ્-રતિકાળે દંપતીનો ન સમજાય તેવો અવ્યક્ત અવાજ પ્રક્વાણ પ્રક્વણ એ ૨-વીણાનો અવાજ ગુન્દલ -મર્દલ-મૃદંગનો શબ્દ. ॥ ૧૪ ૮ ॥ સીત્કૃતમ્-૧ કીચક-વાંસનો અવાજ ૨ વેણુનાદ. દર્દુર-ભેરી (દુંદુભિ)નો અવાજ તાર-અત્યંત ઊંચો અવાજ મન્દ્ર [મન્દ્ર શિ ૧૨૭]-ગંભીર અવાજ કલ-મધુર અવાજ ॥ ૧૪ ૯ ॥ કાકલી-કાકલિ (સ્ત્રી)-ઝીણો અને મધુર શબ્દ. એકતાલ લયાનુગ એ ૨-ગીત, વાજિંત્રાદિનું ધર તાલબદ્ધ એક લયવાળું ગાન કલકુ (પુ સ્ત્રી) ધ્વનિવિસ્ફોર એ ૨-શોર કલ વગેરેથી થતો ધ્વનિમાં વિકાર-સ્વરનું બદલાવું તે. પ્રતિશ્રુત

सङ्घात[1] प्रकरौ-घ-वारे निकरै-व्यूहाः समूहश्चयः,
सन्दोहः समुदाय-राशि-विसर-व्राताः कलापो[11] व्रजः ।
कूटं[12] मण्डल-चक्रवाल-पटलस्तोमा गणः पेटकं[13],
वृन्दं[1] चक्र-कदम्बकं समुदयः पुञ्जोत्करौ संहतिः[11] ॥१४११
समवायो निकुरम्बं, जालं निवह-सञ्चयौ ।
सार्थ तिरश्चां तु यूथं, सङ्घसार्थौ तु देहिनाम् ॥ १४१२ ॥
कुलं[1] तेषां सजातीनां, निकायस्तु सधर्मिणाम् ।
वर्गस्तु सदृशां स्कन्धो[1], नरकुञ्जरवाजिनाम् ॥ १४१३ ॥
ग्रामो[1] विषय-शब्दा-स्त्र-भूते-न्द्रिय-गुणाद् व्रजे ।
समजस्तु पशूनां स्यात्, समाजस्त्वन्यदेहिनाम् ॥ १४१४ ॥

(श्री), [illegible] (पु) એ ૨ પર્યાયો. ॥ १४१ ॥ सङ्घात प्रकर ओघ वार (पु न), निकर व्यूह समूह चय सन्दोह समुदाय राशि (पु), विसर व्रात कलाप व्रज (पु न), कूट (पु न), मण्डल (त्रि), चक्रवाल पटल (श्री न) स्तोम गण, पेटक (त्रि), वृन्द चक्र (पु न) कदम्बक समुदय पुञ्ज, उत्कर संहति (श्री) ॥ १४११ ॥ समवाय, निकुरम्ब, जाल (श्री न), निवह सञ्चय सार्थ [[illegible] शि. १२७] એ ૩૫ સમૂહ, સમુદાય. યૂથ (પુ ન)—પશુઓનો સમુદાય યૂથ, પ્રાણીઓનો સજાતીય સમૂહ, જેમ—[illegible]—મૃગોનો સમૂહ. સઙ્ઘ સાર્થ એ ૨—સજાતીય, વિજાતીય પ્રાણીઓનો સમુદાય, જેમ [illegible] [illegible]. ॥ १४१२ ॥ કુલમ્—સજાતીય પ્રાણીઓનો સમુદાય, જેમ—[illegible], [illegible]। નિકાય—સમાન આચાર વાળાનો સમુદાય, જેમ [illegible] [illegible]। વર્ગ—સમાન સજાતીય જડ અને પ્રાણીઓનો સમુદાય—જેમ [illegible] [illegible], [illegible]। સ્કન્ધ—મનુષ્ય, હાથી અને ઘોડાઓનો સમુદાય. ॥ १४१३ ॥ ग्राम—વિષય, શબ્દ, અસ્ત્ર, ભૂત ઇન્દ્રિય અને ગુણના સમુદાયમાં વપરાય છે—

शुकादीनां गणे शौकं-मायूर-तैत्तिरादयः ।
भिक्षादेर्भैक्ष-साहस्र-गार्भिण-यौवतादयः ॥ १४१५ ॥
गोत्रार्थप्रत्ययान्तानां, स्यादौपगवकादय' ।
उक्षादेरौक्षकं मानुष्यकं' वार्द्धकमौष्ट्रकम् ॥ १४१६ ॥
स्याद् राजपुत्रकं' राजन्यकं' राजकमाजकम् ।
वात्सकौरभ्रके कावचिकं' कवचिनामपि ॥ १४१७ ॥
हास्तिकं तु हस्तिनां स्यादापूपिकमपूपसाम् ।
धेनूनां धैनुकं' धेन्वन्तानां गौधेनुकादयः ॥ १४१८ ॥

विषय शब्द, ग्राम मूल इन्द्रिय अने गुण शब्दनी पछी समुदाय अर्थमां ग्राम शब्द मूकवाथी तेनो ते समुदाय थाय छे—जेम विषयग्रामः–विषयोनो समूह, शब्दग्रामः–शब्दोनो समूह, भूतग्राम –भूतोनो समूह, प्राणग्रामः–प्राणीओनो समूह, इन्द्रियग्राम –इन्द्रियोनो समूह, गुणग्रामः–गुणोनो समूह, समजः–पशुओनो समूह, समाजः–पशु सिवाय प्राणीओनो समूह, जेम–ब्राह्मणसमाजः ॥ १४१४ ॥ शुक वगेरेनो समुदाय, जेम–शौकम्–पोपटनो समूह, मायूरम्–मोरनो समूह, तैत्तिरम्–तेतरनो समूह, आदि शब्दथी कापोतम्–पारेवानो समूह वगेरे समूहवाचक शब्दो थाय छे भैक्षम्–भिक्षानो समूह, साहस्रम्–हजारोनो समूह, गार्भिणम् गर्भिणीओनो समूह, यौवतम् युवतीओनो समूह वगेरे शब्दो समूहवाचक छे ॥ १४१५ ॥ गोत्रार्थक प्रत्यय (अण् वगेरे)थी बता औपगव वगेरे शब्दोथी समूहवाचक शब्द थाय छे जेम–औपगवकम्–उपगुना वंशनो समुदाय, (गार्गकम्–गर्गऋषिना वंशमा उत्पन्न थयेलानो समूह.) औक्षकम्–बळदनो समूह, मानुष्यकम् मनुष्यनो समूह वार्द्धकम्–वृद्धोनो समूह, औष्ट्रकम्–ऊंटनो समूह ॥ १४१६ ॥ राजपुत्रकम्–राजपुत्रनो समूह, राजन्यकम् राजकम् ए २–राजाओनो समूह, आजकम्–बकरांनो समूह, वात्सकम्–वाछरडांओनो समूह, औरभ्रकम्–घेटांओनो समूह, कावचिकम्–बख्तर पहेरेला पुरुषोनो समूह ॥ १४१७ ॥ हास्तिकम्–हाथीओ के हाथणीओनो समूह अचित्त–जड वस्तुओनो समुदाय, जेम–आपूपिकम्–मालपूआ–रोटली

सङ्घात' प्रकरौ-घ-वारं निकर-व्यूहाः समूहश्चयः,
सन्दोहः समुदाय-राशि-विसर-व्राताः कलापो व्रजः ।
कूटं मण्डल-चक्रवाल-पटल-स्तोमा गणः पेटकं,
वृन्दं चक्र-कदम्बके समुदयः पुञ्जोत्करौ संहतिः ॥१४११॥
समवायो निकुरम्बं, जालं निवह-सञ्चयौ ।
व्रातं तिरश्चां यूथं, महौघस्तु दन्तिनाम् ॥ १४१२ ॥
कुलं तेषां सजातीनां, निकायस्तु सधर्मिणाम् ।
वर्गस्तु सदृशां स्कन्धो, नराकुञ्जरवाजिनाम् ॥ १४१३ ॥
ग्रामो विषय-शब्दास्त्र-भूतेन्द्रिय-गुणाद् व्रजे ।
समजस्तु पशूनां स्यात्, समाजस्त्वन्यदेहिनाम् ॥ १४१४ ॥

(श्री), प्रतिमानि (पु) એ ૨ પડખે. ॥ १४१ ॥ सङ्घात प्रकर ओघ वार (पु न), निकर व्यूह समूह चय सन्दोह समुदाय राशि (पु), विसर व्रात कलाप व्रज (पु न) कूट (पु न), मण्डल (त्रि), चक्रवाल पटल (श्री न) स्तोम गण पेटकम् (त्रि), वृन्दम् चक्रम् (पु न) कदम्बक समुदय पुञ्ज उत्कर संहति (श्री) ॥ १४११ ॥ समवाय, निकुरम्ब, जालम् (श्री न), निवह सञ्चय [illegible] [શ્લો ૧૨૦] એ ૨૫-સમૂહ, સમુદાય [illegible] (પુ ન)—પશુઓનો સમુદાય-યૂથ, પક્ષીઓનો સજાતીય સમૂહ, જેમ—[illegible] પશુઓનો સમૂહ. [illegible] એ ૨—સજાતીય, વિજાતીય પ્રાણીઓનો સમુદાય, જેમ [illegible] ॥ १४२ ॥ કુલ—સજાતીય પ્રાણીઓનો સમુદાય, જેમ—[illegible] । નિકાય—સમાન આચાર-વાળાનો સમુદાય, જેમ—[illegible] । વર્ગ—સમાન સજાતીય [illegible] અને પ્રાણીઓનો સમુદાય—જેમ [illegible] । સ્કન્ધ—મનુષ્ય, હાથી અને ઘોડાઓનો સમુદાય. ॥ १४१३ ॥ ગ્રામ—વિષય, શબ્દ, અસ્ત્ર, ભૂત, ઇન્દ્રિય અને ગુણના સમુદાયમાં વપરાય છે—

राजिर्लेखा ततिर्वीथी मालाऽऽल्याऽऽवलिपङ्क्तयः ।
धोरणी श्रेण्युभौ तु द्वौ, युगलं द्वितयं द्वयम् ॥ १४२३ ॥
युगं द्वैतं यमं द्वन्द्वं, युग्मं यमलयामले ।
पशुभ्यो गोयुगं युग्मे, परं षट्त्वे तु षड्गवम् ॥ १४२४ ॥
परःशताद्यास्ते येषां, परा संख्या शतादिकात् ।
प्राज्यं प्रभूतं प्रचुरं, बहुलं बहु पुष्कलम् ॥ १४२५ ॥
भूयिष्ठं पुरुहं भूयो भूर्यदभ्रं पुरु स्फिरम् ।
स्तोकं क्षुल्लं तुच्छमल्पं, दभ्राऽणु-तलिनानि च ॥१४२६॥

समूह रम्या, रम्यकला એ ૨-૨ બોની સમૂહ ॥ ૧૪૨૨ ॥ राजिः लेखा ततिः वीथी-वीथिः मालम्, आलिः-'आली' आवलिः-'आवली' पङ्क्तिः, धोरणी, श्रेणी-श्रेणिः (પુ સ્ત્રી) એ ૧ (સ્ત્રી)-શ્રેણી, ઓળી उभौ (उभ), द्वौ (द्वि) એ ૨-(द्वि द्विव)-બે, जन युगलम् (સ્ત્રી ન) द्वितयम् (સ્ત્રી ન) द्वयम् (સ્ત્રી ન) ॥ ૧૪૨૩ ॥, युगम् द्वैतम् यमम्, द्वन्द्वम् युग्मम् यमलम् यामलम् [युग्मम्-(પુ ન) શિ ૧૨૭] એ ૧ -યુગલ, બેનું જોડું પશુઓના યુગલમાં પશુવાચક શબ્દ પછી-गोयुग શબ્દ જોડવો (જેમ-गोगोयुगम्-ગાયોનું યુગલ, अश्वगोयुगम्--ઘોડાઓનું યુગલ) પશુઓનું ષટ્ક (છ) બતાવવા માટે પશુવાચક શબ્દ પછી-षड्गव શબ્દ લગાડવો (જેમ-हस्तिषड्गवम् છ હાથી, अश्वषड्गवम्-છ ઘોડા) ॥ ૧૪૨૪ ॥ ૧ થી અધિક સંખ્યા બતાવવા માટે पर शत વગેરે શબ્દો લગાડવા (જેમ-परःशताः हजारा-સોથી વધારે હાથીઓ परःसहस्रा-હજારથી વધારે, परोलक्षा લાખથી વધારે) प्राज्यम्, प्रभूतम् प्रचुरम् बहुलम्, बहु (ન) पुष्कलम् ॥ १४२५ ॥ भूयिष्ठम् पुरुहम्-'पुरुहु' पुरुहम्' पुरु 'पु' (ન) भूरि (ન), अदभ्रम् पुरु (ન) स्फिरम् 'स्फारम्' એ ૧૩-ઘણું, બધું स्तोकम् क्षुल्लम् तुच्छम् अल्पम्,

कैदारकं कैदारिकं, कैदार्यमपि तद्गणे ।
ब्राह्मणादेर्ब्राह्मण्यं, माणव्यं वाडव्यमित्यपि ॥ १४१९ ॥
गर्भिणीनां तु गार्भिणं, केशानां कैश्यं-कैशिके ।
अश्वानामाश्वमश्वीयं, पर्शूनां पार्श्वमप्यथ ॥ १४२० ॥
वातूलं-वात्या वातानां, गव्या-गोत्रे पुनर्गवाम् ।
पाश्यासस्यादि पाशादेः, खलादेः खलिनीनिभाः ॥ १४२१ ॥
जनता बन्धुता ग्रामता गजता सहायता ।
जनादीनां रथानां तु, स्यात् रथ्या रथकट्यया ॥ १४२२ ॥

પૂળી તેનો સમૂહ (વાલુકિલ્યમ્–જટેલી) પુળાઓનો સમૂહ પાર્શ્વિકમ્–પર્વતોનો સમૂહ) વગેરે જલનો સમુદાય છે. ગૈદુકમ્–ગાયોનો સમૂહ ખેડુ શબ્દ અન્તમાં હોય તેના નામના સમૂહ અર્થમાં ગોખેડુ ઉપરથી ગૌખેડુકમ્–બળદ અને ગાયોનો સમુદાય વગેરે શબ્દો થાય છે ॥ ૧૪૧૮ ॥ કૈદારકમ્ કૈદારિકમ્, કૈદાર્યમ્ એ ૩ ૧ ક્યારાનો સમૂહ, ૨ ખેતરનો સમૂહ. બ્રાહ્મણ્યમ્–બ્રાહ્મણોનો સમૂહ માણવ્યમ્–(માણવ–બાળક) બાળકોનો સમૂહ. વાડવ્યમ્–(વાડવ બ્રાહ્મણ) બ્રાહ્મણોનો સમૂહ ॥૧૪૧૯॥ ગાર્ભિણમ્–ગર્ભિણીનો સમૂહ. કૈશ્યમ્ કૈશિકમ્ એ ૨–કેશ–વાળનો સમુદાય આશ્વમ્, અશ્વીયમ્ એ ૨–અશ્વોનો સમુદાય પાર્શ્વમ્–(પર્શુ–કુહાડી) કુહાડીઓનો સમૂહ (ગૌલ્મમ્ માયૂરમ્ વગેરે શબ્દો નપુંસક લિંગના છે) ॥ ૧૪૨ ॥ વાતૂલ, વાત્યા એ ૨–વાયુનો સમૂહ ગવ્યા ગોત્રા એ ૨–ગાયોનો સમૂહ પાશ્યા–પાશોનો સમૂહ, તૃણ્યા ઘાસ પુળાનો સમૂહ (ધૂમ્યા–ધુમાડાનો સમૂહ ધૂલ્યા–ધૂળનો સમૂહ) વગેરે ખલિની–ખળ પુરુષનો સમૂહ (કુટુમ્બિની કુટુંબનો સમૂહ) તેની જ રીતે તેના સરખા શબ્દો સમજી લેવા ॥ ૧૪૨૧ ॥ જનતા–જનનો સમૂહ, બન્ધુતા–બંધુઓનો સમૂહ ગ્રામતા –ગામોનો સમૂહ, ગજતા–ગજ હાથીઓનો સમૂહ, સહાયતા–સહાય–મિત્રોનો

---

१ शि. ध. पुस्तिकायां, –पाशु

राजिर्लेखा ततिर्वीथी मालाऽऽल्यावलिपङ्क्तयः ।
धोरणी श्रेण्युभौ तु द्वौ, युगलं द्वितयं द्वयम् ॥ १४२३ ॥
युगं द्वैतं यमं द्वन्द्वं, युग्मं यमलयामले ।
पशुभ्यो गोयुगं युग्मे, परं षट्त्वे तु षड्गवम् ॥ १४२४ ॥
पराःशताद्यास्ते येषां, परा सङ्ख्या शतादिकात् ।
प्राज्यं प्रभूतं प्रचुरं, बहुलं बहु पुष्कलम् ॥ १४२५ ॥
भूयिष्ठं पुरुहं भूयो भूर्यदभ्रं पुरु स्फिरम् ।
स्तोकं क्षुल्लं तुच्छमल्पं, दभ्राऽणु-तलिनानि च ॥१४२६॥

समूह दर्शक समूहमां ए २-२ शब्दोने समूह ॥ १४२२ ॥ राजि लेखा ततिः वीथी-वीथिः मालम्, आलिः-'आली' आवलिः-'आवली' पंक्तिः, धोरणी, श्रेणी-श्रेणिः (पु स्त्री) ए १ (स्त्री)-श्रेणी, ओळी. उभौ (उभ), द्वौ (द्वि) ए २-(नि द्विव)-बे, बन्ने युगलम् (स्त्री न), द्वितयम् (स्त्री न) द्वयम् (स्त्री न) ॥१४२३॥, युगम् द्वैतम् यमम् द्वन्द्वम्, युग्मम् यमलम् यामलम् [यमलम्-(पु न) लि १२७] ए १ -युगल, बेनुं जोडुं. पशुओना युगलमां पशुवाचक शब्द पछी-गोयुग शब्द जोडवो (जेम-गोगोयुगम्-गायोनुं युगल, अश्वगोयुगम्-घोडाओनुं युगल) पशुओनुं षट्क (छ) बताववा माटे पशुवाचक शब्द पछी-षड्गव शब्द लगाडवो (जेम-हस्तिषड्गवम् छ हाथी, अश्वषड्गवम्-छ घोडा) ॥ १४२४ ॥ १ सो अधिक संख्या बताववा माटे पराःशत वगेरे शब्दो लगाडवा (जेम-पराःशता कुञ्जराः-सोथी वधारे हाथीओ, पराःसहस्राः-हजारथी वधारे परोक्षा लाखथी वधारे) प्राज्यम् प्रभूतम् प्रचुरम्, बहुलम्, बहु (न.) पुष्कलम् ॥ १४२५ ॥ भूयिष्ठम् पुरुहम्-'पुरुह' पुरुहम् 'भूय' (न) भूरि (न) अदभ्रम्, पुरु (न) स्फिरम् 'स्फारम्' ए १३-बहु, घणुं स्तोकम् क्षुल्लम् तुच्छम् अल्पम्,

तनु क्षुद्रं कृशं सूक्ष्मं, पुनः श्लक्ष्णं च पेलवम् ।
त्रुटौ मात्रा लवो लेशः, कणो ह्रस्वं पुनर्लघु ॥ १४२७ ॥
अत्यल्पेऽल्पिष्ठमल्पीयः, कनीयोऽणीय इत्यपि ।
दीर्घायते समे तुङ्गमुच्चमुन्नतमुद्धुरम् ॥ १४२८ ॥
प्रांशूच्छ्रितमुदग्रं च, न्यग् नीचं ह्रस्वमन्वरि ।
खर्वं कुब्जं वामनं च, विशालं तु विसङ्कटम् ॥ १४२९ ॥
पृथूरु पृथुलं स्थूलं, विकटं विपुलं बृहत् ।
स्फारं वरिष्ठं विस्तीर्णं, ततं बहु महद् गुरु ॥ १४३० ॥
दैर्घ्यमायाम आनाहः, आरोहस्तु समुच्छ्रयः ।
उत्सेध उदयोऽप्युच्छ्रायौ, परिणाहो विशालता ॥ १४३१ ॥

[illegible] (न) [illegible] ॥ १४२६ ॥ तनु (न), क्षुद्रम् [illegible] ने १०-नानुं, थोडुं सूक्ष्मम् श्लक्ष्णम् पेलवम् ने ३-सूक्ष्म, ઝીણું नाजुक. त्रुटि -'त्रुटी' (स्त्री) मात्रा, लव लेश कण (पु स्त्री) ने ५-अंश, लेश, अल्प ह्रस्वम् लघु ने २-नानुं [illegible] ॥ १४२७ ॥ अत्यल्पम् अल्पिष्ठम् अल्पीयः 'स्' (न) कनीयः 'स्' (न) अणीयः 'स्' (न) [कणिष्ठम् शि १२८] ने ५-अत्यंत थोडुं, अत्यंत नानुं दीर्घम् आयतम् ने २-लांबुं तुङ्गम् उच्चम् उन्नतम् उद्धुरम् ॥ १४२८ ॥ प्रांशु (न) उच्छ्रितम् उदग्रम् ने ७-ઊંચું न्यक् 'च' (न) नीचम्, ह्रस्वम् [illegible] खर्वम् कुब्जम् वामनम् ने ७-ठींगणुं नीचुं विशालम् विसङ्कटम् ॥ १४२९ ॥, पृथु (न), उरु (न), पृथुलम्, स्थूलम् विकटम्, विपुलम् बृहत् (न), स्फारम्, वरिष्ठम्-'वरम्' विस्तीर्णम् ततम्, बहु (न), महत् (न), गुरु (न) ने ११-विशाल, मोटुं ॥ १४३० ॥ दैर्घ्यम् आयामः आनाहः ने ३-लंबाई आरोहः समुच्छ्रयः 'उच्छ्रयः' उत्सेधः (पु न), उदयः उच्छ्रायः ने ५-ઊંચાઈ परिणाहः विशालता ने २-

प्रपञ्चो ऽऽभोग-विस्तार-व्यासाः शब्दे स विस्तरः ।
समासस्तु समाहारः, संक्षेपः संग्रहोऽपि च ॥ १४३२ ॥
सर्वं समस्तमन्यूनं समग्रं सकलं समम् ।
विश्वा-ऽशेषा-ऽखण्ड-कृत्स्न-न्यक्षाणि निखिलाखिले ॥ १४३३ ॥
खण्डेऽर्धशकले भित्तं, नेम-शल्क-दलानि च ।
अंशो भागश्च वण्टः स्यात्, पादस्तु स तुरीयकः ॥ १४३४ ॥
मलिनं कच्चरं म्लानं, कश्मलं च मलीमसम् ।
पवित्रं पावनं पूतं, पुण्यं मेध्यमथोज्ज्वलम् ॥ १४३५ ॥
विमलं विशदं वीध्रमवदातमनाविलम् ।
विशुद्धं शुचि चोक्षं तु, निःशोध्यमनवस्करम् ॥ १४३६ ॥

પર્યાયાઃ ॥ ૧૪૩૧ ॥ प्रपञ्च आभोग विस्तार व्यास એ ૪ વિસ્તાર. विस्तर [विस्तार શિ ૧૨૮]–શબ્દનો વિસ્તાર. समास समाहार, संक्षेप, संग्रह એ ૪–સંક્ષેપ ટૂંક સારરૂપ વચન ॥ ૧૪૩૨ ॥ सर्वम् समस्तम् अन्यूनम् समग्रम् सकलम्, समम् विश्वम् अशेषम् अखण्डम् कृत्स्नम् न्यक्षम् निखिलम् अखिलम्, पूर्णम् [निःशेषम्, अन्यूनम् શિ ૧૨૮] એ ૧૩–સમસ્ત, બધું ॥ ૧૪૩૩ ॥ खण्ड (પુ ન) अर्ध (ત્રિ) शकलम् (પુ ન) भित्तम् नेम शल्कम् दलम् [खण्डकम् શિ ૧૨૮] એ ૭–કકડો, ટૂકડો. अंश भाग वण्ट–'वण्टक' એ ૩–ભાગ, હિસ્સો. पाद तुरीयक એ ૨–ચોથો ભાગ. ॥ ૧૪૩૪ ॥ मलिनम् कच्चरम् म्लानम् कश्मलम् मलीमसम्, (मलदूषितम्), [कलुषम् શિ ૧૨૯] એ ૫–મલીન મેલું. पवित्रम् (ત્રિ) पावनम् पूतम्, पुण्यम् मेध्यम् એ ૫–પવિત્ર. उज्ज्वलम् ॥ ૧૪૩૫ ॥, विमलम् विशदम् वीध्रम् अवदातम् अनाविलम् विशुद्धम् शुचि (ન) એ ૮ ઉજ્જ્વલ, સ્વચ્છથી નિર્મળ. चोक्षम् निःशोध्यम् अनवस्करम् એ ૩–ધોયા વિનાનું, સાફ કરેલું.

निर्णिक्तं शोधितं मृष्टं, धौतं क्षालितमित्यपि ।
सम्मुखीनमभिमुखं, पराचीनं पराङ्मुखम् ॥ १४३७ ॥
मुख्यं प्रकृष्टं प्रमुखं प्रवर्हं, वर्यं वरेण्यं प्रवरं पुरोगम् ।
अनुत्तरं प्राग्रहरं प्रवेकं, प्रधानमग्रेसरमुत्तमाग्र ॥ १४३८ ॥
ग्रामण्यग्रण्यग्रिम
जात्योऽग्र्यादुत्तमौऽन्यनवरार्ध्य-वर ।
श्रेष्ठ-परार्ध्य-पराणि,
श्रेयसि तु श्रेष्ठमेतम पुष्कलवत् ॥ १४३९ ॥
स्युरुत्तरपदे व्याघ्र-पुङ्गवर्षभ-कुञ्जराः ।
सिंहे-शार्दूल-नागाद्यास्तल्लजश्च मतल्लिका ॥ १४४० ॥
मचर्चिका प्रकाण्डोद्धौ, प्रशस्तार्थप्रकाशकाः ।
गुणोपसर्जनोपाग्र्याण्यप्रधानि ऽथम पुनः ॥ १४४१ ॥

धुरुं कैडं ॥ १४३६ ॥ निर्णिक्तम् शोधितम् मृष्टम्, धौतम् क्षालितम् ए ५-धोएलुं, साफ करेलुं. (निर्णिक्त थी मृष्ट सुधीना शब्दो त्रिलिंग छे) सम्मुखीनम् अभिमुखम् ए २-सन्मुख. पराचीनम् पराङ्मुखम् ए २-अवळुं, विमुख ॥ १४३७ ॥ मुख्यम् प्रकृष्टम् प्रमुखम्, प्रवर्हम्, वर्यम् वरेण्यम् प्रवरम् पुरोगम्, अनुत्तरम् प्राग्रहरम् प्रवेकम् प्रधानम् अग्रेसरम् उत्तमम् अग्र्यम् ॥ १४३८ ॥, ग्रामणी अग्रणी अग्रिमम् जात्यम् अग्र्यम् अनुत्तमम् अनवरार्ध्यम् वरम् (पु न) श्रेष्ठम् परार्ध्यम्, परम् 'श्रेयस्' 'अतीव' 'अतिम' ए २१-(त्रिलिंग) मुख्य, प्रधान श्रेष्ठ. श्रेष्ठम् उत्तमम् पुष्कलम्, 'अतिश्रेष्ठमस्' ए ४-(त्रि) श्रेष्ठ. ॥ १४३९ ॥ व्याघ्र पुंगव ऋषभ, कुंजर सिंह शार्दूल अने नाग वगेरे तेमज तल्लज मतल्लिका ॥ १४४० ॥ मचर्चिका प्रकाण्डम् अने उद्धः आ १२-शब्दो उत्तर पदमां होय त्यारे प्रशंसावाचक शब्दो बने छे (आ शब्दो पोताना लिंगे ज रहे छे विशेष्य प्रमाणे लिंग बदलाता नथी) जेम-पुरुषव्याघ्र पुरुषपुंगव पुरुषर्षभ पुरुषकुंजरः, पुरुषसिंह पुरुषशार्दूल ए ६-श्रेष्ठ पुरुष. गोमतल्लिका (आदि पदनी ओळखाण)

निकृष्टमणकं गर्ह्यमवद्यं काण्डकुत्सिते ।
अपकृष्टं प्रतिकृष्टं, याप्यं रेफोऽवमं बुवम् ॥ १४४२ ॥
खेटं पापमपशदं, कुपूयं चेलमर्वं च ।
तदासेचनकं यस्य, दर्शनाद् दृग् न तृप्यति ॥ १४४३ ॥
चारु हारि रुचिरं मनोहरं,
वल्गु कान्तमभिरामं-बन्धुरे ।
वाम-रुच्य-सुषमाणि शोभनं,
मञ्जु-मञ्जुल-मनोरमाणि च ॥ १४४४ ॥
साधु-रम्य-मनोज्ञानि, पेशलं हृद्य-सुन्दरे ।
काम्यं कम्रं कमनीयं, सौम्यं च मधुरं प्रियम् ॥ १४४५ ॥

गोलाङ्गुलः गोलाङ्गूलिका गोमचर्चिका गोप्रकाण्डम् गवोद्धः, એ ૯-ઉત્તમ મુખ્ય ૦ ગુણ उपसर्जनम् (न) अप्राग्र्यम् अप्रधानम् 'अप्राग्रम्' એ ૪-ગૌણ, અપ્રધાન. अवमम् ॥ १४४१ ॥ निकृष्टम् अणकम् गर्ह्यम् अवद्यम् काण्डम् (पु न) कुत्सितम् अपकृष्टम् प्रतिकृष्टम्, याप्यम् रेफः रेप अवमम् बुवम् ॥ १४४२ ॥ खेटम् पापम् अपशदम् कुपूयम्-'कपूय' चेलम् अर्वं 'व' [याप्यम् रेप 'म' शि १२४] એ ૧૫-અધમ હલકું (રેફ શબ્દ સિવાય બાકીના વિશેષણ સમજવા). आसेचनकम्-જેના જોવાથી આંખ તૃપ્તિને પામતી નથી ॥ १४४३ ॥ चारु (न.) हारि 'हर' (न) रुचिरम् मनोहरम् वल्गु (न), कान्तम्, अभिरामम्, बन्धुरम् वामम् रुच्यम् सुषमम् शोभनम् मञ्जु (न.) मञ्जुलम् मनोरमम् ॥ १४४४ ॥ साधु (न.) रम्यम् मनोज्ञम् पेशलम् हृद्यम् सुन्दरम् काम्यम्, कम्रम्, कमनीयम् सौम्यम् मधुरम् प्रियम् [रुचिरम् रमणीयम् शि १२५] એ ૨૭-(વિશેષણ) સુંદર, મનોહર ॥ १४४५ ॥

त्रुटिः फेलमसारं तु, फल्गु शून्यं तु रिक्तकम् ।
शून्यं तुच्छं वशिकं च, निबिडं तु निरन्तरम् ॥ १४४६ ॥
निबिरीसं घनं सान्द्रं, नीरन्ध्रं बहलं दृढम् ।
गाढमविरलं चाथ, विरलं तनु पेलवम् ॥ १४४७ ॥
नवं नवीनं सद्यस्कं, प्रत्यग्रं नूत्ननूतने ।
नव्यं चाभिनवं जीर्णं, पुरातनं चिरन्तनम् ॥ १४४८ ॥
पुराणं प्रतनं प्रत्नं, जरन्मूर्तं तु मूर्तिमत् ।
उच्चावचं नैकभेदमतिरिक्तोऽधिकः समे ॥ १४४९ ॥
पार्श्वं समीपं सविधं ससीमा-
भ्याशं सवेशान्तिकसन्निकर्षाः ।
सदेशमभ्यग्रसनीडसन्नि-
धानोन्युपान्तं निकटोपकण्ठे ॥ १४५० ॥

त्रुटि (स्त्री) ... मे २–१४, परिमाण, प्रयोजन वगरनुं. फल्गु (न) मे २—नानुं, असार. शून्यम्, रिक्तकम्–रिक्त, शून्यम्, तुच्छम् वशिकम् मे ४—शून्य, खाली. निबिडम् निरन्तरम् ॥ १४४६ ॥ निबिरीसम् घनम् सान्द्रम् नीरन्ध्रम्, बहलम्–बहलम् दृढम्, गाढम् अविरलम् मे १०—गाढ, निरन्तर. विरलम् तनु (न) पेलवम् मे ३—सूक्ष्म, पातळुं, आछुं विरल ॥ १४४७ ॥ नवम् नवीनम्, सद्यस्कम्, प्रत्यग्रम् नूतनम् नूत्नम्, नव्यम्, अभिनवम् मे ८—नवुं. जीर्णम्, पुरातनम् चिरन्तनम् ॥ १४४८ ॥ पुराणम् प्रतनम् प्रत्नम् जरत् (न) मे ७—जूनुं, पुरातन. मूर्तम् मूर्तिमत् (न) मे २ रूपी, आकारवाळुं. उच्चावचम्, नैकभेदम् मे २—अनेकविध, अनेक प्रकार. अतिरिक्तम् अधिकम्–समधिक मे २—अधिक वधारे ॥ १४४९ ॥ पार्श्वम् समीपम् सविधम्,

सन्निकृष्ट-समर्यादा-भ्यर्णान्याऽऽसन्नमभितः ।
अव्यवहितेऽनन्तरं, संसक्तमपटान्तरम् ॥ १४५१ ॥
नेदिष्ठमन्तिकतमं, विप्रकृष्ट-परे पुनः ।
दूरेऽतिदूरे दविष्ठं, दवीयोऽथ सनातनम् ॥ १४५२ ॥
शाश्वतानश्वरं नित्यं, ध्रुवं स्थेयस्त्वतिस्थिरम् ।
स्थास्नु स्थेष्ठं तत् कूटस्थं, कालव्याप्येकरूपतः ॥ १४५३ ॥
स्थावरं तु जङ्गमोऽन्यज्जङ्गमं तु त्रसं चरम् ।
चराचरं जगदिङ्गं, चरिष्णु चाथ चञ्चलम् ॥ १४५४ ॥
तरलं कम्पनं कम्प्रं, परिप्लव-चलाचले ।
चटुलं चपलं लोलं, चलं पारिप्लवाऽस्थिरे ॥ १४५५ ॥

सनीडम् अभ्याशम्-'अभ्यासम्' सदेश., अन्तिकम् सविधम् सदेशम् अभ्यग्रम् समीपम् सविधानम् उपान्तम् निकटम् (पु न) उपकण्ठम् ॥ १४५ ॥ सन्निकृष्टम् समर्यादम् अभ्यर्णम् आसन्नम् अभितः (पु) 'अभित -स' (अ) ओ २०-समीप, निकट. अव्यवहितम्, अनन्तरम्, संसक्तम् अपटान्तरम्-'अपदान्तरम्' ओ ४-संलग्न, सामे वारेलु, आन्तरा रहित ॥ १४५१ ॥ नेदिष्ठम् अन्तिकतमम् [नेदीय 'अस्' (न) शि १३] ओ २-अत्यंत नजीक विप्रकृष्टम् परम् दूरम् ओ ३-दूर. अतिदूरम् दविष्ठम् दवीय 'स् (न) ओ ३-अत्यंत दूर सनातनम् ॥ १४५२ ॥ शाश्वतम् अनश्वरम् नित्यम् ध्रुवम् [सदातनम् सार्वत्रिकम् शि १२६-१३] ओ ५-शाश्वत,नित्य स्थेय 'स्' (न) अतिस्थिरम् स्थास्नु (न) स्थेष्ठम् ओ ४-अत्यंत स्थिर, अनेक कूटस्थम् अनंत काल सुधी ओक रूपे रहे ते आकाश वगेरे. ॥ १४५३ ॥ स्थावरम् जङ्गमान्यत् ओ २-स्थावर जंगम सिवायनु, पृथिवी वगेरे. जङ्गमम् त्रसम् चरम् चराचरम् जगत् (न), इङ्गम्, चरिष्णु (न) ओ ७-जंगम, हालतुं चालतुं. चञ्चलम् ॥ १४५४ ॥, तरलम्, कम्पनम् कम्प्रम् परिप्लवम्, चलाचलम्

ऋजावजिह्म-प्रगुणावव्यग्रमनवतानत ।
कुञ्चितं नतमाविद्धं, कुटिलं वक्रवेल्लिते ॥१४५६॥
वृजिनं भङ्गुरं भुग्नमरालं जिह्ममूर्मिमत् ।
अनुगेऽनुपदान्वक्षोऽन्वगन्वच्यन्वकं एककैः ॥१४५७॥
एकतत् तानोऽनन्य-मर्गाग्र्योऽन्यैकाग्र्यं च तद्गतम् ।
अनन्यवृत्त्येकायनगतं आद्यं प्रथममादिमम् ॥१४५८॥
पौरस्त्यं प्रथमं पूर्वमादिरग्रमथान्तिमम् ।
जघन्यमन्त्यं चरममन्त्यं पाश्चात्यपश्चिमे ॥१४५९॥
मध्यमं माध्यमं मध्यमीयं माध्यन्दिनं च तत् ।
अभ्यन्तरमन्तरालं, विचाले मध्यमन्तरे ॥१४६०॥

[illegible]

तुल्यः समानः सदृक्षः, सरूपः सदृशः समः ।
साधारणः-सधर्माणौ, सवर्णः सन्निभः सदृक् ॥ १४६१ ॥
स्युरुत्तरपदे प्रख्यः, प्रकारः प्रतिमो निभः ।
भूते-रूपो-पमाः काशाः, दे-नी-य-प्रतिमः पराः ॥ १४६२ ॥
औपम्यमनुकारोऽनुहारः साम्यं तुलोपमा ।
उपमोपमानमर्चा तु, प्रतिमा यातना निधिः ॥ १४६३ ॥
छायो छन्दः कायो रूपं, बिम्बं मान-कृती अपि ।
सूर्मी स्थूणाऽयःप्रतिमा, हरिणी स्याद्धिरण्मयी ॥१४६४॥
प्रतिकूलं तु विलोममपसव्यमपष्ठुरम् ।
वामं प्रसव्यं प्रतीपं, प्रतिलोममपष्ठु च ॥ १४६५ ॥

अन्तरम् मध्यम् अन्तरम् (पु. न) એ ૨–અંતર, વચમાં. ॥ १४६० ॥ तुल्य समान सदृक्ष सरूप सदृश सम साधारण सधर्मा सन् (पु), सवर्ण सन्निभ सदृक्ष ए એ ૧૧ (त्रि)–તુલ્ય, સમાન. ॥ १४६१ ॥ प्रख्य प्रकार प्रतिम निभ भूत रूपम् उपमा सङ्काश नीकाश प्रकाश, प्रतिमल – प्रतिमाय આ ૧૧–શબ્દો સમાન–તુલ્ય અર્થવાળા છે અને તે સમાસમાં ઉત્તર પદમાં આવે છે–જેમ– कार्यसंकाशाः જેવા અમૃતપુષ્પના જેવા સોહે છે अन्यप्रख्यं सुवर्णम्–ચંદ્ર જેવું મુખ ॥ १४६२ ॥ औपम्यम् अनुकार अनुहार साम्यम् तुला, उपमा उपमा, उपमानम्, (उपमिति) એ ૮–ઉપમા, સમાનપણું. अर्चा, प्रतिमा प्रतियातना प्रतिनिधि (पु) ॥ १४६३ ॥ प्रतिच्छाया प्रतिच्छन्दः प्रतिकाय प्रतिरूपम् प्रतिबिम्बम् प्रतिमानम्, प्रतिकृति એ ૧૧–પ્રતિમા, પડછાયો, પ્રતિબિંબ. सूर्मी–सूर्मि स्थूणा अयःप्रतिमा એ ૩–લોઢાની પ્રતિમા. हरिणी हिरण्मयी એ ૨ સુવર્ણની પ્રતિમા ॥ १४६४ ॥ प्रतिकूलम्, विलोमम्, अपसव्यम् अपष्ठुरम् वामम् प्रसव्यम् प्रतीपम्, प्रतिलोमम्

वामं शरीरसव्यं स्यादपसव्यं तु दक्षिणम् ।
अबाधोऽप्युद्धृतोद्दामान्यपथिर्गलमनर्गलम् ॥ १४६६ ॥
निरङ्कुशे स्फुटे स्पष्टे, प्रकाशं प्रकटोल्बणे ।
व्यक्तं वर्तुलं तु वृत्ते, निस्तलं परिमण्डलम् ॥ १४६७ ॥
बन्धुरं तून्नतानतं, स्फुटं विषमोन्नतम् ।
अन्यदन्यतरद् भिन्नं, स्वमेकैकमितरच्च तत् ॥ १४६८ ॥
करम्बः कर्बुरो मिश्रः, सम्पृक्तः खचितः समाः ।
विविधस्तु बहुविधो, नानारूपः पृथग्विधः ॥ १४६९ ॥
त्वरितं सत्वरं तूर्णं, शीघ्रं क्षिप्रं द्रुतं लघु ।
[illegible]ताविलम्बिते च, झम्पा सम्पातपाटवम् ॥ १४७० ॥

[illegible] (न) એ ૬—વિપરીત, પ્રતિકૂલ, ઊલટું ॥ ૧૪૬૫ ॥ वामम्, [illegible] એ ૨—શરીરનું ડાબું અંગ. अपसव्यम्, दक्षिणम् એ ૨—જમણું અંગ. अबाधम् उद्धृतम् उद्दामम् अपथिर्गलम् अनर्गलम् ॥ १४६६ ॥ निरङ्कुश [निरर्गल शि० १३१] એ ६—અંકુશ રહિત, બાધા રહિત, પ્રતિબંધ વિનાનું અટકાવ રહિત. स्फुटम्, स्पष्टम् प्रकाशम् प्रकटम् उल्बणम् व्यक्तम्—[illegible] એ ६—સ્પષ્ટ. वर्तुलम्, वृत्तम् (त्रि.), निस्तलम्, परिमण्डलम् એ ४—ગોળ ॥ १४६७ ॥ बन्धुरम् [illegible] उन्नतानतम्, એ ૨—ઊંચું-નીચું, પરંતુ ઉપાસિત [illegible] [illegible], विषमोन्नतम् એ ૨—વિષમ અને ઊંચું. अन्यद् (न.), अन्यतरद् (न.), भिन्नम् [illegible] एकम् इतरद् (न.) अन्यतर एकतर एकैक એ ६—ભિન્ન, જુદું, બીજું (भिन्न शब्द विशेष्य तथा सर्वनाम) ॥ १४६८ ॥ करम्ब कर्बुर मिश्र सम्पृक्त खचित એ ५—મિશ્રિત, ભેળું થયેલ. विविध बहुविध नानारूप, पृथग्विध [बहुरूप पृथग्रूप नानाविध. शि० १३१] એ ४ વિવિધ પ્રકારનું ઘણા પ્રકારનું ॥ १४६९ ॥ त्वरितम् सत्वरम् तूर्णम् शीघ्रम्, क्षिप्रम् द्रुतम् लघु (न.) [illegible] [illegible],

अनारतं त्वविरतं, संसक्तं सततंऽनिशम् ।
नित्याऽनवरताऽजस्राऽप्यश्रान्ताऽभ्रान्तानि सन्ततम् ॥ १४७१ ॥
साधारणं तु सामान्यं, एकसन्धिं तु संहतम् ।
कलिलं गहने सङ्कीर्णं तु सङ्कुलमाकुलम् ॥ १४७२ ॥
कीर्णमाकीर्णं च पूर्णं, स्याचितं छन्नपूरिते ।
भरितं निचितं व्याप्तं, प्रत्याख्यातं निराकृतम् ॥ १४७३ ॥
प्रत्यादिष्टं प्रतिक्षिप्तमपविद्धं निरस्तवत् ।
परिक्षिप्तं वलयितं, निवृतं परिवेष्टितम् ॥ १४७४ ॥
परिष्कृतं परीतं च, त्यक्तं तूत्सृष्टमुज्झितम् ।
धूतं हीनं विधूतं च, विद्धं विधं विचारितं ॥ १४७५ ॥

(अरम्, मक्षु, मङ्क्षु अञ्जसा इत्यादीनि शीघ्र अह्नाय द्राक्, सपदि मे ६ अ)
मे ६–जलदी झम्पा सम्पातपाटवम् [शब्द. शि. १३२] मे २–कूदवु उछळ भारवी ॥ १४७० ॥ अनारतम्, अविरतम् संसक्तम् सततम् अनिशम् (न अ) नित्यम् अनवरतम् अजस्रम् अश्रान्तम् अभ्रान्तम् सन्ततम् मे ११–निरंतर, नित्य, कायम ॥ १४७१ ॥ साधारणम् सामान्यम् मे २–साधारण एकसन्धि, (नि) संहतम् (नि) मे २–अजभूत भीडेल, दृढ संबन्ध कलिलम् गहनम् मे २–१ दुःखे प्रवेश करी शकाय तेवुं २ दुःखे जाणी शकाय तेवुं सङ्कीर्णम् सङ्कुलम् आकुलम् ॥ १४७२ ॥ कीर्णम् आकीर्णम्, मे ५–व्याप्त ७ भीडथी भरचक भिन्न स्थान, भीडोभीड, भरपूर (आ कलिल वगेरे सात शब्दो एकार्थवाचक पण छे) पूर्णम्, आचितम् छन्नम् पूरितम् भरितम् निचितम् व्याप्तम् [आचितम् शि १३२] मे ७–पूर्ण, भरेल प्रत्याख्यातम् निराकृतम् ॥ १४७३ ॥ प्रत्यादिष्टम् प्रतिक्षिप्तम्, अपविद्धम् निरस्तम् मे ६–निराकरण करेल, रद करेल, दूर करेल, निषेध करायेल परिक्षिप्तम् वलयितम् निवृतम्, परिवेष्टितम् ॥ १४७४ ॥ परिष्कृतम् परीतम् मे ६–वेरायेल, वीटायेल त्यक्तम्

मवकीर्णं समध्वस्तं, संवीतं रुद्धमावृतम् ।
संवृतं पिहितं छन्नं, स्थगितं चापवारितम् ॥ १४७६ ॥
अन्तर्हितं तिरोहितमन्तर्धिस्त्वपवारणम् ।
छदने-व्यवधा-ऽन्तर्धा-पिधान-स्थगनानि च ॥ १४७७ ॥
व्यवधानं तिरोधानं, दर्शितं तु प्रकाशितम् ।
आविष्कृतं प्रकटितमुच्चण्डं त्ववलम्बितम् ॥ १४७८ ॥
अनादृतमवाद् मातं, मानितं गणितं मतम् ।
रीढोऽवमोऽवहेलोऽन्यवर्णं चाप्यनादरे ॥ १४७९ ॥
उन्मूलितमवबर्हितं, स्यादुत्पाटितमुद्धृतम् ।
प्रेङ्खोलितं तरलितं, तुलितं प्रक्षित धुतम् ॥ १४८ ॥

[illegible] ने ९–[illegible] तमेज [illegible] ने ३–[illegible] ॥ १४७५ ॥ [illegible] ने २–[illegible] [illegible] ॥ १४७६ ॥ [illegible] [[illegible], सि १३२] ने १०–[illegible] [illegible] (पु), [illegible] (स्त्री) [illegible] ॥ १४७७ ॥, [illegible] ने ६–[illegible] [illegible] [[illegible] सि १३२] ने ४–[illegible] [illegible] ने २–१ [illegible] २ [illegible] ॥ १४७८ ॥ [illegible] ने ५–[illegible] (त्रि), [illegible] [[illegible] (स्त्री न), [illegible] (स्त्री न) सि १३२–१३३] ने ४ तिरस्कार, अनादर, अपमान ॥ १४७९ ॥ [illegible]

चलितं कम्पितं धूतं, वेल्लितान्दोलिते अपि ।
दोलां प्रेङ्खोलितं प्रेङ्खां, फल्गं कृतसपत्नसः ॥ १४८१ ॥
अपध्वस्ते न्यक्षिते सादृष्टविस्मृदक्षितम् ।
गुर्णे-गुणोऽस्त-निष्पूर्वान्याचितं खिलैमीरितम् ॥ १४८२ ॥
समे दिग्धेलिप्त लग्नेसूपे रूपितेसुम्भिते ।
गूढगुप्ते च मुषितमूषिते गुम्फितादृते ॥ १४८३ ॥
साभिसारं स्थिरं ध्रस्तं, निश्चिते वेजिते स्फुटम् ।
वृते तु वृते-वावृत्तौ, हीतह्रीणौ तु लज्जिते ॥ १४८४ ॥

स्पन्दितम् स्फुरणम् એ ४-મૂળભાથી ઊખેડી નાખેલ. प्रेङ्खोलितम् चलितम् कम्पितम् वेल्लितम्, धुतम् ॥ १४८ ॥, चलितम् कम्पितम्, धूतम् वेल्लितम्, आन्दोलितम् એ १०-હલાવેલ, કંપેલ दोला- दोली; प्रेङ्खोलनम् प्रेङ्खा [आन्दोलनम् शि १३३] એ ३ હીંચકો, હેલી [illegible] વગેરે [illegible]-ઓચિંતિને રાત્રે પાણીમાં પલાળી મૂકી સવારે તે પાણી ગાળી લેવું તે ॥ १४८१ ॥ अपध्वस्तम् न्यक्कृतम् એ २-નીચે કરેલ [illegible] उदक्षितम् [illegible शि १३३] એ २-ઊંચે કરેલ गुणम् गुप्तम् [illegible] निष्कृतम्- [illegible] [illegible] [illegible], ईरितम् [चालितम् शि १३४] એ ७-१ પ્રેરેલ, પ્રેરણા કરેલ, મોકલેલ, २ કાઢી મૂકેલ, ફેંકેલ ॥ १४८२ ॥ दिग्धम्, लिप्तम् એ २-લેપાયેલ, લીંપેલ [illegible] [illegible] એ २-१. વાયુ નમેલ, નમેલ, २ [illegible] ३ પીડિત. रूपितम्, गुम्फितम् એ २-[illegible] ભરાયેલ गूढम् गुप्तम् એ २-સંતાયેલ, ગુપ્ત मुषितम् मूषितम् એ २-ચોરાયેલ. गुम्फितम् आदृतम् એ २-ગુંથાયેલ, ગુંથાકાર કરેલ ॥ १४८३ ॥ [illegible] [illegible] [illegible] निश्चितम् [illegible] [illegible] એ [illegible] કરાયેલ, [illegible] કરાયેલ. वृत. वृत वावृत्त [illegible] એ ३-१. [illegible]. २. [illegible]

संगूढं स्यात् सङ्कलिते, संयोजितं उपाहितं ।
पक्वं परिणतं पाके, क्षीराज्यहविषां श्रृतम् ॥ १४८५ ॥
निष्पक्वं क्वथिते प्लुष्टप्रुष्टदग्धोषितौ समाः ।
तनूकृते त्वष्टतष्टौ, विद्धे छिद्रितवेधितौ ॥ १४८६ ॥
सिद्धे निर्वृत्तनिष्पन्नौ, विलीने द्रुतविद्रुतौ ।
उतं प्रोतं स्यूतमूतमुतं च सन्तानमन्ततं ॥ १४८७ ॥
पाटितं दारितं भिन्ने, विदरः स्फुटनं भिदा ।
अङ्गीकृतं प्रतिज्ञातमूरीकृतोररीकृते ॥ १४८८ ॥
संश्रुतमभ्युपगतमुररीकृतमाश्रुतम् ।
सङ्गीर्णं प्रतिश्रुतं च, छिन्ने लूनं छितं दितम् ॥ १४८९ ॥

કરેલું, રૂડી કરેલું કૃત કૃત ત્વરિત એ ૩-લલન પાકેલું, ગરમાવેલું ॥ १४८४ ॥ સંગૂઢ સંકલિત એ ૨-મસાલો કરેલું, સંયોજિત ઉપાહિત સંયોજિત એ ૨-જોડાયેલું પક્વ, પરિણત એ ૨ પાકેલું શ્રૃતમ્-પાકેલું-દૂધ, ઘી અને હવીએ પાક. ॥ १४८५ ॥ નિષ્પક્વ, ક્વથિત એ ૨ ૧. સારી રીતે પાકેલું, ૨. ઉકાળેલું. પ્લુષ્ટ, પ્રુષ્ટ, દગ્ધ, ઉષિત એ ૪-બળેલું. તનૂકૃત ત્વષ્ટ તષ્ટ એ ૩-પાતળું કરેલું, છોલેલું. વિદ્ધ છિદ્રિત વેધિત એ ૩-વીંધાયેલું, કાણું પાડેલું ॥ १४८६ ॥ સિદ્ધ, નિર્વૃત્ત નિષ્પન્ન એ ૩-સિદ્ધ થયેલ. વિલીન દ્રુત, વિદ્રુત એ ૩-પીગળી ગયેલું. ઉત્ત, પ્રોત એ ૨-પરોવેલું સ્યૂત, ઊત, ઉત સન્તાનસન્તત એ ૪-સીવેલું ગૂંથેલું ॥ १४८७ ॥ પાટિત દારિત ભિન્ન એ ૩-ફાડેલું, ચીરેલું વિદર સ્ફુટન ભિદા [ભિદ્ શિ ૧૩૪] એ ૩-ચીરવું ફાડવું અંગીકૃત, પ્રતિજ્ઞાત ઊરીકૃત ઉરરીકૃત અરીકૃત ॥ १४८८ ॥, સંશ્રુત, અભ્યુપગત,

छेदिते छिन्नितं वृक्णं, लब्धं प्राप्ते तु भावितम् ।
क्लृप्तमासादितं भूतं, पतिते गलितं च्युतम् ॥ १४९० ॥
स्खलं भ्रष्टं स्कन्नपन्ने, संशितं तु सुनिश्चितम् ।
मृगितं मार्गिताऽन्विष्टाऽन्वेषितानि गवेषिते ॥ १४९१ ॥
स्तिमिते स्तिमितक्लिन्नसार्द्राऽऽर्द्रोत्ताः समुन्नवत्
प्रस्थापितं प्रतिशिष्टं, प्रहितप्रेषिते अपि ॥ १४९२ ॥
ख्याते प्रतीतप्रज्ञातवित्तप्रथितविश्रुताः ।
धूपे सन्तापितो धूनो, धूपायितश्च धूपिते ॥ १४९३ ॥

ऊरीकृतम् आश्रुतम् संगीर्णम् प्रतिश्रुतम् ¹विदितम्, उपश्रुतम् उपगतम् [अङ्गीकृतम् उरीकृतम् शि. १३४] એ ૧–સ્વીકાર કરેલ, સ્વીકારેલ. छिन्नम् छूनम् छिन्नम् छितम् ॥ १४८९ ॥ छेदितम् छिन्नितम् वृक्णम् लूनम् छातम् [छातम् शि. १३४] એ ૮–છેદાયેલુ, કાપેલુ. प्राप्तम् भावितम् क्लृप्तम्, आसादितम् भूतम् [लब्धम् शि. १३५] એ ५–મેળવેલુ. पतितम् गलितम् च्युतम् ॥ १४९० ॥ स्खलम्, भ्रष्टम् स्कन्नम्, पन्नम्– स्खलम् એ ७–પડી ગયેલુ, ગળેલુ. संशितम् सुनिश्चितम्, એ २–સારી રીતે નિશ્ચિત થયેલ. मृगितम् मार्गितम् अन्विष्टम्, अन्वेषितम् गवेषितम् એ ५–શોધેલ, ખોળેલુ ॥ १४९१ ॥ स्तिमितः स्तिमितः क्लिन्नः सार्द्रः आर्द्रः, उत्तः समुन्नः એ ७–ભીનુ, પલળેલ. प्रस्थापितम् प्रतिशिष्टम्, प्रहितम्, प्रेषितम् એ ४–મોકલેલ ॥ १४९२ ॥ ख्यातः प्रतीतः प्रज्ञातः वित्तः प्रथितः, विश्रुतः विख्यातः એ ६–વિખ્યાત, પ્રસિદ્ધ. धूपः सन्तापितः धूनः, धूपायितः धूपितः એ ५–સંતાપેલ, તપાવેલ.

---

१ समुद्रः ।–शि. ६.

लीनं स्त्यानमुपनतमुपसन्नं उपस्थितं ।
निर्वातस्तु गते वाते, निर्वाणः पावकादिषु ॥१४९४॥
प्रवृद्धमेधितं प्रौढं, विस्मृतोऽन्तर्गते समे ।
उद्वान्तमुद्गते गूनं, हन्नं मीढं तु मूत्रिते ॥ १४९५ ॥
विदितं बुधितं बुद्धं, ज्ञातं सितगतं अवात् ।
मनितं प्रतिपन्नं च, स्यन्नं रीणं स्नुतं स्रुतम् ॥ १४९६ ॥
गुप्तगोपायितत्रातावितत्राणानि रक्षिते ।
कर्म क्रिया विधा हेतुशून्या त्वाऽऽस्था विलक्षणम् ॥१४९७॥
कार्मणं मूलकर्माऽपि, संवननं वशक्रिया ।
प्रतिबन्धः प्रतिष्टम्भः स्थानमासोऽऽस्याऽऽसना स्थितिः ॥१४९८

ઠરેલ. ॥ ૧૪૯૩ ॥ લીનમ્ સ્ત્યાનમ્ બે ૨-થીજેલું, ઠરેલું-ઘી વગેરે. ઉપનત ઉપસન્ન ઉપસ્થિત બે ૩-ઉપસ્થિત, પાસેનું, નજીક. નિર્વાત-પવન વિનાનો, વાયુ વગરનો. નિર્વાણ-બુઝાયેલ, શાન્ત થયું-મુનિ, અગ્નિ વગેરેનું ॥ ૧૪૯૪ ॥ પ્રવૃદ્ધ એધિત, પ્રૌઢમ્ બે ૩-વધુ વધેલું. અન્તર્ગત. વિસ્મૃતમ્ અન્તર્ગતમ્ [... શિ ૧૩૪] બે ૨-ભૂલી જવાયેલું વિસરી ગયેલું. ઉદ્વાન્તમ્ ઉદ્ગતમ્ ઉદ્વાન્તમ્ બે ૨-વમન કરેલું-ઊલટી. ગૂનમ્ હન્નમ્ બે ૨-હગેલું, મળ ત્યાગ કરેલું. મીઢમ્, મૂત્રિતમ્ બે ૨-મુતરેલું, પેશાબ કરેલું ॥ ૧૪૯૫ ॥ વિદિતમ્ બુધિતમ્ બુદ્ધમ્ જ્ઞાતમ્, અવસિતમ્ અવગતમ્, મનિતમ્, પ્રતિપન્નમ્ બે ૮-જાણેલું. સ્યન્નમ્, રીણમ્, સ્નુતમ્ સ્રુતમ્ બે ૪-ઝરેલું, ટપકેલું ॥ ૧૪૯૬ ॥ ગુપ્તમ્ ગોપાયિતમ્, ત્રાતમ્ અવિતમ્ ત્રાણમ્, રક્ષિતમ્ બે ૬-રક્ષણ કરાયેલું. કર્મન્ (ન) ક્રિયા વિધા બે ૩-કર્મ, ક્રિયા. વિલક્ષણમ્-આસ્થિતિ (સ્ત્રી)-પ્રયોજન વિનાની સ્થિતિ, નિષ્પ્રયોજન ॥ ૧૪૯૭ ॥ કાર્મણમ્, મૂલકર્મન્ (ન) બે ૨-કામણ, ઔષધિ, જડીબુટ્ટી વગેરેથી વશીકરણ

परस्परं स्यादन्योऽन्यमितरेतरमित्यपि ।
आवेगाटोपौ संरम्भे, निवेशो रचना स्थितौ ॥ १४९९ ॥
निर्बन्धोऽभिनिवेशः स्यात्, प्रवेशोऽन्तर्विगाहनम् ।
गतौ वीङ्खो विहारेर्ये परिसर्पपरिक्रमाः ॥ १५०० ॥
व्रज्याऽटाट्या पर्यटनं, चर्या त्वीर्यापथस्थितिः ।
व्यत्यासस्तु विपर्यासो, वैपरीत्यं विपर्ययः ॥ १५०१ ॥
व्यत्ययोऽथ स्फातिर्वृद्धौ, प्रीणनेऽवनं तर्पणम् ।
परित्राणं तु पर्याप्तिर्हस्तधारणमित्यपि ॥ १५०२ ॥
प्रणतिः प्रणिपातोऽनुनयेऽथ क्षपने क्रमात् ।
विशाये उपशायश्च, पर्यायोऽनुक्रमः क्रमः ॥ १५०३ ॥

કરવું તે संवननम्, वशक्रिया (वशीकरणम्) એ ૨-વશીકરણ अनि- ष्टम् प्रतिहन्मा એ ૨-રોકવું, અટકાવ आस्था आसना, आसन स्थिति એ ૪-સ્થાન, સ્થિતિ ॥ ૧૪૯૮ ॥ परस्परम् अन्योऽन्यम् इतरे- तरम् (त्रिषु अ) એ ૩-પરસ્પર. आवेग आटोपः संरम्भः એ ૩- આવેશ, અહંકાર, આડંબર, ભૂત વગેરેનો આવેશ. निवेश रचना स्थितिः એ ૩-રચના ॥ ૧૪૯૯ ॥ निर्बन्धः, अभिनिवेशः એ ૨-આગ્રહ. प्रवेशः अन्तर्विगाहनम् એ ૨-પ્રવેશવું. અંદર જવું તે गतिः (સ્ત્રી) वीङ्खः, विहारः ईर्या परिसर्पः परिक्रमः એ ૬-વિહાર, પગે ચાલવું ॥ ૧૫ ॥ व्रज्या अटाट्या पर्यटनम् [अटाट्य अटना-'अटा' [illegible] १३५] એ ૩- પર્યટન, ફરવું. चर्या, ईर्यापथस्थितिः (ईर्या) એ ૨-સાધુઓનું આચારમાં રહેવું ધ્યાન, મૌન વગેરેમાં રહેવું. व्यत्यासः विपर्यासः वैपरीत्यम् विप- र्ययः-'विपर्यास' ॥ ૧૫૦૧ ॥ व्यत्ययः એ ૫-વિપરીત, ઊલટું. स्फातिः (સ્ત્રી) वृद्धिः એ ૨-વૃદ્ધિ, વધવું. प्रीणनम्, अवनम्, तर्पणम् એ ૨-ખુશ કરવું, તૃપ્તિ. परित्राणम्, पर्याप्तिः, हस्तधारणम्-हस्तवारणम् એ ૩-મારવાને તૈયાર થયેલાને વારવું કરવું રક્ષણ કરીને બચાવવું ॥ ૧૫૦૨ ॥ प्रणतिः

परिपाट्यानुपूर्व्यावृदतिपातस्त्वतिक्रमः ।
उपात्ययः पर्ययश्च, समौ संबाधसङ्कटे ॥ १५०४ ॥
कामं प्रकामं पर्याप्तं, निकामेष्टे यथेप्सित ।
मत्यर्थे गाढमुद्गाढं, वाढं तीव्रं भृशं दृढम् ॥ १५०५ ॥
अतिमात्राऽतिमर्याद-नितान्तोत्कर्ष-निर्भराः ।
भरैकान्तोऽतिवेलोऽतिशयो जृम्भो तु जृम्भणम् ॥ १५०६ ॥
आलिङ्गनं परिष्वङ्गः, संश्लेष उपगूहनम् ।
अङ्कपाली परीरम्भः, क्रोडीकृतिरथोत्सवे ॥ १५०७ ॥
महे वेगो-धवा-द्धर्षा, मल्लक सह-सङ्गमौ ।
अनुग्रहोऽभ्युपपत्तिः, समौ निरोधनिग्रहौ ॥ १५०८ ॥

(स्त्री.), अतिपातः, अनुक्रम એ ३—नमस्कार, नमवुं. अपाय विनाश समवाय (समवायम) એ २—પહેરેગીરોનું વારા ફરતી સૂવું તે. पर्याय अनुक्रम. क्रम ॥ १५ ३ ॥, परिपाटी—परिपाटि (स्त्री.) आनुपूर्वी (स्त्री. न) आनुवृत्—आनुवृत्ति (स्त्री.) [आनुपूर्व्यम् शि. १३५] એ ६—અનુક્રમ, પરિપાટી. अतिपात अतिक्रम उपात्यय पर्यय એ ४—અતિક્રમ, ઉલ્લંઘન. समबाध संकट. એ २ १ જ્યાં અવકાશ ન મળે તેવું સ્થાન, ગીરદી, સાંકડું, २ પરસ્પર ઘેરાવું ॥ १५ ४ ॥ कामम्, प्रकामम्, पर्याप्तम् निकामम् (એ ४—न.) इष्टम्, यथेप्सितम् (એ २—न.)—આ બધા માત્ર ક્રિયાવિશેષણ તરીકે વપરાય છે એ ६—ઇચ્છા પ્રમાણે, તૃપ્તિ થતા સુધી. अत्यर्थम् गाढम्, उद्गाढम् बाढम् तीव्रम्, भृशम् दृढम् ॥ १५ ५ ॥ अतिमात्रम्, अतिमर्यादम्, नितान्तम् उत्कर्ष., निर्भर, भर एकान्तम्, अतिवेलम् अतिशय એ १६—અતિશય, બહુ. जृम्भा (स्त्री.) जृम्भणम् એ २—બગાસું ॥ १५ ६ ॥ आलिङ्गनम्, परिष्वङ्ग संश्लेष उपगूहनम् अङ्कपाली—अङ्कपालि, परीरम्भ क्रोडीकृति [परिरम्भ शि. १३६] એ ७—આલિંગન ॥ १५०७ ॥ मह (पु.), क्षण, उद्धव उद्धर्ष

विघ्नेऽन्तरायः-प्रत्यूहः-व्यवायाः समये क्षणः ।
वेला-वारौ-वसरः, प्रस्तावः प्रक्रमोऽन्तरम् ॥ १५०९ ॥
अभ्यादानमुपोद्घातः, आरम्भः प्रोपतः क्रमः ।
प्रत्युत्क्रमः प्रयोगः स्यादारोहणं समभिक्रमः ॥ १५१० ॥
आक्रमेऽप्यभिक्रम-क्रान्ती, व्युत्क्रमस्तूत्क्रमोऽक्रमः ।
विप्रलम्भो विप्रयोगो, वियोगो, विरहः समाः ॥ १५११ ॥
आभा रादो विभूषा श्रीरभिख्या-कान्ति-विभ्रमाः ।
लक्ष्मीश्छाया च शोभायां, सुषमा साऽतिशायिनी ॥ १५१२ ॥
संस्तवः स्यात् परिचये, आकारस्त्विङ्ग इङ्गितम् ।
निमित्ते कारणं हेतुर्बीजं योनिर्निबन्धनम् ॥ १५१३ ॥

એ ૫-ઉત્સવ ઓચ્છવ સેલક, ક્ષણ, ઉદ્ધર્ષ (પુ ન) એ ૩-અણુ સંગમ સંયોગ અનુમાન, અભ્યુપપત્તિ એ ૨-અનુમોદ, મહેરબાની, સ્વીકાર નિરોધ નિગ્રહ એ ૨-અટકાવ, અસ્વીકાર. ॥ ૧૫ ૮ ॥ વિઘ્ન, અન્તરાય પ્રત્યૂહ, વ્યવાય એ ૪ અંતરાય વિઘ્ન સમય ક્ષણ. વેલા, વાર (પુ ન) અવસર, પ્રસ્તાવ, પ્રક્રમ, અન્તરમ્ એ ૮-સમય, અવસર, પ્રસંગ ॥ ૧૫૦૯ ॥ અભ્યાદાનમ્ ઉપોદ્ઘાત આરમ્ભ પ્રક્રમ, ઉપક્રમ [ઉદ્ઘાત શિ ૧૩૬] એ ૫-શરૂઆત આરંભ, શરૂઆત પ્રત્યુત્ક્રમ પ્રયોગ, (પ્રત્યુત્ક્રમિકા) એ ૨-૧ પ્રયોગ-કાર્યનો આરંભ, ૨. યુદ્ધને માટે અતિશયોગ યુદ્ધની તૈયારી આરોહણ, સમભિક્રમ એ ૨-૧ ચઢવું ૨. સામે જવું ॥ ૧૫૧ ॥ આક્રમ અભિક્રમ ક્રાન્તિ એ ૩-આક્રમણ વ્યુત્ક્રમ ઉત્ક્રમ, અક્રમ એ ૩-ઉલટો ક્રમ, ક્રમવિનાનું વિપ્રલમ્ભ વિપ્રયોગ, વિયોગ, વિરહ એ ૪-વિયોગ, વિરહ, જુદા પડવું ॥ ૧૫૧૧ ॥ આભા રાદા વિભૂષા, શ્રી (સ્ત્રી), અભિખ્યા, કાન્તિ, વિભ્રમ, લક્ષ્મી (સ્ત્રી) છાયા શોભા સુષિ છવિઃ એ ૧ -શોભા, કાન્તિ. સુષમા-અત્યંત શોભા ॥ ૧૫૧૨ ॥ સંસ્તવ, પરિચય એ ૨-પરિચય, ઓળખાણ.

निदानमेव कार्यं' त्वर्थः कृत्यं' प्रयोजनम्' ।
निष्ठा-निर्वहणे' तुल्ये, प्रचारो' गमनं बहिः ॥ १५१४ ॥
जातिः' सामान्यं' व्यक्तिस्तु, विशेषः पृथगात्मिका ।
तिर्यक् साचिः' संघर्षस्तु, स्पर्धा' द्रोहस्त्वपक्रिया ॥ १५१५ ॥
वन्ध्ये' मोघोऽफलम्मुधा, अन्तर्गडु निरर्थकम् ।
संस्थानं सन्निवेशः स्यादर्थस्यापगमे व्ययः ॥ १५१६ ॥
संमूर्च्छनं त्वभिव्याप्तिर्भ्रेषो भ्रंशो यथोचितात् ।
अभावो नाशः संक्रामसंक्रमौ दुर्गसञ्चरे ॥ १५१७ ॥
नीवाकस्तु प्रयामः स्यात्संवेशो मन्त्रिजागरः ।
समौ विभ्रमविभ्रान्ती , परिणामस्तु विक्रिया ॥ १५१८ ॥

कारणम्, इत्यादि ने ३-कारणनो भाव प्रमाणनार इत्यादि, प्रतिरूप निमित्तम्, कारणम्, हेतुः (पु), बीजम्, योनि (पु स्त्री) निमित्त ॥ १५१३ ॥ निदानम् ने ७-कारण, हेतु, मुख्य कारण, कार्यम्, कार्य इत्यादि, प्रयोजनम् ने ४-अर्थ, निष्ठा, निर्वहणम् ने २-समाप्ति, प्रचार-गमन वगैरेनुं बहार जवुं ॥ १५१४ ॥ जाति (स्त्री), सामान्यम् [जाल्प् शि १३६] ने २-सामान्य, जाति, व्यक्ति (स्त्री) विशेष, पृथगात्मिका ने ३-विशेष, भिन्न भिन्न स्वरूप, तिर्यक् (नि) साचि (स्त्री) (साचि अ) ने २-वांकु तिरछुं, संघर्ष स्पर्धा [स्पर्धा शि १३६] ने २-हरीफाई स्पर्धा, द्रोह, अपक्रिया ने २-अपकार ॥ १५१५ ॥ वन्ध्यम्, मोघम्, अफलम्, मुधा (स्त्री अ) ने ४-व्यर्थ, निष्फळ, अन्तर्गडु (नि) निरर्थकम् ने २-निरर्थक नकामुं, संस्थानम्, संनिवेश ने २-आकार अवयवोनी रचना, व्यय-धननो व्यय ॥ १५१६ ॥ संमूर्च्छनम्, अभिव्याप्ति ने २-सर्व तरफ व्यापवुं, भ्रेष, भ्रंश ने २-पोताना योग्य स्थानथी पडवुं बीजा स्थानथी पडवुं, अभाव, नाश ने २-नाश, संक्राम (पु न), संक्रम (पु न), दुर्गसंचार ने ३-विकट मार्ग उपरथी जवावाळा मार्ग ने २-१ दुकाळ, २ वननामां सखाव, ३ क्रियामां

चक्रावर्तो भ्रमो भ्रान्तिर्भ्रमिर्घूर्णिश्च घूर्णने ।
विप्रलम्भो विसंवादो विलम्भस्त्वतिसर्जनम् ॥ १५१९ ॥
उपलम्भस्त्वनुभवः, प्रतिलम्भस्तु लम्भनम् ।
नियोगे विधिसंप्रैषौ, विनियोगोऽर्पणं फले ॥ १५२० ॥
लेषोऽभिलाषो लसनं, निष्पावः पवनं पवः ।
निष्ठेव-ष्ठीवने-ष्यूते-ष्ठेवनानि तु थूत्कृते ॥ १५२१ ॥
निवृत्तिः स्यादुपरमो, व्यवायोपाश्रयः परा रतिः ।
विधूननं विधुवनं, रिङ्खणं स्खलनं समे ॥ १५२२ ॥

આદર. અપેક્ષા–અવલમ્બનમ્ પ્રતિકામરા એ ૨–૧ અવધાન, ૨ દેખરેખ, તપાસ, સાવચેતી વિશ્રમ્ભ– વિશ્વમ્ભ વિશ્વાસ એ ૨–વિશ્વાસ. પરિણામ, નિષ્ઠિશ [વિકાર વિકૃતિ શિ ૧૩૭] એ ૨ પરિણામ–ફેરફાર, વિકાર ॥ ૧૫૧૮ ॥ ચક્રાવર્ત ભ્રમ, ભ્રાન્તિ (સ્ત્રી) ભ્રમિ (સ્ત્રી.) ઘૂર્ણિ (સ્ત્રી) ઘૂર્ણનમ્ એ ૬–ચક્કારે ફરવું ભમવું વિપ્રલમ્ભ વિસંવાદ એ ૨–ફરવું ખોટું કહી ભમાવવું તે વિલમ્ભ અતિસર્જનમ્ [સમર્પણમ્ શિ ૧૩૭] એ ૨–અતિશય દાન ॥ ૧૫૧૯ ॥ ઉપલમ્ભ, અનુભવ એ ૨–અનુભવ, સાક્ષાત્કાર પ્રતિલમ્ભ લમ્ભનમ્ એ ૨–પ્રાપ્તિ, લાભ પુન. પ્રાપ્તિ. નિયોગ વિધિ (પુ), સંપ્રૈષ એ ૩–આજ્ઞા, હુકમ કરમાવવું વિધિ વિનિયોગ–ફળ આપવું ॥ ૧૫૨૦ ॥ લેષ, અભિલાષ, લસનમ્ એ ૩–ઇચ્છવું માગવું. નિષ્પાવ પવનમ્, પવ એ ૩ ધાન્ય વગેરેના ફોતરાં કાઢી શાળવાં તે. નિષ્ઠેવ (પુ ન) ષ્ઠીવનમ્ ષ્યૂતમ્, ષ્ઠેવનમ્ થૂત્કૃતમ્ નિષ્ઠ્યૂતિ નિષ્ઠીવનમ્ નિષ્ઠીવનમ્ એ ૫–થૂંકવું ॥ ૧૫૨૧ ॥ નિવૃત્તિ: ઉપરમ વિરતિ, અવરતિ, ઉપરતિ આરતિ એ ૬–નિવૃત્તિ, આટકવું વિધૂનનમ્–વિધુવનમ્ વિધુવનમ્ એ ૨–હલાવવું આપવું રિઙ્ખણમ્, સ્ખલનમ્ એ ૨–સ્ખલના થવું, સ્વધર્મથી

रत्नोल्लासे ग्रहो ग्राहे, व्ययो भेदे क्षयं छिवौ ।
स्फुरणं स्फुरणे न्यानिर्मीर्णोदय वरो वृतौ ॥ १५२३ ॥
समुच्चयः समाहारोऽभ्याहारोऽभ्यवयौ समौ ।
प्रत्याहार उपादानं, बुद्धिशक्तिस्तु निष्क्रमः ॥ १५२४ ॥
इत्याद्याः क्रियाशब्दा, लभ्या धातुषु लक्षणम् ।
अथाव्ययानि वक्ष्यन्ते, स्वः स्वर्गे भू रसातले ॥ १५२५ ॥
भुवो विहायसो व्योम्नि, द्यावाभूम्योस्तु रोदसी ।
उपरिष्टादुपर्यूर्ध्वे, स्यादधस्तादधोऽप्यधः ॥ १५२६ ॥

ચાબુ ॥ ૧૫૨૨ ॥ [illegible] ... એ ૨–[illegible] ... એ ૨– [illegible] ... એ ૨–[illegible] ... એ ૨– ... એ ૨–૯. [illegible] ૨ સ્ફૂર્તિ ... (સ્ત્રી)–[illegible] ... (સ્ત્રી) એ ૨–૧ [illegible] તે. ૨. [illegible] તે. ॥ ૧૫૨૩ ॥ સમુચ્ચય, સમાહાર એ ૨–સમુદાય, સમૂહ. [illegible] એ ૨–હાનિ, હ્રાસ, [illegible] ... એ ૨–બુદ્ધિપૂર્વક [illegible] તે બુદ્ધિશક્તિ નિષ્ક્રમ એ ૨–[illegible] ॥ ૧૫૨૪ ॥ આ પ્રમાણે સિદ્ધ થયેલા ક્રિયાશબ્દો અને બીજા પણ ધાતુઓ ઉપરથી બનતા શબ્દો [illegible], તે શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ ધાતુપારાયણથી જાણવી. હવે અવ્યયો કહે છે–જે ત્રણે લિંગમાં, સર્વ વિભક્તિઓમાં, અને સર્વ વચનોમાં ફેરફાર ન થાય તે અવ્યય કહેવાય છે–(સદૃશં ત્રિષુ લિઙ્ગેષુ, સર્વાસુ ચ વિભક્તિષુ। વચનેષુ ચ સર્વેષુ, યન્ન વ્યેતિ તદવ્યયમ્ ॥) ૧ સ્વઃ–સ્વર્ગ. ૧ ભૂ–રસાતલ, પાતાળ ॥ ૧૫૨૫ ॥ ભુવઃ [illegible] વિહાયસ એ ૨–આકાશ. રોદસી (દ્યાવાભૂમી)–આકાશ અને પૃથ્વી. ઉપરિષ્ટાત્, ઉપરિ એ ૨–ઊર્ધ્વ, ઊંચુ, ઉપર. અધસ્તાત્ [illegible] (અધઃ) એ ૨–નીચે, હેઠળ. ॥ ૧૫૨૬ ॥

वर्जने त्वन्तरेणर्ते, हिरुङ् नाना पृथग् विना ।
साकं सत्रा समं सार्धममा सह कृतं स्वलम् ॥ १५२७ ॥
भवेत्वस्तु च किं तुल्याः, प्रेत्यामुत्र भवान्तरे ।
तूष्णीं तूष्णीकां जोषं च, मौने दिष्ट्या तु सम्मदे ॥१५२८॥
परितः सर्वतो विष्वक्, समन्तात् समन्ततः ।
पुरः पुरस्तात् पुरतोऽग्रतः प्रायस्तु भूमनि ॥ १५२९ ॥
साम्प्रतमधुनेदानीं, सम्प्रत्येतर्ह्यथाञ्जसा ।
द्राक् स्रागरं झटित्याशु, मङ्क्ष्वह्नाय च सत्वरम् ॥ १५३० ॥
सदा सनोऽनिशं शश्वत्, भूयोऽभीक्ष्णं पुनःपुनः ।
अस्तोन्मुखे सायं तु, दिनान्ते दिवसे दिवा ॥ १५३१ ॥
सहसैकपदे सद्योऽकस्मात् सपदि तत्क्षणे ।
चिराय चिररात्राय, चिरस्य च चिराच्चिरम् ॥ १५३२ ॥

અન્તરેણ, ઋતે હિરુક્ નાના પૃથક્ વિના એ ૬ વિના, સિવાય, બહાર સાકમ્ સત્રા સમમ્, સાર્ધમ્ અમા સહ એ ૬—સાથે. કૃતમ્, અલમ્ ॥ ૧૫૨૭ ॥ ભવતુ અસ્તુ, કિમ્ એ ૪—બસ, પર્યાપ્ત, સર્યું પ્રેત્ય અમુત્ર એ ૨—પરલોક જન્માન્તર તૂષ્ણીમ્ તૂષ્ણીકામ્ જોષમ્ એ ૩—મૌન. દિષ્ટ્યા [સમુપજોષમ્ શિ ૧૩૭]—અહોભાગ્ય, આનંદથી, સુખથી, ખુશીથી. ॥ ૧૫૨૮ ॥ પરિતઃ ચ સર્વતઃ ચ વિષ્વક્ સમન્તાત્ સમન્તતઃ ચ એ ૫—ચારે બાજુ સર્વ તરફ પુરઃ ચ પુરસ્તાત્ પુરતઃ ચ અગ્રતઃ ચ એ ૪—આગળ, અગાડી પ્રાયઃ ચ (ભૂમન્) એ ૧—બહુ કરીને. ॥ ૧૫૨૯ ॥ સામ્પ્રતમ્ અધુના ઇદાનીમ્ સમ્પ્રતિ, એતર્હિ એ ૫—હાલ, હમણાં અઞ્જસા દ્રાક્, સ્રાક્, અરમ્ ઝટિતિ, આશુ મઙ્ક્ષુ અહ્નાય સત્વરમ્ સપદિ એ ૯—જલદી ॥ ૧૫૩૦ ॥ સદા સના અનિશમ્ શશ્વત્ [સર્વદા, સન્તત્ સન્તતમ્ શિ ૧૩૭] એ ૪—હમેશાં, નિત્ય. ભૂયઃ ચ અભીક્ષ્ણમ્, પુનઃપુનઃ ચ અસકૃત્ મુહુઃ ચ એ ૫—વારંવાર સાયમ્—સાંજે દિવા—દિવસે. ॥ ૧૫૩૧ ॥ સહસા, એકપદે, સદ્યઃ ચ અકસ્માત્ સપદિ એ ૫–

चिरेण दीर्घकालार्थे, कदाचिज्जातु कर्हिचित् ।
दोषा नक्तमुषा रात्रौ, प्रगे प्रातरहर्मुखे ॥ १५२२ ॥
तिर्यगर्थे तिरः साचि, निष्फले तु वृथा मुधा ।
मृषा मिथ्याऽनृतेऽभ्यर्णे, समया निकषा हिरुक् ॥ १५२४ ॥
स्वं सुखे बलवत् सुठु, किमुतात्यतीव निर्भरे ।
प्राक् पुरो प्रथमे संवत्, वर्षे परस्पर मिथः ॥ १५२५ ॥
उषा निशान्तेऽल्पे किञ्चिद्, मनागीषच्च किञ्चन ।
आहो उताहो किमुत, वितर्के किं किमूत च ॥ १५२६ ॥
इतिह स्यात् संप्रदाये, हेतौ यत् तद् यतस्ततः ।
सम्बोधनेऽङ्ग भो प्याट् पाट्, हे है हंहो अरेऽयि रे ॥१५२७

ओછમ, [illegible] विराम विसाराज विरम विराद्, विरद् ॥ १५२२ ॥ चिरेण ने ६-लांबो वખત, कदा વખતથી कदाचित्, जातु, कर्हिचित् ने ३-કોઈ વખત दोषा नक्तम् उषा ने ३-રાત્રિ, प्रगे, प्रातर् ने २-सवार ॥ १५२३ ॥ तिरः साचि ने २ तिर्यक्, तीरछुं, वांकुं वृथा मुधा ने २-निष्फळ, [illegible] वृथा, मिथ्या ने २-असत्य, ખોટું समया निकषा, हिरुक् ने ३-समीપે, પાસે, નજીક ॥ १५२४ ॥ स्वं सुख, [illegible] बलवत् सुठु, किमुत, अतीव [सु, अति लि १३८] ने ४-अति, अतिशय [illegible] पुरा ने २-पूर्वे-प्रथम આરંભમાં, પહેલાં संवत्-वर्षे मिथः 'स्'-परस्पर ॥१५२५॥ उषा-निशान्त, રાત્રિનો છેડો, પ્રાતઃકાળ, [illegible] किञ्चित् मनाक् ईषत् किञ्चन ने ४-थोडुं अल्प आहो उताहो किमुत, किम्, किमु उत ने ६-वितर्क [illegible] [illegible]–આ [illegible] ॥ १५२६ ॥ इतिह-परंपराथी चालेल ઉપદેશ, संप्रदाय यत् तद्, यतः 'तः' ततः 'तः' [लिङ्, तेन लि १३८] ने ४-हेतु, કારણ તેથી, तेथी. अङ्ग भो 'ह' [illegible] पाट् हे, है, हंहो अरे अयि रे-अरे [[illegible]

---

१ भरेरे ।—माह

श्रौषट् वौषट् वषट् स्वाहा, स्वधा देवहविर्दुतौ ।
रहस्युपांशु मध्येऽन्तरन्तरेणान्तरेऽन्तरा ॥ १५३८ ॥

प्रादुराविः प्रकाशे स्यादभावे त्वं न नो नहि ।
हठे प्रसह्य मा मास्म, वारणेऽलमदर्शने ॥ १५३९ ॥

अकामानुमतौ कामं, स्यादों ओं परमं मत ।
कच्चिदिष्टपरिप्रश्नेऽसाकल्ये 'नूनं' च निश्चये ॥ १५४० ॥

दिवाऽह्नीत्यथ ह्यः स्यादतीतेऽह्नि श्व एष्यति ।
नीचैरल्पे महत्युच्चैः, सत्त्वेऽस्ति दुष्ठु निन्दने ॥ १५४१ ॥

[१५३८] ए १०-संबोधन अर्थमां छे । ॥१५३७॥ [आ ठिकाणे विक्रम संवत १४३३ वैशाख वद एकमने दिवसे श्रीमान जिनदेव सूरीश्वरजी महाराजे अवचूरी पूर्ण करी छे] [१५३८] श्रौषट् वौषट् वषट् स्वाहा स्वधा ए ५-देवोने हवि आपवामां वपराय छे (पितृदानमां स्वधा वपराय छे—स्वाहा देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यः) उपांशु-रहस्य, गुप्त अन्तः र् अन्तरेण अन्तरे अन्तरा ए ४ मध्ये, वचमां, अंदर ॥१५३८॥ प्रादुः र् आविः र् ए २-प्रकट, खुल्लुं, प्रकाश. न नो नहि ए ४-अभाव, निषेध, ना, नहि. प्रसह्य-बलात्कारथी, हठथी. मा, मास्म ए २-वारण-निषेध नहि, मा. अलम्-अदर्शन ॥१५३९॥ कामम्-पहेली इच्छा न होय अने पछीथी स्वीकार करवो, इच्छा विना अनुमति आपवी. ओम् आम् परमम् ए ३-स्वीकार. कच्चित्-इष्ट प्रश्न जणावनार-हा, कच्चित्-इष्ट प्रश्न जणावनार, इष्ट अर्थने प्रश्न असाकल्य. नूनम् ए २-निश्चय. ॥१५४०॥ दिवा ए-अहार. ह्यः ए-अनन्तर गयेलो दिवस, गई काले. श्वः ए-अनन्तर आवतो दिवस, आवती काले. नीचैः ए-अल्प, नानुं, नीचुं. उच्चैः ए-मोटुं, ऊंचुं. अस्ति सत्ता-होवापणुं. दुष्ठु-निन्दा अर्थमां, निन्दा. ॥१५४१॥

नर्तुच स्यात् विरोधोक्तौ, पक्षान्तरे तु चेद् यदि ।
देवैर्मन्ये स्मरे स्वार्के, रोपोकाद्यु' नवौ नमः ॥ १५४२ ॥

इति श्रीस्वपरसमयपारावारपारीण शब्दावतार
कलिकालसर्वज्ञाचार्यपुङ्गवश्रीहेमचन्द्र
सूरीश्वरविरचिताभिधानचिन्तामणि-
नाममालायां सामान्यकाण्डः
षष्ठः समाप्तः ॥ ६ ॥

નનુચ-નિરુદ્ધ બીજું ચેદ્ યદિ એ ૨-બીજો પક્ષ કરવામાં, એ. શ્રી [illegible] ભા, બીજું અર્થાત્-પહેલા. તથ્ શેષ હોવાનું વચન બતાવ નાર નમ [illegible] નમસ્કાર [નામમ્-અનુકંપાનું બતાવનાર. વિદ્ [illegible] એ ૨ હદ, અધ્યાત્મ બતાવનાર ॥ ૧૯૯ ॥ હુ. વિ [illegible] એ ૧ પાદપૂરણમાં વપરાય છે. હુ, વતિ એ ૨-પૂજનમાં, ભેદ અર્થમાં. વદ્, વા, વધ, વ્યા, વ્ય એવમ્ એ ૧-સામ્ય અર્થમાં, સરખાપણું બતાવનાર. અહો હી એ ૨-વિસ્મય બતાવનાર-આશ્ચર્ય ! ॥ ૨ ॥ એવમ્ તુ [illegible] ર વા પણ ઇતિ એ ૧-નિશ્ચય અર્થ બતાવનાર અમ્-પ્રશ્નાર્થ બતાવનાર પ્રાક્-પૂર્વ કાળમાં, પહેલાં જ્યદા નનુમ એ ૨-નિશ્ચયાર્થે, યથાર્થ અર્થ બતાવનાર ॥ ૨ ૧ ॥ અત [illegible] એથી એ માટે. મહા [illegible] ફરીથી આરંભ બતાવનાર અથ થીજે. સુ-પ્રશંસાર્થે, સાર [illegible] એ ૨-આવતી કાલે પરમ દિવસે ॥ ૨૦૨ ॥ ઘ્વ-આજે આજનો દિવસ પર્યુષા [illegible] -પૂર્વ દિવસે. આદિપદથી ઘવરેદ્યુઃ [illegible] આવતે દિવસે. અપરદ્યુ [illegible] -બીજા દિવસે. અપરદ્યુ [illegible] -બીજે દિવસે. અન્યેદ્યુ [illegible] બીજા દિવસે. અન્યતરેદ્યુ [illegible] બેમાંથી એક દિવસે. ઇતરેદ્યુ [illegible] બીજા દિવસે, વગેરે શબ્દો સમજવા. [illegible] સમાન દિવસે, તેજ દિવસે. પરશ્વ-બીજા દિવસે. ॥ ૨ ૩ ॥ ઉભયદ્યુ [illegible] ઉભયેદ્યુ [illegible] એ ૨-બંને દિવસે. યુગપદ્ એકદા એ ૨-એક સમયે. તદાનીમ્ તદા, તર્હિ એ ૩-ત્યારે તે સમયે. યદા, યર્હિ એ

२-અધરે અન્યદા, એકદા એ २-બીજે વખતે, એક વખતે ॥ २ ४ ॥ પરુત્-પરાર, ગયું વર્ષ. પરારિ-ગઈ સાલની આગલી સાલ, પરાર. ऐषमः સ્ આ ચાલુ વર્ષ. अन्यथा इतरथा એ २-બીજી રીતે. कथम्-કેવી રીતે इत्थम्-એ પ્રમાણે, એમ यथा-જેમ, જે પ્રમાણે. तथा-તેમ તે પ્રમાણે. ॥ २ ५ ॥ द्विधा, द्वेधा એ २-બે પ્રકારે त्रिधा त्रेधा એ २-ત્રણ પ્રકારે चतुर्धा-ચાર પ્રકારે द्वैधम्-બે પ્રકારે એ રીતે વગેરે द्विः स्-બે વાર त्रिः स्-ત્રણ વાર. चतुः स्-ચાર વાર. पञ्चकृत्वः स्-પાંચ વાર, વગેરે. ॥ २ ६ ॥ प्राक् उदक् प्रत्यक् વગેરે દિશાવાચક શબ્દો ૧. દિશા, ૨ દેશ, ૩ કાળ એ ત્રણે અર્થમાં વપરાય છે (જેમ પૂર્વદિશા, પૂર્વદેશ અને પૂર્વકાળ) અવ્યયો અનંત હોવાથી અહીં થોડા આપ્યા છે ॥ २०७ ॥ આટલાં જ અવ્યયો છે તેની ગણતરી નથી, તેથી કાર્ય પ્રસંગે વારંવાર આ અવ્યયો (નિપાતથી) બને છે ॥ २ ८ ॥] ॥ १५४२ ॥

इति श्रीतपोगच्छाधिपति-श्रीकदम्बगिरिप्रमुखानेकतीर्थोद्धारक-शासन
सम्राट्-सर्वतन्त्रस्वतन्त्राचार्यमहाराजश्रीविजयनेमिसूरीश्वर-पट्टालङ्कार
समयज्ञ-शान्तमूर्ति-श्रीमदाचार्यवर्यश्रीविजयविज्ञानसूरीश्वर
पट्टधरसिद्धान्तमहोदधि प्राकृतविद्विशारदाचार्य-
श्रीविजयकस्तूरसूरिणा गौर्जर्यां विरचितायां
चन्द्रोदयाभिधटीकायां सामान्यकाण्डः
षष्ठः समाप्तः ॥ ६ ॥

१ परिशिष्टम्

॥ ॐ अर्हं ॥

आचार्यश्रीहेमचन्द्रसूरीश्वरविरचिता

शेषनाममाला ।

अथ प्रथमः काण्डः शेषः प्रारभ्यते ।

प्रणिपत्यार्हतः सिद्ध-साङ्गशब्दानुशासनः ।
शेषाख्यनाममालाया, नामानि प्रतनोम्यहम् ॥ १ ॥
निर्वाणे स्यात् सितिमार्ग', शान्तिर्नैभिन्त्यमन्तिकः ।
शिष्ये छात्रो मतो मैध्य, काम्य शेफस्वर्जते ॥ २ ॥

इति शेषनाममालायां देवाधिदेवकाण्डः प्रथमः ।

अथ द्वितीयः काण्डः शेषः प्रारभ्यते ।

फलोदयो मेरुपृष्ठं, वासवावासवैजिकौ ।
दिदिविर्द्योदिविर्युश्च, दिवं च स्वर्गवाचकाः ॥ ३ ॥
निलिम्पाः कामरूपाश्च, साध्या' सोमोभिराधुपः ।
पूजिता मर्त्यमहिता', सुबाला बाधुमा सुराः ॥ ४ ॥
प्रादश्नाका वसवोऽष्टौ, विश्वेदेवास्त्रयोदश ।
षट्त्रिंशत् तुषिताश्च, षष्टिरामास्वरा अपि ॥ ५ ॥
षट्त्रिंशदधिके माहाराजिकाश्च शते उभे ।
रुद्रा एकादशैकोनपञ्चाशद् वायवोऽमरे ॥ ६ ॥

पूजिता मर्त्ये । मनागः सुरा ॥ ४ ॥ भिषणा ॥ ५ ॥ वायवोऽपि च— पु ॥ ६ ॥

चतुर्दश तु वैकुण्ठाः, सुशर्माणः पुनर्दश ।
साध्याश्च द्वादशेत्याद्या, विज्ञेया गणदेवताः ॥ ७ ॥
सूर्ये वाजी लोकबन्धुर्मनिर्मिर्मानुकेश्वरः ।
सहस्राङ्गो दिवापुष्टः कालसूत् रात्रिनाशनः ॥ ८ ॥
वेपी सदागतिः पीहिः, सांवत्सररथः कपिः ।
दर्शीनः पुष्करो मैत्रा, बहुरूपश्च कर्मसुक् ॥ ९ ॥
वेदोदयः सलिलस्क, प्रत्यूषार्थ सुरासुतः ।
लोकप्रकाशनः पीथो, अगदीपोऽम्बुतस्करः ॥ १० ॥

[अभिधानमूलश्लोकाङ्काः ९५-९८]

अरुणे विपुलस्कन्धो, महासारथिराश्मनः ।
चन्द्रस्तु मांसपो-राज्ञो', सुधांशुः श्वेतवाहनः ॥ ११ ॥
धर्मः सुप्रो रार्मराज्ञो, पवतः कुशिकाग्रजः
मूढगराशैषीगमः, तपैसः शर्षेतो धुर्यः ॥ १२ ॥
स्कन्दः स्वसिन्धुः सिन्धुस्थः, भविष्ठरमयस्तथा ।
आत्मप्रपमसः पीतुः, क्षेत्रुः पर्वरिपिष्ठिदो ॥ १३ ॥
परिस्वा पुनना नमिषन्दिरः खेटुरेकभूः ।
भौमे व्योमोल्मुकैकाक्षौ गीष्पतिस्तु महामतिः ॥ १४ ॥
मत्स्योः प्रचण्डौ वाग् वाग्मी, गौरो दीधितिगीरथौ ।
शुक्रे मृगुः धनौ षेद्गुः, भुवकर्मा महाग्रहः ॥ १५ ॥

यामिमि ॥ ० मी सर्वे पमिठो—हु ॥ १० ॥ रम्न पमिन्दु ॥ ११ ॥
पट ॥ १५ ॥

धूर्तभवोऽनुव' कोलो, प्रमर्ण्यश्च यमे सिर्रिः ।
क्रूरात्मा पाप राहौ, स्यादुपराग उपप्लवः ॥ १६ ॥
केतावूर्ध्वकचो ज्योतीरथग्रहाश्रयौ ध्रुव ।
अगस्त्ये विन्ध्यकूटः स्यात्, दक्षिणाशारतिर्मुनि ॥ १७ ॥
सत्याग्निर्वारुणिः काथिस्तपैन' कलशीसुतः ।
व्युष्ट निशात्ययगोसर्गौ निशि चक्रमेदिनी ॥ १८ ॥
निषद्वरी निशीथ्या निर्रे, घोरा वासरकन्यका ।
घर्तांक्षी राक्षसी याम्या, पूर्वार्षिस्तमसी तमिः ॥ १९ ॥
शार्वरी यामिनी नक्ता, चेष्टीथी पांसुरा उषा' ।
दिनात्यय' प्रदोषे स्यात्, ध्वान्ते ह्वो रजोबलम् ॥ २० ॥

[अभि मूलश्लोकाङ्काः १०२-१४३]

रात्रिरागो नीलपङ्को, दिनान्ध दिनकमरः ।
सर्परागो निशावर्म, पिपेन्द्रुतिर्दिगम्बर' ॥ २१ ॥
पक्षः कृष्ण' सितो द्वेधा, कृष्णो' निशाह्वयोऽपरः ।
शुक्लो दिवाह्वयः पूर्वो, मासे वर्षांशको' भवेत् ॥ २२ ॥
पर्वकोशी दिनैमल', फल्गुनालश्च फाल्गुने ।
चैत्रे मोहनिकः कामसखश्च फाल्गुनानुजः ॥ २३ ॥
वैशाखश्च तपस्कारो ज्येष्ठमास तु खरकोमलः ।
ज्येष्ठामूलीय इति च, कार्त्तिके सैरिकौमुदौ ॥ २४ ॥

कोले ॥ १६ ॥ कलशीसुत ॥ १ ॥ स्याग्नि –पु स्याग्नि –सु ॥ १९ ॥ पांसुरा उषा ॥ ॥ निशावर्म ॥ २१ ॥ वर्षांशके पु ॥ २२ ॥ फाल्गुनालश्च ॥ २३ ॥ वैशाखे तपिकरो–सु । सैर-कौमुदी–पु ॥ २४ ॥

हिमागमस्तु हेमन्ते, वसन्ते पिकबान्धवः ।
पुष्पसाधारणश्चापि, ग्रीष्मे तूष्मागमो मतः ॥ २५ ॥
घोरघोर-पेचौ वर्षे तु, मेघसुपिर्दुर्गोदकः ।
कालग्रन्थिर्मस्सिमठः, संवत्सर्वर्तुशारदौ ॥ २६ ॥
वत्स इद्वत्सर इडावत्सरः परीपित्त् ।
नक्षत्रवर्त्मनि पुनर्ब्रह्मनेमिर्नमोऽम्बटी ॥ २७ ॥
छायापथम मेघ तु, व्योमधूमो नभोध्वजः ।
गडयित्नुर्गर्दयित्नुर्धर्मसिवारिवाहनः ॥ २८ ॥
वर्षमालोऽप्यथासारे, धारासम्पात इत्यपि ।
करकेऽम्बुघनो मेघकफो मेघास्थिमिञ्जिका ॥ २९ ॥
बीजोदकं तोयडिम्भो, वर्षावीजमिरावरम् ।
यथाऽपरेऽवरा पूर्वा, परा पूर्वेतरौ तथा ॥ ३० ॥

[अभि मूलश्लोकाङ्काः १४५–२११]

यथोत्तरेत्तराऽपाची, तथाऽपाचीतरोत्तरा ।
इन्द्रे तु सदिरो नेरी, श्रीपतिर्विश्वपतिर्भयः ॥ ३१ ॥
गीरारम्भन्दी नन्दीको वरोणो देवदुन्दुभिः ।
विमोन्मथ हरिर्मान्, धार्मनिमिरसैन्महा ॥ ३२ ॥
सपीतिर्मिहिरो वज्रदक्षिणो वसुनोऽपि च ।
स्यात् पौलोम्यां तु वज्राणी, चारुधारा शचीवरी ॥ ३३ ॥

नभो मही ॥ १ ॥ गडयित्नुर्गर्दयित्नुर्धर्मसि ॥ २ ॥ मेघास्थिमिञ्जिका ॥ २९ ॥ स्थिरो नेरी ॥ ३१ ॥ वसुनोऽपि च । चारुधारा–शु ॥ ३३ ॥

महेन्द्राणी परिपूर्णसहस्रचन्द्रवत्यपि ।
जयन्ते यागसन्तानो, वृषभो हरेर्हये ॥ २४ ॥
मातलौ हर्यङ्कप सारथिरावणे मदाम्बरः ।
सदादानो मकरङ्कुः, पुरे सौन्द्रे सुदर्शनम् ॥ २५ ॥
नासिक्ययोस्तु नासत्यदस्रौ प्रवरवाहनौ ।
गदान्तकौ यमवहौ, यमे तु यमुनाग्रज ॥ २६ ॥
महोत्सवः पुराणान्तः, कालकूटोऽपि राक्षसे ।
पलप्रियः सुसापुत्रः, कर्बुरो नरविप्लवः ॥ २७ ॥
मलिनो दनुपः क्षुद्रविपुरो वसुलोहितः ।
ठर्दुरः स्वर्णसंभारो, रक्तग्रीवः प्रचीहिकः ॥ २८ ॥
सप्यामलो रात्रिबलस्त्रिशिरा समितीपदः ।
वरुणे तु प्रतीचीशो, दुन्दुभ्युरामसंवृतः ॥ २९ ॥
धनदे निधनाक्ष सान्महासत्त्वः प्रमोदितः ।
रत्नगर्भ उत्तराशाधिपतिः सत्यसङ्गर ॥ ४० ॥

[अभि मूलश्लोकाङ्क १८७ १९]

धनकेलिः सुप्रसन्न, परिविष्टोऽजन पुनः ।
वसुप्रभा वसुसारा, शङ्कर नन्दिवर्धनः ॥ ४१ ॥
बहुरूपः सुप्रसादो, मिहिराम्भोऽम्बराश्रित ।
कपर्दीशो गुर्णगुरुर्भगनेत्रान्तकः शिवः ॥ ४२ ॥

सामसन्तान–स ॥ सप्तास्रो ॥ १४ ॥ मदाम्बरः ॥ १५ ॥ महाबलौ ॥ १६ ॥ सप्तपुत्र ॥ १७ ॥ मलिनो दनुप । क्षुद्रपुरो वसुलोहित । ठर्दुरः ॥ १८ ॥ परिविष्टः ॥ ४१ ॥

परिर्घाहो दशेबाहुः, सुमेगोऽनेकलोचनः ।
गोपालो वरोऽदोऽहिर्पदः पांसुचन्दनः ॥ ४३ ॥
स्टेकन्मन्देरमपिर्नेयशकिर्महोन्मिकः ।
कोपेवासी देवधन्वा, पिनाकोऽपर्वेखन ॥ ४४ ॥
उन्मत्तवेषः खेचरः, सिरोहो धर्मवाहनः ।
महाधन्वो गहिनेशः श्रीवेदांशो नृपेटनः ॥ ४५ ॥
महोनादो नराधारो, भृरिरक्षवृषोत्तमः ।
क्रोटी क्रोटीहोऽर्धकूटः, समिरो धूम्रयोगिनो ॥ ४६ ॥
उद्धेन्दो कपितः कीलो, कटोपरार्धाम्पयी ।
सप्योनाम्नी रेरिहाणः, संकुम कपिलोऽञ्जनः ॥ ४७ ॥
कपोतोगिरवनेलो, दिवोभिपरमोऽस्तौद ।
वगोस्तम्ब कर्पोयः, फेमृतीदत्तीता ॥ ४८ ॥
गातेमी कौशिकी कृष्णा, तामसी बाभ्रवी चपा ।
कालरात्रिर्महामाया, भ्रामरी यादवी वैरा ॥ ४९ ॥
बर्हिर्ध्वजा शूलधरा, परमब्रह्मचारिणी ।
ममोघा विन्ध्यनिलया, षष्ठी कान्तारवासिनी ॥ ५० ॥
[अमि मूलश्लोकाङ्काः १९०-२०५]
चौङ्कुली कदरीगोमा, वरेदा कृष्णपिङ्गला ।
दीपवतीन्द्रभगिनी, प्रगेरमा रेवती तथा ॥ ५१ ॥
महाविद्या सिनीवाली रक्तदन्तैकचोटला ।
एकपर्णा वदुर्दैवा, नन्दपुत्री महोदया ॥ ५२ ॥

[illegible] । १ ॥ महाभुज—३ । [illegible] ॥ [illegible] ।
[illegible] । [illegible] । [illegible] ॥ [illegible] —३ ॥ ४ ॥

मद्रकाली महाकाली, योगिनी गणनायिका ।
हासी मीमी प्रकृष्मींग्डी, गदिनी बार्लेपी हिमी ॥ ५३ ॥
अनन्ता विर्मया क्षेमी, मानिस्तोका कुवीवती ।
चारणा च पितृगणा, स्कन्दमाता धनौजनी ॥ ५४ ॥
गान्धेर्वी कर्बुरी गार्गी, सावित्री ब्रह्मचारिणी ।
कोटिभीमन्दराभासा, कञ्ची मत्स्यपाणिनी ॥ ५५ ॥
कार्लायनी विभ्रलाक्षी, किरीटी गोप्लोद्भवा ।
एकानसी नारायणी, श्वेता शाकम्भरीश्वरी ॥ ५६ ॥
प्रश्निपर्णिकी हुम्बा च, नीलस्त्रोपचारिणी ।
आर्टीदृशमुखा पौत्री, शिवदूती धर्मसमा ॥ ५७ ॥
सुनन्दा विकला लम्बा, जयन्ती नैकृता इला ।
पिलिङ्गा नन्दिनी नन्दा, नन्दयन्ती निरञ्जना ॥ ५८ ॥
कालज्वरी घोरमुखी, विकराला करालिका ।
विरजा: पुरला भैरी, भद्रपुत्री कुलेश्वरी ॥ ५९ ॥
केन्मी कालदमनी, दर्दुरा कुलदेवता ।
रौद्री कुन्त्री महारौद्री, कालरूमा महानिशा ॥ ६० ॥

[अमि० मूलस्तोत्राष्ट्रा २ ५]

बलदेवस्वसा पुत्री, हीरी क्षेमङ्करी प्रभा ।
मारी हैमवती चापि, गोला शिखरवासिनी ॥ ६१ ॥

कालायमध-स । गविकी वारुषी ॥ ५३ ॥ मम्बती कवरी ॥ ५५ ॥ एका- नसा पु ॥५६॥ मतवी नन्दा ॥ ५८ ॥ कुपुरी-स । ययुरी । वालरामी- ॥ ६ ॥

चामुण्डायां महाश्वेता, चण्डमुण्डाऽप्ययाऽम्बुगे ।
पृश्निगर्भः पृश्निशृङ्गो, त्रिवेदीत्रिसिर्षोत्तुङ्गः ॥ ६२ ॥

हस्तिमल्लो विषाणान्त', स्कन्दे तु करवीरकः ।
सिद्धसनो पर्जन्यो, पाठकपौ दिगम्बरः ॥ ६३ ॥

भृङ्गी तु चर्मी प्रमथा तु, क्षेत्रज्ञः पुरुषः मेनव् ।
नारायण तीर्थपादः, पुण्यश्लोको वसिन्दमः ॥ ६४ ॥

उरुक्रमोरुगाया च, उमोर्मा मर्त्यपाऽपि वा ।
उदारबिलवोपर्णः, सुमेधा पांसुमालिकः ॥ ६५ ॥

पर्शुस्पृशो नवस्पृशो, नवमौक्ति पैङ्गजित् ।
हर्यक्षमूढः श्वेतको, दशावतार पैकारक ॥ ६६ ॥

हिरण्यकेशः सोमोऽतिरिक्तभामा त्रिककुद् त्रिपाद् ।
मानवीरः परोविद्', पृश्निगर्भोऽपरोवित' ॥ ६७ ॥

हिरण्यनाभः श्रीगर्भो, ध्रुवोऽम्साः सर्वसिद्धि ।
ऊर्ध्वकर्मा यशोधरा, धर्मनिमिरसंयुतः ॥ ६८ ॥

पुरुषा योनिर्गिरिशश्च, सर्पास्यः वैसिद्धाऽविती ।
धर्मोत्कृष्टो वरीयाद्, भीष्मो वायुवाहनः ॥ ६९ ॥

वर्धमानवर्धुरोश्नो, वैसिद्धपुरन्धयः ।
कपिलो महाकपिलः, सुपिणः सैमितिञ्जयः ॥ ७ ॥

[अभि० मूलश्लोकाः २०५-२१९]

करवारण–पु ॥ ६१ ॥ स्कन्द पु. ॥ ६ ॥ कल्पमोस्पती च । मर्त्यापि च ॥ ६५ ॥ कपिल पुमेन स्वतिन्त ॥ ॥

ऋतुधामा वसुर्भद्रो, बहुरूपो महाक्रमः ।
विधाता श्रीवर एकशृङ्गो, वृषाह्वः शुचिश्रवोऽधोक्षजः ॥ ७१ ॥

रन्तिदेवः सिन्धुवृषो, जितमन्युर्वृकोदरः ।
बहुशृङ्गो रैवबाहु, पुष्पहासो महातपाः ॥ ७२ ॥

लोकनाभः पद्मनाभो, धर्मनाभः पराक्रमः ।
पद्महासो महाहंस, पद्मगर्भः सुरोत्तम ॥ ७३ ॥

शितवीरो महामायो मणिनाभः मरीसृपः ।
इन्दिराङ्कोऽम्भोधिसुतो धन्वी, सुधन्वा विश्वसृक् स्थिरः ॥ ७४ ॥

शतानन्दः सर्वमापि, यवनारिः प्रमर्दनः ।
यमनमिल्लोहिताक्ष, एकपाद् विपर्वः कपि ॥ ७५ ॥

एकशृङ्गो धर्मकील, श्रीसन्दः शिवकीर्तनः ।
शङ्कुवेशः भीमराहः, सदायोगी सुधामुनः ॥ ७६ ॥

बलभद्रे तु मद्राङ्गः, फाल्गो गुप्तचरो बली ।
प्रलापी मद्यचलनः, पौरं क्षेपाहिर्नामभृत् ॥ ७७ ॥

लक्ष्म्यां तु मर्मरी विष्णुशक्ति क्षीराब्धिमानुषी ।
कामे तु यौवनोद्भवः, शिखिमृत्युर्महोत्सव ॥ ७८ ॥

धर्मान्तकः सर्वधन्वी, गर्गरस्तु प्रकर्षकः ।
मनोदाही मथनश्च, गरुडस्तु विषापहः ॥ ७९ ॥

ऋतुधामा—पु । भव्यधामा—मु । वसुभद्रो बहुरूपो ॥ ७१ ॥ यमलार्जुनभिल्लोहि-ताक्ष ॥ ७५ ॥ गुप्तचरो बली । मद्यचलन—मद्यबलन ॥ ७७ ॥

पयिर्मिहो महायक्षो, महोरगो विडालकः ।
उग्रशीर्षः स्वर्गुरुम्', सिंहानीहोऽहिर्देवदु च स' ॥ ८ ॥

[अभि मूलश्लोकाङ्काः २१९-२३१]

बुद्धे तु भगवान् योगी, बुधो विज्ञानदेशन' ।
महासत्त्वो लोकनाथो, बोधिरर्हन् सुनिश्चित' ॥ ८१ ॥
गुणाब्धिर्विगतद्वन्द्वो, वचने स्यात् तु वेल्लितम् ।
उपक्षेपोक्तमपिताभिधानगदितानि च ॥ ८२ ॥
बुवौ हुङ्कारकाऽङ्कारी, चण्डालानां तु वल्लकी ।
कण्ठेवीणा कुशीसा च, कङ्कारी किन्नेरी तथा ॥ ८३ ॥
मारिका सुखोपी चाप, दर्दरे कलशीमुखः ।
सप्तकोणो कम्बलक, मनो पञ्चविशेषौ ॥ ८४ ॥
मृदङ्गाय मृदङ्गम, मुरजस्यालेमर्दकः ।
कमला तु कुम्भासो स्यात्, पञ्चकोलाहला च सा ॥ ८५ ॥
सर्वप्रतिबोधार्थे, दुर्गेड-वुरुक्कयुग्मौ ।
देवतार्चनहर्षे तु, धूमलो वल्लिरित्यपि ॥ ८६ ॥
शुष्पक मृतपात्रायां, मातृले प्रियवादिका ।
रणोपमे सर्वसुरो, चापमेदास्तमाऽम्परे ॥ ८७ ॥
डिण्डिमो भेरीरो मर्दुस्तिमिका किरिकिचिका ।
सर्षिका टङ्कुरी वेष्मा, कलापुरादयोऽपि च ॥ ८८ ॥

कण्ठवीण कसुकप-उ । कसुकस्-स ॥ ॥ हुङ्कार-काऽङ्कारी चण्डा-
लानां तु । कङ्कारी किन्नरी ॥ ८३ ॥ सप्तर्क, सप्ती । सप्त-किन्नरी ॥ ८४ ॥
तापमर्दन ॥ ८५ ॥ मार्के मिम ॥ ८७ ॥ मार्दिस्तिमिका । टङ्किरा टङ्कुरी ॥ ८ ॥

मयष्टुर तु वर्मरमोमील मौष्टुरं तथा ।
आमये फुल्लक मोहो', पीत्यं लोतस्तु रुगजले' ॥ ८९ ॥
निष्पाव्यां रोमसी शुभ्रे, सुप्याप: सुखस्तुतिश्च ।
आस्मरगृहने पार्श्वफटिकाऽप्यष्टोरिका ॥ ९० ॥
गुरुबोलिका ऽथ धननार स्यात् पींजदर्शक:' ।
पूल्ये मरेटको मधुर, प्रयोत्यः पूज्यनामतः ॥ ९१ ॥

[अभि० मूलश्लोकाङ्का: २१२-२३६]

इति शेषनाममालायां देवकाण्डो द्वितीयः ॥ २ ॥

॥ अथ तृतीयकाण्डशेषः प्रारभ्यते ॥

अथ प्रवीण धुर्त्रद्यो, नदीष्णो निष्ण इत्यपि ।
छेकालछेकिलौ छेके, फाइलोऽस्फुटभाषिणि ॥ ९२ ॥
मूके मरकेलो मूर्खे, तनेडो नामवर्जित ।
परतन्त्रे वशोऽप्यनोवशीनोऽप्यथ दुर्गते ॥ ९३ ॥
ठुक्रो दीनश्च नीचश्च, मौटिस्तु गणिकासुतौ ।
प्रेस्तु-प्रर्थौ तु चकित ऽथ छुद्र-प्रसेलौ खले ॥ ९४ ॥
चौरे तु चोरडो गत्रिचरो यात्मा तु मित्वा ।
अभिपत्तिर्मार्गणौ च, पुत्रायां धुवाधुवौ ॥ ९५ ॥
मत्कुन्मन्डे तु प्रस्तोत-प्रसवाऽऽस्फोर्तनाऽऽसेवाः ।
अपूपे पौरिस्तोलो ऽथ, करम्भो दधिसक्तुषु ॥ ९६ ॥
इण्डेरिका तु वटिका, शष्कुली तार्पकोटिका ।
पर्पटोस्तु मर्मरोला, घृतान्डी तु घृतौपमी ॥ ९७ ॥

पीतम् ॥ ८९ ॥ तत-नीतम् मूर्खे-पु ॥ ९१ ॥ पारका-पु ॥ ९३ ॥ घृतोपम्यी ॥ ९७ ॥

समिताखण्डाज्यकृतो, मोदको लड्डुकश्च सः ।
एलामरिचादियुतः, स पुनः सिंहकेसरः ॥ ९८ ॥
सामेषु मरेल्लोपूपलटिकपरिघोरकाः ।
दुग्धे पोस्यं बालमास्यं, क्षीरनीय रसोत्तमम् ॥ ९९ ॥
मरं गव्यं मधुन्यष्ट, पारोष्यं तु पयोऽमृतम् ।
दधि भीषनमङ्गल्यं, तक्रं कालरसारिष्ये ॥ १०० ॥

[अमि मूलस्वाद्वादा—२४२ ५०९]

मैरेयोऽर्थं परमरसः, इक्ष्वापामिपुते पुनः ।
गुडाम्बु मधुरा चाय, साता इक्षुरसोद्भवः ॥ १०१ ॥
मरिचे तु ब्राह्मवर्त्त, मरीचं वल्लितं तथा ।
पिप्पल्यामूषणा शौण्डी, चपला तीक्ष्णतण्डुला ॥ १०२ ॥
उपणा तण्डुलफल्या, कोला च कृष्णतण्डुला ।
क्षीर जीरकमरंगी, हिङ्गौ तु भूतनाशनम् ॥ १०३ ॥
मगूढगन्धमत्युग्रं, लिप्या तोलसमलम्पटी ।
सोठो लिप्सा तु पनोपा, कपितीक्ष्णा च कामना ॥ १ ४ ॥
पूजा त्वर्पचितिरच, चिपिटो नम्रनासिके ।
पङ्गुरुतु पीठसर्पी, किरातस्त्वल्पवर्ष्मणि ॥ १ ५ ॥
मर्षे हंसोऽनाडमूकस्त्वन्धे स्युर्म्लस्तरपोष्ठस ।
पिते पलाशिः पसलरः स्वादविरचक्ष ॥ १०६ ॥

मत्स्ये मृग ॥ ९९ ॥ मरीच चलित तथा । ⁻पीतला पीन्ती ॥ १ २ ॥
पीतला तण्डु० ॥ १ ३ ॥

कफे शिङ्घानकः खेटः, स्यात् कुण्डे तु कुपदः ।
पौरिमित्तोऽप्य कर्पसा, करमोऽक्षरजीविनि ॥ १०७ ॥
समे समर्थोऽलभूष्णुः, पदातपदगा समौ ।
ताम्बूलमालिकोडाह, वरयात्रा तु दौन्दुभी ॥ १०८ ॥
गोपाली वर्णकि शान्तियात्रा वरनिमन्त्रणे ।
स्यादिन्द्राणीमह हेलिर्वधूमङ्गलध्वनि ॥ १०९ ॥
स्यात् तु स्वस्त्ययनं पूर्ण-कलश मङ्गलाह्निकम् ।
मौक्तिक मङ्गलस्नान, धारिपक्षवारिणा ॥ ११० ॥
[अभि० मूलश्लोकाङ्काः ४०९ ५१८]
हस्तलेप तु करण, हस्तेवच तु पीडनम् ।
वप्छेदे समवभ्रमो, धूलिभक्ते तु वार्तिकम् ॥ १११ ॥
कुलटायां तु कुम्भकी, च धुरा कलकूणिका ।
धर्षणी लाम्छेनी खण्डशीला मर्दननालिका ॥ ११२ ॥
त्रिलोचना मनोहारी, पोलिः सम्मधुपोपिति ।
श्रमणायां मिक्षुणी स्यात्, वेश्यायां तु खंगालिका ॥ ११३ ॥
वारवाणि क्षमलेखा, क्षुद्रा चेट्या गणरुका ।
पदका कुम्भदासी च, पुत्रे तु कुलधारकः ॥ ११४ ॥
स दोयादो द्वितीयश्च, पुत्र्यां धीदा ममधुका ।
देहसंचारिणी चाप्यपत्यं सन्तानमन्वती ॥ ११५ ॥
नप्ता तु दुहितुः पुत्र, स्यात् कनिष्ठे तु कन्यम ।
ज्येष्ठभगिन्यां तु वीरभवन्ती स्यात् तु नर्मणि ॥ ११६ ॥

कफे सिंहाणक ॥ १०७ ॥ गायनिर्माता ॥ १०९ ॥ मान्त्रिक मङ्गल ॥ ११० ॥

सुखोत्सवो रागरेखो, विनोदोऽपि किलोऽपि च ।
केप्यो केनिको रेतोधाखाटे योनी तु माधरि ॥ ११७ ॥

देह सिर्न प्रजेनुकमनुाशस फलंजकम् ।
व्याधिस्थानं च देहेकदेशे गोत्रं कथे पुनः ॥ ११८ ॥

कुमिनो केशिकाश्रोऽज्ञो, धम्मिल्ल मौलिजूटकौ ।
केबरी तु कबरी स्यात्, प्रसोम्यो विशदे कच ॥ ११९ ॥

मुखे दन्तोल्यखेरं, धनं धरं घेनोपमम् ।
कर्मप्रोन्वस्तु धारा स्यात्, कर्ममूलं तु शीलकम् ॥ १२ ॥
[अपि मूकसोपादा ५१८ ५७]

अक्षिम रूपग्राहो देहदीपो नासा तु गन्धवद् ।
नेसा मन्धवहा नस्या, नासिक्यं गन्धनासिका ॥ १२१ ॥

ओष्ठे तु दशनोच्छिष्टो, रसालेपी च दन्तच्छदम् ।
श्मश्रुणि व्यञ्जनं कोर्चे, दन्ते मुखखुरः खरुः ॥ १२२ ॥

लोलजिह्वा तु रसिका, रसाो च रसमातृका ।
रसा कोडुर्सल्ना च, वक्त्रदलं तु तालुनि ॥ १२३ ॥

अवटा तु शिरःपीठं, कपोलौ रसिकाकम् ।
बाहुपवारसन्धिम, हस्त मुखदलाः चलैः ॥ १२४ ॥

अथ व्यामे विपामः स्यात्, बाहुचोपस्तनूतलाः ।
हृदयमह मर्मचरं गुणाधिष्ठानकं त्रसम् ॥ १२५ ॥

कमोऽपि च । वण्णा ॥ ११ ॥ मुखि-यरणो कर्ती तु कवर्म ॥ ११९ ॥ धरं धनाभम् ॥ १२ ॥ -ण्ट एव -पु ॥ १ ॥ रसातृकम् । व्य स् ॥ १२४ ॥

स्तनौ तु धरणौ वक्षे, तयोः पिप्पलमेचकौ ।
जठरं मस्तुको रोमलताधारोऽथ क्लोमनि ॥ १२६ ॥

स्यात् तोक्म क्लुप क्लोममय नाभौ पुत्तारिका ।
सिरामूल घटीकूपौ, तन्त्रिलिङ्गौ रक्तागुक ॥ १२७ ॥

शिश्ने तु लाङ्गुलं शेफु, लाङ्गूलं शेफ-शेफसी ।
रक्त तु शोम्पकीलाले, मांस तुक्षः समारटम् ॥ १२८ ॥

लेपन च रोमणि तु, त्वग्मल चालपुंजकः ।
कूर्पजो मांसनिर्यासः, परिश्रोणमय समा ॥ १२९ ॥

वेषी-नखोर-स्रावीन, सन्धिर्मन्थनमित्यपि ।
अगुरौ प्रवरं योङ्ग, शीर्षकं मृदुल लघु ॥ १३० ॥

[अभि० मर्त्यकाण्ड–१५१–१४०]

वरेतुम परिमलः, मरुले गन्धदारु च ।
चन्दने पुनरेकाङ्गं, मङ्गली फलैकीत्यपि ॥ ?३१ ॥

जातीफले सौमनसं, पुटक मदशौण्डकम् ।
कोर्लफल कुङ्कुम तु, करट कामेनीयकम् ॥ १३२ ॥

प्रियङ्गु पीतकावेरं, घोरं पुष्परजो वरम् ।
कुसुम्भं च सेवापुष्पं, कुसुमान्त च गौरवम् ॥ १३३ ॥

स्यात् तात्म्य । तन्त्रिलिङ्गो रक्तागुरे ॥ १२ ॥ शिश्ने तु लाङ्गूल पु । चन्दुर्लम्बूल– पु ॥ १२ ॥ सन्धिर्मन्थनमित्यपि । अगुरौ प्रवरं पु ॥ १३ ॥ सौमनस–पु ॥ १२ ॥ पीत कावेर–पु । कुसुम्भं च सेवापुष्पं कुसुमान्त च पु ॥ १३३ ॥

घृतपूपे तु श्रीवेष्टो, दधिक्षीरघृताह्वयः ।
रसनायां पेरिस्पन्दः, ग्रैवेयकोऽस्य कुण्डले ॥ १२४ ॥
कलापाख्यो मेखला तु, सारिनी कटिमालिका ।
अथ किङ्किण्यां घर्घरी, क्षिपा क्षिपार्भमित्यपि ॥ १२५ ॥
नूपुरं तु पादचीली, मञ्जीरं पादनालिका ।
पादाङ्गुलीयके पादपालिका पादकीलिका ॥ १२६ ॥
वस्त्रे निवसनं चेलं, सत्रं कर्पटमित्यपि ।
दशास्तु वस्त्रपेश्योऽस्य, हिमवातापहांशुक ॥ १२७ ॥
शिरोगुम्फको वरेकम्, चक्रवर्तिन्यधीश्वरः ।
मर्जुने विर्वपमित्रयोधी चित्राङ्गसूदनः ॥ १२८ ॥
योगी धन्वी कृष्णसखो, नन्दिघोषस्तु तद्रथः ।
ग्रन्थिकस्तु सहदेवो, नकुलस्तन्तिपालकः ॥ १२९ ॥
माद्रेयाविमौ कान्तेयौ, भीमार्जुनयुधिष्ठिराः ।
द्वयेऽपि पाण्डवेयाः स्युः, पाण्डवाः पाण्डवायनाः ॥ १४ ॥

[अभि० मूलश्लोकाङ्काः ६७–७१]

राज्ञश्छत्रे नृपलक्ष्म, चमरः स्यात् तु चामरे ।
साम्परायमृष्टरि सैपयो, ग्रासो ग्रासस्थितिर्दर्शकः ॥ १४१ ॥
मुद्रोपकरणानां स्याद्व्यक्षः पारिकर्मिकः ।
पुराध्यक्षः कोट्टपतिः, पौरिको दाण्डपाशिकः ॥ १४२ ॥

पेरिस्पन्द –मू० ॥ १२५ ॥ अथ किङ्किण्यां तु क्षिपा क्षिपार्भमित्यपि प्रा–पु ॥ १२६ ॥ पादलीनी–मू० ॥ १२६ ॥ शिरोगुम्फो वरकञ्च पु ॥ १२ ॥ धन्वी धन्वी–मू० ॥ १२९ ॥ माद्रेयौ यमौ ॥ १ ॥ ग्रा ग्रा स्थिति –पु ॥ १४१ ॥

वेध्ये निमित्तं, बाणे तु, लक्षघ्नो मर्मभेदनः ।
धारश्च वीरसङ्कुश्च, काण्डोऽप्यस्त्रकण्टकः ॥ १४३ ॥
नाराचे लोहनालोऽस्त्रसायकोऽसिस्तु सायकः ।
धीगर्भो विजयः शास्ता, व्यवहारः प्रजाकरः ॥ १४४ ॥
धर्मपालोऽक्षरो देवस्तीक्ष्णकर्मा दुरासदः ।
प्रसङ्गो रुद्रतनयो, मनुज्येष्ठः शिवङ्करः ॥ १४५ ॥
करपालो विशसनस्तीक्ष्णधारो विपोग्रजः ।
धर्मप्रचारो धाराङ्गो, धाराधरकरालिकौ ॥ १४६ ॥
चन्द्रहासश्च रिष्टोऽथ, छुर्यसी कोशशायिका ।
पत्रं च धेनुका पत्रपाले तु कुठमातृका ॥ १४७ ॥
कुन्ती पत्रफलाऽप्य, शक्तिः कासूर्महाफला ।
अष्टतालाऽऽयता सा च, परिघस्तु सुरोपमः ॥ १४८ ॥
लोहदण्डस्तीक्ष्णधारो, दुःस्फोटाऽश्मफलौ समौ ।
चक्रं तु चक्रपर्यायमरसञ्ज्ञमित्यपि ॥ १४९ ॥
शतघ्नी तु चतुस्ताला, लोहकण्टकसंचिता ।
अयःकण्टकसंछन्ना, पवम्मेन महाशिला ॥ १५० ॥
[अभि० मूलश्लोकाङ्काः-७१७-७८७]
भुशुण्डी स्यात् दारुमयी, वृत्तायःकीलसंचिता ।
कणयो लोहमाथोऽथ, चिरिका तु कुठाग्रका ॥ १५१ ॥
वराहकर्णकोऽन्यर्था, फलपत्रामके दुस्म् ।
धनुषोऽस्त्रशेखरं च, शराभ्यास उपासनम् ॥ १५२ ॥

निकायका । चीराङ्गो चराचर –मु ॥ १४६ ॥ दुःस्फोटाश्मफलौ समौ–मु ॥ १४९ ॥ कणयोऽथ –मु ॥ १५ ॥ कम्पनो थोर ॥ १५१ ॥

इयधूपे तु धीवेष्टो, दधिषीरस्तुलाङ्कपः ।
रचनायां परिस्पन्द', ग्रैवेयकोऽस्य कुण्डले ॥ १२४ ॥
ऊर्मादर्शो मेखला तु, सारसिनी कटिमालिका ।
अथ किङ्किण्यां घर्घरी, विषा विषामपि तथा ॥ १२५ ॥
नूपुरे तु पादशीली, मञ्जीरं पादनालिका ।
पादाङ्गुलीयके पादपालिका पादकीलिका ॥ १२६ ॥
वस्त्रे निवसनं चेलं, तत्र कर्पटमित्यपि ।
दशासु वस्त्रपेश्योऽस्य, हिमवातापहांशुकं ॥ १२७ ॥
शिरोवेष्टको वरेकल्पं, चक्रवर्तिन्यपीश्वरः ।
अर्जुने विषयभित्रपोषी चित्राङ्गसूदन' ॥ १२८ ॥
योगी धन्वी कृष्णपक्षो, नन्दिघोषस्तु तद्रथः ।
ग्रन्थिकस्तु सहदेवो, नकुलस्तन्तिपालकः ॥ १२९ ॥
माद्रेयावियमौ कौन्तेया, भीमार्जुनयुधिष्ठिराः ।
सर्वेऽपि पाण्डवेया' स्यु', पार्थवा' पार्थवायना' ॥ १४ ॥

[अभि मूलश्लोकाङ्काः ७०७-७१०]

राजच्छत्रे नृपलक्ष्म चमरः स्यात् तु चामरे ।
साम्यापन्नर्तरि स्थेयो, ग्राम्यो ग्रामस्थितिर्दिपकः ॥ १४१ ॥
क्षुद्रोपकरणानां स्याद्प्यथा पौरिकर्मिकः ।
पुराध्यक्ष कोट्टपति', पौरिको दाण्डपाशिकः ॥ १४२ ॥

परिस्पन्द -न् ॥ १२४ ॥ अथ किङ्किण्यां तु [illegible] विषामपि [illegible] -पु ॥ १२५ ॥ पादशीलं -न् ॥ १२६ ॥ शिरोवेष्टके वरेकल्प -पु ॥ १२[illegible] ॥ [illegible] धन्वी -न् ॥ १२९ ॥ माद्रेयौ यमौ ॥ १४ ॥ [illegible] सिद्धि -पु ॥ १४१ ॥

त्रपुणि, श्वेतरूप्यं स्यात्, श्वेतं सत्र्लेषण रङ्ग ।
परोसं मधुकं न्वेष्टं, धनं च सुखभूषणम् ॥ १६१ ॥

रक्ते त्वापुर्ष वेङ्ग, शीशेन वस्तु मीरेभ्कम् ।
शुभ्रं सौम्यं च श्रोष्यं च, रेव मीरं अशीयसम् ॥ १६२ ॥

सुवर्णे लोमन खेचकं, तारजीवनमौक्कसम् ।
दाक्षोपर्ण रक्तवर्मं, भीमितकुम्भं शिलोत्करम् ॥ १६३ ॥

वैधेयं तु शर्णीकरच्छायं वेणुतटीमयम् ।
सस विम्बमिरो सेव्य, कपीट चेतमङ्कुरम् ॥ १६४ ॥

विष पिप्पल-पाटोल-नलिनानि च कम्बलम् ।
पीवन पर्वं चापि, पोस्रं तु स्तिं पयः ॥ १६५ ॥

किट्टिम सदतिशारं, शांसक पङ्कगन्धिकम् ।
धर्षं तु कलुप तोयमतिसप्च्छं तु कौचिमम् ॥ १६६ ॥

समुद्र तु महाकच्छो, दारदो धरणीप्लवः ।
महीप्राचार उर्वङ्गस्तिमिकोशो महाशयः ॥ १६७ ॥

सुरेन्द्रलभ तु सुरला, सुरवेला सुनेन्दिनी ।
चर्मण्वती रन्तिनदी, संभेदः सिन्धुसङ्गमः ॥ १६८ ॥

नीर्क्ष तु सारणायमो, वेमिर्दाधिः समन्ततः ।
धर्परीकः पचिर्णासिः, पृथुपेसुरिराशिरः ॥ १६९ ॥

सौरभं च सुमीरणम् । सार्थं सौम्यं च सोप्य-सार्थं च—पु ॥ १६२ ॥ सुवर्णे लोम । तारजीवनमौ ॥ १६३ ॥ पिप्पल—मू । सुरवेला तु नन्दिनी ॥ १६८ ॥

चिप्पी तु विजयी वैरं, स्यात् ग्रगोली तु चिप्पुवे ।
कमठ्ये सौम्य तीर्थमय सामिषमे तर्पः ॥ १५३ ॥
सत्यवस्या गन्धवती, मस्सोदेर्येव वमन्ये ।
मोटकोऽन्य साक्षिपि स्यान् मध्यसः प्रातिबोधोऽन्यथ ॥१५४॥
कूटशाली मृषासाक्ष्ये, दंडी स्यात् दुष्टसाक्षिणि ।
पादुकायां पादरथी, पादेमशु पदंतरा ॥ १५५ ॥
पार्श्ववीणी च पेठी च, पादपीठी पदायता ।
नापिते ग्रामणीर्मैथिवाहवीरिकमाश्विकः ॥ १५६ ॥

इति शेषनाममालायां मर्त्यकाण्डस्तृतीयः ।

अथ चतुर्थं काण्डः शेषः प्रारभ्यते ।

अथ पृथ्वी महाकान्ता, क्षान्ता मेरुद्रिकर्णिका ।
गोत्रकीला धनेभणी, मर्त्यलोका वरोद्वहा ॥ १५७ ॥
देहिनी केलिनी मालिर्मूतसीरस्यम्बरमेखली ।
गिरौ प्रपोती कुहार, उर्वीशः कन्दराकरः ॥ १५८ ॥
कैलासे धनदावासो, हराद्रिर्हिमवद्धसः ।
मलयमन्दलेगिरिः, स्यात् लोहे धीनपीवरे ॥ १५९ ॥
ताम्रे पवित्रं कांसं च, सीसकं तु महाबलम् ।
चीनैः पेट्टं समोलकं, कुप्यं च अपूर्णपत्रम् ॥ १६ ॥

[अभि० मूलश्लोकाङ्काः–९८७–१०७१]

मत्स्ये सोमं ॥ १५३ ॥ पादमशु पदोत्तरा–पु ॥ १५५ ॥ स्यात् पद – ए ॥ १५८ ॥ हिमवान् । धान-पीवरे ॥ १५९ ॥ पीवरं–पु । अपुरन्ध-मप–न ॥ १६ ॥

त्रपुणि, श्वेतरूप्य स्यात्, शठ स्लैवर्ण रेखः ।
परासं मधुकं ज्योष्टं, घनं च मुक्तभूषणम् ॥ १६१ ॥

रक्ते त्रापुष वङ्ग, सीसेन यशु मीरकम् ।
शुम्बं सौम्य च शौर्ष्य च, रूपं मीरं वसीर्येसम् ॥ १६२ ॥

सुवर्णे सोमेन शुक्रं, शारजीसेनमौख्सम् ।
दाधोमर्ण रक्तपर्ण, भीमस्तम्भ क्षिलोकरम् ॥ १६३ ॥

वैराव तु कर्णिकारच्छाये वेणुवैटीमयम् ।
जल विम्बमिरो सेव्यं, कपीट पीतमङ्गुरम् ॥ १६४ ॥

विष पिप्पल-पातोल-नलिनानि च कम्बलम् ।
पीवनं पर्दूसं चापि, पर्झूरं तु सितं पयः ॥ १६५ ॥

किट्टिमं वदतिसारं, श्रीसक पङ्गगन्धिकम् ।
केपं तु कलुषं तोयमतिसच्छं तु कौषिमम् ॥ १६६ ॥

समुद्र तु महाकच्छो, दारदो परीक्षिपुवः ।
महीप्राचार उर्वीक्षितिमिकोशो महाशयः ॥ १६७ ॥

सुरन्दला तु सुरसा, सुरपला सुनेन्दिनी ।
चर्मण्वती रन्तिनदी, संभेदः सिन्धुसङ्गमः ॥ १६८ ॥

नीचौ तु सारणावमौ, वेमिर्दीर्घैः समन्ततक् ।
पर्परीकः परिपर्याप्ति, पर्युपर्यपरिराधिरैः ॥ १६९ ॥

शीमर्णं च सुगीरकम् । मणं सौम्यं च सोप्य-शार्प्य च-पु ॥ १६२ ॥ सुमर्ण सोम । नारदीमकमी ॥ १६६ ॥ पिप्पल—पु. । सुरवेला तु नन्दिनी ॥ १६८ ॥

मधुरागः पुटाक्षम्, भीमार्हयनो हरिः ।
स्मरार्चिर्नाचिकेतम्, धूम्रो वज्रतिरश्चिः ॥ १७० ॥

[अभि० मूलश्लोकाः १०९८-११००]

वैचिर्मरथ-पीथौ च, खगि पवनवाहनः ।
वायो सुरालया मोघा, संमुखो सर्वभूषणः ॥ १७१ ॥

शुचिर्विट्टो लोलपक्षः, पश्चिमोत्तरदिक्पतिः ।
मरुत्तिः पिपतुर्मेदो, ध्वजप्रहरणश्च ॥ १७२ ॥
कीर्तिलो मल्कमन्तारो, मेघीरिः कैमरोऽपि च ।
एवे त्वारोहकः स्कन्धी, सीमिको हरितच्छदः ॥ १७३ ॥
ऊर्ध्वमन्तुर्वीरुधम्, सानु तु चेतः कपर्दके ।
खद्योते तु कीटमणिर्ज्योतिर्माली तमोमणिः ॥ १७४ ॥
परार्धुदो निमेषदुत्, ध्वान्तचित्रोऽथ कुक्कुरे ।

पेचकी पुष्करी पक्षी, पेचिलः पेचिकापरः ॥ १७५ ॥
पिलोमविद्वेषोऽन्धरसेदो, महाक्षयो महामदः ।
दर्पीर्मो मसीमध्वके, मैटी च वशिहार्यैनः ॥ १७६ ॥
महोरी दीर्घपीवनः, कुम्भीरः कैपिरिकापि ।
वयास्यां चोलिता कर्मधारिणी गैणिकाऽपि च ॥ १७७ ॥

मध्ये तु कममा हम्पी, प्रोषी हेपी प्रकीर्णकः ।
पौलकः पर्वेलः किर्मी, कृष्टरः सिंहविक्रमः ॥ १७८ ॥

पाठो भवति—१. ॥ १७० ॥ [illegible] ॥ १७२ ॥ [illegible] ॥ १७७ ॥
[illegible] ॥ १७ ॥

मांसाशी केसरी हंसो', मृद्धसग् गूढभोजनः ।
वसुदेवाः शालिहोत्रो, लक्ष्मीपुत्री मेरुप्रथः ॥ १७९ ॥
पीतमयैकशफोऽपि स्यादश्वायां पुनरर्वती ।
मल्लिकाक्षः सितैर्नेत्रैः, स्यात् वाजीन्द्रायुधोऽसितैः' ॥ १८० ॥

[अभि० मूलश्लोकाङ्काः-११००-१२४२]

कलुषी घोटकापर्वो, निर्मुष्कस्त्वन्द्रयिकः' ।
घुनि कोपी रसोपायी, पिचारिः स्वच्छको रुरुः ॥ १८१ ॥
धेनुपः सर्वातिथिद्, ककुद्मी महोक्षम सः ।
दीर्घनादः पुरोगामी, स्यादिन्द्रमेघकामुकः ॥ १८२ ॥
मर्म्मैलः कपिलो ग्रामिमृगश्चेन्द्रमहोऽपि च ।
महिषे कलुषः पिङ्ग, घण्टाङ्गी भद्रस्वरः ॥ १८३ ॥
हेरम्बः स्कन्धशृङ्गश्च, सिंहे तु स्यात् पलङ्कषः ।
शैलाटो वनराजश्च, नभःकान्तो गजेश्वरः ॥ १८४ ॥
घर्मोर्म्मीपो रैकविहो, व्यादीर्घास्य सुगन्धिकः ।
सूकरे कुम्भसरः स्तोमरूपी च सलिलप्रियः ॥ १८५ ॥
स्तब्धरोमा वक्रदंष्ट्रः, पङ्कक्रीडनकोऽपि च ।
मृगे स्वविनयोनिः स्यादथो सुखगमोऽजिनि ॥ १८६ ॥
अहीरंमी विधुरथ, भवेत् पक्षिणि चञ्चुमान् ।
कण्ठाग्निः कीकसमुखो, लोमकी रसनारदः ॥ १८७ ॥
चरिज-नाडीचरणौ, मयूरे चित्रपिङ्गलः ।
नृत्यप्रियः स्थिरमदः, शितिशिखो गरोमतः ॥ १८८ ॥

मृदुसुग् मत्स्योगमः ॥ १७९ ॥ निर्मुष्कस्त्वमरपिका । घुनि कोपी ॥ १८१ ॥ चञ्चुमान् ॥ १८७ ॥ चारिज-नाडीचरणौ । शिखिशिखो वर ॥ १८८ ॥

मधुरास्य प्रदाक्ष्य, धूमाकुर्वनो हरिः ।
मृतार्थिनोविवेकस्य, षष्ठो वनस्तिरश्चतिः ॥ १७० ॥

[अभि० मूलश्लोकाः-१०५२-११००]

शोणिर्मरप-पीतो च, सनिः पवनपालनः ।
वायी सुरोक्ष्यः मोघा, संभूतो बलभूषणः ॥ १७१ ॥
सुषिर्वहो लोलपक्षः, पश्चिमोत्तरदिक्पतिः ।
मधुरतिः शिपशुर्मर्को, प्यवमहरणप्रियः ॥ १७२ ॥
दीविलो बलसौमन्तारो, मेषीहरि सुमरोऽपि च ।
वृषे स्तारोहकः स्कन्धी, सौमिको हरितष्कन्दः ॥ १७३ ॥
वैरुर्मेन्दुर्वहिंसूम, स्यात् तु घेरुः कम्बुके ।
सपोते तु कीटमणिर्म्योतिर्मोली तमोमणिः ॥ १७४ ॥
परार्बुदो निमेषपेशुव, ध्वान्तचित्रोऽस्य कुञ्जरे ।
पेचकी पुष्करी पद्मी, पेचिलः सपिच्छधरः ॥ १७५ ॥
विलोमजिह्वोऽन्तःस्वेदो, महाकायो महामदः ।
सर्पकर्णो बलोत्साहो, कैमी च परिहार्पिनः ॥ १७६ ॥
अर्द्धुरि दीर्घपेनम्, कुम्भीलः कपिरित्यपि ।
वशायां वासिता कर्मधारिणी गणिकाऽपि च ॥ १७७ ॥
मचे तु कर्मण ह्रण्डी, मोघी हैमी प्रकीर्णकः ।
पोतकः पल्लकः किम्मी, हेरर सिंहविक्रमः ॥ १७८ ॥

मो पच्चि—द ॥ १७० ॥ मोकलक ॥ १७१ ॥ मकाशा पतिणा ॥ १७० ॥ पाठम्ब मम ॥ १७ ॥

स्याद् वालुकाप्रभा शैला, मघेव् पङ्कप्रभाऽञ्जना ।
धूमप्रभा पुना रिष्टा, 'माघव्या तु तमःप्रभा' ॥ १९८ ॥
महातमःप्रभा माघव्येव नरकभूमयः ।

इति शेषनाममालायां नारककाण्डः पञ्चमः ।

अथ षष्ठः काण्डः शेषः प्रारभ्यते ।

वानुकम्पार्थकं प्राथम्यसाकल्ये तु चिचन ॥ १९९ ॥
तु हि च स्म ह वै पादपूरणे पूजने स्वती ।
अथ वा यथा तथैवैवं, साम्येऽहो ही च विस्मये ॥ २०० ॥

[अभि० मूलश्लोकाः १५२१-१५४२]

स्युरेवं तु पुनर्वैवेत्यवधारणवाचकाः ।
ऊ पृच्छायामतीते प्राक्, नियमेऽद्धाऽञ्जसा द्वयम् ॥ २०१ ॥
अतो हेतौ मेहः प्रत्यारम्भेऽथ स्वयमात्मनि ।
प्रशंसने तु सुष्ठु स्यात्, परेद्युः परेऽहनि ॥ २०२ ॥
अथाऽद्याऽद्य पूर्वेऽह्नीत्यादौ पूर्वेद्युरादयः ।
समानेऽहनि सद्यः स्यात्, परे त्वह्नि परेद्यवि ॥ २०३ ॥
उभयद्युस्तूभयेद्युः, समे युगपदेकदा ।
स्यात् तदानीं तदा तर्हि, यदा यर्ह्यन्यदैकदा ॥ २०४ ॥
परुत् परार्यैषमोऽब्दे, पूर्वे पूर्वतरेऽत्र च ।
प्रकारेऽन्यथेतरथा, कथमित्थं यथा तथा ॥ २०५ ॥
द्विधा द्वेधा त्रिधा त्रेधा, चतुर्धा द्वैधमादि च ।
द्विस्त्रिश्चतुःपञ्चकृत्व, इत्याद्यावर्तने कृते ॥ २०६ ॥

प्रत्यारम्भे तु प २ १ । द्वि-त्रिश्चतु-पञ्च —पु प २ ६ ।

मार्जारकण्ठो मरूको, मेघनादानुलासकः ।
मयूरे बहुलग्रीवो, नगावासश्च चन्द्रकी ॥ १८९ ॥
कोकिले तु मदोल्लापी, काकजातो रतोद्वहः ।
मधुघोषो मधुकण्ठः, सुर्पाकण्ठः कुहूमुखः ॥ १९० ॥

[अभि० मूलश्लोकाङ्काः—१३१९-१३२१]

पोतपिण्डुः पोपीपिण्डुः, चर्मचाला कृतासिकः ।
कुक्कुटे तु दीर्घनादः, धर्मचूडो नखायुधः ॥ १९१ ॥
मयूरचटको दीम्बो, रैपेष्टुश्च कलौविकः ।
भारवी विष्किरो बोधिर्नन्दीमुखः पुटिपर्वनः ॥ १९२ ॥
चित्रपक्षो मरुत्पोषी, सारिका मञ्जुकण्ठका ।
उर्णिकीलो विशोकश्च, भासस्तु ग्रामकुक्कुटः ॥ १९३ ॥
हंसेषु तु मरालाः स्युः, सारसे दीर्घजानुकः ।
गोनर्दो मैथुनी कामी, श्येनाख्यो रक्तमस्तकः ॥ १९४ ॥
गृध्रे तु पुरुषव्याघ्रः, कामायुः कुणितेक्षणः ।
सुदर्शनः शकुन्याभी, शुके तु प्रियदर्शनः ॥ १९५ ॥
श्रीमान् मेधातिथिर्वाग्मी, मत्स्ये तु कलपिप्पकः ।
मुखे पत्त्रपथः शेषः, सहस्रसंप्रसेचनः ॥ १९६ ॥
वल्कमालो नदोल्लोऽथ, पाठीने मृदुपाठकः ।

इति शेषनाममालायां तिर्यक्काण्डश्चतुर्थः ।

अथ पञ्चमः काण्डः शेषः प्रारभ्यते ।

अथ रत्नप्रभा घर्मा, वंशा तु शर्कराप्रभा ॥ १९७ ॥

मयूरे मयूक० ॥१३१९॥ चासपिच्छ ॥१३२०॥ कोकिले परभृत० ॥१३२१॥

अथ बृहत्खरतरगच्छाधिराजश्रीमज्जिनप्रभसूरिशिष्यमुख्यश्रीजिनदेवसूरिविरचितः

हैमनाममालाशिलोञ्छ ॥

अथ प्रथमः काण्डः ।

अर्हं धीशं नमस्कृत्य, गुरूणामुपदेशतः ।
श्रीहैमनाममालायाः, शिलोञ्छः क्रियते मया ॥ १ ॥
सर्वीय इत्यपि जिने, शंभवः संभवोऽपि च ।
श्रीसुव्रते मुनिरपि, नमौ नेमीत्यपीष्यते ॥ २ ॥
षष्ठे गणेशे मण्डितपुत्रोऽपि कथ्यते बुधैः ।
मरुदेव्यपि विज्ञेया, युगादिजिनमातरि ॥ ३ ॥
चक्रेश्वर्यामप्रतिचक्राऽप्यजिताऽपि कविभिरजितबला ।
श्यामा स्यादच्युतदेव्यपि सुतारकोक्ता सुताराऽपि ॥ ४ ॥
मदकृत् मदङ्करोऽपि, भ्रमण भर्मण्योऽपि च ।
मठे मन्त्रमपि प्राहुः, प्रेषत्वमपि कोविदाः ॥ ५ ॥
प्रमन्याऽपि परिमन्या, शिम्पोऽन्तेपर्देऽपि स्मृतः ।
इति प्रथमकाण्डस्य, शिलोञ्छोऽयं समर्पितः ॥ ६ ॥

अथ द्वितीयः काण्डः ।

व्योमयानमपि प्रोक्तं, विमानं बुधपुङ्गवैः ।
स्यात् सद्यस्कनवनीतं, पेयूषमपि चामृतम् ॥ ७ ॥
कथ्यन्ते व्यन्तरा वानमन्तरा अपि सूरिभिः ।
पोतस्तथा पेप्पिहूणी, प्रोक्ता रश्म्यभिधायकाः ॥ ८ ॥

शम्भवे सम्भवोऽपि च ॥ २ ॥ कथितो बुधैः ॥ ३ ॥ मदकृत् वीर्यकृत् [illegible] ॥ ५ ॥ शिम्पोऽन्तेवास्यपि स्मृतः ॥ ६ ॥ पोतस्तथा पृथ्वि-पूर्णी ॥ ॥

दिग्देशकाले पूर्वादौ, प्रागुदक्प्रत्यगादयः ।
अव्ययानामनन्तत्वाद्, दिग्मात्रमिह दर्शितम् ॥२०७॥

[पदाङ्गः–]

इयन्त इति संख्यानं, निपातानां न विद्यते ।
प्रयोजनवशादेते, निपात्यन्ते पदे पदे ॥२ ८॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायामभिधानचिन्तामणौ
नाममालायां शेषनामसङ्ग्रहः समाप्तः ॥

समोलस्याऽपि समशाखर्द्, रुक्षतीवद्वर्तपि ।
कोल्याऽपि कल्या संधायां, संमाधिरपि कथ्यते ॥ १८ ॥
'भीरु' शंका मन्दाक्षं च, ह्रियामूढोऽपि चोच्यते ।
तन्द्रिस्तन्द्री च निद्रायामवप्रमिकोऽपि च ॥ १९ ॥
अर्धपूर्णिकायां केलीकिलोऽपि स्याद् विदूषके ।
मार्षवन्मारिषोऽपीति, शिलोञ्छो देवकाण्डगः ॥ २० ॥

[अभि० मूलश्लोकाङ्काः १२१-१३३]

अथ तृतीयः काण्डः ।

स्तनन्धये स्तनपश्च, क्षीरपश्चाभिधीयते ।
तारुण्य स्याद् यौवनिका, दशमीस्थो जरत्तरः ॥ २१ ॥
कविताऽपि कविः स्यात् कृतकर्मणि कर्तव्यकेति कीर्तितार्यामि ।
कटिलोमयोऽपि कुकरोऽन्यवदपठेऽप्यनेडमूकस्तु ॥ २२ ॥
वदान्यौ पृथगित्यन्य, दानशीलप्रियंवदौ ।
मूर्ख पेयोद्गलोऽपीष्ये, श्रीमानपि बुधैः स्मृतः ॥ २३ ॥
विचिकित्सका-धार्मिकावपि देवपिके प्रतिसरोऽपि सूत्रे स्यात् ।
संमोर्षको बहुकर बहुधान्यार्जक इतीष्यते च परैः ॥२४॥
विहङ्गिकायां च विहङ्गमाऽप्ययोर्ध्वदेहिके ।
और्ध्वदैहिकमप्याहुरतुवी घण्ठ इत्यपि ॥ २५ ॥
मोचाधि-भोगिको पूर्ते, कपटे तूपधा मता ।
चोरचोरोऽपि विज्ञेयः, स्तेयं स्तैन्यमपीष्यते ॥ २६ ॥

रुक्षतीवद् [illegible] ॥ १ ॥ शङ्का मन्दाक्षं च । तन्द्रिस्तन्द्रीश्च ॥ १९ ॥
मूर्ख स्याद् ॥२३॥ श्रीमान् श्रीमानपि ॥२३॥ बहुधान्यार्जक इति प्राहुः ॥२४॥

समुद्रनवनीतं च, विदुमन्द्रमसं सुधाः ।
चन्द्रिका चन्द्रिमोऽपि सादित्यका इन्दुका अपि ॥ ९ ॥
मनुराधाऽप्यनूराधा, गुरुः सप्तर्षिजोऽपि च ।
सौरिः सौरोऽपि राहुस्तु, ग्रहकल्लोल इत्यपि ॥ १० ॥

[अभिधानमूलश्लोकाङ्काः ९५-१११]

अभ्रपिशाचोऽपि तथा, नाडिका नाडिकोऽपि च ।
रात्रौ यामवती-तुङ्गी, निरंशपातो निशीथवत् ॥ ११ ॥
तमः सान्द्रान्धतमसं, वर्षाः स्तुवैरिणो अपि ।
सोऽन्तरीयं सांशुपिकमपि तत्कालजं फले ॥ १२ ॥
मेघमाला कालिकाऽपि, वार्दलं चापि दुर्दिने ।
पौलोमाऽप्यैन्द्री देवराट्, शतमन्योऽपि वासवो ॥ १३ ॥
आग्निनेयौ स्वर्गवैद्यौ, हर्यक्षोऽपि धनाधिपः ।
भगनेत्रमभगाक्षमपि शङ्करवन्दनि ॥ १४ ॥
गौर्यां दाक्षायणीमेघौ, नारायणे जलशयः ।
कौमोदकी कौमोदकी, मां ई यन्त्री श्रियां मतौ ॥ १५ ॥
कन्तुः कन्दर्पे सिद्धार्थः, सुगतः परिकीर्तितः ।
अङ्कं स्याच्चाविशोकाभ्यां, प्रशान्तिरपि पञ्चमे ॥ १६ ॥
रतिपातो ग्रहदशाङ्क, कस्यापत्यं स्यमप्यथ ।
निन्दा गेहां जुगुप्साऽप्याऽऽस्वादना रतिगालिषु ॥ १७ ॥

---

१ चन्द्रिका अपि ॥ २ ॥ मनूराधाऽप्यनुराधा ॥ ३ ॥ यामवती तुङ्गी ॥ ११ ॥

अष्टापदे बुधैः शारिफलकोऽपि निगद्यते ।
मनोर्थवत्तावत्तुल्ये, प्रभविष्णुरपि क्षमे ॥ ३७ ॥
वाह्लिके सहास्कोऽपि, पार्श्वगोऽप्यनुगामिनि ।
पर्यपयोपासनाऽपि, शुश्रूषायामपीष्यते ॥ ३८ ॥
आतिथ्योऽप्यतिथौ कुल्योऽभिजनो गोत्रं तु सन्ततिः ।
महेला योषिता च स्त्री, तरुणी युवतीत्यपि ॥ ३९ ॥
स्ववासिनी चेरिण्णी च, चिरेण्टी च वरण्यपि ।
वधूट्यां पत्न्यां कलात्री, गृहिणी सहधर्मिणी ॥ ४० ॥

[अभि० मूलश्लोकाङ्काः ५०४-५११]

सधर्मचारिणी चापि, स्नुषायां तु वधूट्यपि ।
प्रेमवत्यपि कान्तायां, पाणिग्राहो विवोढरि ॥ ४१ ॥
परिणेतोपयन्ता च, यौतके दाय इत्यपि ।
दिधीषूर्दिधिषूर्जीवत्पत्नी जीवत्पतिः समे ॥ ४२ ॥
तुल्ये अवीरानिर्वीरे, अधमणाधमर्णे तथा ।
रण्डाऽपि विधवा पुष्पवती स्यात् पुष्पिताऽपि च ॥ ४३ ॥
पुष्पे कुसुममप्युक्तं, पशुधर्मोऽपि मोहने ।
सहोदरे सगर्भोऽपि, स्यादग्रजवदग्रिमः ॥ ४४ ॥
पण्ढः षण्ढः षण्डुरपि, क्लीबो माता जनित्र्यपि ।
चिकुरा अपि केशाः स्युः, कर्णाः शब्दग्रहोऽपि च ॥ ४५ ॥

शारिफलकोऽपि ॥ ३७ ॥ स्ववासिनी चरिण्टी च चिरिण्टी च वरण्यपि । वधूट्यां ॥ ४० ॥ दिधीषूर्दिधिषू ॥ ४२ ॥ सहोदर सगर्भोऽपि ॥ ४४ ॥ जनित्री ॥ ४५ ॥

दाने प्रादेशनमपि, क्षमा स्यात् क्षान्तिरित्यपि ।
कोपनः कोपनस्तृष्णक्, पिपासितोऽपि कथ्यते ॥ २७ ॥
मधकः स्यादासिरोऽपि, मर्जितोऽपि च मार्जिता ।
पेयूषमपि पीयूषं, कूर्चिकाऽपि तु कूर्चिका ॥ २८ ॥
द्रप्से द्रप्स्यमपि प्रोक्तं, विजिपिलं च पिच्छिले ।
व्योषे त्रिकटुकं कल्प्यौ, वेमनं वयनं तथा ॥ २९ ॥
आचामोऽपि भवेद् दुग्धः, शौष्कलः पिशिताशिनि ।
मनोराज्यमनोगम्यावपि स्यातां मनोरथे ॥ ३० ॥

[अभि० मूलश्लोकाङ्काः ३२८–५३१]

कामुके कमनोऽपि स्यात्तापारितोऽपि तृषिते ।
संयमास्तुः सांक्षिपिके, आगेरितोऽपि खामरी ॥ ३१ ॥
धूपितोऽप्यघोपितोऽपि, तुन्दिमोदरिकावपि ।
तुन्दिले न्युब्जोऽपि कुब्जे, खल्लोऽप्यैन्द्रलुप्तिके ॥ ३२ ॥
पामरोऽपि कच्छुरोऽतीसारकेऽप्यतिसारकी ।
कच्छूतिरपि खर्जूर्तिर्विस्फोटः पिटके स्मृतः[2] ॥ ३३ ॥
कोठो मण्डलकमपि, गुदकीलोऽपि चार्शसि ।
मेहः प्रमेहश्चर्दापुर्नर्दिकोऽपि चिकित्सके ॥ ३४ ॥
आयुष्मानपि दीर्घायुः, कथ्यतेऽथ परीक्षकः ।
स्यात्साक्षपाटलिकोऽपि, पारिषद्योऽपि सभ्यवत् ॥ ३५ ॥
स्युर्नैमित्तिकनैमित्तमौहूर्ता गणके लिपौ ।
लिखिताऽपि मषी मेला, कुसिके कुसकोऽपि च ॥ ३६ ॥

---

१ मार्जिता चापि मर्जिता ॥ २ कच्छूतिरपि खर्जूः स्यात् ॥ ३३ ॥

मटापदे बुधैः शारिफलकोऽपि निगद्यते ।
मनोदेवस्तातगुरुस्ये,' प्रमविष्णुरपि प्रभौ' ॥ ३७ ॥
आह्निके नह्नकरोऽपि,' चानुगोऽप्यनुगामिनि' ।
पर्यङ्कोपासनाऽपि, शुश्रूषायामधीयते ॥ ३८ ॥
अतिथ्योऽप्यतिथौ कुल्येऽभिजो' गोत्रं तु सन्तति' ।
महेला योषिता च स्त्री,' तरुणी युवतीत्यपि' ॥ ३९ ॥
सधर्मासिनी चेरिष्टी च, चिरिण्टी च चरण्यपि ।
वधूट्यां पत्न्यां करोत्ती, गेहिनी सहधर्मिणी ॥ ४० ॥

[अभि० मूलश्लोकाङ्काः ५१७-५१९]

सधर्मचारिणी चापि, स्नुषायां तु वधूट्यपि ।
प्रेमवत्यपि कान्तायां, पाणिग्राहो विवोढरि ॥ ४१ ॥
परिपेलोपयन्ता च, यौतके दाय इत्यपि ।
दिधीषूर्दिधिषूर्भार्यापत्नी जीवत्पति' समे ॥ ४२ ॥
सुस्थे अवीरानिर्वीरे, भवणाभमधे' तथा ।
रजस्वलाऽपि विधवा पुष्पवती स्यात् पुष्पिताऽपि च ॥ ४३ ॥
पुष्पे कुसुममप्युक्तं, पशुधर्मोऽपि मोहने ।
सहोदरे सगर्भोऽपि, सादृश्यजत्वमिमः ॥ ४४ ॥
ज्येष्ठः श्रेष्ठः पर्भुरपि, क्लीबो माता जनित्र्यपि ।
चिकुरा अपि केशाः स्युः, कर्णाः अग्रमहोऽपि च ॥ ४५ ॥

चाहानरोऽपि ॥ ३८ ॥ सधासिनी चरिष्टी च चिरिष्टी च चरण्यपि । वधूट्यां ॥ ४० ॥ दीधीषुर्दिधिषुः ॥ ४२ ॥ सहोदरे समगर्भोऽपि ॥ ४४ ॥ कान्ती सहिती ॥ ४६ ॥

१

अथ शिलोञ्छनमपि, सुकिम्बी सुकमी अपि ।
दाडिका प्राडिकोऽपि स्यात्, कपोणिस्तु कफोणिवत् ॥४६॥
कूर्परे कुर्परः सिरक्ले, संरक्लोऽपि च ।
पंस्तुकोऽपि पलौ मुष्के, सास्याम्बरः पेलकोऽपि च ॥४७॥
पंद् पोदाङ्घ्रि चपे, कीकसं कुमित्यपि ।
कपालं प्रकल्लेमपि, पृष्ठास्थनि कष्टार्कम ॥ ४८ ॥
मन्यायामसितेमोऽपि, नाडीषु नोडिनोटिकाः ।
शिरंवकोऽपि शिराम्भः, सुपीका सुपिकाऽपि च ॥ ४९ ॥
मान्द्यः पान्द्य शिर गूरोऽङ्गुलि रेखोऽपि रेणवत् ।
उत्सादनोऽप्युद्वर्तने चाभ्युपगाऽभ्यञ्जो तथा समौ ॥ ५ ॥

[अथ भूषणोपयुक्ताः ५१–५८]

पर्यङ्के कमिठेत्यं नागरी स्यादथ दोहिकम् ।
सेहोपं पिहुन्नं कर्म्मसमुरोर्दर्दं च कुसुमे ॥ ५१ ॥
आपके कल्पाङ्गुसार्ये, पतनोऽपि च सिन्दके ।
मङ्गनोऽपि च कोटीरे, पिनिकं च विशेषके ॥ ५२ ॥
केतसोऽप्यवतंसे स्यात्, पत्रभङ्गी तु मञ्जरी ।
मञ्जरी च पत्राद् पारितथ्या पर्यस्तव्यपया ॥ ५३ ॥
कर्णान्दूरपि कर्णान्दुः, परिहार्येऽपि कङ्कणम् ।
किङ्कणी किङ्किणी तुल्ये, आच्छादाऽऽच्छादने समे ॥५४॥

कफोणिरपि च ॥ ४७ ॥ उत्सादनोऽभ्यङ्गी ॥ ५ ॥ नागरी ॥ ५१ ॥
पत्रभङ्गो तु मञ्जरी । पत्राद् तथी पत्रभङ्गी च तथोक्ता–हि॰ टी । मञ्जरी च
पारितथ्या पर्यस्तथ्या तथैव च–पु ॥ ५३ ॥ किङ्कणी किङ्किणी तुल्ये–हि॰ टी ॥ ५४ ॥

कूर्पासोऽप्यङ्गिका कक्षापटे कक्षापुटोऽपि च ।
ऊर्वे वर्णपरिस्तोमे, इत्यलम्बं मगु परं ॥ ५५ ॥
खराऽऽस्तरेममिति च, पल्यङ्कोऽप्यवसक्थिका ।
चर्मण्यपि प्रतिसीरा, सस्तरः प्रस्तरोऽपि च ॥ ५६ ॥
पतद्ग्राहप्रतिग्राहावपि स्यातां पतद्ग्रहे ।
मुकुरोऽप्यात्मदर्शोऽथ, कशिपुः कसिपुः समौ ॥ ५७ ॥
यानेऽपि कोकौ याने, तुल्ये व्यजनवीजने ।
गिरीयको गिरिकोऽपि, बालक्रीडनके मतौ ॥ ५८ ॥
गेन्दुकोऽपि गन्दुको राद, मूर्द्धाभिषिक्त इत्यपि ।
भरतः सर्वदमनोऽप्यथ दाशरथावुभौ ॥ ५९ ॥
रामचन्द्र-रामभद्रौ, हनुमानपि मारुती ।
वाली सुग्रीवाग्रजोऽपि, पार्थे बीभत्सुरित्यपि ॥ ६० ॥

[अभि० मूलश्लोकाङ्काः ६७०–७१०]

सालवाहनवत् सालेयाहनोऽपि प्रकीर्त्तितः ।
परिष्यन्दे परिस्पन्दः, परिवर्हणमित्यपि ॥ ६१ ॥
मन्त्री बुद्धिसहायोऽपि, पेत्री पेत्रधरोऽपि च ।
हैमाध्यक्षे हैरिकोऽपि, रक्षापतिस्तु नैष्ठिके ॥ ६२ ॥
शुद्धान्तेऽप्यथ आन्तर्वंशिकाऽऽन्तःपुरिकावपि ।
सहाय-सासपदीनौ, सम्प्यायसुहृद्प्वरी ॥ ६३ ॥
नये नीतिरपि स्कन्धावारेऽपि शिबिरो मतः ।
वैजयन्त्यपि वैजयन्त्यां, पटाकाऽपि प्रकीर्त्यते ॥ ६४ ॥

प्रतिग्रह-पतद्ग्रहावपि । कशिपुः कसिपु समौ ॥ ५७ ॥ गेन्दुकोऽपि गेन्दुकः (कन्दुकोऽपि–टि ग्री) ॥ ५९ ॥ परिवर्हणमित्यपि ॥ ६१ ॥ प्रकीर्त्तिता ॥ ६४ ॥

ध्वजः पताकादण्डोऽपि, धर्मस्थाने चाप्ययानवत् ।
सौधी सम्पेठोऽपि स्ते, कर्पितोऽपि वर्मिते ॥ ६५ ॥
कवच दर्शने सेवर्क, तनुत्राममपि स्मृतम् ।
अपिधानं पिधानं चापिकामनुदाहृतम् ॥ ६६ ॥
शिरस्कं खोलमप्याहुः, स्वामिपर्णमपि तूणिनि ।
चापे धनु-धनु-शरासनान्यपि विदुर्बुधाः ॥ ६७ ॥
फलक-स्फरको खेटे, क्षुरिका छुरिका छुरी ।
ईल्यां करवालिकाऽपि, परिघः पलिघः समौ ॥ ६८ ॥
उर्वस्यूर्वसान् मगधो, मङ्खो बोधकरोऽर्थिकः ।
सौखशायनिकः सौखशाय्यकः सौखसौप्तिके ॥ ६९ ॥
रणे संस्फेट-स्फिटी, वने द्रविपमूर्छं तथा ।
अवर्तकन्योऽपि चाव्यां स्याद्, नर्तनं च पलायने ॥ ७० ॥

[अमि० मूलस्तोष्याद्याः ७१२–८ १]

चौरकोऽपि भवेद् गुप्ता, तापसे तु तपस्व्यपि ।
प्रिये मर्तोऽपि चाऽऽग्नीध्राऽऽग्नीध्राऽप्यथ वृषी बृसी ॥७१॥
प्रसने प्रसनं चाथ, दधिस्रोग्यं घृतावके ।
अपिहोऽप्यन्याहितोऽप्यपोपवासे समाविमौ ॥ ७२ ॥
उपवासमौपवेस्त्वप्युपवीत प्रचयवत् ।
अंशपत्रं पवित्रं च, वारमीकी द्वाविमावपि ॥ ७३ ॥

कम्पनम् । ६५ । फरक-स्फरकौ । ६८ । सौखशायिकः । ६९ । चाऽऽ- ग्नीधाऽऽग्नीध्रमपि । ७१ । दधिस्राव (पैपीडास्यम्) घृतावके । अपिहोऽपि- न्याहितोऽप्युपवासे समाविमौ । ७२ । प्रचयवते । ७३ ।

मैत्रावरुण्यादिकवी,' पर्शुरामोऽपि भार्गवे' ।
योगीशो याज्ञवल्क्योऽपि, दाक्षीपुत्रोऽपि पाणिनौ' ॥ ७४ ॥
स्फोटायनः स्फौटायनः, कात्यो वररुचौ तथा ।
कारेणवः पालकाप्ये, सोमकप्रभवकरमजे ॥ ७५ ॥
पत्रेपिके कर्णादोऽपि, जैनोऽनेकान्तवाद्यपि ।
चार्वाके लौकायतिकः, कपि' प्रेमुतमित्यपि ॥ ७६ ॥
न्यासार्पणे परिदानं, चपिट् प्रोपणिका स्मृतः ।
ढक्के च निर्युतं पोते, स्मृतं प्रेमहर्म बुधैः ॥ ७७ ॥
कर्णोऽप्यरित्रे दुर्गस, गवेश्वरोऽपि गोमति ।
कर्षके क्षेत्राजीवोऽपि, कोटीशो लोष्टभेदनः ॥ ७८ ॥
मौद्गीकमपि मधेऽनुतर्षोऽपि चषके स्मृतः' ।
कुविन्दे तन्तुवायोऽपि, वेमा वेमोऽपि कीर्त्यते ॥ ७९ ॥
रजके धावकोऽप्युक्तः, पादत्राणं च पादुका ।
चैलिकस्तिलन्तुदोऽपि, रथकारोऽपि वर्धकिः ॥ ८० ॥

[अभि० मूलश्लोकाः—८०१ २१७]

चित्रकरो चित्रलेखक, लेप्यकृल्लेपकोऽपि च ।
कपाले विनोदोऽपि, सौनिकः खट्टिकोऽपि च ॥ ८१ ॥
रथ्यापथे पादपथ, समौ चाण्डालपुक्कसौ ।
इत्थं तृतीयकाण्डस्य, शिलोञ्छोऽयं समर्पितः ॥ ८२ ॥

॥ इति तृतीयकाण्डः ॥

याज्ञवल्क्योऽपि ॥ ७४ ॥ जैनोऽनेकान्तवाद्यपि । कपि प्रसूतमित्यपि ॥ ७६ ॥

व्यधः प्रबाधोद्व्याधोऽपि, सम्भ्रमं पाप्ययानवत्' ।
सेवी सम्पिष्टोऽपि सते, कम्पितोऽपि कम्पिते ॥ ६५ ॥
कवचे दंशने सेवनं, तनुत्राणमपि स्मृतम्' ।
अपिधानं पिधानं चापिधानद्वयमुदाहृतम् ॥ ६६ ॥
शिरस्क खोलमप्याहुः, साधिसंज्ञमपि सृगिनि ।
चापे धन्-धनु-धरासनान्यपि विदुर्बुधाः ॥ ६७ ॥
फलक-स्फुरके खेटे, क्षुरिका छुरिका छुरी ।
ईल्यां तरवालिकाऽपि, परिघः पलिघः समौ ॥ ६८ ॥
उर्वस्पृशस्थान् मगधो, मङ्गो बोधकरोऽधिकः ।
सौखशायनिकः सौखशायिकः सौखसौप्तिके ॥ ६९ ॥
रणे संस्फेट-संफिटौ, बले द्रविणमूर्ध्वं' तथा ।
अपस्कन्दोऽपि धाट्यां स्यात्, नशने च पलायने' ॥ ७० ॥

[अभि मूलश्लोकाङ्काः ७१२–८ १]

चोरकोऽपि भवेद् गुप्तौ, तापसे तु तपस्व्यपि ।
विप्रे ब्रह्मोऽपि चाऽऽग्नीध्राऽऽग्नीध्राऽऽग्नीध्रच यूपी दैसी ॥ ७१ ॥
स्नसने ध्मेनं चाप, दधिप्रोञ्छं पृषातके ।
अधिरोहण्यमन्यधिरोहिणोऽप्यपोपवासे समाविमौ ॥ ७२ ॥
उपनक्षमोपनेस्त्वयुपवीते प्रचक्षते ।
ब्रह्मसूत्रं पवित्रं च, वाल्मीको ह्यग्निमावपि ॥ ७३ ॥

तन्मयम् ॥ ६ ॥ परक-स्तरणी ॥ ६ ॥ सौखशायिका ॥ ६९ ॥ चाऽऽग्नीध्रमग्नीध्रमपि ॥ १ ॥ दधिप्राश्य (दधिप्राशनम्) पृषातके । अधिरोहिण्या-न्धाद्रिरोहणुपासे समाविमौ ॥ २ ॥ प्रचक्षते ॥ ७३ ॥

रसज्येष्ठं रसाग्रं च, तुल्ये दार्वीरसोद्भवे ।
मासिके वैष्णवोऽपि स्याद् गोपित्तं हरितालवत् ॥ ९२ ॥
मनःशिलायां नैपाली, शिला च सुधियां मता ।
म्लेच्छास्यमपि सिन्दूरे, कुरुविन्दे तु हिङ्गुलः ॥ ९३ ॥
बोलो गोपो रसोऽप्युक्तो, रत्नं माणिक्यमित्यपि ।
पद्मरागे शोणरत्नं, वैराटो राजपट्टवत् ॥ ९४ ॥
नीलमणौ महानील कमन्त्वमपि वारिधि ।
धूमिका-धूममहिषी-धूमर्यो मिहिकासमाः ॥ ९५ ॥
अकूपारोऽपि जलधौ, मकरालय इत्यपि ।
निम्नगायां ह्रादिनी स्याज्जह्नुकन्याऽपि जाह्नवी ॥ ९६ ॥
कलिन्दपुत्री कालिन्दी, रेवा मेकलकन्यका ।
चान्द्रभागा चन्द्रभागा, गौतमी गोमतीत्यपि ॥ ९७ ॥
चर्मण्यपि पुरमेदा, पङ्के चिक्खल्ल इत्यपि ।
उद्घाटनोऽरघट्टे च, पानीयमे प्रकीर्तिते ॥ ९८ ॥
सरस्वत्याः कच्छटीकोऽप्यथ तल्लम पल्वले ।
आलवाल-स्थूम-वीहि-वीहित्थ-दमूनसः ॥ ९९ ॥
अग्नौ वर्णप्रभा विद्युत्, गन्धर्वाह-सदागती ।
वायौ चरणपेऽपि मुस्त्वक् सेवा स्तवकः पुनः ॥ १०० ॥

[अभि मूलश्लोकाङ्काः-१०८७-११२९]

रसाग्रं च तुल्ये दार्वीरसोद्भवे ॥ ९२ ॥ सुधिया मता ॥ ९३ ॥ कमन्त्वमपि वारिधि ॥ ९५ ॥ चन्द्रभागा चन्द्रभागी (चान्द्रभागा चान्द्रभागी) गोमती गौतमीत्यपि ॥ ९७ ॥ उद्घाटनमुद्घाटनं पानीयमे प्रकीर्तितम् ॥ ९ ॥

॥ अथ चतुर्थकाण्डः ॥

रत्नवती भुवि दिवःपृथिव्यावपि रोदसी ।
माणिबन्धं माणिमन्थं, सैन्धवे वसुके वसु ॥ ८३ ॥
टङ्कनश्टङ्कण उपोलवन चापि नीवृति ।
लवणः सामोद्भवोऽपि, माल्कन्माल्को मधु ॥ ८४ ॥
पत्तने पट्टनमपि कुण्डिने कुण्डिनापुरम् ।
स्यात् कुण्डिनपुरमपि, विपणौ पण्यवीथिका ॥ ८५ ॥
कुल्यायां सन्धिरपि, गृहे धाममपि स्मृतम् ।
उपकार्योपकार्याऽपि, प्रासादे च प्रसादनः ॥ ८६ ॥
शान्तीगृहं शान्तिगृहे, प्राङ्गणं स्वङ्गणं भवम् ।
कपाटवत् कवाटोऽपि, पक्षद्वारे खटक्किका ॥ ८७ ॥
कुसूलवत् कुशूलोऽपि, सम्पुटे पुट इत्यपि ।
पेटायां स्यात् पेटकोऽपि, पेटोऽपि कविना मते ॥ ८८ ॥
चर्मन्यपि समुद्गन्यामयोनिर्मुक्तः विदुः ।
कम्बोलके पिङ्कोऽपि, पुष्पामन्तीति कथ्यते ॥ ८९ ॥
स्तम्भः स्तम्भकोऽपि मपि, विष्कम्भः कुटकोऽस्य तु ।
अगोऽपि पर्वते क्रौञ्चः, क्रौञ्चकन्मन्यते बुधैः ॥ ९० ॥

[अभि० मूलश्लोकाङ्काः ९९१-१ ९९]

कलेवापि खट्न्यां स्यात्, गाम्भसौदुम्बरं विदुः ।
शंखकौम्भमपि सर्पे, पारदर्पकोऽपि च ॥ ९१ ॥

[illegible] इत्यपि । [illegible] पुंसि मत ५८८ [illegible] ॥ १ ॥

व्यालो व्याडोऽप्यौपवाह्योऽप्युपवाह्येऽपराऽपरा[1] ।
शृङ्खले निगलोऽन्दूश्च, कक्षा कक्ष्याऽपि वाहिके ॥ ११० ॥

[अभि० मूलश्लोकाङ्काः ११२६–१२३५]

वाहीकोऽपि[2] वेसा-वेगे,[3] खलिनेऽश्व खलीनवत् ।
मर्योऽप्युग्र गोपतौ तु, शण्ड इत्वर इत्यपि ॥ १११ ॥

सौरी सूर्यपि कद्रुरे, कर्कन् कुक्कुरमित्यपि ।
नैचिकं नैचिकी च स्यात् मेलिनी बाल्गर्भिणी ॥ ११२ ॥

पवित्र गोमये छागे, तुभो ऽथ मर्पकः शुनिः ।
सरमा देवशुन्यां च, यमरकोऽपि सैरिभे ॥ ११३ ॥

पारिन्द्र इव पारीन्द्रः, शरभेऽष्टापदोऽपि च ।
सृगालवच्छृगालोऽपि, प्लवग[4] प्रवङ्गोऽपि च ॥ ११४ ॥

वानायुरपि वातायुर्मन्दरोऽपि च मूषके ।
हीडर्कनविडालोऽपि, गोकर्णोऽपि मृगाङ्गमे ॥ ११५ ॥

कलम्बालेऽश्लीगर्दोऽपि, क्षेपे स्यादेकुम्बलः ।
जाधीराधी च वृद्धायां, निर्मोके निलयन्यपि ॥ ११६ ॥

पतत्री पतत्रिरपि, पिच्छं पिच्छमपि स्मृतम् ।
परपुष्टाऽन्यभृतौ च, पिक पहिणि[1] बर्हिण ॥ ११७ ॥

मस्तिष्को मस्तकोऽपि ॥ १ ४ ॥ पद्मिन्या [illegible] सरोजिनी [illegible] ॥ १ ५ ॥ [illegible] तथा [illegible] ॥ १ ८ ॥ [illegible] अपि [illegible] । [illegible] [illegible] च ॥ १ ॥ ऽप्युपवाह्योऽप्यौपवाह्येऽपराऽपरा ॥ ११ ॥ वाहीको च । [illegible] ॥ १११ ॥ [illegible] ॥ ११३ ॥ [illegible]ऽपि च ॥ ११४ ॥ [illegible] ॥ ११ ॥

गुलुञ्छ-स्तम्ब्या माकन्द-रसालावपि चूतवत् ।
किङ्किराते कुरुण्टक-कुरण्टकावपि स्मृतौ ॥ १०१ ॥

कर्कन्धूरपि कर्कन्धी, ह्रस्वादिमाऽऽरूपकः ।
नार्यां च स्नुहि स्नुहाऽपि, प्रियालोऽपि पियालवत् ॥१०२॥

नार्यङ्गोऽपि च नारङ्गोऽथ पिचर्दक इत्यपि ।
भवेद् तमालस्तापिच्छो, निर्गुण्डी सिन्दुवारवत् ॥ १०३ ॥

वपा वर्वा मातुलङ्गो, मातुलिङ्गोऽपि कीर्तितः ।
मयूर इव धुत्तूरो, धत्तूरस्तकमार इत्यपि ॥ १०४ ॥

इन्दीवरं कम्ब-सलिलपर्यायैः स्मर्यते बुधैः ।
पद्मिन्यां कमलिनी, कुमुदिनी कुमुद्वती ॥ १०५ ॥

बिसप्रसून कमले, कैरव कुमुदवन्मतम् ।
क्षपाल च नक्तंनीली, सातीनोऽपि सतीनवत् ॥ १०६ ॥

कुल्माषवत् कुल्मापोऽपि, गवेधुका गवीधुका ।
कणिशं कनिशं रिद्धे, धान्ये त्वापासित मतम् ॥ १०७ ॥

हालाहलं हालहलं, मुसल्यां मुसलीऽपि च ।
कृमिः क्रिमिरपि गण्डूपदः किञ्चुलुकोऽपि च ॥ १०८ ॥

कम्बुका अपि कम्बूका, वृश्चिको द्रुणे इत्यपि ।
मंसलो मधुकरोऽलिः, पिको पिकः केरि करी ॥१०९॥

[illegible] स्तम्बोऽपि [illegible] । निर्गुण्डी [illegible]

व्यालो व्याडोऽप्यौपवाह्योऽप्युपवाह्योऽप्यगऽम्बरा ।
शृङ्खले निगलोऽन्दूय, कशा कस्याऽपि चाहिक ॥ ११० ॥

[अभि० मूलश्लोकाङ्का १२२६-१२३५]

घोटीकोऽपि वेसरा-भागे, खलिनश्च खलीनवत् ।
मर्योऽप्युष्ट्र गोपतौ तु, षण्ड इत्वर इत्यपि ॥ १११ ॥

सौरी सूर्येऽपि ककुदे, ककुन् कुकुदमित्यपि ।
नैचिकं नैचिकी च स्यात् मेलिनी बालगर्भिणी ॥ ११२ ॥

पवित्रं गोमयं छागे, तुभोऽथ मर्पकः शुनि ।
सरमा देवशुन्यां च, यमरयोऽपि मेरिभे ॥ ११३ ॥

पारिन्द्र इव पारीन्द्रः, शरभेऽष्टापदोऽपि च ।
सृगालवत् शृगालोऽपि, प्लवगः प्लवङ्गोऽपि च ॥ ११४ ॥

वानेयुरपि वानायुर्न्दरोऽपि च मूषकः ।
हीकुर्वनबिडालोऽपि, गोकर्णोऽपि मृगान्तरे ॥ ११५ ॥

मल्लाच्छोऽप्यथीगर्वोऽपि, क्षेपे स्यादेकलुण्ठलं ।
आशीराशी च दंष्ट्रायां, निर्मोके निलयन्यपि ॥ ११६ ॥

पतत्री पत्रिरपि, पिच्छं पिच्छमपि स्मृतम् ।
परपुष्टोऽन्यपुष्टौ च, पिके बर्हिणि बर्हिणः ॥ ११७ ॥

मातुलिङ्गो मातुरोऽपि ॥ १ ४ ॥ [illegible] [illegible] सरोजिनी [illegible] ॥ १ ५ ॥ [illegible] [illegible] ॥ १ ८ ॥ [illegible] अपि [illegible] । [illegible] [illegible] च ॥ १ ॥ [illegible] ॥ ११ ॥ [illegible] [illegible] च । मयुराद् ॥ १११ ॥ छागे तुभोऽथ ॥ ११३ ॥ [illegible] च ॥ ११४ ॥ [illegible] पत्रिरपि ॥ ११ ॥

गुलुञ्छ-गुलुच्छौ माकन्द-रसालावपि पूतवत् ।
किङ्किराते कुरण्टक-कुरण्टकावपि स्मृतौ ॥ १०१ ॥

कर्कन्धूरपि कर्कन्धौ, कुसादिमाऽन्येरूपकः ।
वार्शो च स्नुहिः स्नुहाऽपि, प्रियालोऽपि पियालवत् ॥१०२॥

नैर्यङ्गोऽपि च नारङ्गोऽप्ये विभेदक इत्यपि ।
भवेत् तमालस्तापिच्छो, निर्गुण्डी सिन्दुवारवत् ॥ १०३ ॥

यथा यवो मातुलुङ्गो, मातुलिङ्गोऽपि कीर्तितः ।
धत्तूर इव धुधूरो, वनस्तम्बकठोर इत्यपि ॥ १०४ ॥

ह्रीवेरं केश-सलिलपर्यायैः स्मर्यते बुधैः ।
पद्मिन्यां कमलिनी, कुमुदिनी कुमुद्वती ॥ १०५ ॥

बिसप्रसूनं कमले, कैरवं कुमुदवन्मतम् ।
शेफालं च वनेनीली, सातीनोऽपि सतीनवत् ॥ १०६ ॥

कुल्माषवत् कुल्मासोऽपि, गवेधुका गेवीधुका ।
कपित्थं कैनिथ रिवे, धान्ये स्यामाकिर्तं मतम् ॥ १ ७ ॥

हालहल हालाहल, मुसलापी मुसलकोऽपि च ।
कृमिः क्रिमिरपि गण्डूपदः किञ्चुलकोऽपि च ॥ १०८ ॥

धर्म्मुका अपि धम्मूका, इभिको इभं इत्यपि ।
मसलो मधुकरोऽलिः, पिको पिकः केरिः करी ॥ १ ९

[illegible] सारमपि [illegible] । १ १ ० [illegible] । [illegible]
[illegible] । १ १ ।

व्याघ्रो व्याडोऽप्यौपवाह्योऽप्युपवाह्योऽस्यगाऽवेरा'।
स्वगते निगलोऽन्दूस, कक्षा कक्ष्याऽपि बाह्लिके ॥११०॥

[अभि० मूलश्लोकाङ्काः ११८६–१२९५]

गण्डीकोऽपि वेसर-वागे, खलिनंश्च खलीनवत्।
मेर्योऽप्युष्ट्र गोपशौ तु, कृष्ण इत्वर इत्यपि' ॥१११॥

खौरी स्यूपपि फक्कुदे, कर्कन् कुकुद्मित्यपि।
नैचिके नैचिकी च स्यात् मेठिनी वाल्मामिषी ॥११२॥

पवित्रं गोमये छाग, तुभो ऽथ मर्पक स्तुनि'।
सरमा देवशुन्यां च, पेमरघोऽपि मैरिमे ॥११३॥

पारिन्द्र इव पारीन्द्रः, शरमेऽष्टापदोऽपि च।
मृगास्वपक्ष्मगालोऽपि, प्लवगः प्रवङ्गोऽपि च ॥११४॥

वानायुरपि वनायुरुन्दरोऽपि च मूषक।
हीकर्णविडालोऽपि, गोकर्णोऽपि मृगक्रमे ॥११५॥

मलम्पालेऽप्यगीगर्दोऽपि, क्षपे स्यादेकलम्पलः।
आसीराटी च दंष्ट्रायां, निर्मोके निर्लयन्यपि ॥११६॥

पतत्री पतत्रिरपि, पिच्छं पिच्छकमपि स्मृतम्।
परपुष्टाऽन्यभृतौ च, पिके बर्हिणि बर्हिणः ॥११७॥

मत्स्यविशो मत्स्यट्टोऽपि ॥ १ ४ ॥ पद्मिनिका कमलिनी सरोजिनी कुमुदिनी ॥ १ ५ ॥ हृम्मकर्ण तथा हार्क ॥ १ ॥ चम्पूरा अपि धाम्पूरः । मधुकरोऽप्यौ च ॥ १ ॥ ऽप्युपवाह्योऽप्यौपवाह्योऽमराऽस्यद ॥ ११ ॥ गण्डीके कम्पकाले च । मधुरोष्ट्र ॥ १११ ॥ कर्ने छगोऽथ ॥११२॥ मतङ्गोऽपि च ॥११३॥ विक्रो फणिरपि ॥११ ॥

वायसे बलिपुष्टोऽपि,[1] द्रोणोऽपि द्रोणकाकवत् ।
सारसी लक्ष्मणी क्रौञ्ची, कुम्भा चापे दिवि किकी ॥
किकिदीविरपि[1] प्रोक्तष्टिट्टिभ टीटिभोऽपि च ।
कलविङ्कः कुलिङ्गोऽपि, दात्यूहे कालकण्ठकः ॥ ११९ ॥
दात्योहोऽपि बलाका च, बकेरुर्बिसकण्ठिका ।
मेघाम्भ्यपि शुके तैलपायिकायां निशाटनी ॥ १२० ॥

[अभि मूलश्लोकाङ्काः १२१५-१३३७]

कपोते पारापतोऽपि, मत्स्ये मत्स्योऽथ तन्तुये ।
स्मृतो गर्भपाशोऽपि, नक्रः शङ्कुमुखोऽपि च ॥ १२१ ॥
ठेहारः कूर्म इत्यथ, तिर्यक्काण्डः शिलोञ्छितः ।

॥ इति चतुर्थं काण्डम् ॥

॥ अथ पञ्चमं काण्डः ॥

नारकास्तु नैरयिकाः, पाताले तु तलं रसा ॥ १२२ ॥
इति पञ्चमकाण्डस्य, शिलोञ्छोऽयं समर्थितः ।

॥ इति पञ्चमं काण्डम् ॥

॥ अथ षष्ठः काण्डः ॥

[1]जीनोऽपि चेतने जन्तौ, योनी जन्मोऽपि जन्मनि ॥१२३॥

चापे दिवि किकी ॥ ११८ ॥ कलविङ्कः कुलिङ्गोऽपि ॥ ११९ ॥ बलाका बकेरुर्बिसकण्ठिका ॥ १२ ॥ मत्स्ये मत्स्योऽथ ॥ १२१ ॥

जीवातुर्जीविते ऽप्यायुः, पुंस्युदन्तोऽपि चायुषि ।
सङ्कल्पे स्यात् विकल्पोऽपि, मनोऽनिन्द्रियमप्ययम् ॥ १२४ ॥
धर्मे सौम्य पीडा बाधः, चर्चा चेष्टाऽपि कथ्यते ।
विप्रतीसारोऽनुशये स्यादथा अपीन्द्रियार्थकम् ॥ १२५ ॥
सुशीमस्तु सुषीमोऽपि, कक्खटे खक्खटोऽपि च ।
वरठे अरेडोऽम्लेडम्लो, रंभो रव इव स्मृतः ॥ १२६ ॥
निपादो निषदो गर्गो, गेर्जो मेघोऽपि मन्द्रवत् ।
माकरो' निकरे युग्मे, ओकोऽप्य कनीयसि ॥ १२७ ॥
कनिष्ठ विग्रहः प्रस्मप्रपञ्चे निखिले पुनः ।
व्याप्तिःशेषमनूनं च, खंभल चापि सम्बवत् ॥ १२८ ॥
मलीमसे कल्मष च, निकृष्टे पांप्य-रेपसी ।
ऊर्ध्वं रमणीयं च, रम्ये नित्यं सदातनम् ॥ १२९ ॥
आर्यंतिक च नेदीयं, इत्यन्तिकतमे स्मृतम् ।
एकाकिन्यवगंणोऽपि, प्रागप्यादौ प्रकीर्तितम् ॥ १३० ॥

[अमि मूकसोमदा १३३९-१४०९]

मध्यमे मध्यंदिनं च, निरंगलमनर्गले ।
बहुरूप-पृथग्रूप-नानाविधाः पृथग्विधे ॥ १३१ ॥
मस्पा सम्पोऽप्यथ छन्ने, छादिताऽपिहितेऽपि च ।
प्रकाशिते प्रादुष्कृतमंतच्छायामसर्वतम् ॥ १३२ ॥

वरठे अरडोऽ ॥ १२६ ॥

चाषसे चटिपुटोऽपि,' द्रोणोऽपि द्रोणकाकवत् ।
सारसी ठेस्मणी क्रौञ्च्यां, कुम्भा चाषे दिविः किकी ॥

किकिदीविरपि' प्रोक्तष्टिट्टिभ टीटिभोऽपि च ।
कलविङ्के कुलिङ्गोऽपि, दात्यूहे कालकण्ठकः ॥ ११९ ॥
दात्योहोऽपि बलाका च बकेरुर्बिसकण्ठिका ।
मेघाम्ब्वपि शुके तैलपायिकायां निशाटनी' ॥ १२० ॥

[अभि० मुक्तकोशगाथा १२३५–१३३७]

कपोते पारावतोऽपि, मत्स्ये मत्सोऽथ तन्तुणे ।
स्मृतो वरुणपाशोऽपि, नक्रे शङ्कुमुखोऽपि च ॥ १२१ ॥
ठंकारः कूर्म इत्येव, तिर्यक्काण्ड' शिलोञ्छकः ।

॥ इति चतुर्थः काण्डः ॥

॥ अथ पञ्चमः काण्डः ॥

नारकास्तु नैरयिका', पाताले तु तले रसा ॥ १२२ ॥
इति पञ्चमकाण्डस्य, शिलोञ्छोऽयं समर्पितः ।

॥ इति पञ्चमः काण्डः ॥

॥ अथ षष्ठः काण्डः ॥

'चीवोऽपि चेतने जन्तौ, प्राणी जन्मोऽपि जन्मनि ॥१२३॥

चाषे किकि किकि ॥ ११८ ॥ कलविङ्के कुलिङ्गोऽपि ॥ ११९ ॥ बलाका बकेरुका बिसकण्ठिका ॥ १२ ॥ मत्स्ये मत्सोऽथ ॥ १२१ ॥

॥ ॐ ह्रीं अर्हं नमः ॥

सूरिसम्राड् विजयनेमिसूरिभगवद्भ्यो नमः ।

शान्तमूर्तिश्रीविजयविज्ञानसूरीश्वरसद्गुरुभ्यो नमः ।

अथ सशेषशिलोञ्छाभिधानचिन्तामणिकोशस्य

शब्दानामनुक्रमणिका

धूपैरवमाननाऽवगणने अपि कीर्तिते ।
अन्दोलनमपि प्रेङ्खाऽम्भोद्स्तम्भमप्युदश्वितम् ॥ १३३ ॥
मिता मितोदितमपीरितेऽप्याश्रीकृतं पुनः ।
ऊरीकृतं स्वीकृतं च, छिन्ने छोतमपि स्मृतम् ॥ १३४ ॥
प्रमृते विसं विस्मृते च, भवेत् प्रस्मृतमित्यपि ।
अटाट्याऽट्या पर्यटनमानुपूर्व्यमनुक्रमे ॥ १३५ ॥
परिरम्भोऽपि संश्लेषे, साङ्कृत्योऽप्युपक्रमः ।
वात्तौ वातमपि स्पर्शः संस्पर्शोऽप्यथ विक्रिया ॥ १३६ ॥
विकारो विकृतिश्चापि, विलम्भस्तु समर्पणम् ।
दिष्ट्या समुपजोषं सर्वदा सदा सनत् सनात् ॥ १३७ ॥
निर्भरे च भृशं-त्वी हेतौ, यत्ने येन च कीर्तितौ ।
अहो सम्बोधनेऽपीति, षष्ठः काण्डः शिलोञ्छितः ॥१३८॥

॥ इति षष्ठः काण्डः ॥

[अभि० मूलश्लोकाः १४२०—१५४७]

वैक्रमेऽब्दे त्रिविश्वेन्दुमिते [१४३३] राधाधवलतो ।
ग्रन्थोऽयं ददृभे श्रीमज्जिनदेवमुनीश्वरैः ॥ १३९ ॥

इति पूर्वेणसाधनसमानसूरि श्रीमज्जिनप्रभसूरिशिष्य-
मुनिश्रीजिनदेवसूरिविरचिता हैमनाममाला-
शिलोञ्छः समाप्तः ॥

विस्मृते च मखे ॥ १३५ ॥ परिरम्भोऽपि ॥ १३६ ॥—इति शिलोञ्छ-
समाप्तानि ॥

॥ ॐ ह्रीं अर्हं नमः ॥

सूरिसम्राड् विजयनेमिसूरिभगवद्भ्यो नमः ।

शान्तमूर्तिश्रीविजयविज्ञानसूरीश्वरसद्गुरुभ्यो नमः ।

अथ सशेषशिलोञ्छाभिधानचिन्तामणिकोशस्य शब्दानामनुक्रमणिका

शब्द	श्लोकाङ्क	शब्द	श्लोकाङ्क	शब्द	श्लोकाङ्क
अनीतिनी	[illegible]	अनुमति	[illegible]	अन्त	[illegible]
	[illegible]	(अनुरोध)	[illegible]		[illegible]
अनुक	[illegible]	अनुरोधमुख	[illegible]	अन्तःकरण	[illegible]
अनुकम्पा	[illegible]	अनुरोधक	[illegible]	अन्तःपुर	[illegible]
अनुकर्ष	[illegible]	अनुराग	[illegible]	अन्तःपुराध्यक्ष	[illegible]
अनुकल्पीय	[illegible]	अनुलाप	[illegible]	अन्तःसैन्य	[illegible]
अनुचर	[illegible]	अनुलापा	[illegible]	अन्तक	[illegible]
अनुतृष्णा	[illegible]	अनुलोम	[illegible]	अन्तगामिन्	[illegible]
अनुतर	[illegible]	अनुवाद	[illegible]	अन्तश्छद	[illegible]
अनुबन्ध	[illegible]	अनुवासन	[illegible]	अन्तर्	[illegible]
अनुज	[illegible]	अनुवृत्ति	[illegible]	अन्तर	[illegible]
	[illegible]	अनुशय	[illegible]		[illegible]
(अनुजन्म)	[illegible]	अनुष्ण	[illegible]		[illegible]
अनुजीविन्	[illegible]	अनुस्वार	[illegible]	अन्तरा	[illegible]
अनुतर	[illegible]	अनूचान	[illegible]	अन्तरायण	[illegible]
अनुत्तर	[illegible]	अनूप	[illegible]	अन्तराल	[illegible]
अनुत्प	[illegible]	अनूप	[illegible]	अन्तराय	[illegible]
अनुपदीन	[illegible]	अनूराधा	[illegible]	अन्तरीक्ष	[illegible]
अनुप्रासी	[illegible]	अनृत	[illegible]	अन्तरीक्ष	[illegible]
अनुबन्ध	[illegible]	अनृजु	[illegible]	अन्तरीय	[illegible]
अनुभाव	[illegible]	अनृत	[illegible]	अन्तरीय	[illegible]
अनुमत	[illegible]		[illegible]	अन्तरे	[illegible]
अनुमत	[illegible]	अनेकार्थकैवलिक	[illegible]	अन्तरेण	[illegible]
	[illegible]	अनेकप	[illegible]		[illegible]
	[illegible]	अनेकलोचन	[illegible]	अन्तर्गत	[illegible]
अनुयोगकरिताकरण—		अनेकसंख्याधिन्	[illegible]	अन्तर्धि	[illegible]
	[illegible]		[illegible]	अन्तर्धा	[illegible]
अनुरक्त	[illegible]	अनेड	[illegible]	अन्तर्हित	[illegible]
अनुराग	[illegible]	अनेडमूक	[illegible]	अन्तर्द्वार	[illegible]
अनुरागिन्	[illegible]		[illegible]	अन्तर्वत्नी	[illegible]
अनुराधा	[illegible]		[illegible]	अन्तर्वेदी	[illegible]
अनुलाप	[illegible]	अनेहस्	[illegible]	अन्तर्वंशिक	[illegible]
अनुलाप	[illegible]	अनोकह	[illegible]	अन्तर्वंशि	[illegible]
अनुवाद	[illegible]	अन्त	[illegible]	अन्तर्वेदि	[illegible]

शब्द	श्लोकाङ्क	शब्द	श्लोकाङ्क	शब्द	श्लोकाङ्क
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

शब्द	श्लोकाङ्क	शब्द	श्लोकाङ्क	शब्द	श्लोकाङ्क
[illegible]	११९	[illegible]	१२५८	[illegible]	५८१
[illegible]	१२५८	(ऐकानिक)	१८९	**औ**	
[illegible]	१२५८	ऐक्षिक	९५५	[illegible]	[illegible]
[illegible]	९११	[illegible]	५५२	[illegible]	[illegible]
[illegible]	५५४	ऐणेय	७०९	[illegible]	११७०
[illegible]	१२७९	ऐन्द्री	१११	([illegible])	१११
[illegible]	११५८	( )	१६१	([illegible])	११२
[illegible]	१४	ऐरावण	१७००	[illegible]	११४
[illegible]	१ १	ऐरावत	१७००	[illegible]	७०२
[illegible]	११५		१७००	[illegible]	५१
[illegible]	१०५		१		[illegible]
[illegible]	११९		५२९	[illegible]	४११
[illegible]	११६		११७२	[illegible]	४११
	[illegible]	ऐरावती	११०४	[illegible]	९९
[illegible]	१५२	ऐल	७०१	[illegible]	९९
[illegible]	११	[illegible]	१८९		५०५
[illegible]	८९०	[illegible]	९१	[illegible]	९९
[illegible]	८९०	([illegible])	११९	([illegible])	१११४
[illegible]	१२५५	[illegible]	२ १	[illegible]	[illegible]
[illegible]	११८	[illegible]	[illegible]	([illegible])	[illegible]
[illegible]	११५०	**ओ**		[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	५५१	[illegible]	[illegible]
[illegible]	११८९	[illegible]	५५२	[illegible]	[illegible]
[illegible]	११८९		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	११५८		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	५११	[illegible]	[illegible]
	[illegible]	[illegible]	११ १	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	११५	[illegible]	[illegible]
[illegible]	१८	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	५१४	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
		[illegible]	११८९	[illegible]	११००
	१८१	ओषधि	११८०	[illegible]	१११

शब्द:	श्लोकाङ्क:	शब्द:	श्लोकाङ्क:	शब्द:	श्लोकाङ्क:
कनिष्ठ	१४०१	कूर	११८८	[illegible]	१२००
कम	१११	कूष्माण्ड्	१२०७-शे.	[illegible]	१२००
	८९५	[illegible]	७०१	[illegible]	१ ८
	१५ १	केत	७०२	[illegible]	१२००
कला	११६	केर	१११	[illegible]	११६-शे.
	११११-शे.		१ १	[illegible]	१२
(कमण्डल)	१५०१		११८७		१२००
कलुष	११५७	कोशागार	११५१		१२००
कलोक्य	११ १	कोश	१ १	[illegible]	१२१
[illegible]	८१०	कोषीतकी	१५०७	[illegible]	१००
कलिक	८१८	कोष	१११	[illegible]	११९
कलिङ्	८१	[illegible]	१११	[illegible]	११०७-शि.
[illegible]	७०१	कोविद्	१११	[illegible]	११०
[illegible]	१११		११८०-शे.	[illegible]	१२१-शे.
[illegible]	१	कौप	८०	[illegible]	१११
(कल्याण)	१	कौपू	११९	[illegible]	१२८
[illegible]	[illegible]	कौम	१०	[illegible]	११११
[illegible]	१५११		१ ११	[illegible]	८००
[illegible]	८१		११११	[illegible]	१११
[illegible]	११११-शि	(कौशल्य)	१०१		[illegible]
[illegible]	१०७०	कौमार	१०१		८००
[illegible]	[illegible]	कौषी	११११-शि.	[illegible]	[illegible]
[illegible]	११८	[illegible]	१०१-शे.		८११
[illegible]	११५	[illegible]	१११	[illegible]	८११
[illegible]	११८०	[illegible]	११११	[illegible]	११०
[illegible]	१००	[illegible]	१११	[illegible]	११८
[illegible]	११११	[illegible]	१००	[illegible]	११११
[illegible]	१ ११	[illegible]	११	[illegible]	११११
	११११	[illegible]	११११	[illegible]	१०१
[illegible]	११११-शि.	[illegible]	१०१-शे.	[illegible]	११११
[illegible]	११११	[illegible]	११११	[illegible]	११११
[illegible]	११११	[illegible]	१०१-शे.	[illegible]	११११
[illegible]	१००१	[illegible]	१०१	[illegible]	११
[illegible]	१००१	[illegible]	११०१	[illegible]	११

शब्द	श्लोकाङ्क	शब्द	श्लोकाङ्क	शब्द	श्लोकाङ्क
[illegible]	[illegible]–शे	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	१११		[illegible]	[illegible]	[illegible]
([illegible])	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]–शे.	[illegible]	[illegible]–शे.
	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]–शे.
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]–शे.	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	१११		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]–शे.
[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	११
	[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]–शे.	( )	[illegible]
([illegible])	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]–शे.
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]–शे.
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]		[illegible]		[illegible]
[illegible]	११११		[illegible]		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]
[illegible]	११	[illegible]	[illegible]	( )	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	१११
	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]–शे	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]–शे	[illegible]	[illegible]–शे.
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]–शे.	[illegible]	[illegible]
[illegible]	११११	[illegible]	[illegible]	([illegible])	[illegible]
[illegible]	११११	[illegible]	[illegible]	([illegible])	[illegible]
	११११	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	११	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]–शे.
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	११ –शे.	[illegible]	१

शब्द	श्लोकाङ्क	शब्द	श्लोकाङ्क	शब्द	श्लोकाङ्क
[illegible]	७७०-शे.	[illegible]	९९	[illegible]	११११
[illegible]	८११-शि.		१००	[illegible]	११११
[illegible]	१०५		३५	[illegible]	११ १
	७७२	[illegible]	९९	[illegible]	११११
[illegible]	६७०	[illegible]	११९-शे.		
[illegible]	१ ०-शे.	[illegible]	१००	[illegible]	९९९
[illegible]	१००-शे.	[illegible]	११११	[illegible]	९११
[illegible]	११७८	([illegible])	१०४	[illegible]	७७४
[illegible]	६९२	[illegible]	४८२	[illegible]	९६७-शि.
[illegible]	११७	[illegible]	२७१	[illegible]	७७१-शि.
	९८२	[illegible]	७७२	[illegible]	११७-शे.
[illegible]	१ ८	[illegible]	१०९९	[illegible]	१११
[illegible]	१०७४	[illegible]	११ १	[illegible]	१११
[illegible]	१	[illegible]	१०९९	[illegible]	१११
[illegible]	२७१			[illegible]	९७१
[illegible]	५११	[illegible]	११०७	[illegible]	१११०-शि.
[illegible]	११	[illegible]	११०७		
[illegible]	१७७	[illegible]	१७१	[illegible]	११७-शे.
[illegible]	४८२	[illegible]	१०७०-शि.	[illegible]	८ १
[illegible]	७७१	[illegible]	१७००		१ १-शे.
	५११	([illegible])	७७८	[illegible]	९९ -शे.
[illegible]	७७१	[illegible]	७७ -शि.	[illegible]	७७१
[illegible]	१५११	[illegible]	१०९९		१११
[illegible]	१८०	[illegible]	९९७-शे.	[illegible]	७९
[illegible]	१७७	[illegible]	१११	[illegible]	११
	५९१		११११	[illegible]	९९७-शे.
	१ ७१-शे		११७१	[illegible]	१०७०
[illegible]	५७७	([illegible])	९९९	[illegible]	९८७
[illegible]	१११	[illegible]	११११	[illegible]	८ १
	५९१	[illegible]	११११	[illegible]	११८
[illegible]	१५७-शे	[illegible]	११११	[illegible]	११०७
[illegible]		[illegible]	११११	[illegible]	११७१
[illegible]	११११	[illegible]	११११		
[illegible]	११११-शे.	[illegible]	११११	[illegible]	९९१

शब्दः	श्लोकाङ्कः	शब्दः	श्लोकाङ्कः	शब्दः	श्लोकाङ्कः
तपना	१	तारण्य	८०७		११११
तपस्विन्	१०—शि.	तरक्षु	१५०		११११—शि.
तपात्यय	१५७		१२५५	तल्पकीट	११५१
(तपोवन)	७८	तरङ्गवेगा	५०१	तल्पहर	११८
तम	१०५४	तरल	१५७	(तला)	७८
तमःप्रभ	११५	तरलित	१४	तलिन	११५१
(तमस्)	१ ११	तरणि	७८२	तलित	७८१
तमस्तम	१ ११	तरलाक्षिका	७८५—शि.		११५५
तमर	१०७२	तरस्	३५४	तलिम	९८२
तमाल	१९१		७८१	तलुनी	५११
	१२५	तरस	१११	तल्लक्ष	११८८—शे.
	११ १	(हरि)	८०७	तल्प	९८२
तमस्विनी	१२१	तरी	८०७	तक्षु	१०७५—शि.
तमा	१२२	तरु	१११४	ताडक	१३७०
तमःस्व	११२१	तरुण	११५	ताडित	८०
तमोपहस	१२५	तरुणी	५११	ताडिपि	१२७
तमोऽपिधी	१२७	तर्क	१११	ताड	१२८१
तमि	१२१—शे.	तर्कविद्या	२५२	तानूनप	९ १
तमिस्र	१२५	तर्कु	५११	ता	१११
तमिस्रा	१२१	तर्कुट	१	तामस	९५१
तमी	१२१	तर्कटी	५११	तामरस	१२४
तमोघ्न	१०५८	तर्जित	५५८	तारव	१०५—शे.
	११ —शे.	तर्पण	११८	तामरस	९
तमोमणि	११११—शे.	तर्ष	१०५१	ताप	५७१
तम्प	११११	तर्ष्य	८२१	तापसूर्य	४८
(तम्बा)	११११		८२०	तापिञ्छ	४ १
'तम्बा'	११८५		१५०१	तामर	९५
तम्बु	११८५	तलिन्	८०५	तामल	९
तरक्ष	१०७५	तल	१५१	ताम्बूल	११९१
तरङ्गिणी	१०७५	(तलिन)	१५१	ताम्रिक	११९५—शि.
तरणि	९५	तलिक	१५११—शे.	ताम्रिका	११९१
( )	८०७	तल्प	५११	'ताम्रिक'	११९१
तरणी	८०७		९१	तायी	१०८१
तरण्ड	८०५		७८१	ताम्र	१०५५

शब्द	श्लोकाङ्क	शब्द	श्लोकाङ्क	शब्द	श्लोकाङ्क
दमित	११११	दमोल	१५०	दान	११
दमित	१११	दम्भ	१४१	दानीन	७४५
(दमी)	१७०		७४२	दामन्	१२७७
दमिन्	१२५	दम	१४२	दामनी	१२७४
दय	११ १	दमोदेला	१०८	दामनीय	७४५
	११११	दल	१ ५५	(दाम्यवाद)	१२५१
दयित	१२५२	दलमोदय	११ १	दाम्मोदर	१
दयिता	१२५२	दलमोदक	१०५०		११५
(दयमान)	७०१	दलाशय	१०७७-शे.	दान	५१०-शि.
दयालय	७०५	दलावती	११५	दानव	८८२
दयन्	८७१		१०५-शि	दानार	५१७-शे.
दयन	५८४	(दलाधारिद)	१०४	दार	५११
	७७१-शि	दलासन	१११५	दारद	५१२
दयनोदिल	५८१-शे	दशिन	११००	दालर्मन्	५१८
दयाधालिराज	१११	दलीप्रुम	८५१-शि.	दारर	११११
दयाक	५१४	दलीय	८५१		१०००-शे.
दयालु	१ ०-शे.	दाता	५८१	(दायर)	१०७
दयापुत्तिन	१११	दालिवा	५८१	(दारीका)	५१२
दयाविन्	१२०	दालायाविक	७७१-शे	दारिन	१२८८
दयालीन	१२०-शि.	दालायिविक	१००	दार	११११
(दयाय)	११-न	दास	१२७	दासन	१४१
दयापरिल्	१०४	दाद	१८५	दासदयान	१ ११
(दयावदातिम)	५५	दालहु	११११	दार्तनम	११४
(दयावित्व)	७०१	दालोद	११११-शि.	दामन	११११
दया	५१५	दालीद	११११	(दाति)	११५४
	११७	दान	८११	दालु	५८०-शे
	११००	दालिद	४१	दास	११ १
दयावर्त	१८०	दाय	१८१		११११
दयाई	५११		११११	दाय	५११
दयाभाय	११-शे	(दमान)	११	दाररमि	१२७
दयावान	१ -शे	दामवादि	८१		७०१
(दमान)	१०४	दामडीन	१ १-शि.	दासर्त	११४
(दमान)	७०५	दामोजिन	१८५	दासीभी	८४
दयीन्स	१८०	दामवारान	७१	दासीद	१२५४

शब्दः	श्लोकाङ्कः	शब्दः	श्लोकाङ्कः	शब्दः	श्लोकाङ्कः
दुरालोक	७८०-शे.	दुर्मुख	१ ३१	दृष्टि	११०२
	७८०	दुर्योन्	१३०	दृष्टान्त	१०७०-शे.
दुकूल	६६६	दुर्विध्	८५	(दृष्टान्ता)	१ ११
दुग्ध	६६६	दुर्विध	५९८	दृष्टिप	१११९
दुघ	४०४	दुर्हृद्	७७६	दृढ	११८०
दुन्दुभ	११०५	दुर्म	११०३		१२७०
(दुन्दुभ)	११०५	दुल्लभ	२७१		१५०५
दुन्दुभि	२९२	दुर्वर्ण्	७७४	दृढमुष्टि	११
	१८-शे.	दुष्प्रा	११	दृढरथ	१०
दुन्दुभिनाद	९१	दुष्प्राप	११११	दृढव्रत	१२०१
दुरन्त	५८८	(दुष्प्राप्य)	३११	दृति	१ ६५
(दुरवार)	८५	दुष्टा	११११	दृश्	५७०
दुरध्व	७८९-शे	दुष्प्रकीर्ण्	८८९-शे.	दृशान	९-शे.
दुरित	११	दुह	५५४१	दृषद्	१ ६५
दुरोदर	४४	(दुरालोक)	७८०	दृष्टी	१०५-शे.
दुर्गेर	७८९	दुष्टि	५६९	दृष्ट	१ २
दुर्ग	७८४		९-शे.	दृष्टरजस्	५११
	५७१	दूत	७०४	दृष्टि	१०५
दुर्गन्ध	३५८	दूती	५११		५०५
दुर्गति	११५५	दूर	१२९३	दृष्टिपात	१२५-शे.
दुर्जन	९३१	दूर	१२५१	दृष्टिराग	२३५
	११५१	(दूरदर्शिन्)	३०८	देव	५६
दुर्दिनपथ	१३५	दूरपात्	११३५		८
दुर्धराश्व	२५२७	दूरदर्शिन्	[illegible]		११२
दुर्गा	२०३	दूरापाति	[illegible]		११८
दुर्नाम	१	दूर्वा	११९२		७८९-शे.
दुर्दिन	११५	(दूषण)	३७५	देवकीनन्दन	९१
दुर्मनस्	३९	दृढित	६६६	(देवकुल)	९९९
दुर्नाम	११०५	दृप्त	३७१	देवकुसुम	९९९
दुर्मुखी	११ १	दृशीक	६६२	देवखात	१०९४
दुर्वर्ण	३७५	दृष्टित	११९८	(देवखातक)	१८७
दुर्विध	१	दृप	६३४	देवगायन	१८७
दुर्वासस्	३७५		१ १	(देवगुरु)	११८
दुर्हल	२५१	दृष्टा	११११	देवच्छन्द	६५८

शब्द	श्लोकाङ्क	शब्द	श्लोकाङ्क	शब्द	श्लोकाङ्क
नीव्र	१ ११	नेमि	१८	न्यङ्कु	३३०
नीशार	१०५		१	न्यग्र	१०११
नीहार	१०७७		१६	न्यग्रोध	१
नुति	२६९		[illegible]		११११
नुन्न	१४८१		१ [illegible]	न्यञ्चु	१९९१
नुत्त	१४८१		१०९१	न्यस्त	११९१
नूतन	१४४		११०५	न्यक्षित	१४८१
नूत्न	१४४	नेमिन्	१८-शि.	न्याद	४९१
नूनम्	१५३०		११०५	न्याय	[illegible]
नूपुर	६६५	नेयी	१०२१	न्यासवत्	४२१-शे.
नृ	६६०	नैक्ष्य	[illegible]	न्युब्ज	[illegible]
नृपतनु	६८०	नैचिकी	१२६५	न्यून	[illegible]
नृपाल	६९१	(नैचीय)	१८०	( )	[illegible]
नृग	१	नैगम	८६७	न्यायसिद्ध	[illegible]
नृत्य	२८	नैपथ्य	११९८	न्यूब्ज	[illegible]-शि.
नृत्यप्रिय	११२०-शे.	नैमित्तिक	११६७-शि.		[illegible]-शे.
नृत्यशीलिन्	१८५	नैमिषी	१९००	प—	
नृप	६९	नैयग्री	१ १०-शि	प	[illegible]
नृपमन्दिर	९९९	नैरिन्ध	४८१-शि	पक्ष	११
नृपलक्ष्मन्	[illegible]-शे.	नैमित्तिक	४८१-शि.		१२८५
नृपासन	११	नैपुण	८११	पक्ष्मन्	१००२
नृवर	८११	नैरन्तर्य	८११	पक्ष	१२०
नृवेष्टन	१ [illegible]-शे.	नैर्ऋत	११५८-शि.		७८१
नृशंस	[illegible]	नैवेद्य	१११		१११
नृसिंहपदत्र	११५-शे.		१८८	पक्षक	१००७
नेतृ	[illegible]	(नैर्ऋती)	११९	पक्षति	१२०
	१९८	नैश्चिन्त्य	[illegible]-शे.		११९८
नेत्र	[illegible]	नैष्किक	[illegible]	पक्षद्वार	१००७
नेत्राम्बु	१०७	(नैष्ठी)	२११	पक्षपात	१११
नेदिष्ठ	१३११	नैषधिक	[illegible]	पक्षभुज	१११८
नेदीयस्	१४१५-शि.	नौ	१५११	पक्षमूल	१२८
नेपथ्य	११	नौ	[illegible]	पक्षिन्	११११
नेपाली	१ १	नौकादण्ड	८००	( )	१२४
नेम	१२१४	न्यक्ष	४२१	पक्षिणी	१२४

शब्द	श्लोकाङ्क	शब्द	श्लोकाङ्क	शब्द	श्लोकाङ्क
पुलक	१२५५	पुरी	९७१	पुरोभागिन्	१८७
(पुलस्त्य)	११-८	पुरीतत्	१०७	पुरोहित	७७
(पुलस्तिक)	११-८	पुरीष	११२	पुष्प	१०७
(पुलमीन्)	११-८	पुर	१३११		११०४
(पुष्कर)	१०-४	पुरस्	११७	(पुष्पक)	११४
(पुलोमिन्)	१०-४		११११	(पुष्प)	११२
(पुलहकिन्)	१०-४		९११-शे.	पुष्पकिन्	११२४
(पुरुमित्र)	११-८		११९-शे.	पुष्पिन	१०४८
पुन्नाग	१७१	(पुरुकुत्स)	१२७२	पुष्पित	५१४
पुरुषी	५११	(पुरुरवस्)	१ १	पुलोमन्	१०८
(पुरंदर)	१०-४	(पुरूरवस)	१ १	(पुलोमजित्)	१०७
(पुलस्त्य)	११४	(पुरुहूत)	१०७१	पुष्प	१११
पुरल	९०७-शे.	पुरुषपुण्डरीक	१११		१३४९
(पुरातन)	१०-४	(पुरुषाण)	१ १		११११
पुरा	१७११	(पुरुषोत्तम)	१०७१		११२४
(पुरातन)	११-४	पुरुषायत	११९७-शे.		९८-शे.
पुरावृत्त	१७११	( )	१०११	पुष्पकाल	११२८
पुर	१७११	(पुरुषार्थक)	१०७१	पुष्पकीट	१०५८
(पुराण)	११-४	पुरुषसिंह	११४	पुष्पकेतु	१११-शे.
पुरा	१५४०	( )	१०११	पुष्पज	१०८५
पुराण	१ १	पुरुषाधिकारिन्	१९७		१०३५
	१५४	पुरुषोत्तम	७५	(पुष्पक)	५११
	१०७५		११४	पुष्पितक	११९५-शे.
पुराणा	२११		११५	पुष्प	५११
पुराणपुरुष	११४	पुरु	१०११		११९५
पुराणाय	१०५-शे.	पुरा	१०११		११८८
पुरातन	१०७	पुराह	१०१		११११
पुरातनक	७७१-शे.	पुरुष	७०१	पुष्प	११
(पुरातन)	११-८	पुरोग	७५	पुष्पजातिका	७७८
(पुरातनायिन्)	११-८		११७	पुष्पगन्ध	१०८
(पुरारि)	१०-४	पुरोधस्	७४८	पुष्पदन्ती	१०७७
पुरातप	९९१	पुरोभागिन्	७४८	पुष्पदन्त	११
पुरावृत्त	१		११८०-शे.	पुष्पबिन्दु	१०५४
(पुरी)	७०१	पुरोधस	७७	(पुष्पमास)	११८

शब्दः	श्लोकाङ्कः	शब्दः	श्लोकाङ्कः	शब्दः	श्लोकाङ्कः
पृथुक	१२१	पेशा	१ १५-शि.	पेचकार	८०८
पृथ्वी	९९	पेशल	५७	पोतवाहन	११७०
	५४५	पेषण	४४५	पोत्रिन्	११८०
पृदाकु	११०१		८९-शि.	पोत्री	९९
	११०-शे.	पेस	३११	पोलिन्द	९५८
पृश्नि	९९	पैठर	३११-शि	पोलिका	८०८
	५४१	पैत्र	४४९	(पोली)	९५८
पृश्निगर्भ	१००-शे			पोषयित्नु	११११-शे.
	२१५-शे.			(पौण्ड्रक)	१ ९४
पृषदाज्य	४१७	पैजवन		पौतव	८१
	१००-शे.			(पौत्रिक)	११२४
पृषत्	१ ८९	पैल		पौत्र	५७४
पृषत	१ ८९	पैली		पौत्री	१०५-शे
	११५४		११५-शे.	पौनर्भव	५००
पृषन्ति	७०८		११११	पौर	११११
पृषातक	११०७	[illegible]	११११		११५-शे.
पृष्ठ	८११	पैतृक	५०५	पौरव	११११
पृष्ठक	८११	पैतर	४११	पौरव्य	१०४१
पृष्ठ	१ १	पैतृष्वसेय	५५५	पौरिक	७४१-शे.
	११००-शे.	पैतृष्वसीय	५०५	पौरुष	१
पृष्ठग्रन्थि	४११	पैल	१५५		११
पृष्ठमांसाद	५१	पैलव	८१५		७०१
पृष्ठवंश	१ १	पैशाची	१०१-शे	पौरोगव	७०१
पृष्ठास्थि	११११	( )	१०९	पौर्णमास	८११
पृष्ठ्य	१२०८	पोगण्ड	५०५	पौर्णमासी	१९५
पृष्ठ	११११	पोटगल	११५१	पौलस्त्य	१८९
पृष्णि	९९-शि	पोटा	५११		७०१
पेचक	११९०		५०४	पौलि	१११
	१२१४	पोट्टलिका	५४	पौलोमी	१७५
पेचकिन्	११२ -शे	पोत	११	(पौलोमीश)	१०५
पेचिल	११२ -शि.		८०८	पौष	१९२
पेटक	१२११		११११	पौष्य	११५
	१ १५-शि	पोतक	१८५	पौष्णभ	१०५४
पेटा	१ १५	पोतवणिज्	८०५	प्याट्	१५१०

शब्द	श्लोकाङ्क	शब्द	श्लोकाङ्क	शब्द	श्लोकाङ्क
[illegible]	७००	[illegible]	१४८९		८७-शे.
[illegible]	१०८७	[illegible]	७००	[illegible]	१
	१२००	[illegible]	११४-शे.	[illegible]	७७२
( )	७००	[illegible]	१ १	[illegible]	१४८
[illegible]	११५४	[illegible]	४११-शि.		१०५-शे.
[illegible]	१११	[illegible]	४११	( )	४४
[illegible]	१०७७-शे.	[illegible]	५४१	[illegible]	७७४
[illegible]	४३५	[illegible]	११११	[illegible]	७७०
[illegible]	११४	[illegible]	१००५	[illegible]	४४२
	८१५		१५०५	[illegible]	३७१
[illegible]	११८०	[illegible]	७२	[illegible]	१०४४
[illegible]	५५४	[illegible]	११३५	[illegible]	९५
[illegible]	७७१-शि.		१२०६		१ ७७-शे.
[illegible]	१८४		१४ १	[illegible]	४३५
[illegible]	७४१	[illegible]	५१ -शे.	[illegible]	४४४
[illegible]	२७५	[illegible]	१००१	[illegible]	११४
	२५४		११५-शि.	[illegible]	५१०
[illegible]	४११	[illegible]	१०५५	[illegible]	१११
	११	[illegible]	४१०	[illegible]	१०८९
[illegible]	११५०	[illegible]	९८५	[illegible]	७७४
[illegible]	८७६	[illegible]	५११	[illegible]	८९८
[illegible]	८७४	[illegible]	११	[illegible]	८९८
[illegible]	९५	[illegible]	१ १	[illegible]	४४१
([illegible])	१००४	[illegible]	११५		७०१
[illegible]	१ ७४	[illegible]	१	[illegible]	७७२
[illegible]	७११	[illegible]	५७७	[illegible]	११८०
[illegible]	३७५	[illegible]	४१०	[illegible]	३११
[illegible]	८७७	[illegible]	११७४	[illegible]	१८९
	१००४	[illegible]	११११	[illegible]	४११
[illegible]	५८-शे.	[illegible]	१५७७-शे.		४११
[illegible]	३५११	[illegible]	३५१	( )	१ १
[illegible]	५०५		१०७	([illegible])	४११
[illegible]	१११	[illegible]	४१	[illegible]	७७२
	११०	[illegible]	११५	[illegible]	७७१

शब्दः	श्लोकाङ्कः	शब्दः	श्लोकाङ्कः	शब्दः	श्लोकाङ्कः
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

शब्दाः	श्लोकाङ्कः	शब्दाः	श्लोकाङ्कः	शब्दाः	श्लोकाङ्कः
सन्ना	१८०	सन्नि	१४	सन्नीक	१३५२
सन्नद्धमानिन्	१ ०–शे.	सन्नद्धमानिन्		सन्नहन	६८४
सन्नद्धक	१ ८–शे.	सन्न	४ १	सन्नाह	५१८–शे.
सन्नद्धु	११८२		९१	सन्नाहिन्	१८४
सन्नय	७५५	सन्नद्धन	७९१	सन्नाम	२५३
सन्नाह	७५१	सन्नद्धम्	४८		१७३१
सन्नाद	११११	सन्नद्धमार		सन्नति	१११
सन्निर्मे	१३७०	सन्निक	४ ५	सन्नद	१७३१
सन्निधम	१३५१	सन्न	१७७	सन्नद्धी	५१५
सन्निपात	१३७०		४८	सन्न	१७५
सन्निधि	१३५१	सन्न	१७३१	सन्नद्धनीय	११५८
सन्निव	१३४१		१७११	सन्नद्धनीन्	११५०
सन्निवेश	१५११	सन्नम	१७३१	सन्नद्धना	१७७–शि.
सन्न	७२१	सन्नम	१२१४	सन्नाहक	७७०
सन्नद्धाति	११७७	सन्नद्धन	७८१	सन्नाय	७८१
सन्नि	१५११	सन्नद्धन	७७२	,,	१२१४
	१७१	सन्नद्धिक	१३७५	सन्नामा	१७७
सन्नर्ग	७७०	सन्नद्धनाद्	१५११	सन्नद्धवन	११७८
सन्निक	७८१	सन्नद्धमाद्	११४	सन्नाधि	७५
सन्नीति	१०७	सन्नद्धमुख्	११ ०–शे.		८५
सन्नति	११४	सन्नद्धमान्	१५११		११७८
(सन्नद्धक)	११–८.	सन्नाह	७०७		११८–शि.
सन्नद्धित	१०११	सन्नद्	१५१७	सन्नाम	११०१
सन्नद्धद्व	८३	सन्न	११६		१७६१
सन्नद्धनीय	११–१.		७७५	सन्नद्धवेत्त्वं	५५१
सन्नद्धनी	११११		१५०७	सन्नाया	१७२
सन्नर्थ	११४	सन्ना	१५१४	सन्नाम	११३–शे.
सन्नर्गित	११५–शि.	सन्न	७५१	सन्नद्धनम	११६
(सन्नर्गिपूला)	१५–८.	सन्नद्धोन्मिव	११११	सन्नाम	१७११
सन्नाम	११४	सन्नर्गं	७६१–शे	सन्नमार	१४११
सन्नाति	९१	सन्नर्गन	११०७		१५१४
सन्नर्गित्	११	सन्नर्गुक	४	सन्नाइसी	१७०
	११००	सन्नर्गुल्य	५७५–शे.	सन्नाम	४
सति	११११	सन्नर्गन	१५१५–शि.		७७०

ગુજરાતીશબ્દાનુક્રમણિકા

†

‡

[illegible]

પૂર્વ પ્રકાશિત ગ્રન્થો

卐

૧ પ્રાકૃતવિજ્ઞાનપાઠમાલા ૨-૦

અભિપ્રાય—આચાર્યશ્રીકસ્તૂરસૂરિપ્રણીત આ પુસ્તક જોયું. માર્ગોપદેશિકાની પદ્ધતિએ આ પુસ્તક પ્રથમાભ્યાસીઓને પ્રાકૃતનો પરિચય કરાવે છે નિયમનિરૂપણની પદ્ધતિ સરળ તથા શાસ્ત્રીય છે તથા સાથે આપેલ ગદ્ય પદ્ય સંગ્રહથી પ્રાકૃતનો પરિચય મેળવવા ઇચ્છતા સર્વેને આ પુસ્તક ઉપયોગી થશે એમ માનું છું

પ્રો. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા એમ. એ.

૨. શ્રીચિત્રકાવ્યકૌમુદી ૧-૦-૦ પ્રયોજક મુનિ યશોભદ્રવિજયજી

હવે પછી પ્રકાશન ગ્રન્થો

૧ અભિધાનચિન્તામણિકોષ. સૂત્રમાલા

સટિપ્પણ

૨. પાઇયવિન્નાણકહાઓ (પાઇયભાષાપદ્યમયં)

—કર્તા આચાર્યવિજયકસ્તૂરસૂરી.

श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथाय नमः

श्रीमज्जिनभद्रसूरिकविराड्-विरचिता

पञ्चवर्गपरिहारनाममाला ।

नत्वा पञ्चेषु—पञ्चास्य—शरभं रभसाज्जिनम् ।
अपञ्चवर्गवर्णोत्थनाम्नां कतिपयान् ब्रुवे ॥ १ ॥
यो वर्गस्य मनाक्षः स्यात् स स्रोकाद्यन्तगो ध्वनिः ।
अवर्गस्थस्य वर्णस्थो वर्गस्थस्य न तद् यतः ॥ २ ॥
अर्हन्नतिशयैर्योऽरोपेयोऽरिहा संवरसेवितो ।
सुरासुरेशसंसेव्यः शिवावासो जिनेश्वरे' ॥ ३ ॥
सर्वोऽव्ययं सर्वभाषोऽऽश्रयोऽऽप्तः सुगत *परं ।
रैवेऽसुरारिः साराम्भी वरिवस्योऽप्ययपारगः ॥ ४ ॥
अभिवसेः सुरैर्मार्ग्ये सहसांशुररि' रविः ।
सूरः सूर्यो हेलिर्हंसोऽहरीशो वासरेश्वरः ॥ ५ ॥
अंशुः सरोरुहासारे रश्मावर्षोपसुश्च †रश्मि ।
वर्मसमे शर्वरीशः शिशिरांशुः शशी हिमः ॥ ६ ॥
सरोरुहारिरश्वारे रसासुररे इन्नपि ।
कुजे च शार्वरीशिरिः स्यात् अशिसुत बुधस्सवौ ॥ ७ ॥
सुरसूरिस्तथा सूरिः शुक्रे †वासुरपूर्वकः ।
मन्दौ च रविसुः सौरिः सैंहिकेये च शर्वपरिः ॥ ८ ॥

---

* पुर इति पाठान्तरम् ।   † असुरसूरिः ।

પૂર્વ પ્રકાશિત ગ્રન્થો

卐

૧ प्राकृतविज्ञानपाठमाला १—०

અભિપ્રાય—આચાર્યશ્રીકસ્તૂરસૂરિકૃત આ પુસ્તક જોયું. માર્ગોપદે-શિકાની પદ્ધતિએ આ પુસ્તક પ્રથમાભ્યાસીઓને પ્રાકૃતનો પરિચય કરાવે છે. વિષયનિરૂપણની પદ્ધતિ સરળ તથા શાસ્ત્રીય છે તથા સાથે આપેલા ગદ્ય પદ્ય સંગ્રહથી પ્રાકૃતનો પરિચય કેળવવા ઇચ્છતા સર્વેને આ પુસ્તક ઉપયોગી થશે એમ માનું છું

પ્રો. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા એમ. એ.

૨. संक्षिप्तप्राकृतरूपमाला १—०—० પ્રણેતા મુનિ ચંદ્રોદયવિજયજી.

હવે પછી પ્રકાશન ગ્રન્થો

૩ अभिधानचिन्तामणिकोश सूक्तमाला

सटिप्पण

४ पाइयविन्नाणकहा (प्राकृतभाषासंक्षिप्तकथा)

—कर्त्ता आचार्यविजयकस्तूरसूरि

ऐडे ईलवयर्स्तेश्रे हायेतुरंगिषे यद्दु ।
सेव रैः सौर विरूपाक्षे श्रेष्ठ्योसी यो शायिनेः ॥ १९ ॥

धर्मो वार्योदवारेश्चाऽऽशावासी ईशे ईश्वरः ।
खेडी स्त्रुकायर्णोहारिः स्यात् विहायःशिरोरुहः ॥ २० ॥

यशुरारिः शितिवेश्म संवेरारिहरो हरे ।
शिवो ईर ‘यमायां च सिंहावासा 'शिवेश्वरा ॥ २१ ॥

वायौ सौरिरससौ 'स्कन्दे शिखी शरो ऽऽश्रयाश्रयः ।
वर्हियोहो शिखी हसयोहो विश्वात् सशीश्वरो ॥ २२ ॥

षण्मुखेः सारसयोर्विश्वे वारिश्रयो हरिः ।
वारीश्चर्यौयी भीशोऽहियैरियाहेः सुराविडौ ॥ २३ ॥

गौरिविरोधेधरो राष्ट्रं वशिवेरी हसजुषे ।
देवी वर्ण्डेः सीरशयो ससन्या वारीस्वर्यवेषो ॥ २४ ॥

यै सी सरोरुहावासो श्रीः करीरेश्वरी हरिः ।
श्रमे श्रेयोऽमृतर्त् भीसेः संचरारिर्म वसुधे ॥ २५ ॥

रूपेशो गरुडे शौरियाहो 'वि ययवर्शार्य ।
अहिवेरी दानवे स्यात् सुरारि' रसुरो गिरि ॥ २६ ॥

वेगर्‌ वचने च स्याद्वारो नामम्याऽऽशेऽऽश्रेयो स्मृतो' ।
आकारणे हयो" ग्राम्येऽसीशं' महाकर्णसमे ॥ २७ ॥

आशीः' मयस्तन अंसा विवादे व्यवहारपार्दे' ।
क्षीवी यशोऽय सीकारे याऽऽश्रयो" सर्वेन मधेत् ॥ २८ ॥

एकदेशेन नामग्रहणमिति–ऐकश्रिमः ।

रविगेऽपि च पङ्कः स्यात् क्वापि क्वापि विशेषतः ।
भस्मपांसुरजस्त्वं चोर्वस्त्रप्रेमादयाप्रजः ॥ ९ ॥
शिशिरोदयाद्विरते मार्गशीर्षादिरवर्षेषु सुवर्षा ।
सन्ध्यायां सर्वतः सोम रक्तत्वं शर्वरी यथा ॥ १० ॥
शिशिरोदयद्यरे स्यान्मार्गशीर्षे सदा सहः ।
पौषे सहस्यं प्रसवे चैत्रे च शिशिरं मतम् ॥ ११ ॥
सुरभ्यादिमं आषाढे भाद्र [वाँ] वसर्वे–वर्षिको ।
... ... ॥ १२ ॥
वर्षे विरूपे–संहारे से विहायो वियत् तथा ।
वायु–सर्वाशि–बालदीपस्यो मेघे तु संगरात् ॥ १३ ॥
वैशीरिसमिलेष्पर्षम वाहः स्यात् वेगवर्पिमि ।
ओसारो वर्षमे वंपे निरवारं हरितौ स्तवे ॥ १४ ॥
इन्द्रे सुरेश्वरः सारङ्गे हर्यश्वो वासवो वृषो ।
वायोद्वाहः ऐरावतेश्वरा हरिरित्यले ॥ १५ ॥
वैराजे साके रसोरस्सो वाःसुरपूर्वको ।
कुलिशे च वारेलिम्या सुरे–वारेचमरवो ॥ १६ ॥
गीर्वाणगमनो दादो हरिः पञ्चाननानाम् च ।
सः–सुरेशिपद वेदया सर्वावापा स्मरे हरिः ॥ १७ ॥
सुखमयादिः सुरदः वसमे सविलेपदे ।
वारिसरोऽऽ–वर्षवासपि कुमारे स्त्रीचपे †शिखी ॥ १८ ॥

---

* वसमोरैस्वद्रुरो न संशितवानमि । † हृतरेकेन वामाक्षरूपरिति– ऐकमिक–

ऐडे[1] इन्द्रवयस्योऽसे हालेहुरेक्षिण वसुं ।
सेव रैः सोरं विरूपाक्ष शैलवासी शर्वे शायिनः ॥ १९ ॥
क्षेत्रे शाखाद्वारेऽथाऽऽकाशवासी ईशे ईश्वरः ।
धर्षी छद्मधर्षाहारिः स्यात् विहायः शिरोरुहः ॥ २० ॥
वसुधारिः शिरेर्दीर्घ संवीतारिहरो हरे ।
शिवो[10] हीर[14] उमायां च सिंहवासा शिवेश्वरः ॥ २१ ॥
वर्यो सौरिसखो स्कन्दे शिखी स्रो ऽऽत्मपावकेः ।
चरिताहो[1] शिवो हसवाहो विशाल सहीस्वरो[1] ॥ २२ ॥
वसुमर्दः सारसस्तुर्विष्णो वारिशयो हरिः ।
वारीश्वशौवी श्रीवोऽस्विवैरिवाहेः सुरारिहा ॥ २३ ॥
शौरिर्विश्वेश्वरो यदुः वकिवैरी इलायुधे ।
देवी वरेः सीरकेयो[1] अनन्ता वारीशस्तुर्वर्णो ॥ २४ ॥
चैः सौ सरोरुहावासो श्रीः शरीरेश्वरी हरेः ।
श्वने श्रेयोऽस्तुतले श्रीसुः संवरारिर्मे[1] वसुदे ॥ २५ ॥
रपक्षो[1] गरुडे शौरिवाहो[1] वि वर्यस्वरो[1] ।
अहिवैरी[1] दानवे स्यात् सुरारि[1] रक्षो[1] गिरि ॥ २६ ॥
वीरं वचने च स्यात्ईरो नामस्याऽऽर्द्रोऽऽर्ध्वो स्तुतौ ।
व्याकरणे हलो[1] शास्त्रेऽभीक्ष्ण[1] मञ्जरूसने ॥ २७ ॥
वादीः[1] प्रवंसने वर्ता[1] विवादे व्यवहारवादे ।
धीरौ चक्रोऽस्य सीमारे चाऽऽत्मनो[1] वर्तने मवत् ॥ २८ ॥

एकदेशेन नामग्रहणमिति—ऐकणिक ।

भाले'' संस्मरिके शेयं सुषिरे'' हसने हर्षः ।
हासो' हास' च कोपे रुट् रुषा रोषोऽभिषारिषि ॥ २९ ॥
जर्षेमसु च सूयायां ह्रीर्निद्रायां च संभ्रमः ।
संविग्नो'' हृव्यस्तो च ईर्षोऽप्यसूयासूयणे ॥ ३० ॥
असूया तर्के ऊहः स्यात् सत्यं वीर्यं' क्षमे भवेत् ।
आयासोऽपि च तत्रायामायस्तं' मायसे तु खिद्'' ॥ ३१ ॥
हिम्से पापः स्विद्धः शार्थः सिप्पसे वास्ये सैर्वेवे ।
मदे सैकाक्षि' सैर्वेणो वरार्थे विवसो मृते ॥ ३२ ॥
मेकक्षेपो मये हिंसा वहे भर्षेण योष्ठियों ।
जाससिपरि पोवर्मुदर्विरोऽप्सोऽमेसु कुपि(समाम्यो)॥३३॥
ईर्ष्या' येषम इर्ष्यालुः स्यादस्थीम्पकरेऽस्पर्म्' ।
मन्ये भयस्त भाम्यसं'' इस्ये च मीर्ड ईमर्ठे ॥ ३४ ॥
मन्यवीम्परे ईर्षः स्यादर्यो'' मूके तु मोमर्णी ।
हिंस सपर्दः सुमटे सूरो वीरोऽप्य रम्मिणे ॥ ३५ ॥
सर्वैः कर्मपीडे सापार्यः (?) समापे पम्पसे ।
क्षिप्रसिम्बं रसाभोऽऽम्मे हविर्ष्यं' हेमिरिम्पसे ॥ ३६ ॥
कोपमेदोपदेमदवे हेयं'' संज्ञा 'विम्राऽप्य कायिके ।
सौवीरं' रविम्रपामऽप्तुरो'' मनोरथे वर्धः ॥ ३७ ॥
भामसं' धोऽसने मेदोऽस्परापुर्यवितेऽसको ।
बकी' च म्यूपमे म्योप' मिहने मिहलो' मर्ता ॥ ३८ ॥
समायां तु सभो सदसं' वचनमविव मोमवः ।
†विश्वा मनेके चोऽर्षीय मर्दो' च सार्वतक्क्यो ॥ ३९ ॥

---

* ओपीत, मर्थ भाववाचिक- अपि ॥१५४२ । † वचनस्य तु वस्येषा ।

मार्गुः संशयितरि संशयालुस्समस्करे ।
वेपथावोऽथ निद्राणो शयालुरनुगामिनि ॥ ४० ॥
संशायोऽथ वने रोधो' रयमं' पथिकश्रमे ।
धरिः'' पथ्यवने मोक्ष समकं' हि' भमे सर्वी ॥ ४१ ॥
वेणिम्यां 'शारि शारी च कुले वड्डी शिवा पिशी ।
वैवर्णोऽस्मर्थो वासो योपो 'योषिद्' मिषेवणे ॥ ४२ ॥
ध्रुवर्पा वरिवस्या च सेवा'' मिषवमे मेरी ।
मिषायां च शरीरशी'' सखायामोहिर्षवस्मया ॥ ४३ ॥
सीरुमे शयो' देवों च विलासो' लीलयों सह ।
पाणिमहे विवाहः स्याद्' गमिकायां तु मेव्यया ॥ ४४ ॥
*वारयोपाऽथ सुरखे सवेशो' रक्षा सह ।
स्वसायर्थ' भागिनेये स्वस्त्रीयो पतिमार्येयोः ॥ ४५ ॥
पित्रोः श्वश्रूश्वशुरौ'' वालीय स्त्रीयो सो' सुसपि ।
भन्यां सखो'' याम्यवे सो'' इपितापा सहोदरे ॥ ४६ ॥
रयाओ'' मार्योभगिन्यो च इयाओ इश्री'' सुते क्षत्री ।
कापे वेरं' केरिरं' चाड्डेऽथवनोऽथ मूर्द्धनि ॥ ४७ ॥
शिरः शीर्ष'' कचे वालः शीर्षस्थेय शिरोरुहौ ।
मुखकेशे शिरोमा स्यात् मुखे चाऽऽस्यं मुखी मवी ॥ ४८ ॥
स्कन्धे बाहुशिरोऽसमे भुजे बाहुर्मे वाहयो' ।
इष्टे ऋयो'' रसज्ञापा ओष्ठे वक्षसि चाप्युरो ॥ ४९ ॥

---

* वारमुख्या पा ।

भस्म'' भस्मनिभे क्षेमं सुषिरं'' रसने रसः ।
हासो' हास्य' च कोपे रुट् रुषो रोषोऽभिमानिनि ॥ २९ ॥
मर्ममस्तु च कषायो 'हीनिग्रायो च संरम्भः ।
सनेको'' सुमसन्तो च ईर्षोऽस्पसुमसूयने ॥ ३० ॥
असूया तर्के मतिः स्यात् अक्षमे मीर्षं'' क्षमे भवेत् ।
आयासोऽपि च सम्प्रायामासर्प'' मानवे तु विट्'' ॥ ३१ ॥
किल्मे धर्मः विश्लेः सार्थः' शिशुत्वे बाल्यं मैत्रेये ।
नटे शैलालि' शैलूषो मरायां मिशसो मृषे ॥ ३२ ॥
शेषाक्षेपो वने हिंसा वधे मर्मवध योनिका ।
आयसित्वरि चोरस्तु रिपोऽस्तोऽस्तु' कृषि (अयाम्यौ) ॥ ३३ ॥
ईर्ष्या' रोषण ईर्ष्यालुः स्यादऽशोम्यसरेऽक्षरम् ।
ममे मध्यं मानसं'' हर्म्ये च श्रीर्के ईर्षो ॥ ३४ ॥
ममारीश्वरं क्षिः मास्यों'' मूके तु मोषकी ।
हिंसे घातकः सुमदे शूरो 'मीरोऽल्प रक्षिणे ॥ ३५ ॥
सर्वः धर्मसीके सातार्थः (?) समार्थ उच्यते ।
सिस्तरिम्सा रसाभोऽन्ये हविष्यं' हविरिष्यते' ॥ ३६ ॥
मोगोऽशोमूरये शैषं'' मुख्यो 'मिथ्याऽन्य मणिके ।
सौवीरं' रात्रिसमयमऽसुरी'' मनोरथे मतः ॥ ३७ ॥
मायसे' 'हीऽन्ने मर्मोऽऽदायदुर्पिर्तिऽसर्वः ।
मषी' च मूपणे मोर' शिक्षे शिशुभे' मतो ॥ ३८ ॥
समाप्ते तु सर्वः संसर्' वचनमिव मौनमः ।
†विषयः मनोव चोऽर्थोप मर्ती' च सार्थरक्षो ॥ ३९ ॥

---

* ममेष्वेत. मनी मालसंविक. मनि ॥१५८॥ † वचनमे तु मनेषेना ।

आयुः संशयितरि संशयालुरुपस्करे ।
वेषवारोऽथ निद्रालौ शयालुरनुगामिनि ॥ ४० ॥
सहायोऽथ भवे रुद्रो' रथ्ये पविष्यसे ।
हारि' पण्यवने मोक्ष शयन' हि भवे सद्रौ ॥ ४१ ॥
वेतन्निभ्यो 'भारि भारो च कुले वसी' विपो विद्धौ ।
वैरयेषाऽपयो भानौ योयो 'योयिद्' मिपेमये ॥ ४२ ॥
द्युम्पो वरिवस्यो च सेवा' प्रियतमे वरौ ।
प्रियापो च शरीरेशी'' सप्तमामोडिर्वपत्या' ॥ ४३ ॥
सीशुभे हानो' देवो च पिशसो' कीकयो सहे ।
पाणिमहे विवाहः स्याद् गणिकयो तु वरयपो ॥ ४४ ॥
*पारवोपाऽथ सुरते संवेशो' रहसा सह ।
म्यपार्थ' भागिनेये स्वस्रीयो' पतिभार्ययोः ॥ ४५ ॥
पित्रोः श्वश्रूश्वशुरौ'' चात्मीये स्वीयः स्वं स्वमपि' ।
मन्त्री सखो' चान्धवे स्वो' दयितापाः सहोदरे ॥ ४६ ॥
श्यालो' भार्याभगिन्यां च श्यालो हाली'' सुते क्वी ।
भवे वेर' वेरि चाङ्गेऽथपयोऽथ मूर्धनि ॥ ४७ ॥
शिरः शीर्ष'' कचे बालः शीर्षसूत्र शिरोरुहौ ।
द्रुतकेशे शिरस्यः स्यात् मुखे चाऽऽस्यं मुखो मयौ ॥ ४८ ॥
स्कन्धे बाहुशिरोऽसयौ' भुवे बाहूर्व बाहवो' ।
हस्ते हस्तो' रसज्ञापां कोलो वक्षसि चाद्भुरौ ॥ ४९ ॥

---

* पारवधन पा ।
१

जलमोरुरोहो च मुखे नीरं जलं पदं ।
मंहिरं मूले सयो सोनो स्याद् वराययो वेश्मि ॥ ५० ॥
रुपीमाये तु मणो स्याताऽऽत्मासवर्म सन्पनि ।
रुरं निलम्बे जारोहो रस्ते विसमस्तं नृपे ॥ ५१ ॥
रसायासवे वर्षीशो रदृ च सर्वसहेश्वरो ।
युधिष्ठिरे च सत्वारि-रत्नुनि वासवी स्वयं ॥ ५२ ॥
कर्णे सौरिं भ्रमवारे रमौ सहस्त्रासने ।
मोहीरं सम्ने सप्ताऽऽसले मीनोऽम्बसके ॥ ५३ ॥
शिरोऽसगाहुके वासौ कमले वकलो मयेर्ल् ।
मुसलाम्बायां रोठ स्याद् मयोरे दसे दम्सवे ॥ ५४ ॥
लूमश्यदे वराहिौ स्यात् सूपकारे तु वल्ली ।
वम्भे वर्यवरं मत्ताधेरिवैधेपि वामुहर्तं ॥ ५५ ॥
विरोधे वैरं मित्रे च वयस्यः सवयाः सुहृद् ।
पौरुषे वीर्यं नेपथ्ये वेषो दम्भे तु साहसम् ॥ ५६ ॥
सर्वरसे रालः स्यात् सर्वरसौ सुरभिधूपके चोसौ ।
चरमूपे भीमासौ पार्थिवसागे भक्ति हैम्ये ॥ ५७ ॥
शिबिरं कम विविके रहस्य वल्लोमधे वंश्यौ ।
गुल्मे [illegible] ॥ ५८ ॥
सहलेण सम मोक्षा स सादेव सहस्त्मपि ।
चापे कपर्से रम्भासो वाहुमापे तु वाहुमर्य ॥ ५९ ॥
चकोऽपरि करवाङ्क्षसि शिखीमुखे लिपुः स्मरे ।
मपीरसरवागर्म तूणीरे तु कलापी ॥ ६ ॥

घेमरे सर्वको क्षेपा मञ्जो मत्स्यं'' त्रिशीर्षके ।
घूकं'' ग्रस्ते क्षरम्यं' च स्वामि क्षीय' वर्ष' सखी ॥ ६१ ॥
सुखस्तबक आसारो'' रमे 'संयत् सुखावली: ।
भिमे रसामुरो'' पक्ष सखो' वेद्धिं' त्रिशावमे ॥ ६२ ॥
चीरको' वेलवेये च हम्य'' नैवेघके बलिः'' ।
रूपे सीर्क'' क्षत्रिये तु वोमुस् वाहेपोऽपि च ॥ ६३ ॥
वेस्पेषु सिद्धे वरम्यो मोर्या: सप्तोऽहिर्सुखमा ।
रूपको कर्पके सीरी' हली'' ब्रह्मणे हम्यं ॥ ६४ ॥
सीरो'' मये मुर्ते हालो हैरयूर सिरोऽसर्थः ।
गोमाले पक्षो' रस्नो मुखं' मुख' च पामरे ॥ ६५ ॥
पर्वरी कश्यपाले च वारिवासः' पुलिन्दके ।
मकरो'' पुष्पे वायं' स्मार् बाड' बाहोऽपि कच्छपे' ॥ ६६ ॥
सुवि सेवंसखो वीं' सों सन्निवेशाम्भरो रसौ ।
'विषाऽथ सर्वसमायां परायामुर्वरी मता ॥ ६७ ॥
हरिणे तूपर'' वेसे विपयो'' जिनमन्दिरे ।
विहारो'' भवने शालो बोस भास्ये भामयी ॥ ६८ ॥
पुरे वेश्यामयो वेशो' पद्मे सुरराज्यी ।
सारकुल्यां तु शिस्या (?) स्यात् मण्डपे तु विशामयी ॥ ६९ ॥
वेदस्यासुल्वरी सम्मापपाश्वे विशोऽमिषा ।
कोमेऽर्मि: क्पाटेऽररसरर्थि चरावरे ॥ ७० ॥
वरांगे वैष्णो' *तनेरे सुवेली कलमपके ।
ज्ञात्वैको हि सुपार्श्वी'' पापपे तु खिंका स्वर्ग ॥ ७१ ॥

---

* विद्युत्पके ।

स्तनयोरुरोरुहौ च मुखे वीर्यं बलं पदे ।
भांडि मूत्रे स्रवो योनौ स्यात् मदमयो भेकिः ॥ ५ ॥
सुमीक्षणं तु मसृणं मार्गाऽन्यासवमं स्मरणि ।
कटौ नितम्बे भारोहो रसके विस्मयर्हे नृपे ॥ ५१ ॥
रसायास्थं पर्वाभो रदे च सर्वसोत्कटे ।
युधिष्ठिर च कंस्मारि-रर्जुने वासविः स्मृतः ॥ ५२ ॥
कर्णे सौरिः प्रागवाटे दधी समयनाश्न ।
सौरिपर्ब स्मने कुम्भाऽऽस्वते मीनोऽवतंसके ॥ ५३ ॥
किंप्रसूर्व मुखे पारौ स्वाप वल्मो भवेत् ।
मुक्ताकलापको हारः स्यात् मण्डीरे हसे हम्यके ॥ ५४ ॥
स्यूमसादे वराहिः स्यात् सुरश्वरे तु वज्री ।
पव्ये वर्षवरो स्मयवैरिवैमपि वासुर्वे ॥ ५५ ॥
विरोचे वैरं मित्र च वयस्यः सखा हूरत् ।
पौरुषे शौर्यं नेपथ्ये वेषो रम्ये तु साहसम् ॥ ५६ ॥
सर्वरसे रसेः स्यात् सर्वरसो सुरभिस्तुच्छिक चोसा ।
मरुपे मीनासः पार्थिवभाग वलिः सैन्ये ॥ ५७ ॥
मिथिरं स्व मिथिके पद्मं यशोमये यशस्वी ।
गुम्फे रसं-सञ्चारोऽप्यारोऽवरोहोऽपि ॥ ५८ ॥
स्वस्वेय सम योद्धा स साहसः साहस्रपि ।
पापे स्पर्श स्पासो पाडुमाने तु पाडुस्पर्शे ॥ ५९ ॥
पकेऽरी परपाकेऽसि शिखीमुखे रिपुः करौ ।
करीरसस्वाहर्म्यं तूणीरे तु कलापमयी ॥ ६ ॥

स्यान्के स्यात्मार्कः स्या प्राणालो' निर्झरे सरितः ।
उपकूलमपारे स्यात्तीरं' *प्रसवे स्त्रवौ ॥ ८३ ॥

प्रवाहे धारो' धारो च स्यन्दारे स्यन्दवाहवाह् ।
स्यन्दनो' स्यन्दिवाम स्यन्दिनाली स्यन्दिवर्तयपि ॥ ८४ ॥

पापुष्करोऽऽमयालो वेदिः आलवालो' मर्तुवेणुकैः ।
परमलो वीर्यः' स्तुवियन्के स्यन्दवाहके ॥ ८५ ॥

धूमे च पांसुवाहः स्याद् वाते स्यासम पांसुन्य' ।
धूमे रसार्द्रः सालके स्यन्देद् वर्तु रेखुर ॥ ८६ ॥

रोहो'ऽस्य स्कन्धशालायां शाखा शाखा चं पल्लवे ।
वर्ह' पराने तु रसा फले सर्वसमुत्थावम् ॥ ८७ ॥

पीतकोरवा शिवि' शिवे* पिप्पल क्षीरसारकः ।
दर्वीवासो' वट सेव्यामयो' बहुलि' राजन्क ॥ ८८ ॥

रसालो भीफले विल्वा सर्जके साले उप्पवे ।
पीरणीमूले तूलिर' वेणो 'बशः मस्तीर्वितो ॥ ८९ ॥

†स्वमाले धूप (?)—स्तुम्भ्यामलाप् राटरूपके ।
पांसा' क्षेप्मातके क्षेत्तु रामकन्यां शिंशपाकलिः ॥ ९० ॥

प्राथायां शारपूरी स्याद्' पाले हीनरंमम्बुजे ।
सरोऽम्बु सरसी वारि मारविष्पाम स्वे रेवी ॥ ९१ ॥

स्वरसवर्द' मीस्यां तु शैवाले शैवेल तथा ।
पेयाक्ष क्षेवेलं' पाल्ये सरस मंसप्रिये पेयां ॥ ९२ ॥

---

* प्रसवे स्त्रवे पा ।

† पारम्पस्य स्वमाले धूपे पाशाऽऽस्वस्पके—अमि ॥ ११४ ॥

.... ।

चमसिन्यां विमाको स्यात् सरोरुहे तु संवरे ॥ ७२ ॥

भारि-सी सिंको मेषभेदे मेरोर्मेषुच्यते ।

यस्यं शुभ्रं च शक्रेयं प्राकारे सालं इष्यते ॥ ७३ ॥

स्नात्यासुपाऽन्य शालोन्यां चाऽऽस्वभद्रिमस्यरीर्षकाई ।

वर्तमाने सार्थमं तीक्ष्णे कोर्ह मर्मवना ॥ ७४ ॥

कैक्सीरं क्रिमसीरे वामे छत्रं गुणकमे ।

वीरं रुत्ये क्षमी ईसी प्रभुमि स्याच सिंहकर्म ॥ ७५ ॥

सुपर्वे रा वेसुः पांसे सुरवेषोंह संमन्ये ।

वारिवैदाम्भरोहाः तुः पारते च रेसोऽवने ॥ ७६ ॥

सौवीरं पिचसपा चाऽऽर्यो एरी एरिरिक्षमि ।

*मुरलीरिमन्यके शेर्ष-चासे चाऽऽर्को मध्ये चेंसु ॥ ७७ ॥

यमे हीरेः सरोः सर्वी सूर्यकान्ते रवेः सिंहो ।

मामचामशिखी चन्द्रकान्ते शशिशिखी मते ॥ ७८ ॥

सहिमं सवैर चारि चारिपद्रसो रसेः ।

चारे न्नुं हिमेऽमरपोचोऽसम्के त्वामिर्मसंसुचो ॥ ७९ ॥

चारिचो चारिरोषिम सरकोम् सहिमसर्पो ।

महावरोगे सुक्षोमे केवरी तोमचकीने ॥ ८० ॥

वेला चलगे सरसी सरो नपा वसा सरित् ।

गङ्गायां वर्षेरा भीष्मविरेसा सुरसरित् मता ॥ ८१ ॥

चमसिन्यां सूर्यसुः रत्नेरिचारसयाऽपि च ।

मर्मदायां तु रेवा स्यात् शशिसूर्मे मते वरी ॥ ८२ ॥

---

* सुंसेरो मन्यके हृष्ट पा ।

कृष्णजानौ मनाग्पीते *पोत्राही सुभकेसरे ।
पाण्डुपुष्पे तु पोत्राहो" वेगसरे च वेसरी ॥ १०३ ॥
सगाले हूर्वः क्रोष्टपां शिवा स्यात् वानरे हरिः' ।
मृगभेदे मयेदर्श्यो रोहिषः संबरोऽपि च ॥ १०४ ॥
शल्यके शल्यकः शल्य-श्वाविच्छललाभिधा शल्लम् ।
शल्लं' मूषिकरातौ बिडालो' मृदुलोमके ॥ १ ५ ॥
शशं' भाजौ तूर्ये सर्पे विपधारो विलेशयः ।
महदलोत्को' स्यादोऽहि'-मांसारीपाऽजीपिपीऽपि च ॥१ ६॥
सम्मर्पारि' पृषीखे नाशीविपारेस कर्णके ।
गोम्मोलोऽजगरे च स्याद् पारसः फणुद्मापि ॥ १ ७ ॥
अनन्तेऽहीश शेषो' वः सहस्रशिरसा सह ।
भुजङ्गमस्य दृष्टया मालीः स्यात् नकुलेऽहिहा ॥ १ ८ ॥
स्यालैवैरी' बिडाले च सुवर्णो' कि' विहायसः ।
पक्षे क्षीरसकं' मयूरे स्यालवैरिर्षा ॥ १०९ ॥
वारिवाहसुहृत् केकी' पिच्छे बर्हं तनीयके' ।
भक्षे च वायसो वस्याहारो वस्याशिनी सर्व ॥ ११० ॥
हसस्य दयिता हंसी वरेला वारलोऽपि च ।
सारसस्य तु सारस्याऽऽदूपा सरारि शुके भवेत् ॥ १११ ॥
सेसाची' वर्वुरे शार्ङ्ग शार्ङ्गरे हर्षविमौ ।
विधारि संवरो" मके चाऽऽमसो वार्धीरावाक्[†] ॥ ११२ ॥
पत्रे वारिविलकः स्याद् वेसी' माहेऽमहारको ।
पाताले च वलि स्यात्मरा विंभामयोक्ष्यौः ॥ ११३ ॥

---

* इममस्य मनाक् पीता — नमि ॥ ११४१ ॥ † यमसूत्र ।

स्तम्भमस्तुम्भ शाखिमूले तु हरितो[1] हरि[4] ।
माष कुम्भो रेखी[1] सीस मीमिर्देश्मिमध पात्रम ॥ ९३ ॥
आह्वः स्यात् कनिष्ठ सर्षपादिर्[1] गोधूमके पुनः ।
....वहम खिवखिम्बिक ॥ ९४ ॥
पेवं[1] रक्तम्मायां तु बिम्बी स्यात् बिम्बिर्देषु च ।
पर्पोरी मामाम्भयां तु गार्मसी स्तोकक बिपे ॥ ९५ ॥
रैसेलम्प विसपे स्तो राज्मादके हम्मद्द्मे ।
हर्षो रक्षालो[1] दर्भे च धेर्दि[1] मुख मर्दः स्ववां ॥ ९६ ॥
कूपासां च मेहां पास पर्वेसं च *वल्मोपसि ।
सिंही मर्मस्के माषासोषा वे वृष्मिके लक्षि[1] ॥ ९७ ॥
यजे रसोनी रोकनो ऽसि[1] रैमि कृपमे कुर्पे ।
गम्मुसो[1] पी कुमरि पेवां मसिप वाह्वेरिपे ॥ ९८ ॥
हरिवाहो[1] सुवर्णयोऽपि चरमे शिशुनमंसव ।
सकः स्वरे च वालेम्पे हरिक शिशुपादेवार्ह ॥ ९९ ॥
कोसे वराहः सिंहे च हरिगुष्मवाक्ये ।
म्याघो[4] हिमे पद्मो म्यापसे हरिकम्पे कम्पते मंसो ॥ १०० ॥
गवकम्पमिश्रे पारि पोटेकेऽपि हयो[1] हरि[1] ।
पीत्रोऽर्वा वासमायां वाऽर्मोऽपे पीयूषपर्णके ॥ १०१ ॥
सेरेहां पीतपेह च हरिपैमिमिश्रितावाक्ये ।
हस्तोः[1] कम्पमोदपस्याणहम्भमिम्भुपादेवार्ह ॥ १०२ ॥

* वर्पोपपे तु शिमि— अमि ॥ ११ १ ॥

स्याच्च विशेषैः सखीयां संदेषा छिन्दरे छिरैः।
सीर्ये' मूर्खेऽहि'' स्वररेखायां केलि' रश्मिरे ॥ १२५ ॥
शोषौ' यामाङ्गके सर्व्य-युग्मो सरले लभ्यते'।
अथस्मेऽसर्वैः स्यात्कर्मा कामविस्तरे ॥ १२६ ॥
विस्फो' परिरम्भ च संश्लेष स्याद् निरन्तरे।
अविरल भवेत् मोक्षे शिव मेयोऽव्ययं' तथा ॥ १२७ ॥
विधिदीर्घ विश्वेदर्य रसा स्यादव्ययमव्ययैः।
सम्ये समेयसं मेयः 'शिवं च श्रोवसीयसेसम् ॥ १२८ ॥
अथाऽव्ययानि मध्यस्थे स्वर्गे स्व 'निकटे हिरुक्।
रम्यां रमणीप्रान्ते चोर्या' सम्बोधन तु रे'' ॥ १२९ ॥
मेरे मयि च रे रै' च रसो'' रेवदविर्युतो।
मोपेद् चौपेद् वषेद् स्वाहा मन्त्रसे रेखावि रस्मके ॥ १३० ॥
ईर्ष्येद्' विरुक्ति स्वाहो' निश्चयेऽवश्यमिष्यते'।
सत्वरे चाशु साक्षो स्याग्' याचे येषि' रेत्यसि ॥ १३१ ॥
मिने मेयोऽधीतेऽहि मेः स्यादवरेऽर्वाग् विनाश्ये।
मौर्य' निम्न भवेत् सम्यर्च' सुमतो निगद्यते ॥ १३२ ॥
भो मे च विषादे रोऽस्ते पित्रे तु 'ही मोहे।
उपमानार्थमिव भे पूरणेऽप्रेम ये' रे हि'' ॥ १३३ ॥

सूरि श्रीजिनवल्लभाम्नयविषद्राजीपिनीजीविता
पीठश्रीजिनदत्तसूरिपरम्पराधारकिमाशिना।
शिष्यः पूज्यजिनमणिक्य सुगुरोर्वर्गोद्धरैरुज्झिता
मेनां श्रीजिनभद्रसूरिरूपिरद् पञ्चाऽभिधानावलीम्॥१३४॥

॥ श्री पञ्चवर्गपरिहारनाममाला समाप्ता ॥

एणे विषे मुषिरे शुषिर्बिलं बगव्यपि ।
बिर्षं माघे शिवो होया भसिते भासं भाहरेः ॥ ११४ ॥

सन्देह संश्यो रोपे लास्यो मास्वे च होर्न ।
पार्शो सहचे 'धीक' घर्मे क्वो हर्षः शुभे ॥ ११५ ॥

बिमावेये-लुपार च शिशिरेस्विमिग्र्यार्यके ।
बिर्योऽम्ब च विपर्थि समे च सरे मारपः ॥ ११६ ॥

रवैः संहरो आरोपो बिरार्मलुरगष्मनो ।
हेषा हर्षोऽमाभिप्राये घात्यो समये सेरं ॥ ११७ ॥

कपाये तुबेर (?) मासनाम्ये बिसं च पिछके ।
ग्याबो हैरिनीलपीठे इरिणो हैरिद्रिमपि ॥ ११८ ॥

कर्पूरे घनसो माते बिसर स्पूहे रश्मिः ।
पारोऽपि तुरगर्षोमेऽप्यीष मोर्ष च पुष्कले ॥ ११९ ॥

पर्षुक पर्षु पत्मे त्यारेति राशि कमे क्षेः ।
केषः पूषो बिशीर्ष स्यादुष हर्ष समुच्छूय ॥ १२ ॥

भारिशो नामम हस्ो बिस्तारो भ्यास वपसे ।
धेर धैर्य समीपे स्यात् संवेशोऽथ मनोहरे ॥ १२१ ॥

हारि शाम्रे कर्षक मेरे मेयार्थ परिक्रमे ।
बिहार हैर्षो घमने बिर्योगोऽवापमानने ॥ १२२ ॥

भर्षेहर्क समस्ते चो बिभाऽ दिपो सामिर्गिमे ।
भ्यपो बिरे भ्यपाप स्यात् मनापेऽअसरः घने ॥ १२३ ॥

पेषो पोरी बिभूपापो मीर्मांसोऽशो हषो षेरं ।
हुरिघोऽपार्षे माटोप पारेषो जपम ऐमा ॥ १२४ ॥

कणाभ्रूपा' ननन्दा च ननान्दापि प्रकीर्तिता ।
वाम्मालोऽपि च चण्डालो' वाताम्योऽपि वदान्यवत् ॥ ९ ॥
रामठश्च हाम्ठश्च पवन्मपि दवाहन्नम् ।
दुग्रश्च च दवार्क च दाहक च प्रचक्षते ॥ १० ॥
प्रकाण्डः प्रकाण्डमापि' श्यामाकः श्यामकोऽपि च ।
सादरः सादरः' स्फाटिकं स्फटिकं तथा ॥ ११ ॥
गन्धर्वोऽपि च गान्धर्वमरभारमरस्तथा ।
पोरमौरश्च दुमाद्रुमोश्च मेक पशुमसूः ॥ १२ ॥
पशुमखं सलक्षणं' श्यामकः सामकस्तथा ।
मान्याकमपि मन्याकं' पुतक पौतकं तथा ॥ १३ ॥
कपाटं च कमाट च कपिठ कपिठ तथा ।
करपाकः करपाकोऽवनीपकवनीपकौ ॥ १४ ॥
पारावतः पारवतो जरा सावरसा सह ।
बटायुपा बटायुश्च किम्पाकाशुकपाऽऽयुपा ॥ १५ ॥
साम सायो मपेत् कोशः कोपा ग्रन्थश्च पन्थवत् ।
मणिकं मणिकं चापि मुष्कं मुसठ तथा ॥ १६ ॥
वेयो यपश्च कथितो युपोऽपि स्याद् युसतथा ।
स्याद् मनुर्मनुपा सार्धं वरसा च वरां विदुः (?)' ॥ १७ ॥
सूक्ष्मः सूक्ष्मोऽपि स्यात् सगाकश्च सुगाकवत् ।
सरः सरश्च कथितः कक्षसः कक्षोऽपि च ।
वसुश्च वसुपा सार्धं' धनुना च धनुर्विदुः ॥ १८ ॥
सुनासीरः शुनासीरो मारापथनरापथौ ।
पातुपानो मातुपामो मन्मथो मन्मथोऽपि च ॥ १९ ॥

ॐ ह्रीं अर्हं नमः

श्रीपुरुषोत्तमदेवप्रणीतः कोशः

शब्दभेदप्रकाशः ।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यथोपमायामुपमाभिधानां
  रूपाण्युपमाभिरुक्तो कवीनाम् ।
तथो मया सम्यगवाप्य शब्द
  भेदप्रकाशोऽभिधायार्थः ॥ १ ॥

बिम्बाबिम्बमगारमागारमपाग्रमापाग्रमपि ।
अरालिमारालिमिन्दो अम नाम्ना मनीषिता ॥ २ ॥
मयेवमर्थं नामर्थोऽप्यङ्कुरोऽङ्कूर एव च ।
अन्तरिक्षमन्तरीक्षमंगलोऽगारिरेव च ॥ ३ ॥
अवरूपश्चावरूपोऽप्यपसोऽपस एव च ।
प्रतिश्यायः प्रतीश्यायो मकूरो मुकुरोऽपि च ॥ ४ ॥
उल्मूकमुल्मुकं प्राहुः कम्बूकमपि कम्बुकम् ।
मसुरं सालूकमपि मयूरो मयुरो मतः ॥ ५ ॥
वालुकं चापि वालूकं देवधी देवधीति च ।
ज्योतिषं ज्यौतिषं चापि ष्ठेवनं ष्ठीवनं तथा ॥ ६ ॥
सूत्रामापि च सुत्रामा हनूमान्हनुमानपि ।
दुपदं स्यात् दूपदं च अपेडुपरमूपरम् ॥ ७ ॥
कर्पूरं कर्पुरं च मायूरीकमयुरीकम् ।
माक्षीकं माक्षिकं चापि गाण्डीवं गाण्डिवं तथा ॥ ८ ॥

उपाध्यूपा' ननन्दा च ननान्दापि प्रकीर्तिता ।
चाम्पकोऽपि च चम्पको' वातात्योऽपि वदाम्यवत् ॥ ९ ॥
हास्तकं हास्तकं वदन्त्यपि हस्तकम् ।
हस्तकं च हस्तल च हास्तकं च प्रचक्षते ॥ १० ॥
प्रक्रमः प्रक्रममापि' श्यामाकः श्यामकोऽपि च ।
सहचरः सहचरं' स्फटिकं स्फटिकं तथा ॥ ११ ॥
गन्धर्वोऽपि च गान्धर्वश्चमरश्चामरस्तथा ।
चोरश्चौरश्चतुश्चातुर्मेस चर्मं' चमूरमू ॥ १२ ॥
चमूरश्चैवलश्यामलः श्यामलः श्यामलस्तथा ।
धान्याकमपि धान्यकं पुलकं पौलकं तथा ॥ १३ ॥
कपाटं च कपाटं च कपिशं कपिशं तथा ।
करवाकः करपाकोऽप्यनीपकश्चनीपकौ ॥ १४ ॥
पारावतः पारवतो जरा स्याज्जरसा सह ।
जटायुषा जटायुर्मं विम्बारायुरथाऽऽयुषा ॥ १५ ॥
सायं सायो भवेत् कोशः कोषा प्रच्छन्न पच्छवत् ।
माक्षिकं मक्षिकं चापि सुपर्कं सुसकं तथा ॥ १६ ॥
वेशो वेपथ कथितो तुषोऽपि स्यात् तुसस्तथा ।
स्यात् धनुर्धनुषा सार्धं जरसा च जरां विदुः (?)' ॥ १७ ॥
सूकरः शूकरोऽपि स्यात् सगाकम्म यगाकवत् ।
शूरः शूरश्च कथितो कम्पसः कम्पोऽपि च ।
धनुश्च धनुषा सार्धं धनुना च धनुर्विदुः ॥ १८ ॥
सुनासीरः शुनासीरो नारायणमरायणे ।
यातुधानो यातुधानो क्षपणो क्षपणोऽपि च ॥ १९ ॥

मसुरः मसूरोऽपि स्यादरित्रं चरित्रं तथा ।
पारदं पारतं वास्तु वास्तव्यं कृमिणः कृमिः ॥ २० ॥
त्रिपुष्प त्रिपुष्प चापि कुसुम किसलापि च ।
भवेद् शुचिरसा विशिखे पिपासा स्यात् पिपासवत् ॥ २१ ॥
कमठिनः कमठीनो वलिशो बडिशोऽपि च ।
संकरः शंकरोऽपि स्याद् मङ्कुरो मुकुलोऽपि च ॥ २२ ॥
मुकुरो मकुरश्चापि मकुटं मुकुटं स्त्रियाम् ।
कुकुन्द कुकुन्दं चापि कुकुन्द कुकुन्दरं तथा ॥ २३ ॥
कपाटः कवाटोऽपि स्यात् परेतः प्रेत उच्यते ।
किर्मीरोऽपि च कर्मीरो दाघन दमन स्मृतम् ॥ २४ ॥
शौण्डीर्यमपि शौण्डीरं स्मेरं स्मेरोऽपि दृश्यते ।
सौदामी च सुदामी च सौदामन्यपि दृश्यते ॥ २५ ॥
जठरो जठरोऽपि स्याद् निमेषो निमिषोऽपि च ।
कुम्भो कलश कुसुमे मदनो मदनो द्रुमे ॥ २६ ॥
आरग्वधमारग्वधौ च सुरङ्गसुरङ्गमपि ।
पृथिवी पृथिव्यां सरयूः सरयुश्च निगद्यते ॥ २७ ॥
नीलाङ्कुरपि नीलाङ्कुरीनमी चेचरापि च ।
तापिच्छमपि तापिञ्छं त्रपुष त्रपुष तथा ॥ २८ ॥
डिण्डिरोऽपि च डिण्डीरो पर्णा पर्णुना सह ।
चालुक चालिम्ब चापि दोर्दोषापि भुजा भुजा ॥ २९ ॥
चातुर्थ्या तथा सन्ध्या संध्या स्यात् सन्धिना सह ।
भगिनीमपि भर्मी च शकरी शकरी विदुः ॥ ३० ॥

वेत्र च वेतसा सार्धमेषमाहुस्त्वेषसा ।
संवसन संवरणं वल्गुनी वल्गी तथा ॥ ३१ ॥
प्रमवाचन प्रमवचन प्रचर्ण परिकीर्तितम् ।
अरुशिका सुराशिका वज्रं वज्रोऽशनौ तथा ॥ ३२ ॥
शिखामुण्ड शिखोण्ड च मयेषुण्डशिख तथा ।
आशिषपत्वऽर्द्धर्वपूर्वा लक्ष्मीर्लक्ष्मी हरे प्रिया ॥ ३३ ॥
कुमुदं कुमुदमपि योषा स्यात् योषिता सह ।
तमसु तमसा मोक्ष रजसापि रजः समम् ॥ ३४ ॥
वसुधासु वसोकामिः कपितोऽप्य वसौकसां ।
विषा विषं च कथित पर्वः स्यात् पर्वता सह ॥ ३५ ॥
वर्णाः सुवर्णरिपामिस्तु हविषापि हविस्तथा ।
सर्पपः स्यात् सरिपपः कर्णः स्यात् करिपेण च ॥ ३६ ॥
मारिषो मर्ष इत्युक्त परशः पर्श एव च (?) ।
हारितो हरितोऽपि स्यान्मुनिपक्षिविशेषयोः ॥ ३७ ॥
पुष्करस्पुवरोऽपि स्यात् पुष्करः पुष्करस्तथा ।
उत्तमोऽप्युत्तमोऽपि स्यादावाहव स्यावमाहवम् ॥ ३८ ॥
नकारे नानुकारः स्याद्बुक्रमे नानुक्रमात् ।
कोकोष्मा कोकष्मापि मिहिरो मिहिरस्तथा ॥ ३९ ॥
मल्लिकायां मल्लेयापि मलक स्यान्मल्लेकिका ।
केवरकेम्व केमलो विवस्मे केकिकोऽपि च ॥ ४० ॥
गुग्गुलो गुग्गुलोऽपि स्याद् विडूले चापि विडूलम् ।
भणिरे मणिरपि स्याद् वीर्ये वीर्यापि कथ्यते ॥ ४१ ॥

मुखेऽप्यपाङ्ग वापाङ्गुलके स्यादुर्वं समम् ।
कुठभेदे स्थलस्यः स्थलस्य निगद्यते ॥ ४२ ॥
प्रेष प्रेक्षण प्रक्षण भरन्तमपि दृश्यताम् ।
पयाङ्कमपि पयाङ्के कुसुमस्य कुसुमवत् ॥ ४३ ॥
मारुषं मारिष शाके मीढा प्रीढा गवेऽपि च ।
पेच्य पेचिलवाम्यपरौ करिण्यां करिणीति च ॥ ४४ ॥
परित्री भारपित्री च करीपी वारपी वर्षा ।
कम्पाकम्प कम्पकुम्भं कोष्ठकोषरकोष्ठको ॥ ४५ ॥
वाराणसीमपि प्रोक्त वाराणासी वराणसी ।
वामलिप्ता तामलिप्ती तुल्योऽप्युत्तम सामपि ॥ ४६ ॥
अम्बष्ठीपद्मरागस्य पत्रनस्य तु कथ्यते ।
वन्यपाकस्य बालेऽपि पत्रानिल च दृश्यते ॥ ४७ ॥
पदमन्येऽपि चार्यावायूथ वर्णप्रयोगतः ।
मूर्धरेफयको शेषाश्च स्तम्भमयारिदं ॥ ४८ ॥
अन्यावनिप्रायपक्षे कच्छपः स्यात् कच्छवत् ।
इन्द्रगिरिपि पीवर्पा पद्मकोशपाममीप्यते ॥ ४९ ॥
पत्रौ सम्पत्वर्णीयो वैदूर्यमणि शाङ्कले ।
लम्बकमयो विमर्दं कर्मकल्मो कलरवान् ॥ ५० ॥
स्यात्स्वो च भरान्दो च श्रावणे मासि मन्वदौ ।
मधे कुरं कणगीवं समरस्य कुम्भके ॥ ५१ ॥
नापितश्योपकरण कण्ठसंयोग दृश्यते ।
अमृपाम्पम्पर्य रात्रौ दोषान्ध्यः प्रचक्षते ॥ ५२ ॥

प्रायो भवेयुः प्रचुरप्रयोगाः
प्रामाणिकोदाहरणे प्रवीणाः ।
रूपादिभेदप्रविचारणेषु
विचक्षणो निश्चयतामुपैति ॥ ५३ ॥

क्वचिन्मात्राकृतो भेदः क्वचिद्वर्णकृतोऽत्र च ।
क्वचिद्वर्णान्तरोल्लेखाच्छब्दानां रूढितः क्वचित् ॥ ५४ ॥

जागर्ति यस्यैव मनःसरोजे
स एव शब्दार्थविवर्तनिज्ञः ।
निजप्रयोगार्पितश्रमभारः
परप्रयोगार्थविचारदक्षः ॥ ५५ ॥

इति पुरुषोत्तमदेवकृतः शब्दभेदप्रकाशः समाप्तः ॥
वरदानन्द शर्म्माभिधेनाभ्यासरसेर्दं पुस्तकं परार्थम् ।

हो रक्षणे समस्तमायतया हो निर्गुणे जनौ ।
णाः प्रकटे मिथ्याके च प्रस्तुते ज्ञानसम्पयोः ॥ २२ ॥

तमारत्स्करे युद्ध कोडे पुच्छ पं ता भियाम् ।
तु स्यात् पूर्वे मिथुनो च पूर्वमायचारणे ॥ २३ ॥

मिश्रपने मिकस्मार्थे' थो मयेद् भयमने ।
भूधरे च तथा भारे दो दाने दायकेऽपि च ॥ २४ ॥

दाने दातरि दा केचिद् विदुर्धा छेदसम्पयोः' ।
दं कलत्रं तथा धन धीरे च धनदे धने' ॥ २५ ॥

धत्तु मिरेऽम्बारे च धीर्धुखाग्निधुमावति' ।
गुणकेशे गिरिशो धो तथा धूर्मारसम्पयोः ॥ २६ ॥

धूते धुरन्ध्रस्ने च नो युद्धे ज्ञानसम्पयोः ।
मस्मामपमम्ममस्माकमेपां आने मयेव नौ ॥ २७ ॥

निषेधार्थेऽव्यये नो च नक्षत्र्यं मरस्तु ना ।
निःभुते मेतरि स्मातौ नुः स्तुतौ च प्रकीर्तितः ॥ २८ ॥

निः स्यात् क्षेप च निश्चार्थे धृतमाणोभयदास्विपु ।
मोक्षके कम्पने मोक्षे संशये दासकर्मणि ॥ २९ ॥

मपोस्थयोपरमयोः समिपामेऽव्ययो मतः ।
नुः मभ च सितर्के च निश्चयेऽनुस्येऽव्ययः ॥ ३० ॥

परम्थो नीलिमया कमाता पः पाने पवने पवि ।
मोरे च पर्णके पर्ध पा पातरि तथा सुखे' ॥ ३१ ॥

फूत्कारे निष्फले मस्ये पुष्करे पपरस्वने' ।
फं फा पाये फके फेनें फूत्कारे फूत्सयोक्तिः ॥ ३२ ॥

पः कुम्भे वरुणे पवे कच्छपे विगतौ तथा ।
भश्चातिशुक्रयोर्भावे भम्भ भीमो भये तु भीः ॥ ३३ ॥
मं शिरस्ये मूर्धनि स्थाने मश्चन्द्रे च विधौ शिवे ।
मध्ये च मन्थन मूः स्याद् मा माने वारणेऽव्ययः ॥ ३४ ॥
षष्ठ्यन्ते द्वितीयायां मा च पञ्चमी च मे पुनः ।
मा मातरि तथा लक्ष्म्यां यस्तु वाते यमेऽपि च ॥ ३५ ॥
यश्च यातरि सूर्ये स्याद् या यान यातरि श्रियाम् ।
यशोहेऽपि च रः कामे तीक्ष्णे वैश्वानरे नरे ॥ ३६ ॥
रमे धने च शब्दे स्याद् रा द्रव्ये कनके पुनः ।
वासवे नीरदे च स्याद् रुः सूर्ये रणेऽपि च ॥ ३७ ॥
भये शब्दे च री भ्रान्तौ लश्चरमध्ने पुनः ।
ला दाने लूश्च लवने लश्च लूश्च विधोश्चति ॥ ३८ ॥
लयासृते निशायां च लीः श्लेषे लये तथा ।
वो वाते वरुणे रुद्रे सान्त्वने चाव्ययः पुनः ॥ ३९ ॥
वपार्थे उपमाने च विकल्पे च समुच्चये ।
विः मेषे मीथे मानार्थे वै हेतौ पादपूरणे ॥ ४० ॥
द्वितीयायामनुर्ध्यर्थ पञ्चमा पुण्यशुक्लके ।
षष्ठीस्तो च विभक्तीनां छिन्ने वां कपितो शुभे ॥ ४१ ॥
शाश्वते विहगे विश्वा शं श्रेयसि सुखेऽव्ययः ।
शान्त कान्ते च साकायां शीः स्ये हिंसनेऽपि च ॥ ४२ ॥
शुभ्रन्द्रे षः सदा० स्यात् तयेश्वे प्रसवे तु षूः ।
सः सूर्ये च परोक्षे च सं सङ्गोभेऽव्ययस्तु सम् ॥ ४३ ॥
संगमे शोभनार्थे च प्रकृष्टार्थसमर्थयोः ।
समस्तस्तवापः स्याने स्वर्गे सहस्यां च सौख्यके ॥ ४४ ॥

हो रुक्मपे समाप्त्मातन्त्वा हो निर्गुणि मनौ ।
णः मष्टे निष्कसे च प्रस्तुवे ज्ञानकम्पयोः ॥ २२ ॥
तकारस्तकरे पुत्र कोडे पुच्छ च ता मिपार्म् ।
तु स्यात् पूर्ते निवृत्तौ च पूर्वमावधारणे ॥ २१ ॥
विकमणे विकस्पार्थे यो मवेद् मयरक्षणे ।
मूषरे च वथा मारे दो दाने दायकेऽपि च ॥ २४ ॥
दाने धावरि दा केचिद् विदुर्दा छेदकम्पयोः ।
दं कलत्रे वथा यत्र पीरे च मनरे मने ॥ २५ ॥
मत्त्व चित्तेऽप्सारे च धीर्दुर्वाविपुषापपि ।
गुणकेन्द्रे पिरिशो धा तथा पूर्णारकम्पयोः ॥ २६ ॥
पूवे भुवकम्पने च नो बुद्धो ज्ञानकम्पयोः ।
मसानसम्मसमस्पाकमेपो मपने मवेच मा ॥ २७ ॥
निषेधार्थेऽव्यये नो च नव्यर्थ मरशु मा ।
निःमुवे मेवरि स्यातो मुः सुर्वौ च मधीर्वितः ॥ २८ ॥
निः स्यात् क्षेपे च निकार्थे मदुर्मोमयपक्षिपु ।
कौशले कम्पने मोक्षे संक्षय वासकर्मणि ॥ २९ ॥
मपोस्पनोमरमयोः समिपानऽव्ययो मतां ।
मुः मभे च मिवर्के च विकल्पेऽध्युपेऽव्ययः ॥ ३० ॥
वरम्यां नीतिया स्यातः पः पाने पवने पथि ।
मोरे च वर्धके पर्म पा पातरि तथा मुवे ॥ ३१ ॥
फूत्करे निष्फले वसे पुष्करे मयरक्षणे । —
फ— न्ले फले फेने फूत्कारे फूत्कमोक्तिः ॥ ३२ ॥

त्रिवर्गार्थमनिन्दासु किंशब्दः स्यात् क्रियास्वपि[1]।
क्षमिन्द्रियस्वर्गसूत्रभूपाकाशसुखेषु च ॥ ११ ॥
खंविदि शून्यखण्डे च वर्तते सूर्य भास्कर[1]।
गो गन्धर्वे गणके च गीते गं[1] गम्य गच्छति[1] ॥ १२ ॥
गौर्वाग्बीवाणभूरश्मिवज्रस्वर्गाक्षिधारिषु ।
दिशि धेनौ धृतेर्भया गणज्ञे चापि गौः स्मृतः ॥ १३ ॥
घः कुम्भे हनने घोषास्वभावकिङ्किणीष्वपि[1]।
ङो विषये भैरवे च क्षत्री च्मरूर्धारयोः ॥ १४ ॥
चुमकोरे समास्यार्थश्चकारः पुनरन्यथा।
अन्योऽन्यार्थे विकल्पार्थे समासे पादपूरणे ॥ १५ ॥
पक्षान्तरे समूहार्थे इतावधपृतावपि।
अन्वाचये तथा तुल्ययोगितायां च कीर्तितः ॥ १६ ॥
छः सूर्ये छेदके क्षमाद्यत्वया संवरणे मयेत्।
छञ्च कन्दसि तदिति निर्मले च तथा स्मृतः ॥ १७ ॥
जम्म जेतरि जनस विगले[1] जिन्दु जेतरि[1]।
ज्वुविंशाम्यसि वचने पिशाच्यां विगलेऽपि च ॥ १८ ॥
झो मरु गमने मते च्मरध्वनिवायमनि ।
चारवाक्यचारयोर्झस्तु म्लूकने गुरुरुपके[1] ॥ १९ ॥
टः पृथिव्यां ध्वनौ वाप्यां करङ्के[1] टे पुनर्भुवि।
चकोरेऽस्मे[1] तथा ठश्च मठे शम्मे वृहद्ध्वनौ ॥ २० ॥
चन्द्रस्य मण्डले स्ते[1] डो वृषाङ्के स्वयवपि।
अग्निमध्ये तथा डः स्यात् यामिनीपतिबिम्बके[1] ॥ २१ ॥

श्रीमत्सुधाकलशमुनिप्रणीता

॥ श्रीएकाक्षरनाममाला ॥

श्रीवर्धमानमानम्य सर्वविद्याप्रभुस्वरम् ।
एकाक्षरनाममालां कीर्तयामि यथाश्रुतम् ॥ १ ॥
अः पुल्लिङ्गः स्यादर्हत्यपि वासुदेवेऽव्ययः पुनः ।
निषिद्धवाम पुंसि स्त्री वाच्ये स्मरणेऽव्ययः ॥ २ ॥
आः संतापेऽव्ययः कुम्भामम्नयोऽव्ययभूवी स्मृतौ' ।
इः कामे पुंलिङ्ग इ वाच्यया कोपोक्तिविस्मयोः ॥ ३ ॥
ईः पद्मायामव्ययस्त्वी मनसे दुःखभावने ।
प्रकोपे संविधौ चैवं पुल्लिङ्ग उर्यपम्वे ॥ ४ ॥
रोषोक्तौ मन्त्रणेऽव्यर्थेऽव्यय उ सम्भ्रमतथा ।
प्रश्ने चाज्ञाकृते रोषे पुल्लिङ्ग ऊस्तु रक्षणे ॥ ५ ॥
ऊरव्ययः प्रश्नोक्तौ प्रश्ने' ऋर्देवमातरि ।
अव्यय ऋ तु कुत्सायां वचनेऽपि तथैव च ॥ ६ ॥
ऋस्त्वन्ये दानवाम्बायां' ऌस्तु स्यात् देवमातरि ।
ॡर्धारायां स्वरेषु निर्माणेषु पण्मते' ॥ ७ ॥
ओरूर्ध्वलिङ्ग आहूतावव्ययः स्यादयम्भ ओ ।
संबोधने चाव्यय औः परब्रह्मण्ययमः शिवे ॥ ८ ॥
कः सूर्येमित्रयाव्यग्निमयारञ्जकपवनेषु ।
मणाख्यानयोश्चापि कं नीरसुखमूर्धसु ॥ ९ ॥
कुर्भूकुत्सितवल्मेषु पापीयसि निवारणे ।
ईषदर्थे च किं प्रश्नः कुत्सने क्षेपप्रश्नयोः ॥ १० ॥

पः कुम्भे पवने पके कल्के विगतो वर्षा।
ममाविष्टुम्भयोर्मोचे भक्ष बीतौ मये तु मीः ॥ ३३ ॥
भं चिन्हे भूर्भुवि स्थाने भम्भ च विधौ शिवे।
मोक्षे च वन्धने मूः स्याद् मा माने वारणेऽव्ययः ॥ ३४ ॥
भक्षकम्मे द्वितीयायां मा च पञ्चां च मे पुनः।
मा मातरि तथा लक्ष्म्यां यस्तु वाते यमेऽपि च ॥ ३५ ॥
यम भातरि सूर्ये स्याद् या याने मातरि श्रियाम्।
पद्माक्षेऽपि च रः कामे तीक्ष्णे वैश्वानरे नरे ॥ ३६ ॥
रामे वले च कम्पे स्याद् रा द्रव्ये कनके पुनः।
भाभये मीरव च स्याद् रुः सूर्ये रमणेऽपि च ॥ ३७ ॥
मये क्षमे च री भ्रान्तौ लक्ष्मरव्यमने पुनः।
ला दाने लुम्म भवने लम्म लुम्म विधेयसि ॥ ३८ ॥
लम्मासवे विभायां च लीः श्लेषे वक्ष्मे तथा।
वो वाते मक्ष्मे स्त्रे सान्त्वने चाम्भसः पुनः ॥ ३९ ॥
पचार्थे वपमाने च विकल्प च समुच्चये।
विः भेद्रे मीवे मानार्थे वे दृतौ पादपूरणे ॥ ४० ॥
द्वितीयायाम्बहुष्वोम्भ पञ्चा पुष्पबुलके।
यमासो च विभक्तीनां द्विले वा कथितो बुधैः ॥ ४१ ॥
वाच्यके विदूरे विमां वां श्रेयसि सुखेऽव्ययः।
वास्तु शान्ते च साक्षात्यां शीः शये हिंसनेऽपि च ॥ ४२ ॥
शुभ्रम पः सवाप्त स्यात् वयोः प्रसवे तु पूः।
सः सूर्ये च परोक्षे च सं सहोपेऽव्ययस्तु सम् ॥ ४३ ॥
संगमर्थे शोभनार्थे च मकृत्यर्थसमर्थयोः।
मरमाम्बवचः कामे सखे लक्ष्म्यां च सोम्भवे ॥ ४४ ॥

ढो ढक्कायां समारम्भावसमा ढो निर्गुणे मता'।
णः प्रकटे निष्कले च प्रसुते ज्ञानरूपयोः॥ २२॥
तस्करस्तस्करे पुच्छ क्रोड पृष्ठ च ता श्रियाम्।
तु स्यात् पूर्णे निगुणा च पूर्वमाषमपात्मे॥ २३॥
थिरुमुखे शिरस्कार्थे' थो भवेद् भयरक्षणे।
भूधरे च तथा मारे दो दाने दायकेऽपि च॥ २४॥
दाने दातरि दा केचिद् विदुर्वा छेदनम्मयोः'।
धं कलत्र' तथा धाम धीरे च धनदे धने'॥ २५॥
धस्तु विधेऽप्यसारे च धीर्बुध्यादिगुणावपि'।
शुभकेष्वे निर्विष्णौ धौ तथा धूर्मारकम्पयोः॥ २६॥
धूते धुराकम्पने च नो बुद्धौ ज्ञानकम्पयोः।
प्रमाणसम्यम्भमणाख्मेषां ज्ञानं भवेच मो॥ २७॥
निषेधार्थेऽप्यस्ये मो च नवमर्थे मस्तु मा।
निःसृते नेतरि स्यातो नुः स्तुतौ च प्रकीर्तितो॥ २८॥
निः स्यात् क्षये च निश्चार्थे बन्धमोक्षपराक्षिषु।
नौकाके कम्पने मोक्षे संशये शास्त्रकर्मणि॥ २९॥
मध्येस्थापोपरमयोः सन्निपातेऽप्ययो मतौ।
नुः मते च विसर्गे च विकल्पेऽप्युपमेऽप्यये॥ ३॥
तरण्यां नौर्भवता स्थाता पः पाने पवने पथि।
गौरे च वर्णके पर्म पा पातरि तथा सुखे॥ ३१॥
फूत्कारे निष्फले नसे पुष्करे भयत्वर्थे।—
फं महा माते फले फेने' फूत्कारे फूत्कारपोषितो॥ ३२॥

पः कुम्भे यच्छे पथे कच्छे विगतौ तथा।
अम्बाविष्णुकम्बोर्माये भक्ष पीतौ मये सु मीः ॥ ३३ ॥
मं पिण्ये मूर्धनि स्मानं मसम्ने च भिषौ शिवे।
माढो चं यन्धने मूः स्याद् मा माने वारणेऽप्यथ ॥ ३४ ॥
यमपच्छन्ने द्वितीयायां मा चं पद्यां च मे पुनः।
मा मातरि तथा लक्ष्म्यां यस्तु वाते यमेऽपि च ॥ ३५ ॥
यश्च मातरि सूर्ये स्याद् या याने मातरि श्रियाम्।
बद्धाकेऽपि चं रः कामे तीक्ष्णे वैश्वानरे मरे ॥ ३६ ॥
रामे बले च लक्ष्म्यां स्याद् रा द्रव्ये कनके पुनः।
कामये नीरसे च स्याद् रुः सूर्ये रक्षणेऽपि च ॥ ३७ ॥
भये शब्दे चं री भ्रान्तौ सफरास्तम्भने पुनः।
ला पाने लुभ्ध क्लने लभ्य लुभ्य विलोपसि ॥ ३८ ॥
लुब्धासुवे विज्ञायां चं लीः श्लेषे बलये तथा।
लो वाचे बल्बे लेरे सान्त्वने चाप्यथः पुनः ॥ ३९ ॥
पचार्थे उपमाने च विकल्पे च समुच्चये।
विः मेघे नीरे पानार्थे वै हेतौ पादपूरणे ॥ ४० ॥
द्वितीयापायगुल्फोष्म पश्चा पुष्पशुक्लके।
वर्मासो च विभक्तीनां द्विते वां कथितो बुधैः ॥ ४१ ॥
पाप्मसे विरणे विश्वां वां भेषजि सुखेऽप्यथ।
शास्त्र शान्ते च साक्षायां शीः शये हिंसनेऽपि चं ॥ ४२ ॥
शुभमं पः सवरु स्यात् तपोरे प्रसवे तु पूः।
सः सूर्ये च परोक्षे चं सं सन्तोषेऽप्यथस्तु सम् ॥ ४३ ॥
संगर्भे होमनार्थे च मत्स्यार्थसमर्पयोः।
प्रथमान्ताचकः काने स्वर्थे कलम्यां च सोम्यके ॥ ४४ ॥

ह: शूलिनि करे नीरे क्रोधे गर्भप्रमाथ्ये ।
निपातेऽप्यम्भसो हः स्यात् संवृतौ पादपूरणे ॥ ४५ ॥

अम्भसो हा स्मृतः क्रोधे तथा दुःखविषादयोः ।
हि हेतौ पादपूर्तौ च विशेषे चावधारणे ॥ ४६ ॥

रुद्रे वामेऽप्यम्भसो ही दुःखहेतौ च विस्मये ।
विषादे चाम्भसो हुं तु नये भये च भाषणे ॥ ४७ ॥

हूरम्भसः परिप्रश्ने वितर्के वचने तु हैं ।
है ह्रस्वार्थे तथा हेतौ हूते संबोधने तु हैं ॥ ४८ ॥

रक्षसे क्षत्रया क्षेत्रे क्षम्या पे क्षक्षरात्मकः ।
स्वरान्त्या व्यञ्जनान्याश्च ज्ञेया न्यायवशात् तु ते ॥ ४९ ॥

मलधारिगच्छमुख्यात् सूरेः श्रीराजशेखरस्य गुरोः ।
शिष्यः सुधाकलश एकाक्षरनाममालिकामसूत्रयत् ॥ ५० ॥

इति एकाक्षरनाममाला समाप्ता ॥

एकाक्षरकोश ।

अकारो वासुदेवः स्यादाकारस्तु पितामहः ।
पूजायामपि मात्रायामाकारश्च प्रकीर्तितः ॥ १ ॥
इकार उच्यते कामो लक्ष्मीरीकार उच्यते ।
उकारः शङ्करः प्रोक्त ऊकारश्चापि रक्षणे ॥ २ ॥
रक्षणे चापि ऊकार ऊकारो भयमपि स्मृतः ।
ऋकारो देवमाता स्याद् ॠकारो दनुजप्रसूः ॥ ३ ॥
ऌकारो देवजातीनां माता सद्भिः प्रकीर्तिता ।
ॡकारः कथिते पूर्वैर्जननी सर्वयोषिताम् ॥ ४ ॥
एकार उच्यते विष्णुरैकारः स्याद् महेश्वरः ।
ओकारस्तु भवेद् ब्रह्मा औकारोऽनन्त उच्यते ॥ ५ ॥
अं स्याच्च परमं ब्रह्म अः स्याच्चैव महेश्वरः ।
कः प्रजापतिरुद्दिष्टः कोऽर्कवाय्वनलेषु च ॥ ६ ॥
कश्चात्मनि मयूरे च कः प्रकाश उदाहृतः ।
कं शिरो जलमाख्यातं कं सुखं च प्रकीर्तितम् ॥ ७ ॥
पृथिव्यां कुः समाख्याता कुः शब्देऽपि प्रकीर्तितः ।
खमिन्द्रिये समाख्याते खः स्वर्गेऽपि प्रकीर्तितः ॥ ८ ॥
सामान्ये च तथा शून्ये खशब्दः परिकीर्तितः ।
गो गणेशः समुद्दिष्टो गन्धर्वो गः प्रकीर्तितः ॥ ९ ॥
गं गीतं गा च गाथा स्याद् गौश्च धेनुः सरस्वती ।
घा घण्टाऽथ समाख्याता घो घनश्च प्रकीर्तितः ॥ १० ॥

घो घण्टायन्नेऽधर्मे घूर्णोघ्नां घूर्णनापरि ।
ङकारो भैरवः ख्यातो ङकारो विषयस्पृहा ॥ ११ ॥
चश्चन्द्रमाः समाख्यातो भास्करे तस्करे मतः ।
निर्मले छं समाख्यातं तरले छः प्रकीर्तितः ॥ १२ ॥
छेदके छः समाख्यातो विद्वद्भिः शब्दकोविदैः ।
जकारो गायने प्रोक्तो जेमने जः प्रकीर्तितः ॥ १३ ॥
जेता जश्च प्रकथितः सूरिभिः शब्दशासने ।
रवो झकारः कथितो नष्टे झश्चोच्यते बुधैः ॥ १४ ॥
झकारश्च तथा वायौ नेपथ्ये समुदाहृतः ।
ञकारो गायने प्रोक्तो ञकारो घर्घरध्वनौ ॥ १५ ॥
टो धरिभ्यां च करके टो ध्वनौ च प्रकीर्तितः ।
ठकारो घनचापे स्यात् ठो ध्वनौ च शठेऽपि च ॥ १६ ॥
ठो महेशः समाख्यातश्चन्द्र शून्ये प्रकीर्तितः ।
डस्तूजौ च डः प्रोक्तस्तथा चन्द्रक सम्मते ॥ १७ ॥
डकारः शङ्करे त्रासे ध्वनौ भीमे निरुच्यते ।
ढकारः कीर्तिता ढक्का निर्गुणे निर्धने मता ॥ १८ ॥
णकारः सूकरे ज्ञाने निश्चये निर्णयेऽपि च ।
तकारः कीर्तितश्चौरे क्रोडपुच्छे प्रकीर्तितः ॥ १९ ॥
स्थिरोदये थकारः स्यात् धकारो भयरक्षणे ।
दकारोऽभ्रे कलत्रे च छेदे दाने च दातरि ॥ २ ॥
धं धने सधर्मे धः स्यात् विधातरि मतावपि ।
धिषण्ये धीः समाख्याता धूर्धैर्ये भारयन्त्रयोः ॥ २१ ॥

नेता नम्र समाम्नातस्तरण्यौ नः प्रकीर्तितः ।
नकारः सौगते बुद्धे स्तुतौ शुभे प्रकीर्तितः ॥ २२ ॥
नभस्यः सागरे बन्धौ शुभे सूर्ये च कीर्तितः ।
पः कुबेरः समाम्नातः पश्चिमे च प्रकीर्तितः ॥ २३ ॥
पवने पः समाम्नातः पः स्यात् पाने च पातरि ।
कफे वाते फूत्कारः स्यात् तथाऽऽह्वाने प्रकीर्तितः ॥ २४ ॥
फूत्कारेऽपि च फः प्रोक्तस्तथा निष्फलभाषणे ।
बकारो वरुणः प्रोक्तः कलशे बः फलेऽपि च ॥ २५ ॥
बधासने च बः प्रोक्तो गदायां समुदाहृतः ।
भवने भं बुधाः प्राहुर्भवने भः प्रकीर्तितः ॥ २६ ॥
दीप्तिर्भा स्याच्च भूर्भूमिर्भीर्भयं च कथितं बुधैः ।
मः शिवश्चन्द्रमा वेधा मा लक्ष्मीश्च प्रकीर्तिता ॥ २७ ॥
मा च मातरि माने च बन्धने मः प्रकीर्तितः ।
यशो यः कथितः प्राज्ञैर्यो वायुरिति शब्दितः ॥ २८ ॥
यामे यातरि यज्ञागे कथितः शब्दवेदिभिः ।
रश्च रामेऽग्निहे वह्नौ भूमावपि धनेऽपि च ॥ २९ ॥
इन्द्रियेष्वमरोलो लं स्कन्धे च प्रकीर्तितः ।
लो दीप्तौ *वां लक्ष्म भूमौ भये वाक्यश्मनेऽपि च ॥ ३० ॥
शो वाते शयने च स्याद् शो दाने च प्रकीर्तितः ।
शः क्षेपे शासने चैव प्रणये शासनेऽपि शः ॥ ३१ ॥
मानसे वरुणे चैव षकारः सान्त्वनेऽपि च ।
विश्व पक्षी निगदितो गमनं परिकीर्तितम् ॥ ३२ ॥

* वां = बले ।

घो घण्टाहननेऽप्यर्थे घुर्घोषा घूर्णनावपि ।
ङकारो भैरवः ख्यातो ङकारो विषयस्पृहा ॥ ११ ॥
चश्चन्द्रमाः समाख्यातो भास्करे तस्करे मतः ।
निर्मले छं समाख्यातं तरले छः प्रकीर्तितः ॥ १२ ॥
छेदके छः समाख्यातो विद्वद्भिः शब्दकोविदैः ।
जकारो गायने प्रोक्तो जैमने जः प्रकीर्तितः ॥ १२ ॥
जेता जश्च प्रकथितः सूरिभिः शब्दशासने ।
रवो झकारः कथितो मध्ये झञ्झोत्पन्ने बुधैः ॥ १४ ॥
झकारश्च तथा वायौ नेपथ्ये समुदाहृतः ।
ञकारो गायने प्रोक्तो ञकारो घर्घरध्वनौ ॥ १५ ॥
टो परिध्वा च करके टो ध्वनौ च प्रकीर्तितः ।
ठकारो मनस्तापे स्याद् ठो ध्वनौ च शठेऽपि च ॥ १६ ॥
ठो महेशः समाख्यातष्ठश्च शून्ये प्रकीर्तितः ।
शशभृन्नो च ठः प्रोक्तस्तथा चन्द्रस्य मण्डले ॥ १७ ॥
डकारः शङ्करे त्रासे ध्वनौ भीमे निरूप्यते ।
ढकारः कीर्तिता ढक्का निर्गुणे निर्धने मतः ॥ १८ ॥
णकारः सुकरे ज्ञाने निश्चये निर्णयेऽपि च ।
तकारः कीर्तितश्चौरे क्रोडपुच्छे प्रकीर्तितः ॥ १९ ॥
छिन्नोद्भवे थकारः स्यात् थकारो भयरक्षणे ।
दकारोऽपि कलत्रे च छेदे दाने च दातरि ॥ २ ॥
धं धने सधने धः स्याद् विधातरि मनावपि ।
विपण्य धीः समाख्याता धूमेर्थे मारपितयोः ॥ २१ ॥

अभिधानचिन्तामणिकोशस्य

शुद्धिपत्रकम्

पृष्ठे	पंक्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
१	११	पत्रम्	पत्रकम्
६		पादपा	पदपा
१	११	मुनिकुमाराः	श्रीकुमाराः
१८	११	कारणाः	करणाः
१९	११	समयमा	श्रीमयमा
११	१०	धर्मध	धर्मध्वजाणी
११	१९	कन्यारत्ना	कन्यारत्ना
१४	२४	निश्चयता	निश्चिंतता
१६	११	प्राप्यप्रपाः	प्राप्तप्रपाः
"	२१	पुषा	पूषा
१०	९	यज्ञमानकाः	यज्ञमानकाः
१८	१४	कुशाएको	कुशापको
११	१५	आमन्न —आभमा	आमप्त—आमाप
११	११	पयार्कि	पयार्कि
"	१६	पीलिदीः	पीलिदीः
१६	१९	विकास	विकास
१६	२	पितृदृ	पितृदृ
	२१	उपरीक्षकम्	उपरीक्षकम्
"	२४	यामिनी	यामिनी
१०	९	॥ १९ ॥ तमि	तमि ॥ १९ ॥
१८	१	किलीलाभी	किलीलाभी
१	२४	असमयावी	असमापदी
	९	किलीलाभी	किलीलाभी
	९	कुण्ड—	कुण्ड—

शं सुखे शंकरः शेषः शाम्ब सीमि निगद्यते ।
श्रमणे षः समाख्यातो हिंसायां षो निगद्यते ॥ २२ ॥
षः कीर्तितो बुधैः श्रेष्ठे षश्च गम्भीरलोचने ।
उपसर्गे परोक्षे च षष्ठारः परिकीर्तितः ॥ २४ ॥
सः कोपे वरणे सः स्यात् तथा सूक्तिमि कीर्तितः ।
सा च लक्ष्मीर्बुधैः प्रोक्ता गौरी सा चै स ईश्वरः ॥ २५ ॥
हः कोपे वारणे हश्च तथा शूली प्रकीर्तितः ।
हिः पथावरणे प्रोक्तो हिः स्याद् हेतुवधारणे ॥ २६ ॥
क्षः क्षेत्रे यक्षसि प्रोक्तो बुधैः क्षः सम्पराशने ।
क्षिः क्षेत्रे चक्रपाणौ च नृसिंहे च प्रकीर्तितः ॥ २७ ॥
आगमेभ्योऽभिधानेभ्यो धातुभ्यः शब्दशासनात् ।
एवमेकाक्षरं नामाभिधानं रचितं मया ॥ २८ ॥

इत्येकाक्षरकोशः समाप्तः ।

अभिधानचिन्तामणिकोशस्य

शुद्धिपत्रकम्

पृष्ठे	पंक्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
१	११	राजत्	सराजत्
६	८	गाढया	[illegible]
१	११	मुनिसुव्रत:	श्रीसुव्रत:
१८	११	[illegible]	[illegible]
१९	११	[illegible]	[illegible]
१९	१७	संबंध	संबंधवाली
११	१९	[illegible]	[illegible]
१४	१४	[illegible]	[illegible]
१६	११	[illegible]	प्राणतथा
	२१	पुषा	पूषा
१७	१	[illegible]	[illegible]
१८	१४	[illegible]	[illegible]
२१	१५	[illegible]	[illegible]
११	११	पवार्कि	पवार्कि
	१६	[illegible]	[illegible]
११	१९	विवाग	विवाग
१६	२	पितृसू-	पितृसू
	२१	[illegible]	[illegible]
०	२४	यामिनी	यामिनी
१७	९	॥ १९ ॥ तमि	तमि ॥ १९ ॥
१८	१	[illegible]	[illegible]
१	२४	[illegible]	[illegible]
१९	९	[illegible]	[illegible]
४१	९	[illegible]	[illegible]

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
४१	२४	[illegible] (पु.)	[illegible] (स्त्री)
,,	१५	[illegible]	[illegible]
४४	२२	[illegible]	[illegible]
४५	१	पीरता	पीरता
४७	१५	(ह ह	(ह. हाथ
४७	१	[illegible]	[illegible]
४८	११	[illegible]	[illegible]
	१४	से १९)	से १९]
५१	२१	[illegible]	[illegible]
५३	९	[illegible]	[illegible]
,,	१३	[illegible]माता	[illegible]माता
५६	१५	[illegible]	[illegible]
५८	१२	[illegible]	[illegible]
	२६	[illegible]	[illegible]
६	५	[illegible]	[illegible]
,,	१६	નામો બને છે	નામો બને છે)
६२	१६	[illegible]	[illegible]
,,	२४	[illegible]	[illegible]
६७	११	સમ[illegible] છે	સમ[illegible] છે)
६९	१६	[illegible]	[illegible]
	२३	[illegible]	[illegible]
	,,	सि १८	सि १८
,,	२४	सि १८	सि १८
७१	१	[illegible]	[illegible]
७२	१४	[illegible] છે	[illegible] છે
७७	११	[illegible]	[illegible]
७७	१६	२३ [illegible]	३३ [illegible]
७८	१५	[illegible]	[illegible]

पृ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
८	१	स्याचाम्ः	स्यावार्मः
८१	११	नन्दी	नन्दी इव
"	११	अनुत्थ	अनुत्म
८३	१	नीम सणीने	नीम स्रीने
८६	२२	अनात् श्रुति	अनात्श्रुतिः
८८	४	त्वत्कन्दः	त्वत्कन्दः
	१७	सत्कन्दः	सत्कन्दः
१	११	वार्तीवहः	वात्यवहः
१४	११	एकमारिका	ऐकमारिका
	२१	प्रतिपादम्	प्रतिपादकम्
१५	५	क्षमा	क्षमा
१५	११	वर्तिष्णु	वर्तिष्णु
	११	ईर्ष्याङ्क	ईर्ष्याङ्क
१६	२५	से ६६	से ६६]
१	११	पोषी	पोषि–पोषी
११	१	आचार	आचार
"	१५		˜
१२	१८	मार्दीकम्	मार्दीकम्
१३	१	त्याग्वत	त्याग्राव
"	२	माग्राव	माग्राव
"	११	आग्राव	आग्राव
	११	[आग्राव	[आग्राव
	१४	आग्रावम्	आग्रावम्
	२१	[illegible]	[illegible]
१४	२१	धार्मनु स्	धर्मनु
	२२	अर्द्धनु स्	अर्द्धनु
१६	७	[illegible]	[illegible]
	२	स्	स्

पृष्ठे	पंक्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
४१	२४	धातकि (पु.)	धातकि (स्त्री.)
„	२५	व्योम्	व्योम
४४	२२	अप्सरापति	अप्सर-पति
४५	१	धोरण	धोरणा
४७	१५	(हा हा	(हा, हा
४७	१	प्रक -दीर्घीकि	प्रक दीर्घीकि-
४८	११	मनुष्य	मनुष्य
„	१४	दे १९)	दे १९]
५१	११	जम्बोलिक	जामदोलिक
५२	६	दीनीनामी	क्षिनीनामी
„	१३	स्कन्धमाला	स्कन्धमाला
५६	१५	मित्रसेन	मित्रसेन
५८	१२	मन्द	मिन्द
	२६	कुन्दिनिः	कुसुमिः
६	५	आम्बाइ	आम्बाइ'
„	१६	નામો બને છે	નામો બને છે)
६२	१६	पामन	पामन:
„	२४	वाह्न्	वाह्न्
६७	११	સમાન્ય છે	સમાન્ય છે)
६९	१६	मनुष्यम्	तत्पुरुषम्
„	२२	यक्ष	यक्ष
„	„	दे १८	सि १८
„	२४	दे १८	सि १८
७१	१	पार्थिवे	पार्थिवे'
७२	१४	थाप्त छे	माना-थाप्त छे.
७७	११	मनुष्यम्	मनुष्यम्
७७	१६	२३ व्यभिचारी	३३ व्यभिचारी
७८	१५	पक्ष	पक्ष

પૃ	પંક્તિ	અશુદ્ધમ્	શુદ્ધમ્
[illegible]	૧૧	રત્ના 'રત્નમ'	રત્ના 'રત્નમ'
[illegible]	૧૫	એ ૨-	એ-
	૧૧	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૧૮	[illegible]	[illegible], કુટીથી કુટવું મુખીનો [illegible],
[illegible]	૧	વર્ષો મ્યાન	વર્ષો મ્યાન
	૧	[illegible]નો મેલ	નાકનો મેલ
[illegible]	૧	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૧૫	[illegible]	[illegible]
	૧૧	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૧૫	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૧૧	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૫	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૧૧	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૧૨	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૧૫	[illegible]	[illegible]
	૧૨	આ નવે	આ નવે [illegible]-
[illegible]	૧	આ તેથી	આ તેથી [illegible]-
	૨૨	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૧૫	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૫	[illegible]-	[illegible]-
	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૧૧	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૨૧	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[[illegible]	[illegible]
	[illegible]	[illegible]	[[illegible]
[illegible]	૧૧	[illegible]	[illegible]
[illegible]	૧	[illegible]	[illegible] -
[illegible]	૧૬	[illegible]	[illegible]

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
१०६	२१	म्	र्‍
	२२	म्	र्
„	„	म्	र्
१०७	२६	भिन्नु	भिक्षु
१०८	१४	[illegible]	[illegible]
१११	१६	प्रमाण	प्रमाण
११४	१६	[illegible]	[illegible]
	२४	धर्मिक	धार्मिक
११७	२	पराणि	पराणि
„	२१	[illegible]	[illegible]
११८	१७	मतम०	मतेन
„	२२	[illegible]	[illegible]
„	२४	[illegible]	[illegible]
१२	२	[illegible]	आ शब्द चिह्नितनो छे
„	२१	जो ३—लि ४	जो ४—लि ४
१२२	११	११	११७
„	२	[illegible]	[illegible]
„	२१	[illegible]	[illegible]
१२३	५	[illegible]	[illegible]
	११	[illegible]	[illegible]
१२५	२६	मैथन	मैथुन
१२६	१	[illegible]	[illegible]
„	२	[illegible]	[illegible]
„	१३	[illegible]	[illegible]
„	१७	[illegible]	[illegible]
१२८	१२	[illegible]	[illegible]
१३	५	मूलम	०मूलम
„	१८	मूलम	मूलम

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
११५	११	रसना 'रसना'	रसना 'रसना'
११६	१५	ને ર–	ને–
„	२१	तर्जिनी	तर्जनी
१२१	१८	[illegible]	[illegible], कुटीथी कुटवु सुधीनो भाग,
१२५	४	चर्चा स्यात्	चर्चा स्यात्
	१७	ડાનનો મેળ	નાડનો મેળ
१२६	१	प्रमाणमम्	प्रमाणमम्
१२७	१५	[illegible]	[illegible]
„	२१	कस्मीरजन्म	कस्मीरजन्म
१२८	१५	[illegible]	[illegible]
१२९	११	परिसमन्तः	परीसमन्तः
१५	५	[illegible]	[illegible]
१५१	२३	[illegible]	[illegible]
१५६	१२	[illegible]	[illegible]
१५८	१५	[illegible]	[illegible]
„	२२	આ નવે	આ નવે [illegible]–
१५९	१७	આ જેડાડ	આ જેડાડ [illegible]–
„	२२	[illegible]	[illegible]
१६	२५	[illegible]	[illegible]
१६०	५	[illegible]	[illegible]
„	१५	[illegible]	[illegible]
१७१	१२	[illegible]	[illegible]
१७४	२२	[illegible]	[illegible]
१७९	१४	[आदि	आदि
	१५	[illegible]	[[illegible]
१८६	१३	[illegible]	[illegible]
१ २	१	[illegible]	[illegible]
१ ३	१६	[illegible]	[illegible]

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
११२	११	प्राक् सं	प्राक्
११४	१५	[illegible]	[illegible]
११७	१६	प्रभित	प्रभित
„	२४	॥ ७० ॥	॥ ८०० ॥ [illegible]
१	११	[illegible]	[illegible]
१ ३	१	[illegible]	[illegible]
„	१३		
१ ८	७	[illegible]	[illegible]
„	१	[illegible]	[illegible]
१ ९	१२	[[illegible]	[[illegible], [illegible]
११५	१२	[illegible]	[illegible]
१२	१५	[illegible]	[illegible]
१२१	२	[illegible]	[illegible]
१२४	११	[illegible]	[illegible] [illegible]
१२६	१५	[illegible]	[illegible]
२३१	५	[illegible]	[illegible]
१ ३	२४	[illegible]	[illegible] ॥ १३५ ॥
१४४	१३	[illegible]	[illegible]
१४५	२१	[illegible]	[illegible]
१५६	१	[illegible]	[illegible]
„	२५	[illegible]	[illegible]–
१५७	१२	[illegible]	[illegible]– [illegible]
१६	२	[illegible]	[illegible]
१६१	११	[illegible]	[illegible])
„	११	[illegible]	[illegible]
१६३	१	[illegible]	[illegible],
१६४	१	[illegible]	[illegible]
१६६	१४	[illegible]	[illegible]
„	१७	[illegible]	[illegible]

पृष्ठे	पंक्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
२६७	२१	भिन्नम्	भिन्नम्
२६८	१५	क्षेपणम्	क्षेपणम्
२६९	१२	हरणुः	हरेणुः
२७६	२१	पीपिलिका	पिपीलिका
२७८	११	पक्षिः	पक्षिः
२८	२६	१२२	१२२४
२८२	१	जनामे	जनामे
२९१	७	मेढ्रः	मेढ्रो
२९४	२	क्षेपक	क्षेपाक
२९५	२१	गोषेक	गोषेक
३	१५	'पत्री-वर्ष'	'पत्री-वर्ष'
,,	२१	पांच	पांच
३ ५	३	मिश्र	मिश्र
,,	१६		
३ ६	७	पारीण	पारीण –
३११	१७	पर्क	पक्व
३१७	११	मधुस्नव–	मधूस्नव–
		मधुस्रव	मधूस्रव
३१९	८	मिश्रक	मिश्रक
,,	९	,,	,,
३२	१	– शिरोवृता	– शिरोमता
३२१	१	पुष्पदः	पुष्पक
३२४	११	मातुलः	मातुल
३२८	१७	कर्दमम्	कर्दमम्
३३	१	स्तम्भ	स्तम्भं
,,	३	वल्कं	वल्कं
,,	१४	स्तम्भम्, ठ	स्तम्भम्, ठ
३३५	१४	आमामन्तम्	आमान्तम्
३३९	९	अपपतम्	पपपतम्
३४४	१९	पल्पम्–पल्पम्,	पल्पट्–पल्पम्,

अभिधानचिन्तामणिकोशे

शब्दानुक्रमणिकाशुद्धिपत्रकम्

२१	९	ह्रम्व	हस्व
२३	९		[illegible] ११९२
२८	२५	पर्वात्	पर्वाङ्ग
४१	३३	इलीतक ८९	इलीतक ९
१ २	२	मवाप	मापाप
१७६	१२	ईणाद्दं	ईणादिषु
१	३	भाषी	भाषी
१ ३	१६	पूष	पूषा
१८६	१२	अजमी	अजमी